НУБ 'Св. Климент Охридски'
СКОПЈЕ
PK
II 889
93/94
01942702017
COBISS ©

C2
H

Бн II 457
инв К. 2017/947 г
стр 448
лв 200

ИВАНЪ КОЛАРОВЪ.

МАКЕДОНИЯ
И
БЪЛГАРСКОТО ПЛЕМЕ

(ОТЪ АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКИЙ ДО ДНЕСЪ).

7-8

Рилскиятъ монастиръ. Фото Вазовъ.

СОФИЯ

ИВАНЪ КОЛАРОВЪ.

МАКЕДОНИЯ
И
БЪЛГАРСКОТО ПЛЕМЕ

(ОТЪ АЛЕКСАНДРА ВЕЛИКИЙ ДО ДНЕСЪ).

Издатель:
Д-ръ Бисерка Г. п. К. Апостолова—Коларова

СОФИЯ.
1932.

ПЕЧАТНИЦА
„ХУДОЖНИКЪ“

Народна библиотека — Скопие
К. Инв. № 2017/1942

P
1957

P
1965

МАКЕДОНИЯ
И
БЪЛГАРСКОТО ПЛЕМЕ

Този скроменъ трудъ
посвещавамъ
на
свещенно-икономъ
Константинъ п. Апостоловъ
отъ Криворѣчна-Паланка, Македония,
заслужилъ деятель на Македонското
освободително дѣло.
Авторътъ.

Вмѣсто предговоръ.

Тази книга — „Македония и българското племе“ — не представлява отъ себе си история на самата Македония, нито на славянитѣ, нито на българитѣ, нито на българскитѣ царства: първо, второ и трето. Тя представлява, напротивъ, едно проучване, възъ основа въобще на историята, какъ отъ македонци, славяни и българи се е образувало българското племе, което съществува и до днесъ, макаръ сега и не въ една държава, а разпокъсано.

Авторътъ се е опиталъ да даде едно систематично тълкуване на историята на българското племе, и какъ се е образувало то презъ вѣковетѣ, като при това е избѣгнато да се говори за икономическитѣ и стопански причини, при формирането му — нѣщо вече и недостолѣпно за едно по-висше разбиране и на историята, и на културата на народитѣ. Тѣзи причини се подразбиратъ, като такива, сами по себе.

А едно особено голѣмо съчинение на автора на тази книга, подъ името „Българската култура“, се занимава съ духовната и материялна култура на българското племе.

Борбитѣ, величието, падането и ставането на българското племе, отъ Александра Великий до днесъ, и кръвьта, духътъ, и култа и културата на българското племе на Балканския полуостровъ, — туй е разгледано и третирано въ тази книга — „Македония и българското племе“ — възъ основа на историята, разни други съчинения и политически документи. Но подробности не сѫ дадени около личности и дати, тъй като туй е излишно и обрѣменително. Само голѣмитѣ исторически епохи и събития, свързани съ имена на царе и личности, както и по дати и години, сѫ вземени предъ видъ.

Съ историята на македонцитѣ, съ тази на славянитѣ и съ тази на българитѣ, преди македонци, славяни и българи да се смѣсятъ въ едно и образуватъ днешното българско племе, тази книга не се занимава. Тѣхната история е друго нѣщо. Но, пъкъ и който иска да я разбере тази книга — „Македония и българското племе“ — трѣбва да познава добре и тѣхната история обширно и дълбоко.

Борбитѣ на третото българско царство за сѫществуване и тѣзи на поробена Македония сѫ по-обширно дадени и тълкувани.

Кое и какво е българското племе — туй да се разбере, туй е задачата на тази книга, която е написана въ Виена, Mariahilferstrasse № 58-I, източно надъ улицата, срещу църквата Mariahilfe, между 24. X. 1929 и 2. I. 1930 г.

София, 25 юлий 1932 г. **Авторътъ.**

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
СКОПИЕ

Македония.

Името Македония не е едно обикновено нарицателно име. Напротивъ, то е едно колосално собствено име и само като такъво и само като едно огромно, всестранно по обема си, понятие, е известно на човѣчеството: на историята, политиката и културата му. Туй понятие, по своята история, има далечъ въ времето, а сѫщо и въ пространството (на земята, географически), своето битие и своето огромно значение. Въ него и чрезъ него човѣчеството не само отъ минало време, но и по настоящемъ, а, не е чудно, сѫщо, и въ бѫдеще, ще се взира въ собственото си битие на величие и творчество, на гений и акция, тъй като отъ всички части, и всѣкога и винаги, на земното кълбо човѣчеството е виждало себе си ту тукъ, ту тамъ въ собственитѣ си голѣми дѣла, безразлично отъ кого или отъ кой народъ сѫ тѣ извършени, за да ги има предъ себе си и за удивление, и за поука.

Македония съставлява часть отъ Европа, и заема голѣмо мѣсто въ историята и културата на последната. Тя е допринесла твърде много на европейскитѣ народи, за да я ценятъ тѣ въ душитѣ си високо и никога да не допустнатъ да се заличи и забрави името й, както и не ще допустнатъ тѣ, благодарение на сѫщитѣ причини, да стане туй, толкова повече, когато и днесъ сѫществува въ предѣлитѣ на старата, историческата Македония, оная главно Македония на Филипа и синъ му Александра Великий, едно жилаво, будно, неуморно, мислящо и действующо за свободитѣ си македонско население, което носи името „българи“. И точно последното име на македонцитѣ съставлява парадоксътъ на днешното политическо време, толкова повече, следъ голѣмата европейска война, ако не споменаваме сѫщото и преди нея. А именно: Какъ така македонци, а въ сѫщность българи? Българитѣ ги нѣмаше въ времето на Филипа и Александра нито въ Македония, нито на Балканския полуостровъ! Тѣ се явиха на югъ отъ Дунава следъ VI столѣтие и се затвърдиха на Балканитѣ между Дунава, Черно море, Егейско море и Адриатическо море постепенно следъ това столѣтие, като въ орбитата на настаняването и разширяването имъ остана и Македония. На Балканитѣ тѣ намѣриха „славянитѣ“, въ числото на които следъ Христа бѣха вече и македонцитѣ. Самитѣ българи, като завоеватели на тази територия, включена между казанитѣ морета, бѣха „малко“—много малко. Тѣ търсеха земя, за да се настанятъ — и намѣриха я, почти безъ съпротива, отъ досегашнитѣ ѝ обитатели. Така се сливатъ тѣ съ тѣзи славяни, които населяватъ земитѣ на нѣкогашнитѣ тъй наричани мизийци, тракийци и македонци, но не и безъ съпротива отъ името на Византийската империя, въ която бѣха слѣти вече македонцитѣ и славянитѣ.

Тракийцитѣ и мизийцитѣ, които естествено сѫ имали организирани държави и владѣтели, безразлично, дали въ формата на монархий, деспотии или републики, а при това и съ установени духовни и материални ценности, белези на тѣхния исторически и културенъ животъ, — все пакъ нѣматъ името на Македония при Филипа и Александра — две колосални исторически величини. Но въ тогавашния свѣтъ на култура и цивилизация, отъ една страна Стара Гърция и Римъ, а отъ друга — Египетъ, Вавилонъ и Персия, въ които сѫщо има култура и цивилизация, макаръ отъ различно естество, тѣ сѫ ту силни, ту слаби, наспроти историческитѣ вѣкове на живота имъ. Съ македонската кръвь и енергия, съ македонската култура и култъ можа Филипъ Македонски да превземе въ продължение на двадесеть и три години, именно отъ 359 до 336 год. (преди Христа) гръцкитѣ градове и да превземе сѫщо и цѣла Гърция, въпрѣки Демостеновитѣ предупреждения къмъ последната. Именно тази кръвь и тази енергия не бѣха гръцки, защото македонцитѣ не се бѣха чувствували никога чрезъ тѣхъ за гърци. Тѣ имаха въ душата си, но не и въ кръвьта си, гръцка култура, гръцка писменость. Това, обаче, не е и не може никога да служи нито за аргументъ, нито за доказателство, че тѣ сѫ били гърци, даже и при обстоятелството, че Филипъ, като македонски владѣтель, е билъ избранъ отъ единъ гръцки островъ и е билъ гръкъ. Неговитѣ подвизи сѫ подвизи на македонцитѣ. Овладяването на Гърция и приготовлението му за похода въ Мала Азия, срещу Персия, се дължи на истинското македонско чувство, съзнание, битъ и кръвь. Заетата гръцка писменость отъ македонцитѣ, а съ нея заедно и на редица други културни проявления, е равносилно на днешното заемане отъ турцитѣ на латинската азбука, или въ срѣднитѣ вѣкове на заетата отъ руситѣ българска писменость, а сѫщо така е равносилно на заетитѣ арабски цифри отъ всички народи, или на латинската писменость и четмо въ католишкитѣ храмове, безъ тѣзи храмове да сѫ на едни и сѫщи народи, които обаче, инъкъ, си иматъ своитѣ езици, нрави и обичаи. Ако македонцитѣ при Филипа се не отличаваха отъ гърцитѣ, то тѣ никога нѣмаше да искатъ отъ своя царь, да ги води той срещу собственитѣ имъ съотечественици и собственото имъ племе, за да ги покоряватъ. Така става ясно, че всички ония твърдения, какво македонцитѣ сѫ били нѣкога гърци — е една легенда, безъ всѣко сериозно основание. Но и нѣщо друго и нѣщо повече, разбира се, безъ да се вземе то за сериозно и за допустимо. Може македонцитѣ нѣкога да сж говорили гръцки, може езикътъ имъ да е билъ гръцкиятъ, тогава особенно, при Филипа. Но туй не ще каже още, че единъ езикъ измѣня основното, типичното, националното, характерното, своето, собственото. Днесъ белгийцитѣ говорятъ французкиятъ езикъ, но тѣ не се чувствуватъ французи. Евреитѣ, разпрѣснати почти въ цѣлия свѣтъ, следъ катастрофата съ отечеството имъ, преди вѣкове, говорятъ съответнитѣ езици на държавитѣ или народитѣ, между които се намиратъ, безъ обаче да сж промѣнили националниятъ си еврейски характеръ, олицетворенъ въ племенната имъ кръвь и въ религиозния имъ култъ. Аргонавскитѣ походи, въ историята за Медея и децата ѝ, говорятъ силно за всичко туй, що е кръвь, що е култъ, що е разлика между народности и нации, когато се дири чистата истина, ако не на чисто научна почва, то по силата на здравата логика, обоснована на необорими факти, за да бжде и тя достатъчно и напълно научна, т. е., за да се не прибѣгва до физически, физиологически, психологически и медицински научни издирвания.

Теорията за опредѣлянето на едно племе или нация, чрезъ еднокръвностьта, а сжщо и чрезъ единъ и сжщиятъ езикъ, въ последно време е силно разклатена отъ голѣми авторитети и то научно, като твърдятъ тѣ, че нациитѣ не бива повече да се опредѣлятъ и квалифициратъ чрезъ пулса на еднородната имъ наследствена, въ движението на поколѣнията имъ, кръвь, защото последната отдавна е престанала да служи като чиста научна есенция, благодарение на голѣмото смѣшение и кръстосване на самитѣ нации, поради войнитѣ, нашествията, преселенията, насилията, че и на самия мирноосвободенъ тѣхенъ животъ. Органически еднородната национална кръвь е изгубила своето значение, превърнала се е въ кръвь на общото съжителство и пр. Обаче, тутакси надъ тѣзи истини, които трѣбва да се допуснатъ и възприематъ, особено за европейскитѣ нации безрезервно, тѣ, сжщитѣ авторитети, единъ отъ тѣхъ който е Освалдъ Шпенглеръ, казватъ, че една нация се опредѣля и споява въ такъва, само чрезъ силата на голѣмото свое душевно и духовно чувство. Когато душата на индивида се чувствува съ цѣлото свое съзнание и вѣрую, че принадлежи на една нация, безразлично отъ каква кръвь изхожда тя, то нищо не е въ състояние да разколебае тази душа и я отвърне отъ националното ѝ битие, въ което се тя чувствува, че има право да живѣе, а толкова повече, казваме ние, и по кръвь.

Като посочваме и на това обстоятелство, въ свръзка съ въпроса за македонцитѣ при Филипа, ние можемъ съ положителность да кажемъ, че когато този македонски царь издигна своята страна и я сплоти въ едно, то той само съ общата македонска душа превзе Гърция тогава и, сигурно е, много и отъ самитѣ гърци сж възприели македонската душа, за да се приготвятъ и тѣ заедно съ македонцитѣ за похода срещу перситѣ. Филипъ не можа да предприеме готвениятъ походъ, защото бѣ убитъ отъ Паусаниуса въ 336 г., преди Христа. Но сега голѣмото намѣрение на бащата ще бѫде изпълнено отъ сина — отъ Александъръ Великий, който за вѣчни времена е далъ и най-свѣтлиятъ образъ на Македония и македонцитѣ, както Юлий Цезарь на римлянитѣ, или преди него Рамзесовци отъ Египетъ на египтянитѣ, Деметриусъ на старитѣ гърци, Соломонъ на евреитѣ, Карлъ Великий на франкитѣ, Симеонъ Великий на българитѣ, Наполеонъ на французитѣ и пр. Съ казаната национална душа на народа си Александъръ извърши онова, което е останало за винаги въ голѣмъ активъ на македонцитѣ, като вѣчна голѣма историческа величина. Естествено, край тази душа е имало и друга душа, т. е. душата на насиленитѣ и недоволнитѣ, но тѣ се губятъ въ развоя на голѣмитѣ събития и въ акциитѣ на Александра, който носи името Македонски, а сѫщо и емблемата и култътъ, специфичниятъ култъ на Мекедония, съ македонцитѣ ѝ.

Наследникъ на великия си баща — Филипа, Александъръ е възпитаникъ на Аристотеля. Аристотель!? Туй е сѫщо единъ „гръцки" философъ. Всичко върви подъ гръцка рубрика тогава, когато днесъ е известно, где е роденъ Аристотель. (Той е роденъ въ днешна южна България, между планинитѣ, въ тогавашна Стратига. А тогава тази земя е била въ македонско владение, Гърция е била далечъ, гърцитѣ нѣмаха нищо общо съ планинитѣ въ него време, особено съ далечнитѣ отъ моретата планини).

Александъръ, ученикъ на Аристотеля, или ученикъ на епохата на голѣмитѣ тогавашни философи, като се почне съ Сократа и Платона, остави за винаги името на Македония неизличимо. На вѣчни времена ще се говори за Александра Македонски, т. е. за този великъ македонски представитель на досегашнитѣ и бѫдещитѣ вѣкове на Македония, независимо отъ обстоятелството, каква участь е имала следъ него Македония, какви и кои царе е имала, колко пѫти е била подъ римско владичество, подъ кои народи е попадала тя— славяни, българи, турци, гърци, сърби. Очевидно, ние тукъ не пишемъ историята на Македония, нито имаме туй за цель. Нашата задача въ случая е повече отъ ясна: да изтъкнемъ фактътъ, че името на Македония, било въ историята, било въ културата, било въ политиката на народитѣ, че и на цѣлото човѣчество, никога не ще бѫде заличено и нищо не ще бѫде въ състояние да го заличи, за да не се споменава и не чува то. Последното е дълбоко врѣзано въ миналото на народитѣ и то не безъ основание и безъ значение. Като се говори и пише за Александра Македонски, туй ще каже че се говори и пише за Македония — и обратно. Първиятъ е синонимъ на Македония, втората е синонимъ на Александра Великий, царь на Македония.

Като ученикъ на Аристотеля, безъ да се спираме на биографитѣ му и историцитѣ му, а сѫщо и нà многобройнитѣ легенди за личностьта и дѣлата му, — и еднитѣ и другитѣ сѫ извънредно много, — най-живо го представлява Плутархъ (историкъ). Александъръ Македонски, както казахме, създаде името на Македония, но пъкъ историческата истина, колкото и да е превърната вече тя въ единъ митъ, не може да не съдържа и тази си съставна часть, че този царь, безъ кръвьта и душата на македонцитѣ тогава, ако тѣ не отговаряха и не способствуваха и на неговата кръвь и душа вече, като роденъ синъ на сѫщата Македония,—не можеше да предприеме ни едно отъ великитѣ си дѣла, толкова крупни и толкова грандиозни въ миналото на общочовѣшкия животъ. Тогавашниятъ грѫцки философски духъ, т. е. тогавашната култура и култъ на южната часть на Балканския полуостровъ не бѣ само грѫцка, а носѣше само грѫцко име. Полуостровътъ тогава е билъ обитаванъ отъ духъ на всевъзможни философски секти или школи, които, само по себе се разбира, сѫ били въ строга връзка и единство, колкото инъкъ и противоречиви помежду си, съ философията и културата и на малоазиатскитѣ и на северно-африканскитѣ брѣгове. Та именно тѣзи брѣгове сѫ най-типичнитѣ представители на философията и до днесъ, до колкото тя въ Европа има основата си въ старогрѫцката философия, при най-добритѣ ѝ представители Платона и Аристотеля, или тъй наречената Аполоновска култура. И точно тази философия и тази култура бѣ въ диаметрално противоположно направление на старата египетска култура или философия и култъ, а сѫщо и съ тази на перситѣ и арабитѣ, които предприемаха нашествията си въ Европейския материкъ, собствено срещу старогрѫцката култура и „държава“.

Ученикътъ на Аристотеля, Александъръ Македонски, научилъ отъ него що е държава и какъ трѣбва тя да се урежда и управлява, очевидно, не се задоволява само съ тѣзи пустолати на своя учитель—философъ. Той познава сигурно и самиятъ Аристотеловъ учитель—Платона, познава теорията му за държавата, оборена силно отъ Аристотеля, но познава и чисто отвлеченитѣ философски теории и на единия и на другия — и практически иска не само да ги провѣри, но и утвърди въ равнинитѣ на ония, които сѫ истински тѣхни врагове. Но за това по-после.

Историята казва, че Александъръ е продължилъ дѣлото на баща си Филипа. Той подхвърля окончателно Гърция на своето орѫжие. Но туй орѫжие, може смѣло да се каже, не е превъзходствувало онова на гърцитѣ. Значи, то е било носено отъ войници, въодушевявани отъ своя царь и съ порива на едно желание, което ги прави победители не само за плячката и наградитѣ, не само за благата и доволствата, защото срещу всичко туй може да се плати съ собствения животъ, — а въ името и на нѣщо по-възвишено. Македонцитѣ бѣха слушали съ огорчение винаги, да бѫдатъ наричани варвари, некултурни и пр. отъ гърцитѣ. Тѣ сѫ били огорчавани и принижавани по този начинъ отъ живущитѣ въ градоветѣ на югъ гърци, физическитѣ и моралнитѣ сили на които сж бивали винаги черпени, както е туй социално-природенъ законъ, отъ некултурнитѣ провинции. Въ този моментъ гръцкиятъ упадъкъ е достигналъ своя връхъ, Александъръ се явява въ Гърция съ по-високия моралень и културенъ духъ на македонцитѣ и я подчинява. Значи, отъ този моментъ Македония заема първенството. Тя става носителка, изразителка и господарка на културата, законътъ, моралътъ, правото, науката и оржжието въ Гърция, т. е. въ страната на голѣмата гръцка култура, въ тъй нареченото царство на Евклидовата култура. Овчарски, земледѣлски и занаятчийски е македонскиятъ народъ. Той е водилъ тогава и търговски сношения предимно съ Гърция. Сега той става господаръ на положението и въ самата Гърция. Неговитѣ философи, неговитѣ художници, първосвещенници и военноначалници разпореждатъ директно и индиректно въ земята на еленитѣ. При това, обаче, не бива да забравяме, че религиозниятъ култъ между гърци и македонци се е отличавалъ, ала разликата не е била сжществена. Въ името на боговетѣ и тѣхната власть нравитѣ и обичаитѣ сж били почти еднакви, колкото и да сж били еднитѣ езичници за другитѣ. При това положение на нѣщата става едно поне видимо формално уравнение на религията, въ култа, толкова повече, че се знае, какво Филипъ, бащата на Александра, се е кланялъ на чистия гръцки култъ, тайно, въ своя дворъ. Александъръ е билъ посветенъ въ този култъ не само отъ баща си, а и отъ учителя си Аристотель.

Колко е било падението и унинието на победенитѣ гърци отъ македонцитѣ, но и колко сж били тѣ благодарни отъ властьта на Александра Македонски, това се вижда лесно отъ факта, че Александъръ става въ Коринтъ шефъ или генералисимъ на гърцитѣ противъ перситѣ и освобождава Хелеспонтъ отъ последнитѣ. А перситѣ бѣха много изтезавали Гърция, и по сухо и по море. Тѣхнитѣ шествия и войни срещу Гърция бѣха безбожни и безчовѣчни. Тѣ идеха отъ Мала-Азия, презъ Босфора, по сухо и съ флотата си, чрезъ островитѣ. Тѣ носѣха съ себе си единъ истински варваризъмъ на жестокость и безчеловѣчность, погребваха живи хора и т. н., съ други думи, тѣхнитѣ военни походи, описани отъ Херодота, независимо отъ плячкитѣ, имаха за цель сжщевременно да насадятъ по пжтищата, презъ които минаватъ и между народитѣ, които подчинятъ, своята собствена култура, смѣсица на учения и култове, на зораастритѣ или предшественницитѣ имъ, на арабскитѣ маги и на вавилонскитѣ „златни телци". Срещу тази персийска култура, съ всичкитѣ ѝ атрибути, култъ и проявление, трѣбваше сега Александъръ Македонски, съ своитѣ македонци и подчиненитѣ му гърци, да спасява застрашената старо-гръцка култура, подобно на рицаритѣ отъ Кръстоноснитѣ походи за Ерусалимъ, презъ XII и

XIII столѣтие. Спасилъ старогръцката култура отъ перситѣ, въ лицето на нейнитѣ храмове, скулптура и въобще архитектура и изкуства, а сѫщо и въ лицето на духовния ѝ култъ, Александъръ Македонски внесе въ нея и онова, което е дала до тогава Македония въ туй отношение, но и заема още и отъ нея пакъ за Македония. Споилъ двѣтѣ култури въ едно — гръцка и македонска, той повежда гърцитѣ, следъ полководцитѣ си македонци, въ борба срещу чуждитѣ врагове на Европа, срещу малоазитстката, противна на европейската (старо-гръцка и македонска култура) персо-арабо-вавилонска култура. Така Александъръ въ името не само на съвременнитѣ физически и стопански, но и въ името и на всичкитѣ култово-културни нужди създава отъ различната национална култура на гърци и македонци една култура, чрезъ общия имъ въ момента духъ. И този амалгамиранъ народъ той го повежда съ величавата си осанка на тѣлото и съ голѣмата си обединителна душа срещу варваритѣ на голѣмата тогавашна европейска култура, въ истинската си люлка на Балканитѣ, край голѣмото Средиземно море. Македония побѣди Гърция, започнала побѣдата си при Филипа. Македония, подъ управлението на Александра спои въ себи си Гърция, за да спаси великата ѝ култура и собствената си култура. Туй е сега онова вѣчно, което отъ повече отъ две хиляди години посочва името на тази Македония и което тя никога не ще го изпустне отъ рѫцетѣ си, за да бѫде то заличено, безразлично, какъ и при какви условия въ тази Македония се явява ту упадъкъ, ту съвземане, ту едни, ту други да я владѣятъ. Но нечистви души и нечистиви рѫце се мѫчатъ днесъ, въ XX вѣкъ, да заличатъ името Македония, защото е очевидно, че тя не е тѣхна нито по кръвь, нито по душа, т. е. нито по едната теория, нито по другата за нациитѣ, и защото гледатъ на нея, както сѫ гледали и римлянитѣ, като на плячка. Но тази плячка протестира и се бори и казва, че името ѝ Македония е голѣмо име, вѣчно име, име на една страна, която спаси цѣла култура, европейската култура, преди повече отъ две хиляди години, преди близу две хиляди и петстотинъ години, за да легне въ основитѣ на днешната европейска култура, за да служи тази култура на всички народи, чрезъ своята архитектура, чрезъ своитѣ искуства, чрезъ своитѣ познания за душата и за козмоса или вселената, до колкото тогава, преди казанатѣ години, е било това възможно, и т. н.

Споилъ въ единъ културенъ духъ македонцитѣ и гърцитѣ, Александъръ Македонски поведе последнитѣ срещу перситѣ и разби войскитѣ на персийския царь Дарий при Граникъ (334 пр. Хр.) и при Исусъ (333), превзе Тиръ, Сидонъ и т. н. Превзема Египетъ. По нататъкъ, той преминава рѣкитѣ Ефратъ и Тигъръ и нанася едно съкрушително и решително поражение на перситѣ при Аребелъ (331). Тукъ, съ това окончателно поражение надъ перситѣ, разгромило могжществото имъ или по-добре казано: унищожило военнитѣ имъ сили, Александъръ Великий разчиства пжтя за понататъшнитѣ си походи, за да навлезе тържествено, победоносно и почти безпрепятствено въ Вавилонъ, Суза и Персиполисъ и стигне чакъ до Индия, и победи Порий, който му става въ последствие съюзникъ. Известно е следъ всичко туй, че македонцитѣ се отказали да вървятъ по нататъкъ, вследствие на което той се видѣлъ принуденъ да преустанови походитѣ си и се завърне въ Вавилонъ, гдето и починалъ въ тридесетъ и третата си годишна възрасть отъ треска (323 г. пр. Хр.).

Ако се пренесемъ въ тази толкова далечна по време епоха, ще видимъ, че македонцитѣ повече тогава не сж могли да извършатъ, защото за него време, всичко туй, което тѣ сж изпълнили подъ ржководството на своя младъ пълководецъ и царь, е не само крайно много, но и крайно куриозно, при едно вдъхновение, както казахме, да съкрушатъ цѣлата онази източна култура и култъ, които сж вдъхновявали враговетѣ на македонската култура и култъ; въ туй далечно време, въ което отъ становището на днешния културенъ и цивилизованъ животъ на Европа, културнитѣ и култовитѣ понятия сж били малки, а при това пространството, географическото пространство, въ свръзка съ превознитѣ срѣдства, медицината и др., е било огромно и мжчно преодолимо. Естествено, походитѣ на македонцитѣ възвеличиха, чрезъ Александра, името на Македония. Но тѣзи походи не бива въ никой случай да се вематъ и разглеждатъ просто само като такива на грабежъ и палежъ, на разрушение и унищожение. Тѣ и създаваха, тѣ и творѣха. Не е само бащата на Александра, Филипъ, който създаваше градове, т. е. който чрезъ архитектурата даваше „вѣченъ" образъ на македонската култура. Сжщото правѣше и синъ му Александъръ. Той разрушаваше градоветѣ на „варваритѣ"; като Вавилонъ. Персиполисъ и др., но и създаваше и основаваше градове. На негово име и до днесъ сжществуватъ градове. Въ тѣзи нови градове и въ превзетитѣ неприятелски, той издигаше въ култъ своята религия и всичкитѣ нейни културни проявления, чрезъ тогова сжществуващата наука — философия, медицина, геометрия, астрология, математика, физика, държавно устройство и всички видове изкуства. Не ще никакво съмнение, че въ тѣзи македонски походи сж се отразили и голѣми човѣшки добродетели, покрай животинскитѣ жестокости. Да се унищожатъ и разорятъ Персиполисъ и Вавилонъ, да се унищожатъ армии и военни лагери — всичко това е било, очевидно, девизъ на една култура срещу друга, както е било и при разрушението на Троя отъ гърцитѣ, на Картагенъ отъ римлянитѣ. Въ Вавилонъ, Персиполисъ и др. сж унищожени много ценности, много творения на персийската и изобщо на арабо-семитската култура, художествени скжпоценности, архитектурни постройки, ценни издѣлия, рисунки, сѫдове, гробници, паметници, оригиналности. За всичко туй днесъ се съжелява. Но е и видено, и чуто много, пренесено е било много. Оставено е било много, размѣстено е било много. Така, въ сближаването на тѣзи две и повече култури, победата взема генераленъ характеръ на страната на оногова, който е въ момента по-културенъ, а следователно, и по-мощенъ, преди всичко, духомъ. Хилядо и седемстотинъ години по-кѫсно виждаме арабската култура, чрезъ походитѣ на османцитѣ въ Европа, да се настани въ най-важния центъръ на византийската култура — Цариградъ и по-нататъкъ даже да предприеме опититѣ да завладѣе и самата Виена, въ центъра на Европа.

Македонцитѣ не можаха да превзематъ Индия. Тѣ бѣха далече отъ роднитѣ си огнища, отъ Македония. Тѣ бѣха свързани съ тази по рождение, съ семейства, съ минало и съ голѣмата си надежда въ бѫдещето. И ако епизодитѣ, свързани толкова щедро съ името на Александра, преминаватъ и въ областьта на легендарното и баснословното, въ областьта на авантюризъма и неимовѣрното, то туй е достатъчно да затвърди на вѣчни времена името на Македония. Защото, кой ще бѫде онзи, който е наблюдавалъ и видѣлъ картинитѣ и склтптуритѣ за Александра и неговитѣ македонци въ Парижъ, въ Лувъръ, да го отрече, за да отрече и Македония? Картинитѣ за Александра и македонцитѣ рисувани отъ Ch. Lebrun и представляващи преминаването на Граникъ, битката при Арабелъ, пленената фамилия на Дарий, падането на Пора и триумфътъ на Александра въ Вавилонъ; друга картина отъ Lebrun: влизането на Александра (триумфалното) въ Вавилонъ; — скулптурнитѣ произведения за Александра — антична статуя въ Мюнхенъ; Акександъръ борящъ се, статуя отъ Lemaire, въ градината на Тюйлери; мряморенъ бюстъ на Александра, копиие по Lysippos, отъ края на IV в., пр. Хр.. въ Парижъ, Александъръ и Диогенъ, базъ релиефъ отъ P. Puget, въ Лувъра, истинско склуптурно табло. Като посочваме на тѣзи картини и склуптури за Александра и македонцитѣ, ние бързаме да кажемъ, че тѣ иматъ своитѣ копия въ цѣлия свѣтъ, за да сочатъ на човѣчеството: и името и величието на Македония. А покрай тѣзи оригинални произведения и тѣхнитѣ копия има и още много други оригинални копия — отъ второстепено значение, по художество, но които сѫществуватъ въ разни музеи и художествени галерии, а сѫщо и клиширани — печатани въ страницитѣ на разни книги въ вѣковетѣ.

Но не сѫ само картинитѣ и скулптурнитѣ произведения за Александра и македонцитѣ, които свидетелствуватъ за името на Македония. Наредъ съ тѣхъ има, както вече споменахме, и голѣма литература. Всички стари историци, следъ времето и презъ времето на Александра сѫ писали за него и за македонцитѣ. Безъ да ги изброяваме обаче всичкитѣ, ще споменемъ само Плутарха, а най-вече историята

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

(подобие на романъ) отъ Quinte-Curce, тази на Arrien, тази на Jurien, трагедията на Racine. Посочвайки на тѣзи съчинения за Александра и македонцитѣ, очевидно е, че тѣ сж много малко. Но за да бжде понятието ясно и пълно, що е писано за Александра, всѣки може всичко туй лесно да си го представи, като влѣзе въ една библиотека, отъ всемирно значение, и прерови съчиненията по география и история, отъ старитѣ времена и до днесъ, за да види колко много автори, специалисти и неспециалисти, сж писали за Александра, македонцитѣ и Македония.

Ако, обаче, всичко това — въ художествено отношение, а сжщо и въ историческо дава единъ незаличимъ образъ на името на Македония, то този образъ става толкова повече незаличимъ и никога неунищожимъ, ако се вематъ предъ видъ и всевъзможнитѣ монети, останали отъ времето на Александра, безъ да говоримъ за ония отъ баща му Филипа, и насъбрани въ музеитѣ, въ нумизматическитѣ отдѣли, като се почне отъ Британския, Лувъръ, Берлинския, Виенския и т. н. и се свърши съ Софийския, Атинския и Бѣлградския. А разкопкитѣ и откритията на гробници, бюстове, надписи и др. отъ времето на Александра и Македония при царуването му, разкопки и открития въ всички области — земи на македонската империя презъ Александрово време, — идатъ да кажатъ последната си дума за името и величието на Македония въ аналитѣ на голѣмия общочовѣшки животъ, който вжтре въ себе си е начерталъ неизличими дълбоки бразди, къмъ които спада името на Македония, свързано съ синонима си Александъръ Великий.

Голѣмата империя на Александра, която той построи единствено по силата на духа и енергията на македонцитѣ, презъ неговото царуване, имаше македонски характеръ, както и Римската свѣтска империя следъ него имаше римски характеръ, макаръ че и въ едната и въ другата е имало много народности. Македонскиятъ характеръ на Александровата империя се е изразявалъ въ ржководнитѣ постове, които сж заемали самитѣ македонци въ тази империя. Защото Александъръ не можеше да повѣри високитѣ държавни постове, било въ сждебно, било въ административно, било въ военно отношение на хора роби, т. е, не на македонци, не на негови истински вѣрни хора, — преди всичко синове на самата Македония, на която е билъ той роденъ и призванъ, а не, „натрапенъ“, както на Гърция, напримѣръ, царь.

Голѣмитѣ лични добродетели на Александра, голѣма душа и голѣмо и великодушно сърдце, които заедно обгръщатъ военниятъ му гений, сж добредетели — душа и сърдце — на самитѣ македонци. Той е роденъ между последнитѣ въ Македония; той е расълъ съ нравитѣ и обичаитѣ на Македония; той е пилъ македонска вода и македонски винѐнъ нектаръ; той е ялъ македонска храна; той е дишалъ македонски въздухъ; той е израстналъ подъ македонското слънце, подъ македонското небе, — подъ сводоветѣ му, между македонскитѣ полета, долини, рѣки и планини; между македонското население, между македонскитѣ цвѣтя, градини и гори; между македонскитѣ китни нивя и стада. Въ македонскитѣ храмове и казарми е почувствувалъ културъ на религията, която му е нашепвала тайнитѣ на живота и смъртьта, а между македонскитѣ войници и офицери е научилъ военното изкуство. И отъ Македония къмъ морскитѣ заливи и пристанища, е възлюбилъ не само трудътъ на македонцитѣ, но и тѣхнитѣ стремежи къмъ търговията и просторитѣ на тѣзи и задъ морето, — за да се яви единъ день подготвенъ да завладѣе не само Гърция и пристанищата ѝ, но и Египетъ и цѣла Мала-Азия.

Роденъ въ Македония, расълъ въ Македония, любящъ Македония, македонцитѣ сѫ били негови сьотечественици, той е билъ плъть отъ плътьта или кръвь отъ кръвьта имъ, независимо отъ туй, че баща му е нѣкаде отъ грѫцкитѣ острови роденъ. Цѣлата тази, опредѣляюща битието му, обстановка, му е вдъхвала сѫщевременно и радоститѣ и скърбитѣ на македонцитѣ. Синъ на Филипа и Олимпия, ако той бѣ роденъ вънъ отъ Македония, сигурно е, че не щѣше да бѫде Александъръ Македонски, както и Напалеонъ Бонапартъ, роденъ въ Корсика, ако не бѣ попадналъ още преди голѣмата французка революция въ Франция, не би сталалъ французки императоръ и великъ човѣкъ, наредъ съ величието и името на сѫщата Франция. Александъръ Македонски, безспорно, носи въ битието си кръвьта и духовнитѣ заложби на своитѣ родители, но тѣ се проявяватъ при възможноститѣ за тѣхъ на македонската земя и при македонското племе, които сѫ изисквали за своя исторически моментъ тогава единъ такъвъ гениаленъ и великъ рѫководитель, защото и самитѣ тѣ сѫ родили този гений и великанъ.

Старогрѫцката демокрация бѣ изиграла една отъ най-реакционнитѣ си роли, като бѣ умъртвила философътъ Сократъ, чрезъ парламентарно решение. Известна е смъртьта на Сократа въ затвора, изпилъ спокойно чашата съ отровата, безъ да избѣга отъ затвора, въ името на предложението на приятелатѣ му, за да го избавятъ отъ смъртьта. Сократъ бѣ отхвърлилъ това предложение решително, спокойно и съ достойнство, само въ името на своето учение, което бѣ противъ корупцията на тогавашната грѫцка демокрация, противъ управлението ѝ, противъ безбожието ѝ. И той бѣ училъ и проповѣдвалъ учението си, въпрѣки постановленията и заповѣдитѣ на демокрацията, той бѣ издигналъ гласъ, споредъ както туй ни го предава въ съчиненията си ученикътъ му Платонъ, срешу тази сѫщата демокрация, желайки да устрои държавата на други начала и при по-друго разбиране на боговетѣ и религията. Той искаше ученитѣ да управляватъ държавата, т. е. философитѣ. Сократъ бѣ и противъ тиранитѣ и олигархията. Въ епохата на това учение на Сократа и при голѣмия упадъкъ вече на демокрацията се явяватъ Филипъ и синъ му Александъръ отъ името на Македония. Речитѣ и управлението на Демостена, свършили толкова печално, при неговото голѣмо (на Демостена) користолюбие, въ името на защитата, вече не помагатъ на Гърция. Последната падна въ вѫтрешното си психологическо и политическо безредие, очаквайки отъ боговетѣ спаситель на положението. Спаситель на положението се яви наистина. Въ лицето на Македония, и Филипъ и Александъръ се явиха въ Гърция, за да турятъ край на демократическата анархия и възстановятъ законътъ и редътъ на добродетельта, която зя тогавашното време бѣ тъй необходима за живота и сѫществуването на гърцитѣ. Така съ своята голѣма, всеобемляюща добродетель се яви Македония не само завоевателка, но и спасителка на Гърция, като сѫщевременно я възроди съ здравия си духъ и енергия и я направи годна да краси империята на Александра Македонски. Въ тази сѫщата добродетель на Македония имаше и красота и жестъ предъ упадъкътъ на гръцкитѣ републики, въ храмоветѣ, театритѣ и игрищата на които се виждаха глупцитѣ разпоредители, артисти и носители на хубави физически тела, но всичко туй изродено, благодарение изчезването на всичко благородно по рождение и животъ въ тогавашна Гърция, подъ режима на демокрацията, разбирана и прилагана на практика въ живота само подъ силата на голѣмото число при изборитѣ, а не при голѣмия умъ, разумъ и добродетели, както въ другитѣ, по първи периоди, на самото сѫществуване на гръцкитѣ държави, съ непълно демократично управление и устройство. Аристотель бѣ училъ, че безумнитѣ или малоумнитѣ трѣбва да служатъ на природно надаренитѣ съ умъ и способности. Това негово философско начало не обхваща само физическитѣ роби, т. е. роденитѣ като роби, макаръ и съ природни способности и умъ (но които е могло да се издигатъ въ обществото), а и всички ония, които по социално положение не сѫ родени като роби, обаче сѫ съ слабъ умъ и съ слаби природни способности. Тази своя теория Аристотель я противопоставя на единъ сѫществующъ редъ, изхождащъ отъ режима на демокрацията. Той поставя умътъ срещу числото на демокрацията. Този умъ принадлежи на аристократитѣ, преди всичко, родени по природа, после вече такива и по социално положение.

Гърция, следователно, посреща македонцитѣ, подъ водителството на Александра, като аристократи по природа, преди всичко, — неизхабени, некорумпирани, неизвратени, а богати, изпълнени съ енергия и надежда, носящи новъ импулсъ всрѣдъ упадъка, по всички линии на гърцитѣ. Така последнитѣ пригръщатъ първитѣ и се спояватъ политически и обществено съ тѣхъ, подъ голѣмото рѫководство и управление на Александра, за да пристѫпятъ по-нататъкъ въ го лѣмитѣ акции и борби срещу перси и египтяни, а сѫщо и срещу другитѣ общи на културата имъ неприятели. За тази борба срещу чуждата смъртно-вражеска култура говорихме вече по-горе. Сега, обаче, остава да видимъ, до колко голѣма и каква е била самата гръцка култура, която при все това се отличава отъ македонската. Гръцката култура — материална и духовна — естествено е съ голѣмо значение, тя надминава въ тази епоха всички други култури — и египетската, и вавилоно-арабската, и семитската (еврейска), и персийската по своята рационалность и по своя темпераментъ въ приложението ѝ въ живота. Преди всичко тази култура е култура на една религия и на една писменость, архитектура и изкуства, които стоятъ по-високо въ всѣко отношение и отъ египетската и отъ останалитѣ други — на неприятелитѣ. Гръцкитѣ богове и култъ не сѫ тѣзи нито на Египетъ, нито на Персия, нито на Вавилонъ. Тѣ не сѫ сѫщитѣ, по всички линии и проявления и на македонскитѣ, но при все това Македония и Гърция граничатъ помежду си и иматъ най-малкото общи допирни търговски точки въ пристанищата на морскитѣ брѣгове. Македонцитѣ, до колкото сѫ възприели гръцката култура и религиозенъ култъ, както и театралнитѣ и олимпискитѣ и други годишни тържества, нѣматъ точно всички гръцки божества, напримѣръ, богътъ на морскитѣ вълни, морскитѣ чудовища пр., а за това и въ храмоветѣ и въ театритѣ имъ, както и на игрищата имъ, церемониитѣ за тѣзи богове и чудовища, или сѫ по-малки или се различаватъ отъ гръцкитѣ. А при това, сега е вече и епохата на разклащането на много отъ традициитѣ, въ свръзка съ култо на божествата и мъртвитѣ, както и къмъ живитѣ, благодарение на високонапредващитѣ философско-медицински науки и практика. Сѫщото и по отношение на театритѣ и разнитѣ народни обичаи и др. При все това македонцитѣ навлѣзли въ Гърция, възприематъ здравитѣ елементи на гръцката култура и култъ, изчистватъ гнилото, като го замѣняватъ съ своитѣ приноси на култура и култъ отъ Македония, въ връзка съ полско-планинския животъ на последната, въ противовесъ на морския, на градския жевотъ на Гърция. Атина и другитѣ морски градове, както и островитѣ, съставляващи часть отъ Гърция, иматъ въ душевния си хоризонтъ и небосклонъ морето, морскитѣ вълни, морския животъ съ лопатитѣ на корабитѣ му, борбитѣ съ вълнитѣ и буритѣ, морската храна — рибата, крайбрѣжието морско и островитянското производство за прехрана. Въ Македония, напротивъ, като характерно явление въ туй отношение, е тъкмо противоположното. Отъ тукъ сега и споменатата размѣна въ културата и култа, изкуствата и пр. При все това и културата и култа, до колкото се тѣ очертаватъ въ архитектурата и религиозния култъ и на Гърция, и на Македония, сѫ почти еднакви. Защото, общо е възрението за ширината на земята, за хоризонта и небосклона ѝ и за духа, или добритѣ и лошитѣ богове, които изпълнятъ сводътъ между небето и земята — богове, които се мѣсятъ въ личния животъ на хората, безразлично дали тѣзи последнитѣ виждатъ или чувствуватъ първитѣ въ горитѣ, въ водитѣ, въ камънитѣ, въ мъртвитѣ тѣла, въ тревитѣ, въ животнитѣ, въ полетата, въ огъня, въ стихиитѣ и пр. Тази обща култура и култъ сѫ връзката на двете племена, които трѣбва да ги пазятъ и затвърдятъ всрѣдъ враговетѣ отъ съседни и по-далечни тѣмъ земи.

Въ тази култура и всрѣдъ нейния религиозенъ култъ, македонци и гърци тръгватъ въ походитѣ срещу враговетѣ си, при блѣсъка на оръжието и радостьта на фалангитѣ, мѫдро и вѣщо направлявани отъ Александра. Тази култура и този религиозенъ култъ споятъ довчерашнитѣ врагове — македонци и гърци. Знамето е: голѣмата душа и голѣмото сърдце на Александра. Боговетѣ сѫ съ тѣхъ, красотата и добродетелитѣ на юначеството и легендарното сѫ съ тѣхъ. Свѣтътъ, който сѫществува вънъ отъ разбиранията и живота на македонцитѣ и който е известенъ, а не неизвестенъ, и понеже неизвестното не ги занимава, и понеже личното и фамилното е всичко подъ покрива на държавата и военната ѝ мощь, — този свѣтъ, съ помощьта на победена и завладяна Гърция трѣбва да се победи и обезвреди, въ името на бѫдещето не само на Македония, но и на самата ѝ учителка Гърция, че и за цѣлото човѣчество, въ бѫдещето.

А тъкмо това и става. Въ Египетъ, гдето фараонитѣ сѫ оставили, въ съдружие съ първосвещеницитѣ, една религия и една култура, противна на гръцката, гдѣто хората се балсамиратъ, гдето се строятъ пирамиди въ името на вѣчния животъ, непонятни въ свръзка съ вѣчния животъ на Гърция; въ Вавилонъ, гдѣто златниятъ телецъ е всичко въ религията; въ Персия, гдѣто огъньтъ и хвърчащитѣ зли духове и пр. пр. сѫ всичко — това е противното и вражеското на гръцката култура и то води тълпата срещу Гърция и Македония, за да ги изтощава. Това унищожи Александъръ съ своитѣ македонски вождове и войници, при помощьта на гърцитѣ.

Когато обаче Александъръ умрѣ, неговитѣ полководци се скараха и раздѣлиха империята му. Така се завършва и голѣмото величие на Македония, отъ което до днесъ, а сѫщо и за въ бѫдеще, блѣстятъ и ще блѣстятъ споменитѣ предъ съзнанието и паметьта на човѣчеството. Последното никога не е забравяло и не ще забрави тази велика и могѫща Македония, защото да я забрави, ще рече да забрави собственото си битие, собственото си минало. То не е забравило и не ще забрави Египетъ, и Финикия, и Персия и Стара Гърция и Римъ. Това сѫ имена, синоними на голѣми епохи, на особни култури, на особно творчество и на особени или различни гении, въ различнитѣ области на общочовѣшкия животъ, който бележи само великото отъ битието си, а всичко друго заличава и забравя, минава го, макаръ и не безогледно, за да крачи напредъ, по силата и пулса на собствената си природа.

Личностьта на Александра, макаръ и за кѫсо време, обединяваше и вливаше въ себе си всички мощни водачи и творци, рожба на македонското племе, и така образуваше отъ себе си великото име Македония, въ тогавашния даденъ моментъ. Когато тази личность изчезна, съ нея заедно изчезнаха и най-голѣмитѣ върхове на достойнствата и добродетелитѣ, комбинирани въ едно, подъ върховенството, въ туй отношение, на Александра. Но, генералитѣ се скараха следъ неговата смърть, скараха се и разпокѫсаха империята — Македонската империя, за да изчезне тя отъ тогавашната географическа карта, но, при все това, за да остане за винаги въ географическитѣ карти на голѣмата човѣшка история. И тази история е, която опредѣля качествата и достойнствата на народитѣ, наспроти общежитието на последнитѣ. Тази история е обектътъ на голѣмитѣ научни издирвания, преди всичко, достояние на най-просвѣтенитѣ хора, които въ името на науката, сѫ освободени отъ страсти и партии, въ полза на единъ или другъ народъ.

Империята на Александра Македонски, т. е. Македонската империя, първати свѣтска империя, изчезна, но името Македония не изчезна. Самата Македония не изчезна. Преди всичко и надъ всичко, тя, съ своето име, както и географически, сѫществува и до днесъ. И всички интелигентни хора знаятъ нейното име, както и географическото ѝ мѣстоположение. Македонската империя не сѫществсва вече презъ повече отъ двадесеть столѣтия на нешето лѣточисление преди и следъ Христа. Презъ тѣзи столѣтия Македония е преживѣла много, твърде много. Историята ѝ е известна, историята ѝ е понятна за всичкѝ, които се занимаватъ и интересуватъ отъ миналото на народитѣ и тѣхнитѣ държави. Ние нѣмаме работа тука съ тази история на Македония. Нашата задача въ тази глава на тази книга не бѣ нито историческа, нито пъкъ начало да пишемъ по-нататъкъ историята на Македония. Ние имахме за цель да се спремъ само на името Македония и защото то е останало и ще бѫде вѣчно, за да не смѣе никой въ Европа да го отрича, че билъ той нѣкакъвъ краль, нѣкаква държава, нѣкакво правивелство или каквато и да било друга сила, въ ноктитѣ на която е попаднала по настоящемъ случайно Македония, за да си позволи арогатно, нахално, безумно, цинично, слѣпо и жадно да заличава и унищожава едно име, което вѣчно гори и свѣти и за което съ право може да се каже: „Не се гаси туй, що не гасне!“ . . .

Името на Македония, днесъ, отъ нѣколко години, иска да унищожи една държава, която е случайно създадена и комбинирана, Името на Македония, посѣгна да го заличи отъ музеи, библиотеки, картини, монети, книги, географически карти и др. — таково, както го виждаме въ пълната му свѣтлина и блѣсъкъ, — единъ режимъ, съ една нечиста четка, който не е сънувалъ нито бълнувалъ, че ще има и владѣе земята нѣкога на Александра Македонски, която се бѣ обърнала на свѣтска империя, съ области и въ Азия и въ Африка, вънъ отъ предѣлитѣ на Европа. Това име иска да заличи отъ съзнанието и съвѣстьта на културния свѣтъ Бѣлградъ, съ своята историческа нищожность и съ още поголѣмото си безумие на налудничави поети и генерали, които искатъ отъ човѣчеството една жертва, безъ да я заслужаватъ, толкова повече, че самата жертва, самата Македония, заявява на всеуслушание, че не желае да бѫде сръбска и не може да носи името Южна Сърбия!... Македония съ македонцитѣ си — Южна Сърбия! Каква ирония за историята и човѣчеството!... Краль Александъръ сръбски унищожава Великиятъ Александъръ Македонски!...

Името Македония отъ нѣколко години е систематически изхвърлено отъ сръбския печатъ и отъ всички държавни и обществени институти. То е синонимъ на престѫпление за всѣки поробенъ македонецъ, който би го изрекълъ. Нѣщо повече. Въ официалнитѣ си отношения съ чужбина сръбското правителство сѫщо така не споменава туй име, само за да бѫде то забравено отъ свѣта и се внуши на последния, че не Македония, а Южна Сърбия сѫществува. Е ли това слабостьта на престѫпника, който не може да овладѣе Македония нито съ културата си, нито съ добродететелитѣ си, нито съ нищо, за да се отнесе съ такъво презрение къмъ едно голѣмо историческо име на една страна, което е било и ще остане Македония, по простата причина, възъ основа на колосалното си величие въ историята?!

Престѫплението на похитителитѣ на Македонското име е толкова голѣмо и тъй силно крескащо, че цивилизованиятъ европейския свѣтъ не само се смѣе, но и съжелява истински авторитѣ му. Този сѫщиятъ свѣтъ знае отъ найблизката история, че въ Отоманската империя сѫществуваше Македония. Следъ 1903 год. въ Македония, която бѣше въ европейскитѣ предѣли на казаната империя, се въвеждаха реформи — въ Макееония, а не въ нѣкаква „Южна Сърбия“, измислица и мизерия на бѣлградскитѣ ѝ похитители.

Въ географическата си карта Македония обхваща, предадена следъ нѣколко вѣковното ѝ владѣние отъ Турция, следнитѣ градове: Куманово, Скопие, Тетово, Кратово, Велесъ, Щипъ, Дебъръ, Кичево, Прилѣпъ, Охридъ, Битоля, Гевгели, Леринъ, Солунъ, Петричъ, Мелникъ, Горна-Джумая и пр. Тази Македония е днесъ разкѫсана между Гърция, България и Сърбия. Но най-голѣмата ѝ часть е въ владѣние на Сърбия — и Сърбия е, която „заличава“ или се „опитва“ да заличи името Македония.

Възъ основа на една своя претенция си позволява Сърбия престѫплението, да заличи името на Македония, а именно, че въ срѣднитѣ вѣкове, сръбскиятъ царь Душанъ билъ владѣтель на Македония, че турцитѣ взели Македония отъ сърбитѣ. Всичко туй е отлично, ако се върви по пѫтя само на тѣзи претенции. Но Душанъ и сърбизъмътъ минаха и заминаха презъ Македония, както минава поройния дъждъ. И тѣ не дадоха култура и величие на Македония, а обратното. Македония бѣ Македония и безъ сърбизма. По пѫтя на тази сръбка претенция е опасно да се върви. Тя е не само крайно абсурдна, но и безчеловѣчна. Защото Шумадия (Сърбия) съ своя Бѣлградъ е бивали често владѣна отъ български и други царе, отъ което да следва, че тѣ не сѫ сръбски.

Сръбското престѫпление надъ името на Македония, следователно, е толкова очевидно, че нѣма равно на себе си. Да се отхвърли и промѣни името на една область, на една земя, както напримѣръ България отмѣни името на Източна Румелия (Южна България) е понятно само тогава, когато туй име е неестествено за съдържанието на понятието си. Източна Румелия бѣ турско име. То нѣмаше raison d'être за България. Но България не подига никога въпросъ да заличава имена исторически, голѣми имена, като Мизия и Тракия, които сѫ днесъ въ съставътъ ѝ, както е това и въ европейскитѣ държави за старитѣ имена на историята и географията, свързани съ велико минало.

Опитътъ на Сърбия, да заличи Македония отъ картата на сѫществуванието ѝ, свидетелствува само за едно, че сърбитѣ, като владѣтели, сѫ гости въ тази класическа страна и нѣматъ нищо общо нито съ миналото ѝ, нито съ настоящето ѝ. Това свѣтътъ вижда сега най-ясно и най-непринудно.

Името Македония е по силно и по-могъщо отъ името Сърбия и то не може да се промѣни въ Южна Сърбия, защото Южна Сърбия значи гавра и насилие надъ Македония и че тази е непоколебима въ борбата си срещу натрапеното ѝ име, съдържащо въ себе си едно неописуемо, едно колосално насилие и надъ миналото, и надъ настоящето ѝ — и то всестранно.

Християнството и Македония.

Следъ разпадането на Македонската империя, дълго време, много вѣкове, участьта на самата Македония се храктеризира въ вжтрешна слабость, вжтрешни борби и несъгласие, а сжщо и въ войни, главно съ римлянитѣ, които я правятъ робиня. Римската империя е заела мѣстото на нѣкогашната Македонска империя и тя е свѣтската държава на Европа. Така ни учи историята, така свидетелствуватъ всички паметници. Но всичко туй не е важно за насъ. Нашата идея тукъ е, следъ като видѣхме величието и могжществото на македонската култура, на Македонската империя при Алекдъръ Великий и македонската национална сила, стигнала чакъ до Индия, презъ Мала-Азия, чрезъ всичко туй, за да се затвърди за вѣчни времена името на Македония и за да не може никой да го заличи и изтрие отъ историческото и културно битие на човѣчеството, както и отъ неговата паметь, съзнание и духъ, — да посочимъ сега ролята на Македония въ едно отъ най-колосалнитѣ нравствено-духовни проявления на самото туй човѣчество: неговиятъ битъ, неговиятъ духъ и неговата душа. Чрезъ тази си роля Македония е затвърдила още повече своето име въ скрижалитѣ на човѣчеството, скрижали, написани съ кръвьта и на светото мжченичество. Идеята ни е за разпространението на Християнството или на Христовото учение чрезъ Македония, идеята ни е за създаването на Христовата църква, още въ най-първобитното й време, чрезъ Македония, която бѣ избрана, покрай другитѣ любими земи на Христовитѣ апостоли, като любимъ центъръ, наредъ съ другитѣ центрове, за проповѣдь и организиране на казаното учение и на казаната църква.

Триста години следъ Александра Македонски кръстосанитѣ култури на разнитѣ епохи и на разнитѣ нации продължаватъ да се самоунищожаватъ, асимилиратъ и самозадушватъ, за да се създаде и очертае една обща отъ тѣхъ за всички, породена на почвата на най-здравитѣ и разумни елементи отъ тѣхъ. Въ Ерусалимъ, гдето еврейскитѣ царе Давидъ и Соломонъ бѣха оставили една отъ най-типичнитѣ култури въ Ориента, възъ основа на монотеистичния или еднобожествения и вездесжщия, Всемогжщия и всезнающия Богъ на Мойсея, наричанъ още Иехова, култътъ къмъ единния Богъ държеше здраво въ обаянието, силата и красотата си душата на евреитѣ. Чрезъ този култъ и чрезъ разрастналата се въ неговото лице еврейска култура, сполучи синътъ Давидовъ — Соломонъ да построи величавиятъ ерусалимски храмъ и ерусалимскитѣ дворци и паметници, които сѫ импонирали на всички дотогавашни храмове, дворци и монументи. Самъ Соломонъ е стоялъ надъ първосвещенницитѣ и е рѫководилъ свещенниятъ или религиозниятъ култъ, който отъ друга страна се развръща въ срѣдство, да завладѣе този еврейски царь всички съседни на неговата чужди държави и да му паднатъ на колѣне и въ обятията всички владѣтели и владѣтелки отъ тѣхъ.

Колебанията на евреитѣ около собствения имъ религиозенъ култъ сѫ известни на всѣкиго, който е челъ Стариятъ заветъ отъ Библията или светото писание, за да се знае, че не сѫ били само еврейската култура и култъ единственнитѣ, т. е., че не само еврейскиятъ религиозенъ култъ, отъ който израства еврейската култура, е вълнувалъ душитѣ и сърдцата, животътъ, политиката и прогресътъ на народитѣ, а е имало още и други. И тѣ сѫ известни: вавилонскиятъ, египетскиятъ, персийскиятъ и старогръцкиятъ. Но евреитѣ сѫ се справяли, по Библията, главно съ вавилонския и главно къмъ него сѫ се отклонявали отъ своя, защото, види се, тоя ги е привличалъ съ своята златна помпозность, съ своитѣ златни телци или идоли. При все това, еврейското духовенство, избрано още отъ самия Мойсей отъ едно отъ колѣната или родоветѣ на еврейското племе, още презъ време на скитничеството му изъ пустинята, следъ напущането на Египетъ, и на пѫть и въ борба да достигне обетованата земя, — е държало строго на Мойсеевия заветъ, за еднобожието и противъ всички идоли, каквито и да били тѣ, на земята. Нѣкои отъ изследователитѣ на Библията виждатъ основаването на Мойсеевата монотеистична религия въ лицето на Мойсеевия дѣдо (по жена) Ятро, първосвещенникъ на едно друго племе. Но, не може да не се вземе предъ видъ, че и самъ Мойсей е билъ посвѣтенъ въ монотеизма още презъ времето на израстването си въ дворцитѣ на египетския фараонъ, женитѣ и първосвещеницитѣ му, които всички сѫ имали една тайна (монотеизмътъ) религия, отличаваща се отъ тази на народа и робитѣ. Както и да е, обаче, ще трѣбва да кажемъ, че еврейството е първото, което поне за насъ, за европейцитѣ, полага открито основата на монотеистическата религия и то е, което издържа срещу всички насилия и изкушения на останалитѣ религиозни култове и тѣхнитѣ култури, за да се разрастне въ последствие въ сърдцето на неговия култъ и неговата култура християнскиятъ култъ и християнската култура, които преминаватъ въ Европа, отъ Мала Азия, непосрѣдствено и презъ отворенитѣ, поради благоприятната си почва за учението имъ, „порти“ на Македония.

Еврейскиятъ религиозенъ култъ, преди всичко, надделява въ общата борба на разновиднитѣ култове. Въ строгия смисълъ на думата казано, той надделява и надъ старогръцкия религиозенъ култъ, че въ последствие и надъ римския. Сблъскалитѣ се различни култове, чрезъ мирнитѣ сношения и военнитѣ походи на източнитѣ народи, а именно: отъ Изтокъ на Западъ — отъ Мала-Азия и Египетъ за Европа и обратно, разширяватъ всестранно познанията и понятията на съответнитѣ народи, досежно животътъ и смъртьта, досежно бога или доброто и злото, и, при това, какъ е длъженъ най-добре човѣкътъ да служи на себе си, за да има честитъ и вѣченъ или дългъ животъ, какъ е длъженъ и какво е длъженъ той, а съ него заедно и народътъ, на който той принадлежи, да прави по отношение на бога или боговетѣ — добри и зли, като, както казахме, се свежда вече всичко къмъ единъ централенъ или единъ единственъ религиозенъ култъ — еврейскиятъ, Мойсеевскиятъ, който отговаря вече на новитѣ духовни потрѣбности на нарастналитѣ въ философско отношение народи, да разбиратъ живота си и всичко обкръжаващо по-инъкъ, отколкото до когато сѫ били затворени до сега всѣки единъ въ себе си и за себе си.

Религиитѣ, а особено тѣхнитѣ подраздѣления или секти, сѫ много. Но тѣ всички, по своята централна идея и смисълъ, иматъ за обектъ човѣшката душа, човѣшкиятъ животъ, какъ и по какъвъ начинъ да ги рѫководятъ къмъ благополучие и благоденствие, къмъ безсмъртието и вѣчностьта, и то въ свръзка съ душата и живота на близкитѣ и далечнитѣ. За това именно сѫ тѣ ту егоистични и свирепи, ту хуманни и добродетелни, ту мракобѣсни, ту просвѣтени, ту „животински“, ту детински. Тѣзи истини могатъ да бѫдатъ констатирани, отъ друга страна, не само въ всѣка религия, но и тамъ, гдето човѣкътъ и племето му сѫ даже безъ формаленъ религиозенъ култъ. При това и всѣка една религия и всѣка нейна секта подлежатъ на развитие, т. е. вървятъ къмъ собственото си отрицание, независимо отъ външни за тѣхъ причини, въ смисълъ на чуждо влияние и въздействие, колкото и да сѫ тѣ консервативни и неподвижни. Никой човѣкъ и никой народъ на земята, следъ своето раждане, въ своето сѫществуване, не е „неподвиженъ“ въ смисълъ на своето духовно развитие, въ свръзка съ физическото си развитие. Просторитѣ на природата, нейнитѣ явления, нейнитѣ въздействия, нейнитѣ промѣни, общото движение на планетитѣ, климата, водитѣ и пр. всеватъ въ човѣшката душа не само любопитството, но и самото човѣшко отношение или отношението на частичната и общата душа къмъ тази природа. Всѣко едно любопитство и всѣко едно отношение, съпроводено съ акция къмъ природата, водятъ къмъ познанието, чрезъ опита, и така се внася промѣна и въ структурата и на самата „неподвижна“ или консервативна душа, а отъ тукъ, следователно, и въ самия култъ, въ самата религия. Това води именно къмъ отрицанието и премахването на много отъ формулитѣ на даденъ религиозенъ култъ. Появяването на

Исуса Христа и учението му „срещу“ учението на Мойсея, досежно обществения битъ на религията му, е символъ на настѫпилата промѣна въ възрението за чистоплътната неподвижность на Мойсеевата религия. Мойсей казва: „Зѫбъ за зѫбъ, око за око“, Христосъ казва: „Ако ви ударятъ плесница, дайте и другата си буза, за да ви ударятъ още една“ и „Любете се едни други“. Очевидно, тукъ различието между Мойсеевото религиозно учение, относно обществения му характеръ, и това на Исуса Христа, въ сѫщия смисълъ, се много различаватъ, — и туй е именно новото — Христовото — което отрича сѫщото, за да каже на свѣтътъ, нарастналъ вече по отношение на старата религия, да не си служи съ стария култъ, съ старата религия.

Когато македонцитѣ и гърцитѣ минаха въ настѫпление и превзеха Мала-Азия, чакъ до Индия, тѣ срещнаха монотеистичното учение на евреитѣ, което, естествено, съ цѣлия му култъ, се видѣ диаметрално противоположно на тѣхния култъ, на тѣхната многобожествена религия. Тѣ видѣха и идолитѣ — златни телци—на вавилонянитѣ, видѣха персийскитѣ капища и пр. Въ положителното и отрицателното на тѣзи религии, за едната и другата страна, имаше вече едно голѣмо познание на природата. Малкиятъ свѣтъ на македонцитѣ отъ Балканския полуостровъ се разширяяа. Той се разширява преди всичко и за гърцитѣ, за тѣхнитѣ богове, които въ фантазията на единъ народъ играятъ ролята едва ли не на живи богове, като живи хора, и опредѣлятъ човѣшкитѣ сѫдбини, направляватъ човѣшката душа. Онова, следователно, което е култъ и за малоазиятци, и за гърци, и за македонци, се поставя на взаимни преценки и на сравнения и изпитания, — и по силниятъ култъ надвива, победата е негова. Идолитѣ и капищата се разрушаватъ. Това е било задачата. Но всичко това се е отнасяло и е станало само по отношение на материалния образъ на „унищожения“ култъ, което е извиквало у поклоницитѣ му най-голѣмото огорчение и страдание. При все това и при македонцитѣ, и при гърцитѣ, и при римлянитѣ, въ Мала-Азия и Египетъ, разрушенитѣ култови-култури, повалени като божества безпомощно, разочароватъ поклоницитѣ имъ, за да се заинтересуватъ тѣ въ култа и културата на победителитѣ. А пследнитѣ се заинтересуватъ въ добритѣ за тѣхъ страни, въ изкуствата, около поваления култъ и култура, и ги възприематъ. Надъ всичко, обаче, даже и следъ повалянето на материалнитѣ изрази на Мойсеевия монотеистически култъ, остава едно нѣщо неповалено и което, очевидно, никога не ще бѫде повалено или заличено и премахнато. То е: Иехова, Саваотъ — Богътъ на евреитѣ, който е на всѣкѫде и който е неуязвимъ, който е представенъ въ фантазията на човѣка, въ формата на единъ старецъ съ бѣла брада, между ангели, но при все това е самодержецъ на вселената, стои надъ персийското и египетското слънце, надъ вавилонскитѣ идоли и надъ всевъзможнитѣ гръцки и римски божества, които сѫ изпълнени съ истинскитѣ човѣшки страсти. Всевѣчниятъ и всесилния Богъ не може и не бива да има човѣшкитѣ страсти, даже и най-добритѣ да сѫ тѣ, щомъ сѫ човѣшки, защото този Богъ стои надъ човѣка и страститѣ му, той е създалъ и човѣкътъ и страститѣ. Той е абстрактниятъ, неуловимия и весдесѫщия и всемогѫщъ Богъ, който дава животъ и смърть — и всичко, и всичко на човѣка. Този Богъ стои надъ човѣка, надъ всичко въ свѣта и е въ свѣта и въ човѣка — на него трѣбва да се поклонятъ всички! На тая абстракция сѫ се натъкнали всички останали религиозни култове и култури. Предъ нея сѫ паднали мълкомъ на колѣне, при тържествената еврейска пѣсень, въ името на Иова или Саваота.

Така сѫ разклатени божествата на стара Гърция, божественното заселище на които се намира преди всичко на Олимпъ, и ораколитѣ на които се движатъ въ канаритѣ и темплитѣ не само на Делфи. Разклатени сѫ и езическитѣ богове и на македонцитѣ, както и тѣзи на римлянитѣ. Цѣли триста години следъ Александра Македонски, и въ Гърция и въ Македония, божествата постепенно губятъ ореолътъ и култа си, като остава само създадената божествена материална култура, съ всичкитѣ ѝ изкуства, но безъ душата си. Сега, въ момента, когато Иоанъ Кръстителътъ и Исусъ Христосъ сѫ се явили, като носители на нѣщо ново, въ затворения въ себе си еврейски мойсеевски религиозенъ култъ, само защото първосвещеницитѣ сѫ предали еврейския народъ въ рѫцетѣ на римскитѣ управници, военачалници и войници, безъ съпротива и безъ намѣрение за съпротива, срещу тѣхъ — и не само по тази единственна причина — се надига новата проповѣдь, за новото божие царство, т. е. противъ първосвещеницитѣ на евреитѣ, противъ предалитѣ на римлянитѣ Соломоновия храмъ, за да го иматъ само фиктивно, при тѣхната власть, противъ владѣтелитѣ, по култа на еврейския народъ. Но религията на Христа е не само религиозно-политическа, тя е наистина божествено-човѣшка, пропита съ най-милата пѣсень за човѣшкото сърдце и душа, религия на божеството, въ пълната смисъль на думата; религия на земното и отвъдземното, блаженното за вѣки-вѣковъ... Небесното...

Тази религия я носи въ себе си, въ своето божествено сърдце, единъ Богочовѣкъ, който отрича сладоститѣ на земния животъ, подобно на стоицитѣ отъ Стара Гърция, и който не трепери отъ наказания и преследвания, въ името на човѣчеството, въ името на неговото благо, както Сократъ, следъ преследванията му се отровилъ съ чашата, въ затвора. Христосъ отрича земнитѣ материални блага. Обещава ги на небето или въ задгробния животъ, обещава ги въ възкресението на човѣшката душа, което ще каже: въ името на ближния, въ името на човѣшата любовь, човѣкъ да се откаже отъ всички други земни блага, защото тава е най-върховното и единственото благо. Очевидно, туй негово свето учение е противно на учението на Мойсея, който води войни и избиваше самитѣ евреи, които негодуваха срещу него, въ името на еврейското, общото еврейско благо, на земята. За Мойсея нѣма и не сѫществува задгробенъ животъ, не сѫществува възсресение за душата, отрекла се отъ земнитѣ блага, за благото на ближния...

Носительтъ и проповѣдника на туй учение — Христосъ, Богочовѣкътъ, бѣ жестоко наказанъ отъ еврейскитѣ първосвещенници, които не можеха да го търпятъ, даже като единъ пророкъ-изобличитель, каквито е имало еврейството доста, споредъ Библията, а побързаха да го осѫдятъ на смърть и го премахнатъ. Тѣ го предадоха на римската власть и тя го разпъна на кръстъ.

Тогавашното человѣчество е знаело, що значи разпятие на кръстъ. Това е било законно нѣщо въ старитѣ ориенталски цивилизации, въ наказателното право. Но разпятието на Исуса Христа се смѣтна за нечувано престѫпление отъ съзнанието на тогавашния свѣтъ, потресенъ именно отъ страданието и мѫченичеството на единъ невиненъ човѣкъ, защото, както казахме и по-горе, този свѣтъ се бѣ вече далечъ отклонилъ отъ тогавашнитѣ религиозни култове и диреше новъ.

Разпятието на Исуса Христа, по своята драматичность и трагичность, потресе всички человѣколюбиви сърдца и всички добри души не само като фактъ на едно жестоко наказание, а и защото самото наказание бѣ наложено на единъ невиненъ човѣкъ, на една невинна душа. Съединена страшната жестокость на наказанието съ невинностьта, надъ която се приложи жестокото наказание, туй е възмутилата се съвѣсть и страшното вълнение на чистата човѣшка душа, относно Христовото разпятие. На благия и кроткия учитель, въ името на Бога, който държи цѣлата вселенна въ рѫцетѣ си, и въ името на любовьта между человѣчеството, безъ разлика на народноститѣ му, се наложи туй наказание, защото този учитель внасяше едно пречистване на традицията въ еврейската или Мойсеевата религия или култъ, само защото правеше той чудеса между хората, които криеха своята сила и чудодейность въ чистата и слѣпа вѣра на вѣрващитѣ въ него и мисията му на земята, мисия, предупредѣлена му отъ Бога-Отца. Този богочовѣкъ учеше, както е известно, за възкресението на душата, за възкресението отъ мъртвитѣ. Туй му учение, естествено, днесъ е само синонимъ на възкресението на душата, на духа, на самия Христовъ духъ, който следъ разпятието на невинната жертва, въпреки очакванията на противницитѣ и убийцитѣ му, възсия, овладя и обая всички цивилизовани народи, въ продължение близо на две хиляди години, следъ драмата при Голгота, до Ерусалимъ. Учението Христово за любовьта на хората помежду имъ е тогава най-ценния залогъ за превръщането на човѣка-животно въ истински човѣкъ-човѣкъ.

Ученицитѣ на Исуса Христа, следъ кончината на този, се пръснаха въ разни посоки да просвѣтятъ народитѣ въ неговото велико и чудотворно учение. Тѣ бѣха преследвани, тѣ бѣха ненавиждани, затваряни, наказвани, изтезавани, убивани мѫченически. Но всичко туй не ги стрѣскаше, не ги спираше, не ги отчайваше въ великата имъ мисия, да пръснатъ Христовото учение и великата негова свѣтлина между разнитѣ земи, особено на римската империя, въ която сега влизаше и Македония. Тайно, кротко и тихо заработиха тѣ, за да създадътъ отъ живущитѣ хора на земята истински човѣци въ името на Бога и въ името на неговия пратеникъ на земята — Христа. Единъ отъ тѣзи ученици — апостоли бѣ и късно прекрѫстилиятъ се въ Христа и учението му апостолъ Павелъ, който и до днесъ минава за истински основатель на Христовата църква, въ организационно отношение, препълнено съ учението и сиянието му, завѣщано на човѣчеството отъ Христа. Този великъ апостолъ на Христовото учение, мѫченически убитъ въ Римъ, въ 66 г., следъ Христа, дава често поводъ на всѣки християнинъ за онази алюзия, по пѫтя за Дамаскъ. При първото си име Савелъ, апостолъ Павелъ преди да преживѣе видѣнието си по пѫтя за Дамаскъ, въ лицето и гласа на Бога, е билъ голѣмъ врагъ и гонитель на християнитѣ и Християнството. Следъ това си видение, той е сталалъ единъ отъ най-ревностнитѣ апостоли на Християнството. Внезапната свѣтлина, която го залива по пѫтя за Дамаскъ и която промѣня мнѣнието му за Християнството, е едно отъ най-чудноватитѣ християнски явления. Този великъ апостолъ именно е посетилъ лично Македония, за да я превърне въ името на Християнството отъ езичеството. Така Македония лежи въ основитѣ на Християнската църква, посетена лично отъ най-великия ученикъ на Христа — апостолъ Павелъ, така тя разтваря, при неговитѣ думи, въ името на Богочовѣка, обятията си, за да приеме като една отъ първитѣ страни на Европа великото Христово учение, чрезъ неговия най-великъ апостолъ.

И Македония прегръща тайно Христовото учение. Пригърна го въ лицето на нѣколцина свои граждани. Пригърна го, за да се разрастне, въ последствие, и чрезъ нея, туй учение въ цѣлия свѣтъ. Македония — християнска Македония — християнското население на която днесъ е подложено на неволи и страдания — въ гръцка и сръбска Македония — отъ християнски народи. . .

Въ книгитѣ на Новия завѣтъ, т. е. въ книгитѣ за Христовото учение и Християнството, въобще, въ ония книги, които сѫ първични и типични, първитѣ, непосрѣдствено написани следъ разпятието Христово и Христовата смърть, — се намиратъ между другото и две писма на апостолъ Павелъ къмъ солунчани. Къмъ солунчани! Но кои сѫ солунчани, ако не македонци, защото солунчани, тогава, сѫ жители на градъ Солунъ, този градъ и тогава и до днесъ принадлежи на Македония. Този градъ лежи, непосрѣдствено близу до устието на рѣката Вардаръ. А тази голѣма рѣка тече презъ Македония, отъ северъ на югъ, и по-нейнитѣ долини живѣе, въ лѣво и дѣсно, макодонското население. По течението на тази рѣка, като най-главна артерия на Македония, цѣлата търговия, ако се изоставятъ нѣкои отклонения, отива за Солунъ, който се явява естественъ изходенъ пунктъ и естествена столица на страната. Въ него пулсира македонската култура и македонската цивилизация, въ него ставатъ най-голѣмитѣ търговски срѣщи и чрезъ него се сношава Македония съ всички земи, лежащи на Срѣдиземното море, най-лесно. Солунъ е морски заливъ. Чрезъ този заливъ се облагоприятствува животътъ на Македония, а чрезъ нея и на много други области, почти на цѣлия Балканския полуостровъ. Кервани и пѫтници за и отъ Солунъ, — туй е пулсътъ на Македония, която при апостолъ Павелъ е езическа и не далечъ отъ която, близу до Солунъ, лежи планината Олимпъ, която, както се знае, е „седалище“ на всевъзможнитѣ старогръцки, а сѫщо и македонски богове, съ всичкитѣ имъ човѣшки страсти.

Къмъ гражданитѣ на този Солунъ, къмъ солунчани се обръща, между друго, съ двѣтѣ си писма апостолъ Павелъ. И тѣзи писма сѫ публично достояние. Тѣ сѫ отъ голѣмитѣ перли по основаването на Христовата църква, тѣ се четатъ и до днесъ въ всички християнски храмове, преди четенето на евангелието, не само като исторически църковни писма, но и като такива, които съдържатъ поука, насърдчение и вѣра въ Бога и бѫдащето на живота.

Въ тогавашната Римска империя, следъ разпятието Христово, свѣтътъ се бѣ разколебалъ въ всички ценности на култа си, на стария си религиозенъ култъ. И, ако Христосъ бѣ насочилъ учението си, главно срещу спекулантитѣ съ Мойсеевата религия, ако той бѣ гонилъ търговцитѣ отъ храма съ камшикъ, защото разбъркваха чистотата на молитвата съ лъжата и алчностьта за печалби, то въ неговото практическо учение, свързано съ самата чистота на учението му за вѣрата въ Бога, той положи основитѣ на новата религия, която надмина съ трепетитѣ на бистротата и обаянието си всички дотогавашни религии. Всѣка една религия е обоснована съ щастието и нещастието на живота, съ доброто и злото въ него и като ключъ на всичко туй: посрещането на примирението съ смъртьта. Първитѣ апостоли на Християнството, особено апостолъ Павелъ, който посѣщава и Македония, схващатъ, че има обширно поле за новата Христова религия, и тѣ издигатъ тази религия надъ всички останали. Люлѣющиятъ се Олимпъ, като седалище на старогръцкитѣ богове, дирящъ изходъ за смъртьта на боговетѣ си, е видѣлъ апостолъ Павла, и какъ този последниятъ пристѫпва къмъ македонската столица, за да го доунищожи и събори, да изхвърли болнитѣ му и негодни вече за животъ величия — олимпийскитѣ богове и всички други езически чудовища и вѣрвания.

Естествено, религиозниятъ култъ на Македония е билъ строго поддържанъ отъ върховетѣ на македонското население, защото чрезъ него сж се одухотворявали и събуждали надеждитѣ за бждещето, въ свръзка съ миналото величие на страната. Но този култъ, толкова необходимъ и за самитѣ долни маси, по много причини вече, които изтъкнахме по-горе, е разклатенъ, безпомощно разклатенъ. Надъ него витае и религиозниятъ култъ на Римъ, божеството, главното божество на който се явява цезарьтъ, въ неговия бюстъ, съ неговата дива. Въ туй безалеберно, разбъркано положение на религиознитѣ култове, при голѣмитѣ механични открития, при навлизането въ земнитѣ пещери, при разкопаването на минитѣ, при развитието на мореплаването, при осъвършенствуването на оржжията, при развитието на медицинската наука и пр. — единъ новъ изходъ за душата на човѣка е билъ необходимъ. И този изходъ го посочва Християнското учении съ принципа си: любовь и миръ на земята! А тъкмо тази любовь я донесе на земята между хората Христосъ съ своето учение и я разпространиха между народитѣ неговитѣ първи, велики, апостоли. Нѣкога фараонътъ въ Египетъ заповѣда да се избиятъ всички деца, защото сънувалъ, че едно отъ тѣхъ ще му вземе царството. Сжщото направи и Иродъ, при раждането на Исуса Христа. А между самитѣ враждующи народи, какви кланета и какви ужаси не сж станали, за да се издигне лозунга: стига умраза, стига унищожения, стига убийства и сѣчь! Ето, вмѣсто тѣхъ, човѣшката любовь и човѣшкия миръ на земята, обосновани на истината и правдата въ името на Бога...

Въ името на тозъ великъ лозунгъ дохожда апостолъ Павелъ въ Македония, въ името на тази света задача той пристжпя въ стенитѣ на македонската столица, и при риска да изгуби живота си, дири последователи въ името на великото и свѣтло Христово учение. Два пжти е искалъ той да дойде въ Солунъ, но, както казва въ първото си писмо до солунчани, „сатаната“ му попречилъ. Дохождалъ въ Солунъ или не, дохождалъ въ Македония или не, — туй не е важно. Важното е, че въ неговия голѣмъ апостолски духъ, той е въ Солунъ и въ Македония, той е въобще и фактически и духомъ въ южната часть на Балканския полуостровъ, въ Македония, Ахея, Коринтъ и др. Той, заедно съ Силванусъ и Тимотея, споредъ първото му писмо до солунчани, образува християнската община, въ името на Бога, Бащата, и на Сина му, Богъ Исусъ Христосъ. Въ вториятъ пасажъ на писмото апостолътъ казва: „Ние благодаримъ на Бога за винаги за васъ всички и споменаваме за васъ въ нашата молитва, непрекжснато“, и по-нататъкъ: „и мислиме за вашето дѣло въ вѣрата и за вашата работа въ любовьта, и за вашето търпение въ надеждата...“ „Ние знаемъ, какъ вий отъ Бога обичани, мили братя, какъ сте избрани“ и т. н. „И вий сте станали наши наследници и на Господа и възприехте думата между много смущения съ радость въ Светия духъ“, „прочее вие сте станали образецъ на всички вѣрующи въ Македония и Ахея“. „Защото отъ васъ е прозвучала думата на Господа; не само въ Македония и Ахея, а сѫщо и по всички мѣста е станала позната вашата вѣра въ Бога, тъй че намъ не е нуждно нѣщо да кажемъ“.

Това сѫ свещенни истини, казани отъ апостолъ Павелъ, нѣколко години само следъ разпятието на Исуса Христа, въ името на Македония. Последната, както казахме вече, е една отъ първитѣ страни, които принадлежатъ на новата и свѣтла Христова религия. Бихме цитирали още много отъ писмата на апостолъ Павла за Македония, но считаме, че всичко туй е излишно за просвѣтени хора, които и отъ малкото цитати могатъ да разбератъ идеята и смисъла, какво искаме да кажемъ, като посочваме връзката на великия христовъ апостолъ съ Македония. Македония възприе Християнството тайно. Тя се бѣ погнусила отъ езичеството, отъ разврата и отъ безчестния животъ, безпѫтниятъ и противочовѣшки животъ; отъ безумията, жестокоститѣ, кръвопролитията и безобразията — и на свои и на чужди господари, въ течение на вѣковетѣ. Тя обикна тайно истинскиятъ духъ, който води въ обятията на истинския Богъ и Синъ му Исусъ Христосъ. При страдание и гонение възприеха македонцитѣ Христовата вѣра, тайно я отхранваха тѣ въ сърдцата и душитѣ си. Тази вѣра, възприета първоначално отъ много малцина, се разширява постепенно и е отрицание на официалната религия. Късно се въведе, много късно, официалната Христова религия въ Македония, чрезъ Цариградъ, чрезъ Източната римска или тъй наречената още Византийска империя, на която бѣ политически подчинена и Македония. За тази нова, официално призната вече, религия, която става и държавна, Македония е била подготвена още отъ самия пръвъ вѣкъ на християнството. Тя е отворила душата си въ името на проповѣдьта на апостолъ Павла и поглъща божественното учение, въ името на любовьта къмъ ближния, въ името на евангелскитѣ истини за учението на Христа. Македония е дала много мѫченици, въ течение на вѣковетѣ, за туй учение, дала е много жертви за Християнството.

Посочвайки всичко туй, ние искаме да обърнемъ вниманието на всички, които се интересуватъ отъ истинитѣ не само на Христовото учение, но и отъ всички истини въобще на земята, между хората, че името Македония, както видѣхме въ първата глава на тази книга, искатъ да го заличатъ днешнитѣ й завоеватели съ единъ замахъ. И тѣ го заличаватъ не само политически, но и религиозно, заличаватъ го въ името на Христа, като християни. Но туй име не може да бѫде заличено. То лежи въ основитѣ на апостолскитѣ проповѣди, то блѣсти като първо при разпространението на Християнството.

И дръзко и престѫпно е отъ гръцка и сръбска страна, първата да квзва на частьта отъ Македония, която се намира подъ нейно владение „Северна Гърция", а втората — „Южна Сърбия". Въ аналитѣ и на политиката и на Християнската религия Македония е Македония. Тя не може да бѫде нито унищожена, нито заличена, по името си, отъ голѣмата човѣшка история, и отъ още по-голѣмата човѣшка—християнската—религия. Напраздно се предприемитъ тѣзи опити, и тѣ излагатъ само тѣхнитѣ автори, които толкова безсмислено и толкова жестоко ги предприематъ, за да провокиратъ съвѣстьта и на политицитѣ, и на историцитѣ, и на археолозитѣ, и на ученитѣ, и на философитѣ, и на цѣлия християнски свѣтъ, пропитъ съ любовь къмъ миналото на Македония.

Държавитѣ, които притежаватъ днесъ части отъ Македония, предимно Сърбия (Югославия) и Гърция и които не виждатъ въ тѣзи части Македония, разпокѫсана Македония, сѫ християнски държави. Тѣ сѫ при това ортодоксално—християнски държави, т. е. такива, въ които Християнската религия стои на почвата на първитѣ апостолски проповѣди, въ името на Христа, и на първитѣ християнски обичаи и догми, възприети отъ първитѣ християнски вселенски събори, преди раздѣлянето на християнската църква на източна и западна, на Източно православна Христова църква и на Римска или Западно католическа християнска църква,

И двѣтѣ тѣзи държави, подѣлили си Македония, следъ 1912—1913 г., следъ двѣтѣ Балкански войни, безъ всѣки скруполъ, побързаха да отрекатъ не само името Македония, но и битътъ на населението ѝ, като му затвориха преди всичко църквитѣ, въ смисълъ да не може то да се радва въ тѣхъ на родния си езикъ и да не може да слуша нито Евангелието, нито нищо религиозно на матерния си говоръ и духъ. Ето това е антихристиянско, толкова повече, че и двѣтѣ тѣзи държави иматъ свои собствени патриарси, т. е. намѣстници на великитѣ апостоли, ученици, последователи на Христа. А Христовитѣ апостоли проповѣдваха Евангелието или Христовото учение на всички езици, защото любовьта на Христа къмъ всички езици и всички народи, намира изворътъ си въ Бога, създатель на всички хора на нашата земя. Така, грѫцката патриаршия, а сѫщо и сръбската, подъ ведомствата на които се намиратъ грѫцкитѣ и сръбскитѣ свещенници и владици, на мѣстото на пропъденитѣ такива отъ Македония, въ сѫщата тази Македония четатъ Евангелието и Апостолскитѣ послания въ македонскитѣ храмове на чуждъ на македонското население езикъ. Така тѣ изтезаватъ дълбоко и жестоко съвѣстьта, душата и съзнанието на едно население, което е родено въ Македония, и, което независимо отъ цѣлото историческо битие на Македония, отъ две хиляди години до сега, знае, че се е родило въ Македония, знае, че тази сѫщата Македония е вписана и въ Историята, и въ Християнската религия за вѣчни времена, по името на страната му, на родината му, и името Македония било престжпно да се споменава, защото Македония нѣмало, а имало „Северна Гърция“ и „Южна Сърбия!...“

Ако, обаче, нѣкога църквата, безразлично Християнската или друга, е била центъръ и на държавната власть, въ името на упражнявания култъ чрезъ нея, ако тя днесъ, сжщо така безразлично, е въ услуга на държавата, т. е., и въ единия и въ другия случай играе голѣмата роля на водитель и спаситель на народитѣ, и въ добри и въ лоши за тѣхъ моменти, то тази църква, съ прокарваната чрезъ нея религия, е преди всичко носитель на „вѣчни“ истини, на „вѣчни“ догми и на любовь и миръ, — особено Християнската. Въ служителитѣ на религията и на църквата всѣки единъ народъ вижда своитѣ посрѣдници между себе си и Бога, вижда доброчестенитѣ за душата си и за потомството си. Тѣзи доброчестини сж обливатъ вѣчно въ вѣчнитѣ истини и правдата на религията и на съответната ѝ църква. Предъ тази толкова очебиюща истина, какъ, обаче, е възможно, щото гръцката и сръбската патриаршии, чрезъ църквата и религията на Христа въ Македония, да изтезаватъ едно население негръцко и несръбско, чрезъ лъжата, че Македония не сжществува, че името ѝ е „умрѣло“, изгубено е, изчезнало е, никой го не знае!? А въ сжщность владицитѣ и свещеницитѣ, гръцки и сръбски вече тамъ, предъ препълненитѣ църкви, ако сж тѣ наистина пълнятъ отъ богомолци, де четатъ апостолскитѣ деяния и писмата на апостолъ Павелъ до солунчани и чрезъ тѣхъ и за Македония! Или за тѣзи деяния и за тѣзи писма, въ които се говори за македонцитѣ и Македония, е наредено да не се четатъ, да се не споменаватъ? Четатъ ли се тѣ въ църквитѣ и на цѣла Сърбия и на цѣла Гърция, вънъ отъ Македония, и говори ли се, чрезъ тѣхъ, за Македония и македонцитѣ? Изличени ли сж тѣ, за да бждатъ изтрити отъ свѣта имената Македония и македонци?!

Тѣзи въпроси и тѣзи истини се налагатъ предъ цѣлия християнски свѣтъ, безъ разлика, где живѣе той: въ Европа, Азия, Африка, Америка, Австралия — и безъ разлика, дали този християнски свѣтъ е източно-православенъ, католически, протестански, униятски и пр. Предъ този свѣтъ именно вършатъ престжплението гръцката и сръбската патриаршия, въ свръзка съ името на Македония и живущитѣ въ нея македонци. Тѣзи патриаршии, поставили себе въ услуга на респективнитѣ си държави, има да отговорятъ: забранено ли е името на Македония и на македонцитѣ въ тѣхнитѣ християнски книги и споменава ли се туй име при божественитѣ литургии и служби? Четатъ ли се въобще тѣзи имена, тъй както тѣ се срещатъ въ Светитѣ писания на апостолитѣ?

Апостолъ Павелъ пише, между друго, къмъ солунчанитѣ: „Не е нуждно да ви пиша за братската любовь, защото вий сте сами отъ Бога научени да се обичате помежду си единъ други“.

Това казва апостолътъ на македонцитѣ открито. Защо обаче, македонцитѣ не сѫ обичани днесъ нито отъ гърци, нито отъ сърби? Трѣбва да има нѣщо страшно, върху което да лежи тази умраза. И то не може да бѫде никакъ тайна. Гърци и сърби — туй сѫ два народа, които образуватъ по настоящемъ две държави. И едната, и другата е християнска държава, и еднитѣ и другитѣ вѣрватъ въ разпятието и възкресението Христово. За тѣхъ християнскитѣ религиозни догми сѫ ненакърними, и въ името на тѣзи сѫщитѣ догми тѣ се показватъ предъ цѣлъ свѣтъ или най-малкото предъ християнския свѣтъ, и на Европа и на Америка, за благочестиви, человѣколюбиви и високо морални християни. Въ своитѣ бедствия и нещастия, особено презъ времето на робството имъ подъ турцитѣ, което бѣше робство и на българитѣ (включително македонцитѣ), сѫщо като християнски народъ, тѣ апелираха къмъ възвишенитѣ християнски чувства на останалия християнски свѣтъ, за да имъ помогне и намѣрятъ спасението си, като истински християни, отъ казаното иго. И, наистина, тѣ намѣриха съчувствието и подръжката на християнския свѣтъ, независимо отъ политическата си и финансова подкрепа на много отъ европейскитѣ политически държави. Днесъ, обаче, тѣхното християнско чувство, тѣхното вѣрую въ Христа, тѣхното клавяне въ разпятието на Христа и тѣхното отношение къмъ християнския български свѣтъ на Македония сѫ мъртви и студени християнски чувства и отношения, вдъхновени отъ сатаната и врага на самото Християнство. Въ Македония има за тѣхъ християни, но до когато тѣзи християни ще се наричатъ българи, македонски българи, и до когато ще искатъ тѣзи македонски християни да се молятъ на Бога и на Христа на собствения си матеренъ езикъ, до тогава тѣ не ще бѫдатъ истински християни и християнската църква отъ Гърция и Сърбия не ще ги признава и признае за християни. Да, до когато македонцитѣ ще се молятъ въ църквитѣ и домоветѣ си на своя роденъ езикъ, до тогава тѣ ще бѫдатъ единъ видъ еретици или схизматици и за сръбската и за гръцката църква. Но „не е нуждно да ви пиша за братската любовь, защото вий сте сами отъ Бога научени, да се обичате помежду си единъ други“. Така казва апостолътъ на македонцитѣ, за да го напомнимъ всичко туй тукъ, какъ е то мъртво учение останало за гърци и сърби, по отношение християнската или и въобще човѣщката любовь къмъ поробенитѣ отъ тѣхъ македонци. И колко голѣмо е страданието на македонцитѣ, поставени подъ насилието, да се молятъ въ храмоветѣ си, предъ светитѣ икони, при погребението на мъртвитѣ си, при рождението на младенцитѣ, при сватбитѣ, при водосветитѣ, при маслоосвещението, при причастието и пр. не на своя майчинъ езикъ, а на езикъ чуждъ, натрапенъ, незвучащъ съобразно съ чувствата имъ, нехармониращъ на настроенията имъ! А не ли при изпълнението на религиозния култъ се открива тайната на човѣшката душа и се разлива и слива съ божеството, въ което тя вѣрва, при шепнението на майчиния езикъ, и въ мълчанието при самата молитва, но която тайна, пакъ на майчинъ езикъ, я изказва молящиятъ се, вѫтре въ собственото си битие? Свещенникътъ и владиката, както и пѣвцитѣ въ християнскитѣ храмове на македонцитѣ не сѫ тѣхни родни, не сѫ тѣхни отъ сърдце признати служители и не заслужаватъ любовьта имъ, защото сѫ насилници, отъ ония, които разпъватъ Христа. Македонцитѣ си имаха до скоро свои родни владици, свещенници и пѣвци и свои църковни служебни книги. Всичко това имъ е отнела днесъ християнска Сърбия и християнска Гърция въпрѣки Христовата любовь къмъ всички народи и езицитѣ имъ. И, при това насилие, никой нѣма право да иска отъ сѫщитѣ македонци християнската любовь къмъ насилницитѣ имъ. Защото, ако насилието надъ тѣхъ, въ християнско отношение, бѣ насилие само на една заблуда, на едно случайно увлечение, то тѣ щѣха да кажатъ спокойно: „Прости имъ, Господи, защото не знаятъ що правятъ!“ Но случаятъ не е такъвъ и туй не е просто единъ случай, а една система, която има основата си въ една държавническа политика, да се изкорени името на Македония, да нѣма въ нея повече македонци, а сърби и гърци, т. е. да се посърбятъ македонцитѣ, а сѫщо и да се погърчатъ. Въ услуга на тази система, очевидно, е и гръцката и сръбската партиаршия, т. е. и гръцката и сръбската християнска православна църква. Така тѣзи християнски църкви сѫ станали палачи на македонското християнско население въ двадесетия вѣкъ, следъ Христа, забравили великитѣ думи на апостолъ Павла за обичьта или братската любовь, на която сѫ хората отъ Бога научени да се обичатъ помежду си единъ други. Тѣзи две църкви, въ услуга на държавно-политическата система, забравили и Бога и Христа, сѫ станали орѫдие на умразата между хората и туй е то онова страшно нѣщо, което тѣ пущатъ като змия изъ пазвата си, да хапе и трови съ отровата си не само македонцитѣ помежду имъ, но и всички почти живущи народи на Балканския полуостровъ. Източникътъ на тази умраза е егоистиченъ, той е онази алчность за господство надъ чужди народи и оная алчность за владѣние надъ чувствата и имотното състояние надъ другитѣ, която — алчность — е тъкмо най-жестоко заклеймена отъ Християнското учение, и то на първо мѣсто отъ самия Христосъ и великиятъ му апостолъ Павелъ. Християнската църква на Сърбия и Гърция, напустнали чистиятъ божественъ разумъ, озаренъ отъ светия божественъ духъ, въ тъмнината на демона сѫ дигнали вмѣсто кръстътъ на любовьта и мира между народитѣ, мечътъ на убиеца на последнитѣ, и безспирно сѣятъ умразата за отмъщение, палежитѣ и грабежитѣ. Не ще съмнение, че при туй положение на нѣщата не само въ Македония, но и на цѣлия Балкански полуостровъ за никого не ще има нито миръ, нито любовь. Въ името на великитѣ християнски догми и принципи, всички апостоли, по примѣра на Христа, станаха мѫченици. А и колко много сѫ християнскитѣ мѫченици до сега! Но ние не виждаме, не вижда християнскиятъ свѣтъ, ни най-малкиятъ опитъ даже отъ страна на нѣкой сръбски или гръцки владика или свещенникъ, да носи високо Христовиятъ кръстъ и Христовата вѣра и заяви: „Не мога да изнасилвамъ нито единъ македонецъ, нито едно македонско село, нито единъ македонски градъ, съ непонятенъ нему езикъ и книга, съ непонятна, въ съдържанието си, нему църковна пѣсень, или съ пѣсень при обряди". Не, такива достойни сръбски и гръцки владици и свещенници нѣма, защото до сега не е нито чуто, нито видѣно нѣщо подобно, както биха го направили и сѫ го направили много, всички, мѫченици на истинското Христово учение.

Въ разнитѣ послания на апостолъ Павла и въ разнитѣ проповѣди по образуването на Христовата църква, отправени до разни народности или мѣстности и лица, е изложено цѣлото тълкувание и разбиране на Христовото учение. Въ двeтѣ негови писма-послания, отправени до солунчани, следователно, до македонцитѣ, той излага цѣлата си поука и задоволство отъ нея къмъ последнитѣ. Защо сръбската и гръцката църква, въ името на Христа, се не озариха и озарятъ отъ този свѣтълъ духъ на Христовия апостолъ, за да бѫдатъ по отношение на македонцитѣ не само истински Христови църкви и негови истински служителки, а правятъ насилие надъ християнитѣ македонци, опряни на смъртоноснитѣ орѫжия, пушки, топове, картечници и байонети, за да вършатъ антихристиянското си насилие? Изнасилѐни ли сѫ и самитѣ християнски църкви и въ Гърция и въ Сърбия отъ респективнитѣ си държави, за да постѫпватъ така спрямо Македония и населението ѝ, или самитѣ тѣ сѫ предложили услугитѣ си на казанитѣ държави, за да получаватъ похвали и награди, каквито Христовата църква и Христовото учение въ никой случай не допущатъ, щомъ такивато се добиватъ чрезъ сълзитѣ и живота на измѫченитѣ страдалци?!

Може би, може би, казанитѣ две християнски църкви мислятъ, че изпълняватъ една велика християнска мисия, като изнасилватъ Македония, да я посърбятъ и погърчатъ, мислейки си, че сѫщото вършатъ, напримѣръ, и английскитѣ и американскитѣ мисии въ различнитѣ части на свѣта. Но намъ се струва, че и въ туй отношение тѣзи две църкви (сръбската и гръцката) се дълбоко заблуждаватъ. Мисионеритѣ на Англия и Америка не създаватъ никѫде нито англичани, нито американци, а преди всичко разнасятъ истинитѣ между езичницитѣ, по отношение на Християнството. Тѣхната мисия, естествено, може да печели приятели и привърженици между китайци, индийци, африканци, между будисти, конфуцисти, мюсюлмани и др., но въ никой случай и никога тѣ нѣматъ и не сѫ имали за задача да създаватъ, чрезъ Христовата религия, чрезъ английския езикъ, англичани и американци, по народность, както го правятъ това днесъ, а и отъ по-рано, сърбитѣ и гърцитѣ въ нещастна, но християнска и то Източно-православна, сжщо като Сърбия и Гърция, Македония.

Отъ всичко туй би следвало сега да се каже съ положителность, че не тѣ, тѣзи две църкви, трѣбва да работятъ за Християнството въ Македония, защото последната е била още преди тѣхното създаване християнска, както ни свидетелствува за това свещенното писание. Налага се още да се каже, че една християнска съвѣсть и една християнска църква, съ чистота и достойнство християнски, биха се засрамили и биха потреперали предъ Бога, предъ Христа, предъ апостолитѣ и предъ християнската чистота на Македония, да правятъ и предприематъ, какъвто и да било опитъ, да учатъ населението на сжщата Македония на Християнство и божиитѣ закони и правди, онази Македония, която е майка на истинското Християнство — и то да я учатъ, чрезъ насилие надъ християнската ѝ съвѣсть, на чужди за нея езици и съ непростени срѣдства и престжпни намерения, да я посърбятъ и погърчатъ, а не да я превърнатъ въ чистотата на самото Християнство.

Този срамъ и това престжпление на сръбската и гръцката християнски църкви могатъ да си останатъ само за тѣхъ, и тѣ ще бждатъ на вѣчни времена отговорнитѣ за тѣхъ. На Македония челото е чисто. Тя даде двама великани преди хилядо години, въ лицето на солунчанитѣ: братята Св. Св. Кирилъ и Методий, които бѣха не само велики християнски проповѣдници и учители, достойни служители на Христовата църква, но и покръстиха и просвѣтиха съ милиони хора въ учението на Христа и въ името на апостолската Христова църква, безъ всѣка помощъ на каквото и да е насилие. Тѣзи сжщитѣ братя, македонци, отъ Солунъ, откриха и тъй наречената старобългарска, а не старославянска азбука, защото тази азбука послужи преди всичко на старитѣ български царе, които владѣеха вече на Балканския полуостровъ и въ дворцитѣ на които, чрезъ нея, се създаде писменната литературна култура и се преведоха на нея писменна култура (езикъ) Свещенитѣ християнски книги. Тъй че, отъ това става извънредно много ясно, какво е Македония предъ цѣлия християнски и културенъ свѣтъ, за да бжде тя днесь толкова жестоко и толкова безчовѣчно третирана отъ чужди ней народи, които сж забравили ролята ѝ и въ историята на човѣчеството, а сжщо и ролята ѝ и въ историята на Християнската църква.

Християнска Македония, посрѣщнала въ обятията си първиятъ апостолъ и основатель на Христовага църква, не може да бжде заличенв нито отъ историята на човѣчеството, както туй видѣхме въ първата глава на тази книга, нито отъ историята на Христовата църква, както туй посочихме тукъ. Всѣки единъ опитъ въ туй отношение свидетелствува само за едно безчовѣчно и неразумно отнасяне къмъ тази страна и населението ѝ, което самò се чувствува рожба на вѣчната Македония, отъ повече отъ две хиляди години до сега. А християнскитѣ църкви, които сѫ се съгласили да поддържатъ политическиятъ терорь надъ Македоня, т. е. да се изличи името Македония, даже и като историческо и християнско понятие, естествено е, че сѫ престѫпили самитѣ християнски наредби и сѫ въ пълно противоречие съ законитѣ, морала и съвѣстьта на самото Християнство и Христовата църква. Тѣ трѣбва да кажатъ открито, щомъ поддържатъ политическиятъ терорь надъ Македония и населението ѝ, заличаватъ ли апостолскитѣ писма къмъ солунчани, Македония и македонцитѣ и въобще тѣзи писма четатъ ли се въ македонскитѣ църкви и въобще въ гръцкитѣ и сръбскитѣ, щомъ политически името на Македония и македонцитѣ е заличено отъ респективнитѣ имъ държави. Ако да! — тогава не остава нищо друго, въобще, на всички християнски църкви отъ цѣлъ свѣтъ, да си взематъ хубава бележка за тѣхното поведение, чрезъ което се отричатъ и дукументитѣ-писма на апостолъ Павла за сѫществуването на Македония, преди две хиляди години, презъ повечето време на което Македония и македонцитѣ сѫ оцѣляли като християни, макаръ и подъ римско, византийско или турско управление, макаръ и при нѣколко голѣми и малки преселение на народи, които преселения засѣгатъ и тѣхъ.

Разбира се, нищо не ще заличи християнското име на Македония, а само изтезанията надъ нея и надъ населението ѝ ще останатъ паметни, въ тяжесть на насилницитѣ ѝ. Богъ е съ Македония и македонцитѣ...

Славянитѣ и Македония.

Следъ като видѣхме, коя е и каква е Македония на Александра Великий и на апостолъ Павла, сега ще навлѣземъ вече въ истинското тъй наречено органическо национално битие на тази страна. Мнозина твърдятъ, че историята не е наука, въ смисълъ, че тя не подлежи нито на математическитѣ, нито на физическитѣ, нито на химическитѣ точно обосновани научни закони. Това гледище се споделя до нѣкжде и отъ автора на тази книга, но той бърза тутакси да прибави, че историята, до колкото е наука, държи преди всичко на времето, въ което сж станали известни, до колкото сж точно известни, събития, отъ голѣмо политическо, културно и стопанско значение въ живота на една нация или въ живота на цѣлото племе, на което принадлежи казаната нация и т. н. — и всичко туй въ дадено време и при дадено пространство — географическо. Тъмни и неясни оставатъ за историята много причини и много факти, които я създаватъ и които я съставляватъ. Въ всѣки случай едно голѣмо събитие, плодъ на своитѣ естествени и искуственни причини и съдържащо въ себе си фактитѣ, които вкупомъ го характеризиратъ, е историческо събитие, особено когато то се нарежда съ основание отъ историка къмъ останалитѣ, предшествующитѣ го събития, и когато въ последствие то има голѣмото значение на решающъ факторъ за по-нататъшнитѣ или по-нови исторически събития.

Характернитѣ събития за Македония въ първитѣ вѣкове следъ Исуса Христа сж много малко и безъ значение, но при условието, че тя е воювала съ римлянитѣ, до като е изгубила своя самостоятеленъ политически животъ. Още въ първитѣ десятки години на Християнството, неприето още като открита и официална религия, ставатъ, обаче, нѣкои събития въ владенията на Римъ на Балканитѣ, близо до Егейско и Мраморното морета, които събития сж отдавна обърнали вниманието на историцитѣ. На изтокъ отъ Македония лежи Тракия, известна още отъ времето на Омира, въ свръзка съ голѣмата Троянска война, т. е. унищожението на Троя и културата му отъ Атина. Въ тази гибелна за тогавашното време война, толкова жестока и опустошителна, сж вземали участие и тракийцитѣ, като съюзници на троянцитѣ, отъ Мала-Азия. Но какво става по-нататъкъ съ Тракия, името на която и до днесъ е известно,както и на Македония? Кому е тя жертва и кому е подчинена, естествено, всичко туй се знае. Знае се и голѣмото име на Спартака, като шефъ на легионитѣ, създадени отъ робитѣ, и убиството му въ 71 г., следъ бунта му срещу римската власть. Тракия и Македония въ Римската империя на Изтокъ се сливатъ. Тракийцитѣ още при войнитѣ на перситѣ срещу Стара Гърция, четири вѣка пр. Хр., сѫ насилствено избутани отъ роднитѣ имъ мѣста къмъ Македония и западната часть въобще на югъ на Балканския полуостровъ. Така днесъ, както е направилъ своитѣ научни изследвания македонецътъ-историкъ г. Георги Баласчевъ, много тракийски имена и думи сѫ запазени въ бита на македонския животъ. Итъквайки тѣзи факти отъ историческо значение, въ свръзка съ историята и бита на Македония, нашата цель е да дадемъ единъ, въ бѣгли, но едри черти образъ на Македония, за да се опредѣли днешниятъ ѝ образъ по-точно и по-лесно, та да нѣма спорове отъ незаконни претенденти надъ нея, които само въ името на единъ вълчи апетитъ се нахвърлятъ върху жертвата си, за да я изсмукватъ и унищожаватъ, като забравятъ, че тя си има миналото и настоящето и че е абсолютно невинна жертва, като невинно агне, на този сѫщия апетитъ.

Въ 306 г. стана римски имераторъ Константинъ I, наричанъ великий. Той въведе вече Християнството официялно въ римския свѣтъ. Въ този свѣтъ бѣше и македонския свѣтъ. Но той бѣ пренесълъ вече седалището на империята си въ Византия, което получи неговото име Константинополъ или днешния Цариградъ. Неговата победа срѣщу Максенса подъ стенитѣ на Римъ реши окончателното въвеждане на Християнството въ Римската империя, Този императоръ умре въ 337 г. Отъ тѣзи данни искаме да посочимъ на факта, че при въвеждането на Християнството въ цѣлата римска империя, въобще, Македония е играла голѣма роль, тъй като тя въ продължение на цѣли три вѣка вече, наченвайки отъ посѣщенията ѝ отъ апостолъ Павла, бѣ подготвена за новата религия. Изтъквайки въ общи думи всичко туй, то ни бѣ необходимо, да се види, какво е ставало на Балканитѣ, особено на южната имъ часть, когато наредъ съ него стаза и нѣщо друго, което е отъ голѣмо и решително значение за историческо-политическия и културенъ животъ на сѫщата часть отъ Балканитѣ и специално за Македония.

Тъкмо по това време, още по историческо предположение, презъ третото столѣтие следъ Христа, се явяватъ на Балканския полуостровъ славянитѣ. И отъ сега, тѣ ще играятъ решающа роль тукъ, като ще заематъ почти цѣлиятъ полуостровъ, а освенъ него и други части на Европа.

Тъмна е, много тъмна е историята на туй славянско преселение на Балканитѣ. До днесъ не е открито нищо точно и положително, отъ где идатъ тѣ на полуострова и какъ се настаняватъ за пръвъ пѫть на него: чрезъ война, чрезъ сражения и борби, или съвършенно безприпятствено и спокойно. За тѣхъ е малко отбелязано, че сж воювали на Балканитѣ срещу туземцитѣ, за да се настанятъ на мѣстата имъ. Значи, трѣбва да се допустне сега и обратното, а именно, че тѣ се настаняватъ тукъ кротко и спокойно, преди всичко, съ своитѣ стада. И ако туй става наистина презъ течението на третото столѣтие следъ Христа, то това свидетелствува, че на Балканитѣ е нѣмало организирана политическа власть, която да имъ се противопостави. Единъ психологически и политически упадъкъ е сжществувалъ, който е далъ възможность на новитѣ пришълци да се настанятъ и закрепятъ на новото си мѣстожителство, а при това и да имъ даде по-нататъкъ възможность, да се развиватъ и плодятъ и станатъваженъ факторъ на Балканския полуостровъ, мимо старитѣ гърци, мимо албанцитѣ и мимо македонцитѣ, за да не говоримъ и за още други племена, които сж били вече безъ всѣко значение, въ всѣко отношение. Тѣзи славяни заематъ Мизия, Тракия, Македония, Сърбия и др. съ течение на вѣковетѣ, и значи, тѣ предшествуватъ великото преселение на народитѣ съ два вѣка по-рано.

Въобще славянитѣ, земени като историческо-етническа единица, произхождатъ отъ индо-германската фамилия, както ни го сочи това всеобщата история на народитѣ и племената. И тѣ, въ своето племенно битие, се разпредѣлятъ на нѣколко групи, отъ които най-главни сж днесъ три: западни славяни — въ Прусия, Полша, Чехия, Словашко и Лужицъ; източни славяни или руси, раздѣлени на великоруси, мало-руси и бѣло-руси и на южни славяни: българи, сърби, хървати, словенци, черногорци и др. По настоящемъ, обаче, въ Европа се наброяватъ около 100 милиона славяни, — както мнозина ги наброяватъ непрецизно съ тѣзи имена — и фалшиво до днесъ, като славяни.

Историческитѣ версии, неположителни истини, сж различни по движението на славянитѣ въ тѣхното населяване и преселяване по разнитѣ европейски земи, особено за движението и преселването на южнитѣ славяни. Едни твърдятъ, че тѣ идатъ отъ северъ на югъ, а други обратното. Значи, ония, които идатъ отъ северъ на югъ, сж били по-рано тамъ заселени, за да се раздвижатъ отново. Сжщото е и съ твърдението, че отъ тѣхъ се движатъ отъ югъ на северъ, т. е. следъ като сж стигнали на Балканитѣ, отъ тукъ започватъ да се движатъ на северъ, презъ равнинитѣ на днешна Унгария, презъ Карпатитѣ и т. н. И обратното: отъ северъ презъ рускитѣ степи, край Волга, отъ Финландия, та чакъ до Егейското море — между Цариградъ и Албания и край брѣговетѣ на Адриатическо море. Единъ новъ руски историкъ — Георги Алексински, твърди за преселението на славянитѣ, че е ставало отъ югъ на северъ, а други историци, като Иречекъ, Дриновъ и др. — обратното.

Естествено, приета едната или другата теория за вѣрна, по движението и преселението на славянитѣ, то ни въ едната, ни въ другата не сѫ отбелязани войни и събития — думата ни е за южнитѣ славяни въ случая,—които да характеризиратъ тѣзи славяни, въ самия периодъ на преселението имъ, като войнственни, макаръ че и тѣ сѫ воювали и обсаждали, но решителни, колосални военни събития не сѫ дали, както напримѣръ бѣха войнственни старитѣ гърци, египтянитѣ, перситѣ, македонцитѣ и римлянитѣ — все около Срѣдиземното море. При липсата на такава история за тѣзи славяни на Балканския полуостровъ, отъ тази имъ епоха, ще трѣбва, следователно, да се допустне, че тѣ сѫ пристигнали неорганизирано, безъ тъй наречената държавна традиция, безъ армия и безъ всѣко намѣрение, на първо мѣсто, да се борятъ съ сѫществующата въ новото имъ отечество култура и религиозенъ култъ. Не сѫ срещнали и съпротива, защото, както видѣхме, полуостровътъ отъ вѣкове е билъ вече дезорганизиранъ, благодарение на войнитѣ и разноплеменнитѣ борби, а при това и на обстоятелството, че полуостровътъ е билъ слабо населенъ и почти въ много свои части девственъ, съ гори и полета. Но при това може да се каже и още нѣщо, което е напълно вѣрноподобно. При преселението на славянитѣ на полуострова нито държавната власть, която е била чужда за много отъ населенията му, нито тѣзи последнитѣ сѫ желаели да окажатъ, каквато и да било съпротива, изхождайки отъ скрититѣ намѣрения за себе си, да получатъ нови жизнени елементи — първата, съ цель за военнитѣ си контигенти или легиони, вторитѣ, съ цель, че новитѣ имъ гости ще имъ бѫдатъ единъ день полезни срещу чуждата натрапническа власть. Тѣзи славяни, засѣднали вече на полуострова, съ крайно примитивна култура, въ свръзка съ годишнитѣ времена за добитъцитѣ и земледѣлието имъ и съ проститѣ имъ култови вѣрвания, живѣятъ просто и безъ голѣми нужди на чисто примитивни човѣшки начала. Тѣ не използуватъ, напримѣръ, хубавитѣ римски бани, не се трогватъ отъ чистото. Но пъкъ въ своето човѣшко плодородие се разширяватъ бързо и бързо даватъ славянското си име и езикъ на намѣренитѣ отъ тѣхъ обитатели на полуострова. Византийската империя е гледала на тѣхъ още и отъ други съображения благосклонно и благоприятно: да ѝ даватъ данъци и да участвуватъ въ постройкитѣ на пѫтища, мостове и държавнитѣ ангарии, както и въ подземнитѣ мини. Така се свързва мълкомъ единъ съюзъ между държавата и дошлитѣ гости преселници, отъ една страна, и отъ друга — между последнитѣ и мѣстнитѣ обитатели, за да продължатъ този съюзъ съ вѣкове, докато полуостровътъ получи нова политическа и културна физиономия, но при запазването преди всичко името на Македония, която е обектъ на тази ни книга, въ свръзка съ българското племе.

Въ тогавашния животъ на южнитѣ славяни, преди всичко, е играело важна роля стадото, а следъ туй вече и ловътъ. Това е било преимуществено едно номадско племе, което въ своето движение е дирело добри пунктове — пасбища и потрѣбнитѣ край тѣхъ други удобства, най-вече води и гори, за своето сѫществувание. Едно такъва подвижно племе, което днесъ е на едно мѣсто, а утре на друго, не е могло по никой начинъ да основе една трайна политическа и стопански организирана държава, която да го привърже на едно мѣсто, да измѣни психиката му по отношение на географското й пространство и го закрѣпости на едно и сѫщо мѣсто, за да го направи неподвижно, консервативно и най-после вѣченъ житель или обитатель на мѣстото, гдето се е родило, гдето е расло и живѣло и гдето се намиратъ гробищата на измрѣлитѣ му бащи и дѣди. Причинитѣ на туй движение сѫ многобройни, но, естествено, отъ тѣхъ има двѣ или три преобладающи надъ другитѣ. Тѣ сѫ: натискътъ на едно население спрямо друго, неудобнитѣ климатически и мѣстни условия и размножаването. По тѣзи причини движението, въ една или друга посока, въ свръзка съ генералната посока на самото движение, е непрестанно, до като най-после става не само допирането и сблъскването и съ други неславянски племена, и до като се възприеме и единъ новъ начинъ на животъ, на оседналость, на неподвижность, на закрепостяване, чрезъ земледѣлието.

Въ подвижния номадски животъ на славянитѣ, до като отседнатъ тѣ на едно мѣсто, очевидно има и нѣкакъвъ държавенъ строй, който се гради преди всичко на семейството, на фамилията и рода, като, не само единъ родъ, а нѣколко такива образуватъ държавата, т. е. тѣхнитѣ шефове създаватъ редътъ и дисциплината въ тѣзи държави за използуване на мѣстноститѣ, горитѣ и водитѣ, за отношенията между самитѣ родове, за тѣхнитѣ права и задължения, за общата имъ култура въобще и специално за религиозния култъ, упражняванъ при промѣната на годишнитѣ времена, при случай на смърть, при раждане и пр. Ако и до днесъ най-дивитѣ обитатели на земята въ разни острови и пространства на Азиятския, Африканския и Австралийския материци си иматъ свои „държавни“ организации и религиозни култове, то напълно естествено е, че въ туй отношение славянитѣ, които изхождатъ отъ индо-германското или индо-европейското племе, преди 1700 години, сѫ имали сѫщо така такива, само че въ по-другъ смисълъ, толкова повече произлѣзли отъ срѣдинитѣ на Азия, гдето е имало отъ хиляди години и китайска и индийска държава и култура. Тъй че, тѣ, естествено, сѫ били подъ влиянието и на държавното и на културното устройство на тѣзи стари цивилизации, колкото и инакъ да сѫ били номади. Въ култово отношение тѣхниятъ богъ „Панъ“ и тѣхнитѣ „русалки“ и пр., а сѫщо поне и, възъ основа на всички събрани материяли, въ свръзка съ религиозния култъ, въ рускитѣ музеи, има голѣми доказателства, че славянското племе не е било туку-тъй просто и диво — или примитивно животинско. Презъ този фазисъ на развитие, поне приблизително, сж минали и германцитѣ, и англичанитѣ, и французитѣ, и всички народи отъ севернитѣ страни.

Както казахме, движението на южнитѣ славяни, което въ бързъ или бавенъ темпъ трае съ вѣкове, т. е. единъ колебливъ животъ отъ мѣсто на мѣсто, напредъ и назадъ, въ лѣво и въ дѣсно и т. н,, най-после ги поставя на Балканския полуостровъ въ приличнитѣ рамки на държавностьта, която е дисциплина и редъ и система на оседналъ животъ, и който е преди всичко селскиятъ земледѣлски животъ или тъй нареченията оседналъ вѣченъ животъ. Този, именно, животъ, който е животъ на обработване на земята, едно занятие, което постепенно става главното занятие на южнитѣ славяни, даже и при условието да сж тѣ роби на истинскитѣ притежали на земята, измѣня психиката имъ. Толкова повече настжпва тази промѣна въ психиката на тѣзи оседнали вече номади — скотовъдци, сега и земледѣлци, особено следъ голѣмото преселение на народитѣ въ Европа, която заематъ отначалото на срѣднитѣ вѣкове и до днесъ, на всѣкжде, чрезъ борби и кръвь.

Южнитѣ славяни сж се допрѣли на Балканския полуостровъ не само съ държавническата култура на римлянитѣ, но и съ тази, макаръ вече не въ формата на държавна, и на старитѣ гърци и на македонцитѣ. Римлянитѣ сж политическата и държавна сила на полуострова. Но пъкъ и гърцитѣ и македонцитѣ сж не по-малка сила, защото макаръ и подчинени вече отъ силата на римлянитѣ, тѣ се намиратъ у дома си, т. е. живѣятъ въ роднитѣ си мѣста, живѣятъ въ земитѣ си, които не само сж били нѣкога мощни политически държави, свѣтовни държави, както е сега римската, но и защото притежаватъ една култура и една цивилизация, които макаръ и въ упадакъ, все пакъ силно импониратъ и влияятъ на дошлитѣ нови гости — преселници на полуострова. Така повлияни, въ допиръ и съприкосновения на единъ отъ най-важнитѣ пункове на старата европейска култура и цивилизация, сега вече размѣсени: старогръцка, македонска и римска, духовно, южнитѣ славяни постепенно възприематъ тази обща култура и цивилизация, която имъ прави не само голѣмо впечатление, но и по силата на любопитството имъ ги увлича да я възприематъ и задържатъ за себе си, да се приспособятъ къмъ нея, да живѣятъ съ нея и да се вживяватъ въ нея. Преди всичко, кротки и благи по характеръ, тѣ, естествено, намиратъ достжпъ на всѣкжде. Приспособили се къмъ новитѣ условия на живота, срѣщнали книжнината и писменостьта, видѣли архитектурата и чарвеностьта й, разбрали облагата на оседналия животъ, при постоянни жилища, храмове, театри, музика и искуства, — то, като здрави природно, естествено, тѣ ставатъ и носители на тази култура, постепено почватъ да се издигатъ вече и по стжпалата и на държавната и на общественната ерархия, както за туй ни свидетелствуватъ явно данни и факти, а най-вече фактътъ отъ деветото столѣтие, че бащата на двамата солунски братя — „славяни“ — Кирилъ и Методий, е билъ на византийска служба, че при българското царство отъ седмото столѣтие, на Балканския полуостровъ, е имало безсъмнено, много славяни на държавна служба, наредъ съ самитѣ владѣтели българи и т. н., и всичко това ги е водило къмъ браковетѣ или кръвното смѣшение съ македонцитѣ.

Тѣзи славяни, разлѣли се и заседнали вече на Балканския полуостровъ, въ Византийската империя, а попосле и при българското царство, което ги заварва като жители и въ днешна България, и въ днешна Сърбия — тогава — а сѫщо и въ Македония, възприематъ новитѣ начини на животъ, възприематъ културата и цивилизацията и на гърци, и на римляни, и на македонци, и на българи. Но въ едно оставатъ тѣ победители, а именно: не изгубватъ езика си. Тѣ не възприематъ нито гръцкия, нито римския, нито македонския, нито българския езикъ. И туй е най-характерното, което истината ни сочи до днесъ съ всичкитѣ си паметници, а сѫщо и живата днешна действителность. Тѣ възприематъ чуждата писменность, за словата на писменностьта, до колкото тя е била разпространена въ вѣковетѣ следъ Христа и за дълго презъ самитѣ срѣдни вѣкове, но съ тѣзи знакове, съ тази писменость, както македонецитѣ нѣкога при Филипа и Александра, си служеха съ гръцката писменость, тѣ си служатъ за своя езикъ, на славянския. Могѫществото на този езикъ, поради численостьта на населението, надвива могѫществото и на гръцкия и на македонския езикъ, а сѫщо и на албанския, въ последствие, но за него не трайно. Мѫгъществото на този езикъ убива въ по-нататъшния животъ на историята на балканскитѣ народи и българскиятъ и сръбскиятъ езикъ, за да остане въ последствие, презъ турското владичество на Балканитѣ и до днесъ българскиятъ езикъ мощенъ и въ България и въ Македония, а не другъ — езикъ на базата на славянския езикъ, езикъ, който отъ своята основа даде писмената българо-славянска култура на всички славяни. Но за всичко това по-нататъкъ.

Разливането и разширяването на славянитѣ на Балканския полуостровъ, главно следъ организирането на тъй нареченото българско царство презъ седмото столѣтие има особенъ исторически характеръ. Не за този характеръ ни е обаче думата тукъ, въ политическа смисъль, а въ културно-просвѣтенъ смисълъ. За това разливане и разширяване искаме да кажемъ нѣколку думи, което преди всичко става за смѣтка на византийската държава, съ нейната мощь: държавническа и културна. Тази държава, както е известно, три вѣка следъ Христа прие Християнството и го направи държавна религия. Естествено, тази религия бѣ дѣло вече на тъй нареченитѣ народни маси, и както туй го установява единъ римски професоръ въ съчинението си „Религиозната догма“, тѣзи маси сѫ наложили на държавната централна власть, да приеме Християнството. Това сѫ били обикновено ония народни маси, отъ византийската държава, които въ него време, три вѣка следъ Христа, сѫ живѣели въ островитѣ и егейскитѣ крайбрѣжия на империята, а сѫщо и въ Македония. Тъй че, ако сега е въпросъ за славянитѣ, по отношение възприемането на Християнската религия, то тѣ сѫ още далечъ отъ това обстоятелство, защото преди всичко не сѫ проникнали до брѣговетѣ на Егейско море, а сѫщо и въ Македония, че даже и до самата Атина. Тѣ сѫ още далечъ и отъ самитѣ предѣли на Константинополъ, тъй като само единъ вѣкъ не е достатъченъ за тѣхъ да проникнатъ въ дълбочинитѣ на европейската часть отъ Византийската империя, щомъ сѫ се появили на полуострова презъ третото столѣтие.

При това историческитѣ данни говорятъ, че дошлитѣ на Балканския полуостровъ, три вѣка по-късно отъ славянитѣ, българи намиратъ първитѣ още не християни, т. е. официално още не приели християнската религия, още езичници по отношение на тази религия, защото въ историята на българитѣ не се говори никжде, че тѣ сѫ намѣрили тукъ своитѣ вече завладѣни отъ тѣхъ предшедственици — славянитѣ, официално въ християнската религия. При все това, обаче, трѣбва да се допустне съ положителность, че живущитѣ вече отъ три вѣка по-рано отъ българитѣ на полуострова славяни, а главно въ мѣстата, които на първо време завладяватъ дошлитѣ българи, сѫ били проникнати и разклатени въ езическата си вѣра и култъ отъ Християнската вѣра и култъ, толкова повече подъ влиянието отъ изтокъ на Цариградъ, отъ юго-западъ отъ гърци и македонци, при които сѫ проповѣдвали новата вѣра още отъ първия й вѣкъ християнскитѣ апостоли. Предали вече езикътъ си и на българитѣ, т. е. българитѣ изгубили се между тѣхъ съ своята малочисленость, но затвърдили се като войнствуюшо и организаторско племе, съ държавнически способности, носящи нова жизнена струя за новъ животъ на Балканитѣ, — славянитѣ слети вече съ македонцитѣ по кръвь, се подчиняватъ на новодошлитѣ, възприематъ тѣхниятъ редъ и тѣхната дисциплина, макаръ и да сѫ отхвърлили оттатъкъ Дунава първото българско нашествие. При второто българско нашествие, когато вече Византийската държава, състояща се отъ сбиръ отъ населения, разнородни по кръвь, по националности и пр., указва несполучлива съпротива, и така господари на земята на югъ отъ Дунава ставатъ българитѣ, които сѫ настанени между „славяни“, последнитѣ не ги посрѣщатъ съ съпротива вече, а съ приятелски чувства, отъ умраза срещу византийското владичество. Както славянитѣ три вѣка преди българитѣ се настаняватъ и приспособяватъ между гръцко-македоно-римската култура на полуострова, но при условието, че запазватъ езика си, така сега българитѣ се приспособяватъ между „славянитѣ“ тукъ, но при условие, че изоставятъ езика си, обаче налагатъ името си, българското име, на новата си земя и на заваренитѣ отъ тѣхъ тукъ „славяни“. Естествено, българитѣ донасятъ и собствена своя култура на полуострова. Тѣ не идатъ само въ името на войнствеността, тѣ сѫ заседнали за известно време въ Добруджа, отсамъ Дунава, и отъ тукъ подематъ войнственнитѣ си нашествия по-нататъкъ въ полуострова, разширяватъ постепенно предѣлитѣ на царството си, като най-после при Персияна, следъ по-раншнитѣ войни съ Византийската империя, нахлули въ предѣлитѣ ѝ, се утвърждаватъ въ днешна северна България, съ столица Преславъ, гдето при Симеона Великий, царь на българитѣ и гърцитѣ вече, добиватъ едно блѣскаво могѫщество, въ всѣко отношение. Единъ предшественикъ на Бориса, царь Крумъ, е нанесълъ страшно поражение на единъ византийски царь — Никифоръ, въ южна България, между Бургасъ и Сливенъ. А Симеонъ въ нѣколко войни разруши Византийската империя въ европейскитѣ ѝ предѣли и така стана царь на българитѣ и гърцитѣ.

Но всичко туй бѣ мимоходомъ тукъ, за да посочимъ, че новото българско царство на Балканския полуостровъ се разраства и трае съ вѣкове на гърба на Византийската империя, и то е построено изключително на плещитѣ на живущитѣ „славяни“ на този полуостровъ. Симеоновиятъ баща Борисъ или Персиянъ, каквото е било езическото му истинско име, а той синъ на Омортага, прие официално Християнската религия, по чисто държавнически нужди. Така българитѣ, доведени на Балканския полуостровъ отъ Аспаруха, станали вече християни, при едно блѣскаво и тържествено покръстване отъ цариградския патриархъ и византийския императоръ, презъ деветото столѣтие на християнската ера, ставатъ християни, за да се дослѣятъ окончателно съ „славянитѣ“, — сплавъ исторически вече съ македонцитѣ, а при това и съ християнитѣ, приели официално Христовата религия още при Константина Великий, въ началото на четвъртото столѣтие следъ Христа.

Отъ този моментъ, станала вече християнска държава, българската държава, приема редътъ и дисциплината на източната църква, която макаръ и още неотдѣлена окончателно отъ западната или Римската църква, се все пакъ отличава отъ нея — и то, ако не за друго и съ друго, въ политическо отношение, защото църквата е играла и играе още и политическа роль за всѣка държавна организация. Но за това ще се повърнемъ на друго мѣсто, а главно при днешното положение на Македония, въ свръзка съ гръцката и сръбската църква.

Българитѣ, образували вече една трайна политическа държава на Балканския полуостровъ, сѫществуването на която начева още отъ 675 г., когато Аспарухъ ги довежда на този полуостровъ, чакъ до подпадането имъ подъ гръцкоробство, при слабитѣ наследници на Симеона Великий, владѣятъ обширни земи, стигатъ чакъ до сърдцето на Европа; Сърбия, която е населена вече сѫщо отъ „славяни", но които сѫ получили сръбско име, както и Македония — населена отъ „славяни" вече, но запазили името на Македония — сѫ въ българско владение. И Албания е въ българско владение, макаръ и за малко време. Тъй сѫ слети сега нѣколко култури на този полуостровъ, подъ български държавенъ скиптъръ, култури по сѫществото си различни, култури, въ които пулсира кръвьта на разни племена или нации, но най-после, които се сливатъ въ едно общо, подъ свѣтлината на разпятието Христово, при две вече писмености, българската и гръцката, обаче и при две основни имена на племена: гърцко и „славянско", ако не обръщаме внимание и на други имена. Но при все това, тѣзи две основни имена иматъ още своитѣ подимена, а имено българи-славяни и славяни-македонци, а сѫщо и едно трето: македоно-славяно-българи, което е едно и сѫщо — днешнитѣ македонци, славяни и българи — всички вече **българи**, по своята триелементна кръвь.

Тѣзи набѣги въ отклонения, за по-правилно и по-точно уяснение на поставения въпросъ, а именно славяни и македонци, сѫ необходими, за да се види какъ се сливатъ славянитѣ и македонцитѣ, но сливане, което е настѫпило още преди появяването на българитѣ на Балканския полуостровъ, появяване, както е известно, приблизително повече отъ три вѣка, следъ дохождането тукъ на славянитѣ. Дохождането на последнитѣ на полуострова, било масово, многобройно. Иначе голѣмото надмощие нас лавянитѣ, да наложатъ езикътъ си въ провинциитѣ на Византийската империя, въ днешна България, въ Тракия, въ Македония и въ всички юго-западни части и на северъ чакъ до Венеция почти, е било невъзможно, независимо отъ постепенното имъ разширение презъ вѣковетѣ, въ тѣзи сѫщитѣ земи. Тукъ на полуострова е имало, както това се вижда и знае, други поселения, съ държавно устройство, съ старо величие и култура, съ традиции, религиозни култове и съ свои обичаи и нрави. Надъ всичко това наддѣляватъ славянитѣ, чрезъ приспособлението си къмъ него и чрезъ приспособлението му къмъ себе си, но туй наддѣляване вече говори и за тѣхната голѣма мощь, изразена въ обстоятелството, да предадатъ на заваренитѣ отъ тѣхъ други поселения своя езикъ. Защо този езикъ става матеренъ езикъ на останалитѣ поселения, като въ него се включватъ и дошлитѣ вече по-после българи, тукъ лежи сега вече разковничето на една тайна, която открита единъ пѫть, ще се хвърли свѣтлина на едно положение, тъмно и за самата история до днесъ.

Славянскиятъ езикъ, естествено, наспроти старата гръцка и македонска култура, която е била въ допирни точки не само съ културитѣ и на египтяни, и вавилоняни, и перси, и араби, е билъ по съдържанието си по-малъкъ отъ туй на езицитѣ на тѣзи култури. Нѣщо повече: въ допирнитѣ си точки казанитѣ култури, по отношение на науката си, философията си, култоветѣ си и географическитѣ си пространства — по сухо и по море, съ всички принадлежности на самото море — и природни и технически, последнитѣ продуктъ на човѣшкия умъ и трудъ, — въ своитѣ езици иматъ единъ общъ речникъ, който е далеченъ и чуждъ на славянския речникъ. Езицитѣ на казанитѣ култури, особено на гръцката, иматъ една ненадминатата поезия и философия, въ образитѣ на които славянскиятъ езикъ е просто невъзможенъ. При все това последниятъ се налага и заема първенство на полуострова, като даже се разширява и въ предѣлитѣ на самата стара Гърция, а не само въ Македония.

Първото условие за разгатването на тайната е, че тѣзи провинции на Византийската империя сѫ ужасно изтощени. Второто е, че тѣ сѫ не само стопански и финансово изтощени, но и обезлюдени. Изтощени и обезлюдени сѫ вследствие на алчностьта на владѣтелитѣ, които живѣятъ въ неимовѣренъ разкошъ за смѣтка на поробенитѣ, а сѫщо и които не жалятъ да избиватъ поробеното население немилостиво въ разни вѫтрешни и външни военни авантюри. И туй е именно, което и дава най-богатата почва за развитието на Християнството, и то не само въ Византийската империя, но и въ Римската. При това положение сега се явяватъ славянитѣ, и преди всичко мили гости на самитѣ поробени, изтощени и обезлюдени провинции на Византийската империя на Балканския полуостровъ.

При казаното изтощение и обезлюдяване е заспало всѣко национално чувство и всѣка национална култура и на гърцитѣ, и на македонцитѣ. Основното начало на тѣхния животъ е: да се запазятъ раситѣ имъ органически, не сѫ годни при това за нищо друго. Но туй запазване, колкото и желано, съкровено, и колкото дълбока вродено въ органическото имъ битие, не е способно да прояви своитѣ голѣми сили, за да постигне цельта си лесно. Вследствие на туй, то е готово на концесии, и тѣзи, колкото и болезнени и невъзможни за него, му се налагатъ, толкова повече, че дошлитѣ славяни, както казахме вече и по-рано, сѫ добре дошли за самитѣ владетели, римлянитѣ, на полуострова, особено въ югоизточната му часть. Тѣ сигурно е, не може да бѫде другояче, сѫ били облагодетелствувани отъ самитѣ владѣтели въ Византийската империя по много причини, и така вече се явяватъ съ преимущества и предъ поробенитѣ гърци, и предъ поробенитѣ македонци, за да станатъ и тѣ самитѣ поробени по-после, по самото естество на положението имъ въ самата държава, макаръ че може даже да сѫ дали по-нататъкъ и най-знатни хора на самата империя. При тѣзи привилегии на славянитѣ въ империята и при наличностьта на изтощението и голѣмата малочисленость на гърци и македонци — отъ Гърция и Македония, последнитѣ се пригаждатъ къмъ първитѣ, къмъ славянитѣ, виждайки въ тѣхъ благоволението на властьта, виждайки въ тѣхъ новиятъ жизненъ елементъ, който може да имъ се яви на помощь и въ помощь за спасение на раситѣ имъ. А отъ тукъ започватъ вече и концесиитѣ: женидбитѣ между македонци и славяни, — женидби, които преди всичко сѫ изгодни за самитѣ славяни, въ свръзка съ имотнитѣ наследства, които придобиватъ отъ старитѣ владѣтели на тѣзи наследства. Значи, приспособлението и на славяни, и на македонци едни къмъ други става бързо. Облагодетелствуванитѣ славяни отъ държавата и дирени за спасението си отъ македонцитѣ, заематъ едно толкова изгодно за себе си положение, че и македонцитѣ възприематъ езикътъ имъ, стремятъ се къмъ него, забравятъ своя, напущатъ го. Това е другата концесия, следъ имотната. Така славянитѣ се явяватъ спасители, расови спасители на македонцитѣ, че и на сърби, по-после, за да наложатъ преди всичко своя езикъ. Тѣ смѣсватъ своята кръвь съ тази на македонцитѣ и възприематъ, естествено, много отъ тѣхната култура, която стои надъ тѣхния номадски животъ и която окончателно ги закрѣпостява, като работници на земледѣлието, а не само за скотовъдството и при готовитѣ плодове.

Но отъ всичко туй не следва още да се допустне, че македонцитѣ въ чистата имъ по-раншна расова кръвь, некѫде не сѫ още запазени. Това не може да се допустне. Запазени сѫ. А и нѣщо друго: не може да се допустне, че и славянитѣ, до колкото по-расовата си кръвь сѫ били чисти, не сѫ се запазили нѣкѫде отъ кръвното смѣсване съ македонцитѣ — и така се създава едно продължение на расата имъ, по кръвь, по баща, и по нататъкъ. Всичко туй не бива да се забравя при разглеждането и тълкуванието на дадени исторически положения, по принципъ. И, тѣзи отпущения, наредъ съ кръстосванията, отпущения или изключения още: да не е станало и нѣкакво кръстосване чрезъ женитби между славяни и македонци, преди всичко, могатъ въ течение на вѣковѣтѣ да станатъ причина, да избухне типичното, кръвното, или чисто националното и се прояви то въ историята по най-типиченъ начинъ.

Отъ друга страна, самитѣ раси иматъ въ дълбочината на своето многохилядно сѫществувание винаги за начало, като природенъ законъ, собственото си самосъхранение, което може да се осѫществи въ своя континиютетъ (продължителность) съ разни срѣдства, били тѣ лични на индивидиума или на фамилията и рода, или, най-после, на самата тѣхна национална държава. Византийската държава, както и македонската държава при Александра, а сѫщо и французката държава при Наполеона, за да не говоримъ за държавитѣ на Юлий Цезаръ, на Августа и по-после тая на Карла Велики не бѣха национални държави, както въ новитѣ времена и руската, и хабсбургската, и турската, и английската държави не сѫ национални. Тѣ по своето основно начало сѫ национални, но при все това националното въ тѣхъ е господството му надъ единъ конгломератъ отъ нации или народности, въ които има, следователно, вѣчно центробѣжни, а не центростремителни сили.

Въ византийската държава центробѣжнитѣ сили сѫ на лице, колкото и това да не е посочено отъ историцитѣ ѝ. Фактътъ, че тя води войни въ разни направления, и най-после е подъ ударитѣ на дошлитѣ българи на Балканитѣ, а още по-после и на дошлитѣ турци на Балканския полуостровъ — и окончателно изчезва вече — показватъ тази центробѣжность, защото и гърцитѣ, и македонцитѣ не искаха повече да бѫдатъ въ византийската държава, а най-вече много бройното „славянско“ населеление въ нея, особено при създаването на българското царство.

Славянитѣ наложиха своя езикъ на македонцитѣ и най-после на българитѣ и сърбитѣ, а всички вкупомъ, подъ знамето на Христовата цѫрква — и до днесъ—минаватъ за най-важния елементъ на Балканския полуостровъ. Този езикъ придобива едно голѣмо преимущество предъ гръцкия езикъ, писменниятъ и литературния, и запазва и до днесъ своятъ грамаденъ характеръ, макаръ вече раздѣленъ на нѣколко подезика, т. е. макаръ и оформенъ вече въ нѣколко писменно-литературни езика: български (включително „българския“), сръбски, хърватски, словенски. Това подраздѣление на славянския езикъ отъ Балканския полуостровъ, разбира се, има своитѣ голѣми причини, които, въ продължения на вѣковетѣ до днесъ, сѫ били едни или други и то не само насъ проти мѣстноститѣ и областитѣ, въ които сѫ заселени въобще „славянитѣ“, но съобразно съ историческото имъ минало, преплетено съ културни въздействия, политически насилия и чуждо държавно управление надъ тѣхъ, като при всичко туй се вземе предъ видъ и родовото раздѣляне, което по кръвь, макаръ отъ единъ източникъ, все се окрѫглява всѣка часть отъ него постепенно, въ единъ голѣмъ родъ или народъ. Така „славянството“ въобще, въ своето историческо битие, върви по стѫпкитѣ на едно друго предшествуюющо го голѣмо историческо събитие въ туй отношение, а именно, онова, което свидетелствува за подраздѣлянето на общото индогерманско племе, закрѫглено днесъ не само въ нѣколко племена или раси, съ единъ битъ на основна филология, но вече и съ различни езици на базата на тази филология и при различни отдѣлни народи. Този паралелъ, толкова ясенъ и за двѣтѣ сравняеми страни, потвърждава, наистина, максимата, че историята се повтаря, но въ различни една отъ друга епохи за народитѣ и при различни обстоятелства. Само онзи, който не може да проникне въ сѫщностьта на голѣмата човѣшка история, съ всичкитѣ ѝ проявления, само той остава слѣпъ предъ туй повторение, по начало.

Стигнали до тѣзи разяснения на подраздѣлението на славянския езикъ и на славянското племе отъ Балканския полуостровъ, остава сега да видимъ, независимо отъ изтеклитѣ вѣкове до днесъ, отъ идването на славянитѣ на Балканския полуостровъ и независимо отъ преживяванитѣ голѣми политико-исторически събития, къмъ които по-нататъкъ има още да се повръщаме, въ какво отношение се намиратъ понастоящемъ двѣтѣ „славянски" — едни и сѫщи инъкъ по начало — племена: българското и сръбското на южно-западната часть на сѫщия полуостровъ. И тутакси, бързо трѣбва да кажемъ: отношението между „българи" и „македонци", като произходящи отъ общъ „славянски" коренъ, сж ближни, еднородни, съ единъ езикъ. А тѣзи между „македонци" и „сърби", сѫщо така изходящи отъ единъ и сѫщи „славянски" коренъ, сж варварски, разнородни, съ различни езици, т. е. отношениятата имъ сж невъзможни, защото при този коренъ има сръбска кръвь. Днесъ Македония е раздѣлена на три части: българска (малка часть), гръцка (значителна часть) и сръбска (най-голѣмата часть), но тя се чувствува една единственна, цѣлокупна, въ своя произходъ единна, привързана къмъ българитѣ—„славяни", противна на Гърция и Сърбия. По своята кръвь, по своя езикъ и по своята Християнска вѣра, доколкото има едно нюансиране въ българската Християнска вѣра, относно общата Християнска вѣра, Македония заявява високо предъ свѣта, че е българска. И „славянска" България заявява сѫщото по отношение на Македония. Всичко туй е изразъ и отъ двѣтѣ страни не на една реална политика, която въ сѫщностьта си е брутална и насилствена, а на една идеална политика. И тукъ лежи, именно, онова коренно и диаметрално противоположно различие въ отношенията между „българи" и „македонци" — отъ една страна — и въ тѣзи на гърци и „македонци" и „македонци" и „сърби" — отъ дррга страна. И нека, при това, побързаме да добавимъ, че думата ни за отношенията между „българи" и „македонци" не се касае само до тѣзи „македонци", които сж понастоящемъ въ предѣлитѣ на Българското царство, но и за „македонцитѣ" и отъ предѣлитѣ на Гърция, и отъ предѣлитѣ на Сърбия, защото, въобще, „македонцитѣ" отъ цѣла Македония и сега разпокжсана на три последвата, се чувствуватъ българи, а не и гърци или сърби още.

Изправени предъ тази истина на истинското македонско положение днесъ, особено и следъ голѣмата Европейска война, ние искаме да кажемъ на всички читатели на тази книга, че българитѣ и макенонцитѣ на Балканския полуостровъ образуватъ едно цѣло духовно-идеално и реално тѣло и че нищо не е въ състояние да ги раздѣли и смути, въ пжтя на тѣхното велико желание да се обединятъ въ едно. Обаче, какъ българитѣ и македонцитѣ, не само на славянската си база, сж стигнали до туй свое идеално споразумение, разбирателство и върховно желание да бждатъ едно и въ една нация, една държава, независимо отъ всички пречки и бруталности срѣщу тази огненно-стихийна цель, за това ще изнесемъ по-нататъкъ още подробности, и то такива, които сѫ абсолютно неопровержими и които още по-ясно, по-силно и по-внушително свидетелствуватъ, че надъ идеално-реалния идеалъ на българитѣ и българитѣ македонци не може да надвие бруталната и грубата реална политика въ македонскитѣ части на гърци и сърби.

Днесъ въ гръцка Македония се говори не само българскиятъ езикъ, но и се чувствува български. Въпрѣки всичко туй и въпрѣки всички задължения на Гърция, следъ голѣмата война, да почита този езикъ и да уважава тѣзи чувства, тя насилствено е затворила всички българо-македонски училища и църкви, безцеремонно и безсрамно, защото въ гръцка Македония имало нѣкакви „българогласни“, „българофони“ или „славяногласни“ и „славянофони“. Очевидно, тази Гърция, която е толкова обичана отъ културния свѣтъ, заради старитѣ ѝ философии и изкуства, заради старата ѝ култура, въобще, подценява по този начинъ сѫщностьта на македонцитѣ въ своитѣ предѣли, изкарва ги като нѣкакъвъ живъ — животински материялъ, отъ който може да направи свои собствени „фабрикати“ или „гърци“ . . . И всичко туй само възъ основа на две причини: бруталната реална политика и илюзията, че е наследница на стара Гърция, за да ѝ бѫде позволено и простено да злоупотрѣби съ македонцитѣ, които, както знаемъ, иматъ по-голѣмо блѣскаво историческо минало, отколкото самото гръцко (старогръцкото), спасили нѣкога самата Гърция, борили се въ Мала-Азия срещу културата на „варваритѣ“, когато сѫ застрашили голѣмата тогавашна гръцка култура, отъ погромъ, разрушение и провала и по този начинъ сѫ спасили честьта и на Европа, въобще, честьта и на самата стара Гърция. Днешна Гърция забравя и друго обстоятелство, че, наредъ съ стара Гърция, и Македония стана огнище на Християнската проповѣдь, и то не като гръцка провинция, а като Македония, сама за себе си. Ако, обаче, всичко туй спада къмъ сферата на идеализъма, ако реалната политика на бруталностьта и отричането всички права на подчиненитѣ народи отъ господаритѣ имъ си нѣма мѣстото за една държава и държавното ѝ управление, то наистина, трѣбва всѣки да се съгласи, че человѣчеството стои още на онова стѫпало на своя държавенъ, политически и културенъ животъ, когато перситѣ се бѣха явили предъ Атина и опустошаваха всичко, когато сѫщо така римлянитѣ владѣеха брутално всичко и когато турцитѣ въ първитѣ вѣкове нахлуха въ Балканитѣ и стигнаха чакъ до Виена, по-после, и когато хунитѣ опустушиха Римската империя и изгориха Римъ, преди да бѣха дошли турцитѣ, т. е. осемь вѣка по-рано отъ тѣхъ, въ Европа. Грубата реална политика значи вѣчна война, въ една или друга форма, война, която има и носи вѣчно не само материални, но и човѣшки жертви, стига човѣкъ да бѫде дълбоко проницателенъ въ ходътъ на нѣщата на тази вѣчна война и вижда всичко ясно. Ето, това нѣщо не могатъ да разбератъ днешнитѣ гърци, сплавъ отъ гърци, македонци, римляни, славяни и българи, т. е. станали по този пѫть гърци на базата на нѣкогашната, изчезнала, стара Гърция, за да сѫ тъй брутални и безчовѣчни по отношение на робитѣ си — истински българи македонци. Робството въ стара Гърция бѣ държавна необходимость. Безъ него държавата на гърцитѣ не можеше да сѫществува. Робството бѣ ключъ и на римската държава, но и въ единия и въ другия случай тѣзи държави не отидоха далечъ, а изчезнаха подъ неговитѣ удари . . . Това повтаря днесъ нова Гърция по отношение на македонскитѣ българи, когато не по този начинъ налагатъ интереситѣ и общежитието на Европа въ днешно време да се уреди могѫществото на една държава и на една нация. Славянитѣ нахлуха въ Македония и Гърция по миренъ начинъ, ако се не мисли за държавната власть на Византия. Това го видѣхме и обяснихме вече, за да кажемъ, че гърцитѣ грешатъ сигурно въ „своята“ българска Македония, като я брутализиратъ, насилватъ и ожесточаватъ.

Не по-инакъ постѫпватъ и сърбитѣ въ българска Македония, която имъ се падна даромъ, както на гърцитѣ, македонската область, следъ голѣмата европейска война. Ако гърцитѣ спрямо македонцитѣ, по единъ или другъ начинъ, се считатъ безъ кръвни връзки и безъ езикови общности, то сърбитѣ иматъ, като славяни, по произходъ и кръвь, и еднитѣ и другитѣ връзки, — и тъкмо за туй се явяватъ по-голѣми насилници и по-далечни врагове, отколкото гърцитѣ, надъ македонцитѣ. Тѣ вървятъ по стѫпкитѣ на руския царизъмъ, по отношение на поляцитѣ и украйнцитѣ, както и по стѫпкитѣ, днесъ, на чехитѣ, по отношение на словацитѣ. Преди всичко, мислейки и тѣ, като гърцитѣ, че македонцитѣ сѫ единъ „суровъ славянски“ елементъ и материалъ, за туй и тѣ, сърбитѣ, следъ голѣмата европейска война, получили гратисъ най-голѣмиятъ дѣлъ отъ българска Македония, бързатъ да изфабрикуватъ отъ казания материалъ нови сърби, истински сърби. Сръбската бруталность е по-жестока отъ гръцката надъ Македония, защото тя се корени преди всичко въ факта, че подчиненитѣ имъ македонци сѫ „славяни“, че говорятъ на сръбския езикъ единъ близъкъ езикъ, обаче, който по старата си филология, както туй видѣхме вече, е близъкъ на сръбския, но не и въ новитѣ си форми и въ новата си филология. А при туй, понеже отъ друга страна, сърбитѣ минаватъ официялно за брятя, за нѣкакви славянски братя на македонцитѣ, то огорчението и ожесточението на последнитѣ сѫ още по-силни и по-чувствителни, отъ деянията и злодеянията на новитѣ господари на сръбска, но въ сѫщность българска Македония. Сръбското поведение, сръбското отношение и сръбското управление въ тази часть на Македония сѫ неописуеми по своя бруталитетъ и по силата на всички ония протести и писъци, до небеса, за човѣщина и права отъ страна на поробенитѣ. Онова, което вършатъ сърбитѣ въ Македония, надминава границитѣ на всѣка реална държавническа политика, защото и въ всѣка тъй наречена реална политика има граница, има и разумъ. Поведението и политиката на сърбитѣ въ Македония е една непрестанна колосална провокация къмъ цѣлото българско племе — свободно и несвободно. Въ българска Македония, но сега подъ сръбски режимъ, сж затворени не само българскитѣ, на населението, училища и църкви, но е и забранено и по улицитѣ и по домоветѣ на населението да си служи съ матерния езикъ! А всѣки, който прояви чувство, като българинъ, или по-добре казано, даде какъвто и да било знакъ и признакъ, че е българинъ, бива убиванъ, премахванъ явно или тайно отъ свѣта, намира си безъ време гроба, заминава за другия свѣтъ... Или съ други думи казано: сръбскиятъ адъ въ Македония е построенъ по силата на единъ шовинизъмъ, каквато Европа не познава, поне презъ последнитѣ два вѣка, за да може да се направи едно сравненение, което малко-малко да оправдае първиятъ. Но трѣбва тукъ да кажемъ, че се отказваме да излагаме страшниятъ и неописуемъ сръбски шовинизъмъ въ Македония. Ние ще имаме случай, по-нататъкъ въ тази книга, да се спремъ надъ него, защото мимоходомъ казаното, тукъ, е само едно общо набелязване на кървавитѣ борби, които се водятъ за свободата на Македония.

Завършвайки тази глава на книгата си за славянитѣ и Македония, ще е необходимо да заключимъ, следъ всички дадени до тукъ разяснения—и какво е днешното положение на Македония, че на Балкнския полуостровъ се явиха славянитѣ въ една историческа епоха, когато римлянитѣ владѣеха полуострова, когато народноститѣ бѣха не само роби и васали на Римската империя, която по-нататъкъ се превръща въ източна Византийска империя, съ седалище или столица Константинополъ; славянитѣ проникватъ по-нататъкъ въ цѣлия полуостровъ, населяватъ го, тѣ ставатъ сжщность и битие на историята на този полуостровъ, възприели чужда култура, нова религия и пр., — но дали езика си на всички заварени тукъ отъ тѣхъ националности, че даже, въ последствие, когато идатъ и българитѣ и турцитѣ, запазили своя езикъ, но пъкъ заели имената на областитѣ, въ които сж се населили или въ последствие получили допълнително ново име, като българското. Така тѣ сж дали езикътъ си, но сж вече съ кръвьта и духа на македонцитѣ, и обратното, образуватъ новото македоно-славянско племе. Така тѣ сж се настанили въ Македония, направили сж я „славянска“, настанили сж се и въ Гърция даже, настанили се и въ Сърбия, и другаде.

Станала Македония „славянска“, тя по-после става „българска“ и се чувствува и до днесъ българска. Тя днесъ го заявява високо това, но тази Македония днесъ искатъ да я посърбятъ и погърчатъ насила...

Какъ Македония е станала българска и защо е останала българска — туй следва по-нататъкъ да видимъ и посочимъ, като голѣмитѣ отклонения въ тази глава ни водѣха още по-ясно къмъ туй разбиране.

Българитѣ и Македония.

Посочихме вече, мимоходомъ, че българитѣ се явиха на Балканския полуостровъ три вѣка по-късно отъ дохождането на славянитѣ на сѫщия, при Византийската империя. Последната, която погълна „славянитѣ“, сѫществуваше и при появяването на българитѣ. Но последнитѣ не идатъ вече, подобно на славянитѣ, като „гости“ и „мирно“ и „тихо“, а просто като едно войнствено и завоевателно племе, което, преди всичко, срѣща „голѣмата“ съпротива на казаната империя. Повече отъ единъ вѣкъ е траяла борбата между империята и българитѣ, които, сигурно, както славянитѣ, сѫ искали да навлѣзатъ въ предѣлитѣ на първата, но тази ги не допуща, още разчитайки на жизненитѣ съпротивителни сили на самитѣ „славяни“, но при все това вече въ упадъкъ и разложение — единъ процесъ, който се развива бавно въ недрата на империята, но който, безспорно е, ще завърши единъ день въ полза на самитѣ дошли нови гости на Балканитѣ — българитѣ. Аспарухъ довежда българитѣ на Балканския полуостровъ, преминава съ тѣхъ Дунава. А въобще отгде идатъ българитѣ и где сѫ живѣли тѣ заедно и какъ сѫ се раздѣлили по-нататъкъ, тукъ не може да става дума за тази история. Тя отъ друга страна е известна.

Нахлуването на българитѣ въ границитѣ на Балканския полуостровъ съвпада въ оня голѣмъ исторически периодъ за Европа, когато въ нея става тъй нареченото голѣмо преселение на народитѣ. Този периодъ е типиченъ и характеренъ най-вече съ това, че Римската империя, която е отдавна вече раздѣлена на Западна и Източна, т. е. на Римъ и Константинополъ, посрѣща всичкитѣ удари на движението на народитѣ отъ Изтокъ къмъ Западъ. Новодошлитѣ народи се нахвърлятъ на двойната империя и я разклащатъ. Самата Римска империя, въ лицето на църквата си, получава найсилнитѣ удари, защото движението на казаното преселение е централизирано въ централна Европа, по една линия отъ Изтокъ къмъ Западъ, — въ отличие отъ ударитѣ, които получава Византийската империя. Множеството на враговетѣ на Римъ и владѣнията му е голѣмо, въ отличие на нападателитѣ, по число, на Византийската империя. Нападателитѣ на последната сѫ само българитѣ. Нападателитѣ на Римъ и владенията му сѫ много, и тѣ се нижатъ едни следъ други: готи, хуни, ломбарди и др.

Константинъ, нареченъ великий, възприе Християнството, защото му бѣ наложено отъ гражданството, маситѣ на последното, въ градоветѣ на империята му. Сжщото стана и въ Римъ. Но Римъ тукъ не ще ни занимава повече, толкова повече, какво обясненията, които ще дадемъ за упадъка на Византийската империя, въ сврѫзка и съ възприемането отъ нея и на Християнството, и съ появяването и на славянитѣ, и на българитѣ, ще бжде аналогично и за Римъ. Византийската империя бѣ духовно и материално изтощена, особено духовно. А това ще каже, че въ нея културата и религиозния култъ, а сжщо и върховетѣ и на едната и на другия, изразени въ тъй наречената ѝ цивилизация, бѣха изиграли своята роля окончателно. Творческитѣ сили на културата и религиозния култъ бѣха стигнали своитѣ предѣли, при обстановката на стопанското и политическо положение. Животътъ имаше смисълъ за цивилизацията на тази империя само въ войнитѣ и грабежитѣ. Нищо ново, нищо творческо по-нататъкъ не се прибавяше, което да вдъхновява и създава новъ импулсъ. Изкуствата и култътъ, свързанъ съ тѣхъ, се повтаряха, церемониитѣ около култътъ сжщо. Въ архитектурата нищо повече, следъ създаденото и известното — египетско и грѫцко, а сжщо и мало-азийско. Боговетѣ на стара Гърция, съ всичкитѣ имъ атрибути и съ цѣлиятъ култъ около тѣхъ, въ най-голѣмата му духовна и материална дълбочина, бѣха измрѣли. Надъ тѣхнитѣ „гробове“ оставаше само да се „плаче“ и „вайка“, т. е. да се въздиша по едни митове и традиции, които нѣмаха смисълъ повече за действителността, станала равнодушна и банална преди всичко за горнитѣ слоеве — свещенници, управници и имотни. А това се е отразявало дълбоко въ общата „народна“ душа“ на Византийската империя, която душа въприема вече лесно новото християнско учение, въ което проблѣсва не само любовьта, но и правото на униженитѣ и оскърбенитѣ, помежду имъ, въ което се проявява отрицанието на една държавническо-култова система, построена върху плещитѣ, кръвьта и сълзитѣ на „народа“. Новата религия, възприета отъ Константина, премахва темплътъ на боговетѣ, вдъхва новъ импулсъ въ творчеството, като се кристализира въ монумента, по-после, постройката, наречена Св. София, построена отъ Юстинияна. Една обнова, следователно, свързана съ миналното на единъ издъхналъ животъ на религиозния култъ и съ бждащето на една надежда, чрезъ Христянството, да се въобнови душевното настроение на „народа“, който самъ предварително е възобновилъ душата си, съ приемането тайно отъ него на Христовото учение. Естествено е, че единъ религиозенъ култъ се не смѣня лесно. Туй трае съ стотици и съ хиляди години, особено при вѣчностьта на неподвижностьта на селското население, нежели при градското. При все това, обаче, промѣната му не е нѣщо необикновено, когато има факти и данни по-силни, и по-силно действующи и по-поразителни за душата, въ името на другъ единъ култъ, противенъ на съществующия. Понятието, че небето е единъ капакъ надъ земята, до гдето тя се простира за окото, и че по-нататъкъ нѣма нито земя, нито небе, при култа въ името на старогрѫцкитѣ богове, бѣ паднало и за винаги изчезнало, особено следъ походитѣ на Александра Македонски до Индия. Понятието, че душитѣ на умрѣлитѣ се движатъ като сѣнки, както ги бѣ описалъ живо и красиво Сократъ, чрезъ Платона, сѫщо така бѣ разрушено и паднало, толкова повече при новото учение на Христа, че не сѣнки сѫ душитѣ, а че мъртвитѣ единъ день ще излѣзатъ отъ гробоветѣ, ще възкръснатъ, и че душитѣ имъ се намиратъ при Бога, защото сѫ часть отъ неговата душа. Въ името на всичко това, около тозъ новъ религиозенъ култъ, толкова повече, въ последствие, при страшното откровение на Иона, стариятъ религиозенъ култъ за винаги бѣ погребенъ, замѣненъ съ новия и последниятъ въздигнатъ въ държавна религия. Сега, съобразно съ новата религия, въ името на новия религиозенъ култъ, въ името на церемониитѣ и принадлежната нему култура и цивилизация, всичко друго, непринадлежащо нему, е вражеско, неприятелско, небожествено, отекчително, противно — и трѣбва да се премахне, като вражеско и вредно.

Славянитѣ бѣха настанени вече и продължаваха да се настаняватъ въ предѣлитѣ на византийската империя, тъкмо въ разгара на религиозния процесъ въ последната. Тѣ се бѣха натъкнали, както това видѣхме вече, съ слабата си номадска култура на една нова, сигурно удивляюща ги и очаровающа ги култура, — и, следъ движението имъ въ степитѣ на източна Европа, бѣха попаднали и при вълшебната балканска и морска природа на Византийската империя. Увлечени при новата си обстановка на живота отъ проявитѣ на византийския животъ, процесътъ на култовия превратъ въ душитѣ имъ е могълъ по-лесно да се извърши, толкова повече, както вече видѣхме по-рано, при благоприятни и благодатни за тѣхъ условия на животъ. Не сѫ били потрѣбни много години, щото за тѣхния здравъ физически организъмъ, при единъ умѣренъ климатъ и въ една крайно плодородна и благодатна страна, какъвто е Балканския полуостровъ, тѣ безъ всѣка комплицирана култура и религиозенъ култъ, не само да прозратъ и проникнатъ въ византийската култура и култъ, а сѫщо и цивилизация, въ упадъкъ, но и много по-лесно да възприематъ християнската култура, толкова повече, че душитѣ имъ сѫ били свободни и съ голѣмо мѣсто за проститѣ истини на Христовото учение. Така трѣбва да ги видимъ тѣзи славяни въ Византийската империя, наредъ съ гърци, римляни, македонци, арменци — отъ общата империя — и др. народности, да тръгнатъ заедно съ новия пулсъ на новия държавно-религиозенъ животъ, който ще получи сега първиятъ ударъ отъ северъ, чрезъ българитѣ, но при условието, че тѣзи ще организиратъ сега и една часть отъ самитѣ „славяни“ срещу тѣхната — и на „славянитѣ“ — Византийска империя.

Животътъ на „славянитѣ“ въ византийската империя, запазили езикътъ и нравитѣ си, доколкото нравитѣ и обичаитѣ имъ не сж били въ разрѣзъ съ новосъздаденитѣ отъ Християнската църква и култъ, е билъ колкото добъръ, толкова и непоносимъ, наспроти, държавата и държавното управление. Ние видѣхме вече, че тѣ, славянитѣ, като новъ елементъ, допадаха за византийската империя, като нѣкакъвъ даръ, за да я подкрѣпятъ и закрѣпятъ въ всѣко отношение. И не може друго яче да се мисли, а сжщо и не може друго нѣщо да се допустне. Настаняването на славянитѣ въ империята е било настаняване и придобиване на живи жизнени сили — и въ военно, и въ стопанско, и въ финансово отношение. Изтощението отъ вѣкове на другитѣ народностни елементи отъ държавата е трѣбвало да се замѣни и замѣсти съ тѣзи нови елементи. И тѣ сж вече, които даватъ новиятъ пулсъ на държавата въ всѣко отношение. Че тѣ сж станали въ последствие и християни, това не е важно за политиката на Константинополъ, който самъ не вѣрва вече въ старогръцкия и староримския култъ, нито пъкъ има намѣрение да води война съ привърженицитѣ на новата религия, както това направи Неронъ въ Римъ, благодарение, че столицата му изгорѣ — запалена не отъ него, а отъ християнитѣ, както това вече е установено напоследъкъ, и че самъ Неронъ предприе смъртнитѣ жестокости срещу християнитѣ, само защото бѣ обвиненъ отъ голѣмитѣ сановници и патрициитѣ, че толерира християнитѣ. Въ Константинополъ и въ Византийската империя, поне въ европейската ѝ часть, не става нищо подобно. Робското бреме пада постепенно върху плещитѣ на славянитѣ, за да посрѣщнатъ тѣ самитѣ единъ день българитѣ благоприятно и радушно и се съюзатъ съ тѣхъ срещу империята, която, нека се помни туй добре, е за насъ, една империя, т. е. съставена отъ Византия или Константинополъ и Римъ, и въ която се намира Балканския полуостровъ подвластенъ, при по-голѣми или по-малки промѣни на владѣния, и срѣщу която, както е известно и както вече видѣхме, започватъ атакитѣ на преселващитѣ се народи още отъ петото столѣтие, за да се развърнатъ въ седмото столѣтие въ погромъ и разрушение, особено за западната часть или тъй наречената Римска империя, отъ раздѣлената отдавна на две — обща империя.

Българитѣ сж настанени вече въ жгъла между Дунава и Черно море, дошли по-рано отъ Волга, или отъ тъй нареченото Казанско българско царство, по историята си. Тѣхниятъ устремъ е на югъ, въ предѣлитѣ на империята. Както казахме вече, тѣ въ единъ свои опитъ, по-рано да нахлуятъ въ империята, сж били отхвърлени оттатъкъ Дунава. При втория си опитъ вече, следъ 675 година, тѣ сполучватъ и сега се постпенно разширяватъ и настаняватъ въ равнинитѣ, долинитѣ и край рѣкитѣ на днешна северна България, въ Мизия, и особенно силно се затвърдяватъ тѣ въ източната часть на Мизия, гдето, както е известно отъ историята, си образуватъ столица, при Преславъ или Плиска. И въ тази часть на завзетата отъ тѣхъ область отъ казаната империя, естествено, е имало „славяни“. Значи, предимно и преди всичко, тѣ се настаняватъ тука на мѣста, принадлежащи на „славяни“, а сжщо и на други народности, но главно на „славяни“. Понеже се знае вече, че българитѣ изгубватъ езика си, въ допиръ съ „славянитѣ“, трѣбва сега не само по необходимость, но и по силата на самата история, да се допустне, че въ своето меншенство тѣ сж били погълнати отъ „славянитѣ“, за да изгубятъ езика си. Туй изтрѣбване на езика имъ, разбира се, не е станало нито за година, нито за десеть и двадесеть, нито за петдесеть, а за много повече. Но върху туй ние говорихме вече по-рано, а именно: славянитѣ даватъ езикътъ си на македонцитѣ, а заематъ въ Македония името на последнитѣ. Сега тѣзи „славяни“, отъ Мизия, заематъ името на българитѣ, а даватъ и на тѣхъ езикътъ си. Всичко туй показва отъ друга страна, че „славянитѣ“ въ империята сж били абсолютно свободни по отношение на езика си, но всички вече сж нѣмали свободи и туй последното е, което ги прави по-голѣми врагове на империята, за да дочакатъ тѣ новитѣ гости на полуострова — българитѣ — и имъ подадатъ ржка за всеобща борба срещу империята. Още въ 811 г. българо-„славянскиятъ“ царь Крумъ води една ожесточена борба или война срещу византийския императоръ Никифоръ и го побеждава близо до Черно море, между Сливенъ и Бургазъ (днешни български градове). Тази голѣма борба между българо-„славянитѣ“ и войскитѣ на Византийската империя е първото най-голѣмо доказателство, че следъ единъ вѣкъ и половина (приблизително) първитѣ, а именно: българитѣ и „славянитѣ“ тамъ, гдето сж се били допрѣли, сж се били силно и дълбоко разбрали не само по чувство и интересъ, а и по отношение на общия имъ врагъ—империята. Главно „славянитѣ“ въ тази колосална борба, съ опората на българитѣ, сж войската, а последнитѣ като военачалници, срещу Византийската империя. Само единъ вѣкъ и половина е билъ достатъченъ за едно сцепление между българи и „славяни“, за да нанесатъ първиятъ най-силенъ ударъ на християнска Византия, макаръ че самитѣ „славяни“ отъ последната сж сжщо официално християни, а българитѣ още не, макаръ вече и тѣ, сега, обхванати отъ Християнството, опрѣли се и слѣли се съ „славянитѣ“ отъ империята, която вече отъ нѣколко вѣка до сега е официално християнска държава.

Този силенъ ударъ срѣщу византийската държава, естествено, закрѣпва вече още по-силно новото Българо-„славянско“ царство на Балканския полуостровъ, появило се като една рана въ организма на империята. Едно обяснение на това голѣмо историческо събитие, безпорно, е наложително тукъ, защото отъ него ще станатъ още по-ясни много събития по-нататъкъ, въ историята на Българското или Българо-„славянското“ царство, развило се въ предѣлитѣ на Византийската империя и което е по-нататъкъ царство на българитѣ, включително и Македония. Туй обяснение не може да бѫде друго, освенъ следното:

Следъ възприемането на Християнството отъ Византийската империя, последната се закрѣпва за нѣколко вѣка. Но и туй явление трѣбва да има своя край, следъ като причинитѣ му сѫ изгубили всичката си жизнена стойность. Ето защо, въ сѫщата империя настѫпва единъ новъ упадъкъ. Константинополъ е въ положението на разложение, изгубилъ обаянието си, а при това и новото си творчество, въ лицето на подвластнитѣ му „славяни“. Последнитѣ сѫ пълни роби, изтезавани роби. И то не само въ Мизия и Тракия, но и въ Македония — най-близкитѣ области отъ Европа до него.

Въ редоветѣ на „славянитѣ“, които по много причини се чувствуватъ вече чужди на върховната власть на империята, се зарежда недоволството и диренето изходъ отъ положението, което може да доведе до революцията срещу самата столица. Но всичко туй се пресича отъ появяването на българитѣ. Тѣ ставатъ гръмоотводъ на това недоволство и го схващатъ, като добри държавни организатори, нови, млади и жизнеспособни, въ полза на себе си, увличатъ „славянитѣ“ съ себе си, а и „славянитѣ“ се вмъкватъ въ новия си факторъ за свобода и новъ животъ, срещу империята — въ лицето на българитѣ. Така тѣзи „славяни“, до колкото сѫ победени тукъ отъ българитѣ, въ лицето на Византийската империя, обръщатъ гръбъ на византийската култура и цивилизация, макаръ вече и тѣхна, защото виждатъ въ тѣхъ своя смъртенъ врагъ, предаватъ сѫщата култура на българитѣ, но и заематъ отъ тѣхъ организационната имъ държавническа култура, безъ обаче самитѣ българи да сѫ станали още християни. Голѣмото събитие или Крумовиятъ подвигъ надъ Никифора туря началото вече на разложението на Византийската империя, преди всичко, досежно позицитѣ ѝ въ Европа, на Балканския полуостровъ. Тази победа насърдчава и укриля могъщественно българитѣ, въ помощьта имъ отъ „славянитѣ“, и тя е, която обръща вниманието и на останалитѣ „славяни“ въ империята, за да се пробуди и у тѣхъ надеждата за възможното имъ освобождение, подъ знамето на българитѣ, отъ византийското или въобще римското робство. Страдалческиятъ вѣковенъ животъ сега на „мизийци“, „тракийци“ и „македонци„ получава въ хоризонта си българската спасителна звезда — и, следъ бързата победа, на всички тѣзи земи душата е насочена къмъ българитѣ, — тѣ сѫ Месия, политически Месия, освободитель, носящъ новъ животъ за тѣхъ. Отъ тукъ и отъ него начева и любовьта, и привързаностьта, и националностьта на „македонцитѣ—славяни“

къмъ българитѣ и „България“. Туй е една велика историческа и психологическа истина, която само безумци и безчестни политици, историци и писатели могатъ да отричатъ.

Естествено, преди Крума на българския престолъ имаше и други български царе. Българитѣ, разширени и задълбочени достатъчно въ предѣлитѣ на общата или отдѣлната Римска империя на Балканитѣ, споени въ едно вече съ „славянитѣ“, бѣха нанасяли победи и мѫчно можеше империята да ги изтика отъ бившитѣ си предѣли, но всичко туй още не бѣ достатъчно, да обърне сериозното внимание на „славянитѣ“, въобще, отъ империята, особенно на ония, които живѣятъ въ предѣлитѣ на Македония. Само едно е било възможно, отдалечъ, като въ предзорието на настѫпващия день: тѣ сѫ предчувствували нѣкакво ново бѫдеще, далечно бѫдеще, неясно още, че ще могатъ да видятъ бѣлиятъ, ясниятъ и чистиятъ день на свободата си, чрезъ българитѣ, съ които сѫ вече и онѣзи тѣхни братя „славяни“, станали българи, освободени отъ истинскитѣ българи. Крумовата победа не е била едно случайно стратегическо явление, не е била единъ хвърленъ воененъ заръ за щастие. Тя е плодъ на единъ истински воененъ гений, който, колкото и да е билъ такъвъ, самъ по себе, не би билъ нищо и не би постигналъ нищо, ако нѣмаше въ помощь храбростьта, решителностьта и самопожертвувателностьта на войницитѣ, повечето отъ „славянски“ произходъ, но вече чувствувайки се „българи“ по душа и сърдце и съ всичкитѣ си срѣдства на животъ и смърть не само вѣрни, но и преданни на водителитѣ си, въ името на новата си българска държава и отечество, въ което виждатъ щастието и бѫдещето си, по заветъ, отъ бащи и дѣди, и въ името на градущитѣ си поколѣния. Тази Крумова победа е победа преди всичко надъ византийскитѣ войски, които сѫ били събирани и мобилизирани — плащани наемни войски — изъ срѣдитѣ на „славянитѣ“, особенно на ония, живущи въ Тракия и Македония, като се не изключва, че е имало и неславяни между тѣхъ. Надъ тѣзи „славяни“, подъ знамената на Никифора, нанася Крумъ съ българскитѣ си „славяни“ страшното поражение, едничко по сила и значение въ борбитѣ между българи и византийци, исторически, — по сила и значение, да раздруса основно психиката и сърдцата въобще на още неосвободенитѣ „славяни“ отъ режима на империята. Тѣзи неосвободени „славяни“ сѫ знаяли, естествено, прекрасно животътъ на българитѣ, животътъ на ново циментираното българско-„славянско“ племе, че е единъ, че нѣма господари и роби и че туй е една държава и едно отечество, въ името на които водятъ тѣ борбитѣ срѣщу Византия. Знаейки това, разбира се, то е действувало вече и на психиката имъ и на действията имъ. На бойнитѣ полета сѫ се срѣщали войници отъ двата противни лагера, които сѫ говорили единъ и сѫщи езикъ... И не величието и голѣмината на едната или другата страна е импонирало на воюващитѣ, а човѣшкото третиране и истинскитѣ човѣшки отношения между владѣтели и подчинени. Така тяжестьта въ туй отношение е падала въ полза на българитѣ. България, туй ново царство, поникнало въ самитѣ предѣли на империята, привлича по този начинъ сърдцата и душитѣ на останалитѣ „славяни“, за да станатъ тѣ мълчаливи врагове на империята за дълги вѣкове, до като най-после и тѣ станатъ „българи“ и нѣколко вѣка наредъ да гравитиратъ всички къмъ Българското царство и се чувствуватъ „българи“, че и до днесъ, следъ най-страшни исторически и вѣковни перипетии и нещастия, до пълното имъ смѣшение по кръвь, по силата на движенията и преселенията, ту напредъ, ту назадъ на полуострова, до колкото е той и сега български.

Когато българитѣ се явиха на Балканския полуостровъ, въ предѣлитѣ на Римско-византийската империя, тѣ дойдоха съ своя култура, която, най-малкото, не се отличаваше много отъ оная на заселилитѣ се преди тѣхъ тукъ славяни. Тѣ дойдоха отъ странитѣ, гдето езичеството е, може би, и до днесъ най-важно явление на живота, въ сравнение съ Християнството и гдето нито старогръцкитѣ, нито римскитѣ богове сѫ понятни. Тѣ дойдоха отъ странитѣ, гдето още и Мохамеданството, като религия и култъ, не бѣ още понятно и не съставляваше антиподъ на Християнството. Безъ да се впущаме въ подробности, защото туй би било излишно въ туй отношение тукъ, безъ да посочваме на ония религии, които сѫ били допущани за българитѣ, като индийската, съ рѣдкитѣ ѝ мѫдрости и персо-арабската, а сѫщо и кавказко-туранската, — необходимо е да кажемъ, че тѣ намѣриха, преди всичко, въ северна България, край Дунава, а сѫщо и край Черно море, сѫщо както ги намѣриха и славянитѣ, ония паметници — отъ дворци и храмове, отъ градове и колони, отъ крепости и др., които свидетелствуватъ за едно голѣмо минало величие на гръцко-византийската култура и култъ, особенно преди приемането на Християнството отъ империята. Особено сѫ намѣрили тѣ ония остатъци отъ паметницитѣ на голѣмия римски императоръ Траяна, въ Никополисъ (Никополъ), основанъ въ паметь на победитѣ му надъ дакитѣ. Като посочваме всичко туй, искаме да изтъкнемъ, че и българитѣ сѫ имали своя култура, материализирана тамъ далечъ, край Волга, въ днешна Русия и въ Казанъ — култура, която колкото и влияна отъ голѣмата индийска култура, а сѫщо и китайската, все пакъ е имала и свое собствено нѣщо, свое жизнено нѣщо, и то е именно, което ги опредѣля и характеризира въ името и въ племето българи. Ето туй не трѣбва да се изпуща изъ предъ видъ. Тъй че, ако славянитѣ дойдоха съ своя култура на Балканитѣ, която не ни е оставила следи, защото е може би заличена, но запазили духовната си култура, езикътъ си преди всичко, то и българитѣ следъ тѣхъ дойдоха съ своя култура, която се състои преди всичко въ организаторството или способностьта имъ за държавата, а наредъ съ това сѫ донесли въ душитѣ си и плановетѣ за развитието и на духовната имъ, и на материалната имъ култура на новата земя. Натъкнали се обаче тукъ при нови, при по-силни условия на култура и животъ, тѣ запазватъ само високитѣ си човѣшки и организаторски добродетели, като възприематъ чуждия езикъ и като възприематъ чуждата култура, за да добавятъ къмъ нея и белезитѣ, а сѫщо и нѣщо повече, не само белезитѣ, къмъ новата за тѣхъ култура, и то голѣмъ дѣлъ, отъ собствената си култура. Всичко туй, естествено, преди всичко, се е отразило въ постройкитѣ на храмоветѣ и дворцитѣ имъ, а сѫщо и въ мелодиитѣ или пѣснитѣ и танцоветѣ имъ и т. н. Естествено, тѣ още преди да станатъ християни, сѫ имали своя религиозенъ култъ и всички съпровождащи го церемонии, въ всѣко отношение на живота имъ.

Спрямо тѣзи „българи“ сега има да се борятъ византийцитѣ, които сѫ въ всѣко отношение по-силни, но които въ голѣмия градъ Константинополъ сѫ започнали да изживѣватъ величието си и сѫ въ пѫтя на упадъка и пропадането си, което върви бавно къмъ своя край, но сигурно. Поражението на Никифора доближава българитѣ вече къмъ Константинополъ. То обръща вече вниманието, както казахме, на всички „славяни“ въ империята и създава въ тѣхъ надеждитѣ за бѫдещето. Следъ това поражение, обаче, Византийската империя схваща положението си и бърза да стане още по-голѣма приятелка на „българитѣ“ и царството имъ. Последното се вече развива и укрѣпява вѫтрешно, при миръ между него и Византия. Византийското положение е неприятно за положението на върховетѣ на империята, но другояче е невъзможно. Да се мисли за реваншъ срещу българитѣ, е първата задача за Византия, но тя трѣбва да го постигне този реваншъ, чрезъ миръ и спокойствие. Обаче ще го осѫществи ли тя, когато вѫтрешно се разлага и когато и самитѣ „българи“ се приготовляватъ чрезъ мирътъ не само да посрѣщнатъ всѣки реваншъ, но и да постигнатъ нови държавнически задачи, а именно, да обединятъ всички „славяни“ отъ империята, да ги отклонатъ отъ нея, защото и самитѣ тѣ го искатъ туй, тъй като се чувствуватъ „българи“ въ душитѣ си. „Българитѣ“ сѫ новитѣ вълшебници за тѣхъ, нищо повече. . .

Вѣкътъ, въ който българитѣ при царь Крума нанесоха пораженията надъ Източната римска империя, е вѣкъ отъ извънредно голѣмо значение за самитѣ тѣхъ, особено въ културно отношение. Презъ него се ознаменуватъ, като велики българкки царе трима отъ последнитѣ: Крумъ, Борисъ и Симеонъ. Крумъ е голѣмиятъ държавенъ организаторъ, известенъ съ своитѣ закони, за вѫтрешното устройство на българската държава. Борисъ е голѣмиятъ културтрагеръ за държавата си — приема официялно Християнската религия и за царския си дворъ и боляритѣ, а Симеонъ става истински най-великъ български царь, като творецъ на голѣмата българска държава, и на духовна и материялна култура.

Попаднали въ предѣлитѣ на една християнска държава, българитѣ, „малцина“ на брой, но основатели на своя собствена държава въ тази сжщата държава, не можеха нито по силата на своята човѣшка цель, нито по своитѣ държавнически намѣрения, да не държатъ смѣтка за условията, въ които се намиратъ, а главно заради християнитѣ „славяни“, макаръ вече станали тѣхни вѣрни и преданни—„българи“—и да не замислятъ да възприематъ Християнството, толкова повече, че всички „славяни“ отъ империята сж християни вече, официялно, отъ нѣколко вѣка. Езичеството на българитѣ е безъ значение въ този свѣтъ отъ християни. И то е, разбира се, и една отъ причинитѣ, щото, колкото и да имъ симпатизиратъ останалитѣ отъ империята „славяни“-християни, то тѣ все пакъ да имъ сж чужди въ сърдцето и душата си, студени, нехристияни, макаръ и съ голѣми инакъ човѣшки сърца и души. Тъй че, не само културата на Християнството влияе на българитѣ, но и тѣхното намѣрение, окочателно да спечелятъ недоволнитѣ християни-„славяни“ отъ империята, ги кара да преминатъ въ лоното на Християнството. Като организатори на държавата и въ най-добри братски отношения съ новитѣ „българи“, истинскитѣ българи не сж могли да не виждитъ и да не знаятъ, а сжщо и да се не интересуватъ отъ писмото и четмото на много отъ новопридобититѣ за тѣхъ „славяни“-българи, които сж били най-малкото грамотни и можейки да четатъ. А какво сж могли тѣ да четатъ, ако не преди всичко религиозни книги (пергаменти), а най-вече Библията или най-превъзходната книга на свѣта, която се отнася до Бога и до Исуса Христа. Тази книга, раздѣлена на два дѣла: Старъ и Новъ заветъ — още при времето и подъ негово ржководство — на Птоломея Филаделфийски — е била преведена: първата ѝ часть или Стариятъ заветъ, съ помощьта на седемдесеть и двама учени евреи, на грѫцки езикъ. Значи, тя е била известна още преди Христа на тогавашната грѫцка цивилизация. А Новиятъ заветъ или втората ѝ часть е била написана направо на грѫцки, съ изключение на Евангелието отъ Матея, написано на еврейски, и после преведено на грѫцки. Но не само това. Още въ IV столѣтие следъ Христа, цѣлата Библия е вече преведена на латински езикъ отъ Св. Жеромъ. Първитѣ голѣми християнски събори сж опредѣлили сжщностьта и стойностьта, като основа на новия християнски култъ, по Библията. Тъй че, само онова, което е възприела Християнскта църква за чисто и достойно отъ Стария и Новия заветъ, съставляющо въобще Библията, то е преведено и легнало въ нея, което сега се намира въ преписи: въ монастири и църкви, у владици и др., при голѣмата толерантность и вѣротърпимость, въобще, въ Римската империя на разнитѣ религии. Тази именно книга — Библията — е била предметъ и центъръ на религиозно-църковния култъ на „славянитѣ“ християни, при българитѣ, отъ царството имъ. Тѣзи християни —„славяно-българи“ сж въздействували на самитѣ българи, да се запознаятъ съ Библията, било на гръцки, било на латински езикъ. А другото видѣхме вече, какъ и защо се интересуватъ българитѣ, отъ своя страна, още повече да се доближаватъ до своитѣ „славяни“-българи. Ето защо на българския царь Персиямъ, следъ победоносния и законодателния Крумъ, се пада задачата, да покръсти българитѣ и царскиятъ си дворъ и боляритѣ — военачалницитѣ си, въ християнската вѣра, като самъ той на бойното поле, срещу Византия, въ 862 г., приема Християнството и получава името Борисъ, отъ кума си, византийскиятъ императоръ, и при водоосвещението за въ случая отъ самия византийски или по-точно отъ самия Константинополски партиархъ.

Всички подробности около туй толкова голѣмо събитие не сж важни. Важно е само едно нѣщо, да се посочи, че Борисъ не покръсти българитѣ въ Християнството, поради държавническа слабость, а поради държавническа мждрость. Че туй е било истината, свидетелствуватъ по-нататъкъ фактитѣ. Въ Историята на българитѣ е казано, че когато Борисъ се покръстилъ и видѣлъ новиятъ редъ, значи, подъ знамето на Християнството, въ държавата си, закрѣпналъ, се решилъ да прекара старческитѣ си години въ единъ монастиръ, като на престола оставилъ за свой замѣстникъ по-голѣмия си синъ Петъръ.

Но ето сега чудото: новиятъ български царь, падналъ подъ влиянието на боляритѣ си, които лесно не могатъ да се простятъ съ българската си езическа религия, дигатъ бунтъ и не признаватъ тази религия. Тѣ я непризнаватъ сигурно по две причини: не тя е дала, тази религия, мощьта на досегашното Българско царство, а отъ друга страна родната религия мжчно се промѣня — и при това, сигурно, Персиямъ е спрѣлъ похода си срещу Византия, само заради новата религия, който, ако той бѣ продължилъ, щѣше да има нови успѣхи за Българското царство. Тъй че, тѣзи боляри, заедно съ новия български царь, не сж проникнали въ мждростьта на Бориса, че той за България, чрезъ покръстването на българитѣ, е спечелилъ много повече, отколкото изоставениятъ походъ. Спечелилъ е християнитѣ — „славянитѣ“ отъ цѣлата империя на Византия, недоволни отъ нея, макаръ и тя самата християнска, за което вече видѣхме причинитѣ по-горе. Тази мждрость ще засили и уголѣми по-нататъкъ България, особено при Симеона — вториятъ Борисовъ синъ.

Недоволнитѣ боляри около българския царски дворъ, захвърлятъ Библията, на тѣхно чело стои самъ царьтъ. Тѣ сж противъ сключенитѣ договори съ Византийския императоръ и патриархъ, при покръстването на българитѣ отъ Бориса, да приематъ владици и свещенници, а сжщо и да плащатъ данъци, въ името на новата Християнска, за тѣхъ официална, вѣра. Борисъ, разбира се, е билъ въ контактъ около покръстването си и съ Римъ, чрезъ пратения при него владика Формози, но туй не е важно. Важното е, че следъ като урежда отношенията си въ религиозно-църковно отношение съ Константинополъ, нѣколко години значи следъ покръстването, оттеглилъ се отъ престола, боляритѣ му го излагатъ, и огорчаватъ собствената му държавническа и премѫдра душа. И само отъ премѫдрость и държавничество той напуща монастиря, събира около себе отново войската си, която е християнска още отъ преди покръстването, избива съ нея боляритѣ, а синътъ си хвърля въ тъмница, следъ като му сѫ извадени очитѣ. Естествено, всичко туй, отъ гледна точка на обикновената човѣщина, е жестоко, но отъ висока държавна гледна точка е премѫдро. И то именно свидетелствува, че България е била силна предъ Византия, за да бѫде обвиненъ Борисъ въ слабость, като билъ заставенъ ужъ да приеме Християнството. При този толкова голѣмъ политически фактъ въ държавата на Бориса, при избити боляри — военоначалници и пр., Византия не се реши да нападне България, а това именно говори за мощьта на последната и за мѫдростьта на Бориса. Но той е извадилъ, наредилъ да извадятъ, очитѣ на собствения му синъ, на рожбата му, на кръвната му рожба. Туй е жестокость, но то е премѫдрость, при една, може би, за сегашно време, прекалена жестокость. Въ името на държавата си, въ името на бѫдещето й, въ името на онзи великъ устремъ да се твори и строи по-нататъкъ българската държава, Борисъ наказва и синътъ си и боляритѣ си, за да възтържествува не само християнството или новиятъ религиозенъ култъ, т. е. „любете се единъ други", а и самото му царство и народъ. И ехото на този жестъ на Бориса е било толкова голѣмо и тъй надалечъ отишло, че е обладало сигурно цѣлата Римска империя, но най-вече „славянитѣ" въ Тракия и Македония — Християнитѣ „славяни", готови да се вслушватъ и възприематъ, като свое нѣщо, всичко, което става въ българския царски дворъ, носитель на свободитѣ имъ и разоритель на душащата ги тирания — Византийската империя. Така, чрезъ приемането на Християнството, българитѣ се сливатъ по религиозенъ култъ съ всички „славяни" отъ Византийската империя, предимно съ тѣзи отъ Тракия и Македония, а при това ставатъ и носители на една нова „българо"-християнска култура, почти въ цѣлия славянски свѣтъ — въ Сърбия, Хърватско и Далмация, въ Чехия, въ Словашко и въ Голѣма и Малка Русия. Македонци-славяни-българи сѫ слѣти вече и по кръвь и по духъ... Тѣ сѫ **българи.**

На мѣстото на детронирания отъ Бориса царь Петъръ, сеге е царь вториятъ му синъ, братъ на последния, Симеонъ.

Борисъ оставя на синоветѣ си едно голѣмо наследство, едно голѣмо могѫщество, придобито отъ него й отъ предшественицитѣ му, което се простира отъ Константинополъ до Тиса. Презъ негово време се явяватъ двамата братя Кирилъ (Константинъ) и Методий, които ставатъ апостоли на Християнството, между „Славянството“, но съ „българска“ писменость. Туй явление е именно епохално и на него безспорно трѣбва да обърнемъ по-голѣмо внимание, предъ всичко друго. Но, при все това, намъ се струва, че ще бжде по-добре, да продължимъ съ Симеона, въ политическо отношение само, като ще се спремъ на Кирила и Методий по-нататъкъ, следъ това.

Царь Симеонъ, царувалъ отъ 888 до 927 г., или почти четиридесеть години, презъ което време баща му Борисъ е още почти двадесеть години живъ (умрѣлъ въ 907 г.), споредъ историческитѣ сведения, се е училъ въ Константинополъ. Значи, той тамъ е изучилъ и грѣцкиятъ и латинския езици, отъ благата на които се е ползувалъ. Друго едно историческо съобщение гласи, че той е изучавалъ и философията, предимно тази на Аристотеля.

Този голѣмъ философъ отъ времето на Александра Македонски, естествено, съ своята политическа философия за държавата и нейното устройство (нека се забележи добре, че Аристотель не е само политически философъ, а всестраненъ въ философията), е занимавалъ, естествено, презъ всички времена следъ него, че и до днесъ, всички политически умове, предадени въ служба на държавата. Той е билъ изучаванъ, преди веичко, въ туй отношение, отъ императори, крале и князе, а сжщо и отъ държавни министри и политико-общественници, въ всички сжществующи държави, както отъ срѣднитѣ вѣкове и до днесъ се изучава и Макиявели. Когато царь Борисъ е пратилъ сина си Симеона въ Константинополъ, да се учи на висша наука, разбира се само по себе, че той е знаелъ предварително, какво ще изучава синъ му. Последниятъ, запознатъ съ върховетѣ на сжществуващата тогава държавна наука, като е изучавалъ не само Аристотеля, защото който изучава последния не може да не познава и Платона, а тѣ двамата сж философи и на голѣмата човѣшка култура, въ всѣко отношение, изучавалъ е и римскитѣ държавници, като Юлий Цезаръ, императоръ Августъ, Деоклетиянъ и др., а сжщо и Цицерона, римскитѣ историци и пр. Съ науката по държавното устройство, той е билъ вече приготвенъ за царски приемникъ, макаръ че преди него има другъ престолонаследникъ. Разбира се, всичко туй е въ реда на нѣщата, щото всички царствующи деца да бждатъ приготвени за управление и царуване въ държавата. Борисъ е знаелъ прекрасно, че една такава подготовка е необходима за синоветѣ му, макаръ че е ималъ престолонаследникъ, въ лицето на първия си синъ, Така подготвенъ Симеонъ, комуто случайно, следъ брата му, се пада българскиятъ престолъ, той е вече достоенъ да поеме владенията на баща си и съ тактъ и голѣма мждрость не само да ги разшири, но и вжтрешно да ги устрои, да създаде едно величаво могѫщество отъ тѣхъ и да царува и въ името на една висша българска култура, въ тѣхъ. Той е водилъ нови войни срещу византийцитѣ, чрезъ които разклаща още повече империята, за да проникне „българщината“ не само въ Византийската империя, но и въобще въ римската и то така, както проникнаха славянитѣ и славянството, следъ войнитѣ на последното въ Дакия, срещу Римската империя, свободно, по-нататъкъ, въ Мизия, или въ Византийската империя, презъ III и IV столѣтие.

Симеонъ владѣе вече Македония, той се е надвесилъ и надъ Тракия, за да я овладѣе. Неговитѣ войни срещу Византия не се предизвикватъ отъ него. Напротивъ, той е предизвикванъ за тѣхъ отъ Византия. Интересна и драматична е една отъ войнитѣ му или походътъ му срещу Константинополъ, гдето самъ византийскиятъ императоръ Романъ и патриархътъ го посрѣщатъ и му искатъ миръ. Той имъ дава миръ и не влиза въ столицата, но срещу това, между друго, получава царската си титла и самостоятелна патриаршия за българската църква. Той владѣе по-нататъкъ надъ днешнитѣ сръбски земи. Просторътъ на царството му е голѣмъ. Организирва го систематично. Така при Симеона, европейската часть на Източната римска империя е вече подъ скиптъра на този български царь, който, може да се каже, нанесе най-голѣмъ ударъ на тази империя и превърна окончателно „славянскиятъ“ елементъ въ Мизия, Тракия и Македония въ български елементъ, безъ да говоримъ за владѣнието му надъ Гърция и Албания и самата Сърбия, безъ да говоримъ и за Хърватско. Нашата задача тукъ не е да правимъ нито отъ албанцитѣ, нито отъ сърбитѣ, нито отъ хърватитѣ, нито отъ гърцитѣ българи. Не. Ние диримъ връзката, създадена вече повече отъ хилядо години между населението на Мизия, Тракия и Македония, въ името на българщината. За тази българщина, която днесъ се отрича и отъ гърци, и отъ сърби, преди всичко въ Македония.

При Симеона трѣбва сега да се констатира и види поясно и още въ едно направление едно явление, което не може да бѫде игнорирано и по никой начинъ да бѫде премълчано. А то е, че между новитѣ българи („славяни“ и българи, амалгамирани) се проявява една органическа сила, една жисneспособность, едно вѫтрешно проявление на енергия, умъ, жесть, мѫдрость, храбрость и предвидливость, което рѣдко проявяватъ споени племена за своето общо благоденствие. Македонцитѣ, славянитѣ и българитѣ сѫ станали българи. Тѣ величаятъ новата българска държава и ѝ ставатъ плъть отъ плътьта. И само въ туй е изразътъ на великата Симеонова мощь и могѫщество, които сѫ и тѣзи на народа му. Иначе, той, самъ, колкото и гениаленъ да е билъ, като царь, безъ тѣзи условности, не би постигналъ нищо.

Да даде Византия царска титла и патриаршия на България, туй, разбира се, е било смъртно за нея, защото историята на това царство за нея е отъ вчера и то се развива и укрѣпява въ нейнитѣ предѣли. То се издига между границитѣ ѝ, превзема постепенно крепоститѣ ѝ. Но не сѫ толкова важни границитѣ и крепоститѣ ѝ, колкото самото население, което само́ въ душата си издига новитѣ идеални крепости на българизма, срещу византизма. Това население е ожесточено отъ византизма — причинитѣ, защо, ги видѣхме и знаемъ вече. Туй ново царство тукъ е безъ голѣми вѣковни традиции. То е отъ три вѣка, но при все това, основнитѣ му елементи, главно селското и градско население, въ името на „славянския" си произходъ, смѣсено, има по-голѣми традиции. И въ тѣзи традиции сега, колкото по време по малко за самитѣ българи, а повече за „славянитѣ" — отъ гледна точка само на пребиваването имъ на Балканския полуостровъ — лежатъ размѣсени и традиции отъ империята, и по-далечното ѝ минало. Съ тѣзи традиции е изпълнено българското царство, плюсъ при това кореннитѣ, първичнитѣ традиции и на славяни и на българи, дошли тукъ отъ далечни земи. Въ тѣзи традиции лежи духовната и материална култура на новото „българско" царство, съ свой самосмоятеленъ, признатъ царь, и съ своя самостоятелна църква — патриаршия. Последнитѣ две голѣми достоинства на българската държава сѫ грандиозенъ изразъ и избликъ, единствено на основния елементъ въ него, чистиятъ българизъмъ, организаторъ, магьосникъ и величавъ по храбрость и военачалство, присаденъ като фиданка въ македоно-славянския общъ елементъ, като вторъ.

Симеонъ бѣ получилъ престолътъ отъ баща си при бунта на боляритѣ, т. е. на велможитѣ, срещу ханътъ, срещу царьтъ (князъ), защо той е приелъ Християнството. Естествено, трѣбва да се приеме, че този разколъ, колкото и да е билъ значителенъ въ името на държавата, все пакъ по сѫщество е останалъ безъ значение, защото никой не е отишълъ съ бунтуващитѣ се противъ самата сѫщность на държавата, да се разцепи тя на голѣми враждующи лагери и се провали предъ дебнящия отъ Константинополъ врагъ. Борисъ е билъ въ абсолютно правъ пѫть, народътъ е билъ съ него и туй му е създавало голѣмъ властнически авторитетъ. И Симеонъ стои на сѫщия правъ пѫть, а туй е онова важно обстоятелство, което твори любовьта между дворъ и народъ. Въ битието на Симеоновото държавно управление, само по себе се ризбира, е имало боляри и подраздѣление на земитѣ и управлението, но е имало и закони и традиции, чрезъ които всички тѣзи боляри, всичкитѣ земи и цѣлото управление лежатъ въ рѫцетѣ на царя и въ неговата премѫдрость и добродетели. Симеонъ вече не е езически царь. Патриархътъ е неговъ помощникъ. Но и той е подчиненъ на църквата. Въ всѣки случай, неговото царуване поглъща патриаршията, той е патриархътъ надъ църковния български питриархъ. Въ подчинена Гърция и Македония на Византийската империя е нѣмало самостоятеленъ патриархъ, което е отъ особено значение въ случая. Значи, при българското царство, при неговия, въобще, „свавянски“ езикъ, сега се съставя самостоятелна патриаршия, която ще служи въ българскитѣ църкви на „български“ езикъ. Ето още едно грандиозно събитие, което ще свърже окончателно всичкитѣ „славяни“ съ българската църква и патреаршия и на което предпоставкитѣ сѫ вече дадени, но за които ще говоримъ въ следната глава на тази книга — и то предпоставки, още отъ времето на Бориса — Симеоновиятъ баща, за да се види преди всичко общото единство между България и Македония, единство изразено вече и чрезъ силата на новия писменъ и литературенъ български езикъ, колкото и да се нарича той и до днесъ славянски отъ заинтересувана чужда на българитѣ политика и и чужди на България и Македония политици.

Държавно-политическата организация на Симеона, туй трѣбва съ положителность сега вече да се допустне, възъ основа на науката му въ Константинополъ и възъ основа на традициитѣ на българскитѣ ханове (царе или князе), е била приблизително тази на Византийската империя, и въ военно, и въ административно, и въ сѫдебно отношение. Но при все това и той, Симеонъ, е внесълъ много нови елементи отъ държавничество, които сега отличаватъ режимътъ му отъ византийския. Запознатъ съ науката на Аристотеля, който урежда съ теорията си държави съ по 5000 жители, но концепциитѣ на когото могатъ по принципъ да се приложатъ и за 10 милионна или по-голѣма държава, въ всѣко отношение, Симеонъ е познавалъ и Платона — държавата му, въ която е набелязано всичко за държавата, че даже и за езическитѣ вече за времето, тогавашни, монастири, за отношенията съ другитѣ държави и т. н. Платоновата и Аристотеловата държава сѫ основани на базитѣ на землевладѣлцитѣ, аристократитѣ и занаятчиитѣ отъ градоветѣ и робитѣ. Въ Симеоновата държава има сѫщо тѣзи обществени класи, но нѣма онова черно робство, което сѫществува въ старитѣ гръцки държави — монархии и републики, както и по-после въ Римската империя и римскитѣ републики. Това известно, още повече, че въ Симеоновата държава има и разни други народности, освенъ българитѣ („славянитѣ“), станали вече българи, робството, значи, въ горната форма на сѫществуването си, не е сѫществувало при него. Тъй че, и това обстоятелство говори твърде много за въ полза на създаването на една единна българска държава при Симеона, при тракиийцитѣ сега македонцитѣ, съ вѣкове роби, може би, черни роби, на римлянитѣ, съ изключение на ония отъ тѣхъ, които по едни или други причини сѫ се измъкнали отъ своето робство.

При този величавъ образъ, въ политическо и държавноустройствено отношение на българското царство при Симеона и при самостоятелната българска църква, Християнскоправославната църква, лесно е да се отгатне защо още оттогава Македония става българска и съ български духъ и душа. Да се оспори всичко туй е невъзможно и никой не е въ състояние да го оспори, освенъ, ако иска да придаде на историята отъ тази епоха на българизма друго тълкувание. Вѣрниятъ методъ на вѣрнитѣ предпоставки за разбирането на тази историческа епоха не могатъ да водятъ къмъ погрѣшни или други разбирания, тълкувания и умозаключения, толкова повече, когато човѣкъ иска абсолютно съвѣстно и всестранно, обективно, да разгледа и разясни дадени исторически явления и събития, които носятъ единъ характеръ въ себе си и които съдържатъ една истина за себе си, — че стоятъ като вѣнецъ на блѣсъкъ и свѣтлина за Македония и нейния български характеръ още отъ преди десеть и повече вѣка.

Византийската империя, изгубила духовно връзката, а после и административното управление, както и територията на Македония, застрашена до самитѣ морски брѣгове въ Тракия, да не говоримъ и за Гърция, да не говоримъ и за Албания и сръбскитѣ земи, предугаждаше смъртьта си, приготвена ѝ отъ жизнения български организъмъ на първото българско царство, въ нейнитѣ предѣли. Тя бѣ крайно неспокойна, и съ право. Тя се мѫчеше вѫтрешно, и въпрѣки всичко, което даваше „доброволно“ на туй царство, то последното все пакъ ѝ бѣ смъртенъ врагъ и тя се мѫчеше подземно и надземно, прикрито и открито, да му пакости, до като единъ день сполучи да го катурне и провали, защото не бива да се забравя, въпрѣки всичко, че тя бѣ мощна още, чрезъ другитѣ си части, вънъ отъ предѣлитѣ си въ Европа.

Но и Симеонъ и българското царство, въобще, знаеха всичко туй. За туй една нова провокация на Византия срещу България, една провокация срещу българскитѣ търговски стоки въ предѣлитѣ на империята, предизвика единъ новъ походъ на Симеона срещу Константинополъ. Въ разгара, обаче, на приготовлението си за този походъ, Симеонъ умира (927 г.) Но неговата смърть не отклони Македония и Тракия отъ България. Завѣтътъ му е величавъ и въ културно отношение. Българската култура спোява още по-силно всички български елементи и ги превръща отъ хетерогенни по народности — въ хомогененъ български народъ — нация.

Борисъ, Симеонъ, Кирилъ и Методий и Македония.

Когато Борисъ възприе Християнството, съ огледъ на върховнитѣ държавни интереси, той не направи политически превратъ въ царството си, а религиозенъ. Безсъмнено, всѣки превратъ е и политически, а сжщо и културенъ. Религиозниятъ или култовия превратъ въ държавата на този български царь се отнасяше само до върховетѣ на управлението: военачалници, министри и духовници — отъ култа на езичеството. За народнитѣ маси този превратъ бѣ безъ значение, защото между тѣхъ сж отдавна погълнати чиститѣ българи, стоящи вънъ отъ управлението и вънъ отъ върховетѣ на културата и езическия култъ. Тѣзи народни български маси сж вече християнски, както видѣхме туй по-рано. И тѣ, разбира се, сж се радвали при казания превратъ. Радвали сж се, че между тѣхъ и горнитѣ слоеве на държавата е настжпило официално едно уравнение въ култово отношение, че къмъ сжщностьта на тѣхната Християнска религия се присъединяватъ и държавнитѣ имъ водачи и управницитѣ, инъкъ въ политическия животъ отдѣлени отъ тѣхъ само чрезъ култътъ си. Ето защо този превратъ, извършенъ отъ царь Бориса, въ религиозно отношение, дохожда като една награда за народа, тъй като последниятъ вижда жертвата, която се прави и която му се дава въ името на онова, което е най-съкровенно нѣщо на сърдцето, душата, живота и смъртьта му. Повелителитѣ и управницитѣ на тази България се сливатъ основно въ духовно-религиозно отношение съ народа си, и тѣ, сега, ще дадатъ на този народъ единъ още по-красивъ и още по-очебиющъ изразъ, чрезъ официално приетата Христова религия и църква,

Култътъ, който е есенцията на всѣка човѣшка култура, се мжчно промѣня. При все това, когато става неговата промѣна, траейки дълго или кжсо време, той трѣбва или окончателно да изчезна и се изгуби, наредъ съ привърженицитѣ му, или последнитѣ да останатъ и го замѣнятъ съ новъ. Борисъ премахна болярритѣ си въ името на новия култъ. Заедно съ тѣхното премахване, той премахна и езическитѣ — българскитѣ култови служби и отъ двореца си, и отъ армията си, и при рождение и при смърть; той премахна и езическитѣ храмове, премахна тѣхното съдържание, въплощение, може би, отъ хиляди години въ въображението на българитѣ, гдето и да сж били, за земния и отвъдземния животъ; премахна цѣлата езическа философия на този езически култъ, за да култивира новиятъ, чрезъ новитѣ му за българитѣ свещенници, владици, пѣвци, книги, обряди и пр. Той издига кръстътъ на Христовото учение, като символъ и емблема на държавата си. Сигурно, въ името на този новъ култъ, създаденъ на почвата на една чужда за българитѣ отъ вѣкове по-рано култура и дѣйствителность, не всички българи сж се поклонили, даже и следъ избиването на болядитѣ, бързо и лесно. Останалитѣ сж продължавали да се кланятъ и молятъ на своитѣ богове тайно — и въ края на краищата, може би, сжщо е възможно, да сж стигнали до единъ компромисъ между двата култа за душитѣ си, въ своето уединение и въ голѣмото томление на нощитѣ. Но всичко туй не е важно. Важното е, че новата държавна религия, Християнскиятъ култъ, трѣбва да приеме истинската си форма и съдържание и въ българската държава. И формата и съдържанието на Християнската религия сж известни. Тѣ сжществуватъ вече отъ вѣкове. Апостолитѣ на Христа сж ги начертали, а християнскитѣ вселенски събори сж ги доусъвършенствували. Въ Римъ и Константинополъ има чудновати християнски храмове, които сж въ трепетъ отъ блѣсъка въ името на християнската побѣда. Горнитѣ цивилизовани слоеве на двете империи се кланятъ и молятъ на тази форма и на туй съдържание. И тѣ сж захвърлили нѣкога езичеството, макаръ и по-друго, отколкото туй сега на българитѣ. Борисъ е създалъ едно силно царство въ предѣлитѣ на тѣзи империи, при християнския за тѣхъ вече култъ. Неговата държава, по населението си, е въ орбитата, формата и съдържанието на Римско-византийската култура. Тя е превъзмогнала, обаче, тази култура, колкото и властна за нея, въ всѣко отношение, по видими и невидими пжтища, само въ едно отношение: добрала се е до политическата слабость — и нея използува, още съ преминаването на Аспаруха съ българитѣ на Балканския полуостровъ.

Както видѣхме, бързото и безспирно развитие на българското царство не само привлича вниманието на „славянитѣ“ отъ южнитѣ части на полуострова, но ги и кара да се радватъ, по понятнитѣ ни вече причини. Мнозина отъ тѣзи „славяни“ сж на държавни и други служби при Византийската империя, мнозина отъ тѣхъ сж станали общественници, и като византийски поданици, макаръ и „славяни“, тѣ сж постигнали образование и обществено положение, станали сж чиновници, военачалници и духовни лица и учители. Но при все това, тѣ сж носили въ гърдитѣ си чувството на „славяни“, които въ болшинството си сж били терзани и третирани отъ владѣтелитѣ на земитѣ имъ нечовѣшки. Племеннитѣ чувства не могатъ да се погасятъ, още повече не могатъ да бждатъ погасени човѣшкитѣ чувства у истинскитѣ хора на земята. Възъ основа на тѣзи чувства се гради величието на човѣшката цивилизация между народитѣ. Владѣтелитѣ отъ Константинополъ сѫ искали срѣдства, империята е трѣбвало да имъ ги доставя, чрезъ своитѣ поданици. Жертва на тѣзи срѣдства сѫ ставали „славянитѣ“ поданици. Отъ тукъ и умразата на последнитѣ къмъ Констаитинополъ, защото тѣ не сѫ виждали въ него, освенъ луксътъ и разврата, поддържани, чрезъ внасянитѣ данъци или тегоби отъ поданицитѣ, въ случая и „славянитѣ“ за насъ, отъ които онази часть отъ тѣхъ, която е вече доброволно побългарена, не страда тъй, като тѣхъ.

Между „славянитѣ“, принадлежащи тогава на Византийската империя, има голѣми патриоти, макаръ и на държавна служба. Такъвъ единъ патриотъ е билъ и бащата на солунскитѣ братя Кирилъ и Методий. Той е билъ на държавна служба, безразлично где въ империята, но не и въ царството на българитѣ и при Бориса. Само на патриотизма на този „славянинъ“, (а защо не вече и съ българска кръвь той?), въ името на „славянството“, се дължи това възпитание и образование, което той е далъ на двамата си сина — Константинъ (Кирилъ — духовно име) и Методий, чрезъ които тѣ достигатъ до решението, до голѣмото велико откритие — написването на „славянската“ азбука — „Кирилицата“, При това тѣзи двама братя проповѣдватъ и Христовото учение. Върху туй грандиозно появяване на двамата братя отъ Солунъ, отъ Македония, изъ срѣдата на „славянитѣ“ въ IX столѣтие, презъ времето на Византийската империя, историята не е казала решителната си и ясна дума обективно. Насъ не ни задоволява изложението нито на историка Иречекъ, нито на другитѣ историци, десеть вѣка по-късно, за тѣхъ. Обясненията и тълкуванията за тѣзи двама братя и за тѣхното грандиозно дѣло, като автори на писмото и четмото на „славянитѣ“ сѫ и недостатъчни и фалшиви. Тѣ сѫ направени, съ огледъ отъ историци, въ полза на новата руска царска политика, отъ два вѣка до сега. Тѣ сѫ неистински и невежи, досежно интерпретацията върху великото дѣло на Кирилъ и Методий, колкото и да е известно, че сѫ проповѣдвали светото Християнско учение и своята открита азбуба на славянството въобще, стоящо вънъ отъ предѣлитѣ на Византийската империя и на българското царство, презъ IX столѣтие. Съ неяснотата, фалшътъ — умишлено или неумишлено изопачаване дѣлото на двамата братя, отъ историци като Иречека и др., трѣбва една справка тукъ въ едно истинско логическо, разумно и обективно уяснение, за да се види тѣхното велико дѣло, тѣхното свето намерение и постижение въ истинския му образъ, чистота и величие.

Българското царство при Бориса е голѣмо и могжщо, българското царство още отъ победата на Крума презъ 811 г., а по-после и отъ победитѣ на приемницитѣ на този царь, както видѣхме, привлича вниманието на „славянитѣ“ (що се отнася до слѣтитѣ македонци и славяни) отъ Византийската империя. За двамата солунски братя се казва, че презъ времето на Бориса били вече въ България. Тогава какъ е възможно тѣ да бждатъ въ България? Естествено при наличностьта на една свобода, за която не става дума, за да проповѣдватъ Христовото учение и да напластятъ своята новооткрита азбука въ България, защото тѣ, преди всичко, за последната не сж помислили, въпреки всѣкакво общо славянство и въпреки намѣрението имъ, по-после да идатъ въ предѣлитѣ на другитѣ славяни, да я напластятъ другадѣ, наредъ съ християнскитѣ си проповѣди, и че тя, тази азбука, е противна на писмото и четмото на гръцкитѣ, въ Византийската империя, и че тѣхното писмо е възможно само въ едно царство, което е противно на Византийската империя и което се бори съ нея. Не следва ли отъ всичко това да се заключи, че тѣ, тѣзи братя, създадоха, преди всичко и надъ всичко, Кирилицата за Българското царство, защото то трѣбваше да се издигне въ културно отношение съ своята писменность предъ Византия и други съседни държави, за да напустне то гръцката азбука за винаги, като държавно и частно срѣдство при културата си въ своя животъ? То се знае, имало е и други азбуки, но тукъ въпросътъ е за тази азбука, която се явява въ епохата на братята Кирилъ и Методий, презъ сжщата епоха на Бориса, който покръсти българитѣ въ Християнството.

Отъ този патриотизъмъ на двамата братя Кирилъ и Методий, въ името на Българското царство, а по-после за славянството, което е вече обширно по земя, трѣбва да се заключи, и по силата на тогавашнитѣ условия на живота и по силата на културата на българитѣ, че тѣ носятъ своя даръ преди всичко на Българската църква, че „славянитѣ“ отъ Македония презъ Византийската империя, че македонцитѣ, които сж посрѣщнали нѣкога апостолъ Павелъ, сега поднасятъ своитѣ братски чувства на българитѣ, чрезъ Кирилъ и Методий и че последнитѣ сж знаели силата на гърцизма въ византийщината, за да му се противопоставятъ съ своя азбука и книга, особено относно религията и църквата, колкото и пълна да е била голѣмата свобода на съвѣстьта и личностьта въ историята. При това, двамата братя идватъ въ Българското царство доброволно. Туй трѣбва да се приеме, като положително, защото никжде въ никакъвъ документъ не е открито, че тѣ сж били изпратени отъ нѣкого, нарочно да проповѣдватъ Словото божие въ България, между българитѣ, болшинството на които е вече християнско. Тѣзи двама братя, следователно, сж български потриоти, преди всичко, а не славяни, защото патриотизмътъ имъ е опредѣленъ въ името на „славянския патриотизъмъ“ въ Византийската империя, патриотизмътъ на Македония, подъ Византийската империя, изпълнена съ братски чувства къмъ българитѣ — „славяни отъ Българското царство“. Опрени само на мощьта и величието на туй царство, тѣ се явяватъ въ него, тѣ проповѣдватъ въ него, тѣ носятъ азбуката си въ него, посрещнати братски, български, човѣшки, за да изпитатъ по-нататъкъ въ другитѣ славянски земи и държави всички ония горчевини и терзания, които ни сж известни и които турятъ край на живота имъ. Вънъ отъ България и Македония, вънъ отъ Византийската империя, тѣ сж преследвани навсѣкжде, като нещастни кучета, макаръ и при сжщата християнска църква, която още не е раздѣлена въ основното си съдържание на Източно-православна и Римо-католическа.

Така славянството, чрезъ тѣзи двама братя, явили се най-напредъ въ Българското царство, опрени на него, добили куражъ въ него, засвидетелствуватъ не само българскиятъ си патриотизъмъ, но се и явяватъ врагове на Византия и на Римъ, чрезъ племенностьта си, на Църквата христова, досежно езикътъ на църковно-религиозната служба, монополизиранъ отъ гръцкия и латинския. Друго обективно изяснение е невъзможно. Тѣ обичаха най-напредъ България, презъ нея минаха, следи отъ тѣхъ въ Македония за просвѣтно-религиозната имъ дейность, при Византийската империя има, като разбира се тѣ сж направили много нѣщо и въ родния си малъкъ край, като религиозно-просвѣтни дейци, съ ученицитѣ си.

Българитѣ, просвѣтени отъ тѣзи братя, чувствуващи се „славяно-българи", преди всичко, предприематъ по-нататъкъ голѣмата културна роля да просвѣтятъ и дадатъ духовна култура на останалитѣ славяни. Знае се, кжде отидоха Кигилъ и Методий, сжщо така се знае и голѣмото българско дѣло, дадено въ името на Християнството и писменостьта, българска, на руситѣ. Въ Киевъ свидетелствува паметникътъ за това. По нататъкъ свидетелствуватъ и много други паметници, особено книжни, за туй велико дѣло на разпръсване българската книжнина и просвѣта между славянството, което въ основата си, въ туй отношение, притежава даденото му отъ българитѣ. Колко грандиозно е туй българско дѣло между славянството, туй може да се види отъ обстоятелството, че чрезъ него Българското царство се противопоставя на византийската и римската писмено-религиозно-просвѣтна кулутра, съ собствена своя. . . То се огражда и вгражда въ тази своя собствена култура, която преди всичко стои сега на християнска база. То създава и издига своя книжнина, своя църковно-религиозна книжнина и въ името на тази своя култура става и мисионеръ на сжщата култура въ другитѣ славянски земи, чрезъ нея ще разруши езическата култура на „руситѣ", въ всичкитѣ имъ подраздѣления, презъ течение на следующитѣ вѣкове. Но, едно е най-характерно, че то съ новата си култура, съ своята си писменость, заема вече истинско мѣсто между културитѣ на Изтокъ и Западъ — между старогръцкия свѣтъ, за сега подъ опеката и робството на Византия, и римскиятъ свѣтъ, подъ опеката вече на папитѣ. Да се вреди България между тѣзи две културни и държавно-религиозни свѣта въ Европа, да даде и културно оржжие въ ржцетѣ и на останалитѣ славяни за борба съ противнитѣ тѣмъ племена, — ето ключътъ на една велика българска епоха, която поглъща основно въ просвѣтно-културнитѣ си обятия душитѣ на „славянитѣ", преди всичко, отъ Балканския полуостровъ.

Ясно е сега, че върху тази историческа материя, относно покръстването на българитѣ, проповѣдитѣ между тѣхъ на братята Кирилъ и Методия и тѣхното — на последнитѣ — писмо и четмо, не може да има споръ и съмнение, отъ кога сж „македонцитѣ" по своитѣ чувства и душа, първично, въ тъмнота още—въ предневната имъ българска свѣтлина — българи. Да се оспорва и отрича това, ще е равносилно на оспорването и отричането на Македония отъ гърци и сърби днесъ, че нѣма Македония и че тя не е сжществувала и не сжществува. Отъ името на „Македонския" си произходъ се явиха Кирилъ и Методий, чада въ името на Христа, по кръвь „славяни", а може и българска, „българи", защото българитѣ сж вече отъ 200 години на Балканитѣ, за да укрепятъ Българското царство въ Борисовата епоха въ Християнството, но срещу вазантийскитѣ порядки и тирания, — въ полза на освободителитѣ на „славянството", българи.

Симеонъ носи въ себе си всички добродетели на премждростьта на баща си Бориса, който, следъ покръстването си, следъ избиването на боляритѣ си и следъ свалянето отъ престола на по-голѣмия си синъ, намира за неудобно да царува повече, особено следъ покръстването си, защото е срещналъ съпротивата, най-малкото, мълчаливата съпротива на велможитѣ и духовницитѣ, отъ езическата вѣра. При Симеона е вече всичко утихнало, следъ буреносния превратъ при покръстването на българитѣ, въ държавата на българитѣ. И той сега дава, следъ Кирила и Методий, които сигурно знае и познава още отъ двора на баща си, голѣмъ полетъ на чистата българска култура, че било макаръ не върху базата на самата азбука на Кирила, братъ на Методии, а на друга, позната като „Глаголица", предшествующа Кирилицата, по откритието си и открита отъ други, чужди хора, даже, на българизма.

Въ голѣмото царство на Симеона, наредъ съ организаторската държавна работа и наредъ съ грижитѣ, създавани отъ враговетѣ на тази държава, Симеонъ има работа преди всичко съ Библията, за което вече казахме нѣщо по-рано. Библията я познава той, чрезъ грѫцкиятъ и латински езикъ. Да твърдимъ туй, ни дава поводъ обстоятелството, какво, въ всички европейски дворове, по него време, се е изучавала тя и превеждала, дето Християнството е било станало вече истинска религия за тѣхъ. И не само туй. Стариятъ заветъ отъ Библията е интересувалъ сжщитѣ тѣзи дворове, защото е препълненъ съ истории, легенди и сказания за много царства на Изтокъ: освенъ еврейското, на което въ сжщность за живота и падането му, е посветенъ този сжщиятъ заветъ. Въ европейскитѣ дворове се изучава сжщо така на латински и гръцки (старо) и древната литература въобще. Въ тѣхъ има учители отъ Византия и Римъ. Така че, ако сега Симионовиятъ дворъ е посветенъ на книжнината, то тая последната е преди всичко религиозно-църковната, предимно, обаче, въ лицето на Библията. Дали цѣлата Библия или части отъ нея, съ изключение на Новия заветъ отъ нея, като се предполага, че е билъ преведенъ цѣлъ на български езикъ, е била преведена, туй остава неизвестно. Въ всѣки случай, при това още, обаче, едно нѣщо се знае за положително: житиета на много светци сѫ били преведени. По този начинъ, въ тази епоха на наченвающия вече голѣмъ мистицизъмъ, повече отъ сигурно е, че Симеонъ, който създава „Златниятъ вѣкъ“ на българската книжнина, съ българско писмо и четмо, съзнава напълно, какво твори и какво върши. Естествено, той не може лесно да стигне онова, което е дала старогръцката, респективно византийската, както и римската книжнина. Но съ единъ устремъ на единъмладъ, новъ и жизненъ народъ, той иска да придобие поне по-важното, въ всѣко отношение, на казаната чужда книжнина, и то на български езикъ, съ българска писменость. За насъ е почти абсолютно всичко пропаднало въ книжовно отношение отъ времето на Бориса и Симеона, пропаднало е и онова, въ туй отношение, което сѫ направили българскитѣ царе следъ тѣхъ, въ епохата на турцитѣ въ Европа, но при все това има откъслечни паметници и по силата на сравнителната археология и др. може да се прозре презъ голѣмиятъ мракъ на вѣковетѣ, както и по силата на историята и документитѣ на другитѣ народи, какво е имала и какво е изгубила българската книжнина и българската държава въ тежкитѣ турски вѣкове. Въ голѣмото царство на Симеона, въ което богатството за двора е гарантирано, гдето вече може да се предполага единъ луксъ и единъ разкошъ не само при държавни, национални и църковни традиции и обичаи, но и въ името на духовно-материалната култура, строго свързана преди всичко съ религиозния християнски култъ, — отъ името на този култъ и отъ името на културата около него, и царь и патриархъ, за своитѣ дворци, за своитѣ учреждения и църкви, и велможи и владици, и голѣми магистри и др., сѫ въ състояние да се грижатъ, наредъ съ специалиститѣ, за голѣмата българска култура и блѣскавия български религиозно-християнски култъ. Книжнина, архитектура, църкви и монастири, крепости. дворци, икони, златни и сребърни монети, църковни украшения, резбарски работи, накити на дрехи и т. н., — около всичко туй се развиватъ специалнитѣ заняти, около всичко туй се нижатъ майсторитѣ, около всичко туй се редятъ военнитѣ потрѣби и материали, — като въ него специалиститѣ влагатъ и оная фина срѫчность на линията, боята и формата, щото да се добие отъ всичко това една истинска естетична наслада, отъ всѣкиго, който се добере най-малкото съ погледа си къмъ сътвореното, къмъ написаното, къмъ построеното, къмъ нарисуваното, къмъ изкованото и т. н. Олтаритѣ на църквитѣ сѫ били най-важнитѣ култови, отъ името на културата, мѣста, предъ които, при едно българско настроение, всѣки е шепналъ на български молитвитѣ си, при взоръ съ очи къмъ светитѣ икони, съ надписи на българско писмо или четмо.

За великолепната архитектура и за великолепието изобщо на Симеоновитѣ дворци имаме днесъ живо доказателство. Писменни документи имаме отъ Черноризецъ Храбъръ. Може този последниятъ да е самъ Симеонъ, — туй е тъмно. Но както и да е. При посочения културно-култовъ размахъ, въ всѣко отношение, при Симеона, въ продължение на четиредесеть години, не може сега да се не приеме, че освенъ въ неговата крепость — столица, така сѫщо и въ градоветѣ на България, като носители, въобще, както въ цѣлъ свѣтъ, на културата, сѫ работили съ хиляди и хиляди хора, просвѣтени въ българския писменъ и книжовенъ езикъ, работейки при едно общо чувство за българската държава, за българския царь, за българския патриархъ — или богъ земенъ на душитѣ, и за българското величие и преуспѣване. Тѣзи просвѣтени хора, именно, и то сега най-малкото отъ Мизия, Тракия и Македония, чувствуващи се истински българи, засѣнчели Византия, въ Европа, сѫ имали съ писменостьта си българска една връзка за сношения и едно чувство за разбиране. Тази връзка и това чувство сѫ българскиятъ езикъ, култивиранъ вече по самото желание и воля на самия дворъ, на самия Симеонъ, на мѫдрия и амбициозенъ Симеонъ, да има велико собствено държавно владение. Въ църквитѣ и монастиритѣ, въ армията, въ търговията, на всѣкѫде цари новиятъ български писменъ езикъ. Този езикъ е получилъ за времето си приблизително окончателнитѣ си форми. Той лежи на базата на славянския езикъ, но е шлифованъ съ македонския и българския, въ възвишенитѣ му културни проявления.

Когато Симеонъ създава и засилва окончателно българската писменость и книжнина, чрезъ сѫществуващиятъ въ държавата му господствуващъ езикъ, който е „македоно славянобългарски“, то той безспорно налага въ последния, по силата на нѣщата, по силата на гения си, по силата на логиката и миналото на българитѣ, всичко онова въ него, което му дава сега вече истински български характеръ. Въ течението на вѣковетѣ, още отъ идването на българитѣ на Балканския полуостровъ, въ тѣхната държава, на македонска основа, сѫществуватъ българскитѣ или държавнитѣ знаци, опредѣляни съ български имена, сѫществуватъ административни, данъчни, правосѫдни, военни и др. знаци, които всички иматъ и носятъ български имена и сѫ опредѣлени и разпространени съ български думи. Сѫщо така военни пѣсни, военни команди, имена на орѫжия, имена на обичаи и др., отъ които българитѣ, като завоеватели не можаха да се откажатъ, а завоеванитѣ ги възприематъ — и така, всичко туй лѣга въ културния езикъ въ Симеоновото царство, окрѫглява се и се запазва окончателно въ книжовния български езикъ за винаги. Така, следователно, Кирилъ и Методий, които проповѣдватъ преди Симеона Христовото учение и които измислятъ „Кирилицата", въ Симеоново време не сѫ могли да проповѣдватъ и носятъ писменость, освенъ на българския тогавашенъ езикъ, синтезиранъ и кристализиранъ въ духа, чувството и висшата култура на самитѣ българи, както това видѣхме въ тѣзи редове нагледно, осезателно.

Симеоновата държава, въ културно отношение, възъ основа на старогръцката (респективно сега византийската) и римската култура, е закрѫглена, но на българска почва, като тази култура има свой специфиченъ български изразъ. Има сега вече много данни и много факти, които свидетелствуватъ за тогавашното време, че българитѣ не сѫ вървѣли точно по стѫпкитѣ на двѣтѣ казани култури. Ако, напр., Симеонъ е използувалъ Траяновитѣ дворци при Никополъ за постройката на своитѣ дворци въ Плиска, при Абоба, то туй не ще рече, че се е рѫководилъ строго по образеца на тази римска архитектура, за своя строежъ и дворъ. Безспорно, той не е могълъ да се чувствува добре въ една чужда обстановка или носия, облѣкло, колкото и да е билъ култивиранъ въ Константинополъ и колкото, въобще, обичаитѣ на европейскитѣ дворци да сѫ се налагали и нему. За него, символъ и персонификация на висшата българска култура, като най-типиченъ нейнъ творецъ и майсторъ, е сѫщевременно важна и културната традиция на българскитѣ ханове (князе) негови предшественници. Именно въ тази обща традиция на култура, донесена отъ степитѣ на Азия, между последната и Европа, и която не искаме да разглеждаме тукъ подробно, защото е излишно, лежатъ елементи, които той влага въ архитектурата на дворцитѣ си, както сѫ вложени тѣ и въ жилищата на велможитѣ му — водители. Въ църковната живопись, сигурно, и баща му, и той сѫ били „зографисвани". Само туй обстоятелство може да ни посочи, че колкото и да сѫ били приучени българитѣ-иконографи да рисуватъ и боядисватъ светии по типа на светитѣ икони, съ мършави, страдалчески и немощни лица, то все пакъ тѣ не сѫ могли да се отклонятъ отъ оригиналитѣ на истинскитѣ портрети и на Бориса и на Симеона.

А що се отнася до самата книжнина, която е била, въ смисълъ на духъ, и българска и чужда, сигурно, лично на Симеона сѫ били извѣстни голѣмитѣ класици — историци, отъ времето на Траяна: Плутархъ, Плиний, Тукидидъ и др., както му сѫ били познати и Виргилий и Омиръ, и всички до тогава известни старо-гръцки класици и философи. Тъй че, ако любопитството и поуката за и отъ миналото на народитѣ сѫ разширявали неговия духъ и сѫ го задълбочавали въ себе си, за да види и разбере не само като царь-самодържецъ, но и като обикновенъ човѣкъ миналота, а сѫщо и настоящето, по изчезнали и сѫществуващи държави, народи и бележити хора; за да се вживѣе въ туй минало и въ туй настояще, за да просѫществува въ тѣхъ и съ тѣхъ, за да тегли следъ това поуки и за своята държава и лично за себе, — то все пъкъ за неговата книжнина, за сѫщестующата при него скулптура и за пѣсеньта и музиката му, класическото и настоящето е било чистата българска традиция, предание, легенда, героизъмъ, мѫдрость и човѣщина. Всичко туй той го е въвелъ въ книжнината на България, въвелъ го е отъ честолюбие, поставено на основата, да се види, какво и „българитѣ“ сѫ часть отъ човѣчеството и че сѫ допринесли нѣщо за туй човѣчество — и въ миналото му, и въ настоящето му.

Колко голѣмо при всичко туй още е било културното могѫщество на България, която оказва влияние чрезъ него и на стоящитѣ вънъ отъ нея държави и народи, собствено, въ съседство съ нея, туй днесъ науката по филология и българския езикъ, безразлично какви сѫ ученитѣ, българи или други, отъ България или другаде, го засвидетелствува най-чисто и най-откровенно, стига тѣзи учени да не сѫ шарлатани и безчестни шовинисти. Но даже и при наличностьта и на такива, единъ „ученъ“ отъ рода на Цвиича не може да фалшифицира тази наука, която въобще не работи нито за българитѣ, нито за „македонцитѣ“, нито за сърбитѣ. Тази наука се рѫководи отъ една истина, която не е предметъ нито на заинтересувани патриоти, нито на заинтересувани шовинисти или народи. Тя иска да открие и открива чистиятъ пѫть на човѣчеството, въ разнитѣ му подраздѣления и върховнитѣ му културни творения и произведения, безъ огледъ дали нѣкой въ чувствата си ще бѫде доволенъ или не, а осланяйки се само на достойнството на разума, да види по силата на логиката и обективностьта казаната чиста истина, непобѣдима нито отъ силата на орѫжието, нито отъ упадъка или изчезването на дадена държава или даденъ народъ, както е истината, напримѣръ, за сѫществуването на Александра Македонски и на Македония, както е истината, че Македония и при Симеона и по-нататъкъ, при другитѣ български царства, при робството си подъ Византия — два пѫти — и при робството си подъ сърби и турци, и пакъ сега при третото българско царство, се е чувствувала и чувствува, българска, и то само българска, безразлично дали е била наводнявана и отъ други народностни елементи. Че въ Солунъ гърцитѣ нѣкога сѫ строили храмове, като този на св. Димитрий, че въ Македония нѣкѫде, презъ среднитѣ вѣкове сърбитѣ случайно сѫ построили нѣкакъвъ монастиръ, то всичко туй още не изличава българскиятъ характеръ, нито българскиятъ образъ на Македония. Тази Македония бѣ пропаднала, като държава, но не обезлюдена по население, населена и съ македонци и славяни, които впоследствие ставатъ българи по кръвь, духъ и култура и които даватъ Кирилъ и Методий. А Кирилъ и Методий разпространяватъ българската книжнина и българския езикъ, споредъ ученитѣ филолози, на всѣкжде, где-то сж стжпили. Синтаксисътъ и Етимологията на този езикъ сж претърпѣли много въ течение на вѣковетѣ, но звукътъ, чувството и характерътъ или основата му сж и до днесъ старо-български. Всичко туй се среща и въ Дакия (Ромжния), и въ Панония, и въ Унгария, че и въ Сърбия и Гърция, вънъ отъ стара и нова България. И този старобългарски езикъ си има вече своята история, тѣсно свързана съ настоящето на езика, говоримъ и въ Македония, че даже и по диалектъ още въ народнитѣ маси, но който диалектъ не е нито сръбски, нито гръцки, за да кажатъ и гърци и сърби, че тамъ се говорѣло на славянски, за да прикриятъ българскиятъ характеръ на този диалектъ, само за да го направятъ по нататъкъ насилствено сръбски и гръцки, т. е. да посърбятъ и погърчатъ македонското население, да си изгуби то езика — „диалектъ“, свързанъ съ миналото на българския културенъ езикъ, отъ вѣковната българска епоха. Още по-ясно ще стане за всѣкиго, колко голѣмо е страданието на Македония днесъ въ туй отношение, като се знае, че гръцкиятъ езикъ ѝ е диаметрално противоположенъ, а сръбскиятъ ѝ е отвратителенъ, защото подъ маската на славянството, сърбитѣ смѣтатъ, че сръбскиятъ езикъ, като „славянски“, въ основата си, е българо-македонски езикъ, т. е. „македонскиятъ“, и може лесно да се превърне въ сръбски. Но нали единъ езикъ на едно племе или на единъ народъ — нация започва още въ най-тъмнитѣ вѣкове на миналото, при най-разновидни условия, още отъ самото първично състояние на хората? Нали той има по-нататъкъ своята традиция и своята култура? Нали въ разнитѣ езици днесъ на Европа, индо-германскиятъ или санктекристкия езикъ преминава като червена нишка? Нали по-нататъкъ всѣка нация има своя собственъ езикъ на тази база въ Европа и го тачи и почита, защото въ него вижда животътъ и смъртьта на миналото си и животътъ и смъртьта на бждещето си? Българскиятъ езикъ датира и въ Македония, следователно, отъ повече отъ хилядо години, неизгубенъ и живъ. Той е създаденъ въ течение на вѣкове, преди епохата на Симеона въ България, въ връзка съ създаването на Българското царство въ Византийската империя, вѣкове на борба за животъ или смърть. Създаденъ е, както е създаденъ английскиятъ езикъ отъ германския, създаденъ е, както нѣкога се създаде латинскиятъ езикъ, майка на латинскитѣ езици днесъ, отъ старогръцкия. Създаденъ е, както днесъ се създава езикътъ „есперанто“ — отъ вече десетки години, но при съвършено други условия, при една извънредно голѣма култура и свобода въ Европа. Сжществуватъ ли тогава още варварски условия днесъ въ Европа, когато се свободно и взаимно изучаватъ разнитѣ езици и когато се създаватъ нови езици — искуственно, — за да се унищожава единъ езикъ, като Македонския, който е българскиятъ езикъ, и което ще каже още, че директно на българския езикъ въобще е обявена война за унищожението му?! Ето това сѫ предприели сърбитѣ въ Македония, отъ северъ, а гърцитѣ отъ югъ... А туй е варваризъмъ.

При тази наличность за сѫществувантето на старо-българския езикъ, още отъ времето на деветото и десетото столѣтия, закрѫгленъ въ писменъ и литературенъ езикъ, разпространенъ и вънъ отъ предѣлитѣ и на българското царство, упорито и грижливо пазенъ при нещастията на българскитѣ царства, подъ чуждо робство—презъ много вѣкове, — всѣки може да си представи, днесъ, когато Европа е проглушена отъ трѣсъка и пукота, отъ свободата и личнитѣ права, и на демокрацията и на цивилизацията, колко голѣмо е издевателството, да се пристѫпи въ Македония, а следователно и срещу България, и имъ се унищожи езикътъ, единъ отъ старитѣ езици въ Европа, по книжовность и култура, и единъ отъ възприетитѣ езици въ Чехия, Словашко, Полша, Русия, Хърватско и Сръбско. Защото, ако гърцитѣ, следъ Византийската империя, следъ освобождението си отъ Турция, се явиха съ свои новъ езикъ, възъ основа на старогръцкия, то пита се: кой е и какъвъ е книжовниятъ езикъ на сърбитѣ, презъ миналитѣ вѣкове, и не е ли тоя българския езикъ на Кирилъ и Методий, за да бѫдатъ тъй жестоки срещу българския езикъ, въобще? Кой бѣ до неотодавна книжовниятъ езикъ на Ромъния? Но да оставимъ Ромъния, че и Русия, за да попитаме направо: до кога сърбитѣ си служиха и съ старобългарската писменость и до кога датира тя за тѣхъ въ вѣковетѣ? Този въпросъ иска своятъ положителенъ отговоръ, за да се успокои съвестьта и съзнанието и на македонцитѣ и на културно-цивилизованото человѣчество въобще. Ние си спомняме, какъ великиятъ германски поетъ и филисовъ Гьоте е писалъ преди повече отъ сто години хубави отзиви за сръбската пѣсень, но тази пѣсень бѣ писана на старобългарски езикъ, шлифованъ въ сръбски езикъ, на старобългарски книжовенъ езикъ, на езика на Кирилъ и Методий, отъ времето на Бориса и Симеона, когато тѣ, сърбитѣ сѫ нѣмали нито собствена държава, нито култура, въ ония висши размѣри и граници, каквито е представлявала България и които сѫ били роби на българското царство и които не сѫ мислили за своя собствена култура и величие.

Тази е разгадката на една истина, която не може да провокира къмъ опомняне само сърбтѣ и гърцитѣ, по отношение на престѫпното имъ културно злодеяние въ Македония. Въ последнята тѣ искатъ да нѣма нито „македонци“, нито „славяни“, нито „българи“, а само гърци и сърби. Но за да създадатъ тѣ тамъ сърби и гърци, за да се закрѣпятъ въ поробената тѣмъ земя, тѣ трѣбва да се справятъ найнапредъ съ българския езикъ, а следъ това съ всички „македонски“ паметници, било по стенитѣ на църквитѣ, било въ надписитѣ на гробищата, било въ рѫкописи и др., за да кажатъ: тукъ никога нищо българско е нѣмало, а всичко е било славянско, т. е. било е на едно нещастно по сѫдбата си племе, недостойно да има собствени корени за животъ, толкова повече, че и самитѣ сърби минаватъ за славяни и че само съ помощьта на една голѣма славянска държава, каквато е Русия, можаха да завладѣятъ тази сѫщата Македония — и тѣ и гърцитѣ... Не ще съмнение, тѣ това си културно престѫпление ще го извършатъ, както го вършатъ по настоящемъ, но още повече не ще съмнение, че не ще го довършатъ. Защото посърбване и погърчване на градове и села, на училища и църкви, не ще каже, че ще изличи и много съчинения върху Македония, а сѫщо и намиращитѣ се вънъ отъ нея паметници. А при това Македония е жива и органически такъвъ.

Тази е тя стара България на Бориса, Симеона, Кирила и Методии, къмъ която принадлежи и Македония не само духовно, по душа, отъ вѣкове, но и географически, въ момента, при великия Симеонъ. Тази Македония, триста години, следъ появяването на България на Балканския полуостровъ, е вече въ всѣко отношение: фактически, формално и органически българска, а и до днесъ е българска.

Но, ако до тукъ бѣ въпросъ, какъ бѣ организирано политически и културно царството на Симеона, то нека видимъ още и туй: освенъ формалната и политичека спойка между българитѣ, става и фактично-географическата. За да нѣма споръ и върху туй отъ грамадно значение явление, отъ характера на Македония, презъ Симеоново време, ние ще побързаме да направимъ едно сравнение между положението на Македония и Сърбия тогава, че и до днесъ, само върху една база и въ две думи: и Сърбия е била, респективно Бѣлградъ и Шумадия, много време и нѣколко пѫти отъ тогава владѣние на България, особено при Симеона, а сѫщо и при други български царе, но никога България до сега не е казала, че тя е била българска, а и нито е пожелала нѣкога да бѫде българска, когато съ Македония е тъкмо обратното отъ страна на Сърбия. Но, уви! Македония днесъ въ сръбски рѫце, въпреки желанието ѝ, въпреки протеститѣ и кървавитѣ борби за свободата ѝ, сърбитѣ искатъ да я посърбятъ и заличатъ, а на туй подражава и Гърция днесъ...

Спояването, окончателното кръвно и духовно спояване между стара България, при Симеона, и Македония става по силата на нѣщата, а най-главно чрезъ Симеоновитѣ войни, следъ духовния афинитетъ между двѣтѣ страни, по изложенитѣ вече до тукъ причини. Когато Симеонъ, напримѣръ, завладѣва Македония и я откѫсва отъ Византийската империя, македонцитѣ сѫ съ България и съ него. Кирилъ и Методий сѫ довършили всичко предшествующо между тѣхъ. Македонцитѣ, македоно-слаянитѣ значи отъ Македония, по този начинъ преминаватъ отъ Византия въ България. Ние знаемъ вече, какъ Византия третира поробенитѣ си съставни страни, въ името на единъ небивалъ разпустнатъ и изгубилъ всѣки човѣшки образъ животъ въ Константинополъ. Тъй че, тѣ отдавна не обичатъ Византия и не могатъ сега, при Симеона, още повече да я обичатъ. Напротивъ, моментътъ за скѫсване връзкиѣ съ Византия е настѫпилъ. Македонцитѣ-славяни отъ Македония чакатъ съ нетърпение настѫпването и прииждането на „славянитѣ-българи“ отъ България. Въ този сюблименъ политико-исторически моментъ и за България и за „македонци“, последнитѣ даватъ много жертви въ полза на съединението и обединението си съ първата, за да отнесатъ за себе си за винаги българското име и българската гордость, въ всѣко отношение, и по-нататъкъ, въ общата си история, да останатъ нераздѣлни, че даже и при вѫтрешни недоразумения и подъ чужда напасть. Македонското сърдце тогава е преживѣло единъ истински романтизъмъ, то се е втвърдило и закоравяло, като истинско българско сърдце, но при условието, че надъ този сѫщия романтизъмъ една премѫдра държавническа политика зове слѣтитѣ вече българи и македонци въ бѫдещата имъ сѫдба да бѫдатъ всички българи и за едно само — само за България да мислятъ и се грижатъ. На освободителитѣ си българи македонцитѣ, тъй да се каже, сѫ дали мило и драго, защото тѣ не имъ сѫ били въ никой случай чужди. Седемстотинъ години отъ идването на славянитѣ, триста и повече години отъ сѫшитѣ години отъ създаването на българското царство, но седмстетинъ години отъ робството на „македонскитѣ-славяни“, ту въ единъ, ту въ другъ смисълъ, при общо вземаната Римска империя. Както „славянитѣ“ отъ Мизия, така и отъ Македония и Тракия, Византийската империя не може да ги претопи, защото нѣмаше идеалъ, въ името на който да ги претопи. Това бѣ една съставна по нардности империя, задачата на която бѣ да ѝ робуватъ всички и я отхранватъ само въ върховетѣ ѝ. Чрезъ възприетото Християнство тя се опита да създаде единство въ себе си и канализира бунтоветѣ и центробрѣжнитѣ си сили, но и въ туй не сполучи, защото ѝ липсваше вътрешната органическа сила не само по кръвь, но и по придобитата нова душа — тази на Християнството. Единъ езикъ въ империята не можа да се създаде, тъй като въ селата главно, които сѫ вѣчниятъ източникъ на кръвното, гръцкяитъ езикъ не можа дя достигне, нито да проникне. Този езикъ достигна само въ църквата, но по-нататъкъ остана безъ всѣко влияние и значение, тъй като селянитѣ си мѫчно мѣнятъ езикътъ, когато животътъ имъ е масовъ и незастрашенъ отъ друго чуждо тѣмъ болшинство, дошло да живѣе насилствено или доброволно при тѣхъ.

Византия, както е известно отъ историта, въ самитѣ си константинополски стени е треперела отъ Симеонова България. Отъ тѣзи стени царь Симеонъ се връщаше обратно въ столицата си, за да изпъкне голѣмиятъ му царски ореолъ все по-голѣмъ и по-блѣскавъ. Безспорно, този ореолъ е включвалъ въ себе си всичкитѣ добродетели и всичката храбрость на българитѣ. Дали Симеонъ е могълъ да влѣзе въ Констаитинополъ и го превземе, туй не е интерсно за насъ, но че той е уважавалъ инъкъ столицата на Византия, като огнище на култура и християнски култъ, въ туй не може да има съмнение. Твърдѣ е възможно, щото, като възпитаникъ на тази столица, той да е ималъ нѣкакви слабости къмъ нея, да не е искалъ вжтре въ нея да пролива кръвь и създава сътресения, още повече, че просторитѣ ѝ сж оставали въ Европа свободни за оржжието и държавата му. И той ги завзема тѣзи простори, тѣ сж въ ореола или вѣнеца на образа му. Треперящъ Константинполъ предъ българскитѣ войски, туй е значило още слава и величие за самата Симеонова столица и за българскитѣ градове, за българскитѣ села и за българската за тогавашното време велика култура, въ царството на българитѣ.

Знае се, че въ предѣлитѣ на Симеоновата империя, основана съ центъръ около Преславъ, не влизаха абсолютно всички области отъ Тракия и Македония, и че ивици земи отъ морскитѣ имъ крайбрежия оставаха византийски. Но и тѣзи ивици, колкото и византийски по принадлежность, все пакъ сж били подъ знака на новати българска култура и мощь. Така съгради Симеонъ Великото българско царство, характерътъ на което и до днесъ е запазенъ, въпрѣки всички перипетии презъ вѣковетѣ за него, защото туй царство имаше честь, имаше достойнство, наспроти условията, а сжщо и голѣма свобода и правда, характерни за българското племе, притежаващи ги и до днесъ, макаръ че Симеонъ е билъ самодержецъ царь. Отъ законитѣ за търгоскитѣ отношения на България съ чуждитѣ ней страни проличаватъ най-ясно тази свобода и тази правда.

Величието на Симеонова България е безпорно величие и за историята на общото европейско човѣчестао, а днесъ, въ прегледа на историята въобще на народитѣ, отъ цѣлото земно кълбо, и на цѣлото човѣчество, което вижда въ миналото си, като огнени блѣсъци, по пжтя на развитието и упадъка си, що е могла и що е дала България при Сммеона, включително съ Македония, съ единъ народъ, напусто наричанъ отъ гърцитѣ варварски, както и старитѣ гърци сж наричали всичкитѣ имъ съсѣдни народи варварски, но разбира се, неоснователно. Защото варваршината е относителна за всѣка култура, и той, българскийтъ народъ, не може вѣчно тъй да се таксува, като се вземе предъ видъ, че всички европейски народи произхождатъ отъ варваризъма, били тѣ стари или нови народи. Българитѣ при Бориса и Симеона доказаха, че не само въ името на нѣкакъвъ си варваризъмъ сж нахлули дѣдитѣ имъ въ Балканския полуостровъ, но сж имали съ себе си и заложбитѣ за една голѣма културна мисия, която се стреми да създаде край нужднитѣ условия за своя животъ, потрѣбнитѣ условия за сносенъ човѣшки животъ и на потъналитѣ въ робство, подъ истинския варваризъмъ на една умирающа вече за голѣмата си епоха цивилизация — константинополската, а отчасти и римската. Тази варварска цивилизация, използувала благата на голѣмата си култура, неспособна вече да крѣпи последната, да ѝ придава нови сокове за животъ, се нахвърля на жертвитѣ си „славяни“, които се ширятъ по полуострова и изнемогватъ въ невежество, тъмнина и непоносимъ трудъ, за да ги изтощава до потъ, кръвь и смърть. На тѣзи „славяни“ въ Византия, отъ Мизия, Тракия и Македония, че и на други още, подадоха българитѣ рѫка, — но не съ цель да ги поробватъ и убиватъ. Въ туй не може никой да обвини българитѣ. За туй „славянитѣ“ отъ Македония сѫ посрѣщнали тогава, сигурно, съ небивалъ триумфъ освобождението си отъ Византия, чрезъ българитѣ. А сѫщото е било и въ Тракия, както по-рано мизийскитѣ „славяни“ ги посрещатъ мълкомъ, когато сѫ се тѣ за пръвъ пѫть появили и бързо се спояватъ съ тѣхъ, бързо ставатъ приятели, другари — българитѣ „славяни“, а славянитѣ „българи“, или взаимно единъ народъ, и сега вече съ своя писменность и съ своя народно-християнска религия, дадена на македонцитѣ още въ първия вѣкъ на Христа, занесена и проповѣдвана отъ „Македонци“ въ България — Св. Св. Кирилъ и Методи, при Бориса и синъ му Симеонъ.

Туй и такъво бѣ величието, триумфалното българско величие, въплотено въ собствената си култура и култъ. До тукъ българскиятъ народъ, сега всичкитѣ му части общо вземени, създаденъ на македонска база на Балканския полуостровъ, върви тържествено и набелязва голѣмитѣ си следи и бразди въ общата човѣшка история, макаръ и единъ день, въ течение на вѣковетѣ, да се види самъ безъ собствената си история, т. е. да му ограбятъ и заличатъ други историята, да се опитатъ тѣ да му заличатъ българското съзнание, но, разбира се, безъ да могатъ да заличатъ самиятъ него, въ българската му кръвь и духъ.

Тъй силно набелязаното българско величие отъ Бориса и Симеона, при помощьта на Кирила и Методий, което сега е дало културность и на други славянски племена, но и тѣ за себе смѣсени съ кръвьта на чужди елементи, продължава още дълги години, следъ Симеона. Наченало при Бориса, особно отъ покръстването му въ Християнството, то трае и следъ Симеона, при царь Петра, до 968 г,, когато за цѣлокупното Българско царство, следъ повече отъ триста години отъ появяването, първоначалното появяване на българитѣ на портитѣ на Балканския полуостровъ, отъ къмъ Дунава, за да се настанятъ по-нататъкъ презъ тѣхъ, за пръвъ пѫть се явява едно голѣмо нещастие, по силата на сѫдбата на всички народи и държави — да бѫде то раздѣлено на две: на Източно и Западно. Въ Западното, разбира се, остава Македония, Тя е Западното българско царство. Но за всичко това по-надолу въ тази книга, за да приключимъ сега тукъ съ тази глава.

Всѣко рождение носи следъ себе си годинитѣ или възрастьта на живота — детинство, юношество, цвѣтуща възрасть, застаряване, остаряване до смъртьта, за отдѣлната личность. Сѫщото е почти и за народитѣ, само при условието, че тѣ не умиратъ или, ако по изключение нѣкой отъ тѣхъ умре, то на мѣстото му възкръсва другъ, подъ негово или чуждо име. Цѣлата тази схема въ историята на народитѣ се повтаря. Тя отговаря на исторически закони, подъ знака на кръвьта, родътъ, културата и култътъ. Тази участь сѫ я претърпѣли много народи, кристализирани въ държави. За това ни говорятъ много отъ старитѣ цивилизации и голѣми култури. Сѫщото се констатира днесъ за много нации, въ възходъ или на умиране, и то не само въ Европа.

Повече отъ сто години, наспроти силитѣ си, българското племе живѣ въ величие и могѫщество, като носѣше въ себе си умората на многовѣковния си животъ на Балканския полуостровъ, вследствие на творчеството и развитието си. Наспроти тѣзи свои сили, то даде всичко възможно за разрастването на силитѣ си, въ култура, култъ и всичко, както всички други народи, за да настѫпи и при него единъ упадъкъ, едно раздробление, макаръ че живѣе още въ границитѣ на могѫществото си, макаръ че е въ чертозитѣ на културното си и култово минало, достигнало върха си при Симеона въ всѣко отношение.

Българскиятъ царь Петъръ, приемникъ на Симеона, ще се впише въ българската история, като човѣкъ и царь, при когото България ще изгуби единството си по вѫтрешни причини, но при когото, и следъ раздѣлата на царството, Македония ще си остане българска, съ чистъ идеаленъ български характеръ, следъ Бориса, Симеона, Кирила и Методия.

Нека сега видимъ, каква е тази участь на България — съ две свои царства.

БЪЛГАРИЯ СЛЕДЪ СИМЕОНА.

Тъй изникна мощна и културна България при Бориса и Симеона, за да остане за винаги съ името си, наредъ съ всички други страни въ Европа. Въ тази България именно взематъ участие и македонскитѣ българи, доброволно, съзнателно, радостно — и тѣ се чувствуватъ българи, въ името на което се кълнатъ и до днесъ и отъ когато участьта имъ е станала истинска и нераздѣлна българска участь, отъ общата българска участь. Тази участь е сега на цѣлокупното българско племе въ Европа — отъ тогава и до днесъ.

Македонцитѣ, населяющи своята земя, но съ хиляди години, преди да се яватъ славянитѣ на Балканския полуостровъ, имайки князе, царе и велики хора, отъ рода на Филипа и Александра, вписани дълбоко въ общочовѣшката история, посрещатъ славянитѣ въ робството си при византийцитѣ, и се пославянчватъ. Следъ славянитѣ идватъ нѣколко вѣка по-късно българитѣ, които се сливатъ съ „славянитѣ“, и въ Македоний, и ги побългаряватъ, и то не съ насилия и жестокости, а по силата на една взаймна човѣшка любовь и по силата на взаимни политически интереси, помежду имъ. Единъ култъ и една книжнина ги свързва, едно цѣло българско се създава и по кръвь (смѣшение) и по духъ.

Тъй на югъ отъ Дунава, отъ Желѣзнитѣ му порти до устията му, къмъ Егейското море, между Черно море на Изтокъ и Албанскитѣ алпи на Западъ, до Лариса и до Качаникъ, се създава българското единство, въ посоченото време или епоха. Тукъ, въ тѣзи земи, между казанитѣ граници, се напластяватъ три слоя, отъ три различни раси, отъ които първиятъ и най-стариятъ е македонскиятъ. Този слой е заседналъ отъ повече отъ две хиляди години тукъ, като е далъ всички жертви отъ органическото си битие, за да се закрепи, живѣе и расте на земята си: на природата, на географията, водата и климата ѝ, независимо отъ всички ония други жертви, които е далъ той въ политическо и морално отношение, въ борба помежду си, и съ чужди врагове. Сѫщото виждаме и при славянитѣ и при българитѣ, дошли едни следъ други при македонцитѣ, или по-добре казано, явили се последователно на Балканския полуостровъ, владянъ нѣкога цѣлъ отъ Филипа и Александра.

Когато Симеонъ напуща свѣтътъ, за да премине въ отвъдземното, той оставя една българска държава, едно българско племе, въ една обща кръвно-културно-култова и политическа амалгама. Туй племе е свикнало съ водата, климата и земята на тази България. То живѣе въ полетата, долинитѣ, горитѣ, край морето, въ планинитѣ — и всичко туй го прави еднакво и по кръвь, и по душа, създава у него единъ характеръ, причинява у него едни и сѫщи стремежи за развитие и животъ. И при туй племе именно, по-нататъкъ, въ историческия развой на живота му, ще се натъкнатъ разни други малки и голѣми — орди и народности, дошли вънъ отъ границитѣ му, отъ близо и далеко, отъ Северъ и Югъ, но всички ще се претопятъ въ органическата му и битова жилавость, за да останатъ само спомени отъ имената имъ, а въ сѫщность тѣ, или прогонени и унищожени, или превъзмогнати отъ българитѣ и погълнати.

Въ съдържанието на тази българска амалгама лежи единъ много важенъ елементъ, отъ решающо значение за голѣмия му исторически животъ. И македонци, и славяни, и българи сѫ племена, по отдѣлно, които въ дълбочинитѣ на историческия си животъ иматъ заседналъ въ съзнанието имъ опитътъ на голѣмото имъ движение изъ свѣта, т. е. просторътъ — не само географически, но и стоящиятъ надъ него, тъй да го наречемъ: небесенъ. Македонцитѣ сѫ ходили надалечъ, до Индия, а славянитѣ и българитѣ идатъ отъ далечъ — северно отъ Индия, за да се срещнатъ всички на този географически пунктъ въ Европа, гдето е преминала, и то не много отдавна за тѣхъ, и старата грѫцка и римската култура, съ своитѣ култове и за да приематъ на сѫщия този пунктъ новиятъ християнски култъ, възъ основа на голѣмитѣ следи и паметници на казаната култура. Този опитъ отъ движението за географско-небесния просторъ, приспособенъ въ вѣковния имъ животъ, най-младъ, обаче за българитѣ, дошли най-късно тукъ, на базата вече на казаната кръвна, духовна и материялна култура, е разширилъ и засилилъ душитѣ имъ, като при умората на слѣтитѣ македонци и славяни, въ течение на вѣковетѣ, се намиратъ българитѣ, съ преснитѣ си сили и творчество, като организатори и създатели на новото, възъ основа на своето старо и възъ основа на своето ново, въ живота имъ, за да съборятъ Византийската империя и сътворятъ българската, както вече туй посочихме толкова ясно и недвусмислено.

Естествено, сега географическата обстановка и небесния просторъ на Балканския полуостровъ за новосъзданото племе при Бориса и Симеона сѫ малки, много малки, и може Симеонъ, само като носитель на този старъ просторъ за българитѣ, да е билъ подбутнатъ да разширява царството си чакъ въ сърдцето на Европа, но при известни условия, които въ последствие се указватъ за тѣхъ непреодолими и ги заставятъ, да се приберагъ тѣ концентрично само въ предѣлитѣ на старото царство, въ очертанитѣ му по-горе граници. Въ тази концентрираность се засилва сега битовата и органическата душа на българитѣ. Тукъ тѣ иматъ и плодородна земя, и хубава вода, и умѣренъ климатъ. Тукъ полетата, долинитѣ, горитѣ и планинитѣ, подъ едно вѣчно хубаво и дълбоко небе, сумиратъ въ душата на българитѣ и географическиятъ и небесния просторъ — хубави полета или равнини, съ чисти кристални води — рѣки и великолѣпни девственни гори съ дивни, „стигнали“ съ върховетѣ си звѣздитѣ — планини. При тази географическа и небесна обстановка, отличаващи се и отъ степитѣ на Русия, и отъ неустановенитѣ географски ширини на Мала-Азия и отъ много други земи на Европа, се създава типичната българска душа, която въ себе си има вече единъ мистицизъмъ, дължащъ се не на славянското въ душата на българитѣ, въобще, а на самата географска и просторна природа. Голѣмитѣ планини и голѣмитѣ равнини на българската земя каратъ живущиятъ, да е вѣчно мистично настроенъ, колкото и да е той инъкъ просвѣтенъ и да познава законитѣ на природата. Божията воля и крайно непонятното, тайнственото, макаръ и нетайнственно, хлопатъ вѣчно у човѣка и го подсещатъ не само за красотата на свѣта, не само за удоволствията и блаженството на живота, но и за страшното въ свѣта и за грижитѣ и страданията въ него, въ живота — за смъртьта — толкова повече туй тогава, точно преди хилядо години... когато науката, когато математиката, астрономията, медицината, философията и др. бѣха още земя тайна за хората, когато проумѣването за свѣта и живота бѣ въ пеленитѣ си и когато, най-после, както тогава, тъй и сега, всичко за личностьта завършва съ смърьта — смърть, една велика гатанка, обяснена научно, но при все това и днесъ и тогава неприемлива, като добродетель, като истина, като даръ божий, като вѣнецъ на живота, като спасителна дори и отъ страшни и непоносими страдания.

Симеонъ бѣ укрѣпилъ държавата си въ името на Христовата религия и църква. Църкви, монастири, свети мѣста, параклиси, икони и др. — всичко туй бѣ на лице при него и се вѣрваше въ него отъ българитѣ. Последнитѣ, обаче имаха сжщо така, въ наследство отъ вѣковетѣ, и противната страна на добрия, обайващия и просвѣтителенъ християнски култъ, безъ нѣкой да можеше да го изтръгне отъ дълбочината на човѣшката имъ душа. Туй противно, туй вражеско явление на честития животъ и на живота, въобще, бѣ злиятъ духъ, или сатаната. Въ десетиятъ вѣкъ бѣ известна вече и религията на Буда и тази на Мохамеда, които достигнаха тайнствено отъ далечъ, отъ Изтокъ, отъ Азия, както и отъ Азия дойде въ Европа Християнството. И тритѣ тѣзи религии имаха своитѣ добри и лоши страни, т. е. въ смисълъ, че и тритѣ тѣ иматъ работа съ земния и отвъдземния животъ, — въ името на които, въобще, стоятъ борческитѣ сили на доброто и злото, силитѣ на живота и смъргьта. И македонцитѣ, и славянитѣ, и българитѣ, преди да станатъ християни, както е известно, се движатъ въ своитѣ релагии на езичеството, препълнени съ добри и лоши богове или духове: добри и черни. Надъ тѣзи духове идатъ сега духоветѣ на Християнството — тѣ сѫ: Богъ, Христосъ, Духъ Светии или християнскиятъ трианитетъ и дяволътъ или сатаната. За християнитѣ самъ Христосъ се бори въ планината съ сатаната, въ продължение на четиредесеть дни, за да не бѫде искушенъ, т. е. да не падне въ грѣхове, за да не умре, за да не стане жертва на ада, на огъня, на наказанието, на небивалитѣ вѣчни страдания. И Сократъ, чрезъ Платона, разправя за грѣшнитѣ хора, за ада, какъ тѣ по хилядо години се мъчатъ, за да се избавятъ отъ страданията си, но много пропадатъ при изхода отъ подземието за зелената поляна, за други нови хилядо години. Така доброто и злото, т. е. животътъ и смъртьта сѫ вѣчно въ борба и злото или смъртьта трѣбва да се надвие. Така Мохамедъ създаде въ името на земния животъ и задгробния животъ блаженството, но само за ония, които сѫ изпълнили неговия коранъ, въ името на мохомеданската държава. Така Буда създаде монастиритѣ и монаситѣ, но при условието, че земниятъ животъ е Ирвана, а задгробния Нирвана, т. е., мѫка и блаженство. Христовото учение, апостолскитѣ писания и деяния и откровението на Иоана не сѫ нищо друго, освенъ земенъ и задгробенъ животъ. Да се задълбочи човѣкъ и унесе въ добритѣ и лошитѣ страни на земния животъ, за да премине въ блаженството на задгробния животъ, туй е религиозниятъ мистицизъмъ, свързанъ съ добродетелитѣ и мизериитѣ на земния животъ. Да се пренесе, значи, мислено отъ този земенъ животъ въ задгробния, туй е мистицизъмътъ на всѣка религия, на всѣки култъ, свързанъ съ духовни и материялни прояви, свързанъ съ силата на чувствата и органическитѣ жестове за всѣка отдѣлна личность, свързанъ съ божеството.

При своето особено географическо, климатическо и просторно (пространственно) и при своето особено политическо и историческо положение на Балканския полуостровъ, българитѣ, въобще, възприеха Християнството и сега искаха да се вдълбочътъ въ него и го тълкуватъ и разбиритъ, предшествувано обаче туй тълкуване отъ единъ мистицъзъмъ, въобще, а по-после отъ специфичния християнски. Великиятъ Симеонъ остави велика държава на приемника си Петръ. При царуването на този царь се появяватъ тъй нареченитѣ богомили, за да се разпадане при него и при тѣхъ голѣмото Българско царство около 968 година на две царства, на Западно и Източно, и въобще по нататъкъ да настѫпи единъ упадъкъ, но който не погубва българскиятъ характеръ на населението нито въ Мизия, нито въ Тракия, нито въ Македония. Симеонъ работи надъ българската религиозна книжнина и я оставя въ наследство на приемника си Петръ, той е създалъ великолепни монастири и църкви, въ името на Християнството, има патриархъ, владици и свещенници, съ държавно-народна християнска църква, въ държавата му има благоденствие, богатства, култъ и култура, които, взети вкупомъ, даватъ възможность не само за предаването на множина въ единъ по-голѣмъ религиозенъ мистицизъмъ, но сѫщевременно служатъ и като основа за една вече сама по себе зародила се свобода на религиозенъ напредъкъ или религиозна критика и просвѣта. А това напомня на станалото въ Стара Гърция преди хилядо и повече години, оттогава, за появяването на Сократовото религиозно и на други секти учения, както и на Християнското учение въ Римъ, докато и въ единия и въ другия случай тѣ бѣха преследвани, а въ България не. Петъръ е единъ религиозенъ човѣкъ. Той е мекъ и съ благъ характеръ, мистикъ въ Християнството и слабъ въ управлението си. Цѣли четиредесетъ години България живѣе въ този християнски мистицизъмъ, въ великолѣпието и увлечението си по храмове и монастири, насproти тогавашната епоха, въ която е нѣмало нищо друго повече отъ това. Хубавитѣ икони, хубавитѣ литургии, хубавото църковно пѣние, хубавитѣ луксозни църковни украшения и постройки, тайнственнитѣ молитви на калугеритѣ и пр., постояннитѣ бдения за спасението на душата, поститѣ, самотностьта на душата за себе си и отвъдния животъ — ето предпоставкитѣ на единъ държавенъ и обществен животъ на българитѣ, който вече свидетелствува и за една умора по отношение на изминатия исторически пѫть отъ тѣхъ и достигането имъ на най-горното стѫпало въ Европа, следъ настаняването на другитѣ преселили се, наредъ съ тѣхъ, въ Европа, народи или племена.

Сега, Манахейското учение, което още преди Симеона и Бориса е прозвучало презъ ушитѣ на „българитѣ“, още неукрѣпнали въ християнската си подготовка и неутвърдени въ Христовото учение, появило се да овладѣе различнитѣ религиозни култове на македонци, славяни и българи — при това положение на работитѣ въ царството на Петра, — добива единъ изразъ на чисто българска почва и се изразява въ тъй наречената богомилска догматика, която става една опасна критика на Христовото учение, безъ обаче богомилството да отхвърля самото Християнство. То възстава противъ последното като политическа религия въ държавата, и е известно въ що се състои тази критика, която при туй се опитва да заеме формата и съдържанието — или дълбочината на една религиозна философия, въ противоположность на Стария заветъ за сътворението на свѣта и човѣка отъ Бога, като поставя дявало на по-предно мѣсто, въ служба и угода на земния човѣшки животъ и благата на последния. Разбира се, богомилството въ тази си философия не сполучи. Но то разклати на времето си, при Петра, политическата мощь на Християнската държава, съ доводи отъ практическия животъ, обяви се противъ благата и злоупотрѣбленията на духовенството, подъ облеклото на Християнството и църквитѣ му. Естествено е, че отъ черковнитѣ амвони се понасятъ проклятия и заклинания срещу него.

Тъй че, мистицизмътъ, отъ една страна, и богомилството, отъ друга — се явяватъ сега като два важни психологически фактори за разложението и разпадането на царството, голѣмитѣ творчески и политически сили на което сѫ уморени вече и притѫпени отъ една култура и култътъ й, въ лицето на една цивилизация, която води държавата, но но не може да я одържи единна.

Упадъкътъ и разцѣплението сѫ на лице. Отшелничеството по гори и канари, въ името на единъ своеобразенъ религиозенъ мистицизъмъ, за спасение на душата и душитѣ на близкитѣ, е взело голѣми размѣри. Но нито общиятъ упадъкъ въ положението на царството, нито разцѣплението на послѣдното, нито, най-после, отшелничеството внасятъ смутъ въ общобългарската национална душа, да се скара тя вѫтре въ себе си, да изпадне въ противоречие и война, въ името на съставнитѣ си племенни части, а именно: славянска, българска и македонска. За подобно нѣщо нѣма нито споменъ, нито документъ, нито доказатекство. За името, за честьта, за достойнството, за единството на тази обща национална душа, не става дума при този упадъкъ, при това разцѣпление и при отшелничеството. Упадъкътъ се отнася до умората въ общата национална енергия, която повече не е ловка, не е способна и предвидлива, както туй вече посочихме, да твори повече. Раздѣлянето на царството на две — на Източно и Западно — става по силата на вѫтрешни раздори, които не засѣгатъ цѣлокупностьта на единството на самата българска душа, които не отричатъ нито една отъ съставнитѣ й части, за да вземе друга надмощие, а просто по партийни причини, стоящи вънъ отъ туй обстоятелство, за власть, за надмощие на едни и други лични амбиции. Липсва вече голѣмиятъ авторитетъ, въ името на творческата държавна политика, за да се наложи и обединява всичко въ себе си, а отдѣлнитѣ амбиции на честолюбие и търсене на властьта, господството, изострени, слѣпи, като всички голѣми страсти, се раздѣлятъ и отдалечаватъ все повече, безъ всѣкакви компромиси, безъ всѣкакво разбирателство, за да дадатъ полѣтъ краенъ на неразборията и се стигне до разцѣплението на самото царство, което се обръща отъ едно, въ две български царства. А всички ония, несъгласнитѣ, нито съ еднитѣ, нито съ другитѣ въ тѣзи раздори и при това разцѣпление, като политически безволници, дирейки обяснението на нѣщата, на политическитѣ явления, че били тѣ и катастрофални за държавата, въ Бога и въ религията, сѫ избѣгали, подбудени дълбоко въ душитѣ и сърдцата си отъ този буренъ вѫтрешенъ животъ на царството, въ горитѣ, въ планинитѣ, въ каменнитѣ пещери, въ затънтенитѣ селца — и тамъ намиратъ утѣха за душитѣ си, далечъ отъ буритѣ и страститѣ на политиката. Тѣ не удобряватъ тази политика, сигурно, но още по-малко намѣрение иматъ да я задушатъ или корегиратъ и канализиратъ. Та това сѫ отшелници отъ земния животъ, погребали се живи въ живота земенъ, за да изкупятъ съ пость и молитва задземниятъ животъ, както много светии на Християнството, както много дервиши и калугери на източнитѣ религии. Тѣ изтезаватъ тѣлата си, за да възвишатъ душитѣ си; намирайки, че душата е гостенка на човѣшкото тѣло, е нѣщо отдѣлно отъ него и че тя става грѣшна и негодна за другия животъ, когато тѣлото, въ което живѣе душата, грѣши, въ името на плътскитѣ страсти, сладострастия и злодѣяния.

Богомилитѣ преминаватъ презъ България; тѣ намиратъ голѣмъ отзвукъ на учението си въ Македония, душата на която е по-гъвкава по традицията на миналото си, отколкото душата на Мизия и Тракия. Богомилското просвѣтление, което по-нататъкъ и по-късно се пренася и въ Италия, и въ Франция, цели да удари чрезъ църквата Христова, на базата, разбира се, на самото Христово учение, държавната организация и държавната хармония, виждайки въ лицето на самата църква и нейното учение единъ отъ могѫщитѣ фактори на тази дисциплина и хармония. То е нѣкакъвъ модеренъ социализъмъ, за времето си, една теория, която увлича долнитѣ слоеве на населението, около и всрѣдъ които работи най-усилено църквата, въ полза на държавата, управляване отъ горнитѣ обществени слоеве. Македония е била робска страна, преди освобождението й отъ българитѣ, та сега не иска да бѫде робиня на български безумци, които забравятъ себе си, но не казва, чрезъ богомилството си, че се отрича отъ българизма си. На базата на туй богомилско учение се развиватъ по-нататъкъ политическитѣ страсти за раздѣлянето на общото царство на две: Западно и Източно. Но туй богомилство е превъзмогнато въ последствие отъ самата църква и отъ самата държавна организация. Превъзмогнато, обаче, следъ като чрезъ раздоритѣ му става тази раздѣла, която костува политическото или държавното погребване на цѣла Симеонова България. Раздѣлата на българското царство, въ всѣки случай, напомня на раздѣлята на цѣлокупната Римска империя, нѣколко вѣка по-рано, на Западна и Източна. Въ тази империя, обаче, нѣмаше единъ народъ и една нация. Тя бѣше обща отъ народности и нации. Работата е по-друга съ българската империя на Симеона, при наследника му царь Петра. Колкото и въ тази държава да имаше и други народности, то все пакъ българитѣ отъ Мизия, Тракия и Македония бѣха вече единъ народъ, една нация. Римската империя се разпадна по много и всестранни причини: политически, религиозни, стопански и пр. Българското царство се раздѣля по чисто вѫтрешни свои причини, по силата на чисто братски раздори, които сѫ раздори на двама братя, отъ една майка и единъ баща, въ кръвьта и душата си, но по инстинктъ и темпераментъ се отличаватъ.

Преди всичко трѣбва да се подчертае, че е образувано Западно българско царство. Въ туй царство, разбира се, е Македония. Тя въ туй царство е българска, съ българска книжнина, българска култура и българска национална църква, които вземени заедно въ нищо и съ нищо не се различаватъ отъ тѣзи на Източното българско царство, нѣма онази разлика между тѣзи две царства, каквато се открива между Западната и Източна римска империи, било въ книжнината, било въ културата, било въ църквата. Езицитѣ сѫ различни тукъ, въ двѣтѣ българии — не. Така раздѣлено българското царство, естествено, то е вече политически, вѫтрешно, а сѫщо и въ международно отношение слабо. Ако сега пропадне едното въ война съ нѣкоя съседна държава, то другото, по силата на раздоритѣ и раздѣлата, ще гледа равнодушно, а може би и радостно на туй пропадане, безъ да съзнава, че и то самото по този начинъ става още по-слабо и че и то още по-лесно може да пропадне. Сѫдба!...

Въ Западното българско царство, гдето богомилството е профучало като ураганъ презъ душитѣ на интелигентния животъ, се развива сега, като негова противоположность, съ своя силенъ мистицизъмъ, отшелничеството или онова движение на дълбокото, до пароксизъмъ и фанатизъмъ, Християнство, което иска отшелничеството на Иоанъ Кръстителя въ пустинята и Христовото пребиваване въ планината. Единъ отъ най-бележититѣ отшелници е Св. Иоанъ Рилский. Това е единъ отшелникъ отъ македонската българска область, единъ македонски българинъ. Неговото родно мѣсто е Рила, едно село съ сѫщото име на най-дивната на Балканския полуостровъ планина, съ прелестни гори на етажи отъ родови растения: дѫбъ, букъ, елха и боръ, съ езера, и върхове вѣчно покрити съ снѣгъ. Въ девственнитѣ пущинаци на тази планина Иоанъ Рилский примири душата си съ Христа и Бога и отъ тукъ стана проповѣдникъ на християнскитѣ добродетели, пророкъ на християнската чистота, любовь, смирение и примирение, славата на когото е стигнала тогава чакъ въ предѣлитѣ на Русия, пѫтувалъ тихо и смирено и въ името на земната и небесна правда и комуто днесъ мощитѣ сѫ въ грандиозния монастъръ въ сѫщата планина, построенъ при благоволението на единъ български царь отъ по-къснитѣ вѣкове. За този монастиръ ще имаме случай пакъ да поговоримъ въ тази книга.

Отшелничеството на Св. Иоанъ Рилский е най-голѣмъ изразъ на отшелничеството, въобще, въ Западното българско царство или тъй нареченото македонско отшелничество, въ историята на българитѣ. То ни дава единъ истински образъ на състоянието на тогавашнитѣ духове, на ония духове отъ интелигентния български свѣтъ въ туй царство, които сѫ били непосрѣдствено близки и въ постояненъ контактъ съ народнитѣ маси. Това сж били не само „помрачени и заслепени“ християнски личности, а сжщевременно и идеалисти-народни, въ противоположность на богомолитѣ, които сж обичали земния животъ, — мистици-идеалисти — народни просвѣтители въ името на Християнско-държавническата философия. Македонското отшелничество, по своята чистота и до днесъ, отъ него време, въ името на българизма, е оставило великани светии, на името на които сж построени храмове и монастири за вѣчна паметь, и на които светитѣ икони служатъ за доказателство не само за самитѣ тѣхъ, но и за българизма имъ, отъ който изхождатъ тѣ, като негови синове и като негови апостоли и водители. Монастиритѣ и храмоветѣ на Македония, строени тогава и по-късно презъ вѣковетѣ, свидетелствуватъ за тази българска епоха, макаръ и толкова печална инакъ, въ политическо и държавно отношение за самото българско царство. Тѣзи храмове и монастири, подобно на всички такива въ цѣла християнска Европа, отъ сжщото време, сж доказателство не, а и традиция на българското племе, което заинтересувани политически врагове на българщината искатъ да изкаратъ гръцко или сръбско, когато е нѣмало въ това Западно българско царство ни сърби, ни гърци — мислейки че съ фалшификация и насилие се постига онова, що въ органическото си битие, въ душевното си битие, въ култовия си национализъмъ и въ устрема си за животъ, не може да бжде тѣхно. Днесъ, десеть вѣка следъ Западното българско царство, следъ македонското отшелничество и неговата святость, по кръвъ българско, по духъ Христово, по култура общочовѣшко, насилници викатъ: „туй не е българско! Тукъ е сръбско и гръцко!“ Даже езикътъ, придобитъ при нови тирански режими, въ замѣна на стария езикъ и нрави, не е доказателство за унищожение на сжщественното, българското, както евреитѣ, пръснати въ свѣта, при чуждъ езикъ и нрави, въпрѣки всичко, живѣятъ съ Палестина, съ стената на сълзитѣ, съ националния си култъ, съ националния си огънь, съ националната си душа, а не съ тази на европейскитѣ народи, не и съ онази на Египетъ, на арабитѣ и пр. Отшелничеството въ името на Християнството е типично за всички християнски страни не само въ Европа, но и въ цѣлъ свѣтъ. То е традиция на вѣковетѣ, пренесена въ Европа отъ Китай и Индия. То е сжществувало още преди Християнството и въ стара Гърция. Сега, когато набелязваме македонското християнско отшелничество, наредъ съ него трѣбва да набележимъ такъво и въ Източното българско царство, а сжщо и въ тогавашната Византийска империя. И, въобще, колкото и да се дава на туй отшелничество единъ международенъ християнски характеръ, нѣщо, за което ни учи на първо мѣсто Християнската църква и Християнския календаръ; колкото и да се иска, щото неговото значение, въ името на Християнството, да бжде общо християнско за всички народи и държави съ Християнска религия; колкото и да се претендира, че по него може да се примиряватъ народитѣ, въ името на Християнството, — то все пакъ въ този му общъ характеръ, като изпущаме причинитѣ на всички тѣзи желания и гледища, да се не занимаваме съ тѣхъ тукъ, защо и за какво, особено върховнитѣ тѣла на Християнскитѣ църкви — защо го искатъ и желаятъ туй, — има и нѣщо силно оригинално и важно, нѣщо типично и неопровержимо, което е националното. И туй национално иска своето въ името на отшелничеството: или, или! Така: евреитѣ се отказаха решително отъ отшелника си Христосъ. Други го признаха за Богъ и пророкъ. Иоанъ Рилски не е признатъ за светецъ отъ гърцитѣ, нито отъ сърбитѣ. Или, ако е признатъ, то той остава такъвъ, като религиозенъ християнски светецъ за тѣхъ, но не и като българинъ. Сърбитѣ полириха коститѣ на своя светия Св. Сава отъ Търново въ XIV столѣтие. Този светия е и българинъ, но той е сърбинъ. Св. Димитъръ е гръцки. Българитѣ го признаватъ църковно. Но той е гръкъ и си остава гръкъ. И т. н.

Ето туй е истината сега и за македонскитѣ отшелници — българи, отъ които Св. Иоанъ Рилски е ходилъ чакъ въ Русия, но мощитѣ на когото българитѣ си прибраха въ България, защото е той българинъ отъ България, колкото и да е билъ голѣмъ християнинъ. Съ това българитѣ, както и всѣки другъ народъ, даватъ именно специфичниятъ характеръ на своя националенъ религиозенъ култъ. А въ този култъ има много националво...

Така сега ние сме на чисто, какво е станало предимно въ Западното българско царство презъ царуването на Петра, следъ Симеона, преди да се раздѣли България на две. При богомилската догматика и при македонското отшелничество нѣма въпросъ за унищожение на българизма културно и религиозно, книжовно и духовно. Раздоритѣ, политическитѣ ежби и несъгласия — очевиденъ упадъкъ въ психологията за държавната власть — ето главната причина за появяването на дветѣ български царства, въ едно отъ които остава Македония, безъ да се е отрекла тя отъ своя българизъмъ, отъ националното българско свое чувство и душа.

Следъ тази трогателна и печална раздѣла на българското царство на две, Източното царство на българитѣ първо изпитва чуждитѣ удари въ своя вреда, за да почувствува чуждитѣ удари и самото Западно българско царство.

Всрѣдъ разстлението, граждитѣ, борбитѣ и раздѣлата на България, Иточното българско царство става театъръ на нашествия и грабежи отъ страна наруситѣ. Рускиятъ князъ Светославъ се надига съ една голѣма орда, преминава Дунава и се втурва въ източна България. Той стига чакъ до Стара-планина и завладява земитѣ. Нахлуватъ маджари, печенеги и др. Източното българско царство пада вече въ ржцетѣ на византийцитѣ въ 971 г., а до края на 1018 г. пада цѣлото царство, и Западното, подъ робството на Византия.

Участьта на Западното българско царство не бѣ, следователно, по друга следъ нѣколко години. Историята на туй царство е по-дълга отъ тази на Източното, следъ раздѣлата между дветѣ, съ около петдесеть години, обаче, тѣзи години именно сѫ пакъ решителни за спояването и циминтирането на общата българска душа. Туй царство при своя царь Самуилъ заема единъ тържественъ и величавъ видъ, въ всѣко отношение, особено въ разширение на географическитѣ му граници. А всичко туй, естесвено, е изгбликъ на нова енергия и новъ духъ, които се дължатъ сега тукъ на органическото проявление за възмогване на българската душа, срещу враговетѣ на българитѣ, главно византийцитѣ. Туй царство преживява царуването на царь Шишмана I и царь Давида до 977 г., включително за двамата, първиятъ качилъ се на престола въ 963 г. (нѣщо не точно установено, колко е царувалъ, а следователно, и кога вториятъ е билъ прогласенъ за царь. Въ всѣки, случай тѣ заематъ времето отъ 963 до 977 г., при една разлика отъ петь години, въ ущрръбъ на царуването на Петра, при неразд̀еленото още на две общо и единно Българско царство, за царуването на когото се посочватъ историческитѣ години 927 — 968. Но, както и да е, ние сме казали, че въ тази книга не излагаме историята на българитѣ, а тълкуваме тѣхната история, въ свръзка съ Македония.

За този голѣмъ исторически периодъ отъ Бориса до Симеона, и следъ Симеона, българатѣ, въобще, още отъ пристигането си, дадоха на Балканския полуостровъ съвършено новъ образъ, като включиха къмъ него безвъзвратно за винаги и Македония. До тукъ Македония не е била отъ свое име никога противъ тѣхъ, а сѫщо и до днесъ, що се касае до единството на общата българска национална душа. Сега вече съ царь Самуила, отъ Западното българско царство, ще се приключи този голѣмъ исторически периодъ, траялъ отъ 675 до 1018 год., отъ които години, следъ Самуиловата смърть, въ 1014 г., четири заематъ царь Гаврилъ (1014—1015) и царъ Иоанъ Владиславъ (1015 — 1018), но безъ значение и когато вече окончателно пропада цѣла България — сега и Западното ѝ царство — подъ Византия. Но да видимъ сега какво е Самуиловото царство, какво значение има то за насъ, въ преследваната цель, чрезъ тази книга, за Македония и българското единство съ нея.

Мистицизмътъ и отшелничеството, като се добави сега и голѣмата византийска политическа заинтересуваность, а сѫщо и раздоритѣ и чуждитѣ нашествия, сѫ причинитѣ за отслабването на общото Българско царство, преди раздѣлата му на две. Тѣ сѫществуватъ въ голѣмъ размѣръ сега въ Западното българско царство, но при все това пропадането на Източното царство подъ ударитѣ на Византия, която се съвзема вѫтрешно тъкмо презъ времето на културно-религиозния и стопански разцвѣтъ на голѣмото българско царство, — разцвѣтъ, който носи въ себе си преди всичко упадъкъ и за отдѣлната рѫководна и творческо-организаторска личность, а сѫщо и за населението, при това, съставено вече не само отъ българи въ държавата, а и отъ други елементи въ границитѣ на последната, разцвѣтъ, неминуемо водящъ къмъ общъ упадъкъ. Византия бѣше по-рано въ упадъкъ, вследствие на своя нѣкогашенъ разцвѣтъ. Върху този упадъкъ се издигна голѣмото българско царство. Сега тази Византия, преживѣла упадъкътъ си, отново проявява вѫтрешнитѣ си органически сили, за да се нахвърли съ тѣхъ на България, при упадъка ѝ, и постигне изгубеното си, което, естествено, по съдържание, отъ името на българизма, е промѣнено. Но Византия се нуждае, за превъзмогването въ разцвѣта си, отъ земи и доходи, чрезъ българското население, което тя покорява най-напредъ въ Източното му царство. Поробването на последното отъ Византия, при безпомощното му състояние отъ страна на Западното българско царство, при вѫтрешния мистицизъмъ и смутъ въ душата, като антипрояви на безсмисленото пресищане, луксъ и самозабрава на управляющитѣ и рѫководящитѣ го, — безспорно стрѣска и затѣга положението въ Западното царство, за да отстѫпи мистицизъмътъ и отшелничеството отъ своята психология и се опомни въ полза на общото държавно положение, а сѫщо и безумието въ срѣдитѣ на управляющитѣ и рѫководителитѣ, по отношение на „блаженния“ животъ на замята, и всички вкупомъ да се замислятъ и загрижатъ, до колкото е туй възможно, по силата на извѣстни и неизвестни за човѣка природни закони, за да се спаси то, и ако е възможно да предотврати една катастрофа, равна на участьта на пропадането на Източното царство.

Този стремежъ и този пулсъ, последни опити, въ въздигането и пропадането на общото Българско царство, въ предѣлитѣ на Западното царство се проявява най-релефно при царь Самуила. Почти, въ продължение на четири десетилѣтия, Самуилъ концентрира стремежътъ и пулсътъ на живота на туй царство въ себе си, като шефъ или царь на държавата си. Той разширява границитѣ на царството си, води мѫдра и войнствена политика, голѣмото ядро на държавата му съставляватъ македонскитѣ българи, пренася столицата си въ Охридъ, по начало чисто македонски градъ, бие се при стенитѣ на Солунъ, за изходъ чрезъ него на морето, непосрѣдствениятъ изходъ на Македония, истинска вѣковна столица, макаръ и безъ коронованъ царь въ нея, на сѫщата Македония. Но щастието не му допуша да овладѣе Солунъ. При все това, когато въ Източното царство, заедно съ пропадането му подъ Византия, пропада и българската патриаршия, то великиятъ царь Самуилъ на българска Македония сполучва да създаде въ престолния си градъ Охридъ българска самостоятелна патриаршия, която за дълго още, следъ пропадането и на Западното българско царство, продължава да сѫществува, до като я еленизиратъ враговетѣ й. Съ македонскитѣ българи Самуилъ посочи на свѣта тогава, че може да се създаде едно здраво и силно българско царство отново, по образеца на Източното българско царство, отъ времето на Крума и Омортага, и въ последствие да се развие на Изтокъ и си отнеме подчиненитѣ на Византия земи, съ българското имъ население. Но, изтъкнахме вече, туй не бѣ възможно, по казанитѣ по-рано дълбоки причини. Лично Самуилъ е билъ човѣкъ съ голѣмо човѣшко сърдце, пропито съ голѣмо религиозно чувство, по мистицизъмъ, и препълненъ съ голѣма човѣшка съвѣсть, наредъ съ държавническо-творческия си талантъ. А туй сърдце, туй религиозно чувство и тази голѣма съвесть сѫ били тогава сърдцето, чувството и съвестьта и на македонскитѣ българи. При голѣмитѣ Самуилови дарования, възъ основа на тѣзи му достойнства, качества и добродетели, не може да не се допустне, че макадонскитѣ българи, тогава, рѫководени отъ Самуила, не сѫ мечтали заедно съ него за освобождението и на Източна България отъ чуждото робство. Сигурно и съ положителность трѣбва да се възприеме туй нѣщо. А допуснато и прието, то остава едно нѣщо повече отъ ясно: македонскитѣ българи, следъ изживѣния и толкова пакостенъ въобще за всички българи раздоръ, който доведе до раздѣлата на царството имъ и изгубването на едната половина, сѫ милѣели и обичали източнитѣ българи, поробени отъ Византия. Въ единъ такъвъ величавъ и трогателенъ исторически моментъ на братство и любовь между всички българи, естествено е, че единството между тѣхъ по чувство и душа се възстановява, живѣе и блѣсти, — макаръ и при проектъ за дадена цель, но не постигната въ сѫщность, по едни или други причини. Така още единъ пѫть виждаме общата народна българска душа въ голѣмитѣ предѣли на Симеоновото царство, сега представлявано само отъ Самуиловото царство. Тази душа не е нито изкуственно създадена, нито подкупена нито застрашена отъ нѣщо, за да бѫде една, нераздѣлна и непоколебима въ основата си, като една голѣма, велика, блестяща, лѫчезарна българска душа. Толкова повече може да стане туй още по-ясно, като се вземе предъ видъ обстоятелството, че на Самуиловото царство, безспорно, сѫ възлагали голѣми надежди за свободата си и за избавлението си отъ византийското робство и българитѣ отъ Изтокъ, които сега подъ насилието на чуждата власть се разкайватъ за ония раздори и безумия, относно нѣкогашната подѣлба на общото царство — раздори и безумия, прокълнати горчиво и съ сълзи, но тъй късно и тъй нещастно. Разкайвали сѫ се и отъ Изтокъ и отъ Западъ, роби и свободни, българитѣ. Така спонената обща национална българска душа, сега, при голѣмото нещастие на поробенитѣ и при голѣмитѣ радости на западнитѣ българи за успѣхитѣ и придобивкитѣ имъ, е едно откровение, като млѣчния пѫть отъ звездитѣ на небето, въ историята и миналото на българитѣ, за да се не издигатъ недостойни гласове днесъ, че между българитѣ отъ Изтокъ и българитѣ отъ Западъ на Балканския полуостровъ нѣма вѣковни връзки и че ако нѣкога България е обгръщала и Македония въ себе си, то е било случайно, временно, повръхностно, политическо, натрапническо, безъ обичь и единство, та да нѣма никои българинъ днесъ претенцията, билъ той отъ Македония, Мизия или Тракия на Балканитѣ, да казва, че нѣкога между тѣхъ е имало дълбоко единство, духовно, сърдечно, въпреки всичко друго, и че тѣ трѣбва да бѫдатъ обединени, както сѫ били преди вѣкове обединени въ едно.

Самуиловитѣ войски се биха навсѣкѫде храбро и мѫжествено, до предѣлътъ на изтощението си. Тѣхнитѣ копия и брони, тѣхнитѣ шлемове и ризници, съответни на въорѫжението на епохата, тѣхнитѣ мечове и тѣхнитѣ отрупани съ предпазителни покривала коне, — всичко, всичко туй бѣ въ услуга на храбростьта имъ. Тѣзи войски именно, се рекрутираха, като български войски, подъ знаковетѣ на българската Самуилова държава, изъ срѣдитѣ на българското македонско население, както ги бѣха нѣкога рекрутирали Филипъ и Александъръ, но при условието, че тѣзи македонски владѣтели бѣха станали македонци, а сега македонцитѣ сѫ станали българи, въ името на царетѣ си отъ нѣколко вѣка, на които царе бѣха служили вѣрно и достойно, като истински българи, и то не само въ походитѣ имъ срещу Византия, но и срещу византийскитѣ походи противъ България, че и въ други направления. Самуилъ носѣше сърдцата на своитѣ българи отъ Македония въ своето сърдце, той виждаше тѣхната душа въ своята душа — и обратното. Безъ тѣзи условия Самуилъ не можеше нищо да предприеме, безъ Самуила македонскитѣ българи не биха направили нито стѫпка въ живота на държавата. Тѣ, тѣзи българи, никога не казаха, че не ще се покорятъ на царя си, нито царьтъ имъ ги третираше като несвои, като чужди, като истински платени чужди наемни войницци.

Подобни прояви нѣма, подобни нѣща не сѫ станали, нито сѫ били замислени, тъй като никѫде никакъвъ фактъ отъ подобно естество не е отбелязанъ и завещанъ въ историята на българитѣ. Националната българска просвѣта е сѫществувала, разбира се, въ предѣлитѣ на Западното българско царство, още преди основаването му, т. е. като продължение отъ общото Българско царство, доколкото може да се говори за такъва, споредъ тогавашнитѣ понятия и разбирания, както и нуждитѣ отъ нея, на живота. Църквитѣ и монастиритѣ, голѣмитѣ търговци и царския дворъ съ велможитѣ му — това сѫ центроветѣ на просвѣтата, която преди всичко има религиозенъ характеръ. Въ името на тази про-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

свѣта работятъ между населението свещеницитѣ и владицитѣ, но Самуилъ иска да има върхътъ на тази просвѣта, да я притежава въ нейния върховенъ институтъ, да притежава, подобно на Симеона, българска патриаршия, самостоятелна религиозна организация, съ книжнина българска, съ характеръ български. И той постига това, той създава добре известната и до днесъ Охридска църква, архиепископия или патриаршия — все едно, но подъ българско чувство и душа, съ българска пѣсень, служба и молитва, пъкъ даже и понѣкога на гръцки или другъ езикъ, по черковно-религиозна-традиция, щомъ църквата и религията сѫ изразители на божието царство, а не на земното или политическото.

Тази патриаршия на българитѣ въ Охридъ не се създаде и не се извоюва въ името на насилственото покръстване на живущитѣ въ Западното българско царство, та чрезъ нея и него да станатъ тѣ българи. Не. Населението е българско. То е отдавна християнско. То иска за своя езикъ, за своитѣ чувства и за своето национално съзнание едно върховно църковно-просвѣтно учреждение, чрезъ което да изпитва и изживѣва своята национална свобода и бѫдеще. Ако би липсвало туй национално-българско съзнание, то би било излишно и върховното църковно-религиозно учреждение: на населението можеха да служатъ свещенници и владици въ всѣко отношение, при свѣтлината и нарежданията, идящи отъ патриаршията отъ Цариградъ, или безразлично, отъ кой патриархъ. И въ него време, както и по-късно, между Константинополъ и Римъ имаше голѣма борба, около душитѣ на народитѣ, религиозно кому да бѫдатъ подчинени — на патриарха или на папата, щомъ тѣзи народи се дѣлятъ, съ такситѣ и съ данъцитѣ си, плащани на тѣзи върховни религиозно-политически учреждения. Симеонъ бѣ разбралъ ясно това, разбралъ го е сѫщо и Самуилъ, да не плаща българскиятъ народъ никакви такси и никаква данъци, вънъ отъ предѣлитѣ на царството му, а само на едно собствено и самостоятелно свое подобно учреждение. Туй негово учреждение ще му представлява религиозниятъ култъ, съ луксъ, съ достойнство, съ преданость и искреность предъ Бога. То и ще го просвѣщава срещу грѣховетѣ и въ името на добродетелитѣ. Македонскитѣ българи иматъ сега при Самуила такъво учреждение и само предъ него се молятъ и кланятъ. То е посрѣдникъ върховенъ между тѣхъ и Бога. То е радостьта и надеждата имъ, чрезъ която се отива въ задгробния животъ спокойно. То опрощава грѣховетѣ, чрезъ ходатайството си предъВсевишния и то напѫтствува къмъ моралъ, съзнание и човѣщина въ името на Христа.

Прочее, постиженията на Самуила, въ името на Западното българско царство, съ база Македония, следъ Симеоновата България, сѫ вѣликолѣпни, наспроти силитѣ на Византия. Но силитѣ на тази българска Македония, на туй Българско царство, сѫ въ изтощение вече, въ свръзка съ причинитѣ, които посочихме вече по-горе, въ връзка съ общото Българско царство, преди раздѣлянето му. Бързъ упадъкъ ще настѫпи. Самуиловото царство, чрезъ проявенитѣ опити и чрезъ постигнатото вече, ще изхарчи последниятъ български избликъ, въ старостьта на културата и цивилизацията, присѫща на всѣка нация, присѫще сега и на цѣлокупното българско племе въ тази голѣма за него историческа епоха.

Византия се надига отново, събрала е нови сили, следъ умората и упадъка на българитѣ, следъ умората и изтощението и на българитѣ отъ Македония, които по-късно отъ другитѣ „славяни“ станаха „българи“, съ българска душа, за да загинатъ като българско царство, но не и съ българската си душа при царуването или само нѣколко години следъ туй царуване на Самуила, който обнаружи при смъртьта си, при личната си смърть, една велика и нечувана въ историята на царетѣ на народитѣ душа: една единственна съвѣсть и велико благородно сърдце — героично по страданието си отъ страданието предъ злочестата картина на страдающитѣ предъ неговия погледъ — сърце.

Въ биткитѣ при Бѣласица, въ Македония, Самуиловитѣ войски сѫ побѣдени отъ византийскитѣ, водени отъ императоръ Василий. Самуиловитѣ войски, въ името на една засада, попадатъ въ пленъ. Туй имъ нещастие се съпровожда съ още едно по-голѣмо нещастие, което сега може да освѣтли и даде истинския образъ на две култури, на два религиозни култа, на две цивилизации: византийската и българската, отъ една страна императоръ Василий отъ Константинополъ, отъ друга — царь Самуилъ отъ Охридъ. Императоръ Василий отъ величието и блѣсъка, заедно вземени, въ името на Византийската империя, по традиция и история, царь Самуилъ отъ името на България, сѫщо по традиция и история, като и двамата сѫ помощници божии и двамата сѫ християнски владѣтели, и двамата сѫ християни, въ името на Христовата любовь и човѣщина посветени и закълнати, по миропомазване и животъ.

Отъ плененитѣ войски на Самуила „високоблагородниятъ“ византийски или гръцки императоръ заповедва да се избие една часть, следъ като тѣ сѫ безвредни... а на други 15,000 души, заповедва той, безъ всѣко гризене на съвѣстьта и безъ нѣкой да го разубеди, да не извърши туй антихристиянско и античовѣшко злодеяние, да се изкаратъ очитѣ, като на всѣки сто души се остави по единъ войникъ съ едно око... Така пада тукъ невинната кръвь на избититѣ пленници, така се изваждатъ съ ножове и игли очитѣ на пленени хора, очи, които, съ изтеклата кръвь отъ тѣхъ и захвърлени, се размѣсватъ съ кръвьта на избититѣ, като се изхвърлятъ отъ главитѣ, отъ живитѣ глави на нещастницитѣ, и се оставятъ заедно съ труповетѣ на мъртвитѣ на звѣроветѣ и птицитѣ... Има ли некжде въ историята на народитѣ подобно варварско нѣщо, толкова повече въ историята на другитѣ християнски

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

народи, — едно нечувано злодеяние, предъ което не е трепнала съвѣстьта на злодея християнинъ, императоръ отъ Константинополъ, основната люлка на християнската човѣщина и любовь?! Жертвитѣ на туй нечувано злодеяние сѫ македонски българи — македонски войници. Когато нѣкога Крумъ отрѣза главата на Никифора, той, Крумъ, не бѣ християнинъ. Богъ му е простилъ злодеянието, защото не е билъ просвѣтенъ. Но Богъ и македонцитѣ не ще простятъ никога злодеянието на византийския християнски императоръ „Василий българоубиеца“ и на византийскитѣ християни. . . Така византийскитѣ гърци избиха и озлочестиха тѣзи българи-македонци. Но не само това.

Следъ този си „героиченъ актъ“, българоубиецътъ изпраща войницитѣ съ извадѣнитѣ очи, съ образи покрити съ кръвь, съ сърдца и души препълнени съ мѫки и страдания — въ органическа тъмнина, поради слѣпотата имъ, и въ физически болки отъ ранитѣ имъ, като „даръ“ на царь Самуила. . .

Въ първия мигновенъ погледъ къмъ туй страшно безчовѣчно зрѣлище, предъ образа на тази толкова страшна картина, измислена и сътворена отъ единъ императоръ, Самуилъ се хваща за лѣвата страна на гърдитѣ си. Свѣтътъ се изгубва предъ очитѣ му, небето се „струполва“ надъ него, чрезъ силата на нѣкакъвъ грьмъ, той пада въ несъзнание и умира. Това е било най-голѣмиятъ протестъ на една високоблагородна, човѣшка, християнска и царска душа, отъ любовъ къмъ Македония, къмъ нейнитѣ българи, негови войници. . . Така Македония сега ще изчезне като българско царство, но чрезъ тѣзи потресни, античовѣшки събития, да остане за винаги въ историческата ѝ паметь, следъ Симеоновото и Самуиловото царуване, че тя е българска, а не гръцка, още по-малко сръбска.

Самуилъ и царството му минаватъ въ историята на българитѣ, като нѣщо било, което, кристализирано въ единъ исторически култъ, превърнатъ въ митологически битъ, проява на българизма, съ цѣлия му трагизъмъ и героизъмъ, съ цѣлото му величие и бѫдеще, оживѣва и се проявява възкръсналъ подъ лѫчитѣ на слънцето, което, се е сигурно тогава потъмнило, отъ срамъ, както се е било потъмнило при разпятието на Христа.

Гърци и македонски българи — туй сѫ две несъвмѣстими нѣща за бѫдещето въ историята, следъ Самуила и Западното българско царство, макаръ и то вече пропаднало следъ Самуила като Източното българско царство, подъ византийско робство.

Византийското владичество и Македония.

При Романа (1014—1015) и при Иванъ Владислава (1015—1018), следъ Самуила, Западното българско царство, затаило въ душата си нечуваното злодеяние на „Василий българоубиеца“, издъхва окончателно, като политическа, самостоятелна държава и преминава подъ робството на Византия. Въ предѣлитѣ на туй робство се намира вече цѣлостното българско царство отъ Черно море до Албания и отъ Дунава до Егейско море. Източното българско царство е снишено въ душата си още по-силно следъ пропадането на Западното, убита е всѣка надежда у него за възкресение отъ политическото си мъртвило, при все това обаче то си остава съ вѣрата въ гърди, че всичко туй не ще трае вѣчно, защото тази вѣра се подхранва отъ скрития сега дълбоко въ душата му куражъ, че ще дойде моментътъ на възкресението, рано или късно. А Западното -- изпитало ужасътъ на византийското злодеяние, се примирява съ ожесточение въ гърдитѣ си, че ще настѫпятъ и за него свѣтли дни, когато разплатата или отмѫщението ще намѣри своето приложение, тъй като нищо на свѣта не остава безъ възмездиие: — така учи не само Мойсей въ Стария заветъ на Библията, но и самъ Христосъ, като казва, че всѣки получава наградата си, споредъ дѣлата си. Изкланитѣ и ослѣпени — съ десетки хиляди българи, отъ единъ християнски императоръ, искатъ своето възмездие и ще го постигнатъ единъ день. Самъ Богъ е благословилъ войната съ борбата на ангелитѣ и дяволитѣ, но не е допустналъ толкова грозна жестокость и неописуемъ ужасъ, каквито е извършилъ и упражнилъ „Василий българоубиецътъ“ въобще надъ българитѣ. Защо направи всичко туй византийскиятъ императоръ съ българитѣ? Защо извади той очитѣ на толкова хиляди българи? — Този фткт, туй невъзможно за квалифициране злодеяние, предъ което и най-закоравелиятъ престѫпникъ може да потрепери, може да се обясни и трѣбва да се обясни не само въ името на истината, въобще, за човѣчеството, но и въ името, въобще, на общочовѣшката психика, която до днесъ познава много жестокости: изгарянето на Римъ, инквизициятаа надъ християнитѣ въ римскитѣ циркове, по-после папската инквизиция, жестокоститѣ на Тридесетгодишната война, турскитѣ кланета въ

Австрия и България и много още други, за да се не връщаме преди Христа и диримъ други жестокости, като въ Египетъ, унищожението на Троя и Картагенъ и пр., но при все това: на хиляди хора да се изкаратъ съ спокойствие очитѣ и следъ това да се оставятъ въ тъмно да живѣятъ на свѣта, да имъ се изкаратъ очитѣ съ търпение и човѣшко спокойствие отъ злодеитѣ, вмѣсто, което е било за предпочитане, до колкото туй въ себе си съдържа нѣкакъвъ човѣшки елементъ, да бѫдатъ избити и издъхнатъ и свършатъ съ живота си наведнъжъ, туй не ще разбере никога човѣчеството и остава уникумъ въ неговата история и за неговата психика злодеяние. Такъво злодеяние може да извърши съ спокойствие само единъ архипрестѫпникъ, какъвто човѣчеството другъ, отъ най-древнитѣ времена, до днесъ, не познава. Какъвъ смисълъ обаче е могло да има туй колосално и единственно по размѣра и рода си злодеяние? — Единъ: да се унищожатъ враговетѣ на Византийската империя, въ лицето на българитѣ, та единъ пѫть за винаги да настѫпи миръ за Византия. Тѣзи българи не бива да живѣятъ, не бива да иматъ царство, тѣ не сѫ отъ Бога сътворени хора, тѣ нѣматъ право на земята, а само византийцитѣ, които, разбира се, сѫщо като нѣкогашнитѣ римляни, сега византийци, сѫ дошли на Балканския полуостровъ и сѫ поробили тогавашнитѣ македонци, а по-послѣ дошлитѣ славяни, — сега, по този начинъ тѣ ще поробятъ и унищожатъ българитѣ, съ българската душа и съ българския езикъ. Упорити и неотстѫпчиви сѫ били тѣзи българи за Византия, за тъй нареченитѣ византийци. Чрезъ злодеянието си „Василий българоубиецътъ“ е увѣковѣчилъ самъ нещастниятъ си сатанински образъ и име, но не и нѣщо повече е постигналъ. Единъ малъкъ политически умъ, една слаба мѫдрость, едно безумно престѫпление — туй сѫ двигателитѣ на намѣрението на този българоубиецъ, да направи голѣма услуга на империята, чрезъ унищожението на българитѣ, за да я закрѣпи и ощастливи, безъ обаче да мисли обширно и логично, безъ да става великъ творецъ и великъ зашитникъ на империята, като е билъ триумфално посрещнатъ, като побѣдитель, като се е молилъ въ луксъ и разкошъ въ храма господенъ, предъ иконата на Христа и предъ тази на св. Богородица, дарителка на човѣшкия животъ. Но този победитель е и злодей, — туй той не е разбиралъ. Щомъ той е билъ извършилъ туй толкова безбожно, нечувано и свирѣпо злодеяние надъ Самуиловитѣ войници, то едно е пропусналъ: да изкорени всичко живо българско въ Македония. Но. . . но Византийската империя и самъ той сѫ имали нужда отъ останалото „живо“, което ще работи и принася доходи. . . Така злодеятъ, заедно съ империята си, е оставилъ туй живо, отъ което единъ день ще възкръсне политическиятъ български мъртвецъ тамъ. . . въ самата пазва на Византиякската империя, за да стане още по-блѣскаво съ грозата си неговото нечувано злодеяние.

Това злодеяние е дало сега своя резултатъ: „македонцитѣ“ сѫ повалени и се намиратъ въ политическо робство, сѫщо както и „мизийцитѣ“ и „тракийцитѣ“ — или въобще всички българи. Тѣ всички сѫ роби, крепостници, черноработници — безимотни, слуги на нови, чужди господари. Земята на всички е въ рѫцетѣ на владѣтели — византийци. Тѣ сѫ останали да живѣятъ само физически, душитѣ имъ сѫ живи погребани въ живитѣ имъ тѣла, безъ права и безъ гласъ на протесть, но съ затаени надежди и куражъ за ново свѣтло бѫдаще, защото оттатъкъ предѣлитѣ на туй робство се чертаятъ не полумрачнитѣ силуети на едно минало, а истинскитѣ живи картинни образи на едно величие и могѫщество, на единъ блѣсъкъ и щастие, озарявани отъ онова, що е било за бащитѣ и дедитѣ имъ българско — Българско царство, български политически, свободенъ животъ, български царе, българска слава и българско право, моралъ, животъ, щастие: въ домове, палати и дворци, въ събори, тържества, паради, обичаи и церемонии; на своето царство сѫ давали тѣ данъци, за него сѫ ковали орѫжие, на своитѣ боляри сѫ работили тѣ, тѣхната българска речь сѫ слушали, тѣзи боляри сѫ ги водили, облагодетелствували и тѣ сѫ били най-скѫпи гости на сватби, кръщенки, тържества, церемонии и др.

Почти цѣли два вѣка или вѣкъ и половина най-малкото отъ падането на Западното българско царство — Источното четиредесеть години повече — значи, презъ XI и XII столѣтие, българитѣ се намиратъ подъ византийско робство. Това е именно новиятъ политически периодъ на византийското съвземане, възраждане и закрепване, следъ упадъка на империята, който даде възможность на българитѣ да се развиятъ и разширятъ, като държава и нация, въ нейнитѣ граници. Тѣзи две столѣтия сѫ черни за българитѣ, но при все това, въ туй си робство, тѣ ще запазятъ своята национална душа, въпрѣки всички терзания на робството си. Преди всичко тѣ ще запазятъ масово езика си, българскиятъ езикъ, защото е въ основата си той езикъ, съ свои умотворения, съ свои легенди, епосъ, пѣсни, молитви и др. Този езикъ, развитъ и въ българската писменность или книжнина, е изразъ на българската душа и на българското чувство. Преданията въ този езикъ, сплотени съ всичкитѣ дѣла на българскитѣ царе и боляри, макаръ книжно не стигнали въ самитѣ селски недра на този поробенъ народъ, се носятъ отъ уста на уста, отъ ухо въ ухо, отъ среща въ среща, отъ съборъ въ съборъ, отъ храмъ въ храмъ, отъ домъ въ домъ, отъ село въ село. А селото преди всичко е най-добриятъ резервуаръ на всичко национално. Туй село, въ поробена България отъ Византия, последната не може да съкруши. То си има своитѣ собствени традиции и обичаи, то си има и своята носия и свой начинъ на животъ и работа. Византия можа да „погърчи“ само нѣкои отъ градоветѣ, които сѫ изключително търговски, но безъ голѣма и дълбока връзка съ земледѣлието. Така българскитѣ села оставатъ, преди всичко, неподатливи по природата си на погърчването, чрезъ което Византия иска да създаде единство въ предѣлитѣ си. Но тя се мами и върху погърчването и въ градоветѣ, гдето гражданинътъ е ловъкъ, и практиченъ на компромисъ, до като „мине моста да се кланя на дявола“ . . . Защото въ българската душа, както казахме, следъ туй поробване на България, не само вѣковетѣ и кръвьта на „българитѣ“, но и великитѣ български царе сѫ оставили много — и то е неизличимо, неподлежащо на погърчване. И въ едното и въ другото царство — паднали подъ Византия, при поробването, сѫ останали живи хора, много живи българи не само въ юношеска възрасть, но и по-голѣми, които сѫ преминали отъ българската свобода въ византийското робство, за да разказьватъ чрезъ живото слово на иднитѣ, сега въ робство, тѣхни поколения за България, за величието й, за по-миналото й величие, въ всѣко отношение. А туй обхваща единъ животъ на поколенията, най-малко отъ 60 или 70 години, да слушатъ тѣ живитѣ свидѣтели на туй българско величие, поне отъ предѣлитѣ на Западното българско царство, въ което сѫщо преди падането му е говорено 40—50 години за Източното царство. А седемдесеть години, отъ живи свидѣтели на българското царство, за поколенията на българитѣ въ византийското робство, не сѫ малко, нито безъ значение. Въ тѣзи седемдесеть години опититѣ за погърчването не сѫ могли въ никой случай да бѫдатъ сполучливи, толкова повече, че следъ поробването, първитѣ смутове и възстания на българитѣ срещу Византия започватъ бързо. Несполучливото възстание на Петъръ Делянъ отъ 1040 и това на Константинъ Бодинъ отъ 1073 г. Тѣзи смутове и възстания, макаръ и несполучливи, сѫ изразъ на пробуждающата се и опомнящета се вече срещу робството българска политичска душа, свързана съ тази на живитѣ свидетели, за които говорихме, а сѫщо и проблѣсваща, за да озари съ лѫчь на надежда и куражъ по-нататъкъ поробенитѣ, да се не отчайватъ. Тъй че, презъ останалитѣ седемдесеть или осемдесеть години на робството, надеждата не само ще порастне, но и ще се превърне въ буря и стихия за свобода, и ще се реализира. Старитѣ свидетели на българскитѣ царства измиратъ, синовемѣ имъ, и внуцитѣ и правнуцитѣ имъ живѣятъ сега съ заветитѣ и традициитѣ за цѣлокупното Българско царство. Тѣ, тѣзи поколения, даватъ сега жертвитѣ на възстанието и поддържатъ свещенния огънь въ храма на българската душа, пламтящъ за политическа свобода и борба срещу Византия, която отново ще се пресити въ луксъ и разкошъ и отново ще влѣзе въ орбитата на упадъка, като ще последва голѣмото освободително и сполучливо възстание на българитѣ Асѣнь и Петъръ въ 1186 г.

До туй голѣмо освободително национално възстание, което сполучва да създаде ново българско царство въ Мизия, „еленизирането“ на България е въ своя тържественъ ходъ, но то среща и отпоръ. Българскитѣ дворци, крепости на българскитѣ царства, сѫ запустѣли. Запустѣли сѫ и много отъ крепостнитѣ домове на боляритѣ, отъ тѣзи има много избити, други сѫ се предали и подчинили, други сѫ избѣгали вънъ отъ предѣлитѣ на Византия, а нѣкои сѫ се погърчили. България нѣма военна команда, нѣма българска сѫдебна власть, българска администрация и полиция, а дето се може, забраненъ е и българскиятъ езикъ точно тъй, както е днесъ въ българска Македония, подъ сръбска и гръцка власть На политическата платоформа на обществения животъ въ България не може да става дума за нѣкакво Българско царство, за неговото нѣкогашно величие, за неговата сѫдба и за възможностьта на неговото повторно създаване, туй, особено, следъ посоченитѣ вече две несполучливи възстания.

Но еленизирането е предприето не само въ политическо-военно-сѫдебно и полицейско-административно отношение — всичко туй е повърхностно и всичко туй го много добре разбира Константинополъ, защото иначе ще отиде всичко напраздно. Следъ „Василий българоубиецътъ“ има по-умни управители въ Византия, тѣ ще надминатъ съ своята „култура и цивилизация сега злодеянието на „Вулгарохтона“, само че въ другъ смисълъ и друга форма, и по други начини. Василий изби физически българитѣ, неговитѣ приемници ще се опитатъ сега да ги убиятъ духовно. Тѣ ще се опитатъ да изтръгнатъ отъ душитѣ имъ чистата духовна българска култура и чистиятъ националенъ български религиозенъ култъ, т. е. ще се опитатъ да заличатъ въ душитѣ имъ върховетѣ на българската култура и цивилизация, намѣрили изразъ презъ вѣковетѣ за македно-славяно-българското сѫществуване въ българската църква и българската света църковна книга и въобще въ книгата и писменностьта, създадени за България и българитѣ отъ Кирила, Методии, Симеона и др. — патриоти, владици, отшелници, учени, учители и т. н. Това се нарежда съ съгласието на императора и патриарха отъ Константинополъ. Полицейската власть, висшата и административна — сѫдебната, придружена отъ елински духовници—владици, свещенници, калугери и светски учени се втурва въ монастиритѣ и църквитѣ на българитѣ, въ домоветѣ, и жилищата на калугери, свещенници, владици и учени, въ самата българска патриаршия, последователно, и на всѣкѫде, и дири българската книга, за да я прибере, а по-после унищожи, чрезъ скѫсване и изгаряне. „Това сѫ „еретически„ книги. Това сѫ писания на дяволи, на безбожници и пр.“, — така е казвано, сигурно, на простия български народъ, за да изтръгнатъ светинята отъ душата му, наспроти неговото национално-българско чувство . . . , но безъ да могатъ въ сѫщность да постигнатъ насилницитѣ цельта. И нищо чудно за всичко туй, за тази толкова голѣма тогавашна култура и цивилизация на Византия, въ която всѣка вѣротърпимость, толерантность и човѣщина сѫ били изчерпани по отношение на тѣзи нещастни български роби! А тѣзи роби, нѣкога при величието на царството имъ — и при Симеона и при Самуила, имаха свои патриарси, своя национална църква, съ своя национална християнска църковно-българска книжнина, свои свещеници, свои владици — и всичко това толкова тържествено и толкова радостно признато отъ Константинополъ, отъ императоритѣ и партиарситѣ му, — сега станало черно, еретично, езическо!...

Ето защо тукъ бихме казали съ пълно основание, че „аутодафето“ (изгарянето на еретичнитѣ книги), за което се говори въ историята, че е било и е било на католишката църква въ Европа, е преди всичко „аутодефе“ на цариградската или византийската църква, която първа дигна рѫка срещу Христа—да унищожи националната църква и националната църквовна книжнина на българитѣ, за да си не служатъ съ учението Христово на своя езикъ. А и нѣщо повече: византийската църква, която създаваше патриарси самостоятелни на България, сега ги премахва, въ името на една политика, която е абсолютно антихристиянска. Тя е вкарала нечистата политика въ Христовата църква и вѣра първа и, че сега ще премахне не само самостоятелностьта или върховното достойнство на българитѣ въ лицето на Охридската патриаршия, но и въ лицето на християнскитѣ владици, свещеници и калугери — българи.

Въ тѣзи вѣкове на българското робство подъ Византия българската църква въ Охридъ ще бѫде унищожена и я унищожаватъ или по-добрѣ казано, я погърчватъ или елинизиратъ. Тя не може повече да блѣсти съ своя кръсть на разпятието Христово предъ божието слънце, не може повече да сочи на свѣта, че тукъ има една върховна църква на българскитѣ църкви, която отразява върховната вѣра, стигаща до мистицизъмъ, до дълбокъ фанатизъмъ, — вѣрата въ Христа и учението му; тя не може повече да звъни съ „камбанитѣ“ си, подъ български национални рѫце; въ нея службата и пѣсеньте къмъ Бога, къмъ Христа, къмъ майката — Богородица и тихата молитва ще трѣбва да се произнасятъ и четатъ на гръцки езикъ; въ нея българскитѣ надписи на иконитѣ ще трѣбва да се заличатъ, като „езически“ и се замѣстватъ съ гръцки; въ нея тамянътъ отъ кандилницата ще трѣбва да „дими“ по „гръцки“, въ нея свещитѣ и кандилата трѣбва да свѣтътъ или блѣщукатъ, както и всичко, по „гръцки“, та само така да се опрощаватъ на грѣшнитѣ грѣховетѣ; въ нея благословията, причастието, петохлѣбието, кръщението, вѣнчаването, погребението, маслоосвещението и водосветътъ трѣбва да ставатъ по гръцки; книгитѣ трѣбва да бѫдатъ гръцки; дискуситѣ за владицитѣ и патриарха трѣбва да събиратъ парични и други волни помощи за владицитѣ, а главно за патриарха въ Константинополъ... Нищо българско, нищо за български владика и патриархъ: — последнитѣ не сѫществуватъ, прогонени сѫ, изчезнали сѫ; тѣ сѫ изчезнали заедно съ свещеницитѣ и пѣвцитѣ, че и съ калугеритѣ отъ монастиритѣ — или насила „погърчени". Това е билъ „божественниятъ лѫчъ" въ елинската идея за погърчване, спустнатъ отъ божеството — патриархъ въ Константинополъ надъ Охридската българска църква, лѫчъ „озарилъ" всички български митрополитски, монастирски, градски и селски църкви, въ цѣла поробена вече България на Симеона и Самуила. И туй помрачение на Константинополъ противъ българитѣ, когато той ги направи християни и когато по-рано Константинъ даде свободата на всички народности, да се молятъ на свой езикъ въ името на Бога и Христа, съгласно повѣлята на Христовата църква, въ името на всички езици, и туй, още повече, когато апостолъ Павелъ въ писмата си къмъ солунчанитѣ хвали македонцитѣ, че вѣрватъ въ Бога и се обичатъ подъ знака на неговата любовъ, тѣзи македонци, които бѣха слѣти такива отъ тракийци и македонци. (Съ Македония заедно трѣбва да се разбира и Тракия).

Но не е ли днесъ сѫщото мрачно полождние не само съ църквата, но и съ училището въ цѣла Македония, защото е тя българска, — и то деветь вѣка по-късно, когато въ Европа е проглушена и последната колиба отъ демократическия, свободолюбивия, правовия и националния принципъ, въ името на тъй наречената голѣма човѣшка култура и цивилизация? Въ името на общото европейско общежитие? Или само защото въ Македония има българи — само тѣмъ е отречено всѣко човѣшко право, всѣко християнско благоволение и всѣки милъ погледъ и усмивка на човѣшката цивилизация, на голѣмата култура и на голѣмата човѣшина? Македония е разпната днесъ въ XX вѣкъ на кръстъ отъ лоши и „нехристиянски" хора... Но по-нататъкъ:

Въ повалената подъ Византия България, добила право на гражданственость и развитие, по силата на вѣковетѣ, въ предѣлитѣ на първата, следъ изтъкнатитѣ по-горѣ несполучливи възтания на Петъръ Деляна и Константинъ Бодина, ставатъ вече и нови чудовищни работи. Въ България се втурватъ едини следъ други куманитѣ и печанегитѣ. Всичко туй, до тукъ вкупомъ вземано, отчайва българитѣ, за туй между тѣхъ настава едно вълнение, едно движение, полуполитическо, но при това напълно религиозно. Последното е богомилското движение.

Туй движение, както видѣхме вече, е известно на българитѣ още отъ самостоятелното имъ сѫществуване, като държава, за да се разрастне сега и по обема на своята теория, и по ширина и дълбочина, въ маситѣ, които завладява. То е насочено срещу неправдитѣ на живота и чрезъ църквата, която крепи политическиятъ строй на държавата, иска

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

да нанесе ударъ на този строй, съ борбата си, като учение — и то религиозно. Тогавашната християнска църква — представлявана отъ източнитѣ патриарси и римския папа, бѣ почти единна въ догматиката си, въ сѫщностьта, по отношение на Християнството, макаръ и при различни нюансирания, относно сѫщностьта на самата си догматика, но вече при сѫщественни формално-технически-църковни и обрядни проявления и изпълнения, възъ основа на сѫщата си догматика. Римъ е първиятъ, който внася голѣми различия въ туй отношение, наспроти източнитѣ патриаршии — главно Ерусалимската и Константинополската. Има различия, вследствие на споровет̂ѣ и решенията на вселенскитѣ до тогава християнско-църковни събори, особено около истинскитѣ и неистинскитѣ евангелия, относно иконитѣ и молитвитѣ и на вѣрующитѣ предъ тѣхъ, за Светия духъ, за формалности и пр., и тѣ, тѣзи различия, даватъ характерътъ на нѣкои патриаршии или църкви, за да се отличаватъ едни други. Борбитѣ въ вселенскитѣ събори, а именно въ Константинополскитѣ, Никейския и др. сами даватъ поводъ на християнитѣ, да нюансиратъ не само въ догматиката на вѣрата си, но и въ формалноститѣ, при изпълнението ѝ, а тъкмо съ туй се поклаща и абсолютната стабилность на догматиката и самитѣ ѝ формалности. Най-интересни сѫ въ туй отношение отношенията на Бога и Дявола, т. е. доброто и злото въ християнската догматика, тълкуванията на владицитѣ и патриарситѣ на този догматизъмъ, а сѫщо и запазването или незапазването на иконитѣ, около които се развива споръ и борба до крайностъ между двет̂ѣ християнски течения, а имено: иконитѣ сѫ необходими, тѣ не увреждатъ християнското учение и догматика, отъ една страна, и отъ друга — тѣ сѫ символи на езичество, на идолопоклонство, и сѫ вредни, защото молящитѣ се предъ тѣхъ и целуващитѣ ги забравятъ Бога и Христа — иконитѣ имъ сѫ божества. Около църквата, съ цѣлата ѝ организация, прокарана формално въ Византийската империя и по-после възприета отъ българската държава, се създаватъ редица доходни занятия, скѫпо и прескѫпо плащани. Това сѫ скѫпитѣ дрехи на духовенството, издръжката му, издръжката на монаститритѣ и калугерството, скѫпото иконописство, скѫпитѣ църковни книги, скѫпитѣ свещници, скѫпитѣ „камбани" и клепала, скѫпитѣ кандила, скѫпитѣ постройки, скѫпитѣ украшения и пр. и пр. Значи, при християнския мистицизъмъ, дълбокъ по догматика и простота, пониква единъ видъ една пъстра индустрия въ името на религиозния култъ, индустрия-манифактурна, на разнитѣ занятия, но не на голѣми майстори—художници—въ всѣко отношение, на които трѣбва скѫпо и прескѫпо да се плаща. Всичко туй, следователно, се е покровителствувало отъ упраляющитѣ църкви, въ пълно съгласие съ политическата държавна власть. И този култъ, новъ за населението въ България, скѫпо издържанъ, обаче, въ материялно отношение, подига вълната на богомилството, ражда единъ попъ Богомилъ, въ сѫществующето още Българско царство при Петра, следъ Симеона. Но туй богомилство бѣ затихнало, бѣ замрѣло, бѣ заглъхнало, защото, безъ да изброяваме всичкитѣ причини, то преди всичко намѣри своя истински отпоръ въ прекалено идеалното християнско отшелничество, въ лицето на неговия най-типиченъ представитель Св. Иоанъ Рилски и „македонскитѣ" отшелници, а сѫщо и при обстоятелството, че държавата, срещу която се вълнуваше богомилството, бѣ българска, въ всѣко отношение, заедно съ скѫпата си църква.

Сега, обаче, положението на нѣщата е коренно промѣнено. Българската държава не сѫществува. Всички българи сѫ роби. И тѣзи роби сѫ сега двойни роби. Тѣ сѫ подчинени не само на феодали чужди по родъ и произходъ, нѣматъ имоти, нѣматъ даже семейна и девствена честь, тѣ работятъ на чужди, облагитѣ на труда имъ прибиратъ чужди, третирани сѫ като умразни кучета. Надъ всичко туй се разврѫща и разширява църковниятъ феодализъмъ, сѫщо тъй чуждъ, луксозенъ, луксътъ на който се плаща отъ християнитѣ роби, въ монастиритѣ на които има сѫщо чужденци—небългари. Унищожената българска църква, чрезъ Охридъ, въ Македония, е еленизирана формално и отъ християнско-православна е обърната въ политическо-спекулантска, за да се изсмуква чрезъ нея още повече всѣко благо на трудящитѣ се, честнитѣ и неуморни българи. За спасението на душитѣ си въ името на Християнството тѣзи българи трѣбва да ходятъ голи и боси, елинската църква прибира отъ тѣхъ по разни начини, и официално и неофициално, и последниятъ имъ грошъ, чрезъ всевъзможни начини. Тя особено спекулира съ устройството на църквата и съ требитѣ при кръщаване, вѣнчаване, погребение, молитви за болни, здрави и т. н. Но поробениятъ българинъ, че билъ той и селянинъ, има здравъ природенъ умъ и разумъ, край чувствата си. Той вижда цѣлата тази нечестива спекула, която самиятъ Христосъ, споредъ евангелията на Апостолитѣ си, прогони съ камшикъ отъ храма.

Тъй че, туй тежко положение на робитѣ българи, политическо и религиозно, тѣхното насилствено елинизиране и тѣхното безмилостно или нечовѣшко третиране дава пулсътъ вече на вълнението и движението имъ — движение, което е народно — религиозно. Елинизираната национално-българска Охридска църква, всички църкви въ българскитѣ земи, е ключътъ на възмущението, вълнението и движението, за да бѫде то отбелязано преди всичко като религиозно, но съ голѣмъ политически характеръ и за останалитѣ европейски страни и до днесъ. Туй движение носи богомилски печатъ и богомилски характеръ. Като оставимъ настрана религиозната форма и религиозната маска на богомилството, което е сега вече типично българско, поникнало на българска земя, въ българската душа, възкръснало следъ по-раншната си смърть, духътъ на попъ Богомила овладява българитѣ, особено тѣзи въ Македония сега, въ името на единъ протестъ, изразенъ само въ диспути, лоялно, срещу учението на елинската църква въ България; този духъ овладѣва съ хиляди и хиляди хора сѫщо така, както нѣкога духътъ на Христовитѣ апостоли овладя владенията или душитѣ на населенията въ римската могѫществена империя. И този сѫщиятъ духъ получава единъ интернационаленъ характеръ, за да видимъ сега по-ясно и по-подробно не религиозната, а политическата страна на неговия битъ.

Нищо чудно вече при описаното по-горе робско положение на българитѣ за появяването на туй богомилство въ такива широки размѣри. Ония, които сѫ превърнали църквата, вмѣсто за молитва и центъръ на религиозния култъ, въ нечистъ източникъ на преголѣми доходи, заплати, възнаграждения — и въ пари и въ натура — и които намиратъ рѫка за рѫка подкрѣпата си въ сѫществуванието на безправната политическа или духовна власть, сѫ подложени въ името на Христовото учение, като книжницитѣ и фарисеитѣ отъ самия Христосъ, на най-остра критика. Тѣ сѫ безпощадно критикувани, осмивани и подигравани. Тѣ виждатъ при това ново „религиозно“ движение на българитѣ-богомили единъ свой врагъ, но който не е опасенъ съ орѫжие въ рѫка, който не застрашава имперско-държавническата власть, обаче, който издига камшика само и този плющи срещу търгашескитѣ или църковни литургии, църквитѣ, учението въ тѣхъ по своя фалшъ и нескромность, и пр. Туй богомилство е нанесло вреди и на самата българска църква по-рано, но сега вредитѣ на елинската църква въ България сѫ колосални. Доброволно даванитѣ доходи особено на тази църква — доходи безмѣрни и убиващи личностьта, семейството, фамилията, народа. Усмивано е Христовото учение отъ богомилитѣ. Ние бихме допуснали тукъ, че туй богомилитѣ сѫ вършели отъ упоритость, заради престѫпно създадената за него луксозна форма отъ елинскитѣ автократи, въ неговата църква. Но, както и да било. Богомилството, като учение е и смѣшно и глу̂паво, що се касае до религиозната му страна. Политическата страна подъ маската на неговото антихристово учение или полухристово учение е важна и на нея ние държимъ тукъ.

Безпредѣлно голѣмиятъ политическо-стопански и църковно-религиозенъ феодализъмъ, туй е прикритиятъ подъ дрехата на богомилството обектъ, който преди всичко не е никакъвъ религиозенъ култъ: нито ново Християнство, нито пълно Антихристиянство. Този обектъ сѫ напада, анализирва, демаскира и проклина отъ богомилството и въ неговитѣ събрания, и въ негоитѣ послания и речи и дискусии. Феодаленъ политико-стопански и финансовъ, и феодаленъ религиозенъ култъ — срещу този феодализъмъ възстава богомилството въ тъмнината на тѣзи срѣдни вѣкове, когато, естествено, безъ феодализъмъ не можеше, на когато бѣ и трѣбваше той да бѫде преди всичко човѣшки, съ добродетели, както въ Стара Гърция преди Христа. Този феодализъмъ, нечовѣшки, безуменъ, разбойнически, подхранванъ отъ Константинополъ въ поробеното Българско царство, подхранва отрицателното учение на богомилството, което отъ Македония преминава и въ Гърция, като учение, а отъ Гърция въ Босна, отъ Босна въ Италия, отъ Италия въ Франция—по-късно. Голѣмиятъ и дълбокъ политически смисълъ на богомилството, даденъ сега, преди всичко, отъ Македония на човѣчеството, въобще, носи въ себе си зародишитѣ и на съвременния либерализъмъ и на съвременния демократизъмъ—въ днешно време. То, като учение, тогава, независимо отъ „мърсотиитѣ“ и „цинизма“ му досежно Христа, Дявола и Бога, си е имало голѣмиятъ смисълъ да подигане не само поробенитѣ българи подъ Византия, и политически и религиозно, но и въобще да подигне духътъ на самитѣ византийци, гърци и други, за да погледнатъ тѣ ясно на политическото си, стопанското си, финансовото си и религиозното си положение, положение на оживотенени роби, изгубили всѣки човѣшки образъ, както робитѣ на Египетъ и Персия нѣкога, както робитѣ на Римъ и попредишна Византия. Християнството носи освобождение за робитѣ и нещастнитѣ, въ всѣко отношение, и всички, които се кълнатъ и кръстятъ въ него отъ егоизъмъ, сѫ фалшиви християни, защото Христосъ бѣ между робитѣ и нещастнитѣ — и тѣхъ упѫтваше и лѣкуваше, тѣхъ хранеше и поучаваше, тѣхъ възкресяваше отъ мъртвитѣ, тѣхъ обичаше и тѣмъ обещаваше блаженното царство небесно, като казваше: по-добрѣ е да мине камила презъ иглени уши, нежели, „богатиятъ“ въ царството небесно. Христосъ, обаче, който се пожертвува и отиде на кръста за беднитѣ, защото ги считаше за справедливи и безгрѣшни, никога не поиска да си послужи съ насилието и ножа, напротивъ, той каза на Петра въ Гетсиманската градина: „Петре, скрий ножътъ си въ ножницата, защото който вади ножъ отъ ножъ умира“. Това сѫ съзнавали дълбоко въ душитѣ си българскитѣ богомили. Тѣ сѫ съзнавали дълбокиятъ смисълъ на Христовата притча за камилата и богатиятъ, който смисълъ не е никой другъ, освенъ оня смисълъ на плочата на Делфийския оракулъ: „Човѣче, познай себе си“, т. е. човѣче никога не мисли, че си ти само човѣкъ на земята, а, че има и други около тебе, спрямо които си длъженъ и задълженъ, защото живѣешъ между тѣхъ. Бѫди правдивъ, честенъ, достоенъ и човѣкъ къмъ тѣхъ, за да искашъ и ти сѫщото отъ тѣхъ, понеже само по този начинъ и по този пѫть въ живота на хората има истински човѣшки животъ. Не съ насилието и тиранията искаха и християнитѣ да наложатъ своята религия въ езическитѣ си държави. Тѣ прибѣгнаха къмъ бунта и революцията само въ крайния случай. Богомилитѣ вървътъ по този пѫть на Християнството и по надписа на Делфийския оракулъ. Тѣ проповѣдватъ кротко, никѫде се не споменава въ историята, въ документи и надписи, че сѫ били хора на бунта и революцията. Естествено, тѣ сѫ могли да иматъ орѫжия, колкото туй и да е било държавенъ монополъ: най-малкото обикновенни ножове и секири. Но не. Съобразно тѣхното учение, възъ основа на казаното за Делфи и Христа, тѣ сѫ искали, щото „грѣшницитѣ“, узурпатори и тирани, всевъзможни феодали, сами да се съзнаятъ и опомнятъ, като хора, като човѣшки сѫщества, насроти останалитѣ човѣшки сѫщества, тѣмъ подчинени и поробени, както туй го проповѣдватъ днесъ въ Индия Махатма Ганди и Рабиндранатъ Тагоре.

Така сега „теорията“ на богомилското учение добива единъ истински политическо-религиозенъ смисълъ и въ международно отношение, за да прескочи на далечъ македонскитѣ български граници и да се впише като едно учение на човѣшкото право, противъ робството, въ новитѣ скрижали на либерализма и демокрацията въ по케изнитѣ вѣкове на народитѣ въ Европа. Тази заслуга сега, щомъ трѣбва да се говори за заслуги предъ човѣчеството и предъ общата му голѣма култура, е българско-македонска. И тя не може да бѫде отречена отъ днешнитѣ варвари въ Македония — сърби и гърци, които по простата причина, че Македония имъ се падна случайно, преди всичко по българска вина и наивность, въ наследство отъ Отоманската империя, сѫ се забравили, какво правятъ тамъ, мислейки, че се намиратъ въ нея, като че ли въ една страна безъ исторически господарь, безъ опредѣлено минало, безъ население строго опредѣлено по националность и сѫщность, и то население, безъ заслуги и за либерализма и за демократизма, въобще, въ Европа, ако не и повече! Но нека още повече се уяснимъ по отношение на голѣмото богомилско движение, като политическо движение въ XI и XII столѣтие, когато България съ всичкитѣ си българи се намира подъ робството и тиранията на императоритѣ и патриарситѣ отъ Византия, които гуляятъ въ Константинополъ не само въ Хиподрома. . .

Нѣколко вѣка значи по-рано за политическия либерално-демократически ренесансъ на Европа, на държавитѣ и народитѣ стоящи на Западъ и Северъ отъ Балканския полуостровъ, българското богомилство е предвѣщало единъ прекрасенъ день, чрезъ своето учение, борейки се лоялно съ Византийската империя срещу потисничеството надъ робитѣ, срещу тѫпиятъ и алченъ феодализъмъ и въ политическо, и въ религиозно отношение. Прекрасенъ день, който въ ранната богомилска заря, забуленъ отъ нѣкаква мъгла, отъ нѣкаква завѣса, но които, и едната и другата, сѫ прозрачни, за да се види и разбере, какъвъ ще бѫде този день. Това богомилство иска порядъкъ, честность или контролъ народенъ въ обществеинитѣ и държавнитѣ, а сѫщо и въ църковнитѣ институти, а туй е основното начало на демократизма. Да се отрече всичко това на българското богомилство, ще се рече да бѫде туй отъ нѣкой педантъ историкъ, който дири само документи и възъ основа на тѣхъ да тегли подобни заключения, да не прозира сѫщностьта въ миналитѣ вѣкове и събитията, или, туй да бѫде нѣкой ограниченъ социологъ, който знае само да вижда онова, що е на лице предъ очитѣ му, по-нататъкъ нищо. . .

Богомилското движение се простира вече и въ Гърция, която е съседна, граничаща на Македония. То прескача въ Гърция, която, сѫщо като Македония, е въ предѣлитѣ на Византия и въ която — въ Гърция, отдавна е престанала Атина, а сѫщо и много други градове на тази сѫщата Гърция, въобще цѣла нѣкогашна Стара Гърция, да бѫде източникъ на каквато и да било философия и наука. Въ тази именно Гърция, изтощена въ всѣко отношение презъ вѣковетѣ, унищожена ѝ културата и стариятъ религиозенъ култъ, всѣка жизнеспособность за духовно и материално творчество е престанала да сѫществува. Въ тази Гърция, следъ падането на боговетѣ ѝ, следъ великата ѝ култура, сѫ останали сега лумпени, които, следъ приемането отъ нея на Християнството и следъ изтощението ѝ отъ римлянитѣ, сѫ се приспособили въ служба и въ услуга на Константинополъ, плуващъ въ богатство и разкошъ. Тамъ тѣ сѫ се приспособили и ставатъ държавни и религиозни служители, като въ ревностьта си, да се покажатъ достойни и вѣрни на империята и на църквата, поддържатъ тиранията и на държавното и на църковното насилничество, за да се еленизиратъ българитѣ въ всичкитѣ имъ области отъ Дунава до Срѣдиземно море. И тѣзи интелигентни лумпени, живи за съжаление и окайване, сѫ сѫщо така подтисници — помагачи на римско-византийскитѣ автократи и патриарси отъ Константинополъ, отъ вѣкове вече, да се доизтощи и самата Гърция, която и безъ това е слабо надарена отъ природата съ богатство и плодородие, освенъ гроздето и рибата, отъ морето, освенъ лимонитѣ, отчасти портокалитѣ и маслинитѣ. При това бедствено положение на Гърция, съ народъ почти морски, нахлува богомилството отъ Македония въ нея, и бедното население го възприема, като спасително. То е либерално-демократично учение, туй богомилство, и допада заради туй твърде много на поробения гръцки народъ, може би, повече тукъ, отколкото въ България.

Не ще никакво съмнение: ако богомилското учение намѣри почва и изходъ отъ България навънъ, при единъ чуждъ тиранически режимъ, ако то въ България бѣ и национално движение срещу този режимъ, въ една или друга форма, то именно Гърция е, която му предава международно значение, намѣрила го съ възприемането му за годно и удобно и ней да послужи за сѫщата освободителна цель, както въ България, — сега и двѣтѣ подъ обща византийска власть — и политическо-стопанска и религиозна, на която власть преди всичко служатъ много гърци, отъ вѣкове, като истински родоотстѫпници. Почвата, която попъ Богомиловото учение сега намира въ Гърция, е такъва, въ която лежатъ зарити зърна на едно демократическо минало, на миналото на предвизантийскитѣ старогръцки републики, въ които Сократъ, Демостенъ, Ликургъ, Солонъ, макаръ последнитѣ и автократи-републиканци, създаватъ закони за участието на народа въ управлението, чрезъ гласоподаване, избори и пр. Естествено, тогава тази старогръцка демокрация, както по-после и римската, изключваше робитѣ отъ себе си. Тѣзи истински роби, както е известно отъ историята, сѫ роби по рождение и такива придошли въ държавата, чрезъ воененъ пленъ или доброволно. Земепритежателитѣ и гражданитѣ-занаятчии, плюсъ управляющата бюрокрация — тѣ само принадлежаха на демокрацията, по силата на законитѣ. Сега, въ Гърция, изгубила образа на предшествующата Стара Гърция, цари едно всеобщо робство, както и въ България, и то е, което ги прави въ политическо, стопанско и религиозно отношение еднакви по участь, за да имъ послужи богомилството, като изходенъ пунктъ за спасение, да се отърватъ отъ сатрапията на Константинополъ. За туй именно отъ българска Македония богомилското учение се пренася и въ Гърция подъ Византия, лесно и радостно посрещнато. Дали сега България и Гърция ще се спасятъ чрезъ богомилството отъ робството си, туй е съвършенно другъ въпросъ. За насъ е необходимо да посочимъ, какъ туй учение, което буди толкова спасителна надежда, преминава отъ Македония въ Гърция, за да раздвижи и последната въ пѫтя на едно възмущение и вълнение срещу общото византийско владичество, и то тъкмо тогава, когато въ Македония е елинизирана българската Охридска църква, когато, сигурно, както днесъ, въ нея е забраненъ всѣки култъ на български езикъ, когато всѣка книжнина на български езикъ се преследва и когато отчаянието на населението се постепенно засилва, че едно такъво черно поробване предизвиква голѣмото богомилско движение. Византийското владичество е преследвало богомилството, но то сигурно, както първобитното християнство е знаяло, какъ тайно и явно да се държи и развива.

При народното и религиозно движение въ България, плодъ на които сѫ несполучливитѣ възстания, съ чисто политическа тенденция, и богомилското движение, като религиозно, но съ скрита и прикрита политическа тенденция, както видѣхме, цельта е една и сѫща. При чисто политическото народно движение за освобождение, преди всичко, вfocusматъ българско болярство, но които сѫ го обичали и уважавали отъ чисто патриотически подбуди и съображения, съобразно съ епохата и времето. Преди всичко, цельта, да се елинизира България, е извиквала у тѣзи български патриоти най-голѣмо възмущение и най-голѣмо отвращение. Свързани по традиции съ миналото на България, свързани кръвно, съ кръвното ѝ и честно достоинство, тѣ не сѫ искали да бѫдатъ само свободни въ имотно отношение, но свободни по кръвьта, достоинството и езика си. Чисто политическото народно движение намира основа въ политическото елинизиране на българитѣ. Сѫщата основа я намира и богомилството — така двѣтѣ движения, както вече видѣхме това, се допиратъ въ едно: свободата и правата на българитѣ, противопоставени на византийското владичество. И туй движение, общо взето — политическо народно и религиозно-богомилско — се разраства въ голѣми размѣри, подпомагано даже и отъ вънъ, съ чужда помощь срещу Византийската империя, за да стигне, най-напредъ, въ Мизия или Северна България до бунта и революцията, до онова грандиозно възстание на братята Асенъ и Петъръ, които създаватъ тъй нареченото второ Българско царство, съ столица Търново.

Сега, що се отнася още до самото богомилство, което отъ българска земя, чрезъ Македония, преминава въ Гърция, и по-нататъкъ и въ Босна, както и въ Италия и въ Франция, и по този начинъ получава единъ интернационаленъ характеръ, нуждно е да се спремъ, и то съвършено на кракто, върху състоянието на духоветѣ, тогава, въ Европа, а сѫщо и върху туй на самата Византийска империя въ Мала Азия.

Въ Европа, подъ влиянието на католическата църква, владѣе вече единъ мистицизъмъ, какъвто не е бивалъ до тогава. Той не може, естествено, да се сравнява, по съдържание и форма, съ мистицизъма на българомакедонското отшелничество. Въ сравнително спокойната Европа, папата отъ Римъ е намислилъ единъ колосаленъ планъ: да се освободи Ерусалимъ, Христовиятъ гробъ, Христовата църква, отъ безбожницитѣ, нехристиянски завоеватели. Тѣ се знаятъ кои сѫ: тѣ сѫ последователитѣ на Мохамеда, които въ Мека и Медина, на времето си, пакъ за смѣтка на Византийската империя, макаръ тя не пълна господарка тамъ, развиха и организираха една държава, въ предѣлитѣ на която постепенно попадаха малоазиятскитѣ земи и народи. Мохамедовата религиозна държава се развива бързо и въ силенъ темпъ, подобно на българската на Балканския полуостровъ, въ предѣлитѣ на Византийската империя. Мохамеданитѣ, сега сбиръ отъ разни семитско-турански области, по религията си, обаче, фанатици до безумие, и въ което лежи преди всичко силната арабска култура и реформираниятъ отъ Мохамеда арабски религиозенъ култъ, сѫ сложили завоевателната си рѫка върху Ерусалимъ и светитѣ и божественни Христови мѣста въ Палестина. Тамъ, вмѣсто култътъ на Христа, господствува полумесецътъ на нехристиянитѣ, неправовѣрнитѣ мохамедани. Папата въ Римъ, въ съгласие съ много добри католици: крале, князе, херцози, рицари и доброволци, въ лицето не само на единъ Петъръ Амиенски, организира и проповѣдьта и военната организация за експедициитѣ срещу неправовѣрнитѣ въ Ерусалимъ и освобождението на Христовия Господенъ гробъ. Последнитѣ хунски набѣги изъ Европа сѫ престанали, папската християнска власть въ Европа е толкова мощна вече въ относителното спокойствие на Европа, че силата на нейния мистицизъмъ и освобождението на европейския духъ, отъ изживяното отъ него презъ нѣколкото вѣка въ варваризъмъ, укротенъ отъ Христнянството, дири не само възъ основа на късния мистицизъмъ едно „авантюристично" приключение на далечъ, въ името на религиозния си култъ и въ името на разширението на крѫгозора му — и географически и по отношение на общото природно пространство, чрезъ религията, до проумѣването тайнитѣ и на небето, неговитѣ звезди, неговиятъ въздухъ, неговата астрономия, символъ на което се явява и наченающата вече готическа култура.

Така се зараждатъ кръстоноснитѣ походи, които вече даватъ въ продължение на единъ-два вѣка нови насоки и на политическия животъ въ цѣла Европа, а специално на Балканския полуостровъ, — като ще засѣгнатъ най-чувствително Византия, за да я разбъркатъ и унищожатъ единъ день до неузнаваемость, почти. Въ поробения отъ мохамеданитѣ Ерусалимъ, наредъ съ кръста Христовъ, подигранъ и поруганъ, се издига минарето на мохамеданската джамия, въ която, въ отличие отъ молитвитѣ и службитѣ въ Христовия храмъ, се изпълняватъ други молитви и служби, на другъ, непризнатъ отъ Християнството пророкъ — Мохамедъ, на единъ варваринъ за Християнството. . .

Византийската империя отъ Константинополъ е безсилна, поради всички ония причини, които изнесохме до тукъ, да предприеме кръстоносенъ походъ срещу мохамеданитѣ, напротивъ, слабостьта ѝ е допустнала поробването на Ерусалимъ. Тази ѝ слабость се опредѣля отъ историческитѣ елементи, които я съставляватъ, отъ раздоритѣ въ самитѣ имперски дворци, отъ злоупотреблението съ държавната и религиозната власть, отъ прекаления устремъ на елинитѣ да живѣятъ охолно, безъ всѣкакви грижи къмъ подвластнитѣ, а сега вече отъ Константинополската църква или патриаршия, която по подражание на римския папа почна да иска единство въ църквитѣ на разнитѣ християнски народности, но единство постигнато, чрезъ насилствено елинизиране на тѣзи народности, главно на българската народность въ Македония, Тракия и Мизия.

Въ изнесеното до тукъ се очертава ясно въ що се изрази византийското владичество въ България, а главно въ българска Македония, гдето, преди всичко пристѫпиха да премахнатъ, като я елинизиратъ, Охридската българска църква, следъ като падна и Западното българско царство подъ казаното владичество.

Но срещу това всестранно владичество въ България се зарожда народното политическо движение за освобождение, — започватъ възстанията. Подига се отново, нѣкога заспалото богомилско движение, което сега има напълно очевидна политическа цель, прикрита подъ религиозния му характеръ. Това движение е либерално-демократическо, и, по силата на самото положение, защото българитѣ сѫ поробени, то нѣма антибългарски характеръ, т. е. не е насочено отъ българи срещу българи, а единствено срещу потисницитѣ на българитѣ, били тѣ мирски или религиозни лица. Съ своя характеръ туй движение се превръща въ международно и е най-първиятъ и предвестникъ на либерално-демократическото учение, и преминава отъ Македония въ Гърция, като българско учение.

До тукъ, при това византийско владичество, сѫдбата на Македония е пакъ строго опредѣлена: тя е чисто българската сѫдба, на всички българи, отъ всички български земи въ Византийската империя презъ XI и XII столѣтия. Македония е здраво скрепена съ нещастието си къмъ общото нещастие и на Мизия и на Тракия. И тя чака освобождението си отъ чуждото владичество, както и другитѣ ѝ две сестри отъ Северъ и Югъ — Мизия и Тракия; тя страда заедно съ тѣхъ, тя се надява заедно съ тѣхъ. Тя е призована отъ сѫдбата си да чувствува, мисли и действува български. Туй никой не може да го оспори. Туй е истината: — противни доказателства и противна логика за него нѣма и не може да има. Тази Македония презъ туй робство не е била нито гръцко-византийска, нито сръбска, защото има до сега само една държава: Византийската империя, която господствува надъ нея съ насилието си.

Второто българско царство и Македония.

Очевидно, самитѣ исторически факти и тѣхното обяснение, направено отъ насъ до тукъ, показватъ, че предприетото елинизиране, въпрѣки всичкитѣ му похвати и мащинации, на българитѣ, отъ всичкитѣ имъ земи на Балканския полуостровъ, презъ XI и XII столѣтие, несполучи. Разбира се, много нѣщо бѣ елинизирано, но повърхностно. Основно и коренно елинизиране Константинополъ не сполучи да прокара, тъй като той се натъкна като корабъ о подводна скала, о затвърдѣлото българско съзнание и въ Македония, и въ Мизия, и въ Тракия. Много отъ българитѣ въ тѣзи тѣхни земи бѣха насила и изкуствено прегърбени, нагледъ, но не и смазани, простнати на земята, въ смисълъ на елинизирането имъ. Културата и религиозниятъ култъ, чрезъ който Константинополъ желаеше да елинизира българското племе, се оказаха недостатъчни по качеството си, понеже сѫщитѣ тѣхъ ги притежаваше вече последното, а и нѣщо повече: то притежаваше качествата имъ, наспроти самата закрѫглена надъ тѣхъ константинополска цивилизация, изтощена и изродена физически, за да действува енергично, което, именно съставлява върховното качество на всѣка култура и култъ, при прилагането имъ. Василий „българоубиецътъ“ се отличи само съ такава енергия, превърната въ зверски инстинктъ, при покоряването на българитѣ отъ Македония. Сега липсваше именно тази енергия на Константинополъ, следъ злодеянието на Василий, а не че първиятъ бѣ станалъ по-уменъ, по-мѫдъръ и по-човѣколюбивъ, отколкото „българоубиеца“. „Българоубиецътъ“ уплаши, но и сѫщевременно ожесточи българитѣ. Тѣ се съвзеха и опомниха бързо следъ неговото безмѣрно злодеяние и скрито проявиха, било съ хитрость, било съ пристореность, било съ жестове и др. енергията си срещу по-нататъшното елинизиране, като недопускаха то да се развие въ едно масово явление, и по дълбочина и по ширина, а главно да премахне езикътъ, българскиятъ езикъ и българското съзнание на поробенитѣ. Византия нѣмаше и нужднитѣ живи сили и срѣдства за тази цель. Какво можеше да направи, напримѣръ, единъ елински свещенникъ самъ, въ едно чисто българско село, или нѣколко такива свещенници въ единъ чистъ български градъ. Това не можеше да се постигне и чрезъ монастиритѣ и чрезъ църковнитѣ речи, отъ амвонитѣ, а сѫщо и чрезъ военната служба и дисциплина, а още по-малко чрезъ византийската книжнина. Срещу всичко туй именно се показа по-голѣма българската енергия, отъ името на българската национална култура и религиозенъ култъ, независимо отъ българската кръвь. И въ името на тази сѫщата енергия именно, чисто национална българска, Византия се видѣ отново предъ чудото: да възкръсне въ предѣлитѣ ѝ второто Българско царство, но сега вече при по-други условия, отколкото при Аспаруха преди нѣколко вѣка, когато той доведе българитѣ въ сѫщитѣ византийски предѣли. Сега ударътъ за възкръсването на царството иде отъ вънъ, но той е насоченъ чрезъ и съ помощьта на живущитѣ — поробени българи въ предѣлитѣ на Византия срещу самата тази Византия, и ги откъсне отъ нея, за да се възстанови царството имъ.

Въ продължение на сто и петдесеть години или двестѣ Византия не сполучи нито да промѣни кръвьта, нито да измѣни националното съзнание на българитѣ. Тѣ сѫ имали сигурно и тайни и явни светилища на книжнината си, — но всичко туй, въ течение на времето, на вѣковетѣ, е пропаднало, а особено по-после при турско-гръцкото имъ робство, което сѫщо не ги обезбългарява национално и духовно. Сто и петдесетъ или двестѣ години българската църква, „елинизирана“ въ религиозния си култъ, не е споменавала имената на българскитѣ царе, царици, князе велможи, патриарси, владици и др. Но въ пѣсеньта на българитѣ и въ преданията, тази страна на религиозния чистъ националенъ култъ, казанитѣ имена и дѣлата свързани съ тѣхъ, сѫ вървѣли по сборища, сватби и др. свободно и безконтролно,—знакъ на енергията имъ надъ културата и култа националенъ. Стигнали до тази развязка за енергията или качеството на българската култура и култъ, ние сега лесно ще пристѫпимъ къмъ нанесения ударъ, чрезъ голѣмото възстание въ Мизия или северна България, на Византия, отъ която область настѫпва възстановяването на Българското царство. Това възстание е продължение на утихналитѣ и потушени по-рано възстания, за които говорихме вече по-рано. Голѣмото възстание на двамата братя Асенъ и Петъръ отъ 1186 год. срещу византийската имперска власть е изразъ на жизнеспособностьта на българското племе, да живѣе свой самостоятеленъ животъ, въ своя национална държава. Потушенитѣ възстания сѫ сигурно не само две, защото, като по-важни, само тѣ двестѣ сѫ отбелязани, а сѫ много повече, но не отбелязани. Допустнато това обстоятелство, като правдоподобно, трѣбва да ни даде ясна представа и картина за състоянието въ Византийската империя, що се касае до владенията ѝ на Балканския полуостровъ, строго казано, до поробена България. Тѣзи възстания се организиратъ въ името на чистия български националенъ идеализъмъ, следъ това вече, съпроводенъ, може би, съ жестокости, разбойничество и др., но само срещу ония, които представляватъ всестранно византийската власть и спрямо ония, които сѫ се проявили като ренегати и предатели на българизма. Въ правото на тѣзи възстания нѣма нищо особено, ни повече, ни по-малко, отколкото туй сѫществува въ всички възстания, отбелязани и неотбелязани, въ общата човѣшка история, на разнитѣ народи, било презъ старитѣ или срѣднитѣ вѣкове, срещу узурпаторитѣ на самостоятелностьта и националнитѣ имъ свободи. Добродетелнитѣ и лошитѣ страни на едно възстание сѫ винаги на лице. Едно възстание е добродетелно преди всичко по силата на своя героизъмъ, насоченъ срещу количеството срещу него. Съ своето качество, а не количество, то побеждава, побеждава съ своята вѣра въ акцията си и съ светостьта на идеала си. А, ако пропадне, остава свѣтлиятъ споменъ за тази му вѣра и светость, като смъртьта е смърть за всички, рано или късно. Единъ възстаникъ располага само съ живота си. У него има преди всичко иделизъмъ, какъвто, например̀ъ, нѣкога имаше у македонцитѣ, когато при Александра стигнаха чакъ до Индия, но не за разбойнически плячки, защото би било смѣшно да се допустне, че македонецътъ е отишълъ само за плячки пешъ отъ Македония до Индия и се върналъ пешъ. При Александра е имало плячки до стигането и връщането на македонцитѣ, до и отъ Индия, но тѣ сѫ били въ името на държавата, за висша цѣль, а не частна. Културни цѣли, които посочихме, закараха македонцитѣ до Индия, после другото...

Възстанията въ Византийската империя, особено въ българскитѣ ѝ части, сѫ законно явление срещу тиранията, въ всѣко отношение надъ българитѣ: имотно, религиозно, книжовно, данъчно и пр. Тѣ пулсиратъ отъ името на българската национална кръвь и свидетелствуватъ за лошото управление и за лошото състояние на империята, на Константинополъ, като нейна столица, а сѫщо и за всички причини, показани за сѫщата империя, представляюща още повече единъ конгломератъ въ столицата отъ разни хора, стекли се само да живѣятъ въ луксъ и безумие, на гърба на империята, чрезъ спекули, насилия, измами и пр. — или въобще знакъ на единъ общъ упадъкъ. Това особено къмъ края на XII столѣтие.

Двамата братя Асенъ и Петъръ идатъ отъ вънъ, като организатори на голѣмото българско възстание въ Мизия. Тѣхното появяване наелектрезирва духоветѣ, пробужда окончателно дремящитѣ национални български сили, предизвиква стихия отъ радость и храбрость. Населението на Мизия тръгва и се обявява съ тѣхъ противъ византийската власть, която наистина пада, и Търново става столица на второто Българско царство. Царь на туй царство става Асенъ. Царуването на двамата братя не трае повече отъ десеть години. То се приключва въ 1196 г., кагато на българския престолъ се възкачва Калоянъ, името на когато сжщо така, остава, както на Асенъ и Петра, дълбоко врѣзано въ скрижалитѣ на българската история, а сжщо и въ тази на цѣла Европа. Защо Асенъ и Петъръ предпочетоха Търново за своя столица — туй е лесно обяснимо. Туй е единъ скалистъ градъ, въ една скалиста мѣстность, въ едно мжчно достжпно дефиле, въ склоноветѣ, отъ северна страна, на Хемусъ или Стара планина. Тази мѣстность, прорѣзвана отъ Янтра, която се втича на северъ въ Дунава, представлява отъ себе си една естествена, грамадна крепость. А не може да се не знае, че въ XII столѣтие, както изкуственно построенитѣ, така и естественнитѣ крѣпости, — че и до днесъ — въ случай на война, сж играели голѣма роля, особено тогава, когато нѣмаше барутъ, нито пушка, нито топъ, а само копия, ножове, коне, и пулементни „машини". Самата търновска крепость е достатъчно обширна и голѣма, за да не позволи на неприятеля, да се доближи съ оржжието си или лично до града й. Да се възстанови второто Българско царство, — туй е било важното преди всичко. И, ако царетѣ на българитѣ почнаха отъ „Добруджа" и постепенно навлѣзоха въ Византийската империя, като основаха столицата си при Преславъ, за да се разширява царството имъ постепенно чрезъ нея, то Асенъ и Петъръ почноха отъ Търново, представляющъ центъръ на Мизия, за да се развива по-нататъкъ второто българско царство въ всички направления, въ предѣлитѣ на първото велико царство. Чрезъ Търново се премахва византийската тирания надъ българитѣ и патриаршеската имъ елинизация, като се възстановява официялно българската книжнина, българското национално знаме и гербъ, българската армия, българското провосждие, администация и пр. Всрѣдъ надвесилата се надъ Византия отъ Северъ България се проявява споменътъ и свѣтлината на миналото българско величие. Изморениятъ и изтощенъ отъ всестранната византийска тирания български народъ, — изморенъ и изтощенъ отъ собствения си гнѣвъ, преди всичко, че е робъ, се изправя бодро и гордо, починалъ си въ името на националното си възраждане въ робството и отъ жестокиятъ опитъ на робството си, знаещъ сега да цени прескжпо собственото си национално.

Великото освободително дѣло на Асена и Петра, сполучило тъй отлично да откъсне Мизия отъ Византийската империя, естествено, като дѣло на самитѣ мизийски българи, намира голѣмъ националенъ отзвукъ у българитѣ и отъ Македония и отъ Тракия. По пжтя на самата чиста българска история, тукъ, то ще стигне физически и въ тѣзи останали още несвободни български земи, населението на които, сега, следъ търновското дѣло на Асенъ и Петра, е подложено на още по-голѣма византийска тирания, по силата на заслеплението й отъ гнѣвъ, жажда за власть и плячка, тирания, по силата на една психология, която въ такива моменти у всѣки тиранинъ става животинска, безъ всѣко човѣшко чувство и безъ всѣка човѣшка добродетель. Животински ставатъ чувствата и душата на всѣки тиранинъ, въ човѣшки образъ, когато види, че една часть отъ „плячката“ се изкубва отъ рѫцетѣ му, за да се нахвърли той като истинско животно, звѣръ, върху останалата часть на „плячката“ си. Такава е била сега участьта на българитѣ отъ Македония и Тракия, следъ освобождението на Мизия. Асенъ и Петъръ, съ народното си възстание въ Мизия, освободиха отъ Византия българи, а не „славяни“, каквито тукъ намѣриха Аспарухъ, Крумъ и др. Народното възстание бѣ за самитѣ българи, извършено отъ тѣхъ, подъ водителството на тѣзи двама братя. Въ крайно ожесточеното за тѣхъ положение, Македония и Тракия виждатъ въ дѣлото на Асенъ и Петра голѣмата национална надежда и за своето освобождение и обединение съ Мизия. Последната бѣ люлката или пиемонтътъ за създаването на Великото българско царство и тя първа падна подъ робството на Византия, като Източно българско царство. Сега тази сѫщата Мизия се първа освобождава, възстановява се, тъй да се изразимъ, при Асена и Петра; „Източното“ българско царство се освобождава, което ще даде тласъкътъ за освобождението и на „Западното“ и на Тракия, и не само тласъкътъ, пулсъ, но и истинска българска помощь. То ще стане огнище на общото, но постепенно, цѣлокупно българско освобождение и обединение, въ него ще прибѣгватъ патриотитѣ-емигранти и отъ Македония и отъ Тракия, за да коватъ и духовнитѣ, и материялнитѣ си орѫжия въ името на пълната българска свобода, обединение и самостоятелность. Македония и Тракия сѫ въ надежда, очакване и осѫществяване на този общъ националенъ идеалъ. Оковитѣ сѫ разчупени, ще трѣбва сега да се разтварятъ още повече, и смъкнатъ и премахнатъ.

Следъ Асенъ и Петра на българския престолъ се покачва Калоянъ (1196—1207). Този царь е бележитъ. Народната енергия при него се разраства още по-вече, отколкото при предшедственницитѣ му, които въ продължение на десеть години сполучиха да одържатъ царството си въ Мизия. Калоянъ царува само десеть години, но неговото царуване е препълнено съ събития, които свидетелствуватъ не само за голѣмитѣ държавнически дарования и мѫдрость, но и за храбростьта и способностьта на българитѣ, да крачатъ усилено въ своето държавническо и национално развитие. Калоянъ е прескочилъ въ името на нацията и държавата си Стара планина и се спуща на Югъ, къмъ Тракия и Константинополъ. На елинизирането на българитѣ е туренъ край отъ Търново. Но нѣщо повече сега. Калоянъ има да се разправя съ новитѣ владѣтели на Константинополъ — латинитѣ. Туй сѫ дошли въ византийската столица въорѫжени кръстоносци, на пѫть за Ерусалимъ, за да го освобождаватъ, приети отъ столицата на Византия, като гости, но които измѣнятъ на морала на гостоприемството, както въ 1912 г., сърбитѣ въ Македония, и вмѣсто гости, приятели, съюзници за възвишена цель, се превръщатъ въ завоеватели и покорители. Тѣхъ повече не ги интересува свѣтлата цѣль — освобождението на Божия гробъ, а хубавата византийска столица, съ околноститѣ й, препълнени съ плячки за тѣхъ, новитѣ господари. Така Византия сега се намира въ едно вѫтрешно разстление, което дава още повече възможность на поробенитѣ отъ нея българи, да дирятъ правата си и освобождението си. Така вече и по тази важна причина българитѣ възставатъ, при Иванко въ Родопитѣ и при Стрезъ въ Просѣкъ. А туй сѫ мѣстности вече на Тракия и Македония.

Естествено, интересътъ на Римската църква, която дирижира Кръстоноснитѣ походи, въ свръзка съ освобождението на Ерусалимъ, е голѣмъ по отношение събитията въ Византия. Римъ иска по самата логика на нѣщата да отслаби не само Византия, но и да я премахне като империя, за да поеме и византийската църква въ своето католическо лоно, следъ раздѣлянето на римската и константинополската църква, за което бѣ дума вече по-рано. Въ Византия сега сѫществува не само независимото царство на българитѣ, но и много други български по-голѣми или по-малки княжества, съ които римскиятъ папа е въ връзка и иска да ги привлече въ обятията на котолическата църква. На тази именно база е очевидно едно папско дѣло срещу Византия: между тѣзи князе и папата се водатъ преговори. Чрезъ разнитѣ владѣтели, наследници на Византийската империя, ударена въ сърцето й, въ столицата й, отъ кръстоносцитѣ, папата иска да разшири влиянието и силата на католическата църква и между българитѣ.

Но сега работата между българскиятъ царь Калояна и латинцитѣ, които сѫ католици, не се касае до религията и църквата, а преди всичко до политиката и българския национализъмъ. Най-напредъ е необходимо националното обособяване и освобождението на българитѣ отъ Византия, безразлично, кой сега е господаръ въ византийската столица: латинскитѣ или византийскитѣ императори. Калоянъ изпълнява мисията на българския национализъмъ и на българската свобода. Латинцитѣ или франкитѣ, станали голѣмо зло и очевидна опасность за Византийската империя, издигатъ въ Константинополъ за свой императоръ Балдуина. Голѣмото изпитание на византийската столица и на самата Византия отъ узурпаторитѣ на властьта въ империята и отъ възстанията на българитѣ, както и отъ удара за нея отъ възкръсналото Българско царство, заставя и гърцитѣ и българитѣ при Калояна да се разбератъ: първитѣ да спасятъ Константинополъ, вторитѣ да възстановятъ и разширятъ царството си, въ предишната му слава. Така за пръвъ пѫть въ историята между българитѣ и гърцитѣ (византийцитѣ) се стига до единъ морално-политически съюзъ срещу латинитѣ, единъ съюзъ, който, колкото е естественъ, толкова е и неестественъ. Никога българитѣ и византийцитѣ не сѫ били досега съюзници помежду си, тѣ сѫ били врагове и въ мирно време въ историята си, даже и при условието, че ставатъ женитби на царе, императори и царици и императрици, взаимно, отъ двѣтѣ страни, а толкова повече сега, когато още повечето отъ българитѣ сѫ подъ византийско робство. Този съюзъ срещу латинцитѣ се е обуславялъ отъ предпоставкитѣ, че франкитѣ могатъ да измѣстятъ византийцитѣ отъ Константинополъ завинаги, и като така, тѣ се явяватъ опасни и за гърцитѣ и за българитѣ. Първитѣ ще могатъ мъчно да се приспособятъ къмъ франкитѣ, които иматъ строго опредѣлена култура и култъ — западноевропейската и католическата религия, а сѫщо и своя книжнина, съ свой езикъ. Естествено, туй не е било опасно за българитѣ. За последнитѣ сѫ били латино-франкитѣ опасни, като владѣтели на империята, които могатъ да измѣстятъ процесътъ на цѣлокупното българско освобождение. Между Византия и българитѣ, макаръ тѣзи още роби на тази, сѫществува обаче единъ религиозенъ култъ, при две различни църковни книжнини, но въ основитѣ си съ еднакви религиозни понятия и наименования. При тѣзи именно предпоставки и съображения — и морални, и политически, и държавнически, и културни — се явява съюзътъ на българския царь Калояна и гърцитѣ, които иматъ власть още въ западнитѣ части отъ империята на Балканския полуостровъ. Този гръцко-български съюзъ, разбира се, облекчава сѫдбата на още поробенитѣ българи подъ Византия. Той е въ очевидна вреда за гърцитѣ, е въ голѣма изгода и полза за българитѣ — и свободни и несвободни още. Калоянъ е могълъ да го не приеме, да го не сключи, за да му дадътъ гърцитѣ по голѣми изгоди за поробенитѣ още българи, но той е постѫпилъ мѫдро и тактично, знаейки, че единъ пѫть разбити латинцитѣ, гърцитѣ ще благодарятъ за освобождението на Константинополъ, а при туй и самитѣ поробени още българи ще направятъ още една голѣма крачка напредъ, въ името на постигането на своя идеалъ — свободата си. Българското царство отъ Мизия е още много младо, за да предприеме на широки начала една акция въ полза на поробенитѣ българи, която би се парализирала отъ друга страна и отъ едно неочаквано споразумѣние между латинцитѣ и гърцитѣ, по чисто гръцки начинъ, отъ умраза къмъ вѣковнитѣ имъ врагове — българитѣ.

Така сега, чрезъ този съюзъ франкитѣ сѫ предизвикани, съ своитѣ тежки, желѣзни военни облекла на бой. Въ битката при Адрианополъ, въ Тракия, българскитѣ войски, подъ водителството на Калояна, разбиватъ франкитѣ въ 1205 г. Сѫдбата на тѣхния императоръ Балдуина е печална. Той пада плененъ. Войницитѣ му сѫ пленени и бързо разпръснати. Следъ тази победа на Калояна, последниятъ води по-нататъкъ кървави войни не само въ Тракия, но и въ Македония, въ която намира смъртьта си, предъ Солунъ.

Така българитѣ отъ Мизия, въ едно кѫсо време отнасятъ факелътъ на свободата отново въ Тракия и Македония. Така въ последната, за свободата ѝ, все отъ византийското ѝ робство, намиратъ отъ любовь къмъ нея и населението ѝ, което е българско, смъртьта си двамата велики български царе — Самуилъ и Калоянъ — първиятъ отъ старото Българско царство, а вториятъ отъ токущо издигналото се отъ гроба си ново, второ Българско царство. И всичко туй колко човѣшки, колко морални и колко материялни жертви е костувало не само на мизийцитѣ, но и на тракийцитѣ, че и на самитѣ македонци, за да остане единъ пѫть за винаги Македония българска, защото е била вече и е българска. Така движенията отъ едно мѣсто на друго, войнитѣ, тържествата, церемониитѣ и пр. и пр. изковаватъ надъ българската национална кръвь, българскиятъ националенъ култъ и култура въ всѣко отношение — българскиятъ духъ.

Само по себе се разбира, щомъ се цени значението и на личностьта — рѫководитель въ историята, колко голѣма е била загубата, въобще, за българитѣ, чрезъ смъртьта на Калояна. Този великъ български царь не можа да обедини окончателно Македония къмъ Българското свободно царство. Той даде напрегнатитѣ сили на младото Българско царство въ жертва на българския народъ, въ тежкитѣ и кървави войни при Адрианополъ и въ Тракия, и въ Македония—сили, които бѣха ентусиазирани и фанатични въ името на българщината, но сили, които се изчерпиха, че следъ смъртьта му да настѫпи смутъ, анархия, узурпаторщина и отъ ново да дигнатъ глава богомилитѣ, сега вече, като недобри патриоти. Като наследникъ на Калояна се явява узурпаторъ на престола му царь Борилъ, който влиза бързо въ сношение и връзки съ Византия и който царува отъ 1207 до 1218 год. Презъ неговото царуване именно започва и строгото преследване на богомилитѣ (1211); но сѫщевременно и появяването и укрѣпването на македонскитѣ князе Славъ и Стрезъ — или двамата отъ ония македонсси князе, които държатъ високо знамето на българизма. При все че има българско царство.

Но умората, изтощението и упадъка при Колояна, настѫпили и изразили се при узурпаторското царуване на Борила, сѫ само физическо и материялно явление, а не и духовно, нравственно и нацинално. Поражението на богомилството въ България, което иска да използува тази умора и туй изтощение, е най-доброто доказателство, че националниятъ подемъ е безспиренъ и че то нѣма мѣсто въ страната за своя „интернационализъмъ“, въ смисълъ на либерализъмъ и демократизъмъ, при българската система на владѣние имотитѣ, отъ българи-феодали, за равенство и права на личностьта, защото още епохата не е за туй богомилство. Задачата е да се освободятъ българитѣ отъ византийското имъ всестранно робство. А туй ще стане, както и става, следъ премахването на узурпатора български царь, надъ българския престолъ отново отъ потомцитѣ на Асена.

Сега е на престола Иванъ Асень II (1218 — 1241).

При този голѣмъ, великъ български царь се появява голѣмината или величината на българското племе, чрезъ енергията и качеството му, за да процъвти на Балканския полуостровъ и се прояви въ цѣлата си мощь, отъ изобликъ на дарования и култура, и отново да закрѫгли не само политическо-държавническото си обединение, но и своето религиозно-културно обособление и самостоятелность. Византийската власть и патриаршеското елинизиране на българитѣ падатъ сега окончателно въ предѣлитѣ на българитѣ отъ полуострова. Византия е въ постепенно разложение отъ всички страни, колкото обаче още и да се държи. Тя представлява отъ себе си единъ болникъ, който тежко диша, при това парализиранъ, но при все това, който още живѣе, продължава да живѣе и даже се опитва да се изцѣри, ако туй и е възможно, и то чрезъ единъ опитъ, а следъ туй и другъ. Въ Константинополъ продължава още господството на латиницитѣ, които вече сѫ избутали на заденъ планъ, отъ управлението си, гърцитѣ или тъй нареченитѣ византийци — една стара смѣсица отъ времето на Константинъ I Великия, отъ римляни и гърци. Презъ своето двадесеть и три годишно царуване Асѣнь II засилва българското царство не само вънщно, но и вѫтрешно. Вънщно го засилва той, като го развива географически въ истинскитѣ български предѣли: Мизия, Тракия и Македония. Македония е жива въ своитѣ царственни български предѣли. Тя не е изгубила ни българската си националность, ни българската си религия и църква, ни българския си езикъ — тѣзи три достойнства, стоятъ на първо мѣсто въ всѣка една култура на народитѣ. Тя диша български и живѣе български. Радость неописуема се разнася изъ нея, че е отново въ роднитѣ си български предѣли, подъ скиптъра на Българското царство. И тази радость може всѣки да я прозре отъ сегашно време въ истинското й тогавашно време. Противни данни и факти нѣма.

Въ голѣмата битка при Клокотница царь Иванъ Асенъ II нанася страшно поражение на латинско-византийската армия. Той я съкрушава, за да завземе окончателно цѣла Тракия и цѣла Македония. Не може да има никакво съмнение, че тукъ, при тази битка, и открито и мълкомъ, сѫ били на страната доброволно и по чувство и по кръвь и всички българи отъ Тракия и Македония, наредъ съ воденитѣ мизийски българи отъ този царь. Тукъ не сѫ решавали само грубитѣ материални интереси, на коя страна да бѫдатъ тѣзи българи — на византийска или на българска, а кръвьта, националното и културата имъ, създадени и построени въ едно възвишено национално единство, традициитѣ и обичаитѣ: — това всичко е доминирало надъ егоистично-материалнитѣ интереси, за да дадатъ тѣ и моралната си, и физическата си, и материалната си помощь на българския царь, за да победи той неприятельтъ, едновременно и тѣхенъ „неприятель". Наредъ съ българскитѣ фаланги или редици отъ войници отъ Мизийското българско царство — войници надничари или редовни, не е важно — взематъ участие и „доброволци" — тракийски и македонски българи. Клокотница, при която става тая решителна битка за пълното освобождение и независимость и за пълното обединение на всички българи, е единъ новъ и единъ сѫщевременно излишенъ аргументъ за единството между българитѣ и македонцитѣ-българи, за да се увѣрятъ отъ историята и тълкуванието ѝ още единъ пѫть всички ония, които днесъ твърдятъ, че между България и Македония нѣма нищо общо, освенъ едно: по начало и българитѣ и македонцитѣ сѫ славяни, поне най-малкото тъй, каквито сѫ и сърбитѣ. Но не. Такъвъ единъ аргументъ е голъ, безъ доказателства аргументъ, защото не стига само туй „начало", а е потрѣбно и стоящото надъ него — или новата рожба на туй „начало". Тази нова рожба е фактътъ, неопровержимиятъ фактъ, какво отъ 675 г. до 1241 г. — близо шесть вѣка — славянитѣ сѫ станали българи, приели сѫ кръвьта имъ, а тѣ приели езика имъ, но имъ дали при това сѫщо кръвь и култура. Това е новото, новата рожба, която само алчни за чужди земи властолюбци и сребролюбци въ XX вѣкъ могатъ да отричатъ. Туй ново бѣ рѫководната звезда на новообразуваната, възъ основа на него, българска нация, надъ всичко, и при робство, и при раздѣла, и при възстановяване на българитѣ, че даже и презъ времето, по-късно, когато и сърби и турци сѫ владѣели, първитѣ Македония, а вторитѣ и Македония, и Тракия и Мизия, че и всички сръбски земи... Но върху тази безспорна истина ще имаме случай да говоримъ по-нататъкъ въ тази книга, за да се знае тя отъ цѣлъ свѣтъ. Една истина — голѣма или малка по обемъ и форма — щомъ е истина, си остава вѣчно такъва... При Клокотница изклокочи тази скрита истина за всички, които не я виждатъ, още единъ пѫть. Тя протече заедно съ водитѣ на Клокотница, но обагрени съ храбрата братска кръвь на всички българи за свободата на Тракия и Македония. Обагрени съ цвѣта на кръвьта, на братската кръвь, пролѣта отъ врагове срещу братята българи, за да се слѣе още единъ пѫть въ вѣчностьта, чрезъ тази кръвь, на вѣчни времена, произлѣзлиятъ отъ нея български духъ на мизийци, тракийци и македонци.

При Клокотница, при общата българска и единна кръвь и духъ, бѣ спечелено отъ Асенъ II общото българско обединение и освобождение. Това сега — това го знае цѣла Европа, която се интересува отъ събитията въ Близкия ориентъ, поради кръстоноснитѣ походи и последствията отъ тѣхъ, толкова повече, че тѣзи походи, вмѣсто да освободятъ наистина Ерусалимъ, станаха опасность за Византийската империя. Чрезъ тѣзи кръстоносни походи Европа влиза въ непосрѣдственъ, по-живъ, контактъ и съ Балканския полуостровъ и съ Византийската империя, отколкото по-преди, когато тя се не интересуваше, защото въ нея ставаше преселението на народитѣ, а по-рано отъ това преселение имаше само две империи: Източна и Западна римска. Кръстоноснитѣ походи сѫ едно проявление на енергичната или фаустовската душа, както туй казва Освалдъ Шпенглеръ, и която се доближава до ориенталската инъкъ спокойна душа и я подканя мефистофелски къмъ нови насоки въ живота; кани я да напустне ленивиятъ животъ и се предаде на размишления по-нови, отколкото тя има такива, завещани ѝ отъ старо-гръцката и римската култури, а сѫщо и отъ други ориенталски, включително и християнската, култури. Измѣнилитѣ латини и франки на истинската си цель, да стигнатъ въ Ерусалимъ, а отседнали въ Константинополъ и завладѣли го, създали своя империя чрезъ него, раздвижватъ ориенталския духъ и на Балканитѣ, — напустнали цельта си, идеалната и възвишена цель — свободата на Ерусалимъ. Разбира се, съ това не искаме тукъ да кажемъ, че е нѣмало други кръстоносни походи, че не сѫ стигнали религиознитѣ-мечтатели-освободители въ Ерусалимъ, но... напраздно, безъ успѣхъ. Но туй съставлява другъ въпросъ и не се отнася до нашата тема тукъ.

Следъ новото обединение на българското племе, Асенъ II се предава, подобно на Симеона Великий, цѣли три вѣка по-късно, на миръ и спокойствие, за да засили вѫтрешно България, въ културно и стопанско отношение. Разбира се, той не забравя никога и военнитѣ си задачи. Той почва отъ столицата си Търново, която обръща въ единъ истински държавенъ, културенъ и религиозенъ центъръ. Поне сега, отъ тази епоха на Великото българско царство — второто — въ Търново сѫ останали паметници, които свидетелствуватъ не само за творческото дѣло на Асена II, но и за други негови наследници, наредъ съ всички ония развалини, създадени понататъкъ отъ неприятелитѣ на България, които сѫ унищожили и разорили материалната българска култура, изразъ на духовната: въ постройки, великолепни архитектурни постройки — палати, църкви, икони, иконостаси, художественни предмети, монети и пр. Въ столицата на Асенъ II се намиратъ съветницитѣ му — министри, главнитѣ военноначалници, главнитѣ сѫдии, главнитѣ пазители — администратори на реда, главнитѣ финансисти и т. н. Тукъ е вече и новооснованата българска патриаршия, на самостоятелната българска църква. Тукъ заседаватъ и представителитѣ — водители на народа, народното събрание или съветъ, който решава по разни държавни въпроси, създава законни и правилници, но всичко, разбира се, съгласно волята и желанието на царя. Тукъ е и военниятъ съветъ, който се грижи за защитата на страната, досежно построяването на крепоститѣ и тѣхното поддържане, досежно разходитѣ за войската; тукъ сѫ и военнитѣ арсенали — съ една дума всичко, което дава реалниятъ образъ на тази българска държава, чрезъ столицата ѝ, въ духовно и материално отношение. Въ Търново ставатъ най-голѣми тържества и процесии. Царьтъ, отъ когото изхожда властьта и законодателството, и патриархътъ, който се грижи за църквата и религиозната книжнина, сѫ обкрѫжени отъ съветници и чиновници, за да работятъ за доброчестинитѣ на нацията, обединена окончателно, следъ сто и петдесеть годишното ѝ, респективно „двѣтѣ Българии", робство подъ Византия; тѣ работятъ съ единъ устремъ и съ една любовь къмъ отечеството, за да го направятъ не само по силата на границитѣ му, но и вѫтрешно, въ културно и устройствено отношение, велико. Властьта и религията, които се сливатъ, сѫ предназначени да служатъ на правдата и народа въ всѣко отношение. Но тѣ и строятъ голѣмата култура, преди всичко, въ името на българското величие. Тѣ съзнаватъ при това тежкитѣ си отговорности предъ Бога и народа, колкото и да сѫ самовластни и неотговорни. Въ принципитѣ на този царско-църковенъ феодализъмъ и режимъ лежатъ човѣшкитѣ добродетели, ония, именно, които спояватъ и които циментиратъ около себе си взаимното довѣрие и обичь между управляющи и управляеми. И първитѣ и вторитѣ сѫ едно, плодъ на този български народъ, а не чужди едни на други, както въ формата на робството — господари управници и подчинени, безъ обичь помежду имъ, защото сѫ различни народи, съ противни помежду имъ желания и намѣрения, дебнящи се помежду си, въ краенъ случай, да се унищожатъ взаимно, по силата на кръвьта си и по силата на отношенията си.

Въ скалистото мѣстоположение на Търново, като столица, се издигатъ дворци, монастири и църкви не само на външната красота, по архитектурата си, но и съ вѫтрешна красота или великолепие. Туй е изразътъ на една национална мощь, концетрирана на всѣкѫде, у всички народи, въ престолния градъ. Мраморни и гранитни камъни тукъ, въ тази по-рано дива мѣстность, на скалилиститѣ ѝ стѣни и върхове, се изливатъ въ чудни архитектурни форми, подъ окото и рѫката на българи-майстори, въ постройки и вѫтрешни удобства, – балкони, бани, естради, салони, стаи, трапезарии и пр., мобелирани при това отъ най-хубави и фини рѣзбарски, килимни картинни и пр. издѣлия; снабдени съ ковани сѫдове отъ медъ и сребро, съ златни украшения. Разкошни царски тронове и носии, великолепни корони на царе, царици и патриархъ и владици. Въ катедралата, монастиритѣ и църквитѣ сѫ насложени иконостаси отъ най-прочути майстори, рѣзбари и дърводелци, съ най-хубави икони на светии, съ фрески по стѣнитѣ и пр. — и всичко туй, както въ дворцитѣ, така и тукъ въ български стилъ, въ оня стилъ, който е стоялъ, като български, надъ придобития византийски, въ националенъ стилъ, за поука на цѣлото царство.

Отъ Търново се разнасятъ заповѣдитѣ, законитѣ и наредбитѣ по цѣлото царство; отъ него, като столица, се разнася въ преписи възкръсналата следъ византийското робство българска книжнина. Отъ Търново изхождатъ преписи, респективно за Мизия, за Тракия и презъ Мизия или Тракия за Македония. Тѣзи пѫтища се поддържатъ. Мостоветѣ по тѣхъ се пазятъ въ изправность отъ наводнение и разрушение, нови такива се строятъ — и то, и пѫтища и мостове въ цѣлото царство. Тѣзи пѫтища сѫ връзкитѣ на търговското сближение, на пощитѣ и на търговията. България граничи на Азия, чрезъ Черно море, на Африка чрезъ Срѣдиземно море, непосрѣдствено до Константинополъ, чрезъ западнитѣ си и юго-западнитѣ си граници на Албания, респективно Адриатическото море и на Италия. Презъ нея минаватъ голѣми пѫтища по всички тѣзи направления не само за търговията ѝ, но и за търговията съ съседни и по далечни ней земи. Тѣзи пѫтища сѫ и стратагически. Тѣ водятъ презъ планини, долини и полета; по тѣхъ се движатъ въ мирно време кервани отъ коли, запрегнати съ домашни животни, натоварени съ храни, съ сѣно, съ дърва, съ строителни материяли, съ вино, съ кожи и др., а сѫщо и стада, потрѣбни за градоветѣ, за войски и пр., — отъ които въобще много се претоварватъ на морскитѣ брѣгове, за далечнитѣ страни, въ платноносни кораби. Вѫтрешното материялно или стопанско благоденствие на страната развива Асѣнь II, следъ славнитѣ битки съ враговетѣ; въ миръ и спокойствие твори той всестранно българската култура и достига до единъ блѣскавъ разцвѣтъ за държавата си.

Този разцвѣтъ и туй могѫщество на България при Асѣнь II се цѣни високо отъ довчерашнитѣ врагове, гърцитѣ, на България, които сѫ изтикани, както знаемъ вече отъ латинитѣ, отъ управлението и облагитѣ на Византийската империя. И тѣ сѫ сега пакъ сѫщитѣ, които, подобно при великия Калоянъ, дирятъ съюзътъ на българитѣ при царуването на Асѣнь II. Този съюзъ Асѣнь имъ го дава и така е издигналъ още повече могѫществото и достойнството на Българското царство, засилилъ е ореолътъ на българската златно-диамантна корона. Въ този разцвѣтъ именно на Голѣмото българско царство на Балканския полуостровъ, всички български монастири и всички български църкви, които вкупомъ вземени, съ цѣлото имъ духовенство, сѫ реставрирани окончателно, и нови се построяватъ. Въ тѣхъ и около тѣхъ цъвти и българската книжнина, центъръ на развитието на която се явява Търново, тъй като отъ него се дава тонъ и насока, кое да се превежда отъ старо-гръцки, отъ гръцки въобще и отъ латински. Сигурно, тази книжнина, особено въ монастиритѣ, сега е претърпѣла, при преводитѣ си, своето голѣмо побългаряване. Защото не може нито да се отрече, нито да се откаже, че българитѣ при своето покръстване, при царь Бориса, възприеха книжно-християнската религия съ всичкитѣ ѝ византийски наименования, що лежатъ въ тази религия, като култови такива, съ всичкитѣ ѝ имена или понятия, допуснати и въведени въ нея отъ вселенскитѣ събори, подъ византийско влияние. Имена и понятия, като „Парастасъ“, „Панахида“, „Литургия“, „Дискусъ“ и пр. и пр. Независимо отъ това, въ българската книжнина сигурно сж били вписани и български пѣсни, героични, хороводни и др., както и обичаи, описания на битки и др. Всички надписи на основни камъни на палати, монастири, цѫркви, както и по портитѣ и стенитѣ, както и на иконитѣ и фрескитѣ и т. н. сж сжщо български — за да се опредѣли българизма съ своята култура, въ своя собствена самостоятелность. Но тѣзи български надписи сж били и по сждоветѣ въ палатитѣ, и на ножоветѣ на велможитѣ, и по стенитѣ на домоветѣ имъ, и по стенитѣ на сждебнитѣ зали; по тѣзи на заседателнитѣ зали, по царскитѣ порфири и по патриаршескитѣ и владѣтелски потрѣби, по чашки сребърни и златни, по желѣзно-бронзови инструменти, болярски носии и пр., а сжщо и плочи на построени чешми, при картини, при столове, легла и т. н.

Въ цѣлата тази толкова очебиюща културна работа, особено при обковкитѣ на иконитѣ съ сребро и при хубавитѣ постройки, рѣзбарски нѣща, както и при носиитѣ, найвече сж се отличавали македонскитѣ майстори, които навсѣкжде въ цѣлокупна България, и като ученици, и като майстори художници сж оставили най-бележити следи отъ памтивѣка, както се казва туй, на чисто български езикъ. Майстори, българи, при второто българско царство има въ всички направления: главно майстори строители и иконописци и образописци, макаръ че нѣмаме следи и данни днесъ за имената имъ. Но търновскитѣ цѫркви и монастири свидетелствуватъ за българскитѣ изкуства и днесъ, и щомъ тѣзи изкуства сж сжществували, то и сроднитѣ изкуства тѣмъ — склуптурата и музиката сж сжществували. Склуптурата въ лицето на царскитѣ монети, съ образи; музиката въ цѫрковния хоръ и народнитѣ тържества и др.

На българитѣ въобще е било познато много отдавна преди Иванъ Асена II и морското или водното изкуство — строенето на кораби и лодки за нуждитѣ на търговията и пжтуването. Имайки непострѣдственно морски брѣгове, съ морски градове, а сжщо и Дунава, съ градове и села по брѣговетѣ му, тѣ сж знаели и сами да си строятъ кораби и лодки, както сж знаяли технически сами да си строятъ крепости и мостове. Тѣ сж знаяли сами да си правятъ сѣчивата, потрѣбни за земледѣлието, колитѣ за превозъ; сами сж щавили кожи, правили сж сами платове, платна, дрехи и обувки; сами сж правели домашнитѣ си сждове и т. н. И всичко туй не само при Асеня II, но отъ вѣкове по-рано, за да се види сега, че сж хора и на техниката, че я познаватъ, че могатъ да лѣятъ и желѣзото и мѣдьта, и среброто и златото; че могатъ да си строятъ воденици за млене на брашно, че иматъ и тепавици, че притежаватъ всичко онова, което има културния животъ въобще въ цѣлъ свѣтъ, за да не влизаме тукъ въ по-голѣми подробности.

Тази обща картина и този общъ прегледъ на живота на българитѣ, при второто Българско царство въ духовно-материално отношение, водящи единъ земледѣлски-овчарски животъ, съ градове и на по-горния имъ културенъ животъ и съ голѣма култура и култъ, сѫ изразъ на върховната имъ цивилизация, — за да се види, че тѣ не сѫ стояли назадъ отъ останалитѣ европейски народи въ него вѣкъ и епоха, когато второто имъ царство стига своя разцвѣтъ, за да ги изкарватъ днесъ заинтересовани врагове, че не сѫ достойни да бѫдатъ обединени пакъ въ едно и че Македония не е българска, и то главно отъ съседитѣ имъ сърби и гърци. Срещу всичко туй, най-напредъ протестира старата българска култура и култъ на Балканския полуостровъ и старата българска мощь и разцвѣтъ, — и то вече на два пѫти въ продължение на шестотинъ години, защото развитието на народитѣ и тѣхния упадъкъ върви на периоди, въ продължение на 200—300 години. На този сѫщиятъ законъ сѫ подчинени и българитѣ, въ своето развитие и падане. Но за тѣхно голѣмо нещастие, въ тѣхното процъвтяване и падане отъ 1400 години досега играятъ роля и непредвидени за тѣхъ външни причини, надъ историческата законность, която притежаватъ за сѫществуване, като нация. Следъ тѣхното установяване на Балканския полуостровъ, тѣ се борятъ между друго, не само съ византийцитѣ, но по нататъкъ и съ нахлуванията на чужди елементи и народи, които се явяватъ тукъ, при тѣхъ, следъ установяване на народитѣ въ Европа, следъ общото преселение на народитѣ. Тѣ иматъ работа съ латинитѣ, съ татаритѣ, съ унгарцитѣ, съ сърбитѣ и турцитѣ, главно съ турцитѣ, а следъ туй съ съседитѣ си сърби и гърци — днесъ за днесъ. Но за всичко туй по-нататъкъ.

Асенъ II, освенъ, дето е съюзникъ, приятель на гърцитѣ срещу латинцитѣ, приятель и съюзникъ на врагове български, но е и въ отношения приятелски и съ папата отъ Римъ, безъ да промѣня православната религия на българитѣ, а сѫщо е и въ добри отнщения и съ унгарцитѣ.

Това е то могѫществото и разцвѣта на България при неговото царуване. Македония, която е предметъ на тази книга, е при него съ своята българска душа, съ своя български езикъ и съ своята българска култура и култъ, съ своята вѣрность и преданость отъ вѣкове и като строителка на чистия българизъмъ и на Голѣмото българско царство съ кръвь, потъ, сълзи, страдания и трудъ — участница на всичкитѣ му радости и на всичкитѣ му скърби.

Но, Асенъ II имà нещастието преждевремено да се раздѣли съ царския си престолъ, за да изчезне заедно съ него и голѣмото царство и голѣмата мѫдрость, чрезъ които се разви при него Българското царство на Асеновци, отъ старитѣ български боляри по кръвь. Една злодейска рѫка го умъртви, една рѫка, която не мислеше за България, а за себе си, дори и да бѣ сторилъ нѣкаква грѣшка този сѫщиятъ Асенъ. Убиецътъ на Асенъ, подкупенъ или не отъ български врагове, или действуващъ по чисто вѫтрешни подбуждения, сложи рѫка надъ живота на този великъ български царь, безъ да вижда последствията отъ злодеянието си, че може по този начинъ да даде новъ ходъ и нова насока въ работитѣ на управлението на Българското царство, по време и духъ, за да попадне то въ неопитни рѫце за всичкитѣ си сѫдбини, и, по-нататъкъ, да пропадне при вѫтрешни раздори и отъ чуждо нашествие. Иванко, убиецътъ на Асенъ II, е оставилъ най-лоши и най-черни исторически спомени за себе си, чрезъ туй убийство, убийство, което помрачава по-нататъкъ и свѣтлиятъ животъ на второто Българско царство, защото великитѣ личности въ историята на народитѣ сѫ именно, които знаятъ границитѣ на мощьта си и границитѣ на слабоститѣ си, за да могатъ да държатъ като живъ идеалъ концентрирано вниманието и обичьта на обкрѫжающитѣ ги, а ако сѫ царе или водители народни, на народитѣ си. Асенъ II умира въ 1241 г. въ търновскитѣ си палати и веднага следъ смъртьта му настѫпва упадъкътъ на второто българско царство.

Този упадъкъ се характеризира бързо още при първия Асеновъ приемникъ Калиманъ I (1241—1246 г.), а още повече при Михаилъ Асена (1246—1251), когато при тѣхното царуване Българското царство изгубва и Тракия и Македония. Много сѫ причинитѣ за този упадъкъ на България. Но между тѣхъ, ако този възгледъ е приетъ за наученъ, защото е абсолютно солиденъ въ основата си — е и причината, която играе най-главна роль, наредъ съ рѫководната личность въ историята на всички народи, та защо не и при упадъка на България въ този моментъ, а именно и чистокръвното национално пулсиране? Ако тѣзи две причини за България, именно: смъртьта на Асенъ II, като силна обединяюща личность, която извиква националнитѣ сили на предна творческа и борческа линия и тутакси следъ смъртьта му слабото кръвно пулсиране на българската нация, сѫ решающи за упадъка на България, то и външнитѣ причини, що дебнатъ България да я разорятъ, сѫ сѫщо така не по-малко важни. Сигурно, при последнитѣ двама царе е имало неправди, незаслужени награди, напраздно удовдетворени амбиции и отхвърлени за удовлетворения истински, заслужаващи амбиции — въ туй трѣбва да се види слабото национално пулсиране отъ държачническа и политическа гледна точка, като се посочи и на чисто биологическата причина, че всѣки народъ черпи на първо мѣсто бойнитѣ си сили на практика, въ основитѣ на селячеството. Това селячество за българската държава се е намирало сигурно въ биологически периодъ на слабо пулсиране на патриотичната му кръвь, за героична решителность и издържливость. Но пъкъ и силитѣ на враговетѣ на България не сѫ били достатъчни да я покорятъ цѣла, а сѫ откѫснали само Тракия и Македония.

Най-после за българитѣ настѫпва още единъ трагиченъ моментъ: царь Калиманъ II, последниятъ отъ Асеновата династия е убитъ, за да настѫпятъ въ малкото Българско царство гражданскитѣ войни, или съ други думи казано найпечални събития.

Всичко туй е характерно за всички исторически народи: вѫтрешни смутове и преврати. Единъ следъ други се явяватъ на престола царь Константинъ Асенъ, а следъ него узурпаторътъ Ивайло, а всичко туй открива пѫтя и отваря вратитѣ на България за нахлуването на татаритѣ. Константинъ Асенъ (Сербъ — по Иречека) е царувалъ въ България отъ 1258 до 1277 г. или деветнадесеть години. Въ туй сѫщото време се отбелезватъ или ставатъ вече събития, които още повече раздрусватъ България, а именно войната съ унгаритѣ и съюзътъ на българитѣ и сърбитѣ противъ Византия. Отъ Константинополъ настѫпватъ интриги чрезъ царица Мария. Настѫпва възстание. Въ този упадъкъ се явява новъ узурпаторъ на престола — Ивайло (1277—1279): явява се за престола и единъ византийски претендентъ — Иоанъ Асенъ III, до като най-после нахлуватъ татаритѣ и Георги Тертеръ завзема властьта. Георги Тертеръ, основава нова българска династия и царува отъ 1280—1292). Царь Смилецъ е станалъ татарски васалъ. Въ 1294 г. води война срещу татаритѣ — срещу ханъ Чеки, Светославъ.

Тази е печалната страна, въ общи черти, на второто Голѣмо българско царство. То е умалено и разклатено и все още ще живѣе, но... слабо и разнебитено.

При все това Македония и Тракия все си сѫ съ българската душа, както и до днесъ. Нѣма противни доказателства.

Сърбия и Македония.

Ние сме вече въ XIV столѣтие, т. е. седемстотинъ години отъ появяването на българитѣ на Балканския полуостровъ и отъ основаването тукъ на тѣхната държава, при тѣхната култура. До тукъ, до туй столѣтие, Сърбия не сѫществува за българитѣ. Или, ако сѫществува, то тя е била нѣколко пѫти подчинена, а особено днешната имъ столица — Бѣлградъ. Инакъ, въ българската история до тукъ несѫществуватъ данни или документи, отъ които да се вижда, че нѣкаква сръбска държава е била въ очитѣ на българската държава и на българското племе предметъ на грижи и предметъ, който е особено заслужавалъ нѣкакво значение, освенъ случайно. Тази сѫщата Сърбия не се чува и не се вижда никѫде въ историческитѣ събития и голѣмитѣ почти борби между България и Византийската империя, нито пъкъ е имала нѣкакво политико-историческо отношение спрямо българска Македония, т. е. до сега да я владѣе поне единъ день, да я вземе отъ рѫцетѣ на Византия поне, когато я изгубватъ българитѣ отъ останалитѣ части на Българското царство. При все това, тепърва ще се явятъ сърбитѣ на политическата арена между Византия и България, тепърва ще влѣзатъ тѣ въ Македония, като завоеватели, но само като завоеватели, нищо повече, и то следъ като сѫ се били срещу България, като коварни измѣнници на „славянството“, въ името на което днесъ — въ XX вѣкъ, случайно това „славянство“ ги направи завоеватели — тирани на Мекедония отъ 1912 год. до днесъ.

Но нека проследимъ по-нататъкъ ходътъ на българската история, въ най-главнитѣ ѝ линии, безъ подробности, обаче, при тълкуванията, които правимъ на събитията, както до сега.

Следъ освобождението на българитѣ отъ татаритѣ, въ България се явяватъ две династически линии, а именно Куманскитѣ Тертеровци и Бдинскитѣ Шишмановци. Отъ тѣхъ царь Теодоръ Светославъ царува отъ 1295 до 1322 г., който води войни съ Византия, но несполучливи. Неговъ наследникъ е Георги Тертеръ II (1322—1323). И той е последенъ отъ рода си. На престола е сега другата династия, въ лицето на Михаилъ Бдински отъ 1323 до 1330 г. При царуването именно сега на този царь става едно коварно сръбско нападение на България. При Велбужда

(Кюстендилъ) тѣ нанасятъ едно поражение на българитѣ на 28 юлий 1330 г., съ което се решава сѫдбата на българския царь Михаилъ Бдински. Кюстендилъ е отъ западна България и принадлежи по военната си структура и география къмъ Ма-Македония. Водитѣ отъ него текатъ къмъ Македония, а задъ планинитѣ, западно отъ него, се намира градъ Куманово, по име кумански, на придошлитѣ въ България кумани, сѫщо като татаритѣ, но изгубили се всрѣдъ българската култура и природенъ битъ, възприели българската религия и езикъ. А куманитѣ дадоха династия на България — Тертеровцитѣ. Така сърбитѣ сега, спущайки се отъ северъ, отъ днешна Шумадия, тогавашна Сервия, нахлуватъ вече въ Македония, изтръгната следъ Иванъ Асена II, следъ 1241 г., отъ второто българско царство, отъ Византия. Тѣхното шествие въ Македония се дължи на слабостьта и на Византия, и на България. Тѣ ще навлѣзатъ и навлизатъ въ българска Македония, която ги е просвѣтила, чрезъ България, съ двамата си братя българи — Кирилъ и Методии, не като освободители, а като завоеватели, тъй, както нѣкога Симеонъ Великий покори и завладѣ Сърбия. Тази Сърбия той не я направи „българска", защото не можеше, по силата на обстоятелството, че нѣмаше нито кръвна, нито духовна, нито национална връзка между сърбитѣ и българитѣ, макаръ и при обстоятелството, че и сърбитѣ иматъ въ себе славянско. Да, сръбски славяни — славяни споени отъ вѣковетѣ съ сърбитѣ и образували сръбска националность, както споенитѣ „славяни" съ българитѣ образуватъ българската националность, но къмъ която принадлежи и старата македонска раса. Това е то отличието, коренното, националното отличие на българи и сърби. Що се касае, обаче, до българската просвѣта, дадена на сърбитѣ, то тя не можеше да ги направи българи, както не направи и руситѣ, и чехитѣ, и словацитѣ и др. българи, както и византийцитѣ, които дадоха религията си и първата си писменость (гръцката) на българитѣ, не ги направиха византийци, а още по-малко латинскиятъ езикъ съ религиозно-книжния си езикъ направи нѣмцитѣ, хърватитѣ, словенцитѣ, англичанитѣ и франкитѣ латинци...

Ние, българитѣ, имаме нѣколко историци, между които за виденъ минава Иречекъ, като чужденецъ. Днесъ ние имаме и българи историци, и не защото сѫ българи и български университетски професори, ще кажемъ, че сѫ голѣми български историци, а защото сѫ обективни и характерни за историческата наука. Не по тѣхъ се рѫководи авторътъ на тази книга, за да не го обвини никой въ пристрастие, а по Иречека. Този историкъ, заслужилъ на историческата наука и на Българската история, а чрезъ нея на българското племе, е писалъ и сръбската история. Като се има сега туй предъ видъ, на здравия разумъ остава непонятно обстоятелството, защо той пишейки историята на България, включва въ последната почти една цѣла глава отъ сръбската история?!...

Тази глава отъ сръбската история, вмъкната въ Българската история, е именно XX глава, подъ наименование: „Най-голѣмото издигане на Сръбското царство“. Очевидно, Иречекъ, като български историкъ, напуща съ тази глава обективностьта си, по отношение на българската история, и по този начинъ му се ще да изкара българи и сърби, като нѣщо все едно, особено що се касае до правото имъ въ Македония. Върху тази „обективность“ на Иречека ние ще имаме случай да се спремъ още единъ пѫть въ туй си съчинение, сега само засегаме въпросътъ, защото история и пристрастие, субективно, сѫ несъвмѣстими. Или история чиста, фактическа и документирана, чрезъ книги, надписи, археология, сравнения и пр., или история, която се тълкува, но обективно, като личната преценка е научно-логична и не търпи възражения. Впрочемъ, нека се знае едно нѣщо: историята на българитѣ отъ Иречека е издадена по време на Руско-турската война отъ 1877—78 г., когато Русия водѣше една политика вече за завладѣването на Цариградъ и Балканския полуостровъ, „славянитѣ“ отъ който бѣха за нея „все едно“! И, Иречекъ стана „руски министъръ“ въ България..

Сръбското нахлуване въ Македония и въобще въ българскитѣ земи е вражеско и завоевателно, както е било и българското — вѣчно — нахлуване въ Сърбия и завоеванието ѝ. Изправени предъ тази явна истина на историята, ние смѣло и категорично можемъ сега да твърдимъ, че туй сръбско нахлуване въ Македония, която е въ византийски рѫце отъ 1241 г. почти, наченало по-осезателно и по-релефно отъ 1330 г. достига своята кулминациона точка между годинитѣ 1331 и 1335 при сръбския царь Стефанъ Душанъ. Нѣма никакви данни, никакви факти, никакви спомени, които да свидетелствуватъ, че българитѣ отъ Македония, при сръбското нахлуване, сѫ посрещнали новитѣ завоеватели радушно и съ сърдце. За тѣзи именно българи, чужди на сърбитѣ, макаръ и при езикъ съ голѣми диалекти и различия, но преди всичко българскиятъ културенъ езикъ за македонцитѣ — не е правило никакво впечатление, че сърбитѣ си служатъ съ последния езикъ, съ сръбски обликъ. Тѣ, македонцитѣ, владѣятъ, въ горнитѣ или културни слоеве, и гръцкиятъ езикъ, по логиката на нѣщата, защото сѫ въ Византия отъ вѣкове. На новитѣ завоеватели, а не освободители, сѫ гледали съ лошо око, толкова повече, че ще преминатъ отъ византийско въ сръбско робство. И това робство получава при царь Душана пълниятъ си изразъ. Напримѣръ, на първо мѣсто, населението насила се изкарва да строи защитителни крепости за сръбското владичество надъ него. Издигнатата, напримѣръ, Душанова крепость на върховетѣ до градъ Скопие дава ясна картина, колко мѫчения и колко трудъ, срѣдства, и колко тегло е прижевѣло населението, за да я построи, и то бързо да я построй. Тази крепость, находяща се въ единъ отъ най-важнитѣ стратегически македонски центрове, е живо свидетелство и до днесъ на македонското робство подъ Сърбия. И, сигурно, не е само тя. Тогава сѫ бързо строени много крепости отъ сърбитѣ въ Македония, но отъ македонцитѣ, за да бѫде населението поробено тамъ, за да не могатъ нито византийци, нито българи единъ день да превзематъ и разрушатъ тѣзи крепости, изчезнали, разрушени, въ по-последнитѣ вѣкове, главно при турцитѣ.

Фактъ е отъ друга страна, че при упадъкътъ на съществующето тогава Българско царство, българитѣ не сѫ помагали на сърбитѣ да се настанятъ, като завоеватели въ Македония. Тѣ, сигурно, не сѫ и предпочитали въ бездействието си, да завладѣятъ сърбитѣ Македония, намираща се въ предѣлитѣ на Византия. Но и друга очебиющо нѣщо: отидоха ли сърбитѣ въ Македония съ по-голѣма култура и съ поблѣскавъ религиозенъ култъ, отколкото българскитѣ такива, или съ по-голѣма култура и култъ, отколкото византийскитѣ или, най-после, съ по-голѣма култура и религиозенъ култъ, отколкото македонскитѣ, които сѫ не само български, но и чисто македонски, въ смисълъ на дълбоката имъ историческа основа и подготовка, още отъ времето на Филипа и Александра, още отъ времето на апостолъ Павла, въ името на Християнството? — Очевидно, не!.. Тогава, тогава тѣхното дръзко нахлуване не е ли било чисто политическо-разбойническо, каквото се явява нахлуването на разнитѣ народи въ Европа, презъ течението на срѣднитѣ вѣкове, но сега вече сръбското около хиляда години по-късно, значи, безъ да е облагородено съ нѣщо това племе, въ продължение на тѣзи много години, когато всичко въ Европа е засѣднало и улегнало въ семейни и народностни огнища, при култура и Християнство. Симеонъ Великий стигна отъ името на България чакъ до Будапещъ, но той не разбойничествуваше само, а носеше въ поробенитѣ страни християнска просвѣта. Той бѣ предшествуванъ отъ двамата братя Кирилъ и Методии и тѣхнитѣ ученици въ сѫщитѣ поробени отъ него земи, а сѫщо и въ други.

Сръбското нахлуване въ Македония бѣ разбойническо. То се рѫководѣше отъ една клика на разбойници. Единъ инстинктъ на грабежи и насилия, макаръ и оформенъ по-после въ добритѣ Душанови закони, — туй е значението на това нахлуване, преди всичко, основно, за да може да се говори вече и за нѣкакво сръбско национално съвземане и разрастване, по силата на неотмѣнимитѣ природни закони за нациитѣ. На северъ сърбитѣ не можеха да се простиратъ. Тамъ и на северозападъ имаше държави съ силни династии и племена, особено нѣмскитѣ, унгарскитѣ и латинскитѣ. На югъ удариха тѣ, на югъ, гдето и България и Византия сѫ слаби въ този моментъ, за да се проявятъ сърбитѣ национално, до колкото може тукъ да става дума за нѣщо национално, сръбско, особено въ Македония. Не донесли нищо ново въ Македония, явили се само подъ маската на „славянството“, сърбитѣ не можаха да оставятъ трайни следи, освенъ кропоститѣ, за които споменахме и които е построило македонското население подъ режима на терора имъ. Задачата имъ тукъ е била една: да владѣятъ тази земя, за да я изсмукватъ независимо отъ обстоятелството, че сѫ построени и нѣколко монастири въ тѣхно време, но, което е въ реда на нѣщата си за XIV в., при мистичното настроение на народитѣ не само отъ Балканския полуостровъ, но и въ цѣла Европа и когато именно въ последната почва ренесанса, следъ голѣмото мъртвило, следъ голѣмия сънъ на сѫщитѣ народи въ културно отношение, — ренесансъ, изразенъ въ готическия стилъ на храмоветѣ, въ искуствата, книжнината и пр. — и то следъ единъ тежъкъ религиозенъ-папски режимъ за тѣхъ, — а сѫщо и когато се върви вече кресчендо въ сѫщата Европа къмъ нови, голѣми културни, политически и кървави събития. Каквото сърбитѣ сѫ оставили въ културно отношение въ Македоная, презъ краткото имъ престояване, то е било плодъ на македонската култура: икони, монастири, църкви и пр. Тѣ не сѫ донесли нищо повече. Тѣ не сѫ надникнали нито надъ старитѣ римски мини и бани, нито надъ величавостьта българско-македонска, въ устройството на самата Македония. Само кръвь и насилия. Нищо повече не сѫ дали сърбитѣ...

Въ времето, когато царува Стефанъ Душанъ сръбски, отъ 1331 до 1355 г. и когато сръбското царство се разширява на Балканския полуостровъ, царува въ България царь Иванъ Александъръ (1331—1365). Историкътъ Иречекъ на Българската и Сръбската история, сега, сигурно размѣсва тукъ сръбската съ българската история, за да каже, че и сръбското и българското царства сѫ се разширили достатъчно въ време на византийскитѣ междуособици. За насъ, българитѣ, би било абсолютно желателно, щото този историкъ да се занимаваше и кажеше, въ нашата история, какво сѫ постигнали само българитѣ, а не да ни поставя въ паралелъ и единство по отношение на събитията, когато сърбитѣ сѫ въ българска Македония или пъкъ, ако той това е направилъ неумишлено, то той се е отклонилъ да ни посочи печалната участь на Византия, която не влиза въ смѣткитѣ на България, като пиететъ... Но както и да било.

Сѫщата история сега отбелязва, за насъ, българитѣ, че въ стихията на сръбското владичество въ Македония, въ Европа се явяватъ турцитѣ. Отъ това тѣхно появяване въ Европа — на Балканския полуостровъ преди всичко — настѫпва вече една съвършенно нова страница за историята и на Балканитѣ. Туй трѣбва да се запомни, защото е преди всичко въ свръзка съ сѫдбата на Македония и краткото сръбско владичество въ нея... Турцитѣ се явяватъ въ 1353 година, т. е. презъ времето, когато Стефанъ Душанъ е всесиленъ въ Македония, за да отпочнатъ атакитѣ си и превзематъ не само Балканския полуостровъ, но и Константинополъ, и по-нататъкъ стигнатъ чакъ до Виена и до Висла . . . Появяването на турцитѣ въ Европа, значи появяване на ново племе и нова култура, чужда на европейската, и съ свой култъ.

Но нека проследимъ историческитѣ събития по-нататъкъ и нека ги придружимъ съ сѫщата обективность на разбиране или анализъ, за да ни откриятъ самитѣ тѣ истината върху положението въ Македония, за която днесъ спорятъ българи, сърби и гърци, особено отъ 1913 г, до сега. Тази Македония ще ни каже сама, каква е днесъ, възъ основа на миналото си, отъ хилядо и петстотинъ години до сега; тя, сѫщата Македония, каквато мѫченица не е ни една поробена земя, друга, въ Европа и която Македония представлява гробница, нѣщо повече отъ гробница, на цѣлото българско племе, защото и то иска да живѣе, особено въ XX и по-нататъшнитѣ вѣкове на Европа и на човѣчеството, претендиращо на прогресъ, култура, цивилизация, човѣшки права и самоопредѣлението на народитѣ, за да нѣма туй племе безспокойствие, а въ Македония да се не шири единъ нечуванъ „културенъ“ варваризъмъ, предизвикващъ отвращение и създаващъ непрекъснато смъртенъ страхъ, предъ течащата непрестанно човѣшка, българска кръвь, и предъ течащитѣ кристални човѣшки, български, сълзи, изразъ на страдания и мѫки, каквито само въ подземния старо-гръцки адъ и въ адътъ на Откровението сѫществуватъ, — единъ варваризъмъ на безумие и мизерия на човѣшки души, които нѣматъ нищо общо нито съ истинската човѣшка култура, нито съ истинската цивилизация — либерализъмъ и демократизъмъ, нито съ истинското Христово учение.

Все въ следитѣ на Българската история, по Иречека, въ XIV столѣтие въ България, за да бѫде упадъкътъ ѝ по-ясенъ, начеватъ религиознитѣ борби на разнитѣ секти — по религия, въ нея. Естествено, на първо мѣсто сѫ се явили вече богомилитѣ отново, които въ началото на XIII столѣтие, собствено въ 1211 г, бѣха строго преследвани, като размирници и смутители на държавния редъ, съ религиознитѣ си проповѣди, имащи вече характеръ на оня интернационализъмъ, за който бѣ дума по-рано, на базата на либерализма и демократизма. Тѣ сѫ намѣрили сега слабото и болно време при този общъ националенъ упадъкъ на българското племе, за да му забиятъ ножътъ въ сърдцето, както казва българската поговорка. Предъ нищо се тѣ не смущаватъ и не спиратъ, тъй като знаятъ, че властьта е не само безсилна, но и въ невъзможность да ги преследва до край, поради чисто държавнически съображения, за да не рухне окончателно Българското царство, вследствие на крайнитѣ си граждански войни и да не попадне вече цѣлото подъ чуждо робство. Наредъ съ богомилското учение, което има антидържавенъ за времето си характеръ, се появява учението и на исияститѣ, адамититѣ и евреитѣ. Всички тѣзи религиозни секти, обаче, иматъ основитѣ на своето религиозно учение въ Стария заветъ на Библията и нѣматъ нищо общо съ богомилщината, получила въ продължение вече на близо два вѣка единъ закржгленъ антидържавенъ характеръ — наспроти българския феодализъмъ и неговия режимъ. При това царь Иванъ Александъръ I се оженва за една еврейка, отъ която добива синъ, комуто прехвърля любовьта си, като баща и на други синове. Еврейка на българския престолъ! .. Туй е грьмъ и трѣсъкъ за българитѣ, за населението, което знае, че евреитѣ сж умъртвили и разпнали тѣхния християнски Богъ — Исусъ Христосъ. Ето защо агитацията и вълнението поради тази женитба на царя сж били голѣми, тѣ сж намирали подкладка сигурно и въ интригитѣ на съседнитѣ дворове — Константинополъ и др. Но най-много, естествено, въ редоветѣ на самото българско духовенство. Въ българската столица въ Търново, представительтъ на българската църква Теодосий, става светецъ, въ тѣзи смутове и вълнения, подигнати въ страната всестранно и по разни направления, борейки се срещу чуждитѣ вѣри и българскитѣ — християнски еретици — богомилитѣ. Що се отнася до литературата на България, въ това време, наспроти упадъка на царството, смутоветѣ и вълненията религиозни, и тя е безъ строго опредѣленъ националенъ компасъ, вследствие на което и тя е въ упадъкъ. Що е било, обаче, въ Македония? — Тамъ е всичко затихнало подъ сръбското владичество, за да настжпятъ общи събития и за българи, и за сърби отъ единъ врагъ — турцитѣ, които сж вече, както видѣхме, на Балканския полуостровъ.

Въ Иречековата История на българитѣ, глава XXII гласи: „Първитѣ битки на южнитѣ славяни съ турцитѣ". „Битки на южнитѣ славяни"! Принципътъ — „южнитѣ славяни" е вѣренъ. Но надъ него има другъ принципъ, който е още по-вѣренъ. Той е този на народноститѣ, на самоопредѣлилитѣ се вече националности, въ течение на вѣковетѣ, и за да се не повтаряме обширно, ще кажемъ: слѣтитѣ въ вѣковетѣ македонци, славяни и българи не сж вече славяни. Отъ тѣхъ е произлѣзло нѣщо ново и биологически и културно-социологически. Тѣ образуватъ сега тъй наречената българска нация, която не е славянска, но и нито татарска, както на нѣкои се ще да я квалифициратъ, отъ по-после. Дали сега тази нация, българската, която си служи съ славянски езикъ, но културно побългаренъ, както това вече видѣхме по-рано, може още да се нарича славянска, туй ние отричаме, за да сжществуватъ всѣкакви други славяни, на Северъ, въ централна Европа и на югъ. Но българитѣ не могатъ, отъ чисто научна гледна точка, да се наричатъ славяни. Сега, ако историкътъ Иречекъ, който е запозналъ свѣтътъ пръвъ съ Българската история и за което българското племе е длъжно да му издигне паметникъ на вѣчни времена, е казалъ: „южнитѣ славяни", т. е. българи, сърби и други, въ битки съ турцитѣ, то туй се дължи сигурно на „панславянската“ руска политика отъ миналото столѣтие, за да се простре тя и на Балканския полуостровъ, политика, която се изрази въ всеславянскитѣ събори, устройвани отъ Русия въ Прага, 1849, въ Москва, 1863 г. и т. н. А тъкмо, както казахме, презъ време на завоевателната руска война отъ 1877 и 78 г. Иречекъ издава, съ руска помощь, както това се вижда отъ самата му История на българитѣ, последната. Тази панславянска или панруска политика и пропаганда се проявява въ всички земи на „рускитѣ славяни“ не само въ събори, но и въ книжнина. . . И отъ нея по-нататъкъ изниква и идеята за една голѣма „Югославия“ на Балканския полуостровъ. Но за туй ще говоримъ на друго мѣсто въ тази книга, за да привършимъ съ терминътъ „южнитѣ славяни“ на Иречека тукъ. Точното и вѣрното, или самата истина, следователно, трѣбва да бѫде: „Биткитѣ на българитѣ, сърбитѣ, хърватитѣ и др. съ турцитѣ“. И ето защо, въ името на самото правилно и разумно разбиране на историята на тѣзи битки Стефанъ Душанъ, настанилъ сърбитѣ насилствено въ Македония, не е дошълъ въ последната, като освободитель, а като завоеватель. Той е знаелъ прекрасно, че Македония е българска и че поради слабостьта на Българското царство, се намира подъ византийско робство. Той е знаелъ сѫщо, че Македония е плячка за него и я превзема при най-голѣмо огорчение и болки за всички българи тогава, на които македонското робство, замѣнено отъ византийско въ сръбско, е било все едно, но при условието: и въ единия, и въ другия случай болезнено и мѫчително и за самитѣ македонци-българи, и за всички останали българи. Значи, сърбитѣ, като „южни славяни“ сѫ били мѫчители и тирани на други „южни славяни“. Но не. Тѣ сѫ нѣмали идея за туй „славянство“, защото сѫ били вече закрѫглени въ национално сръбско чувство. По-нататъкъ историкътъ Иречекъ казва въ споменатата глава и описва безначалието или анархията въ Сърбия следъ смъртьта на Стефанъ Душана, починалъ въ 1355 г. За да посочи той на тази анархия въ Сърбия, туй го прави не съ цель да улесни разбирането на робското положение подъ сърбитѣ на македонцитѣ, а съ огледъ, че тѣ трѣбва да останатъ въ туй си робство и при възможностьта, вънъ отъ безначалието или анархията въ Сърбия, за да се борятъ отъ нейно име противъ турцитѣ, които настѫпватъ вече. Сѫщевременно, посочилъ вече на вѫтрешнитѣ размирици въ България, както вече видѣхме по-горе, той преследва сѫщата цель, да посочи по-нататъкъ, че и България не е годна за решителна борба срещу враговетѣ си, които сѫ сега трима: византийци, сърби и турци, — да се бори особено срещу гърци и турци, но безъ Македония, която трѣбва да остави на сърбитѣ. Така „южнитѣ славяни“ се явяватъ въ чистата Българска история отъ XIV столѣтие безъ всѣка научна и безъ всѣка обективна преценка за нашия историкъ, но съ огледъ на руската политика отъ XIX столѣтие. Както ще се види по-нататъкъ, тѣзи „южни славяни" въ борбитѣ имъ съ турцитѣ воюватъ отъ името не на „една „южно славянска" държава, защото нѣма такива, а отъ името на отдѣлнитѣ си българска и сръбска държави, че даже и въ съюзъ, политически съюзъ, при крайна нужда, който съюзъ може да бѫде изоставенъ, защото това сѫ две отдѣлни нации или две отдѣлни държави съ свои интереси.

България вече е приключила своитѣ вѣковни борби съ Византия. При царь Иванъ Александра тя е свършила последнитѣ си войни съ империята, за да се отпочнатъ първитѣ борби съ турцитѣ. И тъкмо въ този голѣмъ исторически моментъ този български царь раздѣля царството си на две: на Западно и на Източно, на Търновско и на Бдинско (Видинско), раздѣла го по начало, както два вѣка по-рано, следъ царь Петра, Симеоновъ приемникъ, то се раздѣля на две: Западно и Източно, за да пропаднатъ и двете, разслабени, подъ византийско владичество, а сега подъ турско. При тази раздѣла на царството сѫ отбелязани още отъ първото време две интересни събития, а именно: Експедицията на графъ Амадей Савойски и нахлуването на унгарскитѣ войски въ Бдинъ, между годинитѣ 1265—1369. Българскиятъ царь Иванъ Шишманъ, който царува въ Бдинското царство отъ 1365 до 1393, е вече васалъ на турцитѣ.

Турцитѣ идатъ отъ югъ. Тѣ сѫ навлѣзли постепенно презъ византийскитѣ острови и презъ Гърция въ Македония, която завладѣватъ, като изтикватъ отъ нея и последнитѣ останки на сръбското владичестао, за да стигнатъ до Шишмановото царство, като, следъ боеве, царь Иванъ Шишманъ се подчинява или става васалъ, което ще каже: и турцитѣ настѫпватъ на етапи и българитѣ сѫ изморени, следъ което и сърбитѣ, изгонени отъ Македония, ще се приготовляватъ, както и българитѣ, за защитата си срещу новиятъ завоеватель на народитѣ отъ Балканския полуостровъ.

Тукъ сега трѣбва да се спремъ на два отъ извънредно голѣмо значение исторически факта, за да се тури край на лъжливитѣ легенди около тѣхъ, примѣсени съзнително, но фалшиво, съ нѣкаква сръбска окраска, а именно: застрояването на Рилския монастиръ и дейностьта на крали Марко отъ Македония.

При царуването на царь Иванъ Шишмана е издаденъ хрисовулътъ, позволителното, за автономность на Рилския монастиръ, въ името и паметьта на отшелника Св. Иванъ Рилски. И това става тъкмо въ момента, когато турцитѣ сѫ вече на Балканския полуостровъ и въ часть отъ Македония. За да се спремъ на този фактъ, ни дава основание обстоятелството, да изтъкнемъ неразривната национална връзка, и духовна и материална култура, между Македония и България. Тази връзка, както туй е абсолютно ясно вече отъ до тукъ изложеното и отъ тълкуванието, което дадохме на историческитѣ събития между българи и македонци, че последнитѣ сѫ българи, е не само вѣковна, но и дълбоко национална. Въ критически, въ важни, въ сюблимни моменти и обстоятелства, царь Шишманъ дава хрисовула, съ царския си печатъ и съ царското си българско име, да се построи Рилскиятъ монастиръ, този колосъ на Балканския полуостровъ, ако не единственъ, то поне единственъ, следъ Хилендарскитѣ монастири, на чисто българска земя, въ най-дивната божественна мѣстность, на върховетѣ на най-високата планина, обединяюща географически и духовно (въ името на българското християнско отшелничество) всички българи отъ Черно море до Албания, и отъ Дунава до Егейско море. Но този колосаленъ и дивенъ, не само за времето си, тогава, а и до днесъ, български монастиръ, на върховетѣ на Рила планина, при снѣжнитѣ ѝ покривки, въ дивно-красивитѣ ѝ скали и гори, въ китнитѣ ѝ борови, дѫбови и букови поляни, при шумолението долу, въ просторитѣ имъ, сребристи, чисти, кристални води на рилската рѣка, събирани отъ блѣстящи цѣла година, като брилянти и диаманти, снѣгове, — е отражение и на тогавашната историческа епоха и на тогавашното религиозно състояние на българитѣ отъ всичкитѣ имъ земи. Той е построенъ и издигнатъ на „македонска земя“. Той е, тъй да се изразимъ, точно въ центъра на българизма, по географско положение. Планината Рила е въ Македония или припада къмъ Македония. Отшелникътъ светецъ Иванъ Рилски е отъ Македония, отъ с. Рила, подъ монастиря, на негово име.

Рилскиятъ монастиръ е паметникъ не само на историческата и религиозна епоха отъ XIV столѣтие, като се не забравя, че България има много монастири и църкви отъ далечнитѣ ѝ минала вѣкове, но и на духовната и материална култура на българското цѣлокупно племе, поради единството на последното и поради неговото духовно и материално творчество. Като религиозенъ продуктъ на творчеството, този монастиръ, безъ друго е застроенъ и строенъ отъ майстори-македонци, защото е преди всичко на българска македонска земя. Този монастиръ е изпълнилъ мисията си отлично, въ течение на времето, подпомогнатъ отъ идеята, дадена му отъ българския царски дворъ и управлението на българската църква. Тамъ горѣ, въ върховетѣ на недостѫпната планина да се построи монастиря, отъ които човѣшката душа добива, чрезъ зрението си, взрачнитѣ и невзрчни простори на вселената, за да дири и открие Бога, небесния и земенъ творецъ, – туй е величавостьта на българската национална душа отъ XIV столѣтие, изразена въ царско-църковната идея, реализирана и кристализирана, чрезъ камъни, дървета, желѣзо и варь въ архитектурния образъ на този монастиръ. Тази душа и тази идея се кристализиратъ, чрезъ творчеството на майсторитѣ тукъ, при трепета и участието на всички българи, въ този моментъ, който е внедрилъ въ себе си, втвърдилъ и изразилъ, не само вѣкътъ на сътворението си, но и предшествующитѣ го вѣкове на българитѣ на Балканския полуостровъ. Царска помощь, црковна помощь и волни народни помощи, при мжки и неволи, да се строи на върховетѣ на планината, сж избликъ и воля на българизма, чрезъ монастиря, и тукъ да се моли не само на светеца му, но и на Бога, по-близу до него отъ планината, съ широка и голѣма душа, слѣла се въ молитва, чрезъ безмѣрния просторъ, чрезъ небето, съ Бога, съ Всевишния. Мжки, неволи, жертви — тѣ сж нищо въ великата Христова идея, за спасение и помощь отъ Господа Бога нашего!... Така тази всенародна българска душа, национална и християнска, чрезъ върховетѣ на една планина, разкрива предъ Бога голѣмитѣ си намѣрения, голѣмата си култура и голѣмото си творчество. Творчество, духъ вложенъ въ материята, борба за надвиване на последната, въ комбинация съ самитѣ ѝ съставни части и въ даването образъ на тази комбинация, както и на отдѣлнитѣ ѝ части, такъвъ, какъвто майсторътъ желае, възъ основа на ржководящата го идея. Рилскиятъ монастиръ,—тукъ сж неговитѣ, преди всичко, недостжпни мѣстности, за тогавашнитѣ условия, на природата, съ една тогавашна техника, тукъ сж вложени духъ и материя въ едно, за да кажатъ на Бога, туй може българскиятъ народъ, туй може българското племе единно, едно, независимо отъ политическитѣ условия, да създаде въ Твое име и по Твое вразумяване!.. И до днесъ този монастиръ, и той вземалъ участие въ живота на българитѣ, а при това и нѣмъ свидетель на единното българско племе, свидетелствува, че България и Македония сж едно, въпрѣки сръбското тогавашно престояване въ Македония, а най-главно, въпрѣки издигнатитѣ, сигурно, въ него време джамии съ минаретата имъ вече, на много мѣста отъ турцитѣ на Балканския полуостровъ, въ името на арабската имъ култура, която е била и си остана и до днесъ чужда на европейско-християнската култура. Да се молятъ душитѣ, чрезъ този монастиръ, на Шишмановци и българитѣ, въобще, за доброчестини отъ Христа и Бога, туй е била цѣльта, и да се вземе поука отъ учението на Св. Иоанъ Рилски, туй е било покаянието имъ. Могатъ ли сега тукъ сърби и гърци да иматъ дѣлъ въ този монастиръ на българска македонска земя, въпрѣки всичко, което е станало понататъкъ, че даже и по отношение на самия монастиръ? — Не! — е решителниятъ отговоръ. Рилскиятъ монастиръ свързва всички българи отъ Балканския полуостровъ и въ миналото и въ настоящето си. Това може да го види, почувствува и разбере всѣки съвѣстенъ човѣкъ отъ земното кълбо, който познава и България и Македония, и Гърция, и Сърбия и който е посѣтилъ и посѣти този монастиръ на българското творвество отъ срѣднитѣ вѣкове — творчество и въ постройкитѣ му, и въ храмоветѣ му — рѣзбарство, икони, колони, порти, кубета, сводове, сребърни и златни ковани работи, ореоли, гробници, книги, пергаменти и пр. Рилскиятъ монастиръ нашепва предъ Бога: „Махни, о Господи, чуждитѣ ржце отъ главитѣ на българитѣ, благослови ги Ти тѣзи глави“...

Посочили значението и великолепието на Рилския монистиръ, като голѣмъ български монументъ отъ срѣднитѣ вѣкове на българо-македонското единство, като най-могъщъ исторически фактъ на българската история и култура, която материяално по-нататъкъ е изличена систематически отъ турци и гърци, въ продължение на петстотинъ години, но този монастиръ се запазилъ, сигурно, поради недостѫпната планинска мѣстность, нека сега видимъ другиятъ фактъ, въ който стои като центъръ Крали Марко или Краль Марко, или Кралевичи Марко, по времето на турското нашествие и засѣдане въ Македония, за когото сърбитѣ казватъ, че е тѣхенъ...

Марковитѣ кули отъ Прилѣпъ (македонски градъ), „коня шарколия“ на Марко, „боздуганитѣ“ на Марко и т. н. — понятия легендарни вече около този борецъ и храбрецъ срещу турцитѣ презъ времето на царь Иванъ Шишмана, легенди създадени въ течение на вѣковѣтѣ отъ народния епосъ, преди всичко въ Македония, а послѣ разпространени въ цѣла България, че и въ Сърбия. Туй е вече единъ легендаренъ образъ — герой на български епосъ, защото Марко действува въ Македония, въ Прилѣпъ, въ крепостьта си и пр. срещу турцитѣ и прави чудеса, разбира се, до като го сломятъ турцитѣ и остана вече историческа личность. Много естествено е, че Марко е македонски герой, защото той се бори преди всичко като македонецъ-българинъ, съ българи македонци срещу враговетѣ, но не въ името на сърбитѣ, стояли твърдѣ кратко време тукъ, за да не могатъ да създадатъ македоно-сръбска националность. Даже Марко, ако е по произходъ сърбинъ, то като шефъ на българи-македонци и вече българинъ-македонецъ, като всѣки шефъ, князъ, краль или царь на друга народность или нация, както нѣкога Филипъ и Александъръ на македонцитѣ, отъ което следва, че македонцитѣ не станаха гърци заради Филипа и т. н. Марко е говорилъ български езикъ, Марко е билъ българинъ... Само ореолътъ му на голѣмъ герой заразява и българитѣ и сърбитѣ, да го възпѣватъ и славятъ, да творятъ легендитѣ около него, понеже напастьта отъ турцитѣ е обща и за еднитѣ и за другитѣ, напасть, която може да ги доведе до политически съюзъ, но не и до национално сливане. Така трѣбва да се разбира Крали Марко отъ Прилѣпъ, а сѫщо и всички по-нататашна борци — воеводи срещу турцитѣ, подигнали всички българи и сърби. Проследени най-старитѣ пѣсни за Марко, тѣ сѫ филологически български, тѣ преминаватъ и въ Сърбия, въ сръбския епосъ, отъ което следва, че той не е сърбинъ и не може да се чувствува сърбинъ нито по чувство, нито по душа, действующъ въ една срѣда съ българска душа и съ български чувства. Този герой на времето си се издига като голѣмъ защитникъ и патриотъ на българизма; преди всичко, за да направятъ отъ него такъвъ и сърбитѣ, и то искуствено, умишлено, особено днесъ, когато насила искатъ да владѣятъ Македония. Но, издигналъ се като герой и станалъ легендаренъ, той е българинъ отъ Македония, той работи преди всичко отъ името на българското племе, защото е знаелъ прекрасно, че Македония е българска, а не сръбска. Да се допуща противното при наличностьта на историята, сръбското насилие надъ Македония и голѣмата българска македонска култура, — е повече отъ абсурдъ, толкова повече, когато македонцитѣ построяватъ монументътъ български на Бога — Рилскиятъ монастиръ, за да служи на цѣлия български народъ отъ всичкитѣ му предѣли и до днесъ и въ бѫдеще за покаяние, молитва, пость и национално поклонение, всрѣдъ националното съзнание и творчество.

Прочее, повече отъ ясно е, че нѣма по-фалшива теза отъ тази, която е сръбската, че Крали Марко е сърбинъ и сръбски герой отъ XIV столѣтие срещу турцитѣ. Само една спекулативно-шовинистична политика може, безъ огледъ на паметници, монументи и народно познание на езикъ, духъ и книжнина — духовна литература и писменна, да твърди за този македонски синъ, че не е македонецъ-българинъ той. Но на една такава политика, особено въ днешно време, и пѫтищата и краката сѫ кѫси. Слънцето грѣе надъ хората, да имъ даде не само животъ, но и разумъ, за да разбиратъ истината, колкото и да се маскира и затуля тя. Истината за Крали Марко, озарена отъ здравия разумъ подъ слънцето, е въ полза на българитѣ. Тя е българска жива истина.

Сега, обаче, турцитѣ, които сѫ предприемчиви и войнственни, сѫ превзели не само Македония, но сѫ навлѣзли въ предѣлитѣ и на Шишмановото царство, за да се сблъскатъ двете противни сили при изворитѣ на Марица въ България (1371) и турцитѣ постепенно да превзематъ цѣла България. Тази страшна опасность за народитѣ отъ Балканския полуостровъ е опасность и за Византийската империя. Но, последната, която е изгубила вече Гърция, поради по-нататъшното си вѫтрешно положение, и заната сѫщо срещу турцитѣ въ Мала-Азия, уморена и разнебитена, не се интерисува отъ сѫдбата на другитѣ, които разбира се, ѝ сѫ били и ѝ сѫ още врагове на Балканския полуостровъ. Общата опасность, обаче, и за българитѣ, и за сърбитѣ, довежда тѣхнитѣ държави до единъ политически съюзъ срещу турцитѣ, този съюзъ, който се сключва при царь Шишмана и при краль Стефанъ Твърди Босненски, наричанъ съюзъ — „Конфедарация на южнитѣ славяни“ отъ историка Иречекъ, който изпуща народното имъ опредѣление,—завършва съ побѣда надъ съюзницитѣ при Топлицъ въ 1387 г., така щото, пръвъ се е видѣлъ принуденъ да се подчини царь Шишманъ на турцитѣ, който е измѣнилъ, заради този съюзъ на васалитета си на пдследнитѣ. И така турцитѣ подчиняватъ Шишмановска България, като самъ царь Шишманъ намира смъртьта си по бойнитѣ полета, дори и до днесъ неизвестно още где, въ борба съ турцитѣ. По-нататъкъ, сърбитѣ нанасятъ едно побѣда при

при Касово поле (1389 г.), но и тя не помага да се промѣни ходътъ на събитията. Следъ Косово поле турцитѣ навлизатъ вече постепенно въ цѣла България, столицата Търново пада, а съ нея заедно пада и царската династия и българската национална църква (1393). Крали Марко е загиналъ на Ровинското поле въ борба съ турцитѣ, става и едно сражение при Никополъ въ 1396 г. Последниятъ български царь Страшимиръ намира края си. Свършено е съ България, тя е вече напълно подвластна на турцитѣ, въ всичкитѣ ѝ предѣли.

Сега вече, чрезъ България, турцитѣ ще превзематъ и самата столица на Византия — Константинополъ.

Но, до като турцитѣ има още да се разправятъ съ остатъцитѣ на Византия, като я атакуватъ и отъ къмъ Мала-Азия, особено сражението при Ангора (1402), отъ което последствията за турцитѣ сж неблагоприятни, дава се възможность на българскитѣ князе (1405 г.) да подигнатъ възстание. Но и туй напраздно, освенъ, ако то не характеризира българската национална твърдость и храбрость, но сега за кратко време. Между синоветѣ на Баязида настжпва междуособна война, която отслабва турското владичество, особено въ България (1409—1413). Тази слабость на турцитѣ въ България трае доста години и тя дава възможность на унгарския краль Владиславъ да извърши похода си въ България до Златица (1443). На следната година става едно сражение при Варна. Но все пакъ всичко туй е напраздно срещу турцитѣ. Цариградъ или Константинополъ пада вече въ тѣхнитѣ ржцѣ въ 1459 г. и съ Византия е свършено за винаги, до днесъ. Следъ превземането на Константинополъ, въ който Константинъ Палеологъ пада, като императоръ, въ битка съ турцитѣ, последнитѣ постепенно ставатъ господари на цѣлия Балкански полуостровъ, а превзематъ сжщо и Унгария, и въ 1529 г. за пръвъ пжть се явяватъ предъ стенитѣ на Виена, въ централна Европа.

Така завършва свободата на второто българско царство и на Македония, която за кратко време бѣ сръбска, за да я взематъ турцитѣ отъ тѣхъ, и тѣ и сърбитѣ врагове на българитѣ. При това си преминаване подъ турско робство, нѣколко години по-рано отъ поробването на България, сърбитѣ, както видѣхме, поробиха Македония, която се намираше подъ византийско робство. Или сега, ясно очертана сждбата на Македония презъ четиринадесетото столѣтие, е следната: българска Македония е поробена отъ Византия, отъ Византия я взематъ и поробватъ сърбитѣ, отъ сърбитѣ я взематъ и поробватъ турцитѣ, за да я поробятъ, следъ петстотингодишното ѝ робство при последнитѣ, едновромено и гърци и сърби, но при условието, че българитѣ и македонцитѣ изнесоха победитѣ надъ турцитѣ въ 1912—1913 г., за да я откраднатъ и подѣлятъ вѣроломно гърци и сърби, защото българитѣ въ всичкитѣ имъ предѣли бѣха крайно наивни и бѣха съ неописуемата си наивность съюзници на тѣзи си вѣроломни съюзници. Но въ историята и политиката, въ реалната политика, на народитѣ нѣма моралъ, нѣма братство, нѣма човѣщина. . . О, наистина, колко е жестоко всичко туй, за да бѫде премахнато, чрезъ жестокостьта на пробудилото се национално съзнание, което въ името на правдата ще сѫществува надъ всичко и влиза въ борба за правата на нацията си. Сега, при най-последното поробване на Македония нѣма „южни славяни“, т. е. на първо мѣсто сърби и българи, както обича да ги нарича и едва ли не да ги изкарва братя, нашиятъ историкъ Иречекъ, подъ влиянието на тъмни панславянски, руски спекулативни намѣрения, и съ историята на когото си послужихме до тукъ, единствено, само защото тя е най-познатата въ цѣлъ свѣтъ, за да я освѣтлимъ отъ чисто българско гледище обективно и безпристрастно, нарочно, и то предимно въ името на Македония, намираща се днесъ въ робство, благодарение на българския съюзъ съ една „южнославянска“ държава и съ — печалнитѣ останки на Византийската империя — Гърция, върху което ще се повърнемъ отново, по-после.

За да приключимъ съ тази глава на книгата си, необходимо е да хвърлимъ още единъ погледъ, само че въ друго направление, върху положението на Македония презъ време на сръбското владичество въ нея, презъ малкото му години въ XIV столѣтие. И ето що: туй положение въ Македония и туй сръбско владичество, въ името на което официална Сърбия и „официалната ѝ наука“ твърдатъ, днесъ, въ XX столѣтие, че иматъ право да владѣятъ сѫщата Македония, защото била тѣхна, защото турцитѣ я взели отъ тѣхъ, — могатъ да се характеризиратъ само отъ едно научно, правдоподобно и неопровержимо становище, а именно: още презъ първитѣ години на сръбското владичество надъ Македония, презъ XIV столѣтие, се появяватъ турцитѣ отъ къмъ югъ, отъ къмъ днешна Гърция, тогава часть отъ Византия, и самото туй обстоятелство, задавайки страхъ и опастность и на самитѣ сърби, че тѣ, турцитѣ ще навлезатъ по-нататъкъ не само въ Македония, но и въ Сърбия, граничаща ней, заставя сърбитѣ да не сѫ толкова жестоки господари на поробената страна, следъ като сѫ я ограбили, разбира се, предварително и следъ като сѫ унищожили истинско-бодритѣ и борчески елементи въ нея — преднитѣ македонски или български сили, които сѫ еднакво противници и на византийското и на сръбското робство, за страната и населението. Следъ тѣзи операции, именно, на поробването, и при страхътъ отъ настѫпващитѣ турци, сърбитѣ сѫ били вече по-меки въ насилническото си управление съ Македония и българското ѝ население. Но туй още не ще каже, че въ дълбочината си, въ съзнанието на душата си, българитѣ отъ Македония сѫ могли да предпочитатъ сръбскиятъ режимъ предъ византийския, защото и единиятъ и другия за тѣхъ е чуждъ, вражески режимъ на робство. Туй отъ една страна.

Отъ друга страна, когато сърбитѣ поробватъ Македония, при този самия фактъ, а сѫщо и по-после, историята не посочва и не казва, че заедно съ политическо-военното нахлуване на сърбитѣ, следъ победитѣ имъ надъ византийскитѣ войски, е станало и масово сръбско преселение, на сръбско население въ Македония, което да задави македонското, съ болшинството си. Подобно нѣщо нѣма и не може тепърва да се измисли, като исторически фактъ, за да се затвърди и приеме днешната сръбска претенция надъ Македония и за да се нарича тази официално, но престѫпно и нечовѣшки, не научно, не исторически: „Южна Сърбия!“ Тогава, когато сърбитѣ въ XIV столѣтие сѫ били въ Македония само на военни начала, тѣ сѫ били тамъ въ една чужда тѣмъ, завоевана отъ тѣхъ насилствено провинция, заради плячката ѝ, тѣ сѫ били тамъ въ нея, както много други, особено римлянитѣ и византийцитѣ, а по-после турцитѣ, въ тази българска земя, като въ една колония за изсмукване и ограбване. Понеже липсва масовото сръбско преселение тогава въ страната, значи, македонското население си остава цѣло, кампактно, въ своята родна страна, въ която е родено и отрасло и въ която има голѣмо историческо минало задъ себе си, за да не могатъ да го посърбятъ.

Но и да бѣха се опитали тогава сърбитѣ да посърбятъ туй население, както днесъ се опитватъ да сторятъ туй, то тѣ не сѫ могли да сторятъ физически нищо въ туй отношение. Само формално сѫ могли да иматъ малки успѣхи, а именно: чрезъ побоища, заплашвания, глоби и др., до като отдѣлни лица или отдѣлни села, па и градове, почнатъ да се кръстятъ сръбски!... Но облѣклото не измѣня съдържанието и душата на човѣшкото тѣло. Облечете го туй тѣло въ хубавъ вълненъ платъ, въ хубавъ памученъ или коприненъ платъ, или най-после въ най-лоши подобни платове, то то винаги си остава сѫщото, съ сѫщата душа. Години, много години, столѣтия, и много генерации трѣбва да изтекатъ въ човѣшкия животъ, за да бѫде той промѣненъ, но при все това формално, но не и органически. Органическа промѣна на една нация, въ политически и културенъ смисълъ, става само тогава, когато тази нация е склонна и съ любовь предадена къмъ тази промѣна. Между макдонскитѣ българи и сърбитѣ нѣмаше органически връзки, тѣ не бѣха отъ една нация, между тѣхъ нѣмаше любовь, особено отъ македонска страна спрямо сърбитѣ, макаръ тѣзи последнитѣ и да сѫ имали въ себе си славянски елементъ.

Днесъ сърбитѣ се стремятъ искуствено, чрезъ насилието си, да насадятъ въ поробена отъ тѣхъ Македония своята национална, а не „славянска“ култура, своята сръбско-национална култура, а не друга. Какво показва туй? — Едно: че тѣ се не рѫководятъ отъ славянскитѣ чувства и отъ българскитѣ права надъ Македония, а отъ строго отпредѣлени свои национални принципи, облечени въ дрехата и маската на сръбската култура. За туй тѣ затвориха преди всичко всички български училища и църкви, затуй преследватъ българскиятъ езикъ, респективно учителитѣ, а сѫщо и духовенството, затуй премахнаха българскитѣ владици, българскитѣ църкви, българскитѣ книги, българскитѣ надписи, а сѫщо така и самото велико и славно име на Македония—Македония! Ето сега истината: значи Македония не е била никога тѣхна и не е тѣхна, обаче, тѣ и днесъ, както презъ XIV столѣтие се опитватъ само въ името на полицейско-военно-политическото си насилие да я погубятъ. Но... напразно. Тѣзи редове тукъ, между друго, ги поднесохме на читателя, за да му стане много по-ясна следната истина за сърбитѣ въ Македония презъ XIV столѣтие, въ продължение на „тридесетъ“ години:

Презъ тѣзи години, несмущавани въ политическото си управление надъ Македония, сърбитѣ не сѫ могли да се справятъ съ нѣколко български генерации тамъ, които сѫ били още живи и които сигурно дочакватъ и турското нахлуване и сръбското поражение отъ турцитѣ, като живи свидѣтели. За тѣзи български генерации, най-малкото и най-многото, сърбитѣ тогава нѣмаха по-голѣма отъ тѣхната култура, за да имъ я всадятъ въ душитѣ, даже съ насилие, — да я приематъ тѣ съ любовь и като по-голѣма, по-силна, по-привлекателна, да я обикнатъ, да се споятъ и срастнатъ съ нея и я нарекатъ своя. Не. Това не е било и не може да бѫде исторически. Сърбитѣ отъ Шумадия сѫ далечъ отъ непосрѣдственното влияние и на византийската, и на римската и на нѣмската култура. Тѣ получиха културата си, както видѣхме, отъ българитѣ, нѣколко вѣка по-рано. Следователно, тѣ не можеха да импониратъ на тѣзи генерации съ своята нѣкаква „особена“ култура. Но да бѫдемъ по-ясни: тѣ въ Македония тогава не отвориха нито училище; такива е нѣмало, както днесъ, на задължителни начала въ срѣднитѣ вѣкове, въобще, въ цѣла Европа, а още повече на Балканския полуостровъ. Значи, тѣ не сѫ занесли въ Македония нито просвѣта, нито книжнина. А що се касае до религиозния култъ и църквитѣ му, македонскитѣ българи сѫ имали такива, за да нѣматъ нужда отъ сръбски такива, които по своята църковна книжнина сѫ били български, тогава „български“ и самитѣ сръбски църкви по книжнината си... възприели я отъ българитѣ! Въ продължение на тридесеть години кръвьта на македонцитѣ не се слѣ съ тази на сърбитѣ...

Така обяснена тази глава отъ печалната история на Македония, ние мислимъ, че сръбското владичество въ Македония презъ нѣколкото му годишно проявление на XIV вѣкъ, тамъ, е безъ всѣко значение за истинското историческо, културно и национално българско битие на тази страна, за да да не бѫде тя повече предметъ на смърть, кърви, арести, побоища, сълзи, страдания и мѫчения презъ XX вѣкъ и презъ последующитѣ вѣкове, толкова повече, като се има предъ видъ, че България и българския народъ сѫщо така страдатъ по Македония, както и тя по тѣхъ.

Отъ етническа, етическа и християнска гледна точка насилието въ Македония отъ сърбитѣ е престѫпление, което води следъ себе си революция: възстания и войни, срещу които днесъ всички съвѣстни хора, отъ името на човѣчеството, отъ името на цѣлъ свѣтъ издигатъ решителенъ и заглушителенъ гласъ.

За никого не е тайна, че Македония е „жива“, и подъ сръбското и подъ гръцкото владичество днесъ, за да си затвори очитѣ и запуши ушитѣ предъ страданието и неволитѣ на тази страна, населена съ европейци, съ християни, съ българи, но притисната отъ варвари европейци, варвари християни и варвари... сърби и гърци, въ XX вѣкъ, следъ турския варваризъмъ въ Европа, както го нарече самата Европа нѣкога въ парламентитѣ си и въ културнитѣ си човѣшки прояви.

ТУРЦИТѢ И БЪЛГАРИТѢ.

Следъ краткото македонско робство подъ сръбско владичество, българското племе, цѣлото, преминава подъ робството на турцитѣ. Подъ турското владичество, което трая близо петстотинъ години, цѣлото българско племе, отъ Мизия, отъ Тракия и отъ Македония, е „обединено. То е безграници сега помежду си, както при Симеона и Самуила, така и при Калояна и Иванъ Асена. И туй, колкото и пародоксално, толкова и трагично обяснение, е истински и колосаленъ исторически фактъ. Туй обединение на българския народъ представлява отъ себе си една невѣроятна истина, но истинска истина. Робството, многовѣковното робство на българитѣ подъ турцитѣ, е тежко и мѫчително, като всѣко робство; то е тежко и мѫчително и за другитѣ народи, попаднали наредъ съ българския, подъ него, защото е преди всичко робство на народи отъ европейска култура и отъ европейски народи, подъ чужда, съвършено друга култура, и подъ чуждо, новодошло въ Европа завоевателно племе. Културата и религиозния култъ, съ националистически характеръ за тѣзи народи, сѫ подложени на новия културенъ и култовъ, нехристиянски, режимъ на турцитѣ. Тукъ, преди всичко, на Балканския полуостровъ, се сблъскватъ вече националната кръвь на турцитѣ, дошли отъ Азия, съ националната кръвь на българи, гърци, сърби, ромѫни, унгарци и др., оевропейчани, съ своя национална кръвь, но вече европейска. Сблъскали сѫ се арабската книжнина и гръцко-българската и др. Сблъскали сѫ се Мохамедовата религия и Християнската. Съ една дума голѣмата Евклидовска култура, а сѫщо и голѣмата римска, при християнска свѣтлина или изобщо веземено, тъй наречената Аполоновско-Христова култура и наченващата въ Европа Фаустовско-готическа, при Христовото учение, съ арабската или магическата култура, при Мохамедовъ религиозенъ култъ. Турцитѣ побеждаватъ съ своята култура и култъ и ставатъ господари на Византия, като въ столицата ѝ Константинопол покачватъ на най-великолѣпния християнски, Юстинияновъ, храмъ Св. София, своя държавнически знакъ, Мохамедовиятъ знакъ, полумѣсецътъ, и измѣстватъ кръстътъ Христовъ. Тѣ издигатъ вече, по силата на могѫществото си, нѣколко минарета надъ този Христовъ храмъ, превръщатъ го въ джамия, заличили и премахнали отъ него всички християнски белези: книги, кандила, свещници, икони, иконостаси, кръстове и т. н... И не само въ Константинополъ, но и на всѣкѫде, както и въ цѣлокупна България, подъ владичеството имъ, тѣ сѫ превърнали вече много църкви въ джамии, като и строятъ нови такива.

Тази е първата обща картина и първото най-силно впечатление за всѣкиго, който познава истински и ясно пристѫпътъ на турцитѣ, победата имъ и поробването на България и Балканския полуостровъ отъ тѣхъ. При това поробване на България, последната се обедини. И въ последното нѣщо, тя е съ утѣхата, че е вече неразпокѫсана, за да понася тежкото робство, до деня на получаване или извоюването на свободата и самостоятелностьта си. Обединени въ туй робство, българитѣ губятъ не само своитѣ представители, царе, князе, боляри, държавници и пр., но губятъ и цѣлото си политическо-държавно устройство. Въ лицето на виднитѣ си царе, водители и войска, сѫдии и администратори, тѣ оставатъ национално обезглавени. Преди всичко князетѣ и болярите сѫ или избити и прогонени, или подчинени до неузнаваемость и обедняли до просия, за да играятъ каквато и да било национално-българска роль, за да изчезнатъ по-нататъкъ въ течение на робскитѣ вѣкове и не се говори повече единъ день за тѣхъ, да се не казва че българитѣ сѫ имали боляри и първенци, представляющи нацията си. Така разнебитена въ робството си българската нация, останала безъ националнитѣ си родови представители, безъ свои феодали, безъ свои „учители", убити органически въ корена на нацията си, тѣ представляватъ една националистична маса вече, и съ потѫпкана не само родна кръвь, но и съ потѫпкана родна култура и роденъ култъ. Родниятъ християнски култъ — църквата е безъ глава. И тя е унищожена официялно. А туй сѫ дирели именно и българскитѣ богомоли, за които историята при поробването на България казва, че сѫ играли не лесна национална роля, а именно: че сѫ помагали тайно на турцитѣ, отъ злоба и мѫсть къмъ родното, нациоиалното, болярското, което ги е водило на война срещу турцитѣ.

Но тогава защо и въ какво се е чувствувало българското племе обединено?

— Обединявалъ го е езикътъ му, българската му култура и българскиятъ му християнски култъ, при това робство. Рилскиятъ монастиръ е билъ центъръ на обединението му, построенъ въ центъра на българскитѣ, сега поробени, български земи; обединявало го е страданието и типичното българско чувство на търпението, че ще изгрѣе пакъ свободата; обединявалъ ги е храмътъ Христовъ, въобще.

Българското болярство изчезна, за да бѫде замѣстено крепостничеството на българитѣ съ крепостничество при турскитѣ феодали-паши. Биологически, отъ кръвно национално становище, въ продължение на българскитѣ вѣкове, при българскитѣ царства, българитѣ, както казахме вече, сѫ имали свои национални, родови, кръвни представители, и както при всички нации, тѣзи сѫ представлявали не само възвишеното на нацията, но и върховната ѝ култура и цивилизация. Тѣ сѫ знаели най-хубаво да говорятъ и пишатъ езикътъ, тѣ сѫ били по кръвь храбри, тѣ сѫ творѣли литературнитѣ пѣсни, тѣ сѫ били най-голѣмитѣ художници, отъ тѣхъ сѫ излизали ученитѣ и пр. Но не само туй, а и още нѣщо, много по-важно: тѣ сѫ представлявали красотата на българската раса, чрезъ предпазителенъ подборъ въ женитбитѣ и опазването на семейството и фамилиитѣ си. Въ този подборъ именно се е запазвало и отгледвало най-типичното расово българско — чрезъ физическата красота, чрезъ истинската расова кръвь, а следователно и духовното расово-българско опазване. Динамиката на тази расова подборность или благородность, органическа на всѣка нация, лежи въ самата родна кръвь, тъй че всѣка нация, всѣко общество, всѣко село и всѣки градъ, както и всѣка държава, си има своитѣ избрани благородници въ туй отношение. Завистьта по отношение на благородницитѣ е голѣма, но принципиялно любовьта къмъ тѣхъ надвива тази зависть. Само въ дни на умопомрачение една нация избива по една или друга причина благородницитѣ си, за да подири веднага други между себе си, чрезъ които да ги замѣсти. Въ българската история нѣма такива случаи. Има само единъ случай, онзи при царь Бориса, но царьтъ тукъ изби благородницитѣ, а не народнитѣ маси. Вѣрно е сѫщо, че има единични случаи отъ подобно естество, но тѣ си оставатъ, при разнитѣ смутове, единични, изолирани. Тъй че, туй българско органическо-физическо-духовно благородство, първенцитѣ на българската нация, създадени въ името на националния подборъ за красотата, съпроводена съ висшиятъ роденъ или националенъ културенъ и храбъръ духъ, както при всѣка друга нация, е разсадено въ всички български предѣли — на Мизия, Тракия и Македония.

Турцитѣ намѣриха сега въ предѣлитѣ на българитѣ тѣзи благородници и, като опасенъ за тѣхъ елементъ, който може да държи винаги народнитѣ маси привързани къмъ себе, пристѫпиха бързо къмъ унищожението му, по разни начини, които вече видѣхме, но къмъ които трѣбва да се добави още единъ начинъ. Тѣ пристѫпиха, именно, още и къмъ начина, за унищожението на българскитѣ боляри, да имъ отнематъ женитѣ и дъщеритѣ, да отнематъ всѣко хубаво момиче, и го отвличатъ на пашитѣ си, на султанитѣ си, на военнитѣ си и т. н., и то, следъ като станаха господари лично тѣхни хора на българскитѣ болярски имоти и българскитѣ крепостници при българскитѣ имъ господари — феодали, споредъ общата феодално-крепостническа система въ цѣла Европа. Дошлитѣ турци, войнствени, храбри, сѫ малко. Тѣ тепърва ще се уреждатъ и обзавеждатв семейно, тепърва ще си съставятъ фамилии и т. н., но за смѣтка преди всичко на българскитѣ богатства и надъ българскитѣ родни или национални типични човѣшки красоти, които потурчватъ, а мжжетѣ избиватъ, ако не искатъ да отстжпятъ. Тази историческа истина е неопровержима, макаръ и не вписана въ самата история, или ако е била вписана, не стигнала на бѣлъ свѣтъ, въ последствие унищожена. Така въ продължение на вѣковетѣ сж изчезнали не само представителитѣ на българската раса въ туй отношение, но и тѣхнитѣ дворци — палати, царскитѣ палати, всички български крепости и всички български паметници, съ изключение на нѣкои и други монастири и на нѣкои и други църкви, които обаче иматъ другъ пжть, въ тази мрачна и печална въ историята на българитѣ участь.

Динамиката, по силата на която пристигатъ турцитѣ въ Европа, е национално-културно религиозна. Въ името на тази динамика, по силата на една неизвѣстна сждба, тѣ носятъ следъ много вѣкове едно отмжщение и на македонската и на римската и на византийската и, по-после, на латинската (кръстоноснитѣ походи) култура, която стигаше дори задъ предѣлитѣ на Мала-Азия, въ походи, срещу източната, въобще, вземена семитска култура. Мохамедъ е пророкъ и основатель на арабския културенъ култъ. Той написа Корана и той създаде Мохамеданската религия, на базата на арабската култура, културата на магьосничеството, дяволитѣ, ангелитѣ, Аллаха, и отчасти за Христа и Св. Богородица—седемстотинъ години следъ Христа. Тази култура, силна, внушителна и пленителна — и въ материялно и въ духовно отношение, особено чрезъ мохамедовия религиозенъ култъ, обхваща бързо всички семитски племена, вънъ отъ предѣлитѣ на Византийската империя, обхваща Туркестанъ или Туранъ, отъ гдето идатъ въ Мала-Азия турцитѣ, като най-напредъ ги организира Ченгизъ-ханъ. Но турската история тамъ не влиза тукъ въ нашитѣ съображения Главната причина за да нашествуватъ турцитѣ въ Византийската империя, въ Азия, сж кръстъноснитѣ походи срещу Ерусалимъ, който се владѣе отъ арабитѣ. Но арабитѣ и турцитѣ по Корана на Мохамеда сж „една нация“ ... И наистина, тѣ въ последствие за винаги „ставатъ“ една нация, държавнически и културно, обаче при условието, че арабитѣ или семитскитѣ племена, съ изключение на евреитѣ, сж много повече отъ самитѣ турци, за да ги погълнатъ тѣзи. Напротивъ, арабитѣ като дали културата на турцитѣ въ едно отношение, сж на почить и уважение отъ последнитѣ, но националното смѣшение не можа да стане, толкова повече сега — тогава —, че Мохамедовата религия, която е единство и връзка „на нацията“, получава и сектански характери: перситѣ и др. Но както и да било Динамиката на турцитѣ е преди всичко чисто военно-разбойническа, а при това и авантюристична, както при кръстносцитѣ. Навлѣзли въ земитѣ на Византийската империя отъ Изтокъ — Мала-Азия, тѣ пристигатъ и въ европейскитѣ ѝ части по море, а следъ това зввладѣватъ и България.

Въ окончателното разгромяване и поробване на Византийската империя отъ страна на турцитѣ, естествено, България взема активно участие, и то не по силата на онова ренегатство, за което споменава сръбскиятъ историкъ Чеда Миятовичъ, а по силатя на принуждението. Туй е българското участие въ последнитѣ дни и месеци на окончателното падане на казаната империя. Турцитѣ водятъ съ себе си насилствено българи, които имъ помагатъ въ всичко, вънъ отъ сраженията, събиращи болни и ранени, събиращи храни и всичко потрѣбно за армията, отъ самата България и т. н. Туй участие на българитѣ, насилствено, принудително, се е простирало въ всичкитѣ български краища — Македония, Мизия и Тракия, за да ги постави то въ истински националенъ контактъ, да съзнаятъ за винаги, че сѫ отъ една нация, съ голѣмо минало и съ затаена надежда, за освобождение рано или късно. Туй насилствено участие на българитѣ въ войнитѣ и сраженията на турцитѣ, сега, не само срещу Визаатия, а и срещу Сърбия, Унгария и Австрия и т. н., въ последно време, презъ турскитѣ вѣкове въ Европа, разбира-се, винаги имъ е послужвало за казаното национално опомняне и съзнание, като още е имало за резултатъ и съзнанието, че чуждата, турската култура, е противна на християнската култура, чужда е на българската култура и религия. Толкова повече, сега, въобще, когато българскитѣ водители и първенци не сѫществуватъ и когато, наредъ съ отвличането на хубавитѣ български жени и момичета, потурчвани или служейки за насилствени плътни удоволствия на грабителитѣ, турцитѣ отвличатъ периодически, на всѣки петь години, и най-здравитѣ и най-красивитѣ, по изборъ, момчета и юноши, за да ги потурчватъ и включватъ въ султанската армия, ония момчета и юноши, въобще, известни подъ името „яничари". Разбира се, туй насилствено събиране, отбиране, обиране и отвличане на българскитѣ жени, моми и мѫже е указало голѣмо покъртително влияние на българския националенъ манталитетъ, на българския духъ и на българския родъ. Манталитетътъ и духа сѫ били дълбоко озвѣрявани, но безпомощни срещу господаритѣ, понеже никой българинъ е нѣмалъ орѫжие за истинска борба, а упадъкътъ на нацията въ биолого-анатомическо отношение, вследствие обирането на здравитѣ и красиви български рожби, е вървѣлъ кресчендо. За да се мисли за едно масово възстание на този народъ, презъ турскитѣ му вѣкове, е и немислимо и практически невъзможно, толкова повече, когато завоевательтъ се простира вече на далечъ отъ българскитѣ граници — до сърдцето на Европа. На този завоеватель може да му нанесе ударъ само една съседна нему държава, добрѣ организирана и въорѫжена, както впоследствие и става отъ австрийска и руска страна, за да се схванатъ войнитѣ като „освободителни“ и отъ българитѣ. . .

Вѣковетѣ на българското робство подъ турцитѣ текатъ тежко, непоносимо, убийствено. На всѣкѫде въ българскитѣ предѣли, въ градове и села, по празднитѣ мѣста на полетата, а даже и по планинитѣ, отъ стратегически съображения тукъ, сѫ настанени вече и турски военни гарнизони и турски семейства и заселища, които постепенно приидватъ отъ Мала-Азия, а при това и държавната власть докарва и други, нетурски населения, като татари, черкези и пр., и ги заселва тукъ. Очевидно, най-хубавитѣ и най-плодороднитѣ мѣста на Македония, Мизия и Тракия се заематъ отъ турци, и тѣзи мѣста, вкупомъ или заедно, принадлежатъ съ населението имъ заедно, на самовластния паша — феодалъ, подчиненъ лично само на султана, а като негови, на пашата, воененъ князъ, помощници се явяватъ тъй нареченитѣ бегове или беюве. На тѣзи паши и тѣзи беюве, които сѫ длъжни да даватъ на султана войници и храна, данъци и подаръци, е непосрѣдствено подчинено българското население, съ честьта, живота и трудътъ на които тѣ разполагатъ, въ името на своята военна и полицейска власть. Това население е наречено „рая“ — роби, то е робско тъкмо тъй, както истинскитѣ роби въ старогръцката държава. На пашитѣ и беговетѣ, на военнитѣ чинове отъ армията, на полицейскитѣ чинове и пр. въ тази турска държава работи българското население безплатно, ангария, — ангария то работи на държавата въ време на война и въ мирно време, десятъци плаща то на държавата и т. н., привилегиитѣ сѫ малко и нищожни за него, зашото е „рая“. И надъ тази рая, навсѣкѫде въ България, се простира тежката рѫка на завоевателя, за да посѣга безнаказано и въ семейното легло на българитѣ, тъкмо тъй, както Достоевски ни дава картината въ своето съчинение „Юношеството“, въ което е описалъ, какъ Григорий Петровъ е взелъ на героя—юноша майката, заедно съ него, като „помѣщикъ“ (феодалъ) отъ мужика ѝ мѫжъ, и баща (въ Русия). . . Но, въ всѣки случай, въ Русия всички сѫ отъ една религия—Християнската, тукъ българитѣ и феодалитѣ имъ турци сѫ отъ две противоположни религии—Християнската и Мохамеданската, а по отношение на религията си, българитѣ сѫ „гяури“ (невѣрни) за турцитѣ, които сѫ правовѣрни спрямо Мохамеда и Корана му.

Така сега подчинената „рая“ на турскитѣ си феодали и презираната тази „рая“, като невѣрна, неправовѣрна, просто „гяурска“, е въ своето дълбоко и обширно робство попаднала подъ двойствено насилническа власть — властьта на военния аристократизъмъ и феодализъмъ и властьта на правовѣрния Мохамедовъ последователь. Отъ една страна робътъ-българинъ е абсолютно безправенъ въ имотно и стопанско отношение, за да не говоримъ за нѣкакви други политически права, — отъ друга — е абсолютно презренъ, като човѣкъ невѣренъ на турската религия, изключенъ отъ всѣко участие съ права въ държавното управление; не го вэматъ за войникъ и полицистъ, въ защита на държавата и реда ѝ по обикновенъ начинъ, нормално, а по чисто другъ начинъ, както видѣхме туй, какъ става съ „яничаритѣ“, насилствено, а при това вече е и национално, кръвно, расово изтощенъ и порѣдяванъ, съ грабежитѣ на женитѣ и децата му, както и смъртно обезчестенъ... Туй сѫ вѣковетѣ на българското страдание, всестранно страдание, дълбоко, трагично страдание на този български народъ, подъ силата и насилието на турцитѣ, защото силата е правото въ срѣднитѣ вѣкове, та даже и въ новитѣ, и въ XX вѣкъ. Турското владичество, обосновано на силата си, като право, се характерезира по началото на Бреннуса, който сложи мечътъ си на вѣзнитѣ, за да получи повече злато, въ името на побѣдата си... Но, ако тогава Брениусъ получи по този начинъ повече злато отъ римлянитѣ, то на туй, което получаватъ турцитѣ отъ българитѣ, въ всѣко отношение, не може да се изрази нито образътъ и съдържанието му, нито количеството му, нито безмѣрната му сила, съ златото, въобще. Националната кръвь родна честь, семейна честь, ангарии, презрения, звѣрско третиране — всичко туй, що българитѣ преживѣватъ при силата-право на турцитѣ, не се мѣри и отплаща съ никакво, съ всичкото злато на свѣта.

Нека, обаче, между туй, видимъ, какъвъ е голѣмиятъ смисълъ на туй българско страдание, представено само по себе си толкова голѣмо и неописуемо подъ режима на турцитѣ, за да изкараме заключението, че то води къмъ общата акция за свобода, колкото и да е обезорѫженъ и потѫпканъ българскиятъ народъ, защото не всичко е вървѣло на турцитѣ гладко, по турски, въ България, тъй като „раята“ е прибѣгвала въ отчаянието си и къмъ смутове и възстания. Голѣмиятъ смисълъ на българското страдание обединява все повече българското племе, въ робското му единство; връзкитѣ между него сѫ по-тѣсни, връзкитѣ чрезъ страданието му. Въ тѣзи вѣкове богомилството е съвършено изчезнало. То изигра ролята си въ България. Но българското духовенство е на лице — и въ него се очертава сега смисълътъ на страданието народно, което нѣма граници за българитѣ въ Турската империя. Това духовенство — и бѣло и черно — е свободно за религията на българитѣ. То извършва религиознитѣ служби и треби на християнитѣ българи на всѣкжде, то се движи свободно между градове и села. То е оставено за раята отъ турцитѣ не само по държавнически съображения, но и по чисто практически, да служи на българитѣ, на религията имъ, толкова силно презирана отъ Мохамеданската, като долна Християнска и безъ всѣко значение религия... Въ името на последната, обаче, българското страдание се очертава сега, и то не подъ знамето на църковно-религиозния луксъ, а подъ пълното смирение и задълбочаване вѣрата въ Бога, за спасение отъ страданието. Подъ стрѣхата и покрива на църквата се четатъ не само литургии и молитви, но се и шушна за тежкото и непоносимо страдание отъ робството, а по този начинъ се означава цѣлата сѫщина на туй робство, което е напасть за цѣлото българско племе. Поробениятъ народъ е като обезумѣлъ, той е въ невъзможность публично да протестира срещу неправдитѣ, той е несигуренъ въ живота си, той е поробенъ национално, физически, морално и материялно. Само църквата е утѣхата му, и колкото повече я той посѣщава, колкото повече хора се събиратъ въ нея, толкова повече се разбиратъ въ мълвението и шушненето си тѣхнитѣ очи и души, съ погледи и жестове на отчаяние и търпение. Но още повече тѣзи български очи и тѣзи български души, които се срѣщатъ само по събори и въ монастири, се разбиратъ и чувствуватъ въ общото си национално страдание. Чувстватъ се и се разбиратъ тѣ като българи въ всичкото си мѫчение и общо, масово, дирятъ изкуплението на рода си, на нацията си, особено въ срѣщитѣ си въ всебългарския монастиръ горе, въ височинитѣ, подъ божията закрила, на Рила . . . Въ монастиритѣ, въобще, които, при българскитѣ царства, бѣха не само мѣста за покаяния и молитви, но и за радости, сега тѣзи потънали въ неописуемо робско страдание българи виждатъ силата и значението на робството си, и колко е то страшно и гибелно. Въ тѣзи монастири сѫ скѫтани български реликви, български светии, български предмети, български културни и книжовни проповѣдвания, въ тѣхъ сѫ отразени образитѣ на царе, царици, боляри, на светии, благотворители, на отшелници и чудотворци. То е българското, то е националното, то е родното, то е общобългарското, при страшното и неописуемото чуждо робство, при господаритѣ съ голитѣ джамии и съ минаретета надъ тѣхъ. Въ тѣзи монастири на българитѣ сѫ напластени всички знаци, всички белези, всички прояви и всички символи на истинския български християнски култъ, — култъ, въобще, въ името на когото всѣки отдѣленъ индивидъ, всѣки родъ и всѣка нация се кланятъ отъ душа и сърдце — и тайно, самотно, и явно, публично. И въ името на този култъ, въобще, се развива постепенно, като около привлекателенъ центъръ цѣлата оная творческа дейность на изкуствата, още отъ самото зачатие на народитѣ или нациитѣ (народъ и нация не бива винаги да се идентифициратъ). Въ изразътъ и кристализирането на тѣзи изкуства — всичко около култътъ, начева и широката общочовѣшка култура. Българската култура и българския култъ сѫ подъ знамето на Християнството, тѣ сѫ противни на знака на мохамедано-арабската култура и култъ. Така че, ако сега знаемъ, че турцитѣ въ името на своя култъ презиратъ дълбоко християнитѣ — българи, то ще допуснемъ, че и българитѣ презиратъ, заради култътъ и културата имъ, турцитѣ. Но въ туй българско презрение срещу турцитѣ има и християнска човѣщина, въобще, човѣщина божия: „Обичайте и враговете си“. Ала туй правило на Христа веднага пада, щомъ враговетѣ надминаватъ границитѣ на вражеското и тогава настжпва противното отъ Мойсея: „Зжбъ за зжбъ, око за око“. Турското вражеско поведение къмъ българитѣ, извиква у последнитѣ Мойсеевитѣ мждрости и въ името на тѣхъ се явяватъ тайнитѣ български решения за поддържане на „хайдутитѣ“—борци срещу турскитѣ жестокости и безобразия; тѣзи хайдути сж намирали прибѣжище не само въ български села и кжщи, но и въ българскитѣ монастири тайно. Тѣ сж били плодъ, смисълъ и акция на страданието на българското общо неописуемо робство. Но за туй ще говоримъ по-нататъкъ: за значението на хайдутитѣ. Сега да видимъ паралелитѣ между турската култура и култъ и българскитѣ, заварени отъ турцитѣ, следъ поробването на България.

Турцитѣ дойдоха въ България съ своя култура и култъ, главно съ свои езикъ, абсолютно непонятенъ, първоначално на българитѣ. Тѣ дойдоха малко на брой, но после се размножиха по единъ или другъ начинъ по число. На това се дължи обстоятелството, че не можаха да унищожатъ българскиятъ езикъ, а сжщо и българската култура и култъ. Въ всѣки случай, тѣ постепенно, по силата на нѣщата, въ течение на времето наложиха езика си. като държавно-официаленъ, покрай който българскиятъ си сжществува. Налагатъ сждилищата си и всичко потрѣбно за реда и защитата на държавата. Българското население имъ е потрѣбно за работа и доходи, както при византицитѣ бѣха македонцитѣ и славянитѣ. Но оставятъ българската църква свободна. Още отъ самото си нахлуване въ България, както и другаде, тѣ си създватъ въ името на култа своя държавна, въ противоположность на Християнската, „църква“, като и много църкви обръщатъ въ началото и по-късно въ джамии: Св. София въ Цариградъ, Св. Димитъръ въ Солунъ, търновски църкви, такива въ София, Пловдивъ и пр. Така поникватъ въ България турскитѣ свѣтилища — джамиитѣ съ своитѣ минерета, въ противоположность на Християнската църква, съ своя кръстъ надъ нея и въ нея. Българската християнска църква е съ форма, тъй да кажемъ, на паралелопипедъ, съ олтарь, съ или безъ кубе, когато турската джамия е сводова, съ сводове, придружена съ високо минере, отъ което мохамедовия служитель вика правовѣрнитѣ на високъ гласъ на молитва въ джамията. Турската джамия е съвършено свободна вжтрешно отъ всѣкакви накити: иконостасъ, икони, кандила, свещници, столове и пр. пр., — всичко туй е чуждо ней. Нито тамянъ, нито кандилници, нито свещенически одежди, нито чаши сребърни или златни и т. н., както въ християнско-българската. Но не, въ нея има мѣсто само за ходжата, който се моли на високъ гласъ, и единъ полюлей за нѣколко свещи, въ случай на тъмнина, а не чрезъ свещитѣ, както у християнитѣ, да се стопяватъ и опрощаватъ грѣховетѣ. Християнитѣ на Изтокъ се молятъ и кръстятъ прави, правятъ поклони и пр., турцитѣ се молятъ на колѣне, съ дигнати ржце на горе, често си запушватъ ушитѣ, за да ги не смущава нищо въ унесеностьта на молитвата. Тѣ се молятъ и вънъ отъ джамията, на всѣко избрано отъ тѣхъ мѣсто, но както въ джамията на постелка. Когато се молятъ вънъ отъ джамията, поставятъ на мѣстото си, особено военнитѣ, забоденъ въ земята ножъ... Молятъ се и въ кѫщи, но винаги и навсѣкѫде безъ обуща, съ измити предварително крака. Въ турската джамия жена не влиза, въ Христовата църква да, но тя прекарва молитвата си отдѣлно отъ мѫжетѣ, въ сѫщата църква. Сега, колкото е отрупана Христовата църква съ всевъзможни предмети и украшения, признаци на религиозния култъ, около който е развита не само християнската култура, но и въобще въ последствие човѣшката култура, въ съперничество съ небесно-земнитѣ или природни и божии красоти, предмети на човѣшкото творчество надъ материята, въобще, толкова джамията е въ сѫщность праздна. Въ нея е само знамето на Корана, на държавата, султанътъ е пророкъ и императоръ и всичко, и нѣколко красиви надписи по арабски, извлечения изъ Корана. Нищо повече. Тази празднина на джамията свидѣтелствува за две нѣща: за магизма на религията, че въздуха е изпълненъ съ невидими добри и зли духове и въ него молитвата на молящия се не бива да бѫде смущавана, въ съзерцанието, отъ нищо друго. Презъ кубето на джамията отива молитвата за пророка и Аллаха; чрезъ минарето, високо надъ джамията, се чува гласътъ на общо молящия се за всички „свещеникъ“ (ходжа или други). Отъ друга страна тя обаче свидѣтелствува за една истинска некултурность, защото турчинътъ до тогава не е умѣялъ нито да твори, нито да извършва скулптурни, картинни и др. произведения, при измислицата, че човѣкъ не бива да рисува образи човѣшки, не бива да скулптира и пр., защото всичко туй е дѣло само на шейтана (дяволътъ) и е противно на пророка и Аллаха. Въ всѣка християнска кѫща има кѫтъ на култа: икона, кандило, свещи, цвѣтя и пр., въ никоя турска кѫща нѣма такъвъ кѫтъ на мохамеданския култъ. Праздни сѫ душитѣ, образно, на турцитѣ, по отношение на култа и тази празднота се слива съ степната—пустинна душа на арабина, живуща при оазиси, палми и камили, колкото и да има тамъ, въ Арабия, мѣста на плодородие и изобилна растителность, инъкъ. Въ тази пустинна душа е могла да цъвти само сухата математическа формула на астрономията и астрологията, отъ които обаче турцитѣ сѫ нѣмали понятия, като сѫ възприели само повърхностно, формално, „сури“-тѣ на Корана, неговата войнственность и задгробното блаженство, което е реално, а не християнско, ако сѫдимъ за туй по „Откровението“ християнско. Мохамедъ, подобно на Мойсея, бѣ държавникъ, основатель на религия и държава. Исусъ Христосъ бѣ основатель само на религия и на задгробното блаженство, възкресението на мъртвитѣ; Мохамедъ позволява райското блаженство и на земята и въ задгробния животъ. Той е позволилъ многоженството, той насърдчава въ плячкитѣ и ги дѣли, той насърдчава военнитѣ, — и за туй турската жена се прикрива, да не съблазнява съ красотата си, защото, който я види отъ турцитѣ, тя трѣбва да го удовлетвори... Турскитѣ религиозни праздници сѫ други, поститѣ, по начина си, сѫ други. Женитбата е друга — момата и момъкътъ не сѫ се видѣли заедно, отблизу, никога не сѫ танцували заедно. Роднинитѣ уреждатъ задомяването. Погребението е друго. Кръщението на детето е друго, но то е и типично: детето-момче се обрѣзва по симитски обичай, кървава семейна жертва се дава по този начинъ, по обичаитѣ до Аврамовия синъ Исакъ: вмѣсто цѣла човѣшка жертва, само обрѣзване.

Къмъ всичко туй, като паралелъ между Християнството и турската култура въ България, презъ време на робството й подъ турцитѣ, нека прибавимъ още и едно нѣщо, за да се не простираме въ още по-голѣми подробности: турчинътъ носи обикновенно на шията си „муска“, знакъ на заклинание срещу лошото, болести, — злитѣ духове. И той вѣрва въ нея. Вѣрата му отива до изкупление. Вѣрва въ магиитѣ, въ заклинанието на духоветѣ, въ суевѣрията по отношение на успѣхи, неуспѣхи, щастия и нещастия, има си цѣлъ сонмъ отъ гадатели и дервиши, а сѫщо харемъ отъ жени, той е многоженецъ. Християнинътъ вѣрва само въ разпятието Христово. Но нека признаемъ, че и въ България е имало разни суеверци, останки отъ македонизма, славянството и българизма отъ преди християнската култура.

Така въ името на централния си култъ българи и турци, не само по съставъ на кръвь, се отличаватъ извънредно много. Турска е праздната джамия съ минаретата си, българска е „паралелопипедната“, почти, църква. Първата е персо-арабски стилъ, втората е старогръцки, но не, по-добре казано, византийски, който нѣма нищо общо съ архитектурата на Египетъ, Стара-Гърция, ионийския и дорийски стилъ, нито съ стария римски ако не ще споменемъ персо-арабскиятъ стилъ въ самата християнско-църковна архитектура. Чрезъ джамията и минарето се стига по-дълбоко къмъ Бога и звездитѣ въ небесата; чрезъ плоската християнска църква се стига по-малко до Бога и небето, което покрива земята, като обикновенъ капакъ. Този капакъ именно се пронизва нѣкакъ отъ минарето... Но дълбочината на небето българската национална църква я стига чрезъ върховетѣ на дивнитѣ български планини... чрезъ Рила и църквата на върха й... Съ Рилския монастиръ и църква българското племе се е освободило отъ хоризонтализма на старогръцкия животъ и отъ низкия небесенъ капакъ, както и отъ плоскостьта на свѣта; въ духа на славянството. Въ Рила е надминато най-високото турско-арабско минаре, въ Рила е слѣтъ духътъ къмъ страшната небесна дълбочина на македонци, славяни и българи... А това нѣщо е фаустовско, първично фаустовско, което виждаме въ лицето още на Търново, въ избранитѣ му скали за столица, отъ Асена и Петра. Това фаустовско и богомилството сѫ първично нѣкакво начало на съвременната техника и на съвременния национализъмъ. Ако въ джамията нѣма нищо, то българската църква е пълна съ икони. Тѣ сѫ въ образитѣ си мършави, страдалчески, плачливи и богобоязливи, образи на молитва, постъ и страдание въ името на Бога, въ името на Христа, въ името на человѣчеството, не на насилието и безбожието и на праздната по образъ и душа джамия. Въ тѣзи образи на християнското-византийско културно изкуство се вижда отрицанието на „тлъстата“ скулптура, на облата фигура на вазитѣ и пр. на старогръцката Евклидовска култура, на хоризонталщината и безгрижностьта, край брѣговетѣ на морето и въ островитѣ на морето. Тѣзи мѫченически образи сѫ противници на изкушението на дявола. Тѣ свиделствуватъ срещу буйния животъ, вследствие на самата природа, плододатна по изобилие, на населенията въ Мизия, Тракия и Македония — на българитѣ... Турцитѣ иматъ Мохамеда, българитѣ — Христа, турцитѣ — байрямъ и петъка; българитѣ възкресение и недѣля; турцитѣ — многоженството, лесния разводъ; българитѣ — едноженство, мѫчния разводъ; турцитѣ сѫ обрязани; българитѣ сѫ миропомазани въ името на Христа и т. н. и т. н. Турцитѣ нѣматъ книжнина и живопись, нито склуптура; българитѣ — и едното, и другото, и и третото. Турцитѣ сѫ алчни за чуждото; българитѣ — не. Турцитѣ сѫ войнствении, грабители и пр. Българитѣ сѫщо, но въ много по-малки размѣри, подобно на всички останали народи отъ Европа. Турцитѣ събиратъ насила жени и войници, тѣ сѫ хора на плячката и развратния животъ. Чуждъ е свѣтътъ за тѣхъ; тѣ сѫ последни преселници въ предѣлитѣ на Европа, „войнственно“ жестоко племе — хилядо години почти следъ преселението и засѣдналостьта на европейскитѣ народи. Тѣ не сѫ трудолюбиви хора инакъ; тѣ нѣматъ много общо непосрѣдственно съ годишнитѣ времена, въ свръзка съ земледѣлието и скотовъдството. Отъ последнитѣ се интересуватъ до толкова, доколкото тѣ даватъ доходи... грабежи . . .

Туй е тя, въ най-общи черти турската култура и култъ, покорила сега подъ робството си българската държава, българското племе и българската култура. Турската култура е нѣкакъвъ голѣмъ паразитъ, нѣкакво чудовище, простнало смукателнитѣ си лапи надъ България, въ всѣко отношение, само при условието, че българитѣ си иматъ свой езикъ и своя религиозенъ култъ. Това е по начало, замахъ и изпълнение турското робство въ България. То е построено на принципа, на античовѣшкия принципъ: Силата е право...

Да, силата е право! Но... надъ силата стои вѣчно правото.

Ако силата, била тя изразена качествено, т. е. чрезъ едно меншенство отъ хора, надъ едно болшинство отъ такива, или отъ едно болшинство, което само въ болшинството си по количествения си съставъ, е силно — по-силно отъ меншенството, но последното притежава по качество сила, то естествено е, че и въ единия и въ другия случай силата ще бжде право. По принципъ обаче туй основно положение е въ сжщностьта си отъ философско-юридическа гледна точка съвършено погрѣшно. Да се остави правото въ разпореждане и подчинение на силата, ще каже: да се подчини човѣшкиятъ разумъ на животинщината, на чисто биологичното. Щомъ е така, отъ туй следва вече ясно, че всички човѣшки отношения, били тѣ между две различни нации, сж изчезнали, а сжществуватъ само слѣпитѣ животински човѣшки нагони и страсти, за да се каже отъ самия човѣкъ, съ разумъ: „Тежко на победения“!.. Победениятъ въ такъвъ случай е или убитъ, или битъ и принуденъ да падне на колѣне, за да признае силата, но безъ всѣко право, на победителя. Последниятъ, забравилъ всѣка човѣщина, всѣки човѣшки моралъ, всѣко човѣшко отношение къмъ победения човѣкъ, ржководенъ отъ инстинктитѣ си, движенъ отъ страститѣ си, умопомраченъ, безъ човѣшки разсждъкъ и безъ човѣшко съзнание, налага суровата си воля въ името на удовлетворение на страститѣ си отъ страна на победения. Силата или животинщината, а не разумно-човѣшката воля, господствува въ такъвъ случай съ цѣлия си жестъ, съ всичкото си проявление, съ цѣлата си животинска алчность и съкрушителность. И само за туй, тъкмо такава една сила, превърната на основата на животинизма у човѣка—победитель въ негово право, отнема истинското право на победения, преди всичко, като на човѣкъ, който сжщо така има право на животъ на божия свѣтъ. Но такъво едно право именно, поникнало отъ основата на насилието, на силата, не е ни най-малко право. Юриститѣ на политиката, на политическото право, т. е. на силата като право, допущатъ максимата, че силата е право. И тази максима, съ цѣлата юридическа и политическа наука около нея, отъ вѣкове до сега, е именно въ диаметрално противоположно отношение и положение на здравия човѣшки разумъ, на вѣчната истина, че всѣки има право на животъ, както и на голѣмото Христово учение. Но, казва юридико-политическата максима: ако победительтъ, който чрезъ силата има право, бѣ победенъ, то победениятъ сега, като победитель, щѣше да бжде въ ролята на такъвъ: — силата е право. На тази теза, колкото и ясна и правдоподобна, която по този изкуствено логически начинъ защищава силата на победителя, като принципъ, може да се противопостави антитезата, че правото е по-силно отъ силата, т. е. човѣцкиятъ разумъ и великиятъ човѣшки моралъ, които стоятъ надъ всѣка биологическа теория за самото право, чрезъ силата — какво: голѣмъ въпросъ е, дали победениятъ, като победитель, т. е., ако той бѣ победитель, щѣше да си послужи за своето право, чрезъ своята сила. И друго: сжщата юридическо-политическа теза или максима за правото чрезъ силата оставя вѣчно откритъ въпросътъ, въ името на чистата човѣшка само биология, победительтъ, щомъ падне, като победенъ, да изтърпи ли всичко въ името на силата—право за удовлетворение страститѣ на новия победитель — до сега победенъ? Стигнали до тукъ, въ туй разяснение на силата, като право, ние се намираме на сжщото мѣсто, отдето почва политико-юридическата наука, за да се поддържа вѣчниятъ огънь на биологическитѣ човѣшки страсти. А туй именно е тъй нарецениятъ вѣчно повтарящъ се „омагьосанъ кржгъ“. И человѣчеството никога ли не ще намѣри изходъ отъ този „омагьосанъ кржгъ“? Или този кржгъ е за него въплощение и законъ отъ самата му обстановка въ природата, въ която слъчевитѣ системи, всестранно разгледани, се вѣчно рушатъ и творятъ въ движението, повторението и устройството си? Ако туй е така, тогава никога човѣкътъ нѣма право да претендира на нѣщо възвишено, божествено въ себе си, възвишено—разумно и възвишено—морално, че притежава той, надаренъ отъ самия Богъ, надъ биологичната си структура, въ себе, възвишеното. „Силата е право“! писа г. Лоидъ Джоржъ за покойния вече Клемансо, който се наложилъ на мирната конференция въ Парижъ, следъ голѣмата европейска война отъ 1914—1918 г., за да бждатъ разпокжсани и разплакани много народи, включително и българския народъ, главно чрезъ откжснатата отъ него Македония. Клемансо е удовлетворилъ, въ заслеплението и страститѣ си, заслеплението и страститѣ на победителитѣ, т. е. силата на последнитѣ е превърналъ въ право... Но както и да било.

Ако силата като право е допусната още отъ най-старитѣ времена на народитѣ, още преди Християнското учение за право и моралъ, то нека видимъ сега, що става истински въ съотношението на тѣзи две понятия, приети отъ человѣчеството като изразъ на неговия личенъ животъ, като съотношения и въ отношенията на победителитѣ и победенитѣ.

Когато силата на победителя се прояви и въ резултатъ се превърна въ право, то тя още въ самото начало на своето проявление или зародишъ носи и своето самоунищожение, за да заеме по-късно мѣстото и сжщностьта на „правото“ упражнено отъ самата нея надъ победения, т. е. да се превърне въ право на победения, който е станалъ сега победитель за победителя си. Отъ момента на победата си, отъ момента на изхарчването силата си за победата, за да я превърне въ право, победительтъ се намира вече въ положението на победения, безъ да го съзнава това, упоенъ отъ победата си, отъ „правото“ си. Тази победа, именно, превърната въ право, опомня победениятъ да събере отново силитѣ си, да се замисли дълбоко надъ сждбата си, надъ нещастието си; да се прости съ всѣка човѣщина, да събуди у себе си умразата до неимовѣрна степень, да я превърне въ злъчь и мжсть срещу победителя си, да я превърне въ истинска животинска сила, и въ даденъ моментъ да се нахвърли съ стихията на цѣлата си отмжстителность срещу победительтъ си, да го съкруши, да го повали, да го унищожи или ако го остави живъ, да го остави така живъ, както той него по-рано е освилъ. Въ този голѣмъ двубой на победители и победени, макаръ и за дълго време, макаръ още физически непосрѣдствено да се не разправятъ тѣ, силата на победителя, превърната въ негово право, изчезва и се обръща въ предварително право на победения, който трѣбва сега практически туй право да го получи, чрезъ силата си — и сега вече безразлично, и за единия случай и за другия на победители и победени, и обратно, — какво е силата: на количеството или на меншенството отъ хора, стоящи като врагове единъ срещу други. Това е човѣшката история. Това е човѣшката сждба — история и сждба на всички народи или нации (между народъ и нация има голѣма разлика, — това имаме винаги предъ видъ).

Сега именно, по пжтя точно на тази обективна истина следва по-нататъкъ да кажемъ, че когато турцитѣ съ своята сила, превърната въ право, покориха България, българската нация отъ всичкитѣ ѝ предѣли се покори, при условията на наложеното ѝ турско право. Но повече отъ ясно е, че при това си покорение, тя инстинктивно дълбоко намрази своитѣ победители, както бѣ намразила и мразеше византийцитѣ при сто и петдесетгодишното си робство, подъ тѣхъ, следъ царь Петра. Турцитѣ, обаче имаха достойнства, за да противостоятъ за дълго време, съ вѣкове, срещу тази българска естествена и законна умраза. Тѣзи достойнства бѣха не само военнитѣ имъ качества, но и трезвиятъ имъ инакъ животъ, който водѣха, а именно, преди всичко, тѣ не пиеха спиртни пития, тѣ живѣеха затворени въ областьта и преградитѣ ѝ на своята самостоятелна култура, чрезъ презрението си срещу „раята“ и срещу „гяуритѣ“. Въ своята затворена само за тѣхъ култура, при която „гяуринъ“ или християнинъ не може да влѣзе въ дома имъ, при семейството имъ, въ обществото имъ и пр., тѣ можеха да държатъ за дълго победоносната си енергрия или силата си, правото си, чрезъ последната, надъ българитѣ.

Обаче въпрѣки всичко, последнитѣ насъбирваха сили и енергия за отмжщение, съ погледи въ миналото, съ погледи въ бждещето, — отчаяни отъ настоящето. Турцитѣ, колкото и затворени въ себе си, въ политиката на държавата си и въ културата и култа си, все пакъ имаха свои голѣми недостатъци, тѣ бѣха по-малко културни за голѣмата си държава, колкото и да я бѣха разширили вече, чакъ до Виена, въ централна Европа,—и тѣ бѣха съ страсти човѣшки помежду си, и тѣ бѣха съ умраза, ненависть и отмжстителность помежду си — и всичко туй ги разслабваше вжтрешно, правеше ги вече отъ победители, да преминатъ единъ день, постепенно въ положениито на победени, да изгубятъ силата и правото си, възъ основа на първото, за да го предадатъ на победенитѣ. А толкова повече туй тѣ извършиха отъ момента, когато въ Европа вече бѣха станали много събития, отъ голѣмо и малко значение за цѣлото човѣчество, особено за онова, което стои подъ знака на разпятието Христово. Събития: въ лицето на голѣмия ренесансъ въ Италия, пренесенъ отъ повалената отъ турцитѣ Византия, чрезъ разбѣгалиятъ се интелигентенъ свѣтъ отъ нея и главно избѣгалъ въ Римъ и въобще въ Италия, чрезъ откриването на Америка, и новитѣ пѫтища по море за Индия, католическитѣ мисии въ Ориента, откриването на барута и топа, на пушката, откриването на книгопечатането, реформацията, парната машина, телеграфътъ, желѣзницата и пр. и пр. При това ново психологическо настроение въ Европа, при голѣмото и „внезапно“ появяване на механизирането на стопанския животъ, а вследствие на туй и на мехенизирането и на държавната политика на народитѣ, чрезъ новитѣ военни открития, турцитѣ се видѣха самотни. Тѣ всрѣдъ разгара на голѣмия европейски духъ, на голѣмото европейско образование и прогресъ, на раздвижването на европейския духъ и политика, се обърнаха и подириха помощь за защитѣ на голѣмата си империя, простряна върху тритѣ съседни материка: Европа, Африка и Азия, особено следъ авантюритѣ си въ Австро-Унгария, помощь, — срещу надигащитѣ се, въ зората на възраждането си българи, последнитѣ поне да „спасятъ“ за себе си. И тази помощь тѣ я намѣриха въ лицето на гърцитѣ, които първи имъ отвориха европейскитѣ порти, срещу управляющитѣ преди петстотинъ години, тогава, въ Константинополъ, за да паднатъ и самитѣ тѣ, заедно съ българитѣ, подъ робството имъ, а сѫщо и цѣлата Визтнтийска империя. И тѣ я намѣриха тази помощь въ лицето именно на тъй нареченитѣ цариградски (константинополски) фанариоти (духовенството на гърцитѣ, на чело съ цариградския патриархъ). Туй духовенство, мечтаещо тайно да възкреси Византийската империя и самоопазваще се, като се поставя въ служба, както и много гърци, на отоманската държава, понеже самитѣ турци бѣха необразовани, — за да държатъ българитѣ съ себе си, реши да ги елинизира, както въ по-раншнитѣ вѣкове правеше опити, и ги направи чрезъ туй покорни и на султана, т. е., като имъ убие окончателно националниятъ и религиозенъ култъ, книжнината и езика. Чрезъ елинизирането си българитѣ губеха българскиятъ си културенъ образъ, ставаха доходни и за фенерската или фанариотската патриаршия — владици и попове, въ всѣко отношение, както туй по-рано видѣхме обстойно, а турцитѣ при това положение на „раята“ — българи щѣха до иматъ за винаги тази „рая“, като истинска поробена и безмълвна.

Да се убие българската книжнина, да се убие българската национална книжнина, — туй бѣ задачата на служителитѣ-предатели на Християнството — на султана. Сигурно, по голѣмо падение отъ туй нѣма въ историята на народитѣ, щото една християнска патриаршия, като грьцката въ Цариградъ, да предаде на вѣчни времена христови последователи на една чужда религия, чрезъ себе си, на Мохамедовата, но съ огледъ при това на свои скрити, тъмни цели... Така бѣ унищожена и Охридската българска архиепископия, много вѣкове сѫществуваща при турския режимъ... Наредъ съ това, гърцитѣ предателствуваха срещу всѣко българско движение на турцитѣ. За това се явиха и ония чудовищни турски кланета надъ българи отъ кърджалии и даалии, и ония масови потурчвания или мохамедазирания на българи въ всички предѣли на българитѣ въ Османската империя.

Силата е право — правото е сила. Чудни порядки, както видѣхме. Въпрѣки всичко това, обаче, обединениятъ въ нещастията си български народъ отъ Мизия, Македония и Тракия, обединенъ срещу турската и гръцка култура, насилия и право, все пакъ всрѣдъ неописуемото си страдание и робство, и на турци и на финариоти, намѣри сили въ себе си, особено следъ Французката революция въ Европа, да се пробуди и пристѫпи къмъ счупването на двойнитѣ вериги на двойното робство. Начело на това пробуждане заставатъ неговитѣ тъй наречени хайдути, неговитѣ войводи, за които ще говоримъ по-нататъкъ. Начело на неговото пробуждане заставатъ неговитѣ синове, неповлияни отъ елинизацията у ония поселения, които презъ време на турския режимъ, въ своитѣ села и градове отъ България, сѫ били свободни, съ привилегии, като турски войнишки села и градовце, т. е. самостоятелно да сѫществуватъ, но да се грижатъ въ военно отношение за Отоманската империя.

Това е то петстотигодишния животъ на турци и българи въ България, на две противоположни по кръвь нации, на две противоположни култури, и то въ името на максимата: силата е право, за да стане по-после силата на българитѣ право надъ турцитѣ и си отидатъ тѣ въ Азия, като последни дошли въ европейска България, безъ право на мѣсто за заселвания, понеже всички европейски земи сѫ заети и заселени вече хилядо години отъ народитѣ по-рано, преселили се и заседнали въ тѣхъ.

Турцитѣ господствуватъ и управляватъ България. Тѣ изсмукватъ жизненнитѣ сокове на българитѣ, но при единното условие, че българитѣ обединени въ едно, подъ тѣхния режимъ, си иматъ езикъ и култура, за да станатъ чрезъ тѣхъ свободни пакъ и пакъ да се обединатъ, дори и следъ зловѣщо разпокѫсалиятъ ги отново Берлински конгресъ отъ 1878—79 г.

Всичко туй до тукъ, въ общи черти за българитѣ и турцитѣ. Нека видимъ сега още нѣща отъ тѣхния животъ, обаче, по пѫтя на историческитѣ събития и факти.

ТУРСКОТО ВЕЛИЧИЕ И УПАДЪКЪ.

Отъ живущата въ предѣлитѣ на Отоманската империя българска „рая“, както споменахме вече, турската държавна власть не вземаше задължително, по редовенъ воененъ начинъ, войници, за султанската армия. Тя вземаше отъ тази „рая“ само по чисто разбойнически начинъ момчета, които потурчваше за особенитѣ султански военни полкове, наричани „яничари“. На този насилнически турски актъ никой българинъ не можеше да се противопостави. Така малкитѣ момчета, изтръгнати отъ родителскитѣ имъ огнища, отъ майчинитѣ имъ милувки, отъ бащинскитѣ грижи, забравяха родители, родни огнища и родни мѣста, незнаейки, че сѫ българи, възпитани безъ казанитѣ милувки и грижи, далечъ отъ семейството и близки, сурово, войнишки, въ духа на Мохамедовия коранъ и султанската воля, — ставаха по-голѣми турци отъ самитѣ турци, по-голѣми човѣшки звѣрове отъ всички други човѣшки звѣрове, защото бѣха съ празни сърдца и души отъ къмъ човѣшката обичь и любовь и отъ къмъ Христовото учение. Тѣзи „еничари“ именно мразеха българитѣ, стига да имъ се подскажеше да ги мразятъ, тъй като сами по себе си представляваха апаратъ на умраза, като оставаше да се пустне този апаратъ въ действие. Естествено, яничаритѣ не произхождаха само отъ българитѣ. Яничаритѣ се събираха отъ всички подчинени на мюсюлманската власть нации и народности, отъ всички християнски народи, подчинени на тази власть, която е строго религиозна, съ представитель въ лицето на султана (падишаха-императоръ) и отъ името на която власть изхожда държавната, наречена турска или отоманска власть. Яничарството, вербувано отъ всички области на империята — и отъ тритѣ ѝ материка — бѣ и личната гвардия на всесилния властелинъ — султана. Но той, този властелинъ, представляющъ и имеющъ фактически и формално и религиозната и политическа власть, първата съставлява и политическата власть, има навсѣкжде въ империята си военни гарнизони, изключително отъ родни мохамедани, сега наричани турци, които му сѫ подчинени въ името на пашитѣ, голѣмитѣ феодали-князе, но не самостоятелни, защото, ако нѣкой отъ тѣхъ се побуни срещу султанътъ и властьта му, други феодали-князе, съ войскитѣ си ще го унищожатъ. А, за да се държатъ народноститѣ, особено християнскитѣ, подчинени, то султанската власть е достатъчно хитра и умна, да праща войници и гарнизони отъ единия край на империята въ другия, отъ единъ материкъ въ другъ, независимо отъ създаденитѣ мѣстни гарнизони вече.

Върху основата на тази султанска военна система се гради могжществото и величието не само на султана, личното му могжщество, но и на самата турска империя, управлявана отъ министри, всички подчинени лично и безпрѣкословно на всевластелина или султана. За да бжде обаче улеснена въ сжществуването си тази олигархо-държавническа система, всевластниятъ разрешава, щото на много мѣста въ империята му, както и въ българскитѣ земи, да сжществуватъ „независими села", наречени войнишки села и градове, въ които турската власть се не мѣси, въ вжтрешния имъ животъ, турчинъ не може да влѣзе въ тѣхъ и пр., но при условието, че тѣ сж „доброволни" доставчици, въ всѣко отношение на армията, тѣ не плащатъ данъци и т. н. Такива войнишки села и градове въ България е имало много, особено въ Стара-планина, Родопитѣ, Срѣдна-гора и др. Но и отъ тѣзи „свободни села и градове", а сжщо и отъ „полусвободнитѣ" такива, се проявява свободолюбивия и възстанически духъ на българитѣ, по-после.

Сега, възъ основа на тази военна система е организирана имперската власть и имперското величие, концентрирано и кристализирано, преди всичко, въ нѣкогашния християнски, по блѣсъкъ и управление, Константинополъ или Цариградъ. Отъ този центъръ, центъръ пръвъ на свѣта, на голѣмата християнска култура, но попадналъ сега вече подъ режима и покривалото на турско-арабската култура, изгубилъ формално образътъ и значението на християнската си култура, се управлява и разпорежда, въ името на султанската власть и арабско-турската култура, въ цѣлата империя, която е величава по размѣритѣ си и която съперничи по сжщитѣ си на Римската империя, на Македонската империя и на Византийската империя, но отчасти. И ако първата е изпъкнала на тѣхно мѣсто, съ своята арабска култура и режимъ, то това не е за кжсо време, а за много вѣкове, за удивление на цѣлото Християнство, че даже и на самата папска власть, по броя на душитѣ, които се подчиняватъ на Римската църква, следъ раздѣлата ѝ отъ Източно-християнската. Колко голѣми сж размѣритѣ на Отоманската империя и какви земи, води, планини и полета, както и нации и народности, включително съ богатствата природни и човѣшки, включватъ тѣ въ себе си, туй ни е останало въ завещание още отъ сжществуването ѝ, въ пълното ѝ величие, на империята, отъ разни пжтешественици, географи, историци, ориенталисти, мисионери и др. Въ случая ние ще си послужимъ съ картата на Отоманската империя, каквато я намираме въ книгата „Die Heutige Historie oder der gegenwärtige Staat des türkischen Reichs" отъ Salmons (англичанинъ) и von Goch (холандецъ), отъ първата половина на осемнадесетото столѣтие (1748 г.), издадена на нѣмски въ Алтона и Фленсбургъ отъ братя Korte, (или „Днешната история или настоящата държава на турската империя"). Тази история е раздѣлена на две части. Въ втората часть се говори за България. Въ тази история именно се намира интересната карта на империята, изработена отъ двамата братя Корте. Единъ погледъ надъ тази катра дава жива и ясна представа, до кжде се простира въ Азия, въ Европа и въ Африка отоманското владичество: — почти цѣлиятъ брѣгъ — и вжтре въ сушата — на Срѣдиземно море, отъ къмъ Африка, цѣлиятъ Балкански полуостровъ, отъ къмъ Адриатическо море, островитѣ: Кипъръ, Кандия, Родосъ и всички други въ Егейското море, на северъ отъ Балканския полуостровъ, задъ Дунава, чакъ до Украйна, влючвайки днешна Румжния, Мряморно море, Черното море, Червеното море въ Мала-Азия, до Персийския заливъ — Индийския океанъ, Азовското море, Каспийско море и т. н. А това сж земитѣ на: алжирци, тунизци, египтяни, на сърби, хървати, словенци, албанци, българи, гърци, ромжни, араби, евреи, арменци, георгиянци, татари, тюркмени, сирийци и пр. и пр. Сега, обаче, ако тази история, преведена на нѣмски езикъ отъ 1748 и 1749 г. (печатана въ двѣтѣ си части презъ тѣзи две години) е писана въ първата половина на XVIII столѣтие и съ приложената къмъ нея карта свидетелствува още тогава за това отоманско владичество, центъръ и блѣсъкъ на което е Цариградъ, но по турско-арабска система, то не трѣбва да изпущаме изъ очи, че тя е излѣзла като история, поне на нѣмски езикъ, следъ поражението на турцитѣ, на два пжти вече: въ 1529 и 1683 г. при самитѣ стени на австрийската столица — Виена — и следъ поражението имъ, генерално, което вече ги изкарва отъ Централна Европа — отъ Австрия и Унгария — 1718 г., отъ австрийския императоръ Карлъ IV, респективно князъ Евгений, чрезъ мирътъ въ Пожаровецъ. Така вече става съвършено ясно, колко голѣмо е било султанското или отоманско величие, още преди излизането на казаната история, простиращо се до Буда Пеща (Унгария цѣла) и Виена (Австрия), че и въ Полша, до р. Висла. Връщането на турцитѣ отъ Централна Европа, ако го не считаме отъ 1529 г., кагато собствено начева зората на турския упадъкъ, но отъ 1683, а главно отъ 1718 г. назадъ, къмъ Балканския полуостровъ, въ Европа, е вече и истинското начало на упадъка на туй величие, което въ смущението и вълнението си, специално за българитѣ, се превръща въ адъ, устроенъ и отъ орди за кланета и потурчвания, и отъ гърцитѣ-фанариоти за погърчване. А особено отъ начеването на руско-турскитѣ войни, следъ австро-унгарскитѣ — срещу турцитѣ.

Турското величие и турското нашествие въ Централна Европа — изразъ на могжщество и власть на едно племе, придобило арабската култура и култъ и отъ тѣхно име, чрезъ могжщата си военна организация, по-рано унищожило

Византийската империя и Българското царство въ Европа, подчинило християнската култура и писменностьта ѝ на Балканитѣ, — сега се натъква въ Централна Европа на християнската култура пакъ, но срещу кръвьта, живота и достойнството на други нации и племена — нѣмската и унгарската. Тѣзи нации, съ своята християнска култура, по-друга вече отъ Византийско-българската, не допуснаха решителниятъ ударъ на турско-арабската култура. Тукъ тѣ се натъкнаха едни срещу други. Християнско-готическата, християнско-католическата култура и култъ, нанесоха поражение на арабо-турската. Отъ името на първата, когато турцитѣ нашествуваха въ Балканския полуостровъ презъ първитѣ си вѣкове, тамъ се разви ренесансътъ, готиката, реформацията; отъ името на първата станаха голѣмитѣ открития, както ги споменахме вече по-рано; отъ името на първата, следъ Тридесетгодишната война въ Европа, се подготвяше падането, въобще, на феодализма, въ цѣла Европа, падане, което намѣри изразътъ си, чрезъ Френската революция и Напалеоновскитѣ войни. Турцитѣ не бѣха достойни да се задържатъ въ сърдцето на Европа, поради своя манталитетъ, поради своето изтощение отъ животъ, поради своя култъ и култура, толкова повече, когато въ Европа си проби пѫть, дълбокъ, протестанизмътъ, носитель на особена структура на живота, чрезъ науката, динамиката и механиката.

Турското величие и господство се изразява въ Отоманската империя, преди всичко, въ столицата на последната — Цариградъ, както въ всѣка столица на всѣка държава се струпватъ културата, култътъ и цивилизацията на респективната нация. Тази столица, получена въ наследство отъ византийцитѣ, сама по себе, по природа, има едно великолепно положение на Босфора, протокъ, съединяющъ Черното и Мраморното морета. Въ водитѣ на този протокъ и въ брѣговетѣ му сѫ разположени всички ония бележити монументи, въ резултатъ на смѣсенитѣ стари култури — архитектури. Тѣзи окаменѣлости на тѣзи култури сѫ рѣдко истинско отражение и блесъкъ. Всичко хубаво, красиво, величаво, монументално турцитѣ го присвояватъ, преди всичко въ лицето на Св. София и дворцитѣ — палати, за да го „потурчатъ“ въ собственото си великолепие и блѣсъкъ, защото, толкова повече, огромната империя, чрезъ насилието на владѣтеля, винаги носи много повече, отколкото отъ свои владения. Така турската държавна хазна е пълна съ неизброими количества пари, въ империята търговията върви. Паши, министри, голѣми чиновници, малки чиновници, доставчици, военни — всичко това е богато възнаградено и платено, а найвече султанътъ и дворцовитѣ му хора, плюсъ шефътъ, подъ султанско рѫководство — Шеихъ-юлъ Islямътъ на духовенството, а общо вземено: имами и ходжи, че и дервишитѣ отъ монастиритѣ на Мохамеда; че и сѫдии, полицаи и пр. и пр. Цариградъ при това е голѣмъ ключъ на свѣтската търговия още отъ незапомнени времена, а именно между Европа и Азия, чрезъ Срѣдиземното море, а сжщо и по сухо. Въ самата империя има всичко. Тя обгръща цѣлиятъ почти срѣдиземноморски басеинъ, въ онази му часть, която притежава по природа най-хубавитѣ и най-финитѣ плодове отъ цѣль свѣтъ: грозде, смокини, фурми, портокали, рошкови, ябълки, круши, сливи, лимони, маслини, зеленчуци и т. н. и т. н.; тя обгръща сжщо мѣстата на най-хубавитѣ рози и розови масла, мѣстата на черницата и коприната, мѣстата на камилата и хубавата вълна, мѣстата на известната до тогава най-хубава кожа, мѣстата на камилската птица и тѣзи на лъва, тигъра, вълка, мечката, на астрагана, на памука, на лена, на коприната и пр., на най-хубавитѣ житни храни – разнообразни; на най-хубавитѣ риби и птици за ядене; най-вкуснитѣ по месото си домашни животни: гължби, пуйки, кокошки, пауни. гжски, телета, крави, овце, коне, волове, кози, фазани и пр. Има въ изобилие млѣко, сирене, масло; има всичко идеално за единъ гладенъ европеецъ отъ централна, северна и западна Европа, въ изобилие и по природа фино. Тукъ, въ нея сж развити именно и старитѣ изкуства на склуптурата, живопись, литература, рѣзбарство, музика, каменодѣлство, строителство, морско плаване, астрономия, пчеларство, тъкачество, килимарство, фини копринени платове, фини велурени дрехи — съ една дума всичко онова, което е най-хубаво и най-фино и чрезъ което се изразява луксозниятъ животъ на цивилизацията, чрезъ културното творчество. При това: сребро, злато, желѣзо — сжщо така има диаманти, брилянтд, сапфири, рубини, топази, оникси и т. н. — всѣки може да ги има, който притежава богатства, каквито и да сж тѣ. А мряморитѣ сж сжщо въ империята.

При това положение на Турската империя, естествено е, че въ нея пръвъ ще бжде властелинътъ-султанъ, който ще живѣе въ луксъ, разкошъ и блѣсъкъ—фантастични, неописуеми, зашемедяющи всѣки разумъ. Всрѣдъ този луксъ и разкошъ се развива сега неговиятъ харемъ — хиляди жени, подарени отъ паши за всѣки байрямъ. . . насила потурчвани момичета и истински мохамеданки. Сараитѣ сж пълни съ жени, сараитѣ и палатитѣ на султана сж вѣнецъ на всичкото — на цѣлата турска цивилизация. Въ името на тази цивилизация на финъ, безуменъ и луксозно- шеметенъ животъ, който е подобенъ за всѣки по-малъкъ отъ султана сатрапъ — империята е земенъ рай за самитѣ турци въ нея. Единъ отъ султанитѣ, Мурадъ, още при идването на турцитѣ въ България, е взелъ като изкупителна жертва за миръ отъ българитѣ Мара, хубава българка, българска царска сестра.

При този луксъ, при този разкошъ, при тѣзи богатства и при тѣзи хареми, султанътъ, разбира се, е билъ винаги и „добродетеленъ“. Той не само е раздавалъ на фаворититѣ си земи, облаги, пари и пр., а и скжпоценни награди и жени отъ харема си, въ който по този начинъ влизатъ „прѣсни“

и излизатъ отъ него като „султански дъщери“. Оженелитѣ се турци за тѣзи „дъщери“ сѫ султански зетьове — „всесилни“... Въ името въобще на тѣзи „добродетели“, на тѣзи подмамки и пр., турската власть се е опитвала мнозина християни да подмамва и ги е потурчвала.

Харемитѣ и палатитѣ сѫ недостѫпни за простосмъртнитѣ и „невѣрнитѣ“. Тѣ се пазятъ отъ яничари и мѫжественни „евнуси“ (скопени мѫже). Бани, ядене, еротична музика, сладки ястия и сладки напитки — туй е еротичниятъ султански и пашовски животъ. Величието на империята затлъстява въ тази обстановка. Зависть и ненависть — туй сѫ султанскитѣ драми и трагедии...

Високата турска честь, чрезъ султанскитѣ женитби — подаръци, значи не сѫществува. А туй е умразното на Християнството. Значи турцитѣ, съ цивилизацията си горе, сѫ безъ честь!.. Българинътъ-християнинъ мрази безчестието. Безчестни сѫ турцитѣ не само въ харемитѣ на голѣмия султанъ, не само въ харемитѣ на великия везиръ, не само въ харемитѣ на разнитѣ везири, имами, мюфтии, паши, бейлербегове, бегове, спахии, каймаками, кадии и пр., въ които хареми се развива най-тъмниятъ човѣшки животъ, въ гуляи и оргии, въ пушене на тютюнъ, пиене на кафе, шербети и пр., при една еротична музика и пѣене, при единъ сладострастенъ танцъ (кючекъ), но и въ позволителното на властьта, да се продаватъ на пазаритѣ, въ голѣмитѣ градове, особено въ Цариградъ, роби: момичета, жени и деца, и всѣки да може да ги оглежда, преглежда и се пазари, за да ги купи, поради различни свои животински, а не човѣшки съображения... роби, изключително християни, между които и българи... Тъй че, цѣлото туй турско безчестие е предизвиквало затаената умраза у българитѣ и у всички други християни, които сѫ нѣмали работа съ никакви културни хора, а съ хора, неподлежащи на християнска — човѣшка обичъ. И именно, сега, цѣлото туй турско величие е съдържало въ себе си и самитѣ причини на упадъка си, контра силата на механическото си действие.

Надъ султанския и надъ другитѣ хареми, естествено, има една „законна“ — първа жена, която чрезъ рожбитѣ си опредѣля бѫдащето на „семейството“, наследственостьта. Но какво става съ другитѣ жени и тѣхнитѣ деца, туй е било именно върхътъ на безчовѣчностьта, колкото тѣ и да сѫ получавали награди и „наследства“, въ имоти, защото обикновенно сѫ бивали изхвърляни, ако се не оженятъ, на улицитѣ и другаде, или сѫ бивали немилостиво избивани и пргонвани!... Ето туй чудовищно явление въ живота на народитѣ, историята имъ го не познава, поне въ толкова голѣми и масови размѣри, и по неговата жестокость, освенъ при турската култура, въ продължение на нѣколко вѣка, засѣгнала въ найхубавата ѝ часть Европа.

Наредъ съ туй колосално безчестие, което се упражнява предъ християнитѣ, за насъ специално въ случая, предъ българитѣ, турцитѣ потурчватъ и християнитѣ-българи. И потурчватъ ги не само чрезъ насилие, но и чрезъ подлостьта, измамата и подкупа. Тѣ даватъ богати подаръци на слабовѣрнитѣ, въ пари и дрехи и въ други примамки. Подкупватъ ги, обличатъ ги въ луксозни турски дрехи, правятъ имъ обѣщания, даватъ имъ земя, имоти, правятъ ги мохамедани и подобно на яничаритѣ, тѣзи потурчени християни ставатъ найголѣми врагове на чиститѣ християни. Турцитѣ ненавиждатъ християнитѣ, тѣ се отличаватъ отъ тѣхъ съ своята носия, съ своя фесъ, съ своитѣ чалми и съ туй, че не ядатъ свинско месо... Човѣкъ може сега да си представи, какъ въ една тежка необходимость тѣзи християни — и българитѣ — почватъ да носятъ „доброволно" турски дрехи, турски фесове и турски чалми, знаци на турската култура и културъ, за да не биватъ изтезавани, и какъ презъ този етапъ на култура, тѣзи нещастници лесно ставатъ мохамедани турци, за да не консуматъ и тѣ свинско месо, за да изхвърлятъ свинетѣ отъ животнитѣ, които имъ служатъ за храна и прехрана.

Ето въ туй си робство българитѣ отъ Мизия, Тракия и Македония сѫ подчинени, но и сѫщевременно обединени, въ голѣмитѣ предѣли на Отоманската империя, и тѣхнитѣ генерации изживѣватъ вѣковетѣ си едни следъ други, до като настѫпи моментътъ за едно всеобщо възстание, когато националната имъ кръвь, чрезъ тѣзи генерации, ще се подготви и укрѣпи, надъ падението, за да си получатъ свободата, защото при това турцитѣ ще „измратъ" живи въ разврата, бездѣлието и тѫпотата на собствената си култура единъ день. И мълкомъ тѣхнитѣ погледи, българскитѣ погледи, обединени всички въ туй си голѣмо нещастие, при затаенъ дъхъ, се изправятъ къмъ Бога и къмъ българската величавость въ Преславъ, Търново, Охридъ и Рилския монастиръ...

При това си могѫщество турцитѣ, въ името на антихристиянската си култура, както вече загатнахме по-рано, достигнаха до Виена, сърдцето на Европа. Тѣ въ 1629 г. се явиха за прьвъ пѫть тамъ, съ своята кавалерия, янничари и сбиръ отъ милиция, но бѣха бити, отхвърлени, обаче не изгонени, защото по-рано вече, бѣха жестоко разбили и поробили Унгария, предверие на Австрия, при Мохачъ. Отхвърли ги Австрия, която бѣ голѣма и жизнена държава. Останали прочее въ Унгария, както и въ срьбскитѣ земи на северъ отъ България, владейки днешна Ромѫния, владейки Бесарабия, тѣ властвуватъ тамъ, за да се приготвятъ за нови настѫпления и удари въ централна Европа, каквито и предприеха въ 1683 год.

Християнска Европа допустна мълкомъ турцитѣ на Балканския полуостровъ — и той християнски. Палеологъ Константинъ XII, при когото падна Константинополъ, за да се превърне отъ турцитѣ въ полуравнини, бѣ хлопалъ и молилъ за помощь въ западнитѣ европейски държави, но напраздно. Нему бѣ дадена само италиянска помощь въ борба срещу тѣхъ, но помощь — безпомощна, състояща се отъ моряци, които бѣха разбити и които се разбѣгаха. Така бѣха допустнати турцитѣ въ християнска Византия и въ християнска България, за да овладѣятъ по-после и християнскитѣ Сърбия, Ромъния и християнска Унгария. Но, ако всички тѣзи държави, безъ Унгария, бѣха източно-православни християнски държави, то Унгария бѣ католишка, за да се допустне, че западнитѣ държави отъ Европа не искаха охотно да дадатъ помощь на тѣзи християнски страни, отличаюощи се съ нѣщо отъ римско-католическото християнство. За съжаление, обаче, сега турцитѣ сѫ превзели и владѣятъ Унгария, навлѣзли сѫ и въ Австрия, превзели сѫ Хърватско и Далмация, които сѫ сѫщо католишки страни. На какво се дължи тази толкова голѣма дейность и смѣлость на турцитѣ? Тѣ идатъ отъ Азия срещу християнската култура въ Европа, идатъ сигурно, за да отмѫстятъ на римскитѣ походи въ Мала-Азия срещу семитската култура; идватъ, най-после, сигурно за да отмѫстятъ и за кръстоноснитѣ походи по освобождението на Ерусалимъ, владѣнъ отъ арабитѣ съ мохамеданска религия вече. Така сѫдбоносни сѫ вѣковетѣ, и никой въ тѣхнитѣ тайни не може да надникне съ точна преценка, какво е възможно и какво не. При все това, когато турцитѣ нахлуха, следъ Балканския полуостровъ, вече и въ централна Европа, или надълбоко въобще въ Европа, то тази последната се люлѣе и тресе, преди всичко, въ религиозни борби, които даватъ възможность на турската култура, дошла войнственно съ Мохамедовия си култъ, да нашествува и поробва, да безчести и коли... и християни католици особено презъ Тридесетьггдишната воина — 1612—1648.

Инквизицията въ Европа е взела вече чудовищни размѣри, за да изтрѣбва всичко, що не е сигурно слѣповѣрващо въ строгия папски католицизъмъ. Папата съ своето влияние на църквата си и испанскиятъ дворъ, при Филипа Испански, чрезъ политическата власть, преследватъ най немилостно всичко „еретичаско", всѣко, и най-малкото, и най-незначителното отстѫпление отъ католицизма. А мощьта на папата, както и на политическата власть на Испания, въ туй време сѫ колосални. Тѣ сѫ именно противъ всѣки ренесансъ и противъ всѣка реформация. Тѣ искатъ европейскитѣ католически народи да останатъ за винаги въ стария католишки мистицизъмъ и въ дълбокото положение на феодализма и рицарството. Тѣ не искатъ едно ново разнебитване на папската и светската власть, каквото веднъжъ причиниха германцитѣ. Тѣ не искатъ отново да се прояви германизмътъ съсвоя духъ и своя напредъкъ. Така инквизицията е насочена срещу „еретизма", обяснимъ само съ пробуждане на ония духовно-органически сили, независимо отъ вѣковното имъ религиозно притискане, които носятъ, тъй да се изразимъ, чистиятъ човѣшки прогресъ, доколкото той нѣма общо съ религията и сътворчеството ѝ, а се основава на битието на живота, преди всичко да живѣе този животъ, че тогава да се моли за спасението на душата си, както намѣри той за добре, защото на земята е на първо мѣсто животътъ, после душата, която общува съ Бога. Ако червеятъ, ако растението, ако рибата и птицата нѣматъ човѣшката душа и понятието за Бога, то тѣ живятъ и умиратъ несъзнателно. Човѣкътъ живѣе несъзнателно и съзнателно; сѫщото е и съ племето му. . . Тъй че, при вилнението на папско-испанската инквизиция въ Европа, държавитѣ на последната, отъ туй становище, се много малко занимаватъ съ шествуващитѣ турци. Но не само туй.

Въ 1612 г. избухна Тридесетгодишната европейска война. Значи тя трае до 1648 г. Все въ името на религиознитѣ войни, подкладени отъ инквизицията. Въ тази война вземаха участие шведи, германци, белгийци, испанци, австрийци и др. Тя бѣ война срещу прускиятъ протестанизъмъ, който бѣ срещу католицизма. И тя даде възможность на турцитѣ да стоятъ не само въ дълбочината на Европа, предъ Виена, но въ последствие и да атакуватъ тѣ отново въ 1683 г. Виена. Отъ друга страна, презъ 1640 и 1650 въ Англия ставатъ много интересни събития, които, въобще, поникнали и на религиозна почва, носятъ името Английската революция. Тази революция, много жестока, смъква главата на единъ краль и дава правата на човѣка — либерализма, при Кромвела. Тя туря началото на Великата френска революция отъ 1789—1793 г. и впоследствие на голѣмитѣ Наполеоновски войни въ Европа и Африка. Но тази Франция отъ 1650 г. има попечителството надъ католишкитѣ християни, по договоръ съ цариградския султанъ въ Отоманската империя. При тази разнебитена вече Европа, съ своя католицизъмъ и протестанизъмъ, отъ една страна и отъ друга—спящата въ християнството си още Русия, Източно православно християнство, и при многото ѝ войни съ Полша, турцитѣ напиратъ да процепятъ Европа въ сърдцето ѝ, и я овладѣятъ.

Каквото и да се говори и каквото и да се пише за западната и източната християнска култура въ Европа, при нашествието на турцитѣ въ Европа, разликата между тѣхъ е огромна. Нито чистиятъ християнски култъ, нито атрибутитѣ около него не се схождатъ въ дълбочината си, между тѣзи сега представлявани отъ една страна отъ християнския свѣтъ въ западна Европа и отъ друга — отъ голѣмата християнска Русия, до колкото тя не е още подъ монголско-татарско влияние. Чрезъ ренесанса, а сѫщо и по-рано, възъ основа на смѣсената си култура, католишката църква и култъ, католишкиятъ животъ и пр. се силно отличаватъ отъ тѣзи на Русия. Въ културно и култово отношение Русия има въ себе си само, въ по малката си часть, византийско — българското културно влияние, върху базата на примѣситѣ си отъ славяни и монголи. Дълбочината на руското християнство е повърхностна дълбочина, която може да се види, преди всичко отъ фактитѣ на разколничеството между руската християнска църква и религия, само заради една промѣна на кръста — разпятието, отъ московския владишки съборъ. Разколничеството между католицизма, за да се появи протестантвото е на по-други начачала, начала, стоящи надъ глупоститѣ, въ самата религия, до колкото ги притежава Християнството, както всѣка религия. Протестантството не иска да има икони и скулптура въ храмоветѣ за молитва и покаяние. И католицзмътъ ги реформира тѣзи нѣща, като отъ „смъртностьта" имъ ги свежда до жизненостьта и радостьта, като превръща иконитѣ въ жизнерадостни картини, защото животътъ е даденъ отъ Бога и Христа за радость, при разумъ и трудъ, за да склопи човѣкъ въ последствие очитѣ си спокойно, доволенъ, че Богъ и Христосъ сѫ му дали живота, а не мѫченичеството, защото Богъ не е жестокъ... Храмоветѣ ставатъ свѣтли, чрезъ готиката, чрезъ прозорцитѣ си, чрезъ сводоветѣ си. Музиката, въ името на Бога, е истински божествена, увлича и привлича въ името на Бога. Мадоната съ детето (св. Богородица) е всѣка майка на деца... жизнерадостна, любяща детето... Така религията въ името на Бога е въ служба на човѣка и нацията и презъ живота, и оттатъкъ живота. Протестанизмътъ държи само на дълбочината на сърдцето и душата, на голѣмото съзерцание въ Бога и Христа. Той не иска храмови украшения. Но не е туй мохамеданското съзерцание, не е мохамеданската праздна джамия безъ украшения, а протестанската душа и сърдце, които не казватъ, че който убие, като протестантинъ, единъ „гяуринъ" или избива въ война „гяуритѣ" отива въ блаженния рай, както го туй проповѣдва пророкътъ Мохамедъ за турцитѣ и всички въобще отъ неговата религия. Руската християнска религия, която е и национално-държавна, има своитѣ храмове, по монголщината, колкото и да е влияела надъ тѣхъ византийската архитектура, която въ туй отношение е персо-арабската. Тя има иконитѣ на безжизненостьта и страданието. Въ нея се молятъ християни, пропити не съ дълбоко християнско чувство, тъй като всичко е далечъ и отъ Ерусалимъ, и отъ всички свѣти мѣста на апостолитѣ Христови, а само по книги, и то подъ влиянието още на голѣма Индия отъ югъ и на голѣмия Китай отъ юго-истокъ. Само западнитѣ руски части, но не руски по националность, сѫ били подъ истинското християнско влияние на християнска Европа. Когато българитѣ дадоха Християнството и културата на руситѣ, тѣ самитѣ бѣха подъ византийско културно влияние, а при това и малко, за да окажатъ голѣмо влияние на руситѣ. Така последнитѣ си създадоха едно християнство, въпрѣки всичкитѣ му знаци, което е чисто руско...

Сега, заседнали вече при сърдцето на Европа, при Виена, турцитѣ имаха въ дълбокъ фронтъ срещу себе си, задъ европейскитѣ католици, германскитѣ протестанти, въ лѣвия си флангъ католишка Италия, въ дѣсния си флангъ източно-православна Русия. Тъй че, при общо вземеното истинско положение на Европа отъ 1525 до 1683 г., турцитѣ бѣха отишли много напредъ и много отдаличили се отъ истинската си база — Мала-Азия, презъ християнски държави и населения, за да нѣма вече нищо чудно, че упадъкътъ имъ ще последва и въ продължение на два вѣка ще изгубятъ всичко въ Европа, която владѣятъ, стига при това да отихне тази въ миръ и се опомни вѫтрешно, но сега вече при нови форми на животъ и новъ режимъ, при голѣмитѣ изобратения и открития, приложени и на практика въ живота. А отъ тукъ и желанието за разширение на ония държави, било въ името на стопанскитѣ имъ интереси, било въ името на чисто завоевателни политически цели, но преди всичко еднитѣ и другитѣ подъ маската на Християнството, а не и въ името на самата свобода на поробенитѣ отъ турцитѣ нации — че после християнско — и всичко туй респективно Австро-Унгария и Русия, като граничащи съ Отоманската империя непосрѣдствено, и респективно Англия, която отъ 1775 г. е господарка на Индия и на която пѫтя за последната е презъ Суезъ — турско владение, а после и на Франция, респективно Египетъ, Тунисъ и Алжиръ, — въ Африка.

Султанската армия, въ походитѣ си срещу Виена, въ своя съставъ е имала и българи, отъ всичкитѣ имъ предѣли. Така тѣзи българи, били като яничари, потурчени, или като милиция непотурчени, сѫ дали кръвьта си, както и въ други случаи и войни за турското величие. Тѣ сѫ обединени въ тази си кръвь. Тѣ сѫ видѣли турскиятъ ужасъ въ войнитѣ и сѫ се отвратили. Тѣ сѫ видѣли безчестия и кланета, и, може би, сѫ вършили сѫщо такива, но може да имъ се прости, зашото не по своя вина сѫ вършили туй. Но тѣ сѫ видѣли и по-голѣма култура и по-другъ свѣтъ, който ги опомня, който ги подбужда и кани срещу заробителитѣ имъ на подвизи... Тѣхниятъ духъ се подига, тѣхното българско съзнание съ съвзема, тѣхнитѣ жертви, паднали подъ орѫжието на турскитѣ врагове, ги правятъ и тѣхъ врагове на турцитѣ, Турскитѣ пълчища сѫ много: пѣхота, кавалерия, артилерия, обози и пр. И всичко туй иде отъ цѣлата Отоманска империя. Турцитѣ сѫ повалили съ кръвната помощь и на българитѣ Унгария, сега съ сѫщата помощь сѫ били единъ пѫть предъ Виена, сега ще я атакуватъ тази Виена още единъ пѫть. Тѣзи войски сѫ доставяни на султана отъ цѣлата империя, отъ пашитѣ, отъ бейлербеговетѣ, отъ беговетѣ, отъ спахиитѣ — войски, споредъ голѣмината на имението и управлението си, всѣки споредъ заплатата си и задължението си предъ султана, колко войници резервни, колко орѫжие, какви лагери, какви храни и пр. може да достави, и сѫщо милицията, която копае окопи, влачи камъни за крепости и укрепления, рѣже гори, прави пѫтища и т. н. — и то „гяурска" милиция, нередовна армия, но която първа върви въ разузнаването, предъ султанскитѣ войски, за да бжде тя първа жертва на неприятеля „християнинъ". — Така българитѣ въ тѣзи походи срещу централна Европа се чувствуватъ обединени въ цѣлата Отоманска империя съ страданието, подъ заповѣдитѣ на турцитѣ, нехристияни, срещу християнитѣ — турски противници. И тѣзи християни не знаеха, че въ противнитѣ имъ редове има и християни, а туй особено за тѣзи времена, преди повече отъ два вѣка, бѣ много нѣщо... И, наистина, какво е било българското-християнско сърдце при самата порта — Керитнерторъ — на Виена и при онѣзи чудовищни кланета въ Пехтерсдорфъ, два часа южно отъ Виена, гдѣто всичко е било подложено на ножъ, отъ стареца до пеленачето?!... (На туй страшно клане, на което сж били свидетели и българи, а случайно, може би, и участници нѣкои отъ тѣхъ, е издигнатъ чудноватъ църковенъ храмъ-паметникъ, съ всички кървави и убийственни картини. Такива има и въ Виена — паметници). Тукъ българитѣ сж си спомнили тогава сигурно и християнската участь на тѣхнитѣ прадѣди, при падането на двѣтѣ български царства... И тукъ е изкована отново у тѣхъ, въ по-висша степень, умразата срещу насилницитѣ на Европа и срещу насилницитѣ надъ европейскитѣ българи, които първи попаднаха подъ тази чужда кървава политика, безсрамна и убийствена по културата и култа си, по всички линии на живота. За тѣхъ готическитѣ кули на християнскитѣ църкви тукъ внасятъ въ душитѣ имъ отвращение срещу турскитѣ минарета, за тѣхъ кръстоветѣ по Христовитѣ храмове тукъ сж напомняли височинитѣ на Рила, съ кръста Христовъ, надъ великолѣпнитѣ му постройки, отпреди да дойдатъ турцитѣ, дѣло на всички българи, при единъ български царь. Тѣзи българи, сигурно, сж изпитвали сжщитѣ чувства и въ християнска Сърбия, при поробването ѝ, следъ поробването на България, отъ сжщитѣ турци. Никой никжде въ историята не е обвинилъ българитѣ, въ войнитѣ имъ съ християнскитѣ държави, около тѣхъ, въ жестокости и насилия, особено въ такива, предизвикани и извършени отъ тѣхъ... Туй да се запомни!...

Сега, следъ 1748 г., следъ моментътъ, когато се явява казаната по-горе история, съ картата ѝ, въ която сж споменати и България (Мизия) и Тракия и Македония, а сжщо и Гърция и Сърбия и Албания, по отдѣлно и съ границитѣ имъ, не е казано никжде, че Македония е сръбска и гръцка. И понеже, преди появяването на тази история за Турция, турцитѣ бѣха изхвърлени вече отъ Централна Европа, върнали се задъ Дунава и Сава, на югъ, чрезъ Пожаревския договоръ отъ 1718 г., тѣ сега озлобени, се отдаватъ на Балканския полуостровъ, особено въ Мизия, Македония и Тракия на нечувани безчинства и свирепости. Но срещу туй намиратъ вече отпоръ въ самото отчаяно и въ отчаянието си обединено българско население, навредъ въ земята му, въ лицето на идеалнитѣ хайдути, съ войводитѣ имъ. Отъ имена на войводи нѣма нужда тукъ. . . Така иде вече бунтътъ и отпорътъ, отдолу, отъ дълбокитѣ народни маси, отпоръ не чрезъ подкупъ, не подложенъ на чужда пропаганда и пр. Това сѫ първитѣ белези за едно голѣмо растяще българско възстание срещу турската власть въ обединено-поробена България, като се почна отъ началото на XVIII столѣтие, когато вече начева и упадъкътъ на Турция, следъ поражението й въ централна Европа. Въ Англия революцията е минала. Въ Франция се готви голѣма революция, туй е вѣкътъ. Духоветѣ и въ Турция се движатъ вече въ противна на империята насока.

Ако сега появяването на хайдутитѣ, бранители на населението, преди всичко въ тази поробена българска земя, изхожда вече изъ самата българска национална кръвь и отъ самата българска национална душа — култура и култъ национални, то тѣзи хайдути и тѣхнитѣ легендарни войводи застѫпватъ вече мѣстата, само като рѫководители на нацията, на изчезналитѣ български подъ турско владичество царски династии, князе, велможи и боляри. Хайдутството въ горитѣ и полетата, въ защита на българското население, е ирония за Отоманската империя, голѣма по население и силна по орѫжие, но то е вечо по-силно отъ турскиятъ духъ и го презира, а съ туй окрѫглява и енергията и фантазията на българското население за свобода и за революция. Така туй хайдутство е чисто родно, национално, българско, после християнско, или славянско, както два вѣка по-късно, и то вече следъ рускитѣ войни срещу Турция, нѣкои писатели или невежи историци и политици се помѫчиха да го потулятъ и обезличатъ, да го оставятъ само като легенда — и то забавителна за историята и художественнитѣ изкуства легенда. Обаче, когато при това, при наченалия вече упадъкъ въ Турция за турското величие, се подигатъ жестокоститѣ, когато въ България се вкарватъ и разселватъ въ жилищата и мѣстата на населението татари, черкези, албанци и цигани, за да се създадатъ стратегически и чисто турски по населението си за империята пунктове, когато вече турскиятъ ходжа и султанъ насилствено, съ ножъ, потурчватъ българи отъ Мизия, отъ Тракия (Родопитѣ) и Македония, както и въ Босна и Херцеговина и др., — тогава въ връзка съ хайдутитѣ, въ сврързка съ дѣлото, напримѣръ, на Велко Войвода, на Дончо войвода, и на по-старитѣ хайдути и войводи, прозвучава, тайно, словото и на отецъ Паисий, изъ македонскитѣ села, на Самоковско. А това става чрезъ неговата история отъ 1762 г., която той пише на български езикъ отъ Хилендарския монастиръ. Тази българска история за срамътъ на българския народъ да се нарича българско, защото и той е ималъ царе и държава, не иде ли следъ по-горе казаната истории, явила се на английски и холандски езици, а по-после, отъ 1748—1749 и на нѣмски?! Не е ли достигнало нѣщо подобно отъ тази и други ней подобни истории, съ описания за „България“ (кавичкитѣ наши), за Тракия и Македония? Не е ли чувано нищо за Манасиевия рѫкописъ въ Ватикана за българскитѣ царе и войници, съ картини, въ Хилендарския монастиръ? Нѣмало ли е тамъ калугери, че били тѣ и гърци, а Паисий самотенъ българинъ, ако се допустне туй, които да сѫ говорили за тази история и други, за този рѫкописъ и пр., за българскитѣ хайдути, за положеннето въ Европа, за лошото положение въ империята на турцитѣ, за българитѣ и пр., които калугери сѫ били интелигентни?!... Не сѫ ли били нѣкои отъ тѣзи калугери толкова интелигентни, че да сѫ били готови, като архимандрити и пр. да станатъ владици на важни градове и постове?! Ето отъ такива калугери е научилъ „малограмотния“ нашъ калугеръ много за България и българитѣ, но съ велико българско патриотическо сърдце, израсло при Рила и българския монументаленъ монастиръ на нея, независимо отъ онова, що пише покойния Б. Пеневъ за него, а сѫщо и др., че билъ въ Карловацъ и т. н. Този български великъ калугеръ, по своя национализъмъ, е знаелъ гръцки езикъ и е челъ по гръцки, за да знае толкова малко български. .. Епохата бѣ такава, и въ упадъка си турцитѣ взеха въ помощь изгубилитѣ християнскиятъ си образъ срещу христинскитѣ българи — фанариоти, както туй вече споменахме. Въ библиотекитѣ и между калугеритѣ Паисий става, като калугеръ, готовъ български историкъ, за да освѣтли съ факела си българската душа и я издигне до българското ѝ съзнание. Съ този си факелъ той става пѫтеводитель въ тъмнината и нощитѣ на българскитѣ хайдути. Така кръвьта и духътъ на българитѣ отъ Отоманската империя се намиратъ и възраждатъ взаимно, преди още да сѫ почнали рускитѣ войни срещу Турция за „освобождението на християнитѣ“ отъ Турция...

Но, сега, въ тази епоха на хайдутитѣ и Паисий, именно въ годината 1775, Англия следъ изгубването на войната въ Америка, придобива колонията си Индия въ Азия и сега е силно заинтересувана въ положението на Отоманската империя. А въ тази епоха шетатъ вече фанариотитѣ, продали Христа на Мохамеда, срещу християнско-националното въ България, за да обединятъ още повече съ отвратителната си и убийственна дейность за българитѣ и културата имъ — последнитѣ. Тѣ погърчватъ българскитѣ църкви и монастири, тѣ събиратъ запазени библиотеки и рѫкописи и на купища ги пренасятъ и горятъ, унищожаватъ всичко немилостиво, елинизиратъ всичко. Всичко по-слабо въ България имъ се подава, пада подъ двойно насилие на турци и фанариоти, за да се погърчи. А туй е най-тъмната българска епоха отъ около 1700 години до днесъ въ България. Но Богъ е милостивъ: той дава на България единъ Парчевичъ — архиепископъ и единъ епископъ Софроний... въ надвечерието още, наредъ съ Паисий, на Голѣмата френска революция.

Френската революция отъ 1793 г. се предшедствуваше отъ важни събития въ предѣлитѣ на България. Тя сѫщо така съвпада и съ много важни събития пакъ въ сѫщата. Фанариотската клика въ Цариградъ, собствено състояща се отъ продажни на турската власть гръцки свещенници, владици и патриарси, бѣ сполучила вече да унищожи окончателно запазената до тогава българска архиепископия или патриаршия въ Охридъ — Македония. Така тукъ, въ този нѣкога престоленъ градъ на българския царь Самуила, угасна българското официално култово слънце, за да остане окончателно поваленъ българскиятъ народъ на двойната власть — политическата турска и култовата — фанариотско-гръцка. Турцитѣ отстѫпиха на подчиненитѣ си гърци българската религиозна душа, а гърцитѣ се предадоха всецѣло на турската политическа душа, която чувствуваше вече упадъкътъ и провалата, по силата на биологическото си битие — изтощена, и похабена въ течение на вѣковетѣ отъ пресищане, животъ и плутократизъмъ. Тѣзи гърци именно, които 146 г. преди Христа сами повикаха латинитѣ на помощь срещу тѣхни сънародници, за да останатъ първитѣ, повиканитѣ, на Полуострова и образуватъ въ последствие Византийската империя; тѣзи гърци, които исторически, отъ старо време, произхождатъ отъ едно смещение и съ тракийци и македонци, размѣсени още съ латинци, славяни, съ българи, турци и др. Фанариотскиятъ клиръ гореше немилостиво всѣки български рѫкописъ-пергаментъ и всѣка българска книга, гдето я намѣреше. Българска църковна книга не остана, богомилски рѫкописи не останаха, освенъ едничкитѣ, запазени въ чужбина и до днесъ. Така свѣтлитѣ води — отражение на българската култура и книжнина — на Охридското езеро потъмнѣха и великото дѣло на Климента охридски се помрачи, поради самитѣ черни души на фанариотитѣ, които въ момента, сега, вилнѣятъ, когато начева Великата френска революция, дълбоко подкладена, отчасти, и отъ българския богомилизъмъ, за свободата на народитѣ срещу феодалната и политическа тирания; така фанариотитѣ пристѫпиха изъ предѣлитѣ на България да напластятъ гръцката книга и гръцкото писмо. Тѣ, подпомагани отъ турската власть, забраниха на българитѣ да си строятъ църкви, да си иматъ свои национални църкви, а заради туй се явяватъ въ България и подземнитѣ църкви и келиитѣ, въ които се молятъ и учатъ нещастнитѣ тайно. Но всичко туй, разбира се, още повече сплотява българското племе. Паисий бѣ не само съвременникъ на Охридската българска църква, но и презъ тази епоха написа историята си за българитѣ, възъ основа на чуто и четено отъ български и др. книги, въ Хилендарския монастиръ, въ Халкидонския полуостровъ на Македония, отъ гдето пакъ идва новото пробуждане на българитѣ, новата имъ писменость, подобно на епохата на Кирила и Методи, отъ Македония, при царь Бориса.

Великата френска революция, носяща право и свобода, но и задължения на личностьта и народитѣ, бѣ дѣло на либерално-демократичния духъ, който се освобождаваше отъ политическия си, стопанския си, и неразбранъ религиозенъ, тежъкъ, арестъ. Този духъ бѣ противъ сатрапията и на политическата и на църковната власть, толкова повече следъ Английската революция и следъ Тридесетгодишната война, следъ ренесанса и реформацията на Лютера, който измъкна Германизма окончателно отъ опеката на латинския езикъ и тежкитѣ папско-църковни изисквания. Франция вървеше, съ своята революция, по стъпкитѣ на Англия, но по своя темпераментъ, тя отиде въ голѣми крайности. Тя уби въ себе си милиони хора и унищожи феодализмътъ безжалостно, прекалено... Тъй че, когато всичко туй ставаше въ Франция, когато политическата и културна свобода за народитѣ отново засия и заблѣстя, то тъкмо обратното ставаше въ Турция съ българския народъ, а именно: затриваха му книгата, закриха му църквитѣ, сковаха го въ вериги още по-тежкй, отколкото до сега: политически и духовни, вмѣсто да получи той нѣкаква свобода или човѣшки права. Поискаха да му унищожатъ гръцкитѣ мракобесници езикътъ, да му изтръгнатъ българската душа отъ организма — и туй го предприеха преди всичко християни... Предприеха го тѣ тогава, когато наредъ съ Великата френска революция, въ сжщата поробена България, се явиха кърджалиитѣ и даалиитѣ и клаха и гориха, и безчестиха и грабиха немилостиво български села и градове, отъ 1792 до 1804 г.

При този ужасъ и при този страхотенъ за българитѣ моментъ, клани и разсипвани основно въ живота си, пролича голѣмината на турския упадъкъ, въ основата на който лежатъ не само пораженията на Отоманската империя въ военно отношение, отъ по-рано, и не само голѣмото влияние на Французката революция въ цѣла Европа, а следователно и въ европейска Турция, но и онѣзи тъй наречени свободни български войнишки села, тъй нареченитѣ хайдути и воеводи, историята на Паисий, която се разнася и преписва изъ България, отвращенйето отъ деянията на фанариотитѣ, скръбьта по Охридската църква и, най-после, наложенитѣ, отъ духа на времето, въобще, реформи, които дава султанъ Селимъ III, за спасение на империята си, за уталожване на духоветѣ. Но напразно: работата се не отнася вече до реформи, а до центробѣжни сили, до стремежътъ на поробенитѣ нации на Цариградъ, да се освободятъ и скжсатъ връзкитѣ си съ него. И всичко туй се подготвя и става, когато вйвече и Русия не е водила още нито една „освободителна“ война срещу Турция, за да претендиратъ по-нататъкъ „панславянитѣ“ и руската политика, че тѣ сж подготвили всичко и да омайватъ наивнитѣ „славяни“ отъ Балканския полуостровъ съ хубавитѣ си пѣсни и фантазии, въ туй отношение. Толкова повече, че сжщата Русия, поне до 1812 г, бѣ заната главно на северъ, въ брѣговетѣ на Северно море и съ Наполеоновскитѣ войни, както отъ 1812, така и отъ 1813 и 1814 години, за да я нѣма на югъ срещу Турция, освенъ малкитѣ ѝ схватки съ Отоманската империя. Но, както и да е. Другаде, по-нататъкъ, повече въ туй отношение, за Руско-турскитѣ войни и „освобождението на християнитѣ" отъ Турция.

Отоманската империя се разлагаше вече безъ всѣка помощь за туй отъ страна на Русия. Отъ XV столѣтие до началото и малко следъ него на XIX в., тази империя бѣ преживѣла много и тя бѣ вече застаряла въ органическото си битие и въ политическото си и властническо сатрапничество надъ поробенитѣ въ нея. Като изпущаме сега войнитѣ изъ очи, войни, които тя води и въ Централна Европя, за да подчини и католишки народи на себе си, тя се сблъска не само вжтре въ себе си, чрезъ единството преди всичко на българитѣ, а до нѣкжде отчасти и на единството и на християнитѣ отъ предѣлитѣ ѝ. Тя изхарчи така наречената национална турска кръвь въ войни и плутократизъмъ и авантюризъмъ, за да не може лесно да си я набави тази кръвь, защото потурченитѣ яничари, потурченитѣ християни и туркоманитѣ християни не можеха да възстановятъ тази кръвь. Изтощението и изхарчването на последната, следъ тривѣковно абсолютично управление и при затворената за себе си турска култура и култъ, трѣбваше да настжпи по силата на биологичнитѣ закони и по силата на военно-географическата обстановка, съ храната, въздуха и водата ѝ, за да не може никога да се прероди, та даже и при други съставни елементи. Тукъ трѣбва да кажемъ, че и турцитѣ имаха нѣкои добри качества и достойнства въ отношенията си съ християнитѣ, но при все това, всичко туй е нищо, за да стане още по-ясенъ не само биологично-битовиятъ имъ упадъкъ, но и политическия имъ. Само при този упадъкъ, а особено, когато има и външни причини и влияния, може да се види и обясни политическиятъ упадъкъ на турската власть и самодържавность. Кърджалийскитѣ орди и жестокоститѣ имъ, фанариотскитѣ похвати срещу българитѣ, хайдутитѣ и воеводитѣ, реформитѣ на Селимъ III (О, чудо на султана!), всичко туй е вече политически упадъкъ, изгубено политическо, възъ основа на органическото, равновесие. Органическиятъ и политически упадъкъ на самодържавностьта на отоманската държавна власть води вече и къмъ други заключения, ако не само къмъ въпроса за „изпжждането на турцитѣ отъ Европа".

Презъ XIV столѣтие турцитѣ, както вече видѣхме, се настаниха вече въ европейската земя горди и могжществено — военни. Тѣ бързо завладѣваха всичко, за да стигнатъ до Виена. Но тѣ сега въ своя упадъкъ, сж изгубили вече не само собственото си равновесие, но и собственото си едниство. Въ този си упадъкъ властьта е и озлобена, нещастна и безсилна. За туй сж воеводитѣ, за туй сж кърджалиитѣ, за туй сж фанариотитѣ, но за туй сж вече и ония голѣми турски смутове, отразени въ своеволнитѣ деяния на много паши, управители на области отъ империята, до сега строго подчинявани, презъ вѣковетѣ, на султана и Цариградъ, а сега обявили се противъ самото турско единство, въ името на своето турско самоволие и независимость, за да не признаватъ по-нататъкъ върховната султанска, самодържавна власть. Най-ярко изразява самоволието и непокорностьта си около началото на XIX столѣтие видинския паша Османъ-Пазвантооглу, който се отказва отъ султана и дори насича свои владетелски монети. Естествено, всичко туй разлива потокъ отъ надежди за свобода и сладъкъ трепетъ отъ мечта за свобода между българското племе, което все още продължава да живѣе обединено въ предѣлитѣ на империята. То пробужда мечти и надежди, то окуражава най-вече сърбитѣ, които сѫ на границитѣ на Унгария и Австрия и поддържани срещу Турция всячески отъ последнитѣ. То пробужда надеждитѣ въ Гърция, която съ параходната си служба е въ голѣми връзки съ Англия, силно заинтересувана въ работитѣ на Отоманската империя. То засилва извънредно много българското пробуждане и възраждане, което върви паралелно и политически (войводи и възстание), и книжовно (следъ Паисий и Софроний), и религиозно-черковно. . . за да се намѣси на готово Русия и въ освобождението, по-после вече, и на сърби, и на гърци, и на българи, но при условието за свои завоевателно цели, и която наистина, въ този смисълъ започна голѣмата си война срещу Турция отъ 1806 г., преди Наполеонъ да бѣ стигналъ въ Москва.

Този турски упадъкъ — органически и политически, е сѫщевременно и културенъ-култовъ, особено следъ масовото разпространение вече на печатаната книга.

Така, както видѣхме, турцитѣ организираха своята огромна империя въ името на една политическа сила, която имаше за своя база арабско-персийската национална култура. По силата и отъ името на последната, тѣ се нахвърлиха върху конгломератътъ отъ народности и култури, нареченъ Византийска империя, плюсъ срещу българското единно племе и т. н. Ако византийската култура, като държавно-византийска, покриваше официално другитѣ култури, а именно арабската, до колкото бѣ застѫпена въ нея, старогръцката, еврейската, че и арменската и българската (първоначално съ писменостьта си и религията си, както такива случаи има много въ живота и историята на европейскитѣ народи, напр.: нѣкога македонцитѣ си служеха съ старогръцката писменость, римлянитѣ сѫщо, по-после германцитѣ съ латинската, както и французитѣ, англичанитѣ и пр., а сѫщо и руситѣ и сърбитѣ съ българската и т. н.), — то турско-арабската култура, главно писменната и езика, си останаха типично турски, на властьта. По-нататъкъ тази култура не оказа никакво влияние нито на византийската, нито на еврейската, нито на българската, нито на гръцката и т. н. Тя си остана само турска, затворена й по култъ, и по форма въ себе си. И не само по своето сѫщество остана тя турска за турцитѣ, но и по своята форма, мѫчно усвоявана, а толкова повече, като изразъ на единъ религиозенъ култъ, отъ който изхожда властьта,—власть за всички ней подчинени други култури и народи. Тази култура не може съ нищо да привлече доброволно сърдцата и душитѣ на другитѣ култури. Себична, егоизтична, жестока, идяща отъ пустотата на Арабската пустиня, преплетена съ национализма на турцитѣ отъ Тюркестанъ, тя не внесе нищо ново и по-силно въ недрата на останалитѣ ней „формално", но не и по сѫщество подчинени култури. Най-напредъ тази култура ужаси цѣлия християнски свѣтъ, който се интересуваше отъ Ерусалимъ, падналъ подъ нейното могѫщество, чрезъ ножътъ. Значи турско-арабскиятъ пророкъ Мохамедъ заповѣдваше и разпореждаше надъ гроба Христовъ и, въобще, въ Ерусалимъ, надъ всичко най-свято не само за поробенитѣ на турцитѣ християни, но и за другитѣ отъ Европа, които по този начинъ се чувствуваха косвено поробени въ светия си култъ и чувства.

Така заседнала тази турска култура на длъжъ и на ширъ между християнската култура, главно, тя трѣбваше не само да се пази да не изчезне, но и чрезъ политическата си сила и жестокость да държи обуздани другитѣ. Изолирала се отъ последнитѣ, посрѣдствомъ политическата сила само, тя не възприе въ течение на вѣковетѣ нищо отъ тѣхъ, а ги ненавиждаше и презираше, като, напротивъ, наредъ съ туй, се мѫчеше насилствено и съ подкупи, да вземе за себе си отъ живитѣ сѫщества на сѫщитѣ останали култури. Всичко туй има своето реално обяснение, за да свършимъ вече окончателно тукъ съ тъй наречената въ тази книга отъ насъ турско-арабска култура, само въ страхътъ на султанитѣ и властелинитѣ, че изгубятъ ли си културата или отстѫпятъ ли ото нея и най-малкото нѣщо, и тѣ самитѣ ще бѫдатъ изгубени или най-малко разклатени и останатъ, като такива, несигурни на мѣстото си. За туй тѣ не внесоха нищо ново въ културата си, за туй тѣ се бояха отъ чуждата култура, използувайки ѝ само материалнитѣ реални стойности — палати (архитектура), храмове и др., като при това строяха и по своя културенъ вкусъ, но все при страхъ и егоизъмъ. Тѣ не допущаха християнската просвѣта и писменость между себе си, въ обятията на своята култура, но пъкъ и не даватъ-своята. Тѣ съзнаваха, че въобще културата имъ е послаба отъ християнската и че последнята, ако получи свобода и се промѫкне съ проповѣдь, писменость и книжность официално между тѣхната, то тази ще пропадне. Ето защо на турцитѣ бѣ забраненъ всѣкакъвъ допиръ до чуждата за тѣхъ култура, а сѫщо и на нетурцитѣ, до турската. Така живѣеха чужди една за друга тѣзи култури — отъ една страна турската, а отъ друга — останалитѣ. Само въ краенъ случай се вземаха хора за чиновници, даже до най-високитѣ министерски постове отъ друга култура и култъ, но и тѣ вече полупотурчени. . .

Вѣкове минаха въ това отношение, да живѣятъ отдѣлно тѣзи различни култури една до друга. Естествено, между тѣхъ е имало сливане и размѣсване, но долу, между проститѣ маси, досѣжно езикъ, имена на предмети и т. н. Нищо повече обаче. Само туй. Погледнато сега всестранно, християнската култура е могла при една свобода за нея въ Отоманската империя да надвие и погълне турската. Но тази се държеше, както казахме, всячески далечъ отъ нея и предъ очитѣ на своитѣ я компрометираше, забраняваше и презираше. Никой християнинъ, преди всичко, не е могълъ като християнинъ, да се ожени за туркиня, мохамеданка, да я похристиянчи насилствено или доброволно, по нейно желание. Обратното е ставало, както видѣхме. Само този фактъ е достатъченъ да даде истински образъ на туй културно съотношение и на турската цивилизация. Смърть — и за християнина и за туркинята. . . Това е билъ резултатътъ въ такъвъ случай.

При все това, онова което става въ живота — си става. Турската култура, наредъ съ упадъка на империята, и тя самата трѣбваше да претърпи упадъкъ, толкова повече презъ XIX столѣтие, когато голѣмитѣ открития и тѣхнитѣ приложения въ жавота на християнскитѣ европейски народи туриха край на много даже християнски заблуждения и суевѣрия, главно чрезъ физиката и химията. Турската култура предъ тѣзи две науки съвършенно изблѣдня и остана безъ душа и безъ кръвь, защото, преди всичко, тя никога се не ржководѣше отъ християнското начало: „Обичайте и враговетѣ си, не само близкитѣ си!“ . . . Така вече отъ началото на XIX столѣтие настжпиха най сждбоноснитѣ и решителни събития, които единъ вѣкъ по-късно запратиха Отоманската империя, почти, да се събере само съ чисто турското си население, безъ арабското даже, въ Мала-Азия. А туй показва, че подчиненитѣ ѝ европейски народи, до единъ, включително, сж свободни и самостоятелни. Всички, почти всички европейски държави, сж били противъ Турция, въ различна смисъль и при различни времена, съ малки изключения, въ туй направление, а най-вече Русия. . .

Отъ 1774 г., при царица Екатерина, започва войнитѣ си Русия, при разни интервали и по разни начини, срещу Турция, обаче въ никой случай не за България. Тогава, въ началото на XIX столѣтие, Франция, бѣ преживяла вече страшната си голѣма революция. Тази революция, по духъ и направление, по своята цемократично-либерална насока, бѣ смутила не само всички на Франция, съсѣдни и по далечни държави, но и имà за изходъ едно неочаквано явление, като резултатъ, който доби освободилиятъ се отъ тежкото феодално робство французки народъ. Тя даде именно, за неочакване, но напълно възможенъ за предвиждане, единъ резултатъ, следъ изтрѣблението на самитѣ голѣми водители на революцията, а именно Маратъ, Дантонъ, Робсепиеръ и др., които се сами, взаимно, изтрѣбиха въ името на революцията, за начина на урегулиране на последствията й, — Наполеонъ, като водитель, представитель и императоръ на Франция — императоръ!—противно на революцията, която закла Людовика и Мария Антоанета — императоръ и императрица, за да стане държавата република! Този Наполеонъ, още преди да стане императоръ, амбициозенъ като директоръ на републиката, предприе експедицията за Египетъ въ 1798—1799 г., която обаче не излѣзе сполучлива до край, но която е първиятъ ударъ срещу Отоманската империя въ Африка. Когато Наполеонъ стана императоръ, като направи отстжпки на църквата и духовенството, привързани отново: първата къмъ държавата, но подчинилъ духовенството на себе — императора, той направи това, защото самиятъ народъ обичаше църквата и се бѣ опомнилъ отъ Робеспиеровия „святъ разумъ", който бѣ отдѣлилъ църквата отъ държавата. Това не пречеше на Наполеона да поддържа и великитѣ принципи на революцията: „Свобода, братство и равенство". Въ съдържанието на тѣзи три велики начала народътъ не проникваше дълбоко, при все това той пеѣше „Марсилезата" на революцията и остана вѣренъ на императора — узурпаторъ — диктаторъ Наполеонъ, защото феодалитѣ не сжществуваха вече и защото земитѣ и имотитѣ имъ въобще принадлежаха вече на сжщия него — народътъ. Въ туй обстоятелство се крие повече гения, може би, на Наполеона, колкото въ самия му личенъ гений. Той знаеше, че съсѣднитѣ държави, феодални, сж именно само заради туй срещу французката република и я ненавиждатъ, за да буди страститѣ, особено храбростьта между народа си срещу тѣхъ и да го поведе на походи въ далечни страни, въ името на революционнитѣ французки принципи, че чакъ и до Москва; и той ги започна тѣзи походи още отъ 1804 г. срещу Италия, срещу Австрия, срещу Германия, че и срещу Турция, презъ Австрия, както е мечталъ, но... напраздно. Както и да било, обаче, сега туй не е важно тукъ. Важното е, че както той се нахвърля вече срещу владенията на Австрия и Германия, тѣзи държави сж значи заети съ него, съ Франция, за да бжде Русия съвършено далечъ отъ тѣзи събития и съ развързани ржце, за да се нахвърли тя отъ своя страна срещу Отоманската империя, която както видѣхме, е вече въ упадъкъ и въ която духоветѣ на центробѣжнитѣ народности сж, естествено силно повлияни отъ станалото, чрезъ Голѣмата французка революция. Така отъ 1804 до 1812 г. Наполеонъ е въ непрекжснати походи, ту срещу Австрия, ту срещу германскитѣ държави, а Русия презъ всичкото туй време се занимава главно съ Турската империя, а само отчасти съ Франция. Тъй че, отъ една страна упадъкътъ на турското могжщество, отъ друга влиянието на французката революция и отъ трета — руското неприятелство срещу Турция презъ тѣзи години, подигатъ духътъ най-силно въ Сърбия, за да почне възстанието на Карагеорги срещу Турция. Но сърбитѣ сѫ съседи и на Австро-Унгария, която мрази постоянно Турция, за да имъ помагатъ тѣ непрекѫснато всячески.

Но, коя е тази Русия, преди всичко, която сега отпочва набѣгитѣ си срещу Отоманската империя и генералитѣ на която отвлѣкоха съ стотици хиляди българи къмъ Бесарабия отъ сѫщата империя, преди Наполеонъ да се яви предъ Москва — българи, които отидоха като „славяни-християни" въ предѣлитѣ на деспотичния царизъмъ, отъ деспотична Турция? Понеже съ сѫщата тази Русйя, по-нататъкъ, въ тази книга ще имаме случай доста да се занимаваме, то нека видимъ сега, коя е тя, въ култово, културно и политическо отношение. И безъ да се простираме на далеко, ще ни бѫде позволено да почнемъ отъ Романовата царска династия въ Русия, която преимуществено владѣе, по началото си, надъ славянски народи, а по край тѣхъ и други. Тази династия се основа въ началото на XVII столѣтие. Първйятъ царь отъ нея бѣ Михаилъ Феодоровичъ (1613—1645). Руската йстория е по-млада отъ българската. Тя започва отъ IX столѣтие, презъ време на нашествието на варягитѣ, по произходъ скандинавски разбойници, и които предаватъ на славянитѣ въ Русия своитѣ войнственни качества. Така славянитѣ отъ Русия сѫ смѣсени за пръвъ пѫть съ варяги. Тѣ иматъ значи сега нѣщо свое, далечно на новобългарското. Тѣ сѫ покръстенй отъ българитѣ между 972—1015 г. Отъ 1015 до 1064 година Ярославъ е тѣхенъ силенъ монархъ. Следъ Ярославъ започва една анархия, която трае дълго време, придружена съ голѣми вѫтрешни граждански войни, вследствие на което презъ XII й XIII столѣтия гй владѣятъ монголитѣ. Значи и монголска кръвь, нехристиянска, има вече между тѣхъ. При това, съ хитрость и съ подкупъ московскитѣ князе сполучиха да се избавятъ отъ монголското владичество, увелйчаватъ земята си и създаватъ вече руската нация, която се обединява подъ горeказаната династия — Романовската. Най-бележитиятъ царь отъ тази династия е Петъръ великий, отъ 1689—1725 г., единъ отъ приемницитѣ на царь Иванъ Грозний, който пръвъ остави войннственното си и завоевателно завещание, да сложи Русия християнския кръсть надъ църквата Св. София въ Цариградъ — турска столица. Това завещание спада по времето си, като внушено отъ единъ римскй папа, (по историята на Милера за иезуититѣ), въобще, когато турцитѣ водятъ войнйтѣ си съ Австрия и Унгария и когато настѫпва турскиятъ упадъкъ, но при условието, руситѣ да станатъ католици, да не воюватъ срещу католишка Полша, като и Римъ ще имъ помогне. Петъръ Великий, обаче, не следва пѫтя на Иванъ Грозний, пѫтя на Русия, а го измѣня. Въ своето царуване, той става реформаторъ на московската култура и цивилизацйя й насочва погледитѣ си не къмъ Цариградъ, не на югъ, а на северъ.

Той води войни съ шведитѣ, главно срещу Карла XII, завладѣва морскитѣ брѣгове на Северното море, населени съ разни народности, поробва последнитѣ, и основава нова столица — Петерсбургъ (Петроградъ). Значи, той съ своята руска нация, въ момента, когато турцитѣ, особено следъ 1718 година сѫ върнати по пѫтя за Азия, се бие на северъ, не мисли за тѣхъ, и внася западната култура и цивилизация въ Петерсбургъ, чрезъ чужди философи, учени, художници и пр. Негова важна приемница е Екатерина II Велика, която наследява мѫжа си, Петъръ III, наречена „Северната Семерамисъ“ (има вавилонска Семерамисъ), царува отъ 1763 до 1796 г. Тази царица, подобно на Петра Великий, е жестока и тиранка. У нея нѣма никакви чисти славянски чувства, както при Петра. Тя води войни и реформира Русия, въ името на руската нация, а не на славянството, за да се изтъква това отъ български и сръбски историци и политици, умишлено, особено за XIX столѣтие, при други руски царе. Екатерина е вулгарна, сантиментална, тиранка, развратна и врагъ на славянитѣ. И ето защо: полската история е първата, която свидетелствува за това. Когато тя царува, главната й задача е да унищожи държавата на поляцитѣ, които сѫ „славяни“, както сърбитѣ като „славяни“ завладѣха Македония въ XIV столѣтие, мркаръ че имаше българско царство и макаръ че Македония бѣ българска. Сѫдбата на Полша е тежка, като българската. Сѫдбата на Полша е сплетена нещастно отъ царуването на Екатерина до наши дни. Тъй че, понеже понататъкъ въ тази книга ще срещнемъ често Русия замѣсена въ новата българска история, при вратоломния турски упадъкъ, при освобождението на България и при откѫсването на Македония отъ България, нека тукъ, наредъ съ Романовската руска династия видимъ накратко само полската участь, като славянска страна.

Полското кралство е основано като руското въ IX столѣтие. Първата му династия, тази на Пидегъ, е промѣнена въ 1382 г. и е замѣстена отъ тази на Яжелонитѣ, и границитѣ надминаватъ Двина и Днѣпъръ. Тази династия завършва съ Августа I, който не оставя деца и въ Полша, отдалечъ, царува французкия краль. Въ XVII столѣтия Янъ Собески води сѫщо войни, като Австрия, срещу Турция и побеждава. Но всичко това не трае дълго. Сѫдбата на Полша се решава. Тя се раздѣля възъ основа на съюза отъ 1772 г. между Русия, Прусия и Австрия. Последнитѣ две държави сѫ противъ Русия, по договоръ, огъ 1768 год., и последната, за да се спаси, имъ предлага подѣлбата на „славянска“ Полша, четири години по късно. Туй при Екатерина II — руска. Следъ това първо раздѣляне на нещастна Полша отъ „славянска“ Русия последваха още два други нови удара за първата, пакъ по причина на Русия, а именно: гражданската война въ Полша презъ 1792 г. дава поводъ пакъ на Русия да се намѣси. Издадена сега отъ Русия, Полша претърпява ново разпокѫсване въ 1793 година, въпрѣки храбростьта на Кошютцки. Въпрѣки победата на поляцитѣ, тѣ сѫ видѣли нещастниятъ си край. Пакъ съ участието на Русия, при третата ѝ раздѣла между Русия, Австрия и Прусия, Полша бѣ заличена не само като държава, но и като нация отъ лицето на Европа. Въ 1807 г. една малка часть отъ Полша, откѫсната отъ Прусия, чрезъ Тилзитския договоръ за миръ между Прусия и Франция, бѣ обявена за независима, съ столица Варшава, подъ суверенитета на Фридрихъ Августъ. Но договорътъ отъ 1815 г., срещу Наполеона и Франция, на коалиранитѣ Англия, Прусия, Русия и Австрия, който даде на поляцитѣ нѣкакви свободи, не трая за дълго. Въ 1830 г., по случай полското възстание, Полша бѣ жестоко притисната, заедно съ Варшава, отъ руската власть, която ѝ отне всичкитѣ свободи. Естествено е, че и Франция се е бъркала въ полскитѣ събития презъ вѣковетѣ. Но Русия, като „славянска“ държава е продавала и давила Полша, славянска страна тоже, жестоко. Последното нещастие на Полша датира отъ 1863 г., когато наново бѣ дѣлена пакъ отъ Русия, Австрия и Прусия. Туй е страшната полско-„славянска“ сѫдба, подъ ударитѣ на „славянска„ Русия. Разбира се, ние не удобряваме поведението и на Прусия и Австрия къмъ Полша, но тѣ поне не сѫ славянски страни. Напротивъ, тѣ иматъ поробени „славяни“, особено въ Австрия, отъ нея епоха, много, но безъ да сѫ понѣмчвани.

Така Романовата династия, отъ „славянска“ Русия включва и поробва Полша въ себе си. Следъ Екатерина играе важна роля отъ Романовската династия царь Павелъ I, който въ 1796 г. устрои една коалиция срещу Франция, но безуспѣшно. Наполеонъ кръстосваше вече Европа. Преди, обаче, той да стигне въ Русия — 1812 г., Русия е поробила и Финландия, сѫщо една „славянска“, ако ненапълно, страна. Александъръ I обеща на тази страна специални права, съ особенъ договоръ, но никога го не изпълни. Следъ коалицията между Русия, Германия, Австрия и Англия срещу Наполеона, който бѣ предъ Москва въ 1812 г., следъ връщането на Наполеона и следъ победата надъ него и Франция въ 1813—1814 г., се образува „свещенния съюзъ“ на тримата императори отъ Германия, Австрия и Русия. Александъръ I, далъ тогава рускитѣ войски за унищожението на Наполеона и Франция, бѣ вече водитель на този съюзъ и замечта да увеличи Русия, за смѣтка на Турция, чрезъ „освобождението на християнитѣ“ отъ турския полумесецъ, подобно на кръстоносцитѣ, по отношение на Ерусалимъ. И, още преди да се яви Наполеонъ предъ Москва, неговитѣ войски правѣха вече нашествия и грабежи въ предѣлитѣ на Отоманската империя. Тази империя, въ своя упадъкъ, бѣ безучастна въ европейскитѣ събития отъ 1793 до 1815 г. Тя бѣ вече много слаба, за да си извоюватъ сърбитѣ отъ 1804 до 1815 г., чрезъ възстанията, права, но подъ султански сюзеренитетъ. Александъръ I, руски, царува до 1825 г. Не само той, но цѣлиятъ Виенски конгресъ, срещу Франция, до 1815 г., бѣ благосклоненъ спрямо Сърбия. Значи Русия не е водила никаква особена война за освобождението на Сърбия, както по после се измисли това, а сжщо и по отношение на България. Въ сръбскитѣ възстания не сж вземали участие никакви българи и никакви македонци, като братя „славяни“ на сърбитѣ, отъ името поне на единъ или другъ тѣхенъ комитетъ. Наследникъ на Александра I, отъ Романовската династия, е Николай I, който царува отъ 1825 до 1855 г. Той сега воюва срещу Турция, като поробва Ериванъ въ Персия въ 1826 г.: праща войски въ Турция, презъ България, 1829 г. и 1835 г., но не заради самитѣ българи. Помага съ Англия и Франция въ 1829 г. на гръцкото освобождение — интересна помощь, защото въ 1849 г. праща войскитѣ си въ Унгария, да потжпчатъ възстанието на унгарцитѣ за свободата си!... Той води и Кримската война срещу Турция отъ 1853—54 г., но и срещу Англия и Франция, едновременно, съюзници на Турция. Неговъ наследникъ е Александъръ II отъ 1855 до 1881 г. Този царь води войната срещу Турция въ 1877—78 г. за завладяването на България, въ лицето на тъй наречената „Санъ-Стефанска България.“ Замѣстникъ царь, следъ Александра II, е синъ му Александъръ III — врагъ на България. А неговия престолонаследникъ Николай II, опропасти България, като даже й обяви война въ 1916 г. — официялно, следъ обстрелването на Варна и жертвитѣ.

Въ връзка сега съ тази руска династия е и политическия животъ на съседитѣ на българитѣ, северно отъ Дунава, ромжнитѣ. Отъ 1392 г. до 1716 г. ромжнитѣ плащаха, като васали на Турция контрибуция—данъкъ. Тѣ сключиха съюзенъ договоръ съ руския царь Павелъ срещу Турция, но това застави последната да ги зароби, за да се отърватъ отъ турцитѣ чакъ въ 1829 г., когато се сключи Одринския миръ между Русия и Турция. Но сега руситѣ окупираха ромжнската земя, като ромжнитѣ получиха правото да си избератъ сами своя „господарь“, но при възстановени капитулации, ония отъ 1716 г. Отъ 1859 г. Куза стана „господарь“ на Влашко и Молдова, и дветѣ провинции се слеха. Турция призна съединението въ 1861 г. Берлинскиятъ конгресъ отъ 1879 г. призна Ромжния за независима, и тя се обяви въ независимо кралство въ 1881 г.

Така руската Романовска династия създаде Русия, но не въ името на „славянството“, не въ името на християнството, а въ името на рускитѣ национални и династични интереси. Съ войнитѣ си срещу Турция, тя разклащаше последнята. Тѣзи войни се водѣха и на азиятска и на европейска земя срещу Отоманската империя. Русия разклащаше Турция и отъ тази се отдѣляха земи. Но тя искаше едно: да завладѣе направо Цариградъ, пжтьтъ за Срѣдиземно море, обсаденъ около брѣговетѣ на Черно море, и въ Европа и въ Азия, съ християни. Отъ името на тѣзи християни спекулираше тя за политиката си; отъ името по после на „славянството“ тя спекулираше и по отношение на България и Сърбия, и по отношение на Австро-Унгария, въ която имаше много „славяни“, и която често се изпрѣчваше на пѫтя ѝ, като отъ своя страна я наричаше „дива азиятска страна.“

Естествено е, че рускитѣ войни срещу Отоманската империя — всички, допринасяха много за още по-голѣмия упадъкъ на турското величие. Естествено е, че тѣ сѫ правили впечатление силно, голѣмо, и сѫ указвали сѫщо така влияние на духоветѣ на поробенитѣ „християни“, на поробенитѣ „славяни“. Но пъкъ и напълно естествено е да кажемъ, че руската политика срещу Турция, войнитѣ срещу последната, руската Романовска династия, съ великитѣ ѝ царе и царици, никога не споменаха българското име. Българитѣ и България не сѫществуваха за тѣхъ. Това бѣха „славяни—християни“,—жертва за поглъщане отъ „културната славяно — варяжка — монголска“, при християнски, но особено руски-националенъ, християнски култъ—Русия. Чрезъ този култъ и чрезъ неговата култура, изразени въ върховната цивилизация и политика на Романовската династия, поробила толкова народности, съ разна кръвь и култъ, поробила „славяни“, тази династия, създала „панславизма“ и „християнския царизъмъ“, подобно на кръстоноситѣ, поиска чрезъ България, чрезъ Сърбия и чрезъ Ромѫния да завладѣе Балканския полуостровъ, следователно, онзи кѫтъ на Европа, на който се намира Средиземното море, Адриатическо море и пр., или, най-малкото, България, безъ Македония, за да овладѣе Константинополъ или Цариградъ. Това ѝ бѣ задачата, това бѣха намѣренията на Русия, династията и политиката ѝ, а не че проливаше искренно кръвь за свободата на ромѫни, българи, сърби и гърци. И при всѣка сполука на подобна политика е вече лесно да се каже: „жертвитѣ искатъ своитѣ награди“, т. е. ние ще останемъ тукъ, защото дадохме жертви!... Но, благодарение и на други заинтересувани голѣми държави въ Отоманската империя, руската династия, руската политика и руския „завоевателенъ панславизъмъ“, замаскиранъ и подъ знамето на Христа, не сполучиха да осѫществятъ крайната си цель. Русия не можа да победи по този начинъ до край Турция, а винаги се връщаше победена, макаръ и съ териториални награди отъ Азиатска Турция, преди всичко...

Но една истина трѣбва да се признае. Рускитѣ войни срещу Турция, засилвайки упадъкътъ на последната, пробуждаха въ българитѣ надежди за свобода, тѣ даже развиха една престѫпна наивность, и до днесъ сѫществуваща у много стари вече българи, че Русия водѝ и е водила специално за свободитѣ на българитѣ войнитѣ си съ турцитѣ, толкова повече, че особено презъ 1853—54 и 1877—78 г., много българи сѫ вземали участие въ рускитѣ полкове и като отдѣлни дружини, подъ руска команда, срещу Турция, а при това и че много българи сѫ били поддържани, въ наука и инъкъ въ Русия, както и че тази е помагала и на българскитѣ възстанници срещу Турция презъ XIX столѣтие — и всичко туй, разбира се, нагаждано и използувано отъ руската политика за рускитѣ завоевателни цели, че и презъ земята на царскитѣ български гробища и кръвьта на самитѣ българи...

Въ заключение, съ двѣ думи, противопоставена руската култура и култъ срещу турскитѣ, — тѣ сѫ по-мощни. И, ако Русия и Турция, презъ XIX столѣтие биха били оставени сами на себе да воюватъ, безъ да се мѣсятъ други европейски държави, то Русия непремѣнно щѣше до сега да има Цариградъ, особено въ 1877—1878 г.. когато бѣше предъ него, до „Санъ-Стефано", ако не още презъ 1829 г., когато се сключи Одринския миръ.

По отношение на Русия срещу Турция, и въобще въ работитѣ на Балканския полуостровъ, презъ руско-турскитѣ войни, се явяватъ най-заинтересувани Англия, Германия и Австро-Унгария. Какви сѫ тѣхнитѣ интереси при голѣмия упадъкъ на турското величие, туй ще видимъ по-нататъкъ, но тѣ сѫ, които дадоха свободата на България, за жалость, обаче, безъ тази на Македония, свобода, построена преди всичко на българското политическо и духовно възраждане, за което говоримъ въ следната глава.

БЪЛГАРСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ.

Българското освободително движение, въ пълния смисълъ на думата, въ сѫщность на цѣлото му понятие — е чисто българско движение на всички обединени българи, отъ всички части, по имена, на България, намиращи се подъ турско робство отъ XIV до края на XIX столѣтие, а сѫщо и следъ последното. Туй движение и самото българско освобождение е необходимо, преди всичко, да се обособятъ сами за себе, а следъ това да се поставятъ съ политиката и намѣренията на една или друга държава, наспроти Отоманската империя, въ която живѣятъ българитѣ, безъ граници помежду си. Инъкъ, всѣки единъ историкъ или политикъ на това освободително движение ще бѫде или невежа, или предатель, по отношение на него, ако го поставя въ зависимость отъ една или друга чужда политика — и тя като мѣродавна надъ него, по сѫщество, по дълбочина и ширина, а не въ края на краищата оня духъ, оная кръвь и оная воля за освобождението на България, които въ края на краищата се изразяватъ, чрезъ „черешовото топче“, при наличностьта въ цѣлъ свѣтъ на желѣзни и желѣзно-бронзови топове!..

Туй движение, както видѣхме вече ясно и обективно въ миналитѣ глави на тази книга, макаръ и мимоходомъ, има своята кръвь и своята душа въ самата българска нация, още отъ времето на самото ѝ поробване отъ турцитѣ. Следъ страшнитѣ нещастия, които преживѣ тази нация, съ изгубването преди всичко на представителитѣ си царе, династии и благородници и съ губенето на младитѣ си сили въ яничарството и потурчването на мѫже и жени, — то по силата на природнитѣ си органически закони тя пакъ трѣбваше вѫтрешно да се съвземе, защото расата въ своя подборъ сама по себе се повтаря и открива, даже при най-несгодни условия на сѫществувание, съ свои нови сили, съ свои нови представители, колкото тѣ и да ѝ бѫдатъ унищожавани по едни или други причини безъ време. Въ живота си раситѣ падатъ и ставатъ, но пропадатъ окончателно или изчезватъ, следъ много хиляди години. Съ българската раса подъ турцитѣ случаятъ не е такъвъ. Българитѣ живѣятъ само при голѣми мѫчения и несгоди при турцитѣ нѣколко вѣка, но тѣ не сѫ изкоренени отъ тѣхъ. Напротивъ, иматъ си своя кръвь, своята култура, своя култъ и своя езикъ. Тѣзи мѫчения за тѣхъ сѫ еквивалентъ на голѣмата „национална“ турска сила, която следъ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

туй ще затихне, ще замре и ще настжпи за нея упадъкъ, макаръ и бавенъ въ развитието си, а това ще рече, че тогава именно се възстановява по-слабата, притисната българска сила, следъ умората си, въ еквивалента, избухнала органически, а следъ това и по едни или други политически външни причини. Тъй че, въпросътъ е съвършено ясно поставенъ за българското освободително движение, което за насъ, въ случая, е и политическо и духовно — или и физическо, срещу физическата сила на Турция, и духовно — срещу политическата сила и на Турция и на гръцкитѣ фанариоти, които сж отнели на българитѣ роднитѣ национални църкви, родната национална книжнина, писменность, че дори и матерниятъ български езикъ. То не начева съ първата руско-турска война отъ 1774 г., както твърдятъ панславиститѣ и всички русофили-българи, значи отъ войната между Екатерина II и Турция, свършена съ бележитиятъ договоръ отъ сжщата година въ Кючюкъ-Кайнарджа. Не! Още преди тази война сжществува българскиятъ отецъ Паисий, историята на когото, за българското пробуждане, се появява десеть години порано отъ този договоръ, или по-добре, дванадесеть години, а имено въ 1762 г. Този фактъ е абсолютно безспоренъ. Но, ако се върви по сжщия пжть на разсжждение, би се отишло много далечъ, за да се доказва, какво българското освободително движение било подхранвано отъ Русия, но при все това само би се лъгало и би се безчестила истината, толкова повече, че и Софроний Врачански (епископъ) живѣе между годинитѣ 1739—1815. Значи, той е започналъ „храбрата" българска деятелность за пробуждането и освобождението на българитѣ сжщо така преди 1774 г., преди казаниятъ договоръ между Русия и Турция, войната около който, разбира се, не бѣ за освобождението на България, а за тъмнитѣ, авантюристични завоевателни цели на Русия. Въ тази война Русия потопи турската флота при Юнкяръ-Скелеси. Около това потопяване великиятъ Гьоте разказва единъ крайно интересенъ анегдотъ, какъ единъ художникъ не можалъ да нарисува потжващиятъ горящъ параходъ, за да бжде единъ цѣль руски параходъ (платноходъ тогава) нарочно изгорѣнъ и потопенъ, за да гледа художникътъ и да рисува. И това го заповѣдала Екатерина!..

Смутоветѣ въ Турция отъ 1791 до 1808 г. дадоха възможность на сърбитѣ да възстанатъ, тѣ (смутоветѣ) заставиха сжщо султанъ Селима да даде реформи въ империята си, но безъ последствие, а не тази руска война срещу Турция. Кърджалиитѣ въ България и кланетата имъ, естествено, помогнаха на сърбитѣ косвено, да се бунтуватъ, но безуспѣшно, — до 1815 г., и когато имаше руски набѣги и плячки (отъ 1811 г.) въ България, за да се разправя въ единия и другия случай турската власть съ тѣзи събития, а не съ сръбскитѣ възстания. Но както и да било. Думата е за българското освободително движение, което очевидно, се корени въ реалнитѣ факти:

„войнишкитѣ села“ въ България, хайдутитѣ и воеводитѣ и голѣмитѣ просвѣтители — Паисий и Софроний. Какви сѫ сега тѣзи факти на освободителното движение?

Войнишкитѣ села, както ги вече видѣхме, или автономнитѣ села и градовце въ България, следъ поробването ѝ отъ турцитѣ, сѫ очитѣ и душата на българския народъ въ предѣлитѣ на Отоманската империя. Тѣ сѫ и бѣлитѣ му дробове. Съ тѣзи очи, съ тази душа и съ този бѣлъ дробъ живѣятъ обединенитѣ българи подъ турското насилие, могѫщество и култура, които ги покриватъ и заливатъ дълги, дълги вѣкове, въ изтощение и немощь. „Свободнитѣ“ тѣзи села, може да се каже туй съ положителность, не сѫ скѫсали континюитета си съ всичко онова официялно и неофициялно българско, отъ времето на пропадналитѣ български царства подъ турското робство. Тѣ живѣятъ вѫтре въ себе си все съ законитѣ и наредбитѣ на казанитѣ царства, иматъ си писменностьта или книжнината за себе си още отъ казанитѣ царства, иматъ си църквитѣ и свещенницитѣ, иматъ си обичаитѣ и нравитѣ, иматъ си непрекъснато споменитѣ, въ лицето на миналото, за българското величие и могѫщество. Въ тѣхъ турци и турска власть не сѫ влизали, въ смисълъ, да се наложи турскиятъ законъ и турската наредба и политическа култура, освенъ въ едно отношение: да изпълняватъ задълженията си тѣ, досѣжно турската армия,—нищо повече. Турскиятъ паша, турскиятъ бей и спахия, турскиятъ полицистъ и пр. нѣматъ работа тукъ. Тукъ се не събиратъ данъци, както всѣкѫдѣ другаде, тукъ турски орди и заповѣдници не пристѫпватъ, освенъ, ако сѫ истински разбойници тѣ; тукъ селското хоро, селската музика, селската сватба и пр. не сѫ смущавани отъ никого, — отъ властницитѣ... Така, при тази си голѣма относителна свобода, тѣзи български села сѫ запазенитѣ огнища на историческия непрестаненъ българизъмъ, и тѣ се чувствуватъ само въ съжаление, по отношение на всичко друго поробено, за да го поддържатъ и насърдчаватъ тайно и му даватъ куражъ за по-добра участь. Презъ очитѣ на тѣзи села се вижда, безсъмнено, по-свѣтло бѫдещето на българския народъ: презъ тѣхната душа се открива националната българска душа и къмъ миналото, и къмъ настоящето, и къмъ бѫдещето, — къмъ Бога отправя тази душа молитви; тя е смѣла спрямо и срещу фанариотитѣ; тя е смѣла и къмъ мѣстната или близка и околна турска власть, защото зависи отъ Цариградъ, отъ султана, който ѝ е оставилъ свободата, за да бѫде смѣла. Чрезъ бѣлиятъ си дробъ диша тази „свободна“, малка народна часть, за да изпълня гърдитѣ си волно съ чистъ въздухъ, за да крѣпи надеждитѣ си по-здраво — въздухъ, незаразенъ съ голѣмата отвратителность и на властьта, и на фанариотитѣ; въздухъ, преди всичко, на хубавитѣ български гори и дивнитѣ български планини, надъ които Рилскиятъ монастиръ, като колосаленъ брилянтъ на нѣкогашната българска свобода и честь, сияе високо въ небесата и надъ турската, и надъ фанариотската култура, напомнящъ жизненостьта на българската култура и на българския култъ. Въ тѣзи български села се носятъ свободно духоветѣ на българскитѣ царе, на българскитѣ патриарси, на българскитѣ апостоли, на българскитѣ „седмочисленици“, предшествувани отъ Кирила и Методия, и на българската Охридска патриаршия, последна загинала въ борбата срещу фанариотитѣ, съ вѣкове поддържала българскиятъ националенъ духъ подъ турското владичество, загинала въ епохата вече на Паисий и Софроний. Чрезъ тѣзи села дишатъ свободно, макаръ и тайно, българскитѣ хайдути и войводи, дигнали орѫжие, чрезъ физическата си сила, за човѣшкитѣ, за политическитѣ права на поробенитѣ българи. А съ всичко туй нѣма нищо общо, въ раннитѣ му времена, никаква чужда сила, никаква чужда политика, никаква чужда държава, че била тя и руската.

България се кръстосва вече отъ тъй нареченитѣ хайдути, водени отъ свои шефове, наречени войводи. Тѣзи хайдути сѫ кръвь отъ кръвьта на българитѣ. Тѣ работятъ тайно. Тѣ се въорѫжаватъ тайно, подпомагани отъ свободнитѣ и други села, а сѫщо и отъ градоветѣ. Тѣзи хора сѫ идеалисти, тѣмъ никой не плаща нищо. Тѣ работятъ за честь и правда на народа си, срещу турската властъ — голѣмо и малко, безстрашно, храбро, геройчно. Не за богатство, не за почести, не за блага тѣзи хора напущатъ семейства, родни огнища и родни мѣста, за да скитатъ по полета и гори и наказватъ потисницитѣ на народа си. Не. За тѣхъ, за главитѣ имъ има награди, за живота имъ има куршуми и бесилка, за близкитѣ имъ—жестокости и наказания. Туй сѫ хора идеалисти, патриоти и родолюбци, които презиратъ смъртьта, заради своето племе. А туй се съ пари не купува, то не може да се характеризира като вулгарно разбойничество.

Хайдутитѣ и тѣхнитѣ войводи се пазятъ тайно отъ народа, той имъ дава храна и жилище презъ зимата, той имъ съобщава, кога и кѫдѣ се движи турската потеря, да ги преследва, той имъ се оплаква, кой турски чиновникъ, бей и пр., какви золуми е направилъ надъ поробеното население, надъ „раята“ българска. Той имъ посочва пѫтищата и пѫтекитѣ за горитѣ и планинитѣ, на тѣзи гори и планини, особено за Стара-планина, за Срѣдна-гора, за Родопитѣ, Пиринъ-планина, Пелистеръ и др., гдето тѣ лѣтно време сѫ госте, обикновено, на българскитѣ овчари. Въорѫжени съ пушки и пищове—кремаклии, съ ножове, съ барутници и ятагани (ножове), тѣзи хайдути нападатъ само похитителитѣ народни, избиватъ ги, опожаряватъ ги и т. н., за назидание на другитѣ, готвящи се да бѫдатъ и тѣ похитители—грабители и на имотъ, и на честь и на животъ. Строго подчинени на своитѣ воеводи, дисциплинирани, тѣ ходятъ наврѣдъ изъ страната и подигатъ духътъ на българитѣ, да се радватъ тѣзи въ себе си и помежду си, че иматъ защитници и покровители свои.

Тѣзи хайдути и тѣзи воеводи, оставили и до днесъ най-хубави спомени между народа български, се възпѣватъ въ много пѣсни, които съставляватъ най-милата страница за българитѣ отъ историята имъ подъ черното петстотингодишно робство. Имената на Крали Марко, на Страхилъ войвода, на Дончо войвода, на Велко войвода, на Ангелъ войвода и пр. пр. ще останатъ вѣчно епични въ българската литература. Туй сѫ имена, около които е туптяло сърцето не само на подчиненитѣ тѣмъ хайдути, но и на хиляди и хиляди българи. Въ този трепетъ и въ този обликъ на хайдутството се очертава вече голѣмото българско освободително движение, което расте, което се разширява, което се задълбочава, за да отдѣли и издигне високо българитѣ надъ робството, за да му сломятъ тѣ веригитѣ. Мрачни сѫ челата на българитѣ, потъмнѣли сѫ лицата имъ отъ робството — двойно вече, за да не може лесно по тѣхъ да се отрази и открие нито белегъ на надежда, нито белегъ на усмивка. Но, при все това, тѣ даватъ вече отъ рода си собственитѣ си тѣзи синове, за борба срещу туй робство, и по този начинъ, отъ дѣлото на хайдутитѣ и воеводитѣ имъ, добиватъ белезитѣ и на надеждата и на усмивката. Честни сѫ българитѣ въ дѣлата си и въ човѣшкитѣ си отношения, за да бѫдатъ сѫщо така честни и израслитѣ отъ тѣхъ, въ честь и достойнство, хайдути, които не посѣгатъ нито на българската, нито на турската семейна честь, толкова повече на честьта на отдѣлната жена или мома. Тѣ не посѣгатъ и на имота и труда на ония бѣдни турци, както и на богатитѣ такива, които сѫ човѣци въ живота си, въобще, — безъ животински похвати и безъ насилие и къмъ своитѣ и къмъ „раята". Тѣзи хайдути сѫ гордость на българския си родъ. Той ги обича и ги почита, той ги създава, преди всичко, за да пазятъ българското население, за да ги то обича, и имъ услужва овчарьтъ отъ планината. А овчарьтъ минава за най-простъ човѣкъ между българското население... и... щомъ и този простъ човѣкъ е съ хайдутитѣ, то общата народна психика е за тѣхъ, за тѣхното сѫществуване срещу тираничната чужда власть, и тази обща българска психика не е нищо друго, освенъ основа на българското освободително движение, което ще се разрастне постепенно, съ време, въ една обща национална революция срещу турскта власть, срещу робството, срещу тиранията: и на султанитѣ и на гръцкитѣ патриарси. А въ помощь на хайдутитѣ ще се явятъ, пакъ възъ основа на казанитѣ свободни села, българскитѣ просвѣтители, защото преди всичко тѣзи села сѫ въ най-голѣми връзки съ българската църква и монастири, колкото и погърчвани тѣзи отъ фанариотитѣ. Тѣзи български хайдути не се поддържатъ отъ никоя чужда държава и отъ никоя чужда политика. Напротивъ, презъ втората половина на XIX столѣтие, тѣхъ ги дири вече чуждата държава и чуждата политика, подъ предлогъ да ги насърдчава, но въ сѫщность да изкористи българското освободително, самостоятелно, движение за своята цель, която е чужда на българскитѣ цѣли.

Ако тогава хайдутитѣ, а после възстанници и четници (въ Македония), омайватъ и увличатъ българитѣ въ освободителното движение, то туй се откроява още и въ просвѣтната дейность на много видни българи, като се начене отъ Парчевича, който макаръ и станалъ католикъ, и макаръ и въ чужбина, работи прѣвъ открито за България. Той е въ Австро-Унгария, отишелъ следъ дълги перипетии отъ България. Злочинствата на кърджалиитѣ отъ 1792 до 1804 г. засилиха отвращението на българитѣ и засилиха действията на хайдутитѣ. Ако тази истина е неопровержима, то толкова по-малко може да бѫде опровергана истината, какво подигравкитѣ на гръцкитѣ калугери спрямо Паисий въ Хилендарския монастиръ, че българитѣ сѫ нищо и безъ минало, сѫ накърнили неговото честолюбие и патриотизъмъ, за да напише своята патриотична Българска история, а сѫщитѣ основания еималъ за проповѣдитѣ си и за съчиненията си (Християнското евангелие) и Софроний Врачански, роденъ въ Котелъ. Тѣзи двама голѣми български просвѣтители, сега, допълнятъ освободителното движение на хайдутитѣ, въ унисонъ съ тъй нареченитѣ свободни, вѫтрешни, български села. И тѣхната дейность начева още въ началото на втората половина на XVIII столѣтие. Историята на Паисий, както видѣхме, се явява още въ 1762 г. на чистъ български езикъ. Проповѣдитѣ и Евангелието на Софроний или на попъ Стойко отъ Котелъ, къмъ края на сѫщото столѣтие, и тѣ на чистъ български езикъ, безразлично, кога сѫ печатани. Нито Паисий, нито Софроний, като истински български просвѣтители и патриоти, съ насочена дейность именно срещу духовното фанариотско робство на българитѣ — Паисий сѫщевременно съ историята си и срещу политическото турско робство, защото напомня на българитѣ, че сѫ имали царе, царство и пр. — не сѫ били подбудени за тази просвѣтна дейность, за издигането и запазването на българската писменность и книжнина, срещу гръцката въ България, между българитѣ, отъ никоя друга държава, отъ никоя друга политика, освенъ отъ държавата на собствения си български патриотизъмъ, освенъ отъ голѣмото си родолюбие и отъ голѣмата си и чиста българска душа. Сега, ако Паисий иде отъ Македония и чрезъ македонскитѣ монастири дава на българитѣ тѣхната история, по запазени отъ манастиритѣ и отъ съвременната му Охридска патриаршия, съ последния си охридски, български, патриархъ, св. Климентъ, данни и книги, — то Софроний иде отъ източна България, отъ Котелъ, и отъ священникъ Стойко става епископъ Врачански, въ гр. Враца, въ северна България. Тъй тѣзи двама български брилянти на българската просвѣта, подобно на Кирилъ и Методий, следъ чаровниятъ голѣмъ български патриотъ — български патриархъ, предшествуванъ и отъ други български архиепископи, презъ време на турското робство — св. Климентъ и ученицитѣ му, разливатъ, всрѣдъ мрака духовенъ за българитѣ, свѣтлината на българския патриотизъмъ, езикъ и слово. Този езикъ и туй слово сѫ царскиятъ български езикъ и царското българско слово въ Мизия, Македония и Тракия, но сега, при турското робство, следъ нѣколко вѣка, систематично изкоренявани отъ църкви, монастири и сборове, при равнодушието, а сѫщо и при помощьта на турската власть, отъ фанариотитѣ или гръцкото духовенство. Естествено е, че турцитѣ въ своя упадъкъ вече насърчаваха фанариотитѣ, защото политически бѣха вече слаби. Хайдутитѣ бѣха вече силни. А и турцитѣ имаха интересъ да сѫ въ вражда гърци и българи, за да се не съюзятъ единъ день срещу тѣхъ за една обща революция. Обаче, при този непочтенъ културенъ жесть на гърцитѣ срещу българитѣ въ Турция, никой отъ чуждитѣ посланници, никоя отъ чуждитѣ държави не направи постѫпки въ Цариградъ, нито даже „славянска“ Русия, въ полза на „славянитѣ“—българи, срещу неславянитѣ гърци!... За Русия нѣма българи „славяни“. Тѣ могатъ да страдатъ отъ гърцитѣ, могатъ да си изгубятъ „славянския“ езикъ... За Русия има християни въ Турция, и тѣ сѫ, между другитѣ, и българитѣ и гърцитѣ, които вкупомъ единъ прекрасенъ день могатъ да влѣзатъ въ предѣлитѣ на сѫщата, като християнски, а не национални страни...

Великото дѣло на Паисий и Софроний, въ паралелъ съ акцията на хайдутитѣ, поникнало самобитно, възъ основа на българската култура и култъ, заразява по сигурно вече „раята“, която постепенно се пробужда и политически и духовно, за да отпочне следъ нѣколко десятки години сама една енергична политическа и духовна борба за освобождението си отъ турскате власть и отъ фанариотското духовно робство. Духовно-културниятъ пѫть е разчистенъ вече отъ тѣзи двама великани на българската национална просвѣта, та да тръгнатъ по-нататъкъ изъ него съ голѣмъ устремъ къмъ цельта — и политическото, и духовното освобождение на България — съ хиляди, съ десятки хиляди българи, и въ края на краищата да падне сѣчь даже надъ българитѣ, а сѫщо и гръцко-патриаршеско проклятие... но да сполучатъ! Разбира се, българското освободително движение, въ своето единство — и политическо и духовно — ще използува и всички външни и вѫтрешни обстоятелства, и чужда и турска политика, въ своя полза, било косвено или преко, но то е само по себе чисто, кристално българско освободително движение. Въ него участвуватъ и ще участвуватъ по нататъкъ всички българи — и отъ Мизия, и отъ Македония, и отъ Тракия.

Закрѣпено вече туй движение въ своето единство, то ще дири средства и възможности и въ чужбина, но отъ никого не ще бѫде то предадено и продадено на чужда държава, на чужда политика, освенъ, може би, отъ наивни, несъзнателни българи, но при все това не умишлено, а съ огледъ на доброто на българитѣ и на България.

Единството въ движението е постигнато, макаръ и по-късно да се явява въпросъ между дейцитѣ: „Политическа или църковна свобода по-рано? — И едното, и другото! — На! по-рано едното! Ние казваме: и едното и другото или едното по-рано, другото по-късно, туй е все едно за страдална България. Напредъ! тя иска освобождение, тя иска премахването и на турското, и на гръцкото робство...

Фанариотското робство за българитѣ бѣ вече сега даже по-тежко отъ самото турско, паралелно нему, робство. За владици въ България се назначаваха всички ония, които обещаваха да плащатъ на гръцкия патриархъ голѣми суми, а тѣзи суми, разбира се, се събираха отъ християнското българско население, чрезъ назначенитѣ гръцки свещенници, даже неграмотни, а само знаейки да четатъ църковнитѣ гръцки книги. Разбира се, патриаршията плащаше отъ тѣзи суми на турската власть, за да ѝ се даде духовната привилегия надъ българитѣ. Нѣма по-голѣми и по-долни по съдържанието си легенди и до днесъ въ България, освенъ легендитѣ за гръцкитѣ владици и свещенници, че сѫ мръсни, безчестни, подкупни, долни и продаващи душитѣ си на дявола, за да отвратятъ Христа отъ себе си, доближили се и до земния и задземния блаженъ рай на Мохамеда...

Въ разгара на това българско освободително движение, въ 1815 г., следъ несполучливото възстание отъ 1804 г. на Карагеорги, за когото нѣкои казватъ, че билъ отъ цигански произходъ, но за което ние не можемъ да вземемъ становище, Сърбия сполучи при Милошъ Обреновичъ да се освободи, но васално, отъ Турция, съ помощьта на нѣколко велики сили, а главно на Австро-Унгария, която имаше нужда отъ една тампонна държава между нея и Турция, и то следъ Виенския конгресъ, който даде на Европа нова карта на народитѣ, следъ Наполеоновитѣ войни. При образунането на сръбската държава не е взелъ никой българинъ, никой български македонецъ, участие. Туй е бележитъ фактъ, защото Сърбия бѣ врагъ още отъ идването на турцитѣ на Балканския полуостровъ на българитѣ.

Тъй Турция е ослабнала вече на Балканитѣ, поради причинитѣ, които видѣхме и продължава да ослабва. Българското освободително движение, безспорно, само по себе се разбира, добива куражъ отъ освобождението на Сърбия, но нито единъ сърбинъ не участвува въ него. Моравско и Македония, български земи, оставатъ вънъ отъ границитѣ на Сърбия; тя не претендира за тѣхъ и тѣ не желаятъ да сѫ съ нея, защото сѫ български и живѣятъ съ участьта на българитѣ. Но всички българи съчувствуватъ на сърбитѣ.

Съ настѫпването на XIX столѣтие, съ затихването, следъ Виенския конгресъ, на положението въ Европа, съ развитието на българското освободително движение, съ откриването на тайнитѣ български училища — килиитѣ, турското правителство все още продължава да държи двойствено поведение по отношение на българитѣ; то търпи дейностьта на фанариотитѣ, които сж увлекли множина българи следъ себе си, да се гърчеятъ, за да бждатъ добре гледани отъ властьта, но и преживява вжтрешна своя криза, която се изразява въ бунта на яничаритѣ въ Цариградъ отъ 1825 г. Тѣзи яничари, които често сж сваляли и качвали султани, най-после, като султански гвардейски корпусъ отъ дълго време, сж унищожени и премахнати. Повече не ще се събиратъ християнски и други деца за яничари. А духътъ на времето, вследствие на Френската революция, е вече по-другъ. При това техниката: телеграфътъ, пáрата—желѣзница и параходъ и пр. крачатъ отъ името на човѣшкия прогресъ бързо, овладѣватъ Европа, правятъ сензация и въ Цариградъ, и на турцитѣ и на всички. Но ето сега рускиятъ царь Николай I, който въ 1826 год. превзема Ериванъ въ Персия и доближава къмъ Индия и Суезкия каналъ — срещу Англия — обявява война на Турция въ 1829 г., за да я разклати още повече, обаче, при търпението на Англия. Тази война, естествено, се води въ името на християнитѣ срещу Турция, обаче, за чисто руски завоевателни цели. Разбира се, свършила съ Одринския миръ, тя донесе облаги и на християнитѣ, въ смисълъ, че султанското правителство трѣбва да стане по-внимателно къмъ участьта на християнитѣ, поне отъ Европа, за данъцитѣ и за грабежитѣ на ония негови органи, които пипатъ разбойнически. Централната турска власть, още преди казаната война, издава едно окржжно, което е отправено до валиитѣ въ европейска Турция. Туй окржжно на Високата порта е отправено, разбира се, съ знанието на султана, и ние го предаваме тукъ, като примѣръ, отъ който да се види, какво е положението на „раята“, всрѣдъ упадъка на Турция и тръгналото напредъ вече българско освободително движение. Окржжното е отправено презъ 1827 г. до валиитѣ (губернаторитѣ) на Румелия (България), Силистра и Босна; до мутесарифитѣ (окржжнитѣ управители) на Черменъ, Шкодра (Скутари), Солунъ; до защитницитѣ команданти на Браила, Видинъ, Бѣлградъ, Нишъ, София, Тулча: „Височайше (султанско) желание е да се намалятъ данъцитѣ на бедната рая. Тази цель е една отъ постояннитѣ грижи на държавата. А сигурно се научихме, че въ каазитѣ (околиитѣ) на Румелия сжществува ангария (принудителна работа), т. е. началницитѣ-първенци каратъ сиромаситѣ безплатно да засѣватъ, оратъ и жънатъ тѣхнитѣ чифлици, а работитѣ на тѣзи сиромаси оставатъ неизвършени, на произвола. Нѣма защо да обясняваме, че бедната „рая“ (роби) е оставена намъ на съхранение (аманетъ) отъ Бога. Въ всички времена, особено въ днитѣ на Н. В. справедливия ни султанъ, тя трѣбва да се пази и закриля отъ всѣкакви злочинства и изтжпления. Да гледате, щото въ всички околии, да се махне напълно и основно принудителната работа (неплатена), да не се измжчва раята. Такъва е султанската заповѣдь, нека сиромашката „рая“ въздаде Богу благодарственни молитви“. На тая заповѣдь сж се подчинили намѣстницитѣ-кадиитѣ (сждиитѣ) въ София, Търново, Самоковъ, Берковица, Пиротъ, Радомиръ, Ихтиманъ, Разлогъ и Дупница въ 1828 г. Туй показва, следователно, че тѣзи кадии, като вѣрни султански служители, сж изпълнили заповѣдьта, но и съ огледъ за чувството вече и настроението и на самата „рая“, която не е вече спокойна, както по-рано. . . Но ето още една султанска заповѣдь отъ 1830 год. до Видинския губернаторъ, която характеризира още по-ясно и положението на „раята“, и положението и упадъка на самото турско управление, съзнаващо въ центъра вече, че „раята не спи“ наспроти държавата: „Въ изпълнение на султанската благодатна заповѣдь, да се премахнатъ теглилата на сиромашката „рая“, оставена намъ на съхранение отъ Бога, ние предписахме да ни се изпращатъ данъчнитѣ смѣтки и тегоби на всички околии, които, следъ като бждатъ прегледани и окастрени (намалени), се завѣряватъ и се дава позволение за събирането имъ. Умѣстно е и смѣткитѣ на управляванитѣ отъ везиритѣ (началници) околии предварително да бждатъ прегледани и съкратени отъ съответнитѣ валии (губернатори) и мютесарафи (окржжни управители) и да ни се изпращатъ въ Цариградъ. Напоследъкъ получихме подписаниятъ девтеръ (нѣщо като бюджетъ на приходи и разходи) отъ Ловечъ за шесте месеци, отъ Георгьовдень до Димитровдень (1829 г.). Като го прегледахме, видѣхме, че сж вписани ужасни и прескжпи пера за месо, оризъ, медъ, кафе, свѣщи, хлѣбъ, ечмикъ и слама. Дори да кажемъ, че тѣзи нѣща сж предвидени за управлението (конака) на началника (аяна), вписано е още едно друго перо отъ 6,000 гроша, като аяние. Разхвърлянето и вземането на такива нѣща отъ сиромаситѣ е противъ волята на султана и не трѣбва да се позволява по никакъвъ начинъ. Този девтеръ ви изпращаме да го прегледате и съкратите най-внимателно, да изследвате, какъ аянътъ е дръзналъ да разхвърля такива нѣща и вписва въ официални книжа; да не се вематъ отъ „раята“ никакви незаконни пари; да не се дава безплатна квартира и храна на никого; всѣки, който минава презъ околиитѣ, да плаща за преношуване и хранене. Това е султанската заповѣдь“...

Прекрасни сж тѣзи султански заповѣди и нареждания, които предадохме тукъ по преводитѣ, отъ турски езикъ, на г. Панчо Доревъ, но напраздно. Тѣ сж вече, при това, колкото строги и гнѣвни, толкова и лицеприятни за „раята“,— едно кжсно проявление за редъ, достойнство и честь въ Отоманската империя; тѣ сж явления на XIX столѣтие, следъ Французката революция, следъ освободителното движение на българската „рая“, следъ нѣкои възстания и пр. Но, кой ще каже, какво сж вършили сжщитѣ турски управници: губернатори, мутесарифи, везири, каймаками. паши, бегове, беглербегове, ходжи, имами, капубашии и пр. и пр. надъ „раята“, надъ робитѣ, надъ честьта, живота и имота имъ?!.. Тъмно е всичко туй, но при все това, е и много ясно. Турското величие незнаеше граници, не знаеше предѣли: — „раята“ страдаше и теглеше — и сега, когато упадъкътъ на величието е настѫпилъ съ силенъ пулсъ и ходъ, когато се надига освободителното движение на „раята“ срещу него и властьта въ държавата на сѫщата тази „рая“, тогава излизатъ тѣзи заповѣди, тогава се вижда и отъ самия султанъ и великитѣ му везири, отъ Високата Порта, престѫплението на цѣлата турска власть презъ вѣковетѣ. И тя, тази сѫщата власть отъ върха си сега, се гнѣви, заповѣдва, съжелява и пр. — но всичко... напраздно. И сега, при тѣзи строги наредби, е всичко напраздно. Всичко е нагледъ послушно, но всичко е инъкъ корумпирано, подкупно, долно... И всичко туй за смѣтка на „раята“, която може да се граби и коли, тъй, както това го показаха кърджалиитѣ, и да се потурчва тъй, както се потурчиха много християни-българи въ XVIII столѣтие... Богъ да е на помощь на тази сѫщата „рая“. Тя е избрала пѫтьтъ, естествениятъ си пѫть, на своето освободително движение. Тя работи и се движи по него — тайно и явно. Сега и най-доброто управление, гледане и внимание, по всички линии, да получи тя, то все пакъ националната кръвь повѣлява на националното съзнание да се сломи и премахне тази власть, която краде, безчести и убива съ заповѣди и закони, и която върви рѫка за рѫка, лицемѣрно макаръ, съ фанариотитѣ...

Тѣзи окрѫжни и тѣзи заповѣда на султанитѣ, и то вече издавани не еднъжъ и дважъ въ „защита“ на „раята“, приличатъ нѣкакъ си на реформитѣ на султанъ Селимъ III (1779—1808), който отъ една страна „реформираше“ империята си, а отъ друга, срещу българската „рая“, търпѣше вандалщинитѣ на кърджалиитѣ—убийци, палачи и грабители. Въ реформитѣ, заповѣдитѣ и окрѫжнитѣ на султанитѣ не вѣрваше повече никой, макаръ по нататъкъ, презъ десетилѣтията да идватъ тѣ въ голѣмъ масщабъ и особенъ характеръ. Въ туй безвѣрие именно сърбитѣ направиха революцията си, за да бѫдатъ последвани въ нея отъ гърцитѣ, които се дигнаха срещу султанската власть въ 1827—1829 г. На гръцката революция помагатъ и българи, подъ водителството на капитанъ Георги Мамарчевъ. Намъ се струва и това трѣбва да се приеме за положително, че капитанъ Георги Мамарчевъ е повлиянъ отъ руската политика само срещу Турция, за да окаже помощь на гърцитѣ, ако не се е рѫководилъ само отъ чувството на еднаквото тегло на гърци и българи — християни — поробени отъ турцитѣ. Именно сега, при тази гръцка революция води Николай I, руски царь, война срещу турцитѣ само въ името на Християнството. Той побеждава Турция и се сключва Одринския миръ. Тази война, водена въ

1828—1829 г. и дава възможность сега на Англия да се заинтересува отъ сждбата на Гърция. Така съ съгласието на Англия и Франция, Русия става покровителка на Гърция — формално, но инакъ безъ значение, защото Англия преди всичко се интересува отъ Гърция, която лежи при Срѣдиземното море, презъ което се отива за Индия. Презъ тази война, която доведе до окончателното създаване на Гърция, Русия спечели територии отъ Турция и ги присъедини къмъ себе си. Но вече следъ тази война около Босфора, аДрданелитѣ и Срѣдиземното море, къмъ което спада и Черното море, около басейна на което лежатъ сега Русия, Турция и поробена България — Англия и Русия въ бждещето има да дѣлятъ и чрезъ кръвь, и чрезъ политиката и културата си Турция, за собственитѣ си интереси, въ които отъ време на време ще се споменава България и на която ще се указва ту едно, ту друго влияние.

Чрезъ откжсването на Гърция отъ Турция, последната губи още една часть, следъ Сърбия, отъ Европейската си територия. Чрезъ войната си отъ 1829 г., Русия отнема отъ Турция — посрѣдствомъ Ромъния, Бесарабия. При това положение за Турската империя, българското освободително движение се окуражава още повече. Въ него има не само наивность и вѣра, че Русия му помага, но и единъ егоизъмъ, да използува то косвено и директно, ако може, тази руска „помощь“, както самата Русия е егоистична: да пороби българитѣ, ако може единъ день да ги откжсне отъ турското робство. При тѣзи условия именно българското освободително движение, сега вече и при руско влияние, дава тъй наречения Капиновски заговоръ срещу турската държава отъ 1836 г. Но сега между тридесетѣхъ и четиридесетѣхъ години на XIX столѣтие българското освободително движение проявява своята енергия всестранно и то е което кара султанътъ да даде нови нѣкакви реформи подъ името на „Хети-Шерифа“, между тѣзи години. Тѣзи реформи, разбира се, си оставатъ реформи само за султана: въ тѣхъ не вѣрватъ нито „раята“, нито султанскитѣ чиновници и служители, които нѣматъ намѣрение да ги изпълняватъ, защото предчувствуватъ, че Турция си отива отъ Европа и бързатъ да вЗЕматъ всичко възможно за личното си забогатяване, даже и надъ труповетѣ на „раята“. Отъ северъ на поробена България, Ромъния си има свое управление, отъ западъ Сърбия си има сжщо свое управление, отъ югъ Гърция си има свое управление, макаръ всички подъ сюзеренството на султана. Така подъ голѣмото робство на Турция оставатъ още Мизия, Тракия и Македония, ако не говоримъ, напр., за Албания, Босна и Херциговина. Мизия, Тракия и Македония — туй е България. Въ тази България сега се усилва освободителното движение, което при все това използува споменатитѣ нови турски реформи. Възъ основа на тѣзи реформи, ако българската църква е въ ржцетѣ на фанариотитѣ, то цивилното българско население, съ подигнатъ духъ за свобода, въ всѣко отношение, насочва устремитѣ си за повдигането и възкресението на българския книжовенъ езикъ, чрезъ училището и книгитѣ. Гръцкото духовенство продължава да управлява църквата на българитѣ, но последнитѣ отдѣлятъ образованието си вече на много мѣста отъ църквата и го правятъ чисто българско, такъво, каквото тѣ могатъ да постигнатъ при тѣзи тежки условия на живота си, въ свръзка съ своето минало, съ миналото на царственното си величие, култура и цивилизация. Въ монастири и градове българското образование, следъ Паисий и Софроний, крачи напредъ, за да стигне вече до положението да има и открито свои училища, като се почне отъ Габрово, гдето се създава първата българска гимназия отъ Априловъ, — единъ голѣмъ родолюбецъ, единъ безсмъртенъ вече български патриотъ.

Презъ сжщото туй казано десетилѣтие, въ Бесарабия, а сжщо и въ Ромъния, българскитѣ колонисти се загрижватъ все повече за сждбата на отечеството си. Тѣ сж готови да помагатъ на освободителното българско движдние не само по съображения стоящи вънъ отъ чиститѣ имъ национални намѣрерия: поради заинтересуваностьта и на Ромъния и на Русия срещу Отоманската империя. Тѣ даватъ помощи на много трудолюбиви и ученолюбиви българи, да се учатъ въ чужбина, за да служатъ следъ туй на родината България. Но по-нататъкъ:

Все презъ това десетилѣтие и презъ последвалото го се очертава вече ясно освободителното движение: явява се знаменития „Рибенъ букваръ“ на Берона. Той внася вече пълно ободрение въ притисканото българско училище. По него се учи сега родния езикъ, българскиятъ езикъ, по-лесно. Мнозина елинизирани българи, станали гръцки свещенници, млади още, започватъ да се опомватъ, като българи съ истинска българска кръвь, за да се засилва още повече освободителното движение.

Въ последното десетилѣтие, между петдесетитѣ и шестдесетитѣ години на XIX столѣтие, българското освободително движение е въ пълната си духовна и физическа стихия. Въ полза на туй движение е вече не само историята на Юрий Венелинъ за българитѣ. Туй движение се е откроило вече не само въ открититѣ училища въ България—респективно и Македония, но и въ кървави възстания, като тѣзи въ Нишъ, Пиротъ, Видинъ и др. — насочени и срещу турската власть и срещу фанариотското духовенство, начело съ владицитѣ и патриарха му. Въ Македония се появяватъ двамата братя Миладинови, подобно на двамата братя, преди близу хилядо години, отъ Солунъ, Кирилъ и Методии. Тѣ сж отъ Струга, отъ македонския български градъ Струга, като събиратъ българскитѣ пѣсни на Македония. Българскитѣ пѣсни на Македония... О, туй е престжпление! Какъ може ди има тамъ български пѣсни: старонародни, хороводни, религиозни, епически и пр. Туй не сѫ нито гръцки, нито сръбски пѣсни, а български... Тѣзи братя Миладинови не сѫ нито сърби, нито гърци, а българи. Тѣ, двамата, като българи, можеха да бѫдатъ единици, можеха българитѣ въ Македония въ туй време да бѫдатъ единици, но тѣзи единици не могатъ да иматъ български пѣсни отъ името на едно масово живуще въ Македония българско население, ако то не би сѫществувало и ако то не се бѣ чувствувало и презъ вѣковетѣ на общото българско робство, като българско. Тѣ не събираха сръбски и гръцки пѣсни отъ Македония, защото нѣма такива. Тѣ не събираха турски пѣсни, защото мразеха, като българи, турцитѣ тамъ, въ Македония; тѣ не събираха сръбски и гръцки пѣсни, толкова повече, че и Сърбия и Гърция сѫ вече свободни държави и които, ако, наистина, имаха нѣщо общо съ тази Македония, то тя щѣше да гравитира къмъ тѣхъ. Тя щѣше да върви съ тѣхъ, тя ще да плаче за тѣхъ. Тѣхни пѣсни, сръбки и гръцки, щѣха да събиратъ, за да се покаже предъ свѣта, че Македония е тѣхна — сръбска и гръцка, че тамъ нѣма българско население, че тѣзи две свободни държави, особено Сърбия, отъ която турцитѣ вземаха Македония, е наистина съ право надъ последната... както днесъ се е нахвърлила надъ нея, за да й унищожава и езикътъ, и училището, и църквата!... Братя Миладинови събраха българскитѣ пѣсни въ Македония, защото тамъ нѣмаше други, нито даже „чисто македонски“, а само български — и тѣ направиха това тогава, когато останала България, безъ българска Македония, сѫщо като последната, бѣ робиня на Турция, безъ переспективи за скорошно освобождение, и безъ лична надежда за самитѣ братя Миладинови, да спечелятъ нѣщо отъ своята работа — събрани български пѣсни, отъ които никой се не интересува вънъ отъ Македония и вънъ отъ България, за да имъ плати нѣщо порядъчно, най-малкото за труда, и при това и знаейки ненавистьта на фанариотитѣ срещу всичко българско... И не станаха ли тѣзи братя жертва на тѣзи фанариоти, въ цариградскитѣ затвори, защото бѣха българи, защото бѣха отъ Македония, защото посочиха на свѣта българскитѣ пѣсни отъ Македония, които пѣсни сѫ и общобългарски? Така тѣзи два голѣми български великана, двама стружани, подчертаха за прекрасната Македония, че тази е вѣковно свързана съ общата българска участь и че тази участь е еднаква за тѣхъ и презъ турското робство, че всички българи въ туй робство сѫ обединени и че солидарно и еднакво ще трѣбва да дочакатъ единъ день освобождението си. Тѣ допринесоха съ своитѣ пѣсни извънредно много на българското освободително движение, станаха негова жертва въ затвора, но откриха челото на България предъ мърсотата на фанариотитѣ, които казваха, че въ Мизия, въ Тракия и Македония нѣма българи, а има елини, гърци, гъркомани... Велико е туй духовно дѣло на тѣзи братя—то свѣти надъ всичко сръбско и гръцко днесъ въ поробена българска Македония отъ Сърбия и Гърция. То е дѣло не само на патриотизъмъ, но и на обективизъмъ, защото народни пѣсни се не „измислятъ“ и не фалшифициратъ; тѣ сж жива реалность съ истинска национална стойность.

Въ Смирна се издава вече отъ К. Фотиновъ българско „Любословие“. Българската книжнина се подзема, преводно и оригинално, отъ мнозина българи, които отъ тѣзи години се движатъ вече въ чужбина: Австрия, Ромъния, Бѣлградъ, Русия и Франция. Но сжщо и България, въ всичкитѣ ѝ части, се посещава вече отъ учени чужденци — пжтешественици, като географътъ Феликсъ Каницъ, рускиятъ професоръ Григориевичъ и др., които, между друго, всички установяватъ, следъ като сж посѣтили Македония, че тя е българска!...

Отъ 1836 г. Турция е въ конфликтъ съ подчинения си управитель на Египетъ, който е възсталналъ срешу нея и въ Азиятската ѝ часть и ѝ прави голѣми пакости съ нашествието си. (Тукъ сме длъжни пакъ да кажемъ, че не пишемъ история, а си служимъ съ фактитѣ на историята, за да установимъ единството на Мизия, Тракия и Македония, оспорвано днесъ отъ сърби и гърци, вследствие на което тѣзи исторически факти, колкото и да е необходимо да ги предаваме точно, последователно, не можемъ туй да го сторимъ по простата причина, че се преплитатъ тѣ едни други, но на които сжщностьта и смисъла предаваме, като си позволяваме тълкуванието имъ, вѣрвайки, че то е абсолютно обективно). Това събитие смущава силно Турция, но то интересува и Русия и Англия—Русия, да се вмъкне, чрезъ него, въ Отоманската империя, и не излѣзе отъ нея повече, а втората — да пази тази империя до толкова, до колкото не ще врѣди за Индия, но и сжщевременно, да не остави руското разпореждане и хазайничане въ Турция. Русия кокетничи спрямо Турция, по отношение сполѣтялото я нещастие отъ къмъ страна на бунтующия се срещу нея Египетъ и предлага помощьта си на султана въ случая. Туй смущава Англия, за туй тя се намѣсва и по лондонския протоколъ отъ 1841 г. Египетъ става самостоятеленъ, макаръ и подъ сюзеренството на султана. Но всичко туй ожесточава Русия. Тя се готви сега да атакува Турция, когато ѝ изневѣрява, по отношение на египетската история. Така Русия, въ тѣзи приготовления, се заинтересува не само отъ българитѣ въ Бесарабия и Ромъния, за да ги привлече на своя страна и ги има като срѣдство срещу другитѣ държави, че тѣ сж съ нея, за да има право да воюва срещу Турция за „тѣхъ“, за „свободата имъ“, но и организира вече едно „панславянско“ движение, подъ маската на което цѣли преди всичко да погълне „славянитѣ“ — българи отъ Турция, да имъ даде „свобода“, когато въ сжщность е противъ свободата на всѣки свободолюбивъ народъ. Въ туй отношение ето какво казва историята за туй руско двоеличие отъ една и сжщата година: 1848 и 49 година сж години на потжпкване на Унгарското възстание срещу австрийския деспотизъмъ отъ руския деспотизъмъ отъ рускитѣ войски на Николай I, а сжщо и свикването на първия панславянски съборъ въ Прага, субсидиранъ отъ руското правителство, обаче, разгоненъ съ оржжие отъ австрийското правителство. Панславизмътъ на Русия сега играе първата роля между наивнитѣ българи и въ Одеса, и въ Бесарабия и въ Ромъния, а по-после и въ Бѣлградъ и пакъ отново въ Букурещъ..., чиито вторъ съборъ става въ Москва въ 1867 г. — Но и въ Прага и въ Москва не се говори за България, а за „славянитѣ“ и християнитѣ отъ България, т. е. „славянитѣ“-християни отъ Турция... Обърналъ внимание преди всичко на живущитѣ въ нея българи, главно Бесарабия, чрезъ Одеса, панславизмътъ създава политически български организации, или по-добре намеква се ловко и хитро въ тѣзи организации на чиститѣ българи, които лесно се не претопяватъ въ руси и за които Русия не желае бързото претопяване, знаейки не само българската национална упоритость, но и предъ видъ политиката си, да не разочарова отъ себе си поробенитѣ отъ Турция българи, които ще знаятъ, че подъ Русия ще станатъ руски роби и ще бждатъ порусени...

Българитѣ отъ Бесарабия, организирани въ Одеско дружество или настоятелството отъ Одеса на българитѣ, сж сега въ пълна активность за войната на Русия срещу Турция, която война избухва въ 1853—1854 г., наречена Кримската война и завършила съ Парижкия договоръ отъ 1856 г., съ тежки последици за Русия, бита отъ съюза на Англия, Франция и Турция. Въ тази война взеха българитѣ участие, и съ човѣшки и съ материални жертви срещу Турция. Тази война отне отъ Русия Бесарабия и я даде на Ромъния, значи, отъ къмъ Балканския полуостровъ Русия бѣ отдалечена отъ Турция по сухо за европейската ѝ часть, а сжщо ѝ и забраниха да има военна флота въ Черно море, както и да минава съ нея презъ водитѣ на Цариградъ. Парижкиятъ договоръ доведе и до нови широки реформи за християнитѣ-българи въ Турция.

Отъ тѣзи реформи, естествено, българитѣ спечелиха още повече за своето освободително движение, макаръ и да не се приложиха тѣ въ основитѣ си напълно, но пакъ сж и тѣ, които подигатъ българското освободително движение и служатъ за претекстъ на Русия, да се мѣси и грижи за работитѣ въ Турция. Турскитѣ реформи — „Хати-Хамуюнъ“ — дадоха на българитѣ право въ общинскитѣ съвети и свобода на училищата имъ.

Одеското българско настоятелство, презъ време на Кримската война, както туй съмъ го основно и подробно посочилъ и разгледалъ въ книгата ми „Василъ Левски — Апостолътъ“, събра не само голѣми парични срѣдства, но и много материали — подаръци отъ българитѣ — които предаде на руското военно комендантство, въ полза на войната срещу Турция. Тѣзи срѣдства и тѣзи материали българинътъ ги даваше доброволно, драговолно, сърдечно и съ радость. Въ своето отчаяние отъ турското робство, той бѣ вече готовъ всичко да даде, а въ краенъ случай и свободата си — да премине отъ турско въ руско робство. И, въ туй направление, имаше вече българи, които бѣха готови на тази голѣма политическа и национална за себе си жертва, смѣтайки че все пакъ робуването подъ Русия ще бѫде по-сносно, отколкото туй подъ Турция, че руситѣ сѫ християни, че руситѣ сѫ „славяни". Но туй бѣ една тѣхна голѣма наивность, защото самитѣ руси, макаръ и „славяни" и християни, не сѫ нито славяни, нито християни като българитѣ, а при това сѫ и съ сѫщата култура, не по-голѣма отъ българската, но по-малка отъ българската. — Въ царска Русия цари мракъ отъ невежество и непрогледность, нѣма училища, култура, изкуства, и ако има такива, то тѣ сѫ въ лицето на нѣколко града само, съ малко население и въ лицето на нѣколко учени, нѣколко художници и пр., които сѫ абсолютно малко и нищо, наспроти вече двестемилионното население на царската империя. Голѣма Русия души Полша и Украйна, тя за нищо на свѣта не ще се поцеремони да удуши политически още повече, отколкото турцитѣ, българскиятъ народъ, стига той да падне подъ нейната власть. Тя ще го души, както души и Финландия. Но тя въ Бесарабия прави политика, както казахме, съ българитѣ, гледа ги добре, за да примамва временно българитѣ отъ предѣлитѣ на Турция, както поставенитѣ въ блатото мюрета, съ крѣкането си примамватъ въ тъмнината, есенно време, прелѣтнитѣ патици и жерави. Не само парични и материални, но и човѣшки жертви, доброволци, български синове, дадоха българитѣ презъ руско-турската война за освобождението си. Тѣ се биха срещу турцитѣ отчаяно, тѣ се биха и срещу англичани и французи отчаяно — защитници на първитѣ, следователно, продължители и утекчители на българското робство подъ Турция. Тѣзи жертви сѫ скѫпи жертви за българското племе, тѣ сѫ кръвь отъ кръвьта му; тѣ слагатъ своитѣ кости само за своето отечество, че каквото ще по-нататъкъ да става! — Туй бѣ тѣхната голѣма самоотверженность и храбрость за отечеството, но туй бѣ и тѣхната голѣма, дълбока и широка наивность, обрисуваща трагизмътъ не само на тѣхъ, но и на цѣлото племе, наречено българско. Биха се тѣ и изчезнаха лично за себе си отъ живота, биха се тѣ за обединеното българско, но нещастно, въ предѣлитѣ на Турция, племе. Но не!.. Тѣ не изчезнаха за своето племе, то тепърва ще ги подири и споменава всячески въ историята и бѫдещето си... Тѣ паднаха не за царска Русия, българитѣ ги обличаха и хранѣха съ срѣдствата си въ войната; тѣ паднаха за собствената си родина, за да укрилятъ съ духоветѣ си вървящето напредъ българско освободително движение още повече, за да си отвори вече очитѣ българското племе повече, за една предстояща политическа и духовна революционна акция и срещу турската власть, и срещу фанариотското „мизерно и продажно“ юдинско християнство... Туй е великото значение на Кримската война за българитѣ. Разбира се, тази война сама по себе изтощи още повече Турция, като засили Англия въ предѣлитѣ ѝ съ превилегиитѣ, които тя даде на последната. Отъ тази война руситѣ останаха съ най-голѣмо огорчение и разочарование. Нейни голѣми съвременници сѫ графъ Левъ Н. Толстой, взелъ активно участие, като артелерийски офицеръ, после станалъ голѣмъ руски писатель, прокарващъ западни културни идеи въ руската култура. Знаменитиятъ Достоевски е обрисувалъ руската душа, руската некултурность и феодализъмъ, рускиятъ животъ на „стада“ при монастири и църкви, съ суевѣрия и заблуждения още — не християнски и пр. Този именно руски феодализъмъ и невежество, неистинско християнство и пр., се бѣ сблъскалъ съ културна Англия и Франция въ Кримъ и претърпѣ крахъ, за успѣха и на България, която отъ английското влияние по-нататъкъ, а отчасти и отъ французкото, въ Турция, научи много нѣща, въ името на своето освободително движение.

Въ началото на шестдеситѣ години, следъ Кримската война, въ Русия станаха събития, при царуването сега на Алексанъръ II, които сѫ отъ двояко значение и за самитѣ руси, и за самитѣ българи. Руското вѫтрешно освободително движение, срещу руското феодално-крепостничество на руския народъ, застраши да се превърне въ революция. Тази революция, особено следъ нещастната руска война срещу Турция, Александъръ II, изпиталъ нѣколко опити на атентати лично срешу себе си, побърза да я предотврати, особено и следъ офицерския заговоръ, като освободи крепостното население отъ феодализма, наполовина, разбира се, съ съгласието на великитѣ князе и голѣмитѣ феодали-боляри. Реформата въ крепостничеството отъ 1861 г. „задоволи“ руското селячество и му повърна довѣрието къмъ царя-императоръ, като институтъ. Сега, тъкмо следъ тази реформа, царьтъ и правителството му се приготовляватъ отново за вѫтрешна намѣса въ Турция и турскитѣ работи — главно по неизпълненитѣ реформи отъ турцитѣ, обещали ги и приели ги чрезъ Парижкия договоръ отъ 1856 г. Но преди всичко Русия, чрезъ панславизма си, трѣбва да има симпатиитѣ на българското население отъ Турция, за това именно се свиква сега вториятъ панславянски конгресъ въ Москва отъ 1867 г. На този конгресъ, обаче, никой не говори за българи, за възстановяване на българска държава и пр., а само за християни и славяни, както презъ 1849 г. въ Прага. Чрезъ този конгресъ, по-нататъкъ, рускиятъ панславизъмъ засилва деятелностьта си още повече. Тозъ панславизъмъ има вече връзки и влияние въ Бѣлградъ още отъ 1860 г., а сѫщо е и въ контактъ и съ българското настоятелство въ Букурещъ, пренесено следъ Кримската война отъ Одеса въ Ромъния. Но на тозъ панславизъмъ се противопоставя сега едно чисто българско дѣло, рожба на българското освободително движение, а именно въпросътъ за освобождението на българската църква отъ гръцката.

Раковски се е върналъ отъ Франция, билъ е и въ Цариградъ. Той стига въ Бѣлградъ, гдѣто се готви ударъ срещу турското сюзеренство, особено срещу турското командуване надъ Бѣлградската крепость. Тамъ е той, тамъ сѫ и нѣколко български воеводи — особено Филипъ Тотю, съ когото, като байрактаръ, е и Василъ Левски. Раковски е пѣлъ бунтовни пѣсни, пише вестници, брошури, пише своя „Горски пѫтникъ", работи за революцията; но защо отъ Бѣлградъ, защо сѫ тамъ българскитѣ воеводи; тамъ сѫ легионеритѣ на Раковски, тамъ сѫ българскитѣ четници отъ всички части на България, и отъ Македония!... Тѣ чрезъ Сърбия ще работятъ за България, но срещу награди за Сърбия, съ собствената си кръвь, срещу турцитѣ въ Бѣлградъ. Всичко туй е дѣло на наивницитѣ българи, подъ отчаянието и влиянието — отъ турцитѣ и отъ панславизма. Парижкиятъ договоръ отъ 1856 г. постави сѫществуването на Сръбското княжество подъ гаранцията на великитѣ европейски сили. Тѣзи гаранции сега даватъ възможность да се стичатъ емигранти и съзаклятници срещу Турция въ Бѣлградъ. Високата Порта, отъ друга страна, е признала вече обединението на двѣтѣ ромънски княжества, които иматъ единъ князъ отъ 1859 г. Признаването тя направи въ 1861 г.

Рускиятъ панславизъмъ, заинтересуванъ вече силно и въ Сърбия и въ Ромъния, чрезъ тѣхъ цѣли ударътъ си, съ българскитѣ емигранти—революционери четници (хайдуци-идиалисти) и воиводи. И въ Сърбия, и въ Ромъния, преди всичко, този панславизъмъ, поддържанъ директно, въ всѣко отношение, отъ рускитѣ дипломати въ Бѣлградъ и въ Букурещъ, се натъква и на австрийското влияние, предъ двѣтѣ респективни правителства. Но Австро-Унгария има и въ двата случая работа само съ голѣмитѣ си интереси, и въ Бѣлградъ и въ Букурещъ тя се не интересува отъ българскитѣ революционери, а даже ги менажира съ мълчанието си, но безъ да прави съ тѣхъ реална политика, както туй прави Русия, въ името на „славянството" и „Източно християнското православие". Австро-Унгария граничи съ Босна и Херцоговина, които сѫ още турски, а сѫщо граничи и съ Сърбия, която е подъ пълно нейно влияние, въ политическо отношение, а сѫщо и съ Ромъния, която е въ недобри отношения съ Русия, заради отнетата отъ последната и предадена на първата Бесарабия, по Парижкия договоръ. Така панславизмътъ и въ Бѣлградъ и въ Букурещъ по-после упражнява влиянието си и надъ наивнитѣ българи: първо, да се биятъ въ Бѣлградъ срещу турската крепость, което е удобно и за Австро-Унгария, второ, отъ Ромъния, по-после, да организира чети за възстания и революция срещу Турция, което не се забелязва отъ Австро-Унгария и което ще доведе до пълната ромънска, а сѫщо и сръбска държавна независимость. Въ Бѣлградъ се издава „Дунавски лебедъ“ отъ Раковски. Въ Бѣлградъ е и Любенъ Каравеловъ, българинъ, писатель, пратенъ отъ Русия, като кореспондентъ на „Московски Вѣдомости“. Въ Бѣлградъ е основанъ отъ воеводитѣ, подъ рѫководството на Раковски, българскиятъ революционенъ комитетъ срещу Турция. Този комитетъ праща чети за възстание въ България, той е въ връзка съ букурещкото българско настоятелство, въ което взиматъ активно участие братята българи Христо и Евлогий Георгиеви, богати търговци, наследили всичко отъ Одеското българско настоятелство, голѣми русофили, панслависти, родени отъ градъ Карлово, при Стара планина. Тъй че, само панславизмътъ на Русия е закаралъ българскитѣ легионери въ Бѣлградъ. Но, трѣбва още да се признаятъ и други обстоятелства: любовьта на тѣзи хора вече въобще къмъ свободата и сръбската заинтересуваность за лични цѣли, да взематъ участие и българи въ последната борба на Бѣлградъ срещу турцитѣ, а най-вече човѣшкото сърце на българитѣ къмъ сърбитѣ, макаръ последнитѣ да имъ сѫ били врагове — по отношение на Македония и по отношение на Шишмановска България. Последното обстоятелство е забравено презъ време на вѣковетѣ, обща участь, на робството и на българи и на сърби подъ турцитѣ, както е забравено и обстоятелството, че нѣкога Симеонъ Великий е владѣялъ сърбитѣ, отървалъ ги отъ Византийската империя и ги включилъ като „славяни“ въ предѣлитѣ на царството си. Революционната дейность на българитѣ въ Бѣлградъ, съ комитетъ на чело, подъ Раковски и Любенъ Каравеловъ, който вече има и печатница, дава своето голѣмо ехо и значение въ българското освободително движение. То е кърваво революционно дѣло, континиютетъ на общото българско освободително дѣло.

Отъ 1858 г, обаче, възъ основа на реформитѣ въ Турция, следъ Парижкия договоръ, въ Цариградъ гѫмжатъ много млади, енергични и просвѣтени българи, отъ всички части на българскитѣ земи, подъ турското робство. И тукъ почватъ да се издаватъ български вестници и книги. И, ако сега въ Бѣлградъ революционниятъ български печатъ пише безконтролно, застрашително и революционно срещу турската власть въ България и не промъква тайно въ предѣлитѣ й, то цариградскиятъ печатъ е не само подъ контролъ, но и смиренъ въ рамкитѣ на султанскитѣ реформи, застѫпвайки се за българскитѣ права, възъ основа на „Хати-Хамуюна“ — реформитѣ — но безконтроленъ и упоритъ срещу фенерското управление на българската църква. Свободата на тази църква, — туй е лозунгътъ на този печатъ. Борбата се води тукъ отъ много българи, съ голѣма просвѣтна култура. Тукъ е Драганъ Цанковъ, нѣколко българи — владици, на гръцка служба, Марко Балабановъ и др. Туй е сега другата страна на освободителното българско движение — представлявано отъ една страна борчески, политически—революционно, кърваво отъ Бѣлградъ, въ свръзка съ Букурещъ, подъ влиянието на панславизма, а отъ друга — културно-политическо, представлявано отъ Цариградъ, срещу гръцката патриаршия, безъ всѣки интересъ отъ страна на руския панславизъмъ, а даже този ненавиждащъ самото туй българско културно-религиозно движение, защото: ако революционното движение успѣе, то руската политика и панславизмътъ ѝ нѣматъ интересъ, понеже българитѣ съ собствената си църква ще получатъ културно-култовата си свобода и нѣматъ нужда отъ руската църква и култъ, които сж царски на Русия и чужди на българитѣ... За това именно не е указана и никаква помощь и никакво съдействие по църковния български въпросъ отъ руска страна. За това руският посланникъ тогава въ Цариградъ, по после, графъ, Игнатиевъ, е мълчалъ, даже се е сърдилъ и най-после по неволя се е намѣсилъ въ полза на българитѣ, защото Русия е разбрала, че, ако българитѣ станатъ униати (полукатолици), или ако си извоюватъ сами църквата, което е въ интересъ и на Турция, за да нѣма претекстъ Русия да се мѣси, а следователно да се привържатъ къмъ султана, то Русия ще ги изгуби, като база, като духовна жертва, за нашествието и завоеванието си въ Турция — и тъкмо тѣхъ да пороби...

Въ този моментъ, именно, отъ 60 до 70 години на XIX столѣтие, българското племе преживѣва най-сждбоноснитѣ си години за своето освобождение, най-голѣмата си политическо-морална трагедия. Въ неговото досегашно обединено състояние подъ турското робство, ще настжпи разколъ, ще се отдѣлятъ истинско-българскитѣ националисти отъ наивнитѣ — увлечени въ панславизма — и въ революционното и въ църковното движение за освобождение. Революционното дѣло и църковното дѣло, които сж рожби на общото българско освободително дѣло за всички българи, но сега то изразило се въ две самостоятелни течения, обаче преследващи една цель — свободата на България—се подраздѣлятъ въ тѣзи си течения още по на две... Бурурешкото българско настоятелство е сполучило да сключи, подъ влиянието на руския представитель въ Букурещъ, единъ договоръ за уния между България и Сърбия, ако първата бжде освободена — уния, въ полза на Сърбия. Обаче сръбскиятъ князъ Милошъ Обреновичъ използува този протоколъ за чисто лична сръбска смѣтка предъ султана и осуетява предполагаемата уния между Сърбия и България, панславянска мечта за събирането на всички „славяни“ единъ день подъ руско управление. Туй въ 1868 г. Убийството обаче на този князъ разгони българитѣ отъ Бѣлградъ. Туй убийство, дали е било инспирирано отъ Австро-Унгария, заради тази панславянска българо-сръбска уния, противъ който панславизъмъ сръбскиятъ князъ е билъ винаги подъ закрилата и защитата на Австро-Унгария, или е дѣло на Русия, която видѣ, че този князъ измѣни на панславизма, съ отиването си въ Цариградъ, гдето се погреба унията, заради чиститѣ сръбски облаги — това не е известно и до днесъ. Но, въ всѣки случай, второто предположение е повече приемливо и за вѣрване. Цѣлиятъ революціоненъ комитетъ напуща Бѣлградъ и се премѣства въ Букурещъ. Войводитѣ Филипъ Тотю, Панайотъ Хитовъ и др. не сѫ тамъ. Раковски сѫщо. — Всички сѫ вече далечъ отъ Бѣлградъ. Любенъ Каравеловъ сѫщо. Следъ затвора му въ Будапеща, въ свръзка съ убийството на сръбския князъ, и той е въ Букурещъ. Въ ромънската столица сега сѫ и революционеритѣ и настоятелството. Но едно нѣщо. Тѣзи революционери сѫ вече раздѣлени помежду си. Василъ Левски е отдавна разбралъ, че тѣ служатъ на чужда, а не на чисто българската кауза, както би се той изразилъ и въ името на „чистата и свята българска свобода"... Въ Букурещъ се издаватъ революционнитѣ вестници „Отечество" и др. Раковски е боленъ. Левски и Каравеловъ се раздѣлятъ, Раздѣля се Левски и отъ войводитѣ, защото ги подазира, че работятъ за Русия и по заповѣдь на Русия. Той обаче не дава българска кръвь за Русия, а за българитѣ. Четитѣ на Филипъ Тотя, Стефанъ Караджата и Хаджи Димитъръ сѫ се били на разни мѣста, въ разни времена, съ турски потери и войски. Левски, този гений на чистия българизъмъ и на чистото българско освободително дѣло, не удобрява повече тази дейность, не слуша повече законитѣ на воеводитѣ, а сѫщо и тѣзи на революционния комитетъ отъ Букурещъ. Той осѫжда и правеното въ Бѣлградъ, чрезъ „българската легия", той се отдѣля отъ комитета и кръстосва цѣла България, основава свой революционенъ комитетъ, който ще подготви българскиятъ народъ за обща революция срещу Турция, мимо панславизма и мимо руската воля и политика. У Василъ Левски тупти силно здравото българско сърдце, у Василъ Левски грѣе чистото българско национално съзнание. Той туря край прѣвъ на играта съ отечеството му отъ страна на панславизма, той разкѫсва булото на този панславизъмъ, за да се види истинското му лице, той премахва кошмарътъ на българското съзнание, че Русия води войнитѣ си срещу Турция за „освобождението на България", той турна край на българската наивность спрямо руската политика, той се отдѣля отъ найвницитѣ българи, за което вече говорихме по-горе, той пише на Филипъ Тотя: „Нека рускиятъ царь даде свобода на милионитѣ руси, после да се грижи за българитѣ", когато Филипъ го кани многократно да дигне възстание въ България, което сигурно желае да използува завоевателната руска политика срещу Турция — за поробване на България.

Този български великанъ — апостолъ — организаторъ на българската революция за освобождение, създалъ революционни комитети въ Мизия, Тракия и Македония — въ цѣла България, броди изъ последнята, събира пари, купува пушки и др., готви революцията. Той не е вече съ Любенъ Каравеловъ, той не е съ панславянския български комитетъ, той не е съ букурешкото българско настоятелство, той е съ цѣла България, съ „антипанславянска“ България. Той е роденъ въ Карлово, разкалугеренъ калугеръ отъ Сопотския монастиръ, до Карлово, съседъ на дивния и юначенъ Калоферъ. Той нѣма духътъ на братята Христо и Евлоги Георгиеви отъ Карлово, панслависти въ Букурещъ. Той олицетворява цѣлокупното българско, истинско национално съзнание за свобода. Предаденъ отъ единъ подлецъ въ Ловченско, уловенъ, раненъ, отъ турцитѣ, при Какринското ханче, затворенъ, осжденъ на смърть, обѣсенъ въ София на 28 февруарий 1873 — тукъ му се издига паметникъ и до днесъ, като ирония, спрямо грандиознитѣ паметници на панславизма — „Александъръ Невски“ и „Александъръ II...“ Тамъ, въ паметника на Левски лежи светата българска истина, честь и свобода, като протестъ и срещу постигналитѣ българитѣ нещастия, отъ името на панславизма и отъ името на руската политика, и до днесъ, защото като че ли България има две души: българска и руска, за да бжде първата душа немилостиво подигравана отъ втората—и българскитѣ рожби, съ стотици хиляди загинали до днесъ за свободата на България, да се иронизиратъ отъ сжщата тази руско-панславянска душа. Дѣлото, революционното дѣло, светото българско освободително дѣло на Левски, вземали участие въ него мизийци, тракийци и македонци, продължи следъ смъртьта на този великъ апостолъ до 1877 г., като паднаха избити всичкитѣ герои и великани — всички воеводи, включително и бележитиятъ и големъ български поетъ-революционеръ Хр. Ботевъ, имащъ за байрактарь Георги Македончето. А туй революционно дѣло, по силата на българското съзнание, противно на панславизма, се издържаше отъ българския народъ. Наследницитѣ на Левски: Георги Бенковски, Ст. Стамболовъ, попъ Грую и пр. и пр. бѣха наследници на всички великани, въ съгласие съ българския народъ подъ турско робство, великани, хайдути и просвѣтители. Така сега, когато българското революционно дѣло вжтре въ себе се раздѣля на панслависти и истински българи—националисти, обаче масово тръгнало окончателно по чистия български националенъ пжть на хайдутитѣ и просвѣтителитѣ — дейци още отъ преди рускитѣ войни срещу Турция — по насокитѣ на Василъ Левски и последователитѣ му, и задавило въ себе си фалшивиятъ освободителенъ панславизъмъ,—въ цариградското освободително дѣло настжпва сжщо една раздѣла, която се изразява въ лозунга: или самостоятелна българска църква, или българитѣ отиватъ съ римския папа! Драганъ Цанковъ съ Димитъръ Соколски е за унията на българитѣ-християни съ римската църква, но противъ гръцкия патриархъ, който отъ Цариградъ диктува надъ всички гърци, че и надъ Гърция, като духовенъ императоръ на всички гърци. На този императоръ българитѣ-унияти не искатъ да се подчиняватъ. И колкото исторически това униятско българско движение да е представено въ единъ смѣшенъ образъ, то то е изиграло своята голѣма историческа роля въ освобождението на българската църква. То стрѣска всички ония отъ българскитѣ дейци по черковния въпросъ, които сѫ били наклонни да направятъ концесии на гръцкия патриархъ, т. е. да остане българската църква, като автономна отъ патриаршията, но подъ нейно покровителство, — да се откажатъ отъ тѣзи си намѣрения и да си спомнятъ чистата българска църква, при голѣмитѣ български царе, която е била църква държавна, царска, съ свои български патриарси. Сега тази българска църква не ще има още своята българска царственность, но и царьтъ ще дойде чрезъ политическата революция на българския народъ, че билъ и председатель на българската свободна отъ Турция република!... (Левски бѣ писалъ и говорилъ за българска република).

Униятското движения на Драганъ Цанковъ и Димитъръ Соколски намира между друго свои привърженици и въ Македония, въ Кукушъ, при Солунъ и другадѣ. Тъй че тази Македония вървеше по църковния български въпросъ съ всички българи, защото е българска, защото се чувствува българска. По въпроса за унията бѣха заинтересувани и Австрия и Франция—различно, но по въпроса за освобождението на българската църква се не интересуваше Русия; напротивъ, тя искашо единството между християнитѣ българи и гърци, защоте искаше единъ день да сложи рускиятъ християнски кръстъ надъ най-голѣмата джамия — бивша християнска църква — Св. София, въ Цариградъ. Тя се заинтересува попосле, отъ страхъ да не изгуби „плячката“.

Казаното униятско движение на българитѣ ожесточаваше борбата за по-скорашна свобода на българската църква у ония българи, които не искаха да мѣнятъ вѣрата си и се доближатъ до католицизма, а сѫшевременно и сочеше на обстоятелството, че българитѣ могатъ всичко да приематъ понататъкъ, но не и повече да остане църквата имъ въ робство на отвратителното и нехристиянско фанариотство. Така се раздѣли туй църковно движение на две. Но, сега, както трагизмътъ въ политическото революционно движение ще се изживѣе и остане то чисто народно, чисто национално, тъй и трагизмътъ отъ раздѣлата въ духовното движение за църквата ще се надвие, за да остане то единно, чисто народно и чисто национално. Униятството заглъхва бързо, както панславизма. Безспорно, следи и отъ едното и отъ другото оставатъ и до днесъ...

Така общото освободително българско движение, върви по два пѫтя, поради сложностьта си — поради двойното българско робство, и се очиства отъ чуждитѣ влияния — панславизмътъ и католицизмътъ. Преднина, обаче, въ работитѣ си има сега цариградското движение, предшествувано отъ великана по общото българско учебно дѣло Неофитъ Рилски, но свързано вече тѣсно съ голѣмитѣ имена на Неофитъ Бозвели и митрополитъ Иларионъ, за да се стигне до идването на Екзархията. Въ Браила се издава едно списание — „Периодическо списание“; въ Цариградъ се издаватъ освенъ вестници, и списания — и тѣ се интересуватъ само отъ черковния български въпросъ. Екзархията ще се създаде, българската църква ще се отдѣли отъ гръцката, но при проклятия и анатеми на патриарха, при заточение на трима български владици отъ Цариградъ, които не споменаватъ името на патриарха въ литургията на Великъ-день въ 1871 г. Султански ферманъ ще създаде тази Екзархия, първъ Български екзархъ ще се избере отъ българитѣ.

Анатема и проклятие ще изрече Христовиятъ замѣстникъ въ Цариградъ срещу българитѣ!...

Султанскиятъ ферманъ е чудноватъ!... Той излиза, следъ перипетиитѣ между самото освободително българско движение и следъ заточването на тримата български владици, което става по настояването на гръцката патриаршия, както туй споменахме. Нека сега, обаче, видимъ, кои сѫ перипетиитѣ между самото общоосвободително движение, преди издаването на султанския ферманъ за създаването на Българската независима църква или на Българската екзархия.

Тѣзи перипетии не, а по-добре казано и назовани тѣ съ истинското имъ име: недоразумѣния въ казаното движение, които не се отнасятъ вече до подраздѣленията, вѫтрешно, както въ политическото, тъй и въ църковното движение, както туй видѣхме, а прѣки недоразумѣния между самото политическо и самото църковно течения, на сѫщото общо движение, — се въртятъ около два генерални въпроса, а именно: по-напредъ политическа революция или свободна църква? Раздѣлата на общото освободително движение на двѣ, около тѣзи два въпроса, както видѣхме, се обуславя преди всичко отъ мѣстото на дейностьта за него и отъ други причини, чуждото влияние, въ политическото течение, панславянското, когато църковното течение е чисто българско вече и безъ чуждо влияние, следъ напущане идеята за униятството и Римъ. Но и въ политическото, сега вече чисто вѫтрешно българско за революция, течение, нѣма вече чуждото влияние, панславянското. Така щото тѣзи двѣ течения, особено преди излизането на Хр. Ботевитѣ вестници въ Букурещъ: „Знаме“ и „Дума“ — още преди смъртьта на Левски се изправятъ едно срещу друго и се намиратъ въ недоразумѣния и споръ: „Революция — политическа свобода, или църква — религиозна свобода?“ Кое по-напредъ... „Свободата не ще екзархъ! е последниятъ повикъ на революционеритѣ, даже и следъ създаването на Екзархията! Тя „иска Караджата““... „Свободата не ще екзархъ, — иска Караджата“...

Значи, ако се пристжпи по-рано, споредъ революционеритѣ, въ борба за Екзархията, то ще се разпилѣятъ силитѣ на революцията — на политическата свобода, защото буднитѣ национални сили ще се впуснатъ въ устройството на църквата, на която ще трѣбватъ много интелигентни сили за владици, архимандрити, протосингели, свещенници, дякони — и тѣ ще прибѣгнатъ къмъ църквата, вмѣсто къмъ ножа, пушката и революцията, за революцията на политическата свобода. Естествено, не всички интелигентни сили ще сторятъ това, да насочатъ вниманието си къмъ църквата, защото преди всичко, който „не е роденъ за свещенникъ или духовникъ“ не ще стане такъвъ. Но пъкъ има и такива, които сж на кръстопжть за революцията или църквата — и лесно ще предпочетатъ спокойствието на църквата... Обратното мислѣха отъ Цариградъ: по-рано църквата и училището, значи създаване по-рано на голѣмъ просвѣтенъ български свѣтъ, който още по-добрѣ ще чувствува нуждата отъ политическата свобода, за да стане революцията достжпна за духа и нуждитѣ му. Тъй че църквата и училището ще засилятъ още повече националното съзнание за революцията. И туй становище, както първото, което иска политическата революция, чрезъ която църквата ще дойде сама по себе, е сжщо така право, защото революцията, слабо подготвена, досежно съзнанието и задачитѣ й, преди всичко, може да пропадне, и туй би било катастрофа за цѣлото българско племе.

„Свободата не ще екзархъ, — иска Караджата!“ т. е. Стефанъ Караджата, възстанието, революцията е огненно и страстно разбиране и понятие на революционеритѣ. „По-рано църквата и Екзархиятя!“ за да се подготви революцията, е сжщо така дълбокото убеждение на екзархиститѣ. Тѣзи смѣтатъ, че, като се премахне духовното робство, като остане само политическото, турското, то българското племе по-лесно ще се справи съ последното... И, основателно, търпеливо е туй схващане. Но схващането на революционеритѣ е изразъ на всѣко изхарчено вече търпение въ името на националната свобода. И еднитѣ и другитѣ иматъ право: еднитѣ правятъ търпелива политика, въ името на националното, и другитѣ правятъ политика, сжщо въ името на националното. У еднитѣ пулсътъ на националната кръвь бие силно, нетърпеливо, у другитѣ разумътъ, при по спокойно пулсиране на кръвьта, наддѣлява. Кои иматъ право?!... Естествено, вторитѣ. Не! Естествено първитѣ!,.. Неразрѣшима гатанка. Сждбоносна гатанка, въ сждбносенъ исторически моментъ за племето. Да диримъ други причини, въ името на нѣкакви „чорбаджии“ — българи и „бюрократи“ отъ Цариградъ, и въ името на нѣкакви „авантюристи“ въ срѣдитѣ на революционеритѣ, туй ни е невъзможно тукъ, за обективното разключване на гатанката. Нѣма нито „чорбаджии“, нито „авантюристи“. Има едно раздѣлено желание, едно и сжщото, за свободитѣ, общитѣ свободи на българитѣ“... Националенъ пулсъ, безъ националенъ разумъ и обратно: националенъ разумъ, безъ националенъ пулсъ — нищо не струва. Туй е въ този сѫдбоносенъ моментъ българската нация. Тя е единна за дѣлото въ цѣлото си органическо битие. Благодррение, обаче, че чистото революционно дѣло на Левски бѣ закъснѣло въ развитието си, следъ известнитѣ вече причини на панславизма, то чистото църковно освободително дѣло бѣ напреднало — и то първо сполучи...

Въ това дѣло участвува цѣла Македония, наредъ съ Мизия и Тракия — цѣлиятъ обединенъ още подъ робството български народъ. Но да, Македония е първата въ тази барба.

Султанскиятъ ферманъ за учредяването на Българската екзархия е издаденъ вече, при най-слабия интересъ на руската политика, спрямо българската самостоятелна църква. А въ този моментъ само Русия бѣ най-силната отъ европейскитѣ държави предъ Турция. Въ този моментъ, когато Франция и Прусия воюваха (1870—71), когато Франция бѣ разбита, когато Прусия или Германия се не интересува отъ Цариградския ориентъ и когато е приятелка на Русия, когато Италия е слаба, когато Австро-Унгария сѫщо се не интересува, бита въ 1866 год. отъ Прусия, когато Англия сама, безъ чужда помощь, не може да воюва срещу Русия и Турция по суша, въ този моментъ именно силната Русия, следъ изтеклитѣ вече повече отъ петнадесеть години отъ нещастната за нея Кримска война, се сети да наруши Парижкия договоръ, да възстанови престижътъ си предъ Турция и другитѣ държави въ Черно море, да възстанови флотата и укрепленията си, — но за българскитѣ владици и тѣхното заточение тя не направи постѫпки нито предъ Високатя Порта, нито предъ гръцката патриаршия, а твърде е възможно да е била напълно съгласна за това и съ Портата и съ патриаршията. Но най-после, най-после! Рускиятъ посланникъ графъ Игнатиевъ е за създаването на българската църква, за да не изгуби Русия, както казахме вече по-горе, довѣрието на „наивнитѣ" още къмъ нея българи въ бѫдещитѣ си завоевателни намѣрения, които подготвя още отъ 1858 г., като се обявява, възъ основа на Парижкия договоръ, покровителка на християнитѣ въ Турция и подига въпросътъ, че реформитѣ се не прокарватъ! Но сега тукъ още едно пояснение: покровителството на християнитѣ въ Турция отъ Русия се отнася само до българитѣ отъ европейска Турция, тъй като Сърбия и Гърций сѫ свободни държави, а що се отнася до християнитѣ въ Албания, то тѣ тамъ сѫ повечето католици, а малко православни. Албания е населена повечето съ мохамедани—албанци. За тѣзи християни, следователно, за българитѣ, отъ европейска Турция, се явява руското покровителство, но именно: по създаването на тѣхната независима църква тя се държи до край резервирано. Нѣщо повече: съ положителность трѣбва да се приеме, че рускиятъ представитель предъ султана и Високата Порта (турското правителство, съ министъръ-председатель великиятъ везиръ, другитѣ министри сж везири) е знаялъ предварително, каква ще бжде развязката, вследствие упоритостьта на българитѣ, за своята църква, а именно, че султанътъ ще удовлетвори българското искане, въ морална и политическа вреда на Русия, за чиститѣ турски владѣтелски цели, но сжщевременно този сжщиятъ представитель е знаялъ и какво ще направи и гръцкиятъ патриархъ, а именно: той ще прокълне българитѣ, като християни и независимата имъ църква, отъ името на Христа... Единъ гръцки патриархъ, който ще изрече проклетата мерзость — „Анатема“ — срещу българитѣ — християни и който ще обяви църквата имъ, при учреждаването ѝ официално въ Турската империя, за еретична, схизматична, не е могълъ да не съобщи всичко туй на най-мощния въ момента въ Цариградъ представитель, представительтъ на най-мощната въ случая срещу Турция държава — Русия. Тъй че, съ съгласието на руската политика, колкото и лицеприятна вече по създаването на Българската екзархия, нагледъ съгласна, патриаршеската анатема се произнася срещу българитѣ и църквата имъ. Чрезъ тази анатема и патриархътъ и Русия сж знаели ясно, каква цѣль се преследва: тя е, да се уплашатъ „наивнитѣ и глупави“ българи, въ болшинството си, да не признаятъ новосъздадената, но прокълната отъ „Христа“ църква и да си останатъ въ лоното на „достойната“ гръцка патриаршеска църква. Сжщото именно е очаквала и руската политика, за да може по-нататъкъ да спекулира съ сжщитѣ тѣзи „наивни и глупави“ българи... Естествено, патриаршеската анатема постигна своята цѣль, но за жалость и на гръцката патриаршия и на руската политика, въ съвършено малъкъ размѣръ. Много малко българи се поколебаха въ българския си християнски духъ въ истинската си национална християнска църква и нейната самостоятелность отъ гръцката патриаршия. Тѣзи малцина поколебани българи, въ името само на гръцката патриаршия, сж и до днесъ гъркомани, патриаршисти, но българи, съ българска кръвь, душа и езикъ... Всичко туй, очевидно е отъ вреда за българското национално единство, но безъ самостоятелната българска църква, гърцитѣ целѣха да погъркоманчатъ всички българи, а руситѣ — да спекулиратъ съ истинския български религиозенъ култъ за своята завоевателна срещу Турция — респективно и България — политика. И до днесъ има нѣкои българи патриаршисти — гъркомани, и тѣхъ именно въ днешна нещастна Македония Гърция нарича „българогласни“, „българофони“ и пр., за позоръ на цѣлия цивилизованъ свѣтъ, следъ като тя, подобно на Сърбия, въ подѣлена отъ тѣхъ Македония, отъ 1913 г. прогони всички български владици, свещенници и учители — български, които въ името на султанския ферманъ и въ името на цѣлокупния български народъ отъ вѣкове, въ името на борбата му, особено подъ турското робство, служеха на българитѣ отъ цѣлокупна Македония въ църквитѣ и училищата имъ — на ония българи, които презрѣха патриаршеската анатема и отидоха масово, деветь десети отъ тѣхъ, съ българската национална църква, презрѣли тѣ самитѣ, и малцината „гъркомани“, макаръ и тѣ отъ племето имъ. Цѣли четиредесеть години македонскитѣ българи, и отъ днешна Сърбия и отъ днешна Гърция, бѣха съ Българската екзархия и съ българската църква, — четиредесеть години до 1913 г., а инъкъ бѣха вѣчни българи и въ всичко дѣлили участьта на мизийскитѣ и тракийскитѣ българи, както туй е повече отъ ясно вече, чрезъ тази книга, още отъ създаването на Балканския полуостровъ на Българското царство въобще. Предъ тази велика истина днешното престѫпление на Сърбия и Гърция спрямо поробена отъ тѣхъ Македония е неокачествимо и долно — въ XX вѣкъ. Презъ голѣмото освободително движение на всички българи, още подъ Турция, въ Македония се четѣха само българскитѣ вестници — революционнитѣ отъ Бѣлградъ и Букурещъ и легалнитѣ, по църковния въпросъ въ Цариградъ. Революционнитѣ се внасяха скритомъ, контрабанда, а легалнитѣ свободно, чрезъ турската държавна поща или по пощата въобще. Въ Македония не отиваше нито гръцки, нито сръбски вестникъ. Туй е истината. Защото тя нѣмаше нито сърби, нито гърци. Тази Македония сега, такъва, каквато я виждаме до тукъ, е включена въ султанския ферманъ, по създаването на българската независима църква отъ 1870—71 г., като на 12 февруарий, 1872 г., се избра първиятъ български Екзархъ, Антимъ I, видински български владика, въ името на фермана и следъ завръщането на заточенитѣ български владици отъ Мала-Азия, въ Цариградъ. Този пръвъ български църковенъ глава се короняса отъ българитѣ тържествено въ Цариградъ и се представи на султана. Той отслужи първата българска литургия, въ българската скромна църква въ Цариградъ, съ прокълнатитѣ или „афоресанитѣ“ български владици, на народнокултурния български праздникъ св. св. Кирилъ и Методий, на 11 май 1872 г. (старъ стилъ). Тогава именно, два дни по-късно, гръцкиятъ паатриархъ отъ Фенеръ, събра голѣмъ съборъ и обяви Българскиятъ екзархъ и всички служещи съ него владици за низвержени (лишени отъ достойнствата си, като божии и християнски служители). Пловдивскиятъ владика Панаретъ, Ловчанския — Иларионъ, и още по-рано Иларионъ Макариополски бѣха „афоресани“ (прокълнати) и низвержени. И сѫщо на този съборъ, официално и публично, се обяви българската църква за еретична — схизматична. Въ събора е имало гласове — делегати, които обърнали вниманието на патриарха, да не прокълнава българитѣ и църквата имъ, защото първитѣ не се боятъ отъ туй проклятие, като особено го показали туй изреченитѣ анатеми за българскитѣ владици: Илариона, Авксентия, Паисия и Панарета. Но въпреки това съборътъ проклина екзархътъ, владицитѣ, архимандрититѣ и свещеницитѣ — служители на българската църква. Предупредена и отъ други православни църкви, а сѫщо и отъ турцитѣ, гръцката патриаршия, безъ гризене на съвѣсть, безъ страхъ предъ Бога, безъ трепетъ предъ Христовото разпятие и безъ срамъ предъ свѣтътъ, произнесе проклятието си и презрѣ българската църква, която бѣ протестъ срещу нечестнитѣ и безсъвестни дѣла на сжщата патриаршия, при българското робство подъ турцитѣ. Така този съборъ, добилъ произволно право на обвинитель и сждия, безъ да има обаче, абсолютно никакво право за това, въпрѣки Христовото учение и Евангелие, посѣгна на българската народна съвесть, безъ тази да му бѣ длъжна съ нѣщо: и въ името на Бога, и въ името на човѣчеството и въ името на най-светата истина... Анатемата и схизмата патриаршията ги съобщи, чрезъ окржжно, на всички гръцки църкви. Туй окржжно се прочете гласно въ тѣзи църкви, за да не би нѣкой да се присъедини къмъ българската църква. А до другитѣ православни църкви, въ Ромъния, Русия, Сърбия, Иерусалимъ, Антиохия и пр. — отправи послание, и като имъ съобщи, че е обявила брлгаритѣ за еретици — схизматици, предупреди ги, да не помагатъ на последнитѣ (да не имъ даватъ миро и др. църковни потрѣби). Руската църква замлъкна. Тя не защити българитѣ. Сжщо и другитѣ. Само йерусалимскиятъ патриархъ Кирилъ открито не призна този престжпенъ актъ на гръцката патриаршия срещу българитѣ за законенъ и го осжди. Ерусалимската патриаршия намѣри този актъ за противобожественъ, намѣри го за мирски, политически, неевангелски, нехристиянски. Само гърцитѣ се възхитиха отъ акта, но и тѣ въ последствие го забравиха, като се женеха за българки, даваха гъркини на българи, ходѣха въ българската църква, получаваха отъ български свещенници причастие, кръщение, погребение и пр. Това въ цѣла България, включително съ българска Македония, доколкото имаше и има до днесъ гърци въ нея. Първиятъ български екзархъ Антимъ, разбира се, отговори на патриаршеското послание съ свое послание до всички православни църкви и до всички българи. Българскиятъ народъ и българската църква не се признаха за схизматични, за отстжпници отъ Христа. Тѣ служатъ на последния преданно, както всички православни християни, на свой езикъ. А този езикъ се преследваше отъ гръцката патриаршия. Българската църква нѣмаше и нѣма нищо противъ канони, служби, наредби и правила на източно-православната християнска служба. Но въпреки всичко туй, отъ чисто политически съображения, гръцката патриаршия и до днесъ държи, че българската схизма е — схизма. А руската църква до погрома си отъ болшевизма не каза открито: признава ли или не тази смѣшна, жалка и престжпна схизма!... Тази схизма, съ обсолютно политическа подкладка, не е грѣхъ на българитѣ и владицатѣ имъ. Не е грѣхъ на борцитѣ за българскитѣ права. Тя не ги засѣга религиозно, не ги кара да се червятъ за миналото си, не ги заставя да ги гризе съвѣстьта имъ. Великани ще останатъ дейцитѣ за освобождението на българската църква и култъ отъ гръцката църква и култъ. Цариградскиятъ патриархъ, презъ робството на гърци и българи, искаше да стопи българитѣ въ нажеженото гръцко олово и ги претопи въ него, да станатъ тѣ гърци, но не сполучи, защото националната българска душа и кръвь не се топятъ, не се мѣнятъ, не се одушватъ и обръщатъ въ безжизнена материя. Патриархътъ смѣташе, че е императоръ и на гърцитѣ и на българитѣ, наредъ съ отоманския императоръ, отъ Цариградъ. Но напразно... Цариградъ е видѣлъ много такива императори, между които и най-долнитѣ, по отношение на самия мѫченикъ отъ Голгота.

Първата побѣда на българитѣ, съ извоюването свободата на българската църква, а следователно и църковна писменость и книжовность — официално признати вече отъ султанската власть, бързо доведе до много училища, гимназии и пр. въ България. Българската просвѣта, отъ тайно и трудно постижима, доби откритъ характеръ, свобода и полетъ, каквито може да имъ даде само единъ въодушевенъ до безумие народъ, мѫченикъ на робство, двойно, отъ петстотинъ години... Побѣдата бѣ величава, българскиятъ народъ ликуваше неописуемо, ликуваше той, защото възкръсна отъ робството, но който имаше да сломи, следъ духовнитѣ, сега и политическитѣ му вериги. Революционеритѣ българи, срещу политическата султанска власть, разбира се, колкото и да проповѣдватъ въ духа на „Караджата“, все се съгласиха съ радость въ душитѣ си, че народътъ има вече своя официално призната църква, ключъ на националното българско съзнание, всестранно. Тѣзи революционери се радваха наредъ съ легалнитѣ, по църковния въпросъ, „революционери“, наредъ и заедно всички, съ цѣлия български народъ. А тази радость бѣ изразъ на единството въ българското освободително движение. Ако сега легалнитѣ „революционери“ сполучиха и побѣдиха, които въ края на краищата, при несполука, нѣмаше да рискуватъ съ кръвьта и коститѣ на народа, то рискътъ за предстоящата кървава, освободителна, революция е голѣмъ. Върху този рискъ — успѣхъ или неуспѣхъ — трѣбва да се мисли, но безъ рискъ не мо̀же да има успѣхъ!... Рискътъ е въ пулса на революцията, въ духа ѝ, въ организацията ѝ. Този рискъ ще го поематъ сега всички задружно — и нелегалнитѣ и легалнитѣ революционери (и политическитѣ съзаклятници и открититѣ дейци по църковния въпросъ). Всичко се приготовлява трескаво следъ Василъ Левски за революцията, даже и станалитѣ владици и свещеници на свободната българска църква. Революцията я готвятъ специални комитети срещу турската власть. Отъ нея разбира се, се интересува руската политика и тя дебне случай, чрезъ нея, да се нахвърли съ орѫжие срещу Турция... Така върви рѫка за рѫка сега освободителното движение, единно, въ една посока, само срещу политическото робство, — премахнато вече фанариотското... Така въ голѣмата радость на българския народъ, поради религиозно-църковната си свобода, се очертаватъ вече тъй да ги наречемъ „червенитѣ смѣхове“ на първата революция, отъ па́ритѣ на която ще се понесе крилато политическата народна свобода. Но тъкмо тази свобода, колкото е застрашена отъ единъ рискъ на несполука предъ султанското орѫжие, толкова е застрашена отъ тартюфщината на руската „освободителна“ за България политика. Следъ сполуката на българитѣ по църковния въпросъ, руската политика се живо интересува отъ освободителното, единно, българско движение. Даннитѣ за туй сѫ много. Нѣма защо да ги сочимъ. ...

Но, сега, нека се спремъ най-после на самия султански ферманъ, досѣжно създаването на българската независима църква. Този ферманъ ни интересува въ случая до толкова, следъ като посочихме, що стана между българи и гърци около него, до колкото той чертае границитѣ на независимата българска църква. Въ него султанътъ, заедно съ правителството си, очертава тѣзи граници, географически. Тѣ сѫ Мизия, Македония и Тракия — Мизия съ Нишъ и Пиротъ до Черно море и устието на р. Дунава. Цѣла Тракия, съ Цариградъ, гдѣто е сѣдалището на Българската екзархия. Цѣла Македония, съ Солунъ, Битоля, Струга, Охридъ, Прилѣпъ. Велесъ, Скопие, (София), Кюстендилъ, Дебъръ, Костуръ, Кавала, Сересъ, Струма, Воденъ, Ресенъ, Мелникъ, Кочани, Куманово, Разлогъ, Самоковъ и пр. и пр., т. е. наспроти вилаетитѣ и окрѫзитѣ на всички земи, населени съ българи, живущи обединени въ предѣлитѣ си и въ предѣлитѣ на Отоманската империя. Срещу този султански ферманъ, за опредѣляне границитѣ на българската църква, подъ върховното цариградско управление на Българската екзархия, преди всичко, не подига никой протестъ, отъ църковно-политическа гледна точка: нито Ромъния, по отношение на Добруджа, нито Сърбия по отношение на Моравско и Македония, нито Гърция по отношение на Тракия и Македония. Тѣзи три държави иматъ свои национални църкви, — тѣ иматъ интересъ да протестиратъ срещу султанския ферманъ, който е и политически сѫщевременно, при създаването на българската независима църква въ тѣзи географически области и границитѣ имъ. Нѣма такива протести, нѣма никакъвъ интересъ отъ страна на тѣзи държави, защото въ тѣзи български области нѣма ромъни, нѣма сърби, нѣма гърци. Но ще се изтъкне, че църквитѣ на тѣзи три държави сѫ подвѣдомствени на цариградската гръцка патриаршия и тѣхнитѣ сънародници: ромъни, сърби и гърци въ българскитѣ църковни граници ще си останатъ патриаршисти, а не схизматици. Не, не! Туй не е никакъвъ аргументъ, защото тѣ знаятъ, тѣзи сѫщитѣ държави, че се готви и българска революция и то тъкмо тъй, както въ Гърция и Сърбия по-рано, толкова повече, че и въ Бѣлградъ — Сърбия и въ Букурещъ — Ромъния сѫ работили и работятъ български революционери, че сѫ ставали вече възстания въ България, респективно възстанническитѣ чети на Раковски, Филипъ Тотю, Панайотъ Хитовъ, и че тази революция, приготовлявана, ако избухне, ако сполучи, ако донесе свободата на българитѣ, въ тѣзи признати отъ султанското правителство български граници, ще има голѣмо последствие и за „ромъни", „сърби" и „гърци" въ новосъздадена България. Нищо подобно — никакъвъ протестъ, никакъвъ интересъ отъ страна на тѣзи три държави за така очертаното вече бѫдеще, но въ истинскитѣ ѝ стари национални български граници, на България, въ ония, въ които я намѣри, завладѣ и разбра, като истинска България, турското владичество още преди петь вѣка, за да ги признае сега султанскиятъ църковенъ ферманъ честно и открито, макаръ и при политически свои съображения. По сѫщитѣ тѣзи граници, разбира се, ще се начертае „Санъ-Стефанска" България отъ руската политика, съ малки изключения, въ 1878 г., следъ Руско-турската война, въ Санъ-Стефано, при Цариградъ отъ февруарий.

Султанскиятъ ферманъ е плодъ на една културна турска незаинтересованость, спрямо християнската културна заинтересованость и на българи, и на гърци. Турската култура и култъ останаха чужди на Християнството, презъ вѣковетѣ. Чрезъ тѣхъ турцитѣ управляваха само военно, тирански, когато българитѣ и гърцитѣ диреха чрезъ своята християнска култура и култъ — българитѣ не само политическото си освобожение отъ турското робство, но и духовното си освобождение отъ грѫцкото духовно робство, а гърцитѣ не само, по подълъ начинъ, разбира се, освобождението на всички гърци вече и вънъ отъ Гърция, отъ турското политическо робство, но и при това още, погърчаването на българитѣ, съ огледъ, да влѣзатъ тѣ като елинизирани въ мечтаната отъ тѣхъ бѫдеща нова грѫцко — „византийска" империя, на мѣстото на отоманската, както отъ друга страна мечтаеше Русия да стане наследница, унищожила Турция, на старата Византийска империя, съ всичкитѣ въ нея гърци и българи, и нации и народности. Все едно бѣ за турската култура и култъ, въобще, безъ огледъ на политико-държавнитѣ интереси, изхождащи отъ базата на сѫщитѣ—първитѣ. сега, дали гърцитѣ и българитѣ ще иматъ единъ патриархъ и една църква, или не. Тѣ, турцитѣ, искаха покорностьта и на гърци и на българи и да сѫ спрямо държавната власть лоялни и данъкоплатежни. Разбира се, както посочихме туй, турцитѣ намѣриха, че българитѣ иматъ право, но не въ името на чистата турска култура и култъ, а въ името на тѣхната надстройка — държавата, защото една нация може да има и култура и култъ, както българската такава, но да нѣма своя държава, да е въ робство...

При това нека кажемъ още нѣколко думи, че турската култура и култъ, по силата на историческата си сѫдба и въ името на издигнатата могѫща държава надъ тѣхъ, бѣха изиграли вече ролята си въ тази часть на Европа, и сега, въ очевидния упадъкъ, по всички линии, и въ културата и въ култа, и въ държавата предъ общата християнска култура, и при голѣмото либерално-демократично, а сжщевременно и империалистично развитие на Европа, както и при голѣмото научно-техническо развитие на последната, въ всѣко отношение, — бѣха вече жалки и невъзможни, нищо. Грандиозниятъ европейски прогресъ въ индустрии, въ земледѣлие, въ занаяти, въ мореплаване, въ литература, изкуства и пр. и пр. засѣнчи окончателно дребнавата и смѣшна култура и култъ на магитѣ, на мускитѣ и таласъмитѣ на арабско-турската култура и култъ въ Европа. Голѣми и могжщи европейски армии, организирани на началата на империализма, задължително, а не платено да служатъ, застрашаватъ Турция, която повече не можеше да си служи съ подчиненитѣ ѝ християни, като невѣрни въ туй отношение, и ги не вземаше въ редоветѣ на армиятя си, задоволявайки се само съ мюсюлманитѣ, но които отъ Багдатъ и Арабия, отъ Иракъ и Мосулъ, отъ горещитѣ мѣста, отъ мѣстата на палмитѣ, портокалитѣ, камилата и камилската птица, не можаха да издържатъ въ европейскитѣ части на Турция, поради климатически, хранителни и др. причини. А главното е, че и тѣзи мюсюлмани, отъ разни семитски нации, се бѣха наситили вече на централната и подцентрална турска власть. Религиозно—арабско—турската власть не бѣ споила тѣзи племена и отъ тѣхъ всички не бѣ произвела една нова национална кръвъ и нация—а само една: турско—арабската, но последната въ малка степень. Всичко друго: черкези, манафи, татари, евреи и пр. си остана за себе си...

Сега, вече, въ този сждбоносенъ моментъ, между седемдесеттѣхъ и осемдесеттѣхъ години на XIX столѣтие, чувствувайки края си, безжизнена Турция дава на българитѣ, църковна свобода, за да се повтори историята, но въ обратна смисъль: тази свобода българитѣ я изгубиха въ името на турската власть за фанариотитѣ, фанариотитѣ губятъ българитѣ въ туй отношение въ името на турцитѣ и властьта имъ. Турцитѣ сж изгубили Гърция, Сърбия и Ромъния, ще изгубятъ и България. Отъ българитѣ взеха турцитѣ политическата държава и власть, — чрезъ църквата и българската революция за българската свобода и българската власть, тѣ ще изгубятъ окончателното политическата си власть на Балканския полуостровъ. Чувствувайки туй, тѣ сами съ културата и култа си ще се приберать въ Мала-Азия, но българитѣ ще дадатъ, както и тѣ, турцитѣ, още много кървави жертви.

Българскитѣ възстания и българската революция ще почнатъ четири години следъ създаването на българската екзархия. Тѣ ще бждатъ смазани отъ турцитѣ, може би, този пжть, безъ да бждатъ за винаги обаче задушени.

Но туй ще даде на Русия поводъ да обяви войната срещу Турция, въ непрестанното си дебнене вече на плячката:

България и Цариградъ. Презъ България се стига по-лесно въ Цариградъ, отъ малоазиатска страна — по-мжчно, и то въ името на Средиземното море за Русия. И туй ще предприеме Русия, при мълчаливото удобрение, а даже и насърчение, на Англия, а Германия ще пасува, за да кажатъ дветҍ после думата си, присъединила се къмъ тҍхъ вече и Австро-Унгария, но горко на българитҍ, увлечени наивно и омагьосани отъ руската „освободителна" война.

Туй е то великото българско освободително движение на базата на „свободнитҍ войнишки села" — български, въ Турция, хайдути и войводи, Охридска патриаршия, отецъ Паисий, Софроний, братя Миладинови и пр., революционното панславянско и чистото българско движение—културното-просвҍтно църковно освобождение—Екзархия и училища и голҍмото предстояще революционно дҍло отъ 1876 г., което дава поводъ на Русия да се намҍси съ война.

Въ туй освободително българско движение не взема участие никакъвъ сръбинъ, никакъвъ гръкъ, нито Сърбия и Гърция. То е чисто българско дҍло, на цҍлокупния български народъ отъ Мизия, Македония и Тракия.

Но, сега по-нататъкъ!...

БЪЛГАРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И РУСКО-ТУРСКАТА ВОЙНА.

Цариградската българска култова революция завърши успѣшно и постигна желаниятъ резултатъ. Гръцката патриаршия бѣ бита, чрезъ султанскиятъ ферманъ за учредяванети на Св. Българска екзархия. Сжщата патриаршия, въ озлоблението си, чрезъ гърцкиятъ патриаршески съборъ въ Цариградъ, произнесе проклятието си срещу българската църква, обяви я за еретична — схизматична, — единъ актъ, противоречащъ отъ началото до края си на истинското Христово учение, на Евангелието и на христовитѣ апостолски дѣяния. Този актъ и до днесъ позоренъ, падна съ пълната си тяжесть и отговорность по него на честьта и достойнството на сжщата патриаршия, — да го отмѣни последната, значи, ще се рече, сама да се самооплюе, а да искатъ българитѣ прошка отъ патриаршията, — нѣма причини, нѣма основание, защото сж абсолютно невинни, заедно съ църквата и религията си. Патриаршескиятъ актъ по схизмата нѣма и мирска юридическа стойность, нѣма и историческа правда. Юридическа стойность нѣма, защото българската църква не открадна нищо отъ църквата на патриаршията, нито материялно, нито морално, нито пъкъ я съ нѣщо обиди. Тя поиска да си служи само съ своя матеренъ български езикъ при своя култъ и въ своята църква, възъ основа на българското природно и историческо право на сжществувание, съ всичкитѣ му привилегии и изисквания: да си има свои художници на икони, свои майстори за постройки на храмове и всичко потрѣбно за тѣхъ; свои, български, църковни книги. Но и нѣщо повече: всичко туй не увреждаше въ нищо гръцкитѣ майстори и гръцкитѣ книгоиздатели, стига тѣ да доставяха за тази българска църква, въобще, всичко подъ знака на изискваното българско отъ нея. Исторически сжщата патриаршия имаше още по-малко право на претенции... Апостолъ Павелъ бѣ проповѣдвалъ хилядо и осемстотинъ години порано Християнството на македонцитѣ, безъ тѣ да бѣха гърци, отъ гръцката църква. А тѣ дадоха проповѣдницитѣ между българското племе, когато то официално още не бѣ съ държавна хрнстиянска религия. При това, византийската държава предаде Християнството на българитѣ официялно, при царь Бориса и имъ даде кръщението, чрезъ византийския императоръ. При царь Симеона българитѣ си имаха патриархъ, по-нататъкъ сѫщо при другитѣ си царе, а българска църква съ български езикъ, всѣкога, за да нѣма сега никакво историческо право гръцката патриаршия надъ българската църква, защото, ако формално и фактически българската държава не сѫществува, то формално и фактически българското племе сѫществува. Турцитѣ го намѣриха живо, сѫществующо, съ държава, езикъ и църква туй племе, като му унищожаватъ само държавата, но повече нищо. То продължи да сѫществува живо въ редицитѣ си генерации, презъ вѣковетѣ на робството, съ своя езикъ и съ своята църква и религия, като не забрави националностьта си и надеждитѣ си: единъ день да възстанови държавата си, да се отърве отъ турското робство и турската държава, заграбила неговата. Тази е историческата истина, за да нѣма право гръцката патриаршия на никакви исторически претенции надъ българската църква и езикъ, освѣнъ, ако не една претенция на грабежъ и на погърчване. Патриаршията, въ желанието си да се възстанови Византийската империя подъ знамето на Гърция, може да се основава исторически и юридически на туй си желание, интимно, но тя чрезъ туй си желание иска, очевидно, да надскочи и турската държава отъ началото на XV столѣтие и българската държава отъ началото на VII столѣтие... Отдавна, следователно, вѣковетѣ сѫ дали и юридическа и историческа давность и право на българитѣ, за да бѫде въ случая суетно и безумно сѫщото туй желание и безумна акцията по схизмата на сѫщата патриаршия. Българитѣ сѫ имали свой патриархъ и свой роденъ езикъ. Султанскиятъ ферманъ по учредяването на Екзархията отъ 1872 г. е актъ насоченъ срещу произвола и грабежа на гръцката патриаршия надъ българскитѣ исторически, юридически, морални и материални права, въ свръзка съ българската църква и култъ. Султанътъ е знаелъ сѫщо, че тази българска църква и култъ, при Българското царство, сѫ били държавни, изхождали сѫ отъ името на държавата и царя ѝ. И сега, като възстановява тази църква, той е отговорникътъ, а не гръцката патриаршия, за собствената си власть и държава, дали българската църква не ще се издигне надъ турската държавна власть и държава до степень на чисто българска държавна църква,—а не гръцката патриаршия; дали бъгарската църква, съ своя Екзархъ (патриархъ) не ще стане църква на чисто българска държава, съ български царь, но църква, която въ тази държава е плъть отъ плътьта ѝ. Султанътъ, следователно, е носѣлъ и отговорностьта срещу гръцката патриаршия, да я послуша или не, въ съпротивата ѝ по създаването на свободната българска църква. Онова, обаче, което гръцката патриаршия не е могла да понесе, то е било главно, че Екзархътъ на българската църква получава за свое главно сѣдалище Цариградъ, гдето е сѣдалището и на самия патриархъ. Канонитѣ църковни постановяватъ, че двама кирерарси не могатъ да иматъ едно и сжщо мѣсто за свое сѣдалище. Тъй е. Но туй е възможно и така е, когато тѣзи киреерарси (църковни глави) сж такива на една и сжща църква (христинска) и на едно и сжщото племе, привърженици. Случаятъ тукъ е другъ. Църквата на българи и гърци е една и сжща, но племената гърци и българи сж различни, езицитѣ имъ сж различни и пр. Ето защо се налага нуждата отъ тѣзи двама киреерарси, нужда предизвикана отъ действителностьта, нужда непредвидена отъ вселенскитѣ събори, правило остарѣло презъ вѣковетѣ, правило временно и при други обстоятелства, преди вѣкове, правило, обаче, което има само едно външно, а не сжществено значение, толкова повече, че апостолитѣ Павелъ и Петъръ бѣха едновременно киреерарси въ Римъ, още когато нѣмаше източна и западна църква, въ началото на чистото Християнство, непосрѣдственно следъ смъртьта на Христа. Нима е възможно по сжщата логика да се каже, понеже и Отоманската империя има християни, но гърци и българи по нации, че тѣ трѣбва да иматъ само единъ християнски представитель предъ Бога и предъ султана, неотговоренъ, колкото и да е той добъръ и чистъ християнинъ? Нима гърцитѣ и българитѣ не бѣха въ Отоманската империя подъ едно робство, но по националность различни, и какъ тази тѣхна християнска църква, гръцката, ще застжпва правата религиозни, отъ които произтичатъ и национални, и на гърци, и на българи, предъ политическата отоманска власть? — Туй е повече отъ ясно, че е невъзможно! Въ името на Бога, въ името на Христа утре ще поиска българското племе благословията на своята църква, за да отпочне революцията срещу робството си, срещу султанската държава и власть. Гръцката патриаршия ли ще я даде тази благословия? Абсурдъ, невъзможно, до дъното на вселенната невъзможно. А туй е родното, националното, възвишеното въ собствената църква и култъ на едно племе, за да бждатъ тази църква и този култъ национално-политическа и политически. Мойсеевата скиния — изразъ на религията и църквата на евреитѣ, нѣма друго значение. Християнитѣ сж поклонници и на Мойсея, на Стария заветъ отъ Библията или Светото писание. Екзархътъ за България въ Цариградъ, наредъ съ гръцкия патриархъ, имаше национално-политическо значение. Това знаеше гръцкиятъ патриархъ, и за това се обяви той противъ него и църквата му, а, следователно, той отъ името на Бога и Христа бѣ срещу българската нация и предстоящето ѝ политическо освобождение. Туй е развяската, последната развяска на този голѣмъ въпросъ, около създаването на Българската екзархия и произнесената срещу нея глупава, смѣшна и антихристиянска, безъ всѣко значение за българитѣ, отъ чисто християнско гледище, анатема. Българската екзархия въ Царигридъ, запазена и днесъ, още подъ турски режимъ тамъ, бѣ сега (тогава) духътъ и стимулътъ на голѣмото българско освободително движение, което ще се разрази въ кървава революция за свобода, колкото и на гледъ, и безъ доказателства, да не е участна тя въ тази революция. Формално, нагледъ, нейната задача е: да събере въ лоното на българската национална църква родоотстѫпнитѣ християни българи въ предѣлитѣ на България, станали българи — християни — гъркомани, вследствие на фанариотското шествие, безконтролно и нехристиянско изъ България, при по-раншното благоволение на турската власть къмъ Фенеръ и патриаршията му.

Една неописуема дейность, една неуморима енергия, при още по-неописуемъ ентусиазъмъ, развиватъ сега българскитѣ църковни общини, да си възстановятъ похитенитѣ отъ фанариотитѣ църкви, свещенници и учители... Въ своя устремъ, въ своята енергия и въ своята цель, току що следъ побѣдата въ Цариградъ, българитѣ виждатъ въ своята родна, национална, чисто българска църква и великото предстояще дѣло за добиване и извоюване на политическата свобода. Много интелигентенъ български свѣтъ е вече облѣкълъ расото на владиката и свещенника, за да се види чрезъ тѣхъ, какъ българската църква подкрѣпя и даже води освободителното революционно дѣло, което ще избухне въ кръвь и огънь, ако оплакванията и исканията на българската църква и на Българската екзархия предъ Високата Порла, за премахването на турски властнически издевателства и престѫпления надъ българската „рая“ въ Отоманската империя, не се чуятъ и изпълнятъ. Мемоари и оплаквания отъ българскитѣ църковни общини се подаватъ въ Цариградъ безъ стѣснение. Основанията сѫ реформитѣ за „раята“, по силата на Парижкия договоръ отъ 1856 година г. и грѫцкитѣ—фенерски безобразия и претенции. Българскиятъ екзархъ е български царь и представитель предъ султана. Той знае всичко, около него има голѣмъ български „църковенъ“ съвѣтъ...

Издаванитѣ въ Цариградъ български вестници ставатъ съ колонитѣ си проводници на тѣзи мемоари и оплаквания. А тѣзи вестници достигатъ вече до всички български църковни общини и частни лица въ предѣлитѣ на Отоманската империя—общини, подъ надзора на българскитѣ владици — и въ северна и южна България — Мизия и Тракия, а сѫщо и въ Македония. Въ тѣзи сѫщитѣ вестници се пращатъ отъ общини и частни лица дописки и статии върху културното, стопанското и пр. положение на българитѣ, като се правятъ енергични нападки и на золумитѣ на разни чиновници и на похватитѣ на фанариотитѣ. Въ Цариградъ се издаватъ не само вестници, но и книги, брошури, списания и др. Въ Цариградъ има българско читалище, българско училище; въ цѣла България се вижда засилена цѣлата тази културно-творческа дейность. Общиятъ, този, голѣмъ по културния си характеръ, замахъ, съ центъръ Българската екзархия, съ подцентрали българскитѣ митрополии и българскитѣ църковни общини, — центъръ на религиозния български националенъ култъ, духъ и стремежъ за политическото освобождение, толкова повече следъ побѣдата за Екзархията, се засилва и още повече подига всичко българско, въ трепетъ около лелѣяната мечта за политическата свобода, въ мълчанието си, въ тайнственностьта си, въ шушуканията си, като се вижда тази мечта тъй свѣтла, тъй грандиозна, тъй мила, тъй сладка и тъй привлекателна, че за нея и чрезъ нея, въ името на националната кръвь и нейниятъ пулсъ, би могло, ако стане нужда, съ готовность да се даде и имотъ, и честь, и физическа сила, и животъ. Никога султанътъ не ще даде „драговолно“ политическа свобода на българитѣ, т. е. никога той „доброволно“ не ще изпустне или изостави плячката си—български народъ, за да изтегли войскитѣ си, чиновницитѣ си, пашитѣ си, аянитѣ си, феодалитѣ, администрацията и полицията си, финансовитѣ и др. управници и пр. отъ предѣлитѣ на България и ги премѣсти въ Азия, вънъ отъ Европа, за да каже на българитѣ: „Имате своя национална църква, образувайте си сега и национална българска държава — ние си отиваме, благодаримъ за петвѣковното ви „гостоприемство“ . . Той не ще даде и най-малкитѣ политически права на българитѣ въ империята си, макаръ вече да има въ нея и български чиновници. Не ще даде нищо подобно, което нарушава основитѣ на султанско-мохамеданското му държавно владичество, въ смисълъ, щото една такава реформа да накърни държавниятъ му принципъ и държавния му едноличенъ суверенитетъ, върху който лежи властьта му и държавата му, безъ кръвь и съпротива, макаръ и империята въ упадъкъ, както видѣхме това.

Единъ истински българинъ, чистъ националистъ, не може да бѫде валия или паша и пр., съ политическо значение постъ, особено въ управлението надъ българитѣ. Този сѫщиятъ султанъ, въ името на голѣмитѣ подвизи на султанитѣ и въобще на турското владичество, не ще даде и парламентъ, защото този е противенъ и на корана и на турската държавна история. И ако нѣкога даде такъвъ, то той ще бѫде една ирония на парламентъ, на представително и законодателно тѣло за управлението на държавата. При това Австро-унгарската империя нѣма такъвъ парламентъ, съседна на Турция — Русия — сѫщо и т. н. Самодържавниятъ абсолютизъмъ на султана, въпрѣки междлишътъ или дворцовиятъ съветъ, е безъ традиция и понятие за такъвъ парламентъ — нетурски елементи, по националность, да участвуватъ и решаватъ управлението на Мохамедовата държава, която я притежава султанътъ, самъ представляющъ, като замѣстникъ, Мохамеда. Въ това именно лежи и турскиятъ произволъ надъ поробенитѣ. Та този произволъ е на лице, следъ Френската революция, и въ Русия, гдето сѫщо нѣма парламентъ и народно законодателство, гдето, следъ казаната революция на либерализма и демократизма, царьтъ е още всичко и не е като английския краль, но който прави войни за „свободитѣ“ на други народи, безъ обаче, сжщо като султана, да имъ даде политически права и свободи, съ изключение на издаване вестници, книги и пр., но всичко туй свято и ненарушимо да пази величието и самодържавието, въ една или друга личность вплотени тѣ, даже и когато сж тѣ лично съ престжпнически наклонности... Всичко туй го знаеше Българската Екзархия много добре. Знаеше го и българскиятъ народъ, въ лицето на неговитѣ водители, духовни и мирски. Тѣ го знаеха това прекрасно, както го знаеха и всички народи, при подобно положение за себе си, въ историята си. Но султанътъ и турската власть знаеха още, не можеха да не знаятъ тѣ туй, че въ България се работи тайно, подземно за една революция срещу Отоманската държава. Толкова по-добре го знаеха тѣ отъ станалитѣ въстания до сега, отъ революционната дейность на българскитѣ емигранти въ чужбина, отъ Василъ Левски, обѣсенъ въ София, отъ Хаджи Димитра, умрѣлъ въ русенския затворъ, отъ Хр. Ботьовъ и др. и др., отъ заловени революционни архиви, отъ предатели на революционното дѣло, отъ турския полицейски шпионажъ, отъ всичко, което бѣ противъ българската политическа свобода,—а главно отъ сжществующитѣ още фанариоти въ България—гръцки владици и свещенници... до колкото тѣ можаха да знаятъ нѣщо за политическо-революционното дѣло на българитѣ, въ името на което бѣсилкитѣ, ареститѣ и жестокоститѣ на турскитѣ власти бѣха неописуеми.

Чистиятъ националистъ-революционеръ Василъ Левски бѣ кръстосвалъ цѣла България да образува революционни комитети, да събира пари и купува оржжия, въ името на Евангелието, кръста и ножа... Тогава още нѣмаше българска независима църква. Той правѣше, следователно, или подготвяше революцията въ името на българското национално християнство и въ името на българската национална държавна политическа свобода, за да се види преголѣмата нужда отъ създаването на чисто българска национална църква. На масата, предъ която заклева българскитѣ революционери, съзаклятници, той слагаше Христовиятъ кръстъ и революционниятъ револверъ и ножъ. Въ продължение на дѣлото му сега, отъ името на българската църква изхожда кръстътъ на съзаклятието за революцията, колкото и да е нанесенъ силенъ ударъ на революционното дѣло съ загубата на Левски и чрезъ отвличане вниманието на всички българи около въпросътъ за създаването на Екзархията. Но единъ пжть създадена последната, въ българската църква ще ставатъ и ставатъ тайнитѣ заседания и клетви на революционеритѣ, въ които взематъ участие и свещенници, за да поднасятъ кръстътъ и Евангелието за клетва и вѣрность въ дѣлото на българската революция. Естествено, тѣзи тайни заседания сж ставали и другаде, и не всички свещенници сж бивали посвещавани въ тѣхъ. Ние искаме туй да посочиме само на връзката и единството между църква и народъ за предстоящата революция, въ която владици и свещенници наредъ съ миряни, сѫ посветени и надъ която благословията е българска, въ тайнственитѣ молитви на Екзарха — „императоръ“ български отъ Цариградъ, за да се види сега, наредъ съ туй и друга една страна на българската революция.

Първиятъ български екзархъ го замѣсти бързо новъ екзархъ — Иосифъ I, ловчански владика. Около него сега руската политика въ Цариградъ, отъ името на панславизма и намѣренията на Русия, да воюва съ Турция, се мѫчи да привлече християнитѣ българи за своята цель, за „свободата“ имъ. Българскиятъ екзархъ Иосифъ I е вѣрвалъ искрено на рускитѣ домогнания за „българската свобода“. При все това, когато рускитѣ вестници пишатъ непрестанно срещу Турция и въ полза на християнитѣ-българи, естествено, лицемѣрно и съ тайни замисли, което, обаче, у наивнитѣ българи прави голѣмо впечатление, българската църква се отдава на нуждитѣ си за църковни книги, икони, одежди, миро и пр. на руситѣ.

Ония, които отиватъ въ Русия, при руската църква, за нуждитѣ на българската църква, сѫ добре дошли не само за руската църква, но и за руския панславизъмъ и за руската държавно-царска политика. Руската църква официално не е признала българската църква, но тайно или явно поддържа съ нея отношения и „християнско-църковни търговски“ връзки. Не ще съмнение, малката, по населението си българска църква спрямо руската голѣма църква, макаръ последната да е въ разколъ и вражда още отъ XVIII столѣтие, но официално силна и мощна, попада въ обаяние, чрезъ пратенницитѣ си, предъ тази. Рускитѣ владици отъ Одеса, Киевъ и Москва, която е ключъ и величие на руското синодално и църковно величие, съ хилядитѣ си църкви и камбани, съ „Печерская лавра“ (монастиръ) при Киевъ, съ Кермълскитѣ църкви въ Москва, съ чудовищната камбана за църквата отъ нѣколко стотинь хиляди килограма, подъ покривалото на която могатъ да се събератъ триста души, край това и чудноватиятъ топъ (орждие) нареченъ „царь пушка“ и пр. и пр., руската голѣма унесеность и мистицизъмъ спрямо църквата и религията — ето всичко това кара българската църква, чрезъ пратенницитѣ си тамъ, да бледнѣе предъ руската — величието й. Тамъ, въ Русия, на тѣзи пратенници се показватъ несмѣтнитѣ руски църковни богатства: злато, сребро, икони, свещници, кандила, книжа, имоти, блѣсъкъ и др. А надъ това се разправятъ лично „легендитѣ“, какъ рускиятъ царь и руската армия сѫ воювали и ще воюватъ срещу „невѣрнитѣ“ турци за освобождението на братята славяни-християни . . . „българи“ (!!!). Тѣзи пратенници влизатъ въ контактъ и съ князе и политикани, които разправятъ сѫщото. . . Тѣзи пратенници носятъ покрай потрѣбноститѣ за българската църква:

църковни книги, икони, херугви и др. подъ руска марка, на руски езикъ, на „старославянски“, а не „старобългарски“ езикъ. А този „старославянски“ е рускиятъ езикъ, защото „майката“ на славянството е сега многомилионна Русия, колосална Русия, въ културно и култово отношение, мощна военно Русия, безмѣрна по пространството си Русия! Тѣзи църковни предмети, пренасяни отъ Русия, настанени въ българскитѣ народни църкви, наредъ съ морално-политическитѣ разкази, естествено, пробуждатъ силенъ интересъ за руската църковно-политическа пропаганда въ България. Въ Русия, въ рускитѣ духовни училища, свършватъ сега, по препоржка на Екзархията, владици и църковни общини, български младежи съ десетки и стотици по за година, двѣ, и се връщатъ въ България, подъ Турция, за да станатъ духовници. Тѣ сж вече „живи“ руски агитатори и пропагандатори на идеята: „Отъ Русия ще дойде помощьта на българското освобождение“. Тази идея я носятъ и рускитѣ посѣтители на България, подъ Турция, въ свръзка съ църковнитѣ работи, носятъ я и търговцитѣ между двѣтѣ страни, взаимно, а тайно вече, чрезъ руското посланичество въ Цариградъ и чрезъ рускитѣ консули въ турска България, тя се поддържа и съ пари, било чрезъ редакции на вестници, било чрезъ доносчици въ полза на руската дипломатическо-консулска служба въ Турция, върху положението на последната, войската ѝ, стопанството и пр. Но тази сжщата пропаганда си има свой най-голѣмъ клонъ още въ Букурещъ, гдѣто има гъмжило отъ българи емигранти, открити привърженици на руско-панславанската политика спрямо България въ Турция и срещу последната. Тамъ се образуваха чети, тамъ още могатъ да се образуватъ чети, особено следъ разкритията, станали въ свръзка съ обѣсването на В. Левски и съ тайната вжтрешна българска революционна организация или комитети... Тамъ е още и тъй нареченото българско настоятелство на Братя Евлогий и Христо Георгиеви, чрезъ което се разнася голѣмата руска пропаганда, че „Дѣдо Иванъ“ или „Мечката“ (Русия) ще освободи българитѣ. Голѣмиятъ поетъ на България Ив. Вазовъ отъ тамъ почва, като панславистъ-русофилъ. Любенъ Каравеловъ е подъ руско влияние, войводитѣ Филипъ и Панайотъ сжщо, П. Р. Славейковъ, сжщо поетъ, отъ цариградскитѣ дѣйци, се намира тоже подъ руско влияние. Голѣми и малки интелигентни сжщо. Само тъй нареченитѣ „нехранимайковци“, като Хр. Ботевъ, Ст. Стамболовъ, Обретеновъ, Пжшковъ и пр. и пр. се показватъ истински революционери—националисти. А вжтрѣ въ България тайнитѣ комитети на Левски, макаръ сега полузаглъхнали — тѣ сж, които, въ свръзка съ освобождението на църквата, сж комитети на чистата народна революция. И когато тази революция избухна, предварително, въ Срѣдногорието, въ лицето на Хр. Ботевата чета, въ лицето на Баташкитѣ кланета, на бѣсилкитѣ изъ градоветѣ и пр,, то и тогава и до днесъ нѣма нито единъ документъ, отъ който да се вижда, било отъ руска, било отъ българска страна, че Русия е помогнала съ срѣдства парични и оржжие. Ала, нейната пропаганда инакъ, както я видѣхме, сполучи да увлече наивностьта на много българи, за да всѣятъ вѣрата у народа, че Русия само може да носи свобода, както „сама е освободила“ и Ромъния, и Сърбия и Гърция — а следъ туй си отишла отъ тѣхъ!... (Поне всичко туй съмъ го чулъ отъ покойнитѣ си дѣдо и баща, Б. на Автора).

Покрай рускитѣ църковни книги се внасяха и руски книги и вестници — и явно и тайно. Въ тѣхъ се четеше само за славата, величието и могжществото на рускитѣ царе. За български царе не става нито дума, нѣма книги за български царе, — българската история е забравена. Има нѣщо повече отъ онова на Паисий по тази история, но и безъ него може, щомъ сега има толкова голѣма и велика „славянска“ страна, съ такива велики царе, като Русия. Та най-после България, вмѣсто турска земя, може да стане земя отъ земята на Русия!... Туй го поддържатъ българи—български интелигенти, чорбаджии (богаташи), лихвари и скотовъдци... Но не всички. И, ако го поддържатъ, то туй едва ли е напълно искренно, дълбоко сърдечно, абсолютно ненационално българско. Въ всѣки случаи не може да се отрича вече голѣмото руско влияние надъ общия български умъ — една часть отъ него „спекулативно-политическа“: „да освободи Русия българитѣ“, после е възможно всичко; друга наивна, може би, по силата на сжществующата часть кръвь отъ кръвьта на славянството при българскитѣ славяни и, най-после, независимо отъ всичко туй, да си извоюва третата часть отъ този умъ българската свобода на чисто българска, национална почва, независимо отъ общото гледище на българитѣ, че Русия е християнско-славянска държава. Този психологически анализъ, явно е, е въ полза на заключението, че „спекулативно-политическото становище и чисто революционното за свободата на България, заематъ по-голѣмата часть на казания умъ. И туй се не мѣри по количеството или числото на привърженицитѣ на тѣзи ржководни идеи, а просто като психологическо явление: привърженицитѣ могатъ да бждатъ ту много, ту малко, наспроти времето, ту на едната, ту на другата идея.

Когато Русия ще пристжпи къмъ последната си война срещу Турция, както казахме, ней ще сж потрѣбни нужднитѣ условия, видимитѣ причини, за да може да обяви завоевателната си война. А тѣзи условия и тѣзи причини тя ги има вече: въ лицето на общото европейско положение и въ туй на голѣмото българско възстание или революция: Френско-пруската война отъ 1870 и 1871 г. е изтощила и политически, и дипломатически и военно Франция, за да не споменемъ и материално. Тъй че, тази голѣма европейска държава, която участвува въ Кримската война отъ 1854 г., въ коалиция съ Англия и Турция, срещу Русия, е въ този политико-исторически моментъ безъ решающе значение. По отношение на нея руската държава е свободна, за да се нахвърли безъ пречка върху Турция, а толкова повече, сега тази сѫщата Русия ще се реваншира на Франция въ лицето на Турция, за кримското си поражение. Германия, разбира се, и тя е изтощена отъ Френско-пруската война. Но и да не е изтощена, тя се не интересува отъ Турция, отъ Ориента; нейнитѣ главни задачи сѫ: да се обедини и циментира вѫтрешно, следъ митническия си съюзъ отъ 1866 г. и следъ войната, пакъ отъ сѫщата година, срещу Австрия. Независимо отъ това, тя, Германия, е приятелка на Русия, която пазеше неутралитетъ спрямо първата и въ 1866, и въ 1870—71 г. Князъ Бисмаркъ, германски държавенъ канцлеръ, казваше въ Райхстага вече, че не дава коститѣ нито на единъ померански гренадиръ (германски войникъ) за българитѣ, за да увѣри и успокои Русия въ приятелството на Германия и ѝ развърже рѫцетѣ срещу Турция. (Може би, въ тази декларация на Бисмарка лежи дълбокото намѣрение, да уязви английскитѣ интереси, чрезъ Русия, наспроти Турция, да се изтощи обаче и Русия, за да пристѫпи следъ туй германската политика, при запазена и мощна Германия, къмъ искането на колонии, което и по после става вече). Италия е слаба, тя има вѫтрешни свои грижи, особено следъ като използува Френско-пруската война срещу Франция. Тя е при това въ непрекѫснати политически разпри и съ Австро-Унгария. Австро-Унгария е заната съ свои вѫтрешни грижи, между двете си части, разнородна е, има много славяни, които съчувствуватъ на Русия, но при все това, при едно разгромяване на Турция отъ Русия, ще вземе безкръвно „своя дѣлъ“ отъ първата. Остава сега Англия. Знае се, че тази голѣма държава изхожда въ политиката си отъ началото: да сѫ запазени интереситѣ ѝ, че другаде, каквото ще да става, но, ако се накърнятъ тѣ, тя ще ги запази, следъ изтощението на ония, които ще ги накърнятъ и застрашатъ. Сама съ Турция, срещу Русия, туй намѣри Англия за неразумно, защото нѣма сухопѫтна армия, но да изтощи и Русия и Турция, чрезъ една война, следъ което да се намѣси по единъ или другъ начинъ, туй бѣ политиката и дипломацията ѝ — планъ чудесенъ, даже при жертва на нѣкои острови, колонии за Германия. При това английската политика, въ лицето на Гладстона, намѣри за нужно да насърдчи Русия срещу Турция. Гладстонъ бѣ опозиционеръ на правителството, а последното мълчеше при искането на Гладстона, да се предприематъ мѣрки срещу Турция, следъ като станаха възстанието и кланетата въ България. Тукъ е случая още да констатираме, че при създаването на Българската екзархия, никоя отъ великитѣ държави, освенъ Русия, и тя на края и лицемѣрно, не се намѣси. Тѣ се не интересуваха. Самата Англия, която е заинтересувана и покровителствува Гърция, не се намѣси въ полза на грѫцката патриаршия, а следователно и косвено въ полза на Гърция.

При това общо положение въ Европа, толкова изгодно за една руска завоевателна война срещу Турция, тази война трѣбваше да избухне. За нея говори въ мемоаритѣ си князъ Бисмаркъ, какъ Русия я е вече замислила, още преди да избухне българското възстание, съ единъ царски пратенникъ до него... Въ 1876 г., когато избухна несвоевременно българското Априлско възстание, избухна възстание и въ Босна и Херцеговина срещу турскиятъ режимъ. То бѣ чисто босненско възстание, безъ панславянско участие, но при бързата намѣса на Сърбия. Отъ туй възстание на босненци и сръбската държава, Русия нѣмаше нужда и полза. Нейнъ завоевателенъ обектъ бѣ обединена България въ Отоманската империя, и Цариградъ. За туй тя бързо заплаши Сърбия, да изостави Босна и възстанието, за да угоди на Австрия, за да ѝ каже, че Босна и Херцеговина ще бѫдатъ единъ день австрийски, ако Русия победи Турция, а не сръбски, че между Русия и Австрия може да се постигне едно споразумѣние за подѣлбата на европейска Турция, каквото се и постига попосле между двѣтѣ държави, преди и презъ време на Берлинския конгресъ, свиканъ по причина на войната вече между Русия и Турция и, който даде Босна и Херцеговина на Австро-Унгария, а Сърбия бѣ наградена съ българска Морава и Моравско, като бѣ атакувала още несвободна България! При това общо политическо положение въ Европа, пѫтьтъ на Русия е отворенъ срещу Турция, срещу обединена въ нея България. Остава сега, следъ даденитѣ предпоставки и условия за тази война, да се намѣри истинската причина въ самата Турция, за да се обяви войната. И въ туй отношение почвата е прекрасно подготвена, колкото и да липсватъ данни и документи до сега, за една руска провокация на несвоевременното избухване на възстанието презъ априлъ 1876 г. Но тѣзи данни и тѣзи документи не сѫ въ интереса на руската дипломация, да излѣзатъ на бѣлъ свѣтъ. Тѣ не сѫществуватъ писменно. Обаче, тѣ се чувствуватъ, тѣ се носятъ въ въздушната атмосфера, тѣ се виждатъ логично, ясно, въ царящата тогава политическа психология. Тѣ се четатъ, като написани, отъ всѣки, който задълбава съ разума си до тогавашното настроение въ България, въ историяти на Априлското възстание и въ голѣмата му историческа прелюдия на възстание. Тази история, колкото и да е „окаменяла", все пакъ има своята жива душа въ себе си; колкото и да се е обърнала вече въ единъ митъ, събитие минало, легендарно, споменъ, все пакъ въ нея диша българска кръвь, въ нея царн българска душа, въ нея сѫ погребени български надежди, нереализирани точно и както трѣбва български мечти и блѣнове. Възстанието пропадна, възстанието свърши катастрофално, възстанието бѣ злополучно. Но то бѣ българско, национално, на мизийци, тракийци и македонци, участвующи въ него съ кръвь, душа, срѣдства и трепети, а сжщо, страдания и ужаси, безразлично кои кжде взеха участие въ него съ храбростьта на човѣшкия си само организъмъ.

Русия го искаше туй възстание. То й трѣбваше за целитѣ — искаше го тя, въпреки неговата неподготвеность, искаше го тя, въпреки истинскитѣ национални български интереси, единъ день, чрезъ едно голѣмо възстание или революция, българитѣ сами да си получатъ свободата, за да нѣма нужда другъ да се мѣси и подъ предлогъ, че ги освобождава, но да ги пороби и завладѣе, както турцитѣ ги владѣятъ . . . Тукъ, въ страхотията и тъмнината на възстанието, напримѣръ, се пита всѣки, който иска да надникне въ дълбочинята на истината около него, где лежи тайната въ лъжата на Стоянъ Заимова къмъ Хр. Ботевата чета, че ужъ я чакатъ вратчани и народа, да бърза последната, а въ сжщность народътъ не е знаялъ нищо до избиването на четата, че Вратчанскиятъ революционенъ окржгъ не е знаелъ за дохождането на тази чета... Тукъ въ тази тайна лежи и преданностьта на Ст. Заимова къмъ рускитѣ паметници въ България, особено въ Плевенъ, издигнати въ името на руската кръвь въ България за „свободата й“. Но както и да е.

Сега именно, независимо отъ причината, която диреше руската политика, за да завоюва България отъ Турция, причина въ възстанието, тя заема още спрямо България и едно политико-историческо положение, построено на психологическата основа, че тя, именно Русия, носи щастието на тази България въ робството й. Тя съ хвалбитѣ си, че е водила въ миналото много войни срещу Турция само за благото и и свободата на българитѣ, което фактически българитѣ въ робството си и въ малката си политическа културность, благодарение на двойното си робство, не могатъ ясно да преценяватъ, и че други сж били причинитѣ, както за тѣзи войни, така сжщо и за тѣхнитѣ неуспѣхи за „българското освобождение“ — сполучва да се нагоди, въ всѣко отношение, къмъ България, както България на Бориса и Симеона въ края на IX столѣтие къмъ Македония, при Византия, като наредъ съ Св. Св. Кирилъ и Методий имаше и единъ тѣхенъ ученикъ, една велика и мощна фигура на българската просвѣта, който по-после имаше съ стотици и хиляди свои ученици въ Македония, а именно Св. Климентъ Охридски (886 г.). Но тогава вече имаше и българска кръвь въ живота на „македонцитѣ“. Тогава и до тогава българитѣ бѣха воювали съ вѣкове срещу Византия. Тѣ владѣеха вече Македония, която доброволно искаше Българското царство, българската култура и култъ. Българитѣ сега, следъ Екзархията, по необходимость се обрщатъ къмъ руската култура и църква, но не къмъ рускиятъ култъ, тѣ си иматъ сжщиятъ култъ, тѣ сж го дали на руситѣ заедно съ културата си, а само за църковнитѣ предмети на руския култъ. Руска кръвь нѣма въ България, освенъ кръвьта на падналитѣ въ войнитѣ руски войници срещу турцитѣ. Турция зае Византия и България. България се издига надъ Византия, сега Русия иска да заеме Турция, да се издигне надъ нея, но чрезъ поробването на България отъ пределитѣ на Турция. Къмъ тази Русия България не може да се нагоди, както нѣкога се нагоди и приспособи къмъ нея Македония. Но туй сега ще го постигно хитро и насилствено Русия. Хитро: тя е пратила въ България учители въ гимназии, панславянитѣ сѫ пратили много служители вѫ свръзка съ учебното дѣло и църква на България, следъ създаването на Екзархията. Тѣ приготовляватъ и българската история, подъ „славянски", „панславянски" знакъ и флагъ, която излиза или по-добрѣ се печати въ момента на Руско-турската война (историята на Иречека, ако не е нуждно да споменемъ и тази на Дринова, и тази на Юрий Венелинъ „Веда словенахъ" и пр.). Туй е историческа наука, подъ ореола на „славянството и панславянството", безъ да говоримъ за други науки въ списания — „Браилското периодическо списанио" и др. Въ тѣхъ, въ всички, все има постоянно нѣщо панславянско, подъ духа и рѫководството на панславизма, който иска да изкара българскитѣ царства „славянска" филияла на „славянщината"... Но при все това не сѫществува една истинска „руско-българска национална кръвь" — и въ туй е злото за Русия, да не може да постигне „освободителната си задача" за България, независимо вече и отъ други причини, които следватъ сами по себе, но за тѣхъ по-нататъкъ въ тази книга. Русия можеше да дава орѫжие и муниции тайно на българитѣ, а даже и парични срѣдства, контрабанда, по разни пѫтища, но едно не можеше да имъ даде: „руско-българска национална кръвь", съ която да предприематъ тѣ възстанието, за да ѝ послужи то за главна причина по-нататъкъ за войната. Тя бързаше съ туй възстание, нейнитѣ привърженници въ България го предадоха, за да излѣзе то несполучливо, но непремѣнно да настѫпятъ турскитѣ звѣрства и жестокости, за да се намѣси Русия, — непремѣнно да се намѣси!... Както и стана. О, тежка е тукъ и отъ сега вече българската сѫдба и българската история! Българитѣ преживѣха двойното робство на турци и фанариоти, освободиха се отъ последнитѣ, иматъ си Екзархия, предстои имъ да се освободятъ отъ турцитѣ сега, но не когато туй го поиска руската политика. Тѣ преживѣха двойното си робство обединени. Тѣ ще получатъ, чрезъ несполучливото си възстание и по силата на несполучливата, макаръ и инакъ победоносна, руска война своята свобода, но отъ други, за да стане самата Русия причина за разпокѫсването и разединението на българитѣ, на България. А туй е най-голѣмото и най-жестокото руско престѫпление спрямо българитѣ и България, като и нѣщо повече, тя способствува за разпокѫсването на българитѣ и земитѣ имъ: да взематъ отъ обединена България подъ турско робство Сърбия — Българска Морава, а Ромъния — Добруджа...

Когато Василъ Левски напустна Букурещъ още въ 1869 г., когато той се отказа отъ панславяникия български революционенъ комитетъ въ Букурещъ и отъ революционния му вестникъ, издаванъ отъ Л. Каравелова, той реши да създаде истински български революционенъ комитетъ въ самитѣ предѣли на България. И го създаде. Той намѣри почва за това въ родната си земя. Той я кръстосваше и образуваше революционнитѣ комитети навсѣкжде: и въ голѣми, и въ малки градове. (Вижъ подробности въ книгата отъ сжщия авторъ: „Василъ Левски и епохата му"). Тамъ, гдето срѣщаше отказъ за срѣдства и оржжие, той заплашваше. Естествено, българитѣ отъ България, отсамъ Дунава, въ Турция, знаеха, че сжществува революционенъ комитетъ въ Букурещъ. Въ съзаклятническо-революционнитѣ срѣщи на Левски и помощницитѣ му, за образуването на комитетитѣ и организациитѣ имъ, не може да има никакво съмнение, винаги е ставало дума за букурешкия революционенъ комитетъ и сж ставали запитвания и доброволни разяснения отъ страна на Левски, защо вжтрешната българска релолюционна организация и комитетъ не вървятъ заедно съ букурешкия български революционенъ комитетъ. Той — Левски — е обяснявалъ причинитѣ. Най-главната, разбира се, е била тази причина, че букурешкиятъ комитетъ не е народенъ, не е националенъ и по неговитѣ изрази, на Левски, не се грижи за „честната и светата българска свобода", а служи на чужди интереси: панславянски, руски. Той е говорилъ за по раншнитѣ възстания въ България на воеводитѣ Филипъ и Панайотъ, показвалъ е писма отъ тѣхъ, че четитѣ и възстанията се искатъ отъ Русия, следователно, за руски цели въ България, срещу Турция, но което е опасно сжщевременно за самата България. Предъ тази велика истина за българското предстояще възстание за свобода на България, изнесена отъ Василъ Левски, разбира се, истинскитѣ български патриоти и борци сж цалували съ охота и револверътъ, и кръста, и Евангелието на съзаклятието и сж ставали привърженници на Левски, защото и тѣ мислятъ като него. А тѣзи привърженници и този духъ на чистата българска свобода и революция обладаватъ и хиляцитѣ ония българи, които сж били въ контактъ съ великия апостолъ Левски. Въ него тѣ сж виждали чистотата на българското освобождение, а той въ тѣхъ реализиране на дѣлото, на чистата българска „света свобода". Значи, въ организирането на българската революция срещу Турция чистиятъ български свободолюбивъ националенъ духъ намира и решава, че Русия нѣма работа въ неговото велико замислено дѣло, понеже е опасна съ намѣсата си за чистата българска свобода. Тѣ намиратъ още и се наематъ сами да изнесатъ освободителното дѣло, чрезъ организиране и подготвяне на народа. Разбира се, ако дойдатъ нѣкои непредвидени събития, които да услужатъ още повече на светото имъ дѣло, но безкористно, то тѣ сж толкова повече добре дошли.

Тайната революционна организация на Левски срещу Турция се простираше въ цѣла България — отъ Дунава до Бѣло-море, отъ Черно море до Сърбия и Албания. Всѣкжде, разбира се, е нѣмало още комитети, но духътъ на нацията е зрѣлъ за създаването на комитети, и тѣ единъ подиръ други поникватъ и обхващатъ на длъжъ и на ширъ, тайно, цѣла България, фактически. Българскиятъ духъ, по отношение на революционния комитетъ, вжтре въ България, а не въ Букурещъ, е най-отлично настроенъ. Той сега зрѣе постепенно, бързо, за да присъедини всички патриоти къмъ революционнитѣ организации. Но той е и внимателенъ, защото има не само опасни българи, като панслависти и русофили, но преди всичко гърци и турци въ страната, първитѣ останали отъ вѣкове, при българската свобода, или погърчени българи отъ времето на турското робство и при елинизирането на бълъгритѣ презъ XII столѣтие, както и напоследъкъ отъ фанариотитѣ. А турцитѣ, настанени искуствено и по силата на господството имъ въ България, даже и между чиститѣ български градове и села: турци, черкези, татари и др. — всички мохамедани. Тѣзи именно тайни революционни организации нѣколко години следъ смъртьта на Левски ще предприематъ революцията. Срѣдногорското възстание ще избухне първо. Срѣдногорското население въ България има голѣми връзки, търговски особено, занаятчийски и др. съ Цариградъ. То е отдавна духомъ най-годно и най-подигнато, неелинизирано иначе, поради самата си органическа и божия природа. То е готово вече въ 1876 г., наредъ съ босненското възстание, безъ връзка обаче, на 1 май, да избухне, да започне. И чистотата въ неговото дѣло се отразява и откроява въ неговото „черешово топче“ — дървенъ топъ, направенъ отъ чистия български революционенъ гений, за да се види ясно и категорично, че нѣма чужда намѣса въ туй дѣло, нѣма истински топъ, нито отъ Русия дошълъ тайно, нито отъ Турция, откраднатъ, отъ войската. Това топче гръмна, обаче, преди 1 май. Възстанието е издадено и предизвикано безъ време, за да бжде немилостиво потушено и задушено отъ турскитѣ войски. То бѣ повалено въ кръвьта и пожарищата на Срѣдногорскитѣ градове и села.

„Черешовото топче“ е дървено, отъ черешово дърво направено: поставенъ лафаетъ, обкованъ съ желѣзни обръчи, на остьта, дървена, на две дървени колелета. Това е върхътъ на най-наивното изобретение, на най-чистото, върхътъ на чистотата му, българско национално възстание, въ единъ отъ центроветѣ на поробена България. Че това възстание е имало патронни, чакмаклии и явзалии пушки и др., и пищови, въ туй не може да има никакво съмнение; че то е имало планъ, позиции, дисциплинирани революционери, началници и подначалници, лѣкари, куриери и пр., и въ туй не може да има никакво съмнение; че то е трѣбвало да бжде обявено въ свръзка съ много други революционни пунктове, и това се знае, но че то е било тайно издадено за деньтъ на избухването му — туй показва преждевременното му избухване, а именно 20 априлъ ст. ст., вмѣсто 1 май ст. ст. Обаче, сега, най-любопитното и най удивителното е, че то, тукъ, въ този пунктъ, има едно дървено топче, което се пълни отъ гърлото си съ барутъ и куршуми и че това дървено топче е било изпробено предварително въ стрелба, като е дало добри резултати!.. И тѣзи резултати обайватъ и подигатъ духътъ още повече на революционеритѣ, на стари и млади, на жени и деца. Подъ гърма и защитата на това топче, ще се прогласи революцията и свободата на българитѣ. И всички ония, които паднатъ въ бой за свобода, тѣ не умиратъ: „земя и небо, звѣръ и природа и пѣвци пѣсни за тѣхъ пѣятъ!“ Въ този духъ бѣ писалъ за Хаджи Димитъръ въ стихотворението си подъ сѫщото име революционерътъ-поетъ Христо Ботьовъ, само че въ единственно число, а именно: „Тозъ който падне въ бой за свобода, той не умира: земя и небо, звѣръ и природа и пѣвци пѣсни за него пѣятъ!“ Този Ботьовъ, който единъ месецъ по-кѫсно, на 18 май ст. ст., падна убитъ и разбитъ съ четата си въ Врачанский балканъ и той измаменъ и предаденъ... Срѣдногорското възстание, съ своето черешово топче, обхваща долината между Стара планина и Срѣдна гора, отъ София до Карлово, южна България (Тракия). А Вратца е съ своя балканъ въ северна България. Въ Ботьовата чета участвуватъ македонци, въ Срѣдногорското възстание сѫщо. Но не сѫ само тѣзи възстания, а станаха и други. Въ Перущица, Батакъ и др. села и градове — между Родопитѣ и Срѣдна гора въ южна България. Тѣ всички бѣха потушени отъ турскитѣ войски, все презъ май сѫщата година. Всичко това е повече отъ известно. И неговитѣ подробности не влизатъ въ съображенията ни за тѣзи редове тукъ. Повръщайки се на черешовото топче, ние ще кажемъ още следното: всѣки може да си представи при каква любовь, при какъвъ затаенъ дъхъ, при каква енергия и при каква ненаситна алчность за свобода, за освобождението на обединенитѣ българи въ Турция, но срещу властьта на последната, е то приготвено; при какъвъ пулсъ, при какъвъ трепетъ и при какви надежди, решителность и самоотверженость е то замислено и тайно изработено; при какво настроение на духъ и вѣра, при какво взаимно довѣрие на всички, които сѫ знаели за него, за пробитѣ съ него; при какви тайни шушукания, при съобщаването за него на другитѣ, невидѣлитѣ го: „за революцията има „топъ“, има „топове“, колосална революционна фантазия, опрѣна на една дѣйствителность — вѣра, решителность и борба до край за народното дѣло... Всички посветени въ дѣлото на революцията знаятъ за сѫществуването на туй „топче“, отъ гърлото на което ще изхвръкне българската свобода, както фениксътъ изъ пепельта, и ще разпери крилетѣ си надъ цѣлия български народъ, като задуши съ огъня и удара си турското орѫжие, турскиятъ истински топъ, и ще даде животъ на „мъртва“ политичееки България отъ петстотинъ години до сега! Ще я възкреси тази България, като ще се дигне камъкътъ ѝ — надгробна плоча, както ангелътъ махна надгробната плоча отъ гроба на Спасителя, за да възкресне Христосъ. Всѣки е зналъ, всѣки посветенъ въ тайната на тази революция, че когато гръмне „черешовото“ топче, ще започне българското освобождение, и никой отъ гърма му да се не бои, т. е. всѣки да бѫде готовъ на животъ и смърть за свободата на отечеството. О, колко е велико наистина туй революционно дѣло, съ туй „топче“, по наивностьта си, велико по чистотата си, като национално, и още по-велико, че българската нация е велика въ борбата за свободата си — та и като е нѣмала нужднитѣ срѣдства, модерни тогава, за борба срещу тиранина си, пакъ е измислила свои срѣдства, макаръ и детински, наивни, но въ великъ устремъ за права и право на свободенъ политически животъ. Наивностьта, вплотена въ вѣрата, енергията и смъртната решителность за борба, е смѣтала да уплаши противника си, да повѣрва той, че и неговия противникъ има наистина модерни топове за борба и че трѣбва да му отстѫпи и се не „шегува“ съ него. Надъ това величаво, неописуемо дѣло на българитѣ, обаче, се подигра руската завоевателна политика срещу Българиа, защото, ако турцитѣ го повалиха и потушиха туй дѣло, то то щѣше да се създаде отново и сигурно при втори или трети опитъ щѣше да сполучи, безъ Русия да се грижи за „освобождението“ на България!...

Априлското възстание въ България бѣ потушено: кърваво и жестоко потушено отъ турцитѣ. Четата на Хр. Ботьова бѣ разбита, воеводата убитъ. Въ Перущица и Батакъ сѫщо, но въ Батакъ изгорѣха много девици въ училището живи, отъ ордата на турцитѣ. Тамъ е върхътъ на българската невинность въ революцията, затрита жестоко, безчестена жестоко, клана жестоко и при това жива изгорѣна... Не е ли достоенъ този народъ за свободата, може да се попита цѣлъ свѣтъ, за да нѣма нужда той отъ друго робство, ново, отъ руското; за да нѣма нужда той отъ „освободителната, но завоевателна политика на Русия, която дебне станалото, събира войскитѣ си вече къмъ Турция още отъ сега... питила тя (Бисмарковитѣ мемоари) още въ 1875 г. презъ пролѣтьта, какво ще каже Германия, ако тя, Русия, обяви война на Турция (!?). Изгорѣлитѣ трупове, живи, на девицитѣ въ Батакъ, предадоха душитѣ си на Бога, въ името на българската свобода и му казаха: Господи, спаси България отъ сегашното ѝ робство, но я освободи и отъ новотъкменото ѝ... Пепельта отъ изгорѣлитѣ кости на децата въ Батакъ е истинската основа на днешната българска свобода, както и „очитѣ“ на Самуиловитѣ войници... за да нѣма право никой да се подиграва съ нея...

Жертвитѣ въ България, въ всичкитѣ ѝ части, следъ потушването на Априлското възстание, продължаваха при ожесточението на турцитѣ. Борбата бѣ страшна, неравна. И тѣзи жертви се нижеха въ затворитѣ, въ които попадаха съ хиляди, въ цѣла България и въ цѣла Турция — българи. Тѣ биваха избивани тайно, като кучета, тѣ биваха бѣсени, тѣ биваха изпращани на заточени въ Диарбекиръ, Въ Мала-Азия и др.; тѣ бѣха бити, терзени и пр., а близкитѣ имъ опропастявани, съсипвани, безчестени, терзани и мѫчени...

Ето сега, всичко туй е руската задкулисна цѣль. Русия има вече предлогъ да се намѣси за „освобождението" на България. Нейнитѣ вѣрни предатели, на Априлското възстание, а преди него и предъ турцитѣ — извѣстни сѫ, за да не споменемъ имената имъ, да се не възмутятъ падналитѣ жертви отъ гробоветѣ си отъ омерзение — свършиха юдинското си дѣло. (Тѣзи сѫщитѣ предатели въ 1885 г. — десеть години по-късно, безъ угризение на съвестьта си, пакъ искаха турската окупация за България, съ прошение до султана въ Цариградъ — но за това по-нататъкъ).

Турция разбра сега ясно, че я чака завоевателна война отъ страна на Русия, затова още презъ лѣтото на сѫщата 1876 г. побърза да даде политически права, чрезъ една конституция, на поробенитѣ, общо, въ нея народи. И тя бързо свика единъ искуственно създаденъ парламентъ въ Цариградъ, предъ който султанътъ тържественно заявява, че на империята му се дарява конституция, която трѣбва да се приеме отъ парламента. Но всичко туй бѣ единъ фарсъ, за да се отклони конференцията на Европа въ Цариградъ отъ турскитѣ жестокости, отъ които се заинтересуваха най-вече англичанитѣ, особено пловдивскиятъ английски консулъ. Но и конституцията и парламентътъ въ Цариградъ бѣха унищожени въ самия си зародишъ. Топове оповѣстиха тържествено всичко туй, но съ страхъ се разотиде парламента...

Сега е Англия на сцената, по жестокоститѣ извършени въ България. Гладстонъ, бившъ английски пръвъ министъръ, въ Англия, взема думата въ английския парламентъ, за да изтъкне, следъ потушената Срѣдногорска революция, водена отъ Георги Бенковски, попъ Груя, Ангелъ Кънчевъ и др. — все искренни и честни български родолюбци, и следъ Баташкото клане,—че турскиятъ варваризъмъ въ Европа не може да се търпи, варваризъмъ надъ невъоржжени и беззащитни хора, че онова, което стана въ Цариградъ, въобще казано отъ насъ, въ духа и мисъльта на Гладстона, съ играта около султанската конституция, игра завършена съ свалянето на Абдулъ-Азиса и замѣстването му съ новъ султанъ—Абдулъ Хамидъ (първиятъ султанъ отъ 1861 г. и убитъ сега, въ 1876 г., тъкмо по време създаването на конституцията, а вториятъ царувалъ отъ 1876 до 1909 г. — 1 мартъ ст. ст.). Гладстонъ се обяви въ полза на промѣната на положението въ Турция и въ полза на нещастнитѣ българи. Той бѣ шефъ на английскитѣ либерали и атакува остро правителството на консерваторитѣ, което мълчеше по събитията въ турска България. Очевидно, наредъ съ симпатиитѣ на Гладстона къмъ нещастнитѣ българи, наредъ съ идеята му въ защита на човѣшката цивилизация, той направи остра критика, по този случай, на консервативното английско правителство, за поведението и отношенията му спрямо турската власть надъ поробенитѣ българи въ Турция. По този начинъ той разклащаше моралнитѣ позиции на консерваторитѣ, разбира се, преди всичко, за свои партийни цели, не само предъ английското обществено мнение, но и предъ цивилизования свѣтъ, като го изкарваше приятель на варварското турско правителство. Отъ речьта на Гладстона и отъ поведението на либералитѣ, цѣлиятъ цивилизованъ свѣтъ въ Европа се възмути още повече отъ турскитѣ жестокости надъ българитѣ. Английското правителство, тогава на Дизраели, сталъ лордъ Бисконсфилдъ по-после, нѣмаше какво да възрази на Гладстоновата речь. Но при все това то си следваше пѫтя на английската политика, както винаги до тогава умно и трезво, въ името на върховнитѣ английски интереси. То замълча по събитията въ турска България, а даже и защити турската власть, но съ огледъ да даде възможность сега вече на Русия, да обяви война на Турция, за да бѫдатъ изтощени и двѣтѣ тѣзи държави, безразлично, коя отъ двѣтѣ ще бѫде победителка, за да вземе тя, самата Англия вече тъй наречената Източна политика (турско-рускитѣ отношения) въ свое разпореждане.

Голѣмата руска мечта, да обяви завоевателната си война срещу Турция рускиятъ царь, е вече на пѫть да се реализира, толкова повече, следъ несполучливото възстание, желано отъ руската политика, да стане то, но да не сполучи, и следъ особеното благоприятно положение въ Европа за тази война, при сѫществуващитѣ условия, каквито ги видѣхме. Но, за тази война Русия имаше още една причина, чисто вѫтрешна руска причина: нихилизмътъ, анархизмътъ и либерализма въ рускато земя се развиваха бързо — всички насочени срещу самодържавническата царска власть, феодализмъ и политическо безправие въ руската държава. За да бѫдатъ задушени тѣ, царската руска политика разчиташе на тази война: чрезъ пълниятъ ѝ успѣхъ, да се засили царската власть, сама сигурно разкаяла се, за реформата отъ 1860—61 г., съ която се премахна крепостничеството.

Въ 1877 г. започна вече войната между Турция и Русия, подготвена всячески още отъ 1876 г. отъ последнята срещу първата. Създадениятъ отъ турскитѣ кланета ужасъ въ България, сега се превръща въ внезапна радость, радость на едно още по-голѣмо отчаяние отъ положението, но радость на психологическото противоречие и на чувствителното промѣнило се внезапно състояние: „Ела зло, че безъ тебъ по-зло!“ „Ела Русийо, че безъ тебъ е непоносима Турция!“ Това бѣше психологически превратъ въ българската душа, въ момента, при обявяването войната на Турция отъ руския царь Александъръ II, съ манифестъ, издаденъ въ Кишиневъ. Естествено, при този превратъ въ българската душа, трезвитѣ български националисти сѫ предчувствували, какво може да излѣзе отъ тази война между Турция и Русия, макаръ че въ царския манифестъ се говори за освобождение на християнитѣ отъ турското робство. Европа е християнска. Тя не ще има нищо противъ туй христйянско освобождение на християни. Но отъ освобождение до освобождение има разлика. Въ манифеста не се казва, да се освободи и възстанови християнската българска държава, а се подразбира, да се освободятъ християнитѣ „българи“, тѣ сѫ и славяни, по руската политика на панславизма. А този панславизъмъ иска събирането на всички „славяни“ — християни въ една славянска държава, съ единъ славянски царь, въ една панславянска държава, съ единъ всеобщъ славянски царь — събирането, следователно на всички „славяни“, че макаръ по-рано самиятъ руски царь да е дѣлилъ Полша, „славянска“, съ неславянски държави и пр. Да се освободятъ „славянитѣ“-християни отъ Турция... и... да се присъединятъ по единъ или другъ начинъ къмъ „славянска“ Русия. Туй е потайна мисъль на руската „освободително“-завоевателна война. А моментътъ е повече отъ удобенъ, сега, за тази цель. Англия е безсилна. Германия е приятелка на Русия. Австрия ще пази неутралитетъ... Да му мисли вѫтрешно раздрусана Турция. А тя е и много по-малка отъ Русия, тя е населена съ разни християнски народи: българи, гърци, арменци и др., които всички ще съчувствуветъ на руситѣ, а не на турцитѣ. Нѣщо повече: самитѣ тѣзи християни, главно българитѣ, ще дадатъ живи бойни сили, чрезъ емигрантитѣ си, въ помощь на руската армия, за да каже самата руска политика на свѣта: ето, тѣ се биятъ наредъ съ моитѣ войници, съ рускитѣ войници, защото е вече едно за тѣхъ, българи ли сѫ, руси ли сѫ, когато се касае за „свободата“ имъ. А така и стана. Маса българи, и русофилски и чисто национално-български настроеви, известни подъ името „опълченци“ отъ тази война, се врeждатъ въ боеветѣ на тази война, въ самостоятелни дружини, за да пролѣятъ кръвьта си, за да прояватъ геройството си, за да дадатъ живота си, за да останатъ инвалиди и много нещастни, но горди и доволни, че сѫ изпълнили отечествениятъ си дългъ, дългътъ си преди всичко къмъ България, а не къмъ Русия.

Въ тѣзи „опълченски дружини“ или „отряди“, подъ командата на руски офицери, участвуватъ българи отъ всички кѫтове на българското отечество: отъ Мизия, отъ Македония, отъ Тракия, обаче не участвува нито единъ сърбинъ, като „славянинъ-християвинъ“, нито единъ гръкъ, като християнинъ. А за сръбската свобода, въ борбата срещу турцитѣ за Бѣлградската крепость отъ 1860—61 години участвува цѣлъ български легионъ, за гръцката свобода отъ 1827—29 г. участвуватъ много българи срещу турцитѣ, подъ своя команда...

Войната между Русия и Турция бѣ по темпъ съ ударъ страшенъ, съпроводена и отъ една люта зима, 1877—1878 г. Русия знаеше, че само сега може да земе по-голѣмата часть отъ Балканския полуостровъ и се настани въ Цариградъ, а Турция знаеше, че тази война е решающа за отиването ѝ отъ Европа и Цариградъ. Силитѣ бѣха неравни въ борбата, но енергията бѣ равна почти. Рускитѣ войски бѣха много по количество, но силата имъ не бѣ по-голѣма отъ упоритостьта на турскитѣ, които се бореха за живота и смъртьта на държавата си. Руситѣ влизаха въ боеветѣ за „Царя и за Бога“, турцитѣ за „Аллаха, Мохамеда и Падишаха“ (султанътъ). Още въ началото на войната, следъ като преминаватъ рускитѣ войски Дунава, последнитѣ срещатъ страшната турска упоритость при Гривица и при турската крепость Плевенъ. Тукъ рускитѣ войски сѫ озадачени, почти бити, за да поиска Русия помощьта на ромънската армия, която помощь наистина я дава ромънскиятъ кралъ Каролъ I. Така руската военна честь се спасява и при Гривица и при обсадата на Плевенъ, гдѣто Османъ паша, комендонтъ на плевенската крепость, се предава, за да се отвори пѫтя на руската армия презъ Стара планина за Тракия. Ромъния помага на Русия, защото я страхъ отъ нея — едно, и зашото — друго, ако тази руска война сполучи безъ нея, то тя може да бѫде опасна и за самата свобода на ромънитѣ, които, инъкъ, при успѣхъ могатъ да запазятъ самостоятелностьта си и при това отхвърлятъ окончателно турскиятъ си васалитетъ и получатъ пълната си самостоятелна независимость. На Стара планина руситѣ видѣха голѣма туска съпротива, особено при Шипченския проходъ, а още и при Стара-Загора — и на деветѣ мѣста, може да се каже, побѣдата я спечелиха българскитѣ опълченци. Тѣ се биха лъвски, биха се съ рѫце, безъ пушки и ножове, въ разярението си срешу турцитѣ, биха се съ камъни и дървета, при свършени патрони и при изпотрошени и изгубени ножове. Биха се съ ужасени души отъ умраза срещу вѣковното си робство, биха се тѣзи „опълченци“, събрани отъ всички български кѫтове, отъ поробена България, подъ черния турски режимъ, подъ свои знамена, и като спасиха честьта и на тъй нареченото „Самарско знаме“, което турцитѣ сѫ щѣли да отнематъ. Тѣзи опълченци, при Стара-Загора, при Шипка и другаде, спасиха руската военна честь, като съ храбростьта си дадоха побѣдата на руситѣ — на генералитѣ Гурко и Скобелевъ — въ единъ процентъ отъ седемдесетъ и петь на сто. И тѣ отвориха равнинитѣ, следъ като разключиха съ кръвьта си, съ коститѣ си, съ месата си, съ мозъцитѣ си, съ нервитѣ си, съ мускулитѣ си, съ нозетѣ си, съ очитѣ си, съ рѫцетѣ си, съ душитѣ си и съ сладкитѣ си викове по свободата за отечеството си, портитѣ на сѫщитѣ равнини при Стара-Загора и Шипка, за да тръгнатъ вече като побѣдители, следъ бѣгащитѣ турци, руски войски. .. Това е истината за рускитѣ побѣди срешу Турция отъ 1877—78 г. Центърътъ на тази истина е голѣмата българска храбрость на малкото бойци българи при голѣмото руско военно количество. „Свободата“ на България отъ Санъ-Стефано, предъ стѣнитѣ на Цариградъ, я извоюваха българитѣ въ по-голѣмата ѝ часть, но си я присвоиха руситѣ, като свое дѣло, за да игнориратъ по-нататъкъ опълченцитѣ... „децата“ на робскитѣ вѣкове, като борци за свободата на България, която я организираше сега духътъ на левски.

Руската „освободителна война“ за България има сега още двѣ страни. Едната е, че чрезъ нея се разори България материално, до неописуемость. А другата е, че отъ тази война сѫщата България, следъ петстотингодишното си обединено сѫществуване, при управлението на турцитѣ, сега, ще се разпокѫса и много нейни части ще понесатъ горчиви и черни дни, може би, по-горчиви и по-черни, отколкото при турцитѣ, безъ, разбира се, да се съжалява за турското управление, рижимъ и тирания, отъ който и да било българинъ.

Когато Русия обяви войната на Турция, съ обектъ Дунава—България, естествено, Турция праща войскитѣ си презъ Тракия и Мизия за Дунава, като при това и засилва военнитѣ си гарнизони не само съ цель да пазятъ реда, но и да събиратъ реквизиции — храни и всички потрѣбни материяли за войната, главно въ българска Македония. Тъй че, поставена цѣла България въ военно положение, тя отъ единия до другия си край трѣбваше да понесе този военно-обсаденъ режимъ, при ожесточението му срещу българитѣ, заради които се води тази война. Българитѣ бѣха материално ограбвани, обирани по всички линии — храни, добитъкъ, дрехи, фуражи, пари и пр., но безъ да имъ се плаща нѣщо отъ турската военна власть. Тѣ бѣха поставени подъ страшенъ тероръ и насилие, въ тероръ и на честьта си... Върнали се назадъ отъ Дунава, вследствие настѫплението на руситѣ, турцитѣ го удариха вече на явни разбойнически грабежи и пр. надъ българското население, по всички линии... „Всичко взематъ—грошъ не даватъ“, е казвало населението, когато е бѣгало то предъ тѣхъ, за да спасява живота си. Оголено и ограбено, това население е напущало домоветѣ си, за да бѫдатъ последнитѣ опожарявани и унищожавани, но и при това и много пеленачета и по-голѣмички деца изоставяни по пѫтища, полета и гори, въ ужасъ отъ страхъ, отъ майки и родители — и, немилостиво избивани и клани, последнитѣ, че и децата... Ето туй е чудовищната картина на това пълно и всестранно българско разорение въ името на тази руска „освободителна“ война за България, свободата на която вече я изкупва потушеното възстание въ 1876 г., избититѣ и изгорени девици въ Батакъ, „опълченцитѣ„ дали победата на руситѣ надъ турцитѣ — „опълченцитѣ“-българи, продължители на революционното дѣло на Левски, Ботьовъ, Бенковски и на всички искренни родолюбци и националисти, които не сѫ нито руси, нито панслависти, нито русофили, за да стане България руска, при фалшивата руска война за свободата ѝ, а да си бѫде България българска, чисто българска независима България!

Ако не бѣше руската война, казватъ нѣкои, България нѣмаше да види свободата си... До колкото е туй вѣрно и до колкото се то съгласява съ истината, то толкова по-вѣрно е, че ако не бѣше руската война срещу Турция, България нѣмаше да бѫде нито разорена, нито разединена, а и войната я спечелиха българитѣ, въ Руско-турската война, при замисълътъ на руситѣ да поробятъ България, чрезъ тази своя „освободителна" война. А и какво остана свободно българско, вследствие на тази война, освенъ онова, което се нарича княжество България, въ рамкитѣ на Мизия отъ цѣлокупна България, преди всичко по султанския ферманъ за Българската екзархия? Поне туй княжество, съ своето страдание, чети, възстания, революции, кланета, обири, пожари и опълченска храбрость не си ли го сами извоюваха българитѣ, абстрахирано, отъ руската война срещу Турция?!.. Който не вижда тази истина — не вижда Бога и не вижда душата и съвѣстьта си, като чисти, като чисти българска душа и съвѣсть..

Русия бѣ видѣла голѣмата мѫчнотия на войната, затуй още презъ самата нея бѣ сключила тайни решения и съ Австро-Унгария и съ Англия. Тя наложи само въ името на тѣзи тайни решения мирътъ на Турция — Санъ-Стефанска България — по границитѣ напълно на фермана за Българската екзархия, но при условието, тя да вземе ромънска Бесарабия и компенсира Ромъния съ българска Добруджа, а на Сърбия, която се бѣ нахвърлила въ Босна въ 1876 г., да даде Морава и Моравско — българска Морава. И всичко туй тя го направи въ името на „българското освобождение", чрезъ тази война... доброволно и подъ натискъ... Доброволно, усѣтила слабостьта си вече презъ време на войната, че могатъ сега други държави да я изгонятъ отъ окупиранитѣ отъ нея турски (български) земи,—подъ натискъ, че тя не може да владѣе България и да има Цариградъ подъ свой режимъ. Това разказватъ всички дипломатически документи, това се вижда отъ берлинскитѣ протоколи по решенията на Берлинския конгресъ отъ 1878—79 г.; туй се вижда и отъ австрийскитѣ и английскитѣ документи, вижда се и отъ книгата на първия турски делегатъ въ Берлинъ — Кара-Теодори паша... „Да живѣе свободна България", викаха българитѣ, но тѣ почувствуваха и разпокѫсването си, и разиденението си, чрезъ тази война, която завърши съ фаталния за тѣхъ, но, главно не срѣщу тѣхъ, а чрезъ тѣхъ насоченъ срещу Русия протоколъ на Берлинския конгресъ. Руската окупация на България е пълна, руската панславянска политика: военна и руски министри и губернатори (отъ тѣхъ и българи) въ България продължава, презъ време и следъ ревизията на мирния договоръ между Русия и Турция, сключенъ въ Санъ-Стефано на 19 февруарий, 1878 г. ст. ст.

Англия вижда сега моментътъ за настѫпилъ, за да нанесе на Русия ударътъ си, и да опомни сигурно българитѣ, предпочели руското зло предъ турското, викайки: „Да живѣе рускиятъ царь, да живѣе освободительтъ царь! Да живѣе Русия! Да живѣе дѣдо Иванъ!..“ Тя, Англия, поиска ревизията на Санъ-Стефанския договоръ, съ самото съгласие на Русия, тайно, за да се не компроментира последната открито предъ „християнитѣ“ въ Турция... За това се свика Берлинскиятъ конгресъ. Той не ще даде България формално на Русия, но тя сега, въ този моментъ, я държи окупирана фактически, а сѫщо е „окупирала“ и морално-политическиятъ ѝ духъ...

Англия и Германия — лордъ Биконсфилдъ и князъ Бисмаркъ, поддържани отъ Австро-Унгария, разпокѫсаха България на петь части, съ съгласието на Русия, предварителното ѝ съгласие, колкото тя чрезъ Горчакова и да се показа неотстѫпчива и огорчена отъ този конгресъ. Разпокѫсаха я, първо, защото се бояха, че тази България, обединена още, но при това и свободна, следъ войната, може да стане въпреки всичко „доброволно“ руска — руска „Задунайска губерния“..., което е опасно и за Англия, и за Австро-Унгария, че и за Германия, последнята въ зората си, сигурно, замисълътъ си, да поведе единъ день и ориенталска индустриално-стопанска политика, а не само за туй, както казахме по-горе, да си спечели, чрезъ английското приятелство и колонии. Тѣ я разпокѫсаха, като че ли искаха да кажатъ: „Свободно българско княжество най-напредъ, ядро, около което въ бѫдеще да стане истинското българско обединение, съ чисто български срѣдства и сили, само и само да се махне Русия отъ България. Туй княжество е извоювано до сега само отъ българитѣ, като се вземе предъ видъ всичко, що тѣ направиха за свободата му преди и презъ време Руско-турската война.

Турската култура и култъ бѣха премахнати отъ свободното българско княжество Мизия, чрезъ Берлинския конгресъ; но не се допущаше отъ последния и руската култура и култъ — официално. Тракия — южна България остана васална подъ турската власть, съ свой губернаторъ, назначаванъ отъ султана. Моравско се даде на Сърбия, по искането на Русия. Добруджа се даде на Ромъния, защото Русия ѝ взе Бесарабия, за да си плати разноскитѣ по войната... съ българска земя и население!... А, а... Македония се остави подъ Турция, като турска провинция, при условие, че въ нея ще се въведатъ голѣми реформи, по силата на чл. 23 отъ протокола на Берлинския конгресъ.

Така сега е повече отъ ясно, какъ тази „освободителна“ война донесе разпокѫсването и разединението на цѣлокупна България... Англия би Русия, чрезъ разпокѫсването на България, но чрезъ туй разпокѫсване, тя заедно съ Германия и Австрия спаси България отъ второто ѝ робство, руското... Англия би Русия, която носѣше „свобода“ на България, а въ сѫщность имаше пъклени планове срещу нея, като даде въ действителность Добруджа — „славянска“ Добруджа на ла-

тинска Ромѫния и „славянско“ — българско Моравско на
„славянска“ — сръбска Сърбия. Finis!...

Понеже нашата главна задача, чрезъ тази книга е, да
внесемъ свѣтлина върху общата участь на Македония отъ
десети вѣкъ до сега, а именно, че тя е участьта на цѣло-
купна България, т. е, развивала се е културно, дала е кул-
тура и духовна и материялна заедно съ Българското цар-
ство и на Българското царство, станала е по кръвь и култу-
ра българска, и че никога не е била ни гръцка, ни сръбска
следъ създаването на Българското царство на Балканския
полуостровъ и че колкото пѫти тя отъ обятията на туй цар-
ство и заедно съ него е попадала въ чуждо робство, то тя ни-
кога, никога не е помислила да бѫде чужда на българизма
си, на българитѣ и общата българска сѫдба. Въ името именно
на туй освѣтление за Македония, ние предприехме нѣколко
отклонения, за да се види особено презъ дългото турско
робство и до „освобождението“ на България, що е прежи-
вѣлъ, изпиталъ и направилъ българскиятъ народъ въ сѫще-
ствуванието и въ живота си, органически, култово и култур-
но, какъ е страдалъ той, но не безнадежно, подъ робството
и кои сѫ били опоритѣ му и стѫпкитѣ му за получаване на
нова свобода. Турция иска да има, туй е въ реда на общата
политическа история на народитѣ, вѣчно подъ свое робство
българитѣ, тя е изгубила Сърбия и Гърция на Балканитѣ,
може да изгуби и Босна и Херцеговина, но Албания, Маке-
дония, Мизия и Тракия най-мѫчно ще изгуби, особено тритѣ
последни, които сѫ предградието на столицата ѝ, въ евро-
пейската ѝ часть на империята. А тъкмо тѣзи три части,
които съставляватъ отъ вѣкове българското единство — на-
родъ и нация, тя е прошарила съ много турски заселища, за
да ги парализира, въ случай на смутъ, бунтъ и революция.
И туй Турция продължава да го прави и въ усиления си
темпъ на упадъка... Но именно сега, срещу Турция, която
държи толкова много вече на европейскитѣ си владения отъ
нѣколко вѣка до сега, и срещу България, въпрѣки вѣков-
ното право на цѣлокупния български народъ, само той да
претендира надъ земитѣ си подъ турско владичество, има
единъ новъ претендентъ, който иска безъ всѣко историческо
право — и срещу Турция и срещу България, да унищожи
и пороби последнята, и чрезъ нея да разруши и завладѣе не
само европейска Турция, но, сигурно, и азиатска. Това е Ру-
сия! Тази Русия води последователно войни въ този смисълъ
срещу Турция, тя лицемѣри спрямо българитѣ: съ пансла-
вянство, съ християнство, съ всичко; указва имъ даже и ли-
цемѣрни, неискрении и фалшиви помощи, бута ги въ борбата
срещу Турция, когато тѣ и безъ нейното желание се органи-
зиратъ и борятъ, за да намѣри най-после предлогъ да воюва
още единъ пѫть и откѫсне главата на България отъ много-
главия турски държавенъ трупъ или организъмъ и я по-

стави за винаги въ торбата на своята многородна, пъстрородна, не чисто национална държава и излѣзе на Срѣдиземно море, ужъ побила християнския кръстъ въ турския Цариградъ. Тя искаше по този начинъ да играе ролята на папата надъ християнитѣ въ Ориента, но само спрямо православнитѣ християни, а бѣ забравила, че католицитѣ християни отъ западна Европа се отдѣлиха отъ папската политическа власть въ свои политически държави... Тя искаше „свободата“ на българитѣ (собствено на християнитѣ — но не българитѣ), а не даде до тази война свобода на християнитѣ, намиращи се въ предѣлитѣ ѝ: поляци, курландци, литовци, украинци и пр. и пр. Нѣщо повече: грабна отъ Ромъния Бесарабия, въ която имаше съ стотици хиляди българи, а даде на Ромъния българска Добруджа. Подкрепи разбойничеството на Сърбия, да овладѣе българско Моравско и т. н.

Предъ видъ сега на всичко туй, що изнесохме и обяснихме до тукъ, въ името на истината, ние намираме още, че около Македония, като сжществена часть отъ България, както и около борбата на Русия за „освобождението“ на българитѣ и България, има пъстра фалшива литература: стихове-поезия, проза, история и пр., а дори и материални паметници, които трѣбва не само да се премахнатъ, не само логично — научно да се унищожатъ, но и фактически да се премахнатъ, както туй сж направили всички нации въ историческия си битъ, съзнали грѣшкитѣ си и самосъзнали се въ себе си, като истински нации. Напримѣръ: чехитѣ неотдавна унищожиха много чужди памятници въ себе си. И само тѣ ли? Срамно е за българския народъ да има за чужденци памятници колосални въ себе си, а за Бориса, Самуила, Св. св. Кирилъ и Методий, за св. Климента Охридски, за Самуила, Калояна, Иванъ Асена, за Шишмана, за хайдуцитѣ, за възстанията, за Априлското възстание, за Паисий, за Неофитовци, за Софроний и пр. и пр. — за Баташкото клане и за бѣсилкитѣ и пожарищата си да нѣма такива!... Заблудата е наивна, но тя още не е престжпна. Нацията българи върви напредъ. Тя трѣбва да даде всѣкиму своето, като види, съзнае, разбере и удовлетвори своето...

Изгонена чрезъ Берлинския конгресъ отъ Турция, собствено отъ България — Мизия, Тракия и Македония, Русия обаче упорствува да си отиде... тая сжщата Русия... „освободителката“... на българитѣ... станала причина за разпокжсването и разединението на „българитѣ“ и на България, обединени въ вѣковетѣ на българскитѣ царства и турското робство, обединени по кръвно смѣшение — женидби, духъ, географическо и климатическо положение, войни, походи, борби, тържества, церемонии, култъ за живи и умрѣли, култура за развитие на изкуствата, строителство, стопанство и пр. Обединени по силата на събития: движения, размѣсване, преселения, както днесъ „македонцитѣ“ въ България, отъ Изтокъ на Западъ и обратно, отъ Северъ на Югъ и обратно и пр. и пр. — „българи“ — македонци, славяни, българи — българи. И тѣзи българи сѫ само на Балканския полуостровъ отъ Александъръ Великий до днесъ. Други нѣма съ тѣхната кръвь и духъ. Тѫй е българското племе. Неговитѣ дѣди и бащи сѫ разни. Тѣхъ трѣбва да диримъ и изучаваме отъ любопитство и научно, но „Българското племе“ е едно. То е днешното: отъ македонци, славяни и българи. Нека се проникнемъ само отъ тази идея...

СЪЕДИНЕНИЕТО И СРЪБСКОТО ПОРАЖЕНИЕ.

Берлинскиятъ конгресъ, както казахме, изгони Русия отъ България и Турция, обаче, тя си отиде само отъ Турция, като й отне нѣкои провинции, и отъ Ромъния — Бесарабия, ала отъ Северна България, сега княжество, както и отъ Южна — сега турско губернаторство, тя не искаше да си отиде лесно, възъ основа на казания конгресъ, толкова повече, че той й остави само временно въ разпореждане организирането на българската армия и законодателното, административното и сѫдебното устройство. Финансовото сѫщо. Полицейското сѫщо. Само по себе се разбира, че още презъ време на самата война, презъ време на примирието и до края на Берлинския конгресъ, Русия организираше по своя система, по свое разбиране и по свой политически планъ всестранно българската държава, новата нейна „Заддунавска губерния“. Българското княжество получи за князъ единъ любимецъ на царь Александра II, съ името князъ Александъръ Батенбергъ, по фамилия нѣмецъ, отъ Хесенското херцогство, роднина на руската царска фамилия, следъ решението на конгреса. Южна България — единъ турски губернаторъ, християнинъ, обаче, именно „князъ“ Богориди, по произходъ българинъ. А Македония — Македония остана подъ разпоредбата на турската власть, съ нареждане, по чл. 23 на Берлинския договоръ, да получи реформи, т. е. да се привлекатъ въ управлението й и българитѣ—християни, като чиновници, въ полицията, сѫдебното дѣло и пр. — нѣщо, което се не изпълни по-нататъкъ никога отъ турското—султанско правителство. По решението на Берлинския конгресъ, васалното на Турция, не на Русия (изгубена руска мечта, сигурно!), българско княжество трѣбваше да се устрои въ духъ и наредби за държавно управление: конституционно-монархически, съ парламентъ, съ основенъ законъ, — законодателно тѣло. Около тази конституция именно и при този князъ, понеже за единъ чисто руски князъ рускиятъ планъ пропадна, Русия поведе открита борба съ българското политическо-обществено мнение. Въ Търновското Велико българско народно събрание, т. е. въ старата българска столица Търново, понеже сега нова столица е градъ София, центъръ по мѣстоположение на цѣлото българско племе, — рускитѣ домогвания около изработването и приемането по конституцията, формулирани и представлявани отъ единъ руски князъ и задкулисната руска политика и пропаганда пропадатъ. Представителитѣ на българския народъ разбраха голѣмото значение на Берлинския конгресъ за участьта на България, въобще, за това се опомниха въ момента отъ русофилството си и се противопоставиха, съ болшинството си, противъ казанитѣ домогвания. Тѣ, тѣзи представители, наложиха днешната българска конституция, копие на белгийската или друга (туй не е вижно), съ която отхвърлиха управителната царска руска самодържавна система, като направиха българскиятъ народъ въ държавно-политическо отношение господарь на себе си, чрезъ изборната и законодателна власть на самата си либерално-демократическа конституция, като цѣлата власть въ страната изхожда и принадлежи на народа, чрезъ Великото му народно събрание, на което е подвластенъ и държавниятъ глава, и на обикновеното си Народно събрание, на което е подвластенъ министерскиятъ кабинетъ или съветъ, съ цѣлата си законодателна, управителна, сѫдебно-административна и пр. инициатива. Князътъ назначава министритѣ, но Събранието може да ги бламира или изгони, чрезъ недовѣрието си. Българската конституция гарантира на всѣки български гражданинъ неприкосновенностьта на личностьта му, на жилището му и на имота му. Туй е именно въ разрѣзъ и съ турския и съ руския до тогава режими. Всѣки българинъ има право да бѫде избираемъ и избиратель въ парламента и за парламента, задължително служи въ армията и пр. Въ тѣзи постановления и тѣхнитѣ форми се кристализира българската свобода и държава, която по-нататъкъ се управлява по силата на отдѣлни закони, изработени възъ основа на конституцията. Князътъ управлява, но не отговаря. Той управлява, чрезъ министритѣ. Всѣки български гражданинъ има права и задължения. Въ Турция и Русия туй не е така. Султанътъ и царьтъ управляватъ неотговорно, своѐволно. Гражданитѣ на Турция и на Русия иматъ само задължения, а нѣматъ права — политически. При това тѣ сѫ роби на разни феодали и пр.

Берлинскиятъ конгресъ, само по себе се разбира, въ протокола му за създаването на двѣтѣ българии — северна и южна, третира и въпросътъ за имотитѣ на чуждитѣ поданици, сега, въ тѣзи две новосъздадени държави, макаръ и различни по устройство. Южна България, като турско губернаторство, но съ българско самоуправление, съ свое областно самоуправление и парламентъ, въ крайната си точка на управление стига до султана. Нейна „столица“ е гр. Пловдивъ. Въ своето управление, съ своитѣ български министри, съ нови български закони, възъ основа на органическия си уставъ за управлението си, има свое областно българско събрание за решаване на въпроситѣ. Въ тази българска область, разбира се, покрай запазенитѣ турски закони и тѣхното изпълнение, областното събрание е въ връзка и съ онова, що става въ княжество България, и по „неволя“ то не гласува разпоредбитѣ си въ духа на законитѣ и разпредбитѣ на княжеството. Въ тази сжщата область е създадена българска армия, носяща името „Народна милиция". Данъцитѣ въ нея се събиратъ, но една часть отъ тѣхъ отива въ турската държавна хазна. Князътъ на северна България — той е васаленъ на султана, но е доживотенъ, като князъ, когато губернаторътъ на южна България, въ противовесъ на избирането на князя отъ народа, се назначава отъ султана, който е върховенъ вождъ на южно-българската „милиция" — армия, въ противовесъ на армията отъ северна България, подъ главното командуване на княза, като княжеството плаща на Турция само нѣкакво обезщетение, въ което се изразява и васалностьта му къмъ Турция. Отъ това разпокжсване на България, преди всичко, на северна и южна, съ различни режими, и наредби, естествено, българитѣ останаха крайно недоволни. При все това, тѣ можеха свободно отъ северъ на югъ и отъ югъ на северъ да се движатъ и срещатъ, да ставатъ чиновници, учители, министри, директори (тъй се наричатъ министритѣ въ южна България), т. е. сами за себе българитѣ отъ дветѣ си тѣзи части не признаватъ границитѣ въ нищо, и на туй не може и нѣма кой да се противи. Сжщитѣ тѣзи българи, обаче, плачатъ колкото и заняти съ новото положение, за Македония и Добруджа. Но най-голѣма е скръбьта имъ сега, че Македония остана откжсната отъ тѣхъ, затворена и недостжпна, отъ турската власть... А въ дветѣ казани българии има вече много македонски свѣтъ още отъ преди войната, още презъ време на войната и още отъ преди премирието и мирътъ въ Берлинъ... И тѣзи „македонци" вcase участие сега въ всички отрасли на държавното управление, и въ северна и въ южна България. Тѣ се числятъ главно въ българската армия, която... която има естествената национална задача за избавлението не само на Македония, но и на Моравско, и на Добруджа отъ чуждото робство... Отъ Моравско и отъ Добруджа сжщо има българи въ дветѣ Българии — на разни служби, на разни длъжности, тѣ трѣбватъ за организирането на тѣзи „две български държави". И тѣ ги прибиратъ тѣзи хора съ голѣма охота — свои мили родни хора, отъ всички родни кжтове на българитѣ.

Едно важно явление, което не може да мине неотбелязано отъ насъ, защото ще ни трѣбва по-нататъкъ за обяснението на борбитѣ въ Македония срещу турския режимъ, е обстоятелството, че съ приключването на Берлинския конгресъ и създаването на България, въ две части за българитѣ, изчезватъ турскитѣ феодали, паши, аги, бегове и др. не само като султанско-турски разпоредители, но и като притежатели на голѣмитѣ имоти, при които бѣха крепостна „рая" българитѣ. Това сж турци и гърци, които още презъ самата война сж изчезнали... Следъ войната тѣ не пожелаха да се върнатъ и си зематъ въ притежание имотитѣ, политически отъ султана спечелени имоти, презъ вѣковетѣ на българското робство, защото като български, по история и фактически, тѣзи имоти ги бързо завладѣха българитѣ. Но това завладѣване не стана брутално и разбойнически, а българитѣ изплатиха постепенно тѣзи имоти, дълго ги плащаха и изплатиха — изплатиха ги, за да изпълнятъ разпорежданията на Берлинския конгресъ. Въ Македония обаче „раята“ продължи да робува на феодалитѣ...

Руската политическа власть и въ северна и въ южна България още отъ самата война се чувствуваше като у дома си. Тя се изразяваше въ обстоятелството, че Русия организираше фактически и съ съветитѣ си двѣтѣ „освободени“ отъ нея българии. Въ княжеството тя имаше военната команда въ ржцетѣ си, а сжщо и министерскиятъ съветъ, въпреки българската конституция, въпреки българскиятъ князъ, въпреки българския народъ. Този народъ е „недостоенъ“, споредъ тази руска власть, самъ да се организира въ държава; поради сжщата тази власть, българската конституция е нищо предъ царската воля, предъ руската царска воля, споредъ сжщата власть. И тази сжщата власть, чувствувайки силно, още въ времето на създаването въ Търново на българската конституция, че въ срѣдитѣ на българитѣ се образува силно българско течение противъ рускитѣ домогвания и желания,— да си не отиде Русия отъ България, защото руситѣ сж проливали кръвь и сж воювали за „свободата й“, — пристжпва сега къмъ похвати и безчестни срѣдства, които да й послужатъ срещу тѣзи българи, отъ течението за пълното българско освобождение отъ всѣкаква руска намѣса, опека и стоене въ България. Така, руската пропаганда съ пари, вестници и брошури, съ проповѣди по църквитѣ и съ речитѣ на русофилитѣ българи въ събрания и избори, въ парламентъ и пр., покрай многото надошли руски чиновници за „организирането“ на България, поиска да тури край на българската конституция, чрезъ самия български князъ.

Унищожена или сюспендирана българската конституция, подъ давлението на рускитѣ генерали и министри въ България, последната се лишава отъ народната си воля, князътъ остава вѣчна играчка въ ржцетѣ и разпорежданията на казанитѣ генерали и министри. Русия става истинска и за винаги разпоредителка въ едната, че и въ другата България, а тѣ сж тъй близу до руската цель — Цариградъ и завладяването на Балканския полуостровъ, че, ако ще, всичко туй, да костува още една руско-турска или общоевропейска война. „Тѣзи българи се оказаха неблагодарни“ на Русия, пишатъ руски вестници. „Трѣбва да слушаме и изпълняваме желанията на „освободителитѣ си“, преповѣдватъ русофилитѣ — панславинисти въ България. Така руската власть сполучва да раздѣли изкуствено двѣтѣ борящи се български партии — консервативна и либерална — „руска“ и българска партия — „черни“ и „бѣли души“ — въ България — едната за пълното подчинение, а следователно и поробване на

България отъ Русия, а другата за пълната независимость на България, че който и да иска да я подчини!... Простиятъ български народъ е още въ обаяние отъ руситѣ. Окупационни войски има още, кадри — учители руски на българската армия има още, — има въ страната много руси и като чиновници, и като агитатори, и като пропагандатори, и като госте, дошли за забогатяване и плячки. „Рубли, волове, крави и пр. ще се донасятъ отъ Русия“, викатъ рускитѣ политикани, викъ подеманъ отъ демагози — българи — русофили — панслависти... Туй сж консерваторитѣ. „Не щемъ чужда опека, не щемъ ново робство“—викатъ либералитѣ, знаейки, ясно, безъ всѣка даже наивность, какво крои за България руската политика, която продължава въ нещастната българска земя и следъ убийството въ Русия, въ Петроградъ, на Александра II, на 1 мартъ ст. ст. 1881 г., само защото е билъ истински „освободитель“ на народа си, че и на други народи!... Разбира се, на това убийство не може никой да се радва, толкова повече ние, особено тукъ въ тази книга, защото преди всичко сме противни на всѣко убийство, каквото и да било то, човѣшко убийство, изъ засада, незаконно и пр...

Българскиятъ князъ въ България бѣ още „русинъ“, а не български князъ. Той не познаваше българитѣ. А руситѣ бѣха още въ България, въпреки Берлинския договоръ, сега, още по околенъ пжть, организатори на България и нарушители на Берлинския договоръ, и въпрѣки здравата национална воля на българитѣ. За да премахнатъ опозицията си въ България, либералитѣ, които сжщевременно надигатъ гласъ и за съединението на двѣтѣ българии, рускитѣ генерали и руската политика, сигурно, заплашватъ тайно българскиятъ князъ, и го каратъ съ помощьта на консерваторитѣ, да унищожи конституцията и му се дадътъ отъ Великото народно събрание пълномощия, да управлява той лично княжеството, т. е. по съветитѣ на Русия!... Туй и става, чрезъ второто Велико народно събрание, свикано въ Свищовъ. Князътъ получава пълномощията си за три години и съ манифестъ сюспендирва конституцията. Но... Но! Сега се пробужда отново голѣмиятъ националенъ духъ, разпалва се националната страсть, въпреки всички опити на руситѣ, чрезъ българскитѣ консерватори, въ България, да задържатъ безконституционния режимъ и постигнатъ по-нататъкъ цельта си... Националиститѣ либерали подигатъ буря отъ агитации и протести, искатъ премахването на пълномощията, не искатъ новъ султански режимъ, българитѣ не сж лѣли кърви и не сж претърпѣли разорение и унищожение за такъво управление, за такъвъ режимъ, че който и да го желае и налага това, че било то по волята на руския царь — новиятъ — Александъръ III... Подъ ржководството на либералитѣ, тази борба намира голѣмо ехо въ народнитѣ български маси, а и самъ князътъ разбралъ сега, че не е князь, че е нищо въ ржцетѣ на рускитѣ генерали и министри, макаръ че има и българи министри, се опомва въ княжеската си и суверенна душа, съветванъ сигурно и отъ вънъ, че положението става неудържимо и че трѣбва да избере между руси и българи и се опредѣли на кои е князь. И той не можеше да отиде противъ голѣмото национално-либерално движение, вкусилъ отъ управлението и самъ като князъ, на руситѣ. Отказва се отъ пълномощията си и свика ново, трето, Велико народно събрание, което възстановява конституцията, унищожава пълномощията, — а, следователно, нанася се поражение отъ болшинството на българския народъ, чрезъ либералитѣ, въ туй събрание, на самата руска политика, на рускитѣ генерали, на рускитѣ министри и пр. и се казва на Русия, очевидно, открито въ лицето, отъ българския народъ: „Не те щемъ! Върви си отъ България, опасна си за нея и за племето ѝ!“... Така бѣ прогонена Русия отъ България, за да си не отице още физически и за да замисли планътъ за изгонването на князъ Александра, както и да осуети съединението на дветѣ българии. Да, дветѣ българии, които изгубиха обединението си съ Македония, Моравско и Добруджа, трѣбваше сега, когато Македония остана подъ турското, Моравско подъ сръбското и Добруджа подъ ромънското иго — и то при протестътъ на Ромъния въ парламента ѝ за Бесарабия и отказътъ и отъ Добружда, — тѣзи две „свободни българии“, и едната и другата, трѣбваше да водятъ борба и срещу Русия и срещу Турция още за свободата си, а цѣлокупното българско племе, въобще, разединено, разпокѫсано и срещу Русия, и срещу Турция, и срещу Ромъния, и срещу Сърбия. Ето, тази реална „свобода“ донесе Русия на България, заради която последната бѣ разпокѫсана отъ останалитѣ велики европейски държави, защото Русия не държеше реална смѣтка за тѣхнитѣ интереси — и тя, сѫщата Русия, ако искаше да освободи истински България отъ Турция, като „славянско-християнска“ страна, безкористно, сърдечно, честно, можеше да предложи на Европа, следъ кланетата и ужаситѣ въ България отъ 1876 г., една обща европейска акция предъ Турция за освобождението на българското племе. И тази акция щѣше да даде свободата на България, като се неутрализира последнята за винаги, като свободна държава на Балканския полуостровъ и при стенитѣ на Цариградъ. Тъй че, руската потайна мисъль и пъкленъ планъ спрямо сѫдбата на българитѣ по този начинъ ставатъ сега още по-ясни, по-нагледни, по-свѣтли...

Задачата на българитѣ, отъ дветѣ българии, сега двойна: да се освободятъ тѣ и отъ руското опекунство и отъ турското опекунство, естествено, е много тежка. И разбира се, националниятъ разумъ схващаше и мѫчнотията и превъзмогването на задачата си. Той схващаше ясно, че Берлинскиятъ договоръ може да бѫде нарушенъ, чрезъ обединението или съединението на дветѣ българии, благодарение само на руското упорство, да продължава Русия да разпорежда въ България, въпрѣки болшинството на българския народъ и за туй, че само тя можеше да бѫде противъ съединението. За да наруши въ този смисълъ, чрезъ една политическа акция за съединението казаниятъ договоръ, останалитѣ велики сили щѣха да го поддържатъ, главно Англия, която се най-вече интересуваше отъ двѣтѣ българии сега противъ Русия, и защото Русия не бѣ повече въ състояние да води нова война, преди всичко съ Англия и приятелката й Германия, тогава, а сѫщо и срещу Австро-Унгария, която въ съгласие, предварително съ Русия, по силата на Берлинския конгресъ, окупира отъ Турция Босна и Херцоговина, но пакъ бѣ противъ Русия на Берлинския конгресъ... И българитѣ отъ двѣтѣ българии тръгнаха рѣзко противъ Русия по пѫтя на съединението. Духоветѣ се настроиха прекрасно и отъ двѣтѣ части за туй съединение. Само управляющитѣ директори (министри) отъ южна България извикаха „не му е времето“, когато преди това твърдѣха, като русофили (панслависти), че Русия е за съединението!... Подъ напора на съединителниятъ повикъ, чрезъ вестници, брошури, пѣсни, агитации, събрания, тайни решения и привличането на цѣлото население и отъ северъ и отъ югъ на Стара-планина и Срѣдна-гора, тѣзи сѫшитѣ директори получиха прекорътъ: „Лъжесъединисти.“ Националиститѣ — и отъ двѣтѣ българии и срещу княжескитѣ пълномощия и срещу рускитѣ домогвания, станаха изразъ на движението за съединението на двѣтѣ българии. Тѣ спечелиха, нѣкои отъ тѣхъ вече и министри въ северна България, и самиятъ князъ Александъръ за обединителното дѣло Зипитанъ обаче рускиятъ царь Александъръ III, въ момента на съединението, когато губернаторътъ Гаврилъ Кръстевичъ бѣ свален отъ въорѫженото население на южна Българня, събрано чрезъ камбанитѣ — сигналъ за деня на съединението и при появяването на князъ Батенбергъ въ Пловдивъ, за да прогласи фактически туй съединение, — дали има нѣщо противъ съединението, той отговаря: „Съединението не ще стане, но и разединението не ще бѫде!“ т. е., както при създаването на българската Екзархия въ Цариградъ, руската политика е противъ Екзархията, но като вижда, че тя ще се сбѫдне — е за нея, за да не изгуби българитѣ... Сега царската политика е противъ съединението, но и е противъ разединението... Противъ е — знае се защо. Противъ разединението е сѫщо, — пакъ се знае защо: Цариградъ и Дарданелитѣ се стигатъ лесно презъ Българня, българскиятъ народъ е „славяно-панславянски“...

Съ станалото съединение, Русия, „обидена“, напустна България, оттегля си офицеритѣ, а сѫщо и всички чиновници, срещу представителитѣ на която — Каулбарсъ и Дондуковъ-Корсаковъ—бѣ водена, въ северна България достойна, националистична борба...

Дветѣ българии тържествуваха и споменаваха още и другитѣ поробени български части... Така се образува голѣмото българско свободно ядро... България — съединена. Но тъкмо срещу туй съединение се обявиха сега тъй нареченитѣ „лъжесъединисти" — директоритѣ — въ южна България. За позоръ на себе си и на българското племе, отъ русофили тѣ се бързо превръщатъ въ туркофили и подаватъ писменъ махзаръ (заявление-молба) до султана въ Цариградъ, да окупира той съ войскитѣ си южна България! Тѣ се разбѣгаха отъ Пловдивъ подъ народния гнѣвъ, за лъжата имъ, че съединението ще стане, а то не ставаше, защото тѣ слушаха Русия... Сега тѣ сѫ предатели на племето си предъ султана!.. Може да сѫ били ожесточени тѣзи предатели отъ пропадналата имъ руско-панславянска политика, отъ изгубенитѣ имъ, вследствие на съединението директорски постове, вследствие на триумфа на националиститѣ, съ постигнатото съединение, станало на 6 септемврий ст. ст. 1885 г. Всичко е било възможно!.. Но тѣ сѫ били деветь години по-рано съвременници на ужаситѣ и кланетата въ България отъ турцитѣ, възрастни сѫ били, за да не подписватъ махзара до султана за окупирване отново южна България отъ турцитѣ. Ако въ тѣхъ е имало капка национално чувство и капка отъ българска съвѣсть, то тѣ никога не щѣха да подпишатъ този високо предателски за душитѣ имъ махзаръ; щѣха да предпочетатъ да бѫдатъ избити и погубени отъ българи, ако е имало нужда или безъ нужда да бѫдатъ жертва на партийни или ожесточени страсти, но никога да не предаватъ родината си на другата култура и култъ, на варваризма, на новото й турско робство... Може би, туй е единъ единственъ отъ този родъ предателски актъ отъ такъвъ характеръ въ историята на народитѣ. „Махзарътъ" е доленъ и предателски актъ, колкото сѫ долни и авторитѣ му. Той е едно черно петно въ историята на борбитѣ на българското племе за свободата му. Султанътъ излѣзе по-голѣмъ „български патриотъ", по едни или други причини, отъ самитѣ български махзарджии. Той не предприе окупацията, преди всичко за туй, че срещу себе си имаше вече българска армия и отъ дветѣ българии — съединени сега, и защото се боеше отъ европейска намѣса и компликации, опасни за останала, но вече основно разклатена европейска Турция, че и въ Азия... Така се спаси съединението на дветѣ българии и отъ руситѣ, и отъ махзарджиитѣ, и отъ Турция. Така князъ Александъръ стана князъ и на южна България, а кабинетътъ отъ княжеството, министерски кабинетъ и на съединена България — князъ и правителство фактически, но още не формално, едни и сѫщитѣ, отъ северна България и на южна България, до като на 6 декемврий 1885 г., тогавашниятъ министъръ на правосждието Д-ръ В. Радославовъ, на своя глава и по своя воля, разпореди да се унифициратъ окончателно, юридически, всички закони съ тѣзи на южна България, т. е. законитѣ отъ северна България да се прилагатъ и въ южна България — съ което областното събрание, директоритѣ и органическия уставъ на южна България изчезнаха вече сега и фактически и формално. Това бѣше върховната национална воля.

Но, сега, нека кажемъ още нѣколко думи за руското управление въ България, за да се види, какво е било то спрямо нея следъ Берлинския договоръ. Тѣ, руситѣ, като министри, като генерали и като консули сж действували най-опасно и най-разрушително и не сж давали никаква възможность за спокойствие на българската държава и народъ. Туй е документално установено. Особено въ южна България, сега, се е отличавалъ рускиятъ генераленъ консулъ отъ Пловдивъ, който съ юмрукъ е заплашвалъ Гаврилъ Кръстовичъ, губернаторъ, за да се прикриятъ руски злоупотрѣбления и злодеяния на руски офицери. Всички руски представители и агенти сж смѣтали, че, щомъ сж даже на българска служба, сж неприкосновенни, — по-лоши понятия отъ турскитѣ управнически понятиа, въ управлението на българитѣ и България! Управляющиятъ руското генерално консулство въ Пловдивъ, следъ известния Арсениевъ, Путията, е заплашвалъ българитѣ, че ако се не откажатъ отъ българизма си и не станатъ руси, то тѣ ще си изпатятъ най-лошото... Кребелъ, генераленъ консулъ пакъ въ Пловдивъ, е уреждалъ лично вотътъ за бламъ въ областното събрание въ Пловдивъ срещу губернатора князъ Богориди. Всички тѣ, и въ северна и въ южна България, тѣзи руски агенти и представители, сж казвали на българитѣ да „мируватъ и не разсъждаватъ!“ Когато последниятъ руски генераленъ консулъ, Сорокинъ, намиращъ се въ момента на съединението на двѣтѣ българии, въ Петерсбургъ, билъ запитанъ въ столицата на руския царь, какви новини има отъ България, то той отговорилъ: „Всичко трѣбва да бжде спокойно въ Източна Румелия (южна България), въ ржката ми е цѣлата „область!...“ (Сигурно той е мислилъ, че тази область е чисто руска — русофилско-панславянска).

Така разпореждаха тѣзи руси, въ името на руската завоевателна политика въ България, за да се не вѣрва въ нищо тѣхно, нито даже на русофилитѣ българи, мнозина отъ които сж наивни и невежи и по историята на българитѣ, и по историята на руската завоевателна политика, даже представени красиво въ книгата „Строителитѣ на България“, като милеющи за сжщата България, представени сигурно по недоразумение или що, или защото нѣма дълбочина върху събитията въ казаната книга: плодъ на сантиментанизъмъ, дребнави събития, безъ истинската имъ логическа връзка и дълбочина, съ огледъ на българското битие, и плодъ на нѣкаква любоугодничество, безъ даже да е вземана въ съображение и наивностьта, която би могла да сѫществува у нѣкои отъ русофилитѣ — българи и фалшътъ и лицемѣрието на руски нѣкои агенти, работейки ужъ за доброто на българското племе...

Наредъ съ съединението на Северна и Южна България, турцитѣ, боейки се, че могатъ да бѫдатъ нападнати отъ България, натрупаха войски бързо на българската граница, за да се пазятъ. Отъ тѣхна страна туй бѣ въ реда на нѣщата, въпреки че Македония е останала подъ робството имъ. Тази своя нещастна плячка и жертва тѣ трѣбва да я пазятъ въ името на своята жестокость и тирания... Но българитѣ отъ България сега не мислѣха за такъво нѣщо. Тѣ чакаха резултътъ отъ своето съединение: какъвъ отзвукъ ще намери то въ европейскитѣ държави, особено въ Англия и Австро-Унгария, най-близко заинтересовани отъ събитията въ България, следъ прогонената руска намѣса въ последната. Въ Русия бѣ всичко противъ България. Панславиститѣ пишеха и ругаеха вече не само противъ българскиятъ князъ и българскитѣ националисти — либерали. Тамъ сѫ вече и русофилитѣ, български емигранти отъ южна България. И тѣ възбуждатъ руситѣ срещу България. Панславизъмътъ, понятно, има корени и въ Сърбия, колкото политически тази страна и да е подъ влиянието сега, както и по-рано, на Австро-Унгария. Рускиятъ панславизъмъ на Каткова е пустналъ дълбоки корени вече въ Сърбия, той поддържаше Никола Пашичъ въ България, емигрантъ сръбски, да прави революция срещу династията на краль Милана въ Сърбия, защото е тя съ Австро-Унгария, когато особено Русия отъ 1876—1879 г. помогна на Сърбия да завладѣе българска Морава. Въпреки австрофилската си политика, Бѣлградъ, сръбската столица, търпѣше културно-политически и панславиститѣ въ себе си. Туй се вижда отъ сръбската книжнина и вестници отъ него време. Но сега, тукъ, както и да е, за да кажемъ по-нататъкъ, какво става въ този моментъ, т. е. отъ Берлинския конгресъ до 1885 г. съ и въ Македония.

Две години следъ кланетата въ България, именно въ 1878 г., когато Македония, въ очакване, че великитѣ сили ще дадатъ и на нея свобода чрезъ Берлинскиятъ конгресъ, разбра, че остава пакъ подъ турския режимъ, въпреки чл. 23 на Берлинския договоръ за реформи, то макдонцитѣ — българи отъ нея се разбунтуваха и направиха възстание, въ името на свободата си. Тѣ издигнаха знаме: бѣло, жълто и черно, съ надписъ надъ бѣлото: „свободна България", на жълтото: — „Блаженна Тракия", а на черното поле: „Бедна Македония"! И наистина, Берлинскиятъ конгресъ, заради Русия, не даде свобода, поне като тази на Тракия на „бѣдната" и до днесъ Македония, която веднага следъ Берлинския конгресъ бѣ, както казахме, отцѣпената отъ общото тѣло на България и затворена за последната — и обратно, отъ турцитѣ. Българската Екзархия въ Цариградъ не пострада отъ голѣмитѣ събития, но претърпѣ голѣми мѫчнотии. Тя остана за обща връзка между България, Македония, Моравско и Добруджа. Но сърбитѣ я изключиха веднага отъ Маровско, тѣ пристѫпиха веднага къмъ унищожението на българизма така, както и днесъ, по всички линии, постѫпватъ по сѫщия начинъ въ Македония! . . . Ромънитѣ не се интерасуваха и се държаха човѣшки по отношение на българитѣ въ Добруджа, Екзархията бѣ въ връзка съ Добруджа. Екзархията! — да Екзархията остана „надеждата и свободата“ на Македония следъ Берлинския конгресъ. Тя представлява Македония, като българска страна и предъ султана и предъ чуждия свѣтъ сега, макаръ и при мѫчнотии, отъ страна на турския режимъ и разнитѣ интриги на гърци, сърби, че и руси, и въ Цариградъ и другадѣ. Тя държи връзката между Македония и България; въ Македония се нахвърли срещу Екзархията гръцката патриаршия, много владишки постове се оспорватъ, много български митрополии сѫ овдовѣли и нови владици нѣма, поради интриги и подли похвати на българскитѣ врагове. Тази сѫщата Македония се отбранява вѫтрешно отъ гръцкитѣ фанариоти, които си помислиха, че отново имъ е отворенъ пѫтя за елинизирането на населението, следъ станалото между Турция и Русия, и следъ станалото съ България и Турция, по съединението на двѣтѣ българии. Фанариотитѣ бѣха забравили, че Екзархията бѣше сплотила още повече българитѣ въ Македония, следъ създаването й, и, че македонскитѣ българи, сега, макаръ и откѫснати отъ общото си отечество България, все ще се надѣватъ и се надѣватъ на свободнитѣ българи, та никога да не може вече гръцката патриаршия да изнасилва, даже отново съ помощьта пакъ на турската власть, националното имъ българско и култово съзнание. Но и Македония даде жертвата си, следъ като тя самата стана жертва, безъ свобода и останала подъ Турция, на Берлинския конгресъ и договоръ: отъ нея откѫснаха часть, южната и часть, и я предадоха на Гърция. . .

Предъ туй общо положение за българитѣ, тъкмо въ момента, когато стана съединението на двѣтѣ българии и когато южнобългарското население е подъ орѫжие още въ защита на съединението, преди всичко отъ страхъ предъ натрупанитѣ турски войски на българската граница, тайно руската политика, чрезъ своитѣ панславяни въ Бѣлградъ подшушна на сръбското правителство да се приготви и нанесе бързъ ударъ на българитѣ, съ цель да се поставятъ тѣ съ съединението си предъ нова опастность, за да се предизвика руската намѣса отново въ българскитѣ работи, „по необходимость“. . . Разбира се, за тази тайна руска политика нѣма и не може да има документи. Но тя трѣбва да бѫде открита по силата на логиката на нѣщата, а именно: руската преса е противъ съединението, собствено, открито противъ българскитѣ националисти и българскиятъ непослушенъ на Русия князъ Александъръ. Заканитѣ и заплашванията сж голѣми: Русия спаси Сърбия отъ Австро-Унгария въ 1876 г., по поводъ на Босненското възстание, за да не стане тя жертва на австро-унгарската завоевателна политика; Русия се съгласи, щото Сърбия да окупира и завземе българската земя Моравско презъ време на Руско-турската война . . . Така пали тази Русия страститѣ въ Сърбия срещу „непокорната“ ней — на Русия — България. Тази сжщата Русия, обаче, се съгласи, още преди Берлинския конгресъ, да завземе Австро-Унгария Босна и Херцеговина, т. е. да се откаже Сърбия отъ тѣхъ, като Австро-Унгария ѝ дава — на Русия, картбланшъ за Цариградъ и „турска“ България... Но следъ поражението на Русия на Берлинския конгресъ, изтощена при това въ войната срещу Турция, Австро-Унгария, въ нови съглашения съ сжщата Русия, следъ Райхсщадската среща и следъ новитѣ други две срещи на австрийския императоръ и рускиятъ отъ 1880 и 1883 г. (по книгата на графъ Сасновски за руско-австрийската политика на Балканитѣ), собствено за „подѣлбата“ на Балканския полуостровъ между Русия и Австро-Унгария, Сърбия е въ Австро-унгарската сфера, по пжтя на Австро-Унгария за Адриатическитѣ брѣгове и къмъ Солунъ. Българското съединение е противно на Русия, защото измжква българитѣ отъ опеката ѝ, то е противно на Австро-Унгария, защото се създава една България, на която и къмъ която принадлежи Македония съ Солунъ, а Австро-Унгария презъ Босна и Херцеговина е вече и въ Новопазарския санджакъ — надъ Скопие, въ Равнинитѣ на Македония за Солунъ; при все това Австро-Унгария макаръ и доволна отъ станалото съединение на българитѣ срещу волята на Русия, все още не вѣрва на тѣзи българи, защото тѣ сж „славяни“ и може единъ день пакъ да тръгнатъ съ Русия... Тя, Австро-Унгария, е засилила, по известни вече причини, влиянието си въ Ромъния, заради ромънска Бесарабия въ Русия; тя има при себе си малката Сърбия, като съседъ, но съседъ, който хвърля око къмъ Босна и Херцеговина и който сега, съ българска Морава, толкова плодородна българска земя, е засиленъ, за да ѝ се опре единъ день за Босна-Херцеговина, че даже и за Хърватско, Банатъ, Воеводина, Сирмия и Словения... Тази Сърбия сега, тайно надъхвана отъ руската политика срещу България, е подъ влиянието и на Австро-Унгария. Последната, за да я изтощи, ѝ обещава награди за българска смѣтка: първо, чрезъ една война срещу България да вземе още българска земя; второ, най-малкото да осуети съ войната си българското обединение, което може да стане и съ Македония, или, ако не сега, то засилена вжтрешно, чрезъ обединението си — България може да се съюзи съ нея, може да тикне Сърбия срещу Австро-Унгария и т. н.

При тѣзи толкова ясни предпоставки на Сръбско-българската война отъ 1885 г. всѣки може да разбере сега, защо краль Миланъ и Сърбия се нахвърлиха срещу съединената българска държава!.. Така той и съветницитѣ му, и цѣла Сърбия, заграбили отъ българското тѣло непрежалимата българска Морава, безъ огледъ и свянь, „славянско-християнска“, по чисто „славяно-сръбски“ починъ решиха да нахлуе сръбската войска, въ ноемврий 1885, въ Северна България и да осуети съединението и вземе още българска земя, тъй както нѣкога, въ XIV столѣтие, сърбитѣ нахлуха въ българска Македония, при Шишмановци, при упадъка на България, и я взеха отъ Византия за себе си... „Славянската и християнско-панславянска-сръбска“ политика на Сърбия остави топоветѣ си да гърмятъ на българската граница, войскитѣ й нахлуха въ предѣлитѣ на България, завзеха Царибродъ, Сливница, Драгоманъ, Трънъ, Брезникъ и др. Така тѣ се отличиха и съ „сръбско-славянската“ си кръвь и съ „сръбско-славянската“ си култура и култъ срещу българитѣ — срещу „македоно-славянско-българската“ кръвь и срещу „македоно-славянско-българския“ култъ и култура. Тази война я нарекоха, разбира се, бързо „панславянскитѣ-християни“: „братоубийствена война!“ — Лъжа!.. Туй бѣ лицемѣрно и подло, съ скрити намѣрения, само защото сърбитѣ бѣха бити отъ българитѣ.

Онова, което очакваха, преди всичко, панславиститѣ отъ тази война, въ полза на Сърбия, не се сбѫдна. Не се сбѫдна и онова, което очакваха и Виена и Будапеща, а именно до край да бѫде изтощена Сърбия, но не на нейна, а въ българска земя, защото българскитѣ войски бѣха вече въ Маравско, като биха бързо сърбитѣ, особено южнобългарскитѣ ги биха, като се явиха въ помощь и храбъръ патриотически разгаръ на севернитѣ си братя българи, изненадени отъ сърбитѣ въ нападението... Границата отъ къмъ Турция я пазеха милиционери, военно необлечени и пр. Турция се не намѣси... Навлѣзлитѣ въ българска Морава български войски, завзели Пиротъ и предъ долината на Нишъ, ключъ за Македония, въ стратегическо отношение, и възможностьта българитѣ да си взематъ цѣлата Моравска область отъ Сърбия, озадачи австро-унгарската политика. Кралъ Миланъ искаше помощь. Лично и династията му се застрашаваше — туй чакаха панславиститѣ — сърби и руската политика — и той я намѣри бързо въ лицето на Австро-Унгария тази помощь. Кевенхюлеръ, австро унгарски представитель въ Бѣлградъ, отъ името на правителството си, се намѣси срещу похода на българската армия въ българска Морава въ Сърбия... „Или спрете или ще срещнете австро-унгарски войски“, телеграфира той на българския князъ и правителството му. И... българитѣ... спреха... примирие се сключи. По този начинъ Австро-Унгария спаси Сърбия, сега, да не попадне подъ опеката на Русия, следъ разрива между последната и България.

Така бѣха поразени сръбскитѣ дивизии и полкове отъ неформираната още българска армия, отъ двѣтѣ, току що съединени българии. Тѣ бѣха поразени не само отъ единъ български патриотизъмъ, но и отъ единъ истински български национализъмъ — полковетѣ на българската армия, недостатъчно облечени съ войнишки униформи и принадлежности, а само съ оржжие и патрони, съ стари пушки, доставени по смѣтка отъ Русия, при блѣнътъ на последната, че българитѣ никога не ще се откажатъ отъ нея, само заради „освободителната война", водена срещу Турция отъ нея, въ „полза" на България; тѣ се биха съ ентусиазъмъ срещу сърбитѣ, не обаче вдъхновени отъ животинскитѣ чувства на звѣра, който се бори само на животъ и смърть, а съ чувствата на човѣка и като животно и като културно животно-човѣкъ, че има право на свобода и права подъ божието слънце, подъ окото на Бога... И тѣ се биха на родна своя земя, Пиротъ и Нишъ, следъ като изгониха нахлулиятъ неприятель отъ земитѣ си, по Берлинския договоръ; биха се съ юначество — армия безъ генералщабни офицери бѣ българската армия, защото току що Русия оттегли офицеритѣ си отъ България; биха се въ името на отечеството и княза си... дали клетва за отечеството и княза си... Тѣ въ лицето на своята петгодишна армия, още не смѣтана отъ никого за армия, въ лицето на доброволческитѣ отряди и южнобългарската милиция, нанесоха поражението на сръбската армия, която сжществуваше вече повече отъ петдесеть години, и съ генерали, въоржжена съ топове и оржжие добрѣ, облечена добре и т. н. И, ако, сега, казваме сръбско поражение, то туй го казваме съ толкова по-голѣмо основание, че свѣтътъ знаеше че България нѣма „армия", че свѣтътъ очакваше сигурно, че сърбитѣ ще бждатъ победители, но... той се излъга въ преценката си, защото дисциплинираната и добре обучена сръбска армия, въ нѣколко генерации, чрезъ казарми, учение и маневри, имаше срещу себе си само високо дисциплинираното българско национално чувство и разумъ: „Край на всѣко робство — турско, руско или сръбско"... Въ тази дисциплина на българското чувство и разумъ за свобода и права се пречупи и оржжието и дисциплината на сръбската истински обучена армия. Поражението на сърбитѣ бѣ отвращението на българитѣ отъ първитѣ: разбойници на българскитѣ земи, отъ вѣкове, отъ заграбванете на Македония презъ XIV столѣтие и отъ заграбването на българската земя Моравско — отъ преди седемъ години — 1878 г. Тѣ лѣха кръвь, малко кръвь срещу Турция въ тази последната година, безъ нужда обаче, само да поробятъ българска Морава и веднага да пристжпятъ къмъ сърбизирането ѝ, както въ 1912 г., когато българитѣ се биеха още срещу Турция, тѣ въ съюзъ още съ България, възъ основа на българскитѣ победи срещу Турция, се втурнаха въ българска Македония и веднага пристжпиха да я сърбизиратъ, въпреки договоритѣ си съ България... Сръбското поражение отъ 1885 г. бѣ още повече позорно поражение, защото не може никой сърбинъ да каже, че сѫ могли да се оттеглятъ сърбитѣ още по-навѫтре и следъ туй да биятъ българитѣ. Не! Намѣсата на Австро-Унгария въ сръбска полза е станала по сръбско искане, чувствувайки сръбскиятъ краль и сръбското правителство, че сръбската армия е наистина поразена и трѣбва австро-унгарска помощь. Не отъ умраза сочимъ туй сръбско поражение тукъ, а отъ любовь къмъ истината, която, както всѣки вижда, е на българска страна. Може би, въ душата на сръбската армия е имало колебание, колебание предизвикано отъ човѣшката съвесть, отъ гризене на съвестьта: защо сръбскиятъ краль и правителство нахвърлятъ сърбитѣ срещу България, защото се е съединила, и защо ще се бие тя, когато само преди седемь години отне тя отъ тази нещастна България областьта ѝ Моравско, съ българско население, което и до днесъ, не само тогава, още говори и чувствува български и, че потомствената кръвь на туй население тамъ е българска, а не сръбска... Опозорени си отиватъ сърбитѣ. Миръ на праха на падналитѣ и отъ двѣтѣ страни на полесражението. Проститѣ сръбски войници не бѣха виновни, тѣ нѣмаха чувството на българскитѣ прости войници, които се не биха по заповѣдь, а за нуждата отъ свобода, права и своя държава срещу всѣко робство, отъ гдето и да иде то...

Но българитѣ, следъ сръбско-българската война въ 1885 г., станала само за нѣколко седмици, се върнаха по домоветѣ си, колкото горди, като победители, толкова и съкрушени, че не можаха, по поводъ на тази война, причинена отъ сърбитѣ, да изтръгнатъ родниятъ си кѫтъ Моравско отъ ноктитѣ на сръбското робство... Тѣ видѣха сега съ очитѣ си, що е заграбила Сърбия отъ робска на Турция и, въ момента на Руско-турската война, робска и на Русия България, сега разединена, разпокѫсана... Въ Моравско живѣятъ българи, жилищата сѫ български, всичко е българско още: и църкви, и училища, и книги и пр. Сърбитѣ сѫ сега пристѫпили само да го сърбиризиратъ, сега сѫ въ началото на своята денационализаторска дейность. Сълзи и радости сѫ изливали моравскитѣ българи при настѫплението на българитѣ, да ги „освобождаватъ“ — тъй сѫ мислили тѣ, безъ да знаятъ, че освенъ туй, тукъ, вихрътъ, полетътъ и борбата на българската армия иде и въ нещастието, да се бранятъ съединенитѣ българии отъ разрушителното антибългарско сръбско кърваво дѣло... Тѣ сѫ плакали, че сърбитѣ се нахвърлятъ срещу роднитѣ на моравскитѣ българи — българи, а сѫ се радвали, че българитѣ биятъ въ родното мѣсто на моравскитѣ българи, и тѣхни и свои похитители — сърбитѣ — на свободитѣ и правата имъ...

Туй бѣ Сръбско-българската война, погледнато на нея и научно-логично-философски, а не само партизанско-политически.

Поражението на сърбитѣ, дошло по тѣхна вина, току що следъ съединението на двете българии, пробуди, разбира се, още повече националниятъ български духъ отъ летаргическия му петвѣковенъ сънь, и подъ турско и подъ фанариотско робство. Ако туй поражение не бѣ дошло, то една сръбска победа надъ българитѣ не само щѣше да изтръгне още български земи, но и щѣше да послужи въ подкрепа и на Турция и на Русия, че и на Австро-Унгария. . . Горко на българитѣ! . . Това носѣха съ войната, и победата си чрезъ нея, за българитѣ сърбитѣ.

Тази война свърши съ известниятъ Букурешки миръ между България и Сърбия отъ 1886 г. презъ зимата, въ първитѣ месеци отъ годината. Тя свърши безъ обезщетение и безъ загубване на земи отъ сърбитѣ. Българитѣ напоиха съ кръвьта си само бойнитѣ полета, предизвикани, нападнати и ожесточени отъ сърбитѣ. Въ Букурещъ бѣха и Австро-Унгария и Русия, най-прѣко заинтересованитѣ отъ Сръбско-българската война противъ България. И тѣ не можеха да допуснатъ, че България има право и на обезщетение и на териториално възнаграждение, или най-малкото да получи земята си Моравско, дадена на Сърбия безъ всѣко право, освенъ по реално-политически съображения на Русия и Австро-Унгария на Берлинския конгресъ. Въ униние, макаръ и победители, българитѣ бѣха удовлетворени само съ собствената си слава на победители и съ чуждото утешение, че чрезъ тази война и победа реализиратъ наистина фактически, ако не още и формално обединението на двѣтѣ българии... А туй се казва „реална политика“ на дипломатически езикъ...

Тази война ожесточи, съ победата си въ полза на българитѣ, още повече руската политика спрямо България. Русия чу и разбра хвалбитѣ и славата на българитѣ къмъ своя вождъ князъ Александъръ Батенбергъ, разбра и туй, че българскиятъ националенъ духъ порастна и, че България наистина се измъкна окончателно отъ мрежата на руската дипломация. Русия искаше поражението на България, за да се обърне последната на колѣне предъ нея и й поиска „милость“, прошка и помощь“, но това не излѣзе. Сега тя насочи стрелитѣ си срещу популярниятъ вече и поради съединението и поради войната български князъ, и реши на всѣка цена да го махне отъ България, та по този начинъ да ѝ разбърка и вжтрешното и външното положение, за да хване непременно българитѣ и България въ свои ржце и прави съ тѣхъ, каквото си желае и каквото си ще. И тя реши тайно, задкулисно, предателски да се премахне князъ Александъръ, най-малкото да го детронира насилствено, като за цельта намѣри съзаклятници въ редоветѣ на българскитѣ офицери — вѣрни руски почитатели и обожатели. Тѣзи офицери използува тя, съ тѣхъ устрои заговорътъ, чрезъ софийскиятъ пълномощенъ министъръ и чрезъ други агенти, даже българи. . . Тѣзи офицери намѣриха поводътъ, че не сж били достатъчно възнаградени съ чинове и почести, поради войната съ сърбитѣ, за да детониратъ князътъ.

Недоволни български офицери — офицери подъ влиянието и учението на рускитѣ офицери въ България, преди да се оттеглятъ последнитѣ преди сръбското нахлуване въ България, бързо извикани отъ България. . . Тѣ били много заслужили въ време на войната срещу сърбитѣ, но били пренебрегнати въ наградитѣ и повишението! . . . Ако туй е вѣрно, ако е така наистина, то тѣ иматъ право да сѫ недоволни. Но не князътъ е билъ виновенъ за всичко туй. Той царува, но не отговаря. Той е раздавалъ наградитѣ и повишенията, съгласно представенитѣ му доклади и молби отъ военното министерство, — значи управляющитѣ военното министерство носятъ отговорностьта, но пъкъ и тѣзи управляющи, колкото и да сѫ били пристрастни въ туй отношение, все пакъ сѫ имали и нѣкакво основание. Тъй сѫществува нѣщо срѣдно тукъ: и заслужено и незаслужено пренебрежение — и двѣтѣ страни виновни. Какво е могълъ, прочее, да предприеме князътъ въ случая? Той е направилъ онова именно, което се е падало на пренебрегнатитѣ, а то е: далъ имъ е награди и степени — съответни, не ги е оставилъ безъ такива. Но той не е наказалъ пристрастието на другитѣ. Не. Но не и съвършенно унищожилъ заслужаващитѣ унижението си. . . Преди всичко, князътъ е вървѣлъ по настроението на истинскитѣ националисти офицери. А като така, дългъ бѣ на „пренебрегнатитѣ“ да се опомнятъ, не да създаватъ недоволство между другаритѣ си, не напълно оправдано. Но. . . недоволнитѣ, вмѣсто да преглътнатъ въ края на краищата „неправдата“, и то въ името на отечеството и спокойствието му, „неправда“, която би могла да се поправи, ако е било тѣхно правото, се хвърлиха въ крайностьта: презреха отечеството си, презреха князътъ си, вмѣсто „неприятелитѣ си другари“, и се хвърлиха въ услуга на руската политика, безъ да мислятъ за последствията отъ дѣлото си, че е могла вѫтрешно и военно да се разстрои България, да настѫпи анархия и международна компликация; тѣ плюха на клетвата си за вѣрность къмъ княза, — насилствено съ орѫжие го детронираха на 9 августъ ст. ст. 1886 г. Туй бѣха офицеритѣ: Радко Димитровъ, Бендеровъ, Груевъ и др. — и то съ юнкеритѣ отъ военното училище, на които бѣ заповѣдано да взематъ участие въ детронацията, безъ да знаятъ, че става детронация на княза на България и безъ да я бѣ искалъ тази детронация народътъ. . . Князътъ бѣ извънредно много популяренъ между народа.

Така завърши поражението на Сърбия, но и така завърши и поражението на България, още единъ пѫть следъ „свищовскитѣ пълномощия“, срещу конституцията на България, въ името на тайната руско-антибългарска политика.

При това още: австро-унгарскиятъ и рускиятъ империализъмъ, следъ като скара кърваво Сърбия и България на

Балканитѣ, не само въ името на българско Моравско, но и въ името на тази война, ги скара и вжтрешно: въ Сърбия се надига вълна срещу династията на краль Милана и завърши съ отказа му отъ трона; въ България, следъ детронирането на князъ Александра отъ руско-панславянското съзаклятие, настжпи безкняжие или време на голѣми партийни, национални и русофилски страсти, вжтрешни борби, смутове, убийства и пр., до избирането и пристигането на новъ князъ. . . Новъ князъ — българскитѣ династии и българскитѣ князе и боляри бѣха изчезнали презъ турското робство, даже гробницитѣ имъ се не знаятъ днесъ. Отъ чужбина сега, следъ освобождението си, диреше България своитѣ князе.

Руската и австрийската политика сега на Балканитѣ бѣ: „Раздѣляй и владѣй!“ . . .

Князъ Фердинандъ и Македония.

Детронирането на князъ Александра бѣ противно и на народа и на българската армия. Отъ името на народа и отъ името на армията, които възстанаха срещу тази детронация, голѣмитѣ български патриоти и нацииналисти се противопоставиха бързо на детронацията и намѣриха детрониранията князъ на пжть за Русия, въ Рени, придружаванъ отъ нѣкои детронатори. Сега Ст. Стамболовъ и Д-ръ В. Радославовъ водятъ националиститѣ-патриоти и армията въ акцията имъ за възвръщането на князъ Александра. И тѣ сполучиха да го върнатъ. Акламиранъ навсѣкжде, той се върна въ София. Той видѣ чувствата на народа, разбра страданията му за свобода и независимость и голѣмото му антируско настроение, стигащо до неуписуема умраза и ненависть, заради престжплението около детронацията му. Детронаторитѣ сполучиха бързо да се изпокриятъ, като главнитѣ отъ тѣхъ отъ своя страна сполучиха да избѣгатъ въ Русия, гдѣто ги приеха съ почитъ и уважение, заслужили на руската политика срещу българската независимость и самостоятелность, а не като клетвопрестжпници и родоотстжпници. Фактътъ, че ги настаниха на руска военна служба, по-нататъкъ, показва, че самото дѣло на детронацията е било руско и че тѣзи клетвопрестжпници постжпватъ на руска военна служба, когато рускиятъ самодържавенъ, абсолютенъ царь, се крепи само на оржжието на руската армия, чрезъ клетвата на руския офицеръ и войникъ. . . Актътъ на детронаторитѣ трая, може да се каже, само нѣколко часа, защото не овладѣ държавната власть, не сполучи да я завземе вследствие бързото, решително и неотстжпчиво желание и воля на народа, да се уловятъ и накажатъ веднага престжпницитѣ, а още по-скоро да се върне любимиятъ отъ народа князъ Александъръ. Този се върна. . . върна се. Но той се бѣ почувствувалъ дълбоко уязвенъ въ личното си човѣшко и княжеско достойнство: по срѣдъ нощь да го взематъ отъ леглото и насила да го детониратъ, макаръ и толкова обичанъ отъ народа си. Той смѣтна, че неговото кияжеско достойнство е компроментирано, преди всичко въ чужбина, гдѣто има голѣми връзки, а надъ всичко и роднински, — съ английската кралица Виктория — уязвенъ даже въ личната си любовь спрямо една германска принцеса, сестра на тогавашния германски престолонаследникъ, три години по-късно кайзеръ

Вилхемъ II — на Германия, за която въ своята лична любовь бѣ срещналъ мъчнотии отъ страна на князъ Бисмарка, германски канцлеръ, който правеше съ отказътъ си, да не се ожени принцесата за българския князъ, политика съ огледъ сега на рускитѣ политически интереси въ България. . . т. е. да се не ангажирва Германия родствено съ България, чрезъ династиитѣ, защото не се знае, какво ще стане и съ българската династия и съ България въ близкото бждеще, понеже Русия мрази князътъ на България и последната, като иска премахването на първия и заробването на втората. Уязвенъ и почерненъ въ честолюбието си и въ човѣшкото си и княжеско достойнство, князъ Александъръ не можа да надвие себе си и въпреки волята на българския народъ напустна доброволно сега, на 16 августъ ст. ст. 1886 г. България, като остави за княжески замѣстници — регенти: Ст. Стамболова, П. Каравелова и Муткурува, като предварително назначи за министръ-председатель Д-ръ В. Радославова. Князътъ си отиде при пълното съжаление на цѣлъ народъ, оставилъ България на волята на Бога и на енергията и разума на регентитѣ и на министерския кабинетъ.

Голѣма е борбата сега, отъ 16 августъ ст. ст. 1886 г. Близу една година на безкняжие, двамата държавници Стамболовъ и Радославовъ се бориха срещу всички руски задкулисни и явни домогвания. Голѣмата, гиганската Русия срещу малката, като пигмей спрямо нея България, искаше на всѣка цена да има Българня въ ржцетѣ си, но не можа. Тя би ѝ отворила и война, но би брюскирала всички велики сили, особено Англия, после Австро-Унгария, после Италия. Туй тя и отъ срамъ, доколкото може да се говори за такъвъ въ политиката и историята, не би го направила. За Турция, разбира се, борбата на България срещу Русия бѣ благоприятна. Тя, тъй да се каже, симпатизира на българитѣ, до колкото и тѣ се не занимаватъ съ нея за Македоиия и до колкото македонскитѣ българи търпятъ робството си още, съ огледъ на събитията въ българската държава. Сжщата Русия сега води борбата си не само срещу България, но и срещу послушната сръбска династия на краль Милана (обреновичитѣ) на Австро-Унгария, защото е изгубила за панславизъма си и Сърбия и България, макаръ фактически и формално да е изоставила Сърбия въ австро-унгарската сфера на Балканитѣ. Мрази сръбската династия, защото е негодна да ѝ помага въ борбата срещу България. . . Рускитѣ генерали до 1885 г управляваха България както си искаха, фактически по волята и желанието на руския царь и руския панславизъмъ. Този панславизъмъ иска сега, въ името на руската политика пакъ да тури на българския кянжески престолъ единъ руски князъ, както при създаването на самото княжество. Но той се натъкна на твърдата воля, енергия и душа — неподкупни — на българскитѣ националисти, действующи отъ името и при трепета на цѣлото българско племе, свободно и несвободно още, за независимость и самостоятелность. На България предстои сега да си избере новъ князъ. Той не може да бѫде обаче руски, представитель на руския царь Александръ III, врагъ на българската независима държава. Той ще бѫде отъ друга държава — англичанинъ, германецъ, италиянецъ или др., но не русинъ... Така на следующата 1887 г. бѣ избранъ отъ Великото българско Народно събрание новъ български князъ отъ Саксъ-Кобургъ — Готската фамилия — князъ Фердинандъ I, съ пълното единодушие на туй събрание. Новиятъ князъ прие изборътъ си, знаейки отношенията на Русия къмъ България, съ мълчаливото съгласие, разбира се, на останалитѣ велики сили. Така България престана да бѫде третирана и смѣтана отъ Русия, окончателно, като Заддунавска руска губерния. Русия е поразена въ случая отъ малката България. Но тя дебне. Тя провокира, тя не дава спокойствие на България. Защо? Защо тази три милйонна България, като държава, е толкова ненавистна на тази Русия? Руското честолюбие е не само накърнено отъ българитѣ, но и дълбоко уязвено. Една малка държава се противопоставя на домогванията ѝ — една държава ужъ отъ нея „освободена", и тази да не признава това и да я не слуша, да се не обяви сама за руска губерния, толкова повече, че е съ „славянско-християнско" население. Руската амбиция и честолюбие, обаче не е само туй. Другаде още лежатъ голѣми причини за руския политически развратъ, поддържанъ съ пари, пропаганда, чети и бунтове въ България. Тѣзи причини сѫ: българитѣ иматъ вече име на Балканския полуостровъ, тѣ биха сърбитѣ, следъ като съединиха двѣтѣ българии, тѣ се циментиратъ вѫтрешно, тѣ сѫ трудолюбиви и ученолюбиви, иматъ свободна конституция и свобода на словото и печата, иматъ парламентарна система съ участието на народа: и въ общинитѣ, и въ окрѫзитѣ и въ Народнитѣ събрания — Велико и обикновено, чрезъ избори, иматъ задължително учебно образование и т. н., а отъ всичко туй, въ културно-политическо отношение, Русия нѣма нищо, колкото и да е трудолюбивъ и милъ руският народъ, който е още робъ на руския феодализъмъ, който тъне въ невежество и който знае само задължителната многогодишна военна служба, само въ името на царизма. Тази България, следователно, е неприятна съ кулурата си и политиката си, при пълна национална независимость, на Русия, която нито е мислила, нито е желала да „създава" и „освобождава" за туй българския народъ. Така гледанъ сега този народъ презъ рускитѣ политически очила, призма и телескопъ, рускатв политика вижда въ лицето на новата българска държава единъ свой врагъ по отнощение на целитѣ си срещу Цариградъ и Дарданелитѣ — единъ врагъ, който може бързо да се развие въ всѣко отношение и заради своята независимость не само да стане съюзникъ на довчерашния си господарь — Турция срещу Русия, но и самъ да се бие срещу тази Турция за свободата на Македония, люлка на българското възраждане отъ началото на XIX столѣтие и люлката на първичната българска книжовна култура и християнска религия, люлката на днешното българско племе.

Когато князъ Фердинандъ зае българсиятъ княжески престолъ, той назначи за министръ председатель, следъ оттеглянето иа ренегатитѣ, Ст. Стамболова. Последниятъ, като такъвъ, съ своя кабинетъ продължаваше борбата си срещу рускитѣ домогвания. Другитѣ сили признаха Фердинандъ за князъ на България, а само Русия отказа да стори това. Нейнитѣ домогвания сега бѣха, да внесе смутъ и сътресение въ свободолюбивата българска душа, Тя започна съ атентати и и убийства на министри и пълномощни министри (Муткуровъ, Вълковичъ — Цариградъ и др.) и съ изпращане и организиране на чети, политически чети. Съ всичко туй трѣбваше да се справя желѣзната воля на Стамболова, кабинетъ и управление. Той трѣбваше да пресече пѫтя на тѣзи домогвания и на русофилскитѣ въ България изтѫпления и престѫпления. За това, като голѣмъ български националистъ, даже нарушавше, въ името на българската независимость, основниятъ законъ — конституцията. Той казваше, че управлява България по своето „вѫтрешно убеждение", т. е. Salus republicae supreme lex

Седемь години при управлението на Стамболовия кабинетъ, при когото и стана задомяването на князъ Фердинанда съ Пармската принцеса Мария Луиза въ 1893 г., спотаенитѣ русофили въ България ненавиждаха и мразеха този князъ, благодарение на руската умраза срещу него. Тѣ издаватъ вестници въ България и атакуваха князътъ, безъ причини, тѣ бѣха поддържали бунта на майоръ Паница и др., а сѫщо и атентаторитѣ срещу хората на властьта. Русия не признаваше князътъ, презъ Сърбия пѫтницитѣ отъ България получаваха съвети да се махне князътъ и пр. Фердинандъ виждаше за себе си лично и за бѫдащето на династията си своето несигурно положение въ България, но и той бѣ уменъ и тактиченъ, при съветитѣ на майка си — принцеса Климентина и при тѣзи на голѣмия си княжески родъ въ цѣла Европа, защото преди всичко майка му, отъ друга страна, бѣ отъ Бурбонитѣ, въ Франция, макаръ тази последната сега република. Сега, когато той решава да се ожени и създада вече собствената си династия въ България, сигурно, предварително е билъ решилъ, веднага следъ оженването си, да подири едно примирение съ руския царь, — новъ царь е вече Николай II, и се тури край на руско-българскитѣ недоразумѣния, но при какви жертви отъ българска страна за туй примирение, туй ще стане ясно следъ малко.

До 1894 г. князъ Фердинандъ, при кабинета на Стамболова, е занятъ главно съ изучаването на българския езикъ, съ уреждане на двореца и дворцитѣ си, а сѫщо и съ създаването на една българска „аристокрация" около себе си, тъй като официално титлитѣ на аристократи сж непризнати по конституцията на България въ страната. И тази българска аристокрация той я вижда въ лицето на нѣкои български офицери — офицерството и армията сж неговата главна цель, опора нъ бждещето му и на династията му, за да се намѣси въ управлението на страната, безъ разбира се, да „управлява“, като царува. И той се бързо огражда съ способни и добри офицери, създава чинове голѣми, грижи се много за офицерството и армията... Но, отъ друга страна, тъй като всичко туй не е достатъчно, той вижда другата часть на аристокрацията не въ лицето на партийнитѣ водачи и голѣмитѣ държавни чиновници — и тѣ сж такива да, но сж бѣдни и съ „слаба европейска култура“, — а главно въ лицето на богатитѣ хора, главнитѣ сили въ туи отношение на които се намиратъ въ редоветѣ на русофилствующитѣ и панславянствующитѣ срѣди. Опрянъ сега на офицерството и армията си, той иска вече да се помири, чрезъ русофилитѣ, и съ Русия, за да бжде спокоенъ; а и въ Русия настроението срещу България е станало по-малко, защото упоритостьта на България е силна, и силата въ нея на руситѣ е надвита и превита отъ националиститѣ, за да може при това единъ Стамболовъ да издействува отъ султана седемь нови владици, български, за Македония, а единъ Радославовъ да издигне открито гласъ за свободата на Македоня, въ своя партиенъ вестникъ. Въ борбата си срещу рускитѣ домогвания въ България Стамболовъ държеше на чуждото приятелство. Въ борбата си срещу Стамболовия режимъ въ България Радославовъ бѣ не само за владицитѣ въ Македония, спечелени отъ Стамболова, чрезъ Българската екзархия, отъ Високата Порта въ Цариградъ, но и за свободата и освобождението на Македония, по откритъ националенъ пжть.

При това политическо положение за себе си и за България, князъ Фердинандъ решава да се сближи съ Русия, за да го признае тя и се легализира положението за него и за династията му, и за България, но, очевидно жертвата сега трѣбва да бжде преди всичко Стамболовъ и правителството му, да се състави единъ новъ кабинетъ отъ русофилствующи, да се върнатъ въ България политическитѣ нейни емигранти отъ Русия, но и по никой начинъ единъ кабинетъ на либералитѣ, подъ шефството на Радославова, който е врагъ на Русия, сжщо като Стамболова, въ името на българската независимость и самостоятелность. Тъй че сега, на 18 май ст. ст. 1894 г. Стамболовъ пада, и не по желанието на княза изключително, а и по своя воля пада той, само да се тури край на раздора между Русия и България, а Радославовъ мълчи, сжщо отъ името на България, за да измислятъ Русия и князъ Фердинандъ една нова, несжществующа въ България партия, която да поеме властьта. — Тази партия се конституира подъ шевството на Д-ръ К. Стоиловъ, въ ядрото си състояще се отъ русофили и панслависти, а нѣкои отъ тѣхъ сѫ и министри въ кабинета на Стоилова, но следъ като Радославовъ помага на Стоилова да спечели изборитѣ и следъ като е участвувалъ въ този кабинетъ само заради доброто на България и князътъ, той напуща този кабинетъ. Стоиловъ произведе нови избори и се отърва окончателно отъ Радославова, създалъ вече съ княжеската помощь, въ името на примирието съ Русия, новата партия — наречена „Народна партия“. Примирението и признаването на княза отъ Русия се постигна. Емигрантитѣ се върнаха отъ Русия. Стоиловиятъ кабинетъ управлява до 1899 г. — 1 януарий ст. ст., когато (Стамболовъ бѣ убитъ вече на 6 юлий 1895 г.) Радославовъ събаря Стоиловия кобинетъ съ силната си партия, чрезъ закодателни избори..,

Либералитѣ-националисти събориха „Народната партия“ отъ власть, но тогава Фердинандъ, въ името на своитѣ династически съображения, покръстилъ вече престолонаследникътъ си, чрезъ руския царь, на 2 февруарий ст. ст. 1896 г., неможеше да постави за министръ-председатель Д-ръ Радославова, а Т. Иванчева, защото туй не изискваше нито руската политика нито княжеската за примирението между Русия и България. Въ новата „Народна партия“, съ печатенъ органъ“ в. „Миръ“, постепенно навлѣзоха всички явни и тайни русофили отъ България, т. е. ония, които принадлежаха на старата консервативно-русофилска партия и отъ времето на първото Велико народно събрание, и отъ времето на княжескитѣ пълномощия, и отъ директората на южна България, „лъжесъединиститѣ“ или „махзарджиитѣ“, а сѫщо и тъй нареченитѣ князогонци — срещу князъ Батенбергъ и срещу князъ Фердинандъ, съ панславянски манталитетъ, съ русофилска политика и мълчаливи спрямо руския царь. Преди всичко тѣхната задача бѣ да се унищожи Ст. Стамболовъ — и дали туй го направиха тѣ задружно съ князъ Фердинандъ, който се боеше отъ него, като всесиленъ въ народа, по национализма си, или съ знанието само на рускитѣ дипломати, отъ угодничество къмъ Русия — всичко туй е още неизвестно и бѫдещето ще открие истината. Въ всѣки случай на Стамболова не се позволи да напустне предѣлитѣ на България, не му се издаде паспортъ, а туй не е могълъ да не знае нито тогавашниятъ министръ на вѫтрешнитѣ работи, нито евентуално князътъ, който е билъ уведоменъ за туй Стамболово желание. Страхътъ, следователно, отъ Стамболова и въ чужбина, не само въ България, погуби този български голѣмъ националистъ, държавникъ и приятель на цѣлото българско племе, съратникъ на голѣмитѣ български, истински, строители: Василъ Левски, Христо Ботьова, Димитъръ Петкова, Георги Бенковски, Д-ръ В. Радославова, Захарий Стоянова и др.

Управлението на „Народната партия“ имаше за задача, както видѣхме, да примири князъ Фердинанда, като държавенъ глава, въ лицето на България, съ царска Русия, а заедно съ туй, съ него примирение и чрезъ него, да събуди и засили заспалото и разнебитено въ страната панславянско-русофилство, по всички линии. Туй и стана. Отиване и връщане, и дохождане и връщане — отъ София до Петерсбургъ и отъ Петерсбургъ до София на княза и дипломати, на гости и приятели, на пропаганда и заслепление къмъ „освободителката“, бѣ сега вече новиятъ курсъ на вжтрешната и външна политика на свободна България. Обаче фактически и формално нищо се не направи нито за Македония, нито за Добруджа, нито за Моравско, нито за съединенитѣ фактически, но фо́рмално още не, северна и южна България (източна Румелия), съ изключение на онова, което можеше да прави Екзархията въ Цариградъ, съ субсидиитѣ, които получаваше тя отъ българската държава, особено въ Македония. Но пъкъ и туй си бѣ въ реда на нѣщата. Екзархията сжществува като покровителка на българитѣ въ Турция още отъ 1872 г.... Шефътъ на новата партия и министръ-председатель г. Д-ръ К. Стоиловъ управляваше България, както той се изразява, съ своето „морално влияние“, въ противовесъ на онова управление, което видѣхме при Стамболова: „вжтрешното убеждение“. „Моралното влияние“ на Стоилова е равносилно на тезата: „Българскиятъ народъ има политически моралъ. Туй е любовьта му къмъ Русия. България не може безъ Русия. А вече видѣхме какво бѣ „вжтрешното убеждение“ на Стамболова — „Преди всичко България и българската нация...“ Тѣзи две тези на Стоилова и Стамболова сж антиконституционни, стоятъ надъ конституцията. Стамболовъ не зачита конституцията на държавата, защото има да спасява независимостьта и свободитѣ на България отъ неприятели на България и нацията българска, той нарушава конституцията и изхождащитѣ отъ нея закони, особено тѣзи за парламентарнитѣ и общинско-окржжнитѣ избори, както и полицейскитѣ закони и пр. А Стоиловъ нарушава сжщата конституция и сжщитѣ закони въ името на „моралното си убеждение“ въ името на русофилската си политика, защото мисли, че България не може да сжществува безъ Русия!... Туй каза и князъ Фердинандъ възседналъ на бѣлъ конь, когато падна Стамболовъ, на 18 май 1894 г., на площада, предъ тълпата, искуствено събрана да вика: „Долу Стамболовъ, да живѣе княза!“ — насъбрана предъ софийския дворецъ. Жестоки бѣха преследванията срещу националиститѣ стамболовисти. Тѣзи жестокости се оправдаваха съ жестокоститѣ на Стамболова срещу русофилитѣ. Князътъ не бѣ живѣлъ съ България отъ началото на създаването ѝ. Той не знаеше любовьта на българитѣ къмъ Българяия и разпокжсанитѣ ѝ части, нито можеше да си представи турското робство на тѣзи българи и да има ясна и дълбока представа, какъ е оцѣлѣла тази нация презъ туй робство, съ какви историческа нациоиални паметници, съ какви страдания при фанариотитѣ, съ какви борби срещу поробителитѣ —

„освободители“, съ своята национална кръвь, съ Св. Кирилъ и Методий, Св. Климента, съ своитѣ „войнишки села“, съ своитѣ хайдути, съ своитѣ църкви, съ своята душа, вложена въ Рилския монастиръ, съ своя Паисий, Софроний, съ Миладиновци, Раковски, Левски, Ботьовъ, Бенковски и съ своето Баташко клане, съ своитѣ възстания и тайни организации, съ своята Екзархия и съ величавитѣ си опълченци, съ героитѣ си при Сливница, Драгоманъ, Брезникъ, Трънъ, Пиротъ, Нишъ и пр. Туй е гръбнакътъ на българския национализъмъ, следъ изчезването на българскитѣ династии и на българскитѣ боляри-войводи, а не рускитѣ династии, князе и боляри, не руската книжнина и църква, не руската завоевателна политика, наричана „освободителна“ за „глупавитѣ и наивни“ българи отъ панславиститѣ и русофилитѣ, въ името на руското самодържавие — въ лицето на руския царь, покоренитѣ народи на когото сѫ роби, мужици, дураци и пр. и гдето и „Мъртвитѣ души“, споредъ Гоголя, минаватъ въ рускитѣ феодални села за живи. . .

Между двѣтѣ борящи се партии въ Българии, националистическа и русофилска, последната сега изкуствено създадена и въ името на държавната власть засилена, се намираше, ако се изоставятъ партиитѣ на Драганъ Цанкова и на П. Каравелова, които сѫ безъ значение, но въ времето на князъ Батенбергъ либерално-национални, а сега и Цанковъ и Каравеловъ съ русофилски оттѣнъци, особено Драганъ Цанковъ, който е биль вече и емигрантъ въ Русия, а Петко Каравеловъ е билъ само затворенъ отъ Стамболова по единъ политически процесъ, — стои партията на Радославова. Тя сега, при умората на националиститѣ-стамболовисти, особено следъ убиването на Стамболова, държи подъ контролъ „Народната партия“, особено въ русофилскитѣ ѝ изстѫпление и ѝ напомня за Македония. Въ нейнитѣ редове има голѣми, даровити македонци. Наследница на „Народната партия“ въ управлението може да бѫде само тази партея — и ще бѫде. Другъ изгледъ нѣма, следъ като князътъ постигна цельта си съ Русия, следъ като закрѣпи династията си. Той при все това виждаше, че Русия нѣма довѣрие въ него, а винаги го смѣташе за „австрийски агентъ“ въ България. . . При това въ цѣла Европа се загатваше вече за Европейската война. Отъ 1894 г. Германия е приятелка на Турция, а Русия е съюзниц на Франция отъ 1892 г. Между Германия, Австро-Унгария и Италия сѫществува троенъ съюзъ отъ 1880 г. Въ името на тази Европейска война на всѣкѫде въ Европа се трескаво приготовляватъ и се говори усилено все повече. Естествено, българскитѣ русофили не ще бѫдатъ противъ Русия, но българскитѣ националисти? — Ето енигмата за Русия, толкова повече, че между Турция и Гърция избухна война въ 1897 г., съ победа за Турция, което значи, че прочутиятъ „Балкански въпросъ“ — „Болниятъ човѣкъ“ (Турция) се съживява. Германия за Англия и за Русия „нахлува“ съ приятелството си въ Турция всячески, а туй е опасно и за Русия и за Англия.

А при туй, тъкмо презъ управлението на Стоилова, шефътъ на българското правителство казваше: „Ключоветѣ на българската политика сж въ Цариградъ“. Какво значеше туй? — Туй е голѣма истина. Въ сжщность Стоиловото правителство е съ Русия, а кокетничи и иска да прави реална политика и съ Турция. Туй значи, или повече, или по-малко: „Ние сме съ Русия, но сме за Турция: тя може да признае добрололно съединенето на южна и северна България, да имъ, даде независимость, за да не задиряме много-много, като русофили, за Македония; щомъ искаме туй, въпреки че сме съ Русия, не ще бждемъ въ една война съ нея срещу Турция!“... Естествено, Високата порта го разбираше всичко туй, но и русофилитѣ въ България го разбираха. Тѣ знаеха, че по този начинъ, чрезъ устата на Стоилова, говори лично князъ Фердинандъ. А само съ туй се отличаваха и различаваха русофилитѣ отъ шефа си — министръ-председатель и за туй на края на краищата този кабинетъ не бѣ гледанъ добре отъ Русия — не за привърженицитѣ на партията му, а за шефътъ му и сжщиятъ — шефъ на партията. На страна сега отъ тѣзи русофили сж въ руски резервъ истинискитѣ, най-голѣмитѣ, русофили на Драганъ Цанкова, сега подъ шефството на Д-ръ Даневъ. Както и да било, русофилството въ България се засила, то укрѣпна, чрезъ разни държавни доставки, чрезъ чиновнически служби, чрезъ лихварски сдѣлки, чрезъ постройки на желѣзници, чрезъ всичко възможно.... което даде държавната власть на спекулантитѣ чрезъ нея, но не и на идеалиститѣ-националисти... Въ името на спекулитѣ и грабежитѣ се възмути народътъ и викна въ България срещу „гешефтаритѣ“. Тѣ направиха всичко, но само въ армията не пробиха свой пжть...

Князъ Фердинандъ, отдалъ се на армията и на подигането на българската култура, въ всѣко отношение, се вслушваше не само въ рускитѣ желания, но и въ онова, което се казваше и отъ Цариградъ. Той е още турски васалъ. Желаещъ българскиятъ народъ да придобие бързо западната култура, самъ той, който е дошълъ отъ най-културната столица на Европа — Виена, въ този Ориентъ, пожела да има миръ въ страната му още единъ пжть, за да може да се развива за бждещето си. Той се вслуша въ повика на народа срещу правителството на Стоилова. Той го свали, но кой ще го замѣсти туй правителство? Сега и за Турция и за Русия трѣбва да се държи смѣтка. Русия ще бжде удовлетворена: шефъ на новото правителство не ще бжде д-ръ Радославовъ, който има най-силната партия, но той и партията му ще бждатъ въ управлението подъ нѣкаква „княжевска“ — известна отъ по-рано — опека. А що се касае до Турция, тамъ само защото тя не разбра Стоиловитѣ думи, че ключътъ на българската политика се намира въ Цариградъ, т. е. българската независимость и царската корона, за които Русия, макаръ и помирена съ България, не взема инициативата, — за тази Турция вече има другъ пѫть, старъ изпитанъ пѫть — кървавото възстание на нещастнитѣ македонци. Тѣ чакатъ възстание. тѣ чакатъ свобода, само орѫжие имъ трѣбва... Тѣхнитѣ души и сърдца и безъ туй орѫжие сѫ въорѫжени, още отъ преди Фердинанда въ България, съ „орѫжието" на свободата и любовьта къмъ независимото отечество и къмъ свободното отечество, отъ което сѫ тѣ откѫснати... При голѣми мѫки и препятствия, македонското учебно дѣло, при Екзархъ Иосифъ I, се развива сѫщо тъй, както и въ България, при сѫщата учебна програма, курсове, класове и пр., но съ разликата, въ името на султана, като се учи и турскиятъ езикъ въ Македония, задължително. Македонцитѣ постѫпватъ въ Софийския университетъ, а не въ Бѣлградския или Атинския, тѣ ставатъ български офицери и чиновници, следъ като между Турция и България Стамболовъ внесе умекчение въ отношенията имъ, въ борбата си срещу Русия. Цѣла Македония е за столицата си София, за нея тя мечтае, въ нея дохожда, съ България сѫ нейнитѣ културни и политически връзки, като въ Солунъ излизатъ и български—македонски —вестници..., като самата Македония се кръстосва още отъ 1897 г. вече по-оживено, съ въорѫжени чети въ планинитѣ, като сѫществува и Македонски революционенъ комитетъ, безъ за туй още да се е интересувалъ князъ Фердинандъ... Така Македония именно се приготовлява и духомъ и съ орѫжие, и материялно за едно генерално сражение — възстание или революция — срещу турскиятъ си политически господарь — и ще го даде. Трескаво се приготовлява всичко туй отъ идеалиститѣ ѝ синове, подпомагани и отъ българитѣ отъ свободнитѣ земи. Тя вече застрашава тъй нареченото Status-quro на Балканитѣ, за което и въ името на което се застѫпватъ най-голѣмитѣ вестници, отражающи държавното и общественното настроение въ Англия, Франция, Австро-Унгария, Русия и др., а именно вестницитѣ: „The Times", „Le Temps", „Neue Freie Presse", „Новое Время" и др., за да имъ подражаватъ и всички други веетници: по-голѣми и по-малки отъ разнитѣ по-голѣми и по-малки държави, съ изключение само на българскитѣ или излизащитѣ въ Македония, но при условието, че русофилскитѣ вестници въ България сѫ за сѫщото, каквото желаятъ рускитѣ. Отъ името на Македония сѫ излѣзли български университетски професори и сѫ въ Софийския университетъ, отъ нейно име има вече и министри въ българския министерски съветъ, както и народни представители въ Народното събрание. А това е и голѣмата прелюдия, отъ българска страна, въ името на поробена Македония, да се наруши вече казаното статукво на Балканитѣ... Въ каква форма и какъ то ще се наруши, — туй е другъ въпросъ. Но Берлинскиятъ договоръ ще се наруши. Неговиятъ чл. 23, който дава реформи на Македония, не се изпълнява, а и самиятъ договоръ е вече нарушенъ отъ българитѣ, въ името на съединението и независимата имъ политическа свобода. Предъ Европа, сега, следъ австро-рускитѣ съглашения отъ началото на деветдесетитѣ години на XIX столѣтие иматъ главно думата Русия и Австро-Унгария върху Македония. Тѣ не искатъ приложението на чл. 23. Тѣ сѫ противъ всѣка промѣна на Балканитѣ, тѣ заплашватъ България, тѣ я предупреждаватъ. По тѣзи е други съглашения, Македония е въ сферитѣ на Австро-Унгария, а свободна България, въ тѣзи на Русия. И само съ туй се обяснява сега, като то се добави къмъ всичко друго, отъ името на руската политика въ България, защо българското правителство не използува въ 1897 г. Турско гръцката война въ полза на българска Македония. Туй то не направи по съветитѣ на Русия и защото бѣ русофилско, а и князътъ бѣ още за Русия. Но не го направи и Русия, да предложи на Европа автономия за Македония или присъединението на последната къмъ България, защото я бѣ дала тази Македония на Австро-Унгария и защото мразеше българитѣ, а при това се боеше и отъ Англия. . .

Но, сега, кабинетътъ на Стоилова въ България се замѣства отъ кабинета на Грекова, въ началото на 1899 г. Този Грековъ е въ душата си консерваторъ-русофилъ, обаче, при сломената партия на покойния Стамболовъ, случайно промъкналъ се въ нея, достига до шефството й, макаръ че отъ първото Велико народно събрание, Учредителното Велико народно събрание, е известенъ като консерваторъ и е водилъ борбата за „пълномощията“ на князъ Батенберга срещу конституцията. Грековъ има нужда сега и отъ подкрепата на Радославовата партия, която, като се отдѣли отъ кабинета на Стоилова, съ борбата си го свали. Князъ Фердинандъ иска отъ Радославова не само да даде партията си въ услуга на Грекова, но и самия той да влѣзе въ кабинета на последния като министръ, когато „Народната партия“ на Стоилова пакъ ще състави кабинета. Радославовъ се съгласява. Обаче, Грековъ, човѣкъ съ консервативна душа, мразящъ либералитѣ и Радославова, подава бързо оставката си. Следъ Грекова, съставя кабинетътъ Тодоръ Иванчевъ, при сѫщитѣ условия и заплашвания, както при Грекова, отъ княза, пакъ съ Радославовъ. Но и този кабинетъ бѣ въ вреда на либералитѣ и цѣльта бѣ да се компрометиратъ тѣ. Иска се сега Радославовъ да напустне министерството и стане председатель на Народното събрание. Той се не съгласи — и Народното Събрание се разтури. Радославовъ излиза отъ кабинета. За новитѣ избори става министъръ-председатель генералъ Рачо Петровъ. Туй е първиятъ генералски кабинетъ, отъ генералитѣ — военни, силно привързани на княза. Този генералъ нѣмаше партия . . . Така въ този периодъ на князуването си князъ Фердинандъ, създалъ си вече офицери генералъ-щабни и генерали, силна армия и аристокрация — по всички линии, искаше компрометирането на либералитѣ, обичащи Македония, и то, следъ парализирането на стамболовиститѣ. Срещу Радославовъ и партията му се подигна държавенъ процесъ, защото се „прилагалъ“ законътъ за „десятъка“, изработенъ отъ Народното Събранние, удобренъ отъ княза и печатанъ въ „Държавенъ Вестникъ“. Фердинандъ се боеше отъ Русия, отъ русофилитѣ и политиката имъ, лично, той искаше корона и независимость за България и знаеше, че Македония е въ австро-унгарскитѣ сфери. Той, обаче, съ въоржжени чети, на хора лични негови привърженици, тайно въоржжавани вече отъ складоветѣ на българскитѣ казарми, съ негово тайно знание, искаше да плаши и султана, че може да му „пакости“ въ Македония и че може да бжде или не вече съ Русия — зависи отъ него лично. . . щомъ назначава вече генералитѣ си за министъръ-председатели. . .

Презъ 1894 г. „Народната партия“ почна сждебна анкета, за държавенъ процесъ срещу национализъма на Стамболова, а сега въ 1901 г., русофилитѣ — всички — почватъ такава и държавенъ процесъ срещу Радославова, следъ като падна кабинетътъ на генералъ Рачо Петровъ и тѣ дойдоха на власть, подъ шефството на Д-ръ Данева. Цѣльта е ясна: анкетата срещу Стамболова остана безъ резултатъ, защото бѣ убитъ, а Радославова го осждиха, защото туй го искаше князътъ съ личната си и русофилска политика. Национализмътъ трѣбваше да бжде съкрушенъ, той можеше да подигне Македония и създаде неприятности и на княза и на Русия, и на Австро-Унгария, въпреки княжескитѣ „македонски чети“. . . Кабинетътъ на Д-ръ Данева се явява, като русофилски въ 1901 г., въ единъ отъ най-важнитѣ моменти за цѣлото българско племе, когато между Австро-Унгария и Русия се постигна едно ново „Балканско споразумѣние“ за ненакърнимото положение на Балканския палуостровъ, и то въ момента, когато Англия е силно занята въ колониитѣ си съ Бурската война, още отъ 1899 г., когато вече въ Македония кръстосватъ възстанически чети, но раздѣлени подъ два централни комитета: този на генералъ Цончевъ и др. — нареченъ „Върховистски“ — „княжески“ и този на Христо Матовъ, Гоце Дѣлчевъ, Дамянъ Груевъ и др., тъй наречения Вжтрешенъ Македонски Централенъ Революционенъ Комитетъ, който организира въ кървавата борба самото вжтрешно македонско население, както нѣкога Левски организираше българитѣ. Двата комитета се гонеха и мразѣха, даже четитѣ имъ често се сражаваха и се избиваха — и нека още тукъ кажемъ, туй става причина, щото по-после да се яви и ново течение, независимо отъ тѣзи комитети, подъ името на федералисти, на Яни Сандански и Хр.

Чернопѣевъ—и тѣ съ орѫжие въ рѫка, но и тѣ искатъ отъ Високата порта реформи за Македония и когато цончевиститѣ бѣха въ служба на князъ Фердинанда, както туй вече посочихме, — то Вѫтрешната, истинската македонска, силната организация, бѣ за свободата, автономията и независимостьта на Македония — и единъ день обединена последната съ свободна България. Фердинандъ сигурно е зналъ, какво е тайното съглашение между Австро-Унгария и Русия, за това побърза да настани на власть русофилитѣ съ Данева, компрометиралъ либералитѣ, за да не би сега именно съ орѫжие Австро-Унгария и Русия да си подѣлятъ окончателно Балканския полуостровъ, при „слабостьта“ на Англия, при съюза на Австро-Унгария, Германия и Италия — Германия стояща задъ Австрия и приятелка на Турция, но за нея поважна първата — Австрия... тъй че, да не попадне вече и самата България подъ Русия, съ попадането окончателно на Сърбия и Македония подъ Австро-Унгария. Австро-руското съглашение отъ 1901 г. обаче, изразено въ тъй нареченото Мюрцщегско съглашение, се отнася до реформи въ Македония. Но тѣзи реформи могатъ да доведатъ до война и до подѣлбата на Балканитѣ, окончателно, между двете казани държави. Така изплашенъ князъ Фердинандъ, той набързо стъкмява Даневиятъ кабинетъ, съ финитѣ русофили на Драганъ Цанкова, основатель нѣкога на либералната партия, голѣмъ борецъ за Конституцията, противъ пълномощията, но после станалъ отчаянъ русофилъ, поради едно недоразумѣние съ князъ Ал. Батенбергъ, станалъ отечественъ измѣнникъ и избѣгалъ въ Русия, като се разпада партията му, подета отъ П. Каравелова, отъ която вече се отдѣлятъ по нататъкъ: Стамболовата и демократическата, — отъ Стамболовата — либералитѣ на Радославова, а отъ демократическата — радикалната. Около Данева има „чистокръвни князогонци“ и пр. Той сега ще спасява България (химера) срещу Русия, съ отявлената си преданость към Русия, съ която политика не ще прави... Неразбрали тайната замисъль, защо Русия е предложила на Австро-Унгария, съ удобрението и на останалитѣ европейски държави, заинтересувани въ Берлинския договоръ и прилагането му, — а двете като мандатьорки на сѫщитѣ държави по балканскитѣ работи — македонскитѣ реформи (наричани падарскитѣ реформи съ смѣхъ и злъчъ отъ македонцитѣ), князъ Фердинандъ и Даневъ, по предложение отъ Русия, се мѫчатъ сега да премахнатъ всѣко македонско възстаническо движение, за да угодятъ на Русия; тѣ даже ще прибѣгнатъ по после до формалното разтурване и преследване фактически, на несѫществующитѣ предъ българската власть и въ България македонски комитетъ и организация... които въ 1902 г. засилиха възстаническата акция въ Македония. А „падарскитѣ реформи“ въ Македония трѣбваше, по настояването на Австро-Унгария и Русия да ги приложи самата Турция, т. е. да се назначаватъ българи за полски пазачи, да участвуватъ и българи въ джандармерията и пр. —

дреболии и дребнави реформи... Въ всѣки случай, тѣ засилиха духътъ на македонската революционна акция, въпреки очакването на Русия, която съ туи си съглашение съ Австро-Унгария, както казахме, неразбрано отъ българския князъ и правителство, е искала своята гаранция отъ Австро-Унгария, за да има другаде развързани ръцетѣ си, въ Крайния изтокъ, и да не би Австро-Унгария, възъ основа на по-раншитѣ си съглашения и споразумѣния, сама да реши за себе си Балканския въпросъ, т. е. Сърбия, която е въ ръцетѣ ѝ, пакъ следъ абдикацията на краль Милана, при краль Александъръ — абсолютно непопуляренъ при народа си по лични причини, главно поради панславянската руска пропаганда, а най-вече поради женитбата си за една обикновена сръбкиня — „ординерна", Драга Машичъ, — а също и Македония да станатъ Австро-Унгарски, безъ Русия да си вземе България и Цариградъ..., тȍлкова повече, че тя, сѫщата Русия, е въ митническа война съ Австро-Унгарската съюзница Германия отъ 1900 до 1902 г. Нѣщо повече сега. Рускиятъ царь, съ цѣлиятъ си великокняжески и княжески антуражъ се приготовлява за война и завладявания въ Крайния изтокъ, въ Манджурия и Корея. За да осигури той сега двойно спокойствието на Балканския полуостровъ, т. е. не само предъ Австро-Унгария, но и между България и Сърбия, която да разклати въ своя полза въ довѣрието и предпочитането ѝ къмъ Австро-Унгария, а сѫщо и единъ день и да я противопостави на последната и на България и която (Сърбия) подъ влиянието на панславизма, а сѫщо и на Австро-Унгария, и тя сѫщо праща „възстанически чети" въ Македония — и то срещу българитѣ, отъ самата Сърбия, като харчи при това и много пари за пропаганда въ Македония, чрезъ която сѫщо иска училища и църкви отъ Турция за „сръбското" си население, — рускиятъ царь, казваме, праща въ името на всичко туй министрътъ на външнитѣ си работи — Ламсдорфа въ София!... Туй е небивало събитие и за Европа и за България!... Графъ Ламсдорфъ пристига въ София, като гостенинъ на българския князъ, но съ политическата мисия, безъ да каже тайнитѣ на рускитѣ намѣрения, защо сѫ тѣзи „реформи" въ Македония, по споразумения съ Австро-Унгария и Русия, и да поиска отъ България и вземе обещанието, че тя ще кротува за Македония, че ще разтури македонскиятъ комитетъ и най-после, въ името на „славянството" — на „панславянското-християнство" да се съгласятъ България и българитѣ отъ всички части на разпокъсана България, въ лицето на Българската Екзархия, щото въ Скопие, въ българския, чисто българскиятъ, исторически, психологически, културно-култовъ и националенъ градъ Скопие, да получатъ „сърбитѣ" сръбски владика!... Искано, обещано, свършено! Но, ако не князъ Фердинандъ, то правителството му трѣбваше да знае дълбочината и смисълътъ на тази руска нужда отъ единъ сръбски владика въ Скопие, а сѫщо да знае и дълбочината на българската история и душата и сърдцето на българската нация... Сърбитѣ бързо получиха своятъ владика, чрезъ гръцкия патриархъ, и се намѣстиха, по руско искане, въпреки историята, срещу България и срещу Македония, въ Българска Македония! Така духовно се разпокѫса сега Македония, следъ откъсването на Моравско, следъ сръбската война срещу България отъ 1885 г., отъ Русия, съ помощьта на българскитѣ панславяни — русофили — „народняци“ и „цанковисти“ при кабинета на Д-ръ Данева... Българскиятъ князъ Фердинандъ още не е станалъ истински българинъ, както бѣ станалъ нещастниятъ вече и покоенъ пръвъ български князъ Александъръ Батенбергъ. Фердинандъ е чуждъ на българската национална душа, бои се отъ Русия, не съзнава дълбочината на положението си, не познава и голѣмото благоприятно положение сега, въ края на XIX вѣкъ особено, на България при стенитѣ на Цариградъ и брѣговетѣ на Егейското море, за които Англия ще обърне свѣтътъ, но нѣма да позволи тукъ да разпорежда Русия, а толкова повече, че въ Турция е сега и Германия, която я реорганизира военно и стопански, следователно и тя е противъ Русия, заради Турция, а не само Англия...

Страшната жертва, първиятъ сръбски владика въ Скопие, е и първата „фактическа“ подѣлба на нещастна Македония, по волята на княза, който „царува, но не управлява“, който обаче въ двореца си, заедно съ панславянското си правителство, въ присѫтствието на гостенина си графъ Ламсдорфъ, чу, видѣ и се съгласи за тази подѣлба... Той въ случая, даже не се указа и „австрофилъ“, за какъвто го обвиняваха русофилитѣ въ България непрестанно. „Съгласи“ се за подѣлбата на Македония между българи и сърби — следователно първата стѫпка за единъ бѫдещъ българо-сръбски съюзъ, подъ рѫководството на Русия, срещу Австро-Унгария, срещу Турция и срещу България, която ще бѫде изтощена чрезъ този съюзъ, въ война срещу Турция, и отъ побѣдитѣ на която ще спечели Сърбия и Русия, а тя нищо... Ламсдорфъ си отиде задоволенъ, но истинскитѣ българи и истинскитѣ български македонци останаха не само недоволни и покрусени, но и отчаяни отъ туй историческо престѫпление въ живота на българското племе. Но нѣмаше кой да се възпротиви: националиститѣ—либерали — стамболовисти и радослависти бѣха парализирани, задушени, уморени, опозорени — чрезъ държавенъ сѫдъ и убийства...

Отъ новитѣ реформи въ Турция не излѣзе нищо. Турция се скоро подигра съ дипломацията си срешу тѣзи реформи, но пъкъ македонцитѣ, при съчувствието и интереса на свободнитѣ българи, особено по-дейнитѣ български патриоти — офицери, сега, безъ знанието на княза и правителството му, въпрѣки княжескитѣ революционери — генерали и полковници (напримѣръ генералъ Цончевъ и полковникъ Янковъ), сѫ готови да подигнатъ знаменитото голѣмо „Илинденско възстание“ отъ 1903 г., като въ негово име и заради него трѣбваше да падне Даневото—русофилско—правителство и се отвори пжтьтъ на голѣмитѣ европейски реформи въ Македония, толкова повече сега, при убийството на сръбския краль и кралица — 28 май 1903 г. — и замѣстването на династията на Обреновичитѣ съ тази на Карагеоргиевичитѣ (на Сърбия стана краль Петъръ) — и по-късно, отъ началото на 1904 г., и при избухването на Руско-японската война, за която се готвѣше вече дълго Русия и заради която се съгласи Австро-Унгария за казанитѣ падарски реформи вече въ Македония и запазването на Status-quo-то на Балканитѣ, даже и чрезъ Фирмилияна въ Скопие, за да бжде Русия спокойна въ Крайния изтокъ. Заната въ Крайния изтокъ, българскиятъ князъ продължава още да прави политика съ Русия, въ нейна полза. Той, макаръ и смѣненъ вече русофилскиятъ кабинетъ въ 1903 г. съ този на генералъ Рачо Петровъ—Д. Петковъ, а и въпреки протеститѣ на Англия за кралеубийството въ Бѣлградъ, прьвъ приема краль Петра въ София и го признава за сръбски краль въ 1904 г. А следъ туй, когато вече Европа се е намѣсила по-„сериозно“ въ Македония съ нови реформи, правителството на генерала влиза въ съглашение съ сръбското, да се даде стопански изходъ на Сърбия презъ Варна и Бургазъ, вследствие на борбата ѝ съ Австро-Унгария... Така князъ Фердинандъ остава вѣренъ на Русия, докато трае войната ѝ срещу Япония въ Манджурия и докато Сърбия можеше да бжде окончателно завладѣна отъ Австро-Унгария презъ тази война. Той не подига България и Австро-Унгария за Македония, той търпи да се завърне Русия отъ Крайния изтокъ, той въ 1902 е устроилъ тържества на Русия при Шипка, той ще открива руски паметници, тържествено въ София — и задъ и предъ Народното събрание... Той защото е силенъ съ привързаната му армия...

Русия бѣ бита отъ Япония и се върна въ себе си при една вжтрешна революция. Но реформитѣ въ Македония сега се прилагтъ при едно българско правителство, шефъ на което е единъ голѣмъ патриотъ—замѣстилъ генералъ Рачо Петровъ, който бѣ царски послушенъ човѣкъ — и съ право, а именно Димитъръ Петковъ. При кабинета на Петкова станаха голѣмитѣ антигръцки изстжпления въ България, отъ страна на живущитѣ въ България македонци, особено въ Анхиало. Македонцитѣ, ожесточени отъ гръцкитѣ злодѣяния въ Македония, ги извършиха... Нека Богъ сжди за тѣхния национализъмъ отъ 1905 г. въ България и Македония, въ Македония, гдѣто вързуваха гръцки и сръбски контра-чети на македонскитѣ възстанници и революция, искуствено създавани и отъ султанската власть тамъ, защото султанътъ имаше за девизъ: „Раздѣляй подчиненитѣ нации и владѣй! Създавай между тѣзи нации искуствени вражди и влдѣй“!...“ А въ България въ този моментъ, преди обявенитѣ голѣми ев-

ропейски рефррми въ Македония, които изглеждаше да от-
мѣстятъ „мандатътъ само на Австрия и Русия“ отъ Македо-
ния (възъ основа на Мюрцщегскитѣ македонски реформи),
а сжщо и отъ привилегията имъ да разпореждатъ само тѣзи
„самозвани“ мандатерки на Балканския полуостровъ, намѣси-
ли се още и Франция, и Италия, и Англия“ къмъ новитѣ маке-
донски реформи, — въ България сега задачата при кабинета
Рачо Петровъ—Д. Петковъ, собствено при кабинета на послед-
ния, първиятъ го е напусналъ вече, „Народната партия“, пан-
славянорусофилството, чрезъ в. „Миръ“ откри „убийственъ“
огънь срещу двама отъ първитѣ генерали на князъ Фердинанда,
а именно: генералъ Михаилъ Савовъ и генералъ Рачо Петровъ,
(„Шарлъ“ и „Жанъ“ наричани), че били голѣми злоупотрѣ-
бители на държавни пари отъ покупки на оржжие (пушки
за България). Цѣльта бѣ ясна. Чрезъ тѣзи генерали русофи-
литѣ искаха да разклатятъ довѣрието на армията и офицер-
ството въ личноститѣ и честьта на тѣзи истински строители
на българската армия и да поколебаятъ последната въ случай
на нужда — сега, въ свръзка съ Македония. Така повелява-
ше руската политика... Единъ голѣмъ русофилъ, извѣстенъ
като „махазарджия“, бѣ писалъ статиитѣ срещу генералитѣ, но
възъ основа свободата на печата, сждътъ осжди неграмотния
администраторъ—експедиторъ на в. „Миръ“... за клевета, вмѣ-
сто истинскиятъ авторъ. По този начинъ се преследваше още
и цельта и лично князъ Фердинандъ да бжде уязвенъ, че има
„такива“ генерали... такива „български благородници“ около
себе си. Неговата армия бѣ силна. Туй се виждаше отъ Ру-
сия, но тази дебнеше вече да я разнебити и деморализира, а
въ края на краищата и да я изтощи единствено въ своя полза...
Но сждба, тѣзи, които чернѣха генералитѣ, тѣмъ се падна
незавидната роля да провалятъ България, чрезъ Русия, и то,
следъ като генералъ Савовъ, като главнокомандующъ, би Тур-
ция и извоюва за България българска Македония въ 1912—
1913 г....

Презъ време кабинета на Рачо Петрова—Д. Петкова се води пакъ отъ княза тайна русофилска политика, колкото и да го мразятъ русофилитѣ, по заповѣдь отъ Русия. Последнитѣ го освиркаха при откриването на Народния театъръ (новъ театъръ) въ 1907 г. и му изложиха престижа, макаръ, че туй дѣло, като културно, бѣ издигнато отъ него по европейски образецъ; тѣ създадоха бунтътъ въ университета, съ своитѣ си професори, насъбрани въ българската Alma Mater само отъ русофилски срѣди, не че нѣмаше години подъ редъ други учени, отъ други срѣди, за универеитетски професори. Тѣ убиха, по свое внушение, и Димитъръ Петковъ, министъръ-председатель въ 1907 г., който си бѣ сложилъ ржката за свободата на България срещу Турция. Тѣ при културно-творческата работа на князъ Фирдинанда и въ столицата и другадѣ се нахвърлиха на всѣкжде, толерирани отъ националиститѣ—либерали, подкрѣпяни отъ княза, безъ дълбоко разбиране на положението и сѫдбата на България и племето ѝ. Тѣ, тѣ съ Русия политика не правѣха...

Тъкмо въ момента на голѣмитѣ реформи въ Македония, следъ голѣмото „Илинденско възстание“ въ Македония, въ което паднаха мнозина отъ истинскитѣ голѣми македонски водители, а сѫщо и въ негово име, — като Гоце Дѣлчевъ и много други, паднаха въ София коварно убити и голѣмитѣ македонски дейци — водители на възстанието — Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ. Мнозина паднаха убити... Тѣзи обаче въ София въ 1907 г., 6 декемврий. Така национализмътъ на България изгуби много отъ силитѣ си, разредени отъ русофилскитѣ убийства и изстѫпления — убийства и на държавници. Но ни една защитителна статия въ печатнитѣ органи — „Миръ“ и „България“ (на Данева органъ) въ национална смисъль, прочувствена, горѣща, съ разумъ и обективна, и въ полза на Македония и племето на България. Князъ Фердинандъ отъ 1894 г. постепенно помагаше, съзнателно, или несъзнателно за разстройството и отслабването на националиститѣ и либералитѣ. Русофилитѣ пишеха за България само онова, въ политически смисълъ, главно, каквото казваха петроградскитѣ и московскитѣ официози — панславянско — рускитѣ „Новое время“ и „Московскія Вѣдомости“... за България Македония и реформитѣ въ последната...

Либералитѣ обичаха династията и князъ Фердинанда. Тя е българска династия, тѣ я създадоха, колкото и да помагаше князътъ срещу тѣхъ на враговетѣ имъ. Тѣ търпѣха, защото не искаха преди всичко Русия въ България и допущаха князътъ да прави и... лична политика, даже и съ Македония...

Демократитѣ наследиха кабинетътъ на Д. Петкова, подъ шевството на Малинова, презъ януарий 1908 г., следъ като бѣ убитъ Петковъ.

„ИЛИНДЕНСКОТО ВЪЗСТАНИЕ“ И МАКЕДОНСКИТѢ РЕФОРМИ.

Въ момента, когато Берлинскиятъ конгресъ разпокѫса България на петь части, отъ които две по искането на Русия се дадоха: едната на Сърбия, а другата на Ромѫния, а Македония остана подъ турското владичество, по волята и решението на Австро-Унгария и Англия, — България въобще разпокѫсана на петь части, за да се осуети рускиятъ завоевателенъ планъ отъ „Санъ-Стефано“, — въ Македония бѣ избухнало още тогава, въ 1878 г., едно възстатие, което бѣ потушено, но което бѣ възстание на българскитѣ македонци, искайки чрезъ него свободитѣ и правата на Македония. Туй възстание не бѣ искуствено създадено нито отъ панславизма, нито отъ „българската държава“, която още не сѫществуваше, а бѣ възстание на българския македонски национализъмъ. То бѣ дѣло — продължение — на общото българско дѣло, чрезъ революцията въ Турция, да се постигне българското освобождение, политическото освобождение, и културно-църковното освобождение отъ фанариотската църква. Не ще съмнение, то бѣ възстание въ духа на Кирила и Методий, на Климента Охридски, на св. Иванъ Рилски, на Паисий, на Василъ Левски, Братя Миладинови и пр. Туй македонско възстание не бѣ, следователно, ни сръбско, ни гръцко. То бѣ чисто българско... Но, мотивираше се тогава, отъ друга страна, че въ останалата Македония подъ Турция, българитѣ нѣматъ сами по себе болшинство, защото съпоставени тѣ спрямо другитѣ националности: турци, гърци, куцовласи и албанци, оставатъ въ меншенство. Отъ чисто национално гледище, обаче, този доводъ за българитѣ въ Македония, наспроти другитѣ националистични елементи, не издържа нито научна, нито историческа критика. И ето защо: когато се разбра, че Турция си отива постепенно отъ Европа, стигнала нѣкога до Виена и рѣката Висла, въ основата на политиката и културата, съ които се мотивираше по скорошното изпъждане на турцитѣ отъ Европа, се допущаше разбирането сѫщо, че отоманската турската държавна власть, насилствено е заселвала турски елементъ, докаранъ отъ Азия и насилствено е потурчвала християни, за да прошарва селата и градоветѣ на християнското население въ Европа съ свой, мохамеданско-турски елементъ, отъ стратегически и тактически съображения, за по-лесно владѣние на чуждитѣ й земи, съ чуждо за нея население. Туй тя бѣ сторила и въ Гърция, и въ Сърбия, и въ Полша, и въ Херцеговина, и въ Унгария, и въ Мизия, и въ Тракия, и въ Македония и пр. Така напластеното искуствено и съ терор турско население въ Европа, следъ XIV столѣтие, бѣ цѣла провокация за сѫщата християнска Европа, въобще, толкова повече, когато самата тя се занимаваше съ домашнитѣ си християнски работи, а даже и дълго воюваше заради тѣхъ, помежду си (Инквизицията и тридесетгодишната война),—тогава Турция стигна до сърдцето на Европа, съ своята противна на християнството политика и култура. Тя използуваше слабоститѣ на инквизицията, а сѫщо и войнитѣ между християнитѣ за Християнството. Вследствие на туй и умразата въ Християнския свѣтъ срещу нея, толкова повече дошла въ Европа, следъ окончателното заседане и заселване на народитѣ, дълги вѣкове, следъ великото преселение. За туй повикътъ на Християнството, прогреса и цивилизацията му бѣ: „Вънъ отъ Европа турцитѣ!“ ... т. е. не само тѣхната власть, не само тѣхната култура, но и тѣхнитѣ искуствено и насилствено създадени заселища, да се дигнатъ отъ Европа и си отидатъ тамъ, отгдето сж тѣ дошли и да станатъ потурченитѣ отново християни, ако не искатъ да вървятъ съ турцитѣ въ Азия. Туй го проповѣдваше християнскиятъ хуманизъмъ... Сега, възъ основа на този християнски хуманизъмъ, проявенъ особено отъ католишкия свѣтъ, въ цѣла Европа, естествено бѣ, да се осланятъ българитѣ отъ Македония на неговата проповедь, която бѣ сжщевремено и политическа, а не само чистъ хуманизъмъ. По този начинъ тѣ смѣтаха, че неканенитѣ турски гости въ Европа, ще си отидатъ, както отъ България следъ освобождението й си отидоха много, съ стотици хиляди, — ще си отидатъ и турцитѣ отъ Македония. Тогава, — въ такъвъ случай, българитѣ въ Македония сами ще останатъ болшинството въ своята многовѣковна родна земя, толкова повече, че тъй нареченитѣ гърци тамъ не сж никакви гърци, а гъркомани българи, по силата на невежеството си, по силата на проклятието и тиранията на гръцката патриаршия срещу българската църква и Българската Екзархия. Въ името на туй свое болшинство, българитѣ искаха своята политическа свобода и заради последнята дигнаха възстанието въ 1878 г., както и въ името на сжщата участвуваха много македонци не само въ предосвободителнитѣ възстания и революции въ северна и южна България, но сжщо така и въ храбритѣ опълченски дружини, презъ Руско-турската война, току що свършила се съ Берлинския договоръ.

Откжсната отъ България — северна и южна — съ Берлинския договоръ между Европа и Русия, а не между Русия и Турция (но туй не ще каже, че Русия би дала, чрезъ „Санъ-Стефанския договоръ“, свобода и на Македония, защото планътъ й бѣ завоевателенъ, както туй го вече ясно и подробно изнесохме до тукъ), Македония следъ възстанието си отъ 1878 г., строго затворена въ себе, поради строгостьта на турцитѣ на границата между България и Македония, плюсъ останалата часть отъ Тракия (южна България въ предѣлитѣ на Турция), се предаде на голѣма просвѣтно-културна работа. Стремежътъ въ нея бѣ, да се просвѣтятъ всички българи отъ Македония, макаръ и при турскитѣ мѫчнотии сега, и да не остане нито единъ български македонецъ неграмотенъ. Чрезъ просвѣтата, чрезъ българската църква и училище, смѣтна Македония да надвие въ себе си турското робство, а сѫщо и да премахне гъркоманското — християнство на заблуденитѣ си родни синове. Отдала се на тази задача, тя съперничеше съ учебното си дѣло на свободна България, и не само съперничеше, но ѝ даде и голѣми, просвѣтени български умове, които неможейки да служатъ въ Турция на никаква държавно-политическа и културно-турска служба, тѣ ставаха свещенници, основни учители, гимназиални учители, педагогически и др. учители, като се отваряха бързо училища и гимназии и тамъ въ Македония, гдето още нѣмаше, преди и следъ създаването на Българската екзархия въ Цариградъ за българитѣ въ Турция. Но, сега, покрай задоволяването на тѣзи вѫтрешни културни нужди на Македония, тѣзи просвѣтени умове мечтаеха и горѣха вече по-силно за свободата на Македония. А и нѣщо повече: отъ тѣхъ се отдѣлиха мнозина, свършили училищата въ Македония за свободна България. Тѣ дохождатъ въ последната, гдето ставатъ не само държавни чиновници, учители, но и офицери, че и министри на българската държава. Повечето отъ тѣхъ биваха емигранти, до момента, когато Стамболовъ създаде меката политическа атмосфера между България и Турция, въ борбата си срещу Русия. Създаденитѣ „нормални“ отношения въ политическия животъ между България и Турция, даватъ сега свободно отиване на българи въ Турция — Македония и на българи отъ Македония въ България. Тази възможность изглажда „окончателно“ отношенията между България и Македония, развиватъ се вече отново и търговскитѣ отношения между тѣхъ, разстроени вследствие Руско-турската война и откѫсването или разединението, чрезъ нея, на България и Македония.

България е сега идеалъ за Македония, повече отъ вѣковния идеалъ на обединения животъ и на истински съвмѣстенъ национално-български животъ. Столицата на България, градоветѣ на България, държавнитѣ учреждения на България, пѫтищата, постройкитѣ на желѣзници, на хубави училища, на институти, на театъръ, на свободни политически събрания, на свободенъ печатъ, на Народно събрание (парламентъ), на полиция, на редъ, законность и пр. и пр., — всичко туй липсва подъ турския режимъ въ Македония, гдето животътъ е сведенъ до работа, и то още на бегове, още отъ българската „рая“, до ядене, беднота, сънь . . ., но при

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

страшното желание за българска култура и българска просвѣта. Въ душата на македонския българинъ свободна България, робиня сѫщо като Македония, вѫтре само въ нѣколко години е станала образецъ и желание. Тази душа завижда на свободна България, но пъкъ и българската душа отъ България не е спокойна, тя вижда вече окаяното положение на Македония и я не само съжалява, но се и вълнува за нея, като си предначертава планъ да се бие турската държава и се изтръгне Македония отъ нея, тази Македония на Бориса, Симеона, Калояна, Самуила, Иванъ Асѣна II и на Шишмановци, и то не само при тѣзи царе, но и на епохитѣ сѫщо, около голѣмитѣ имъ имена... А за това свободна България, преди всичко, отглежда една армия, за която дава мило и драго, чрезъ своя държавенъ бюджетъ... Българитѣ отъ свободна България се оповаватъ на тази армия, следователно, на себе самитѣ, защото сѫ всички войници, за обединението на всички откѫснати български земи; но и македонцитѣ, преселени въ България, а сѫщо и емигрантитѣ македонци, служейки и служащи въ тази армия, както и македонцитѣ офицери, които сѫ много отъ българския офицерски корпусъ, живѣятъ съ сѫщата мисъль, съ сѫщата идея... Всѣки македонски българинъ, дошълъ въ България и видѣлъ, какъ тази армия се гледа, тачи, учи, облича, храни, маршируva, пѣе; какъ новобранцитѣ въ нея отиватъ съ пѣсни, свирни, радость и пр., — чувствува сега една надежда и една опора въ душата си — и за себе си и за Македония, и за цѣлото българско племе, именно въ тази хубава, добра и здрава българска армия, която още като пеленаче въ 1885 г. би сърбитѣ за свобода и обединение... и, сега ли тази армия не ще бие турската, ако стане нужда, турската, бездушна армия, полугола, полубоса, ненахранена, отчаяна отъ самото си положение (офицерството ѝ) и по силата на общото европейско политическо положение срещу Турция,—въобще, която е потънала въ дългове и корупция, потънала въ афери, грабежи и мизерия... Така, ясно като бѣлъ день, българската армия става идеалъ на македонцитѣ, тя е идеалъ политически и на всички българи. Тя става легенда и легендарна въ Македония,—отдалечъ, въ чужди държави, се хвали сѫщо тази армия. . . Тя вече е избила отъ душитѣ на всички българи легендитѣ за руската армия, антиподъ е на панславистката пропаганда за руската армия, а особено следъ руското поражение въ Манджурия, Портъ-Артуръ и Цушима отъ японцитѣ и, като за сѫщата българска армия се създава името отъ 1906—905 г., че представлява японцитѣ на Балканския полуостровъ. Тази армия, създадена отъ князъ Фердинандъ, който още въ душата си не е станалъ истински българинъ — той не е българинъ по кръвь и рождение, не е расълъ въ България, но трѣбваше да проучи българитѣ и да нѣма слабости къмъ Русия, — по силното желание на българския народъ и неговото голѣмо националистическо битие и воля за защита и обединение, ще донесе на Македония единъ день свободата. Въ нея вѣрва сега и се надѣва, както вѣрва въ Бога и Христа, българскиятъ-македонецъ. За това той, въ тази си надежда и вѣра, чака отъ 1878 г. до 1897 г. още по-голѣмото и по мощното закрѣпване и развитие на българската армия. . . Въ 1897 г., обаче, при русофилското правителство въ България, македонцитѣ се разочароваха въ душитѣ си. И като протестъ, че България се не намѣси въ войната срещу Турция, която воюваше срещу Гърция, когато се говореше вече за общо европейска война, но тази бѣ още далече, кагато се говореше за Балканско Statusquoente, но никой не вѣрваше въ него за Балканския полуостровъ, защото Турция не приложи чл. 23 отъ Берлинския конгресъ; когато Русия, ако истински желаеше независимостьта и обединението на българското племе, можеше да въздържи Ромжния срещу България, можеше да повлияе въ Бѣлградъ, при разклатената му династия, и можеше да заплаши Австро-Унгария, да се не намѣси въ Балканскитѣ работи, — това отчаяние и разочарование на македонцитѣ се изрази въ единъ малъкъ възстанически бунтъ, чрезъ акцията на една македонска чета, срещу турската власть въ Македония.

Мина 1897 г·, гърцитѣ бѣха бити при Фарсала въ Лариса. Турция се върна отъ тази война победителка, и, като такава, тя се почувствува едвали не по-закрѣпена и срещу Берлинския договоръ и срещу България и Македония. Нейното поведение стана арогантно, особено спрямо българитѣ въ Македония, като и предизвиква още по-силно желанието и волята у македонцитѣ за възстание и революция, но сега вече едно самостоятелно или една въ истинскиятъ смисълъ на понятието устроена и организирана революция. Тя не ще бжде нито „възстанието, нито революцията“ на князъ Фердинандовитѣ генрали и полковници, каквито ги видѣхме вече и за каква цель, а възстание, а революция на цѣлия организиранъ български народъ отъ Македония, която и избухна вече, петь години по-късно, следъ многото действия на отдѣлни чети и войводи, предшествували я несистематично, разхвърлено, безъ всѣка координирана акция, като че ли забравенъ девизътъ и планътъ на великия апостолъ на българската революция — Василъ Левски, за да се повърне Македония къмъ него, чрезъ голѣмото си „Илинденско възстание“ отъ 1903 г.

Отъ 1897 год. или по-добрѣ, следъ тази година вече Македония е сериозно разпредѣлена на революционни окржзи и околии, околиитѣ подраздѣлени на пунктове, респективно паланкитѣ и селата си. Въ голѣмитѣ градове сж окржжнитѣ комитети, въ малкитѣ околийскитѣ и т. н. И тъкмо по плана и системата на Василъ Левски се работи въ името на македонската революция, която по-после не ще признае и сръбскиятъ владика Фирмилияна въ Скопие, т. е. Скопско, като сръбски участъкъ въ Македония, защото този Фирмилиянъ го постави тамъ едно безумно българско — антинационално правителство, безъ всѣкаква нужда, само отъ угода на панславянско-руската политика, и то въ онова Скопие, което е дало толкова видни българи до сега на България, владици, учени и др., — онова Скопие, което има нѣкаква сръбска царь Душанова крепость, но крепость на насилието и грабежа нѣкогашенъ надъ Македония отъ Сърбия, а то въ сѫщность вѣчно вѣковна крепость на българизма и неговиятъ национализъмъ. . . За туй велико възстание се приготовляватъ всички македонци отъ разнитѣ кѫтове на Македония, като даватъ мило и драго за свободата на Македония и унищожаватъ всѣка гръцка или сръбска чета, поддържани отъ Гърция и Сърбия, въ името на „македонската плячка“ за тѣхъ, а сѫщо и толерирани отъ турската власть срещу българизмътъ въ Македония, като сега се работи усилено, толкова повече, бързо, живо, енергично, трескаво, до безумие, следъ Мюрцщегскитѣ реформи въ Македония и следъ проблѣсъка, че Русия не се интересува повече въ момента отъ Балканскитѣ работи, смѣтайки, че съ Мюрцщегскитѣ (пъдарскитѣ) реформи македонцитѣ ще останатъ доволни, а сѫщо и българитѣ отъ България. За възстанието се приготовлява цѣлиятъ македонски свѣтъ: владици, учители, свещенници, граждани, селяни. Скривалищата за орѫжията сѫ ревизирани, набавятъ се нови орѫжия, потрѣбни материяли по всички направления, тайни куриери за връзки, пощи, пѫтища и пѫтеки, училища, лагери, села, кѫщи, припаси съ храна и т. н. и т. н. Всички окрѫзи, всички околийски центрове, всички села и градове — като пунктове, сѫ взаимно подъ командата си единъ отъ други, а надъ всичко туй разпорежда единъ Македонски Вѫтрешенъ Върховенъ Централенъ Революционенъ Организационенъ Комитетъ. Години подъ редъ, преди избухването на възстанието на 20 юлий 1903 г. (Денъ на праздника Св. Илия, вследствие на което е наречено и носи името „Илинденско възстание“), голѣмитѣ македонски дейци, като Гоце Дѣлчевъ, Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ, Ив Гарвановъ, Т. Александровъ, Георче Петровъ и пр., и пр. сѫ кръстосвали Македония не само съ въорѫжени чети срещу турската власть, но и като организатори, да събиратъ съзаклетници и срѣдства за голѣмия день на революцията. Следъ отдѣлнитѣ възстания, а особено презъ 1902 г., сега иде редъ на общото голѣмо възстание, на революцията отъ 1903 г. И тя избухна. . .

Така, сега, въ честьта, борбата, храбростьта, достойнството и вихъра на туй българско — македонско възстание или революция бѣ ангажирана цѣлата българска нация съ кръвьта и културата си, съ вѣрата и църквата си. Трепеть и вълнение обхващаше всѣко българско сърце и всѣка българска душа отъ онова, що ставаше въ македонскитѣ планини, въ Пиринъ, Пелистеръ; Бабуна, въ полетата на Вардаръ, Брегалница, Струма, Черна Вода, при Охридъ, Скопие, при Каймакъ-чаланъ, при Костуръ, Гостиваръ, при Битоля, Струга, Куманово, Крушево, Кичево, Велесъ, около Солунъ, въ езерата и блатата, при Дебъръ, Сересъ, Драма, Мелникъ, при Щипъ и т. н. Тукъ въ тази българска Македония и Тракия бѣха убити и изклани отъ турци, сърби и гърци много българи и българки; много деца бѣха пропищѣли въ майчинитѣ си утроби не само презъ многовѣковното българско робство подъ турцитѣ, не само преди освобождението на България, следъ Срѣдногорското възстание и Баташкото клане, но и следъ създаването на Българската екзархия, въ Македония, и следъ освобождението на България, въ Македония... Много македонски села бѣха опожарени, като Загоричани и др., много четници и воеводи бѣха паднали въ честь на борбата си за свободата и независимостьта на Македония,.. И всичко туй въ годинитѣ, преди избухването на тази голѣма юлска революция отъ 1903 г. Македоно-одринскитѣ (тракийскитѣ) воеводи и възстанници се биеха и преследваха честно и идеално турската полицейска и военна власть, сѫщо, както туй го правѣха нѣкогашнитѣ български идеалисти хайдути, сѫщо както го правѣха туй възстанницитѣ отъ Моравско презъ първата половина отъ XIX столѣтие, сѫщо както го правѣше туй възстаническата чета на Стефанъ Караджата отъ Тулча (Добруджа) и тази на Хаджи Димитъръ отъ Сливенъ, последвана отъ четата на Христо Ботевъ, отъ Калоферъ, и т. н. Тѣ не нападаха никого за пари и имотъ, тѣ не грабеха, не разбойничествуваха; тѣ имаха за цѣль да отчаятъ Турция, и режима ѝ въ Македония, тѣ си проливаха кръвьта отъ националенъ идеализъмъ, фантазирани неописуемо отъ надеждата за свобода на родината си, за да я видятъ свободна, засмѣна, весела, безъ черния трауръ на робството, безъ всѣкидневното викане на турския ходжа на минарето на джамията, която е, често, обърната българска църква въ джамия съ минаре, — наредъ съ биенето на християнската камбана отъ християнската църква — за молитва, двѣ молитви на двѣ различни вѣри, на два противоположни и взаимноунищожаващи се култа, съ културата имъ... Закрититѣ лица на турскитѣ жени и моми не дразнѣха и не предизвикваха възстанницитѣ никога, тѣ бѣха, като хора идеалисти, честни и почтенни, а не алчни, като турскитѣ сатрапи за българкитѣ, съ открито лице, но принудили ги тѣ, турцитѣ, да си закриватъ лицето, като робини, макаръ християнки и отъ друга култура, а мѫжетѣ насила да носятъ червени фесове, една отъ най-противнитѣ бои на истинското изкуство на великитѣ художници... колкото инакъ и да е тя една отъ топлитѣ бои, но символъ на кръвь, на развратъ и убийства. Сълзи и кръвь течеха въ Македония вече нѣколко години подъ редъ, преди 1903 г., но много повече бѣха тѣ извънредно много, отколкото кръвьта и сълзитѣ, нормални, за робството презъ вѣковетѣ. Въ тази кръвь и въ тѣзи сълзи, при писъци, страдания, ужасъ и безпомощность, се надигаше и растеше македонската свобода, се кжпеше и миеше великата надежда за свободата, която сега при заинтересуваностьта на цѣлото българско племе се ковѣше отъ хладното и огнено оржжие на борцитѣ, директно въ процента си 99% македонски българи, и единъ процентъ други българи, между които и единъ български поетъ, П. Яворовъ, който написа съ небивалъ огънь трагедията на Македония, съ поетическа стихия, превърната въ лирически стихъ надъ страданието на Македония. А колко пъкъ други македонски поети — млади сили загинаха, че и до днесъ гинатъ, за сжщата цѣль, за свободна Македония?!...

Въ 1903 г. цѣла Македония потрепери подъ ураганната стихия на собственото си население срещу тежестьта на чуждото робство. . . Нейнитѣ планини, гори, хълмове, полета, нивя, треви, лозя, ливади, рѣки, езера, камъни и хръсталаци видѣха и кръвь и ужасъ; чуха и охкания и проклятия срещу тиранина, но не срещу Бога, не срещу Христа, не срещу сждбата, не срещу смъртьта. Туй бѣ стихията на македонския български идеализъмъ, всѣки македонецъ бѣ пръвъ да умре за родината си, а всичко туй се не купува нито съ пари, нито съ реални въ момента облаги, за да се казва и твърди, че България е искуствено пращала и праща чети въ Македония, защото въ България никой не може да купува такива хора, толкова повече, че никой не купи французкитѣ революционери. Революционерътъ не се купува, той е по кръвь и духъ, на животъ и смърть готовъ, за да постигне идеята си, стига да притежава и нужднитѣ средства, — и ако не днесъ, то утре той ще ги има, че отгдето и да било, но сърдцето и душата не се купуватъ, нито продаватъ за едно масово възстание или революция. Никой се не продава предъ смъртьта, особено масово, съ десетки хиляди души въ единъ моментъ, ако нѣма насилие, терорь, — значи или смърть или свобода, чрезъ смърть. Тукъ има смърть отъ любовь къмъ смъртьта за отечеството... „Хамлетъ“ (Шекспиръ) не бѣ купенъ отъ никого, за да възстанови съ ножа си честьта на баща си. „Вилхелмъ Телъ“ (Шиллеръ) стрѣля въ ябълката на главата на детето си не за пари, а при вѣрата, срещу упражненото надъ него насилие отъ Вогта, че ще извоюва свободата, защото е правъ и не ще убие собственото си дете съ стрѣлата, като го удари въ челото, вмѣсто да удари тя ябълката надъ челото му. . . Сократъ прие смъртьта, чрезъ отровата, защото презре сждницитѣ си, и не избѣга, когато най-вѣрниятъ му приятель Полимаркосъ му предложи туй. Христосъ отиде на кръста, защото обичаше учението си, Галилея го сждиха и пакъ държеше на своето. Хусъ сжщо. А Гарибалди, а възстаницитѣ на сърби и гърци за свобода?! За пари ли направиха тѣзи великани предъ човѣчеството всичко туй?!. . . Безумие би било да се каже всичко туй. Още по-голѣмо безумие е сега, да се твърди, че македонското възстание и възстанническото движение, особено следъ 1900 г., е дѣло на българската държава. Тази държава нѣмаще власть въ Македония, тамъ, въ последната имаше тайни революционни гнѣзда, въ които доброволно и съзнателно влизаха всички, разбира се, подъ клетва и угроза, че ще бждатъ вѣрни и не ще предателствуватъ, но тѣ влизаха въ тѣхъ доброволно, сами, незадължително, по силата на една вѣра, на една надежда и на една любовь къмъ освободителното дѣло, че то ще живѣе и сполучи, че то ще стигне до желания огнено, страстно и съ фанатизъмъ преследванъ резултатъ. А така се творятъ голѣмитѣ национални дѣла. Тѣзи хора, щомъ влѣзеха въ организацията за свободата, до като доброволно се не откажеха, подъ личенъ предлогъ, отъ нея, трѣбваше да търпятъ и всичкитѣ ѝ разпореждания, уставни и циркулярни, че били тѣ и опасни или не. Та самата организация е „опасна". Девизътъ на тази организация е: „Свобода или смърть"! Нищо повече ни по-малко...

Естествено бѣ сега, че, когато избухна туй възстание, то то съ размѣритѣ и траенето си заинтересува и удиви цѣла Европа. България, като държава, се пазеше отъ него, но всички българи бѣха за него. Защото, преди всичко, нѣмаше българско училище, отъ България, че и тайно, въ другитѣ ѝ части, въ които да се не учи и говори за разпокжсаностьта на българскитѣ земи и племе отъ Берлинския договоръ, нѣмаше въ България село и градъ, а сжщо и въ Народното събрание (отъ трибуната му), а сжщо и на публични (на открито и на закрито) събрания, ораторитѣ да не говорятъ за поробенитѣ български кжтове, за Македония най-вече, и то отъ разнитѣ партии. Въ тѣзи събрания и въ речитѣ на ораторитѣ имъ се очертаваше българското настроение, въобще, въ полза на македонската свобода. Националното българско настроение срещу Турция, главно, като потисница на Македония, се отразяваше не само между стенитѣ на училищата, не само въ душитѣ на учащитѣ се, не само въ публичнитѣ събрания, на които говореха отъ името на българската нация и социалдемократитѣ, наредъ съ националиститѣ, не само въ вестницитѣ, почти съ изключение на русофилскитѣ, както туй видѣхме по-горе, не само въ книжнината-поезия, преса и история, но и въ самитѣ български казарми, между младитѣ български синове-войници и въ всички семейства, въ всички църкви и пр.

Българската армия хранеше въ гърдитѣ си — и въ редовнитѣ войници и въ резервиститѣ — идеята за Македония, за Добруджа и за Моравско. Но тя преди всичко искаше да се срѣщне и сблъска съ турската армия, представителка на турската държава, — тази държава, която цѣли петстотинъ години е терзала, погубвала и безчестила българитѣ и която още държи въ ноктитѣ си Македония. Въ редоветѣ на тази армия имаше много македонски синове, преди всичко, като офицери. Тѣзи офицери именно бѣгаха отъ офицерскитѣ си длъжности, безъ съ туй да считатъ, че нарушаватъ клетвата си, и вземаха участие въ македонскитѣ възстания, за свободата на Македония. Отъ тѣхъ, сега, презъ голѣмото възстание, презъ „Илинденското възстание“ отъ 1903 г. има много въ родната имъ земя на чело на борбата, на чело на борческитѣ български отряди — възстанницитѣ.

Въ цѣла Македония (включително и Одринско или Тракия до Черно море) „Илинденското възстание“ води кървава борба съ турскитѣ войски и потери. Турцитѣ сж бити навсѣкждѣ, но тѣ при все това иматъ голѣмъ лабиринтъ отъ запаси на войски; бититѣ войски се замѣстватъ съ нови, прѣсни, пристигащи отъ Мала-Азия, гдѣто е силата още на Отоманската империя. Постопенно възстанницитѣ разбиватъ всички турски отряди и не се нито предаватъ, нито отстжпватъ. Тѣ се опиратъ на сърдцата си, на душитѣ си, на съзнанието си, на лозунга: „Свобода или смърть“; опиратъ се на цѣлото македонско население, което ги продоволствува съ храна и любовь, съ прибежище и укривания; опиратъ се на планинитѣ, скалитѣ и горитѣ; опиратъ се на цѣла Македония, съ земята и водата ѝ, съ душата на населението ѝ, българско, което цѣлото е въ революционно празднично настроение за свободата си. Борцитѣ срещу турскитѣ войски сж македонци, тѣ произлизатъ отъ двумилионното българско население на Македония. Между тѣзи борци въ туй голѣмо възстание нѣма нито сърби, нито гърци... Въ цѣлъ свѣтъ се телеграфира, пише и говори, че тази революция въ Македония срещу султанската власть, е революция на българитѣ отъ Македония, е революция на българитѣ, въобще, въ която „тайно“ взема участие и княжество България... Така е известна тази революция, която турската власть и военна сила не може да сломи и превие,—тя продължи до късно презъ есеньта, до зимата, когато вече между европейскитѣ кабинети се водѣха преговори, да се намѣсятъ великитѣ европейски държави въ положението, създадено отъ революцията, въ Македония, и турятъ редъ, чрезъ нови голѣми реформи, въ нея. Тази инициатива, за новитѣ реформи въ Македония, бѣ пакъ на Русия, съ помощьта на Австро-Унгария. Но тя бѣ инициатива въ името на рускитѣ интереси и война въ Крайния изтокъ, защото Русия се боеше, да не би Австро-Унгария сама да слѣзе съ войскитѣ си въ Македония, на която граничи чрезъ Ново-Пазарския санджакъ и която има желѣзнопжтна линия до Митровица, т. е. до самитѣ македонски порти, северо-западно отъ Скопие, — тази Австро-Унгария сега, която се намира при едно ново вжтрешно положение въ Сърбия, съ нова кралска династия, и новъ краль (Петъръ Карагеоргиевичъ), който е противъ бившата австрийска политика на сръбската династия на Обреновичитѣ, избита въ лицето на краль Александъръ презъ 1903 г. За Русия туй бѣ важно, имайки Сърбия сега съ себе си, да бѫде по-силна спрямо Австро-Унгария на Балканитѣ и за туй да я послуша въ инициативата Хабсбургската монархия. Последната, включваща въ предѣлитѣ си разнородни елементи, предпазливо се отнася къмъ всички голѣми акции, въ свръзка съ Балканитѣ, имайки сега предъ видъ, че може да предизвика една общоевропейска война, за която още никой въ Европа не е готовъ, се съгласява съ руската инициатива, толкова повече, че Македония спадаше, по силата на съглашението между Австро-Унгария и Русия, въ нейнитѣ политически и стопански сфери. Туй австро-руско предложение за нови реформи въ Македония, които разбира се, ще бѫдатъ използувани въ края на краищата отъ Австро-Унгария, щомъ Русия по съгласие е дала Македония съ Солунъ на австро-унгарскитѣ интереси, а запазила България и Цариградъ за себе си, е добрѣ дошло за останалитѣ голѣми европейски държави, които сѫщо се боятъ отъ едно избухване на общоевропейската война. Но туй съглашение, за новитѣ реформи, и тази руска инициатива за тѣхъ, за да бѫдатъ развързани рѫцѣтѣ на Русия въ Крайния изтокъ, е още толкова по-добре дошло, преди всичко и за Австро-Унгария и за Англия, които сѫ най-вече заинтересувани, и политически и стопански, въобще, въ Турция, а следъ тѣхъ вече Германия, съ своето само стопанско приятелство — най-вече съ постройката на Багдатската желѣзница, — а именно за Австрия, че Русия се отдалечава отъ разрешението на Балканската проблема за своя полза, а за Англия, че тази сѫщата Русия за дълго ще напустне претенциитѣ си надъ Цариградъ, и опорнитѣ му стени — Стара планина, въ лицето на севѣрна и южна България, като ще се изтощи въ Крайния изтокъ, а наредъ съ туй се отлага и общоевропейската война, и то още при надеждата, че между Англия и Германия ще се намѣри едно споразумѣние, за избѣгването на тази война, колкото сега и да се явява Германия заинтересувана въ Цариградъ и Турция и колкото и да е тя технически силна и конктрирующа Англия.

Проектътъ за реформитѣ се бързо изработи и прие отъ голѣмитѣ европейски държави, между които обаче не бѣ и не взема участие само Германия, но която съ своето държане нито протестира, нито го удобри. Останалитѣ държави, следователно: Русия, Австро-Унгария, Франция, Англия и Италия бѣха, които насилствено искаха отъ султана и Високата Порта въ Турция да приеме проектътъ на реформитѣ за Македония, изработени отъ казанитѣ сили, по инициативата на двѣтѣ балкански мандатьорки Русия и Австро-Унгария и се пристѫпи веднага къмъ прилагането имъ. Тукъ трѣбва да кажемъ, че самата руска инициатива, още предъ Австро Унгария, за тѣзи реформи, изключи отъ тѣхъ Одринския вилаетъ(Тракия), по чисто понятнитѣ руски причини за... Цариградъ и владението му отъ Русия. Значи реформитѣ останаха да се приложатъ въ останалитѣ македонски вилаети, споредъ както тѣ бѣха създадени съ султанския ферманъ отъ 1880 г., ужъ въ името на реформитѣ тогава, които султанътъ трѣбваше да въведе въ Македония, по силата на чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Въ случая сега, за тѣзи реформи, които приготвиха казанитѣ велики сили, официална България не бѣ нито питана, нито заинтересувана чрезъ тѣхъ въ тѣхъ. При това тя и мълчеше официално, защото още бѣ васална на Турция, като княжество (северна България) и като Източна Румелия (южна България), макаръ двѣтѣ съединени още отъ 1885 г., — южна България, управлявана по българскитѣ княжески закони, отъ князътъ на северна България... При тѣзи реформи сега, предприети въ името на българското възстание и на българското население, извоювани отъ него съ кръвьта и борбата му, България можеше да спечели, защото на руската политика, ако тя е била чиста, идеална, „славянска", християнска, както туй го констатирахме вече и по-рано въ тази книга нѣколко пѫти, — и ако тази сѫщата политика не бѣ предала Македония на Австро-Унгария, — се падаше „истинската братска задача", да предложи въ името на туй възстание не реформи за Македония, а освобождението на Македония и присъединението ѝ къмъ България, както и общата независимость на България и българитѣ, поне отъ Мизия, Тракия и Македония. И стореше ли тази политика туй, то срещу туй нѣщо нѣмаше да иматъ нищо противъ нито Англия, нито руската съюзница Франция, нито Германия, която се не интересуваше отъ Македония, колкото и Австро-Унгария и да ѝ бѣ съюзница въ момента, нито Италия, която като съюзница на Австро-Унгария, винаги водеше борба съ нея въ Албания и въ Истрия, а главно Англия, че Македония не ще е австрийска... — Но не би. Русия преследваше неуклонно своята задача, чрезъ коститѣ и кръвьта не само на своитѣ собственни войници, но и чрезъ кръвьта и коститѣ и на българитѣ, чрезъ възстанията и революциитѣ имъ за свобода, честь и животъ!... Туй е то вѣчната истина въ отношенията на желающата да пороби българитѣ Русия и жертвата ѝ България...

Колективната нота на великитѣ сили Турция я прие съ готовность, което показва, че българското възстание въ Македония е било и бѣ, наистина, страшно съкрушително за нея и че тя е бързала да намѣри, по какъвто и да било начинъ изходъ отъ положението си тамъ, макаръ че Русия е вече заната въ Далечния изтокъ, за да не може да я заплаши, както винаги съ война. Тази политическа и историческа истина трѣбва да я съзнаятъ не само всички българи, но и да се изнесе на длъжъ и на ширъ предъ цѣлия свѣтъ, че Македонската българска революция, македонската българска храбрость и кръвь извоюва „свободата" на Македония въ 1903 г. — свобода българска и свобода, чрезъ смъртьта на хиляди македонци, за дългоденствието на Македония. Вмѣсто своята постигната свобода, обаче, която Русия съ намѣсата си я ограби отъ полетата и планинитѣ, и отъ селата и градоветѣ на хубавата Македония, чрезъ бързата си инициатива, винаги противна на българизма и българската политическа независимость и самостоятелность, Македония сега получава реформи, уви! които сж само въ полза на Русия, преди всичко, че после и на Австро-Унгария. Въ полза на Русия: да бие Япония въ Крайния Изтокъ за Манджурия и Корея, ако може да я бие (!?) И следъ туй, когато ще има да разрешава въпросътъ за Цариградъ и Балканитѣ, България, Македония и пр. да й станатъ собственость, като ще бие и Австро-Унгария за тѣхъ!... безъ да споменаваме и други, държави и то, ако не по отдѣлно, то туй чрезъ общо европейската война, когато тя ще настжпи... Нещастна България, нещастна Македония, нещастна Добруджа, нещастно Моравско!... Русия!!!... Тя ги пази и се грижи за тѣхъ съ „панславянския“ си кошъ и съ „панславянско-християнския“ си ботушъ, въ които иска да събере и побере всичко „славянско“ ...

Приела реформитѣ Турция, при положението, че турчинъ ще бжде губернаторъ при тѣхното прилагане, а именно Хилми паша, настаненъ въ Солунъ, тя бърза да пристжпи къмъ тѣхното прилагане. На Италия се падна, при прилагането на тѣзи реформи, отнасящи се главно до реформирането на полицията, джандармерията, въ която трѣбваше да постжпватъ и християни, а не да се състои само отъ турци мохамедани, — да играе главната роля, при помощьта на изпратенитѣ за тази джандармерия европейски офицери, за обучението и уреждането й. На Италия се падна, да даде свой генералъ за шефъ на македонската джандармерия (Ди Жоржи). Споредъ вилаетитѣ на Македония, три главни вилаети: Солунскиятъ, Битолскиятъ и Скопскиятъ, — въ тѣхъ се разположиха главнитѣ сили на реформискитѣ държави — офицери и чиновници, както и въ всички други по-главни градове, наредъ съ Солунъ, Битоля и Скопие, се настаниха единъ видъ реформаторски филияли. Офицери и чиновници сега сж се явили отъ всички държави, предприели реформаторската акция, съ централа Солунъ, т. е. подъ върховното шефство на Турция, защото Хилми паша бѣ турчинъ и направо назначенъ отъ султана, съ удобрението на казанитѣ сили, и то какъвъ турчинъ: хитъръ и ловъкъ турчинъ, станалъ по-после великъ везиръ (министъръ-председатель) на сжщия султанъ, при когото се осуетиха реформитѣ... Отвориха се джандармерийски училища, постжпиха християни въ тѣхъ, т. е. българи, но българитѣ мразеха и не искаха да служатъ заедно съ турцитѣ, тукъ-тамѣ почнаха да се назначаватъ българи на турска държавна служба, въ правосждието, адвокати се явиха и т. н. и т. н.

Ние не искаме да влизаме въ подробности около тѣзи реформи повече, защото тѣ още съ първия си планъ не можаха да удовлетворятъ нито българското чувство, нито българската душа, съзнание и разумъ на македонскитѣ българи, които сѫ изоставили революцията и сѫ въ спокойствие, съ прибрано и скрито орѫжие, въ очакване, че Европа ще ги разбере, ще ги разбере още повече, че турската армия си остава турска, турскитѣ финансии си оставатъ турски, турккиятъ феодализъмъ и начини на стопанисване и притежаване на земитѣ си оставатъ турски и т. н. и т. н., т. е. турскиятъ култъ и култура и турската кръвь си оставатъ турски въ тази нещастна българска земя, която иска политическа свобода, свобода парламентарна, свобода стопанска и финансова, свобода на живота си, на имота си, на честьта си. Не може тѣзи двѣ култури: българо-християнска и турско-арабска да съжителствуватъ, особено следъ като е миналъ XVIII вѣкъ на просвѣтителитѣ въ Европа и Голѣмата французка революцая, следъ английската.., и следъ толкова изобилно пролѣтата българска кръвь, тукъ, въ Македония, по всички нейни кѫтчета, подъ свидѣтелството на нощнитѣ и дневни очи на Бога... Но, бедни и нещастни македонци, въпреки че съзнаватъ напълно, че всичко туй имъ иде отъ Русия, преди всичко, и че тѣ сѫ продадени отъ нея и на Австрия, все пакъ ще трѣбва да търпятъ... ще търпятъ, както и българитѣ отъ България ще търпятъ, макаръ че тамъ въ тази България, управляватъ сега националиститѣ—стамболовисти, които, колкото и да сѫ парализирани отъ по-рано, особено чрезъ убийството на Стамболова, сѫ все още съ голѣмъ националенъ духъ, защото политиката на княза, е който и още по душа не е истински българинъ, и при това срещу генералитѣ на когото тъкмо сега водятъ кампанията си русофилитѣ, чрезъ в. „Миръ“, както видѣхме вече туй, за да парализираръ морално армията и то, разбира се, при тѣзи реформи въ Македония, предложени отъ „Велика Русия“ и когато тази е въ Далечния истокъ, за да не стане нѣщо само отъ чистото име на България въ полза на Македония, — ще търпятъ, до като се натърпятъ, „за да имъ се спаси душата“, както би казалъ голѣмиятъ български националисть—поетъ Хр. Ботевъ, макаръ русофилитѣ въ България да го изкарватъ не за националистъ, а за нѣщо друго: като комунисть, анархистъ, безъ да виждатъ дълбочината на национализма, патриотизма, любовьта къмъ майка му, къмъ първото му либе, къмъ България и българитѣ, къмъ „Хаджи Димитра“ (възстанията), къмъ Василъ Левски, къмъ смъртьта му въ името на българската свобода и които и до днесъ не написаха никѫдѣ една истинска обективна статия за него, нито по случай смъртьта му за България на 18 май ст. ст. всѣка година, когато са празднува деньтъ на смъртьта му, — убитъ въ 1876 г. отъ турцитѣ за България... Ще търпятъ, защото България е много малка предъ Европа сега, колкото и да е мѫжествена и храбра, националистична, макаръ и династична, армията ѝ, която въпрѣки князътъ си, може да се нахвърли срещу Турция за свободата на Македония, за тази Македония, въ която падатъ толкова жертви, толкова мили и храбри български синове, не уплашили се нито отъ бѣсилки, нито отъ затвори, нито отъ страдания, нито отъ смъртьта, — извършили атентати надъ банката въ Солунъ, надъ желѣзнопѫтни линии, надъ турски учреждения, паши, каймаками, офицери, полицаи и пр. — и то не отъ садизъмъ, не отъ страсть за кръволочието, а въ името на идеята, да получи Македония свободата си, да се заинтересува истински Европа за тази свобода, съ която и до днесъ си играе, защото Русия и Австрия си играятъ за своитѣ груби материални и политически интереси, интереси противни и на человѣческия и на християнския моралъ. Интереси, за които не едно българско проклятие е изречено и не една българска молба е отправена къмъ Бога, да накаже той политиката, преди всичко, на Русия противъ България и българитѣ, а после тази и на Австро-Унгария. . .

Македонскитѣ реформи се прилагаха безъ особени резултати въ името на подобрението на участьта на македонското население, като се люшкаха ту на лѣво, ту на дѣсно, макаръ и при перспективитѣ за тѣхното по-голѣмо разширение. Тѣ продължиха нѣколко години, при мълчанието на населението, което все пакъ се държеше на революционната си позиция и база, събирайки още повече силитѣ си, за една евентуалность, толкова повече сега, следъ 1905 г., когато Русия, бита въ Крайния изтокъ отъ Япония, се е върнала въ себе си и която макаръ и при една вѫтрешна революция, за свобода и парламентъ, по-малко се интересува отъ своя домашенъ животъ, а повече отъ „Балканския въпросъ“. Руско-японската война даде възможность на Англия, да прогони почти Русия отъ влиянието ѝ въ Персия, гдѣто бѣ „надникнала“ почти надъ Персийския заливъ, при портитѣ отъ Западъ на английска Индия. Съюзенитѣ Германия и Австро-Унгария, граничащи на Русия, пазиха неутралитетъ спрямо Русия. Тѣ не използуваха положението на Русия, както туй направи Англия въ Персия за себе въ 1907 г., като съ договоръ пропѫди Русия отъ Персия. Австро-Унгария не навлѣзе въ Македония, а напративъ се задоволи да води митническа борба само съ Сърбия, която отъ своя страна се въоръжаваше, подпомагана съ руска помощь отъ Франция, съ пари и артилерия, за да дочака сега, особено въ 1908 г. отново активната намѣса на Русия въ македоно—българската проблема.

И сега, чакъ, въ 1908 г., ще се реши окончателно сѫдбата на македонскитѣ реформи, до край ли да се развиятъ тѣ, или ще пропаднатъ. Въ 1908 г. се очакваше, щото реформитѣ въ Македония да стигнатъ своя опредѣленъ характеръ, а именно да се посѣгне вече и на турската финансово-стопанска система въ Македония, а сѫщо и на коренната промѣна на турската правосѫдна и управителна система. Дветѣ „мандатьорки“, Русия и Австро-Унгария, трѣбваше да извършатъ своето, въ името на „политическата човѣщина“ въ Македония, толкова повече, за да се запази Statusquo-то на Балканския полуостровъ. Сѫщевременно Русия се мѫчи все повече да изтръгне Сърбия окончателно отъ австро-унгарското влияние, опека и тероръ, стреми се да я доближи до България. Сърбия нѣма никакъвъ дѣлъ въ македонскитѣ реформи, нито Гърция. Революцията е била тамъ чисто българска и въ нейно име се дадоха и даватъ голѣмитѣ реформи. Разбира се, печатътъ на Гърция и Сърбия е недоволенъ отъ българизма тамъ, но особено сръбскиятъ е внимателенъ, защото Австро-Унгария стои като чукъ надъ главата на Сърбия.

И, наистина, голѣмитѣ реформи, предприети отъ великитѣ сили въ Македония, по руска инициатива още отъ 1904 г., пропаднаха въ 1908 г., и то крайно зловѣщо пропаднаха, заедно съ въорѫжената македонска акция, защото сигурно бѣха дадени съвети и на македонцитѣ, лишени вече въ кървавитѣ борби отъ достойнитѣ си и първи, опитни и разумни водители, паднали всички въ жертва на революцията предъ олтара на отечествената си борба и при това уморени, ала не напълно изчерпани и изтощени, — дадени съвети отъ много страни: отъ самото уморено население, на което, напримѣръ, турската власть арестуваше и църковнитѣ и училищнитѣ настоятели, както бѣ случая въ Щипъ презъ 1905 г. и на което не остави нищо неподозрѣно въ революцията и въ революционна замисъль, за да го преследва, терзае, изтезава, глоби, затваря, интернира и сѫди, като бѣ напълнила затворитѣ съ македонци и презъ самото време на реформитѣ, а сѫщо и отъ чуждитѣ агенти, че даже и отъ русофилски настроеното ново българско правителство, подъ шефството на Малинова — управление на демократическата партия, наследила управлението на стамболовиститѣ презъ януарий 1908 г. И, какво стана? . . .

Въ срѣдата на лѣтото 1908 г., на 11 юлий ст. ст. се разнесоха по цѣлъ свѣтъ новинитѣ, че нѣкакъвъ младотурски кокомитетъ и младотурска партия, само въ Македония, подъ шефството на двама турски офицери, долни чинове, а именно Ниязи бей и Енверъ бей, обявили чисто турска революция срещу турското правителство и турския султанъ, главно въ Битоля, и къмъ която революция се присъединиха ужъ всички други турски гарнизони отъ Македония. Внезапно, ненадейно, неочаквано, като гръмъ отъ ясно небе дошла тази революция и за македонскитѣ български революционери и за пребиваюшитѣ въ Македония европейци — реформатори, тя има своя ефектъ, бързъ ефектъ — султанътъ вѫтрѣ въ двадесетъ и четири часа даде конституция на Турция, съ парламентъ и изборни права и пр. за всички подвластни на режима му националности. . . Тъпани, пукотъ, радости, веселби, военни музики, „яшасънъ падишахъ“! (да живѣе императорътъ"!), да живѣе Ниязи! Да живѣе Енверъ! . . . И всичко туй си го правеше за удоволствие само турското население и турскитѣ гарнизони. Къмъ него се присъединиха внезапно живущитѣ въ Солунъ евреи и гърци, а сжщо и отъ другитѣ градове на Македония. . . Така тѣ се проявиха заедно съ турцитѣ, и тогава, какво въ случая оставаше за българското население, какъвъ другъ изходъ му оставаше. . ., освенъ да викне и то по неволя: „Яшасънъ хуриетъ!“ (Да живѣе свободата) и да побърза и се сприятели, а даже и побратими и разцѣлува съ младотурскитѣ господари на Македония. . : Уви, така бѣ. . . И революцията на македонцитѣ и реформитѣ на Европа въ Македония трѣбваше да пропаднатъ по този начинъ. . . Умореното българско население въ Македония отъ мжченическия си и революционенъ животъ, бѣ надвито сега и отъ собствената си немощь, макаръ при нозѣ съ оржжие. . . То бързаше, обаче, както казахме, сигурно, и по силата на даденитѣ му съвѣти, да направи и нѣщо повече: Да сложи оржжието си и го предаде сега на младотурската власть, която бързо завзе цѣла Македония, щомъ войската бѣ съ нея. Всички „сторотурски“ чиновци станаха внезапно „младотурски“, когато султанътъ и правителството въ Цариградъ си сж сжщитѣ „старотурци“, когато нито дума не е ставало въобще въ Турция, въ Цариградъ, за конституция, и когато, ако султанътъ не е знаялъ нищо предварително за този революционенъ и конституционенъ фарсъ, безъ всѣкакви, абсолютно безъ всѣкакви жертви, както и фарсътъ на турската конституция и топовнитѣ гърмежи презъ 1876 г., следъ българската революция тогава, то Ниязи и Енверъ не можеха да изиграятъ този фарсъ въ Македония. . . И наистина, нѣма ли връзка между 1876 и 1908 год. въ цариградскитѣ фарсове? Мнозина казватъ, че имало едно турско революционно съзаклятие въ чужбина. Да, имаше, но и то бѣ фарсъ. То издаваше въ Щвейцария едно списание „Mechouriett“, но то не бѣ никакво революционно списание, издавано отъ единъ турски генералъ, който сигурно си е получачалъ пенсията, ако не заплатата отъ Турция, но умишлено, да представя Турция, че въ нея има тайно революционно движение. . . да се мами свѣтътъ. Въ Турция е нѣмало никакво чисто турско голѣмо революционно движение презъ вѣковетѣ за реформи. Имало е само, чрезъ съзаклятия на малцина, смѣна, чрезъ отравяния, убийства, детронации и арестувния за вѣченъ животъ на султани. Нищо повече. Всичко си е оставало следъ туй по старому. Абдулъ Хамидъ, като султанъ, замѣсти въ 1876 г. Абдулъ Азиса, който подъ влиянието на Мехмедъ пашовитѣ идеи искаше да даде конституция, но който сигурно е постжпилъ противно на Мохамедовитѣ заповѣди, на Шеихъ-юлъ-Исляма, на улемитѣ, софтитѣ и офицеритѣ, на пашитѣ и беговетѣ. . . за да бжде смъкнатъ отъ трона и за да бжде унищожено и събранието и проектътъ за конституцията. Македонскитѣ реформи бѣха за турската култура, култъ и режимъ една гангрена: Християни въ турската джандармерия и въ турската армия!... Тѣ ядатъ свинетѣ, тѣ не сѫ вѣрни. Тѣзи реформи сѫ наистина нѣщо като конституция, за тѣхъ се бориха българитѣ, чрезъ тѣхъ тѣ ще стигнатъ до освобождението... Следователно, долу тѣзи реформи, долу и българитѣ въ Македония! Съ турцитѣ сѫ всички други елементи, които мразятъ България, особено ония елементи, които служатъ наредъ съ турцитѣ въ държавата, а чрезъ нея македонското население пропищѣло до Бога отъ неправди, неволи и тирания—и то отъ вѣкове... Така съ новата турска фарсова конституция, чрезъ фарсовата революция на Ниязи и Енверъ, който най-после стана султански зетъ, реформитѣ пропаднаха. Една година по-късно, султанъ Абдулъ Хамидъ, защото пристѫпи къмъ унищожението на фарсовата конституция и защото бѣ прибързалъ сега, тъй като туй лесно не можеше и да мине предъ Европа, бѣ свалень, но бѣха окончателно погребани и българската революция и европейскитѣ реформи въ Македония... И, по нататъкъ работитѣ взеха вече по-другъ характеръ, възъ основа на величавата турска лъжа и лъжливата турска дипломация, които повече не можеха да служатъ на Турция предъ Европа, която следъ една година, когато султанътъ посѣгна да махне конституцията, щѣше или най-добрѣ Русия щѣше да се нахвърли първа и каже: „Где е конституцията, где сѫ македонскитѣ реформи, за да има веченъ предлогъ за намѣса въ турскитѣ работи за своитѣ цели. Но събитията се развиха сега друго-яче. Чрезъ конституцията султанътъ е искалъ не само да унищожи орѫжието на българитѣ въ Македония, въ което сполучи, и не само реформитѣ на Македония, но и да си повърне Босна и Херцеговина, Новопазарския санджакъ, че и южна България, присъединена къмъ княжество България отъ 1885 г... Туй забърква сега още повече работитѣ на Балканския полуостровъ. Турция е не само любопитна за Европа, но и опасна. На първо мѣсто тя сега предизвиква и Балгария и Австро-Унгария, която държи горнитѣ двѣ нейни християнски провинции, въ всѣки случай не съ нейно, а съ чуждо ней население. И тя има право да ги държи като Австро-Унгария, както ги е държала, презъ вѣковетѣ, Турция.

Естествено, македонската реформена акция не се дигна още на 11 юлий, като се прокламира „свободата и конституцията“ за „всички“ въ Турция. Тя остана обаче напълно нереализирана, за да я доунищожатъ тъй наречената „Българска независимость“ отъ 23 септемврий ст. ст. 1908 г. и тъй наречената „Анексия“ на Босна и Херцеговина“ отъ 30 септемврий ст. ст. с. г...

Казватъ, че една велика държава дала съветъ и насърдчила султана или младотурцитѣ да пристжпятъ къмъ фарсовата конституция, за да се отърве Турция, въ Македония, отъ чуждата опека. Предполага се, туй да е сторила Германия. Но фактически туй трѣбва да е невѣрно, защото сжщата Германия не можеше да съветва младотурцитѣ да искатъ обратно Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария — съюзница, вѣрна съюзница на Германия...

Младотурската революция на фарсовата конституция води вече по-рѣзко къмъ войнитѣ на Балканитѣ и въ Европа.

БЪЛГАРСКАТА НЕЗАВИСИМОСТЬ И АНЕКСИЯТА НА БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА.

Както се каза вече, още отъ януарий 1908 г. въ България управляватъ русофили, при министерския кабинетъ на Ал. Малиновъ. Тѣ наследиха националъ-либералитѣ или партията на покойния Стамболовъ, при управлението на които — въ България — въ Македония станаха голѣмитѣ събития: „Илинденското възстание“ и Македонскитѣ реформи, при участието на великитѣ европейски държави. Последнитѣ си бѣха раздѣлили Македония на сектори, т. е. на сфери на влияния, — нѣщо, което показваше не само заинтересуваностьта, или недовѣрието отъ една къмъ друга къмъ Турция, въобще, но и страхътъ имъ да не би само нѣкоя отъ тѣхъ, да използува сама за своя смѣтка Македония. И не само туй. Но и страхътъ имъ, зарадъ чуждата хубава кожа, да се не скаратъ окончателно и избухне тъй наречената общо европейска война, за която всички се приготовляваха и скрито, и явно, официялно — и то все подъ предлогъ, всѣка една отъ тѣхъ за собствената си защита, но при условието, че която първа подеме съ оржжието си тази война, то тя ще бжде виновната — единъ парадоксъ на лукавата хитрина на дипломацията, когато всѣка я иска тази война, за която се толкова пише и говори, и за която всѣки се приготовлява, обаче, никоя нѣма доблесть и достойнство, да поеме за нея отговорностьта. . ., а всѣка друга можеше да бжде отговорна. . . Единъ логически абсурдъ, когато всички работилници, фабрики, корабостроителници и пр. трескаво приготовляватъ кървопролитието за Европа, че и за цѣлъ свѣтъ, толкова повече, че тѣзи сжщитѣ държави сж раздѣлени на два противни лагери, на два взаимно дебнящи се съюза : Русия и Франция, при пълното съчувствйе на Англия или тъй нареченото тройно споразумѣние — сърдечно споразумѣние — Entente cordial — и тройния съюзъ, състоящъ се отъ Германия, Австро-Унгария и Италия. Тѣзи два противни съюза имаха за себе си и всевъзможни сфери на влияния и симпатии къмъ останалитѣ европейски държави, разбира се, по-малкитѣ, придобити съ терoръ или съ добро. Отъ 1903 г., следъ избиването на краля и кралицата въ Бѣлградъ, подготвено съ знанието на руската тайна дипломация отъ по-рано и съ настаняването на краль Петра на сръбския престолъ, Сърбия бѣ спечелена окончателно, съ добро, отъ Русия, и тя остана подъ нейно влияние, избавила се вече отъ австро-унгарския терорь. Но Русия влияеше вѣчно и на България съ своя жестокъ терорь и я имаше вѣчно въ рѫцѣтѣ си — малката, спрямо нея единъ пигмей, България, както туй е вече напълно ясно посочено и доказано до тукъ, въ тази книга. Всички тѣзи държави отъ двата европейски съюза, говорѣха обаче непрестанно за Statusquo-то на Балканския полуостровъ, за този полуостровъ, който е тайно подѣленъ между Русия и Австро-Унгария, подъ формата на две сфери на влияния — източна или България на Русия, западна, или Сърбия и българска Македония, че и Албания на Австро-Унгария. При туй извѣстно подѣляне на Балканския полуостровъ отъ тѣзи държави, тѣ при все това се не стѣсняваха да лъжатъ свѣтътъ, че сѫ за statusquo-то на полуострова. Но ето бѣдата сега и за предстоящата европейска война — формално, независимо отъ англо-френската умраза къмъ Германия и независимо отъ платената въ Русия умраза отъ Франция (чрезъ милиарднитѣ французки заеми) пакъ срещу Германия, която технически и културно се издигаше кресчендо, миролюбиво. Тази бѣда за предстоящата европейска война се обрисува вече, когато Русия, следъ 1903 г. измъкна Сърбия отъ австро-унгарското влияние, което се отрази много зле, и политически и стопански, на австро-унгарскитѣ интереси. А туй значеше още, че Русия по този начинъ брюскира съглашението си съ Австро-Унгария за подѣлбата на Балканския полуостровъ и че цѣлиятъ го запазва за себе си, като е мислила постоянно да шиканира Австро-Унгария за цѣлитѣ си, съ Сърбия, която й пресича пѫтя вече за Македония и Солунъ. Толкова повече туй шиканиране се изразява въ помощьта на Русия предъ Франция за Сърбия, да си достави чрезъ заемъ въ Франция въорѫжения, да насочи износътъ си презъ България, съгласно конвенцията между нея и последната отъ 1904 г., когато краль Петъръ бѣ въ София и признатъ отъ България и князътъ й за сръбски краль, все подъ руското влияние, и въ Сърбия и въ България... Така Сърбия стана подъ руско влияние руско орѫдие срещу Австро-Унгария. Туй е тя прелюдията на една по-голѣма умраза между Русия и Австро-Унгария, прелюдия и на общоевропейската война, но и по-скоро, преди послѣдната, прелюдия и на Българо-сръбския съюзъ отъ 1912 г. Картитѣ, дипломатискитѣ карти, се откриха между Русия и Австро-Унгария, тайнитѣ на надхитряванията на дипломацията имъ, чрезъ спасяването на Сърбия отъ Русия, за да се превърнатъ тѣзи карти въ последствие въ основа за голѣмата трагедия на българското племе. Естествено, ние нѣмаме тукъ ни най-малкото намѣрение да кажемъ съ туй, че Австро-Унгария е имала право да располага съ Сърбия, както си ще, и съ сръбството, въобще, както не признаваме и не допущаме, въобще, да располага и Русия съ България и българското племе, въобще. Посочваме на това, за да стане още по-ясна картината следъ малко на българската трагедия, особено тази на българска Македония. Взела Русия Сърбия подъ своето влияние, тя има вече и България въ своето влияние, особено като съюзница на Франция, за да бжде последната благосклонна къмъ българскитѣ заеми и въоржжения, следъ 1900 г., особено, когато князътъ на България е „русофилъ“... Русия способствува на българското въоржжения и съ свои военни материяли, но тя знае що прави. Тѣзи военни материаяли и цѣлата българска армия, тя ще ги изразходва и унищожи само въ името на своитѣ заветни цели: „Кръстътъ надъ Св. Софий въ Цариградъ и завладѣването на Балканитѣ“ — една руска политическа и панславянска болесть, която е и бѣ равна на лудость, защото тази Русия, която граничи на Германия въ Европа и свършва на изтокъ съ граници на Великия Тихи океанъ, може съ своята култура, надвесена надъ Китай и Индия, да стори много нѣщо, технически поддържана отъ Германия, отъ полза и за Германия и за Русия... Но както и да е. Русия и Австро-Унгария, очевидно е, заради Сърбия, сж въ голѣмъ душевенъ дипломатически конфликтъ. Русия доближава сега, чрезъ македонскитѣ реформи, официялно Сърбия къмъ България, но чрезъ македонскитѣ реформи и пропадането имъ, чрезъ „младотурската революция и конституция“, тя отдалечава България отъ себе си... Тя не издигна гласъ въ полза на България, че Турция нѣма вече нито морално, нито физическо, нито историческо право, особено следъ Берлинския конгресъ и следъ станалата революция на българитѣ въ Македония отъ 1903 г. и прокарванитѣ европейски реформи тамъ, по силата на чл. 23 отъ Берлинския договоръ, — който не е отмѣненъ и който макаръ и нарушенъ, договорътъ, отъ България, чрезъ съединението на двѣтѣ българии, мълкомъ се призна туй нарушение отъ Турция и отъ всички европейски държави, и то при руската безпомощна умраза къмъ българитѣ, — за да издигне гласъ, както казваме тази Русия, че Турция нѣма право, ако туй не е само една глупава формалность, да иска отъ България (южна), да си прати народнитѣ представители въ турския парламентъ, т. е. да се дезанексира южна България отъ северна... Всичко туй българскиятъ народъ не го чу въ своя защита отъ страна на „освободителката си Русия“... И то вече опомни твърдѣ много българскиятъ князъ Фердинандъ, да почне да се чувствува въ душата си вече „българинъ“, толкова повече, че има подъ върховното си разпореждане една хубава, здрава, стройна, храбра армия, надеждата и бждещето на българската държава, царската династия и обединеното българско племе. Той се почувствува българинъ, но при все това още за дълго време колебливо, страхливо... Както и да било, обаче, но при условието, че сега, той, почналъ да чувстува българизмътъ си, има за шефъ на министерския си кабинетъ Ал. Малиновъ, бившъ руски офицеръ, българинъ отъ Бесарабия, подъ Русия, естествено, русофилъ, не само поради шевството си, заради партията си, която е русофилска, но и защото живѣе съ детскитѣ си и юношески спомени — форма и съдържание на душата му, като „руска“, че нека да бѫде съ чиста органическа българска кръвь физическото му битие. Такъво едно битие е винаги въ конфликтъ въ себе си — материя или душа — душа или материя, но душа съ руско влияние и възпитание, отъ руско военно възпитание: „За Царя и за Бога“, дълбоко въ душата за „руския царь“... Сега „българската“ душа на князъ Фердинанда, заплашенъ отъ турското искане, да се разпокѫса княжеството му, чрезъ турската конституция, най-тайно, безъ знанието даже и на министъръ-председателя си, се намѣри въ Виена, при Францъ Иосифа, австро-унгарски императоръ, за съветъ върху новосъздаденото на Балканитѣ положение, вследствие на реформитѣ въ Македония и турското конституционно желание, което засѣга не само България, но и Австро-Унгария, чрезъ окупиранитѣ „турски области“ — Босна и Херцеговина. Самъ той, князътъ на България, бѣ ходилъ вече единъ пѫть, като български князъ въ Цариградъ, но като васалъ, съ фесъ на глава. Сега пъкъ искатъ не само фесъ да му поставятъ за винаги на главата, но и да му взематъ южна България! Но българитѣ не ще я дадатъ тази България... каквото ще да стане, независимо отъ русофилството въ България. Тѣ не искатъ фесъ на княжеската глава. Либералитѣ сѫ живи и силни — макаръ и ненавиждани до сега отъ княза, преследвани искуствено и пр. А при това и Македония, макаръ и изтощена, не ще се съгласи. Тя е съ либералитѣ... Но Турция отмѣства вече въпросътъ за свободата на Македония и по този начинъ... Князътъ уговори въ Виена независимостьта на България. Той стана българинъ. Той може сега да разчита на храбрата, здравата българска армия, възпитана въ националенъ духъ отъ строители, начело на покойния генералъ Михаилъ Савовъ. Князътъ е наредилъ вече въ казармитѣ да се събератъ нѣколко набора отъ запаснитѣ войници на „три недѣлно обучение“, той е наредилъ, щото въ Южна България да окупиратъ военнитѣ чуждитѣ български желѣзници—военниятъ министъръ е негово довѣрено лице... Уговореното въ Виена ще стане фактъ свършенъ. Но то ще стане отъ българска страна и за смѣтка на Македония..., като ще се предшествува отъ една история, която е извънредно много интересна.

Следъ турската (младотурската) революция английскиятъ краль Едуардъ VII е въ Ишълъ (Австрия) — баня. Тамъ той се опитва да откъсне Австро-Унгария, чрезъ личната си срѣща съ австро-унгарския императоръ Францъ Иосифъ, отъ съюза ѝ съ Германия, но не сполучи. Той получи по единъ решителенъ начинъ отказъ. Той поиска туй да направи даже при цената на положението въ Македония и въ

Турция, въобще, сигурно знаейки, чрезъ дипломатитѣ си, че Австро-Унгария работи въ Цариградъ, да получи за смѣтка на македонскитѣ реформи, къмъ които трѣбваше да се добавятъ вече сѫдебната и финансовата, ако не би станала „младотурската революция", скопчюването на австро-унгарскитѣ желѣзници въ Новопазарския санджакъ съ солунската, а именно Митровица — Скопие... при уоловие, да се спратъ реформитѣ, сигурно сега, чрезъ измислената младотурска ревелюция и конституция, но безъ да предвижда пъкъ тази сѫщата дипломация, че „младотурцитѣ" ще поискатъ възвръщането къмъ Турция на Босна и Херцеговина, окупирани отъ Австро-Унгария отъ Берлинския конгресъ до сега... Следъ тази история между английския краль и австро-унгарския императоръ въ Ишълъ, става друга история, между графъ Ерентелъ, австро-унгарски министъръ на външнитѣ работи, и рускиятъ министъръ на външнитѣ работи, Изволски. За „сферитѣ на влияние" тича рускиятъ министъръ на външнитѣ работи да се справя съ Австро-Унгария, за кожата на сърбитѣ и българитѣ, за положението въ Турция, създадено отъ революцията и конституцията ѝ, за окупацията на желѣзницитѣ въ България, за всичко, което може да стане, евентуално, въобще сега, въ свръзка съ тъй наречения „боленъ човѣкъ" на Изтокъ (Турция): да не би той да загине, особено отъ една война или нѣщо друго, преди всичко война между България и Турция, че после и... и пр., като Русия въ този моментъ, по вѫтрешни причини, въ себе има страшно революционно настроение, следъ поражението ѝ въ Крайния изтокъ: партии сѫ образувани, атентати ставатъ, въ „Государствената дума" (единъ видъ парламентъ) се каратъ партиитѣ, царьтъ я ненавижда тази „дума", както султанътъ ненавижда конституцията си и парламента, но я е създалъ съ тъй наречения „октомврийски декретъ отъ 1905 г., но после въ 1906 г. полуограничилъ ѝ правата и пр. Русия е изтощена военно, за да вземе участие съ орѫжие въ „голѣмото" за нея „турско наследство", въ което спада и „България", а че и цѣлиятъ Балкански полуостровъ. Тя сега губи при туй положение не само Балканския полуостровъ, но и България... Значи ще се прости за винаги и съ България, че и съ Цариградъ... Върху всичко туй искаше Изволски да се ориентира и за всѣка евентуалность, да спре каквато и да бѫде акция срещу Турция, толкова повече, че тя сама предизвиква срещу себе си: и България и Австро-Унгария, съ „конституцията си". А туй го знаеше Русия. Обаче и Турция знаеше, че Русия е негодна да се намѣси въ турскитѣ работи, поради казанитѣ вече причини, за да бѫдатъ младотурцитѣ арогантни спрямо България, особено, следъ като обидиха и изпѫдиха пълномошниятъ ѝ министъръ въ Цариградъ отъ единъ банкетъ, следъ прокламираната конституция. Изволски бѣ немилостиво подигранъ отъ Ерентала. Последниятъ го увѣри въ Бухлау, гдѣто стана срещата имъ, че нищо опасно за мира не ще се случи на Балканитѣ, че Statusquo-то ще бѫде запазено и пр. — и така Изволски си замина спокойно отъ Австро-Унгария за Парижъ и отъ тамъ за Лондонъ, все съ информативна цель. Но Австро-Унгария изигра жестоко Русия за поражението си отъ последната въ Сърбия... Еренталъ излъга Изволски, че не ще се случи нищо... Съглашението между българскиятъ князъ и австрийското правителство, за обявяването на българската независимость и анексията на Босна и Херцеговина, бѣ постигнато и датитѣ уговорени. Датитѣ сѫ известни.

Така за прѣвъ пѫть, следъ съединението въ 1885 г., България прави сега собствена национална политика, при едно свое русофилско правителство, но безъ да знае то крайната цѣль още, само че при нуждата отъ окупация на южнобългарскитѣ желѣзници, за да не би Турция и компанията, която ги притежава, да ги изповзуватъ въ противенъ случай срещу България, евентуално срещу една българска военна мобилизация, предизвикана отъ поведението на „младотурцитѣ“ и при свиканитѣ нѣколко запасни набори въ казармитѣ, подъ военнитѣ знамена. Русофилскиятъ кабинетъ щѣше сега да играе ролята срѣщу гнѣвътъ на Русия, по обявяването на българската независимость, както и стана по после; щѣше да моли и хленчи отъ името на българския народъ. Изволски още пѫтуваше изъ Европа. А българскиятъ князъ се върна отъ Виена, въ момента вече, присъединилъ България къмъ Тройния съюзъ въ Европа, по поводъ предстоящото събитие за независимостьта и сѫщевременно ожесточилъ Русия за тази „изневѣра“ — и стигна въ Русе на 23 септемврий ст. ст. 1908 г., гдѣто повиква телеграфически Малинова и му каза: „Азъ съмъ български царь, да живѣе независимостьта на България!“.. И Малиновъ се съгласи, и той извиква сѫщото, защото въ една своя рѣчь въ двореца каза на царя на българитѣ (досегашенъ български князъ на българитѣ отъ двѣтѣ българии): „Царю, съ Васъ, за Васъ, всички следъ Васъ!“ т. е. той изпълняваше царската воля, волята на монарха, макаръ че партията му бѣ демократическа; той бѣ наученъ отъ Русия да служи на волята на царя, той се не възпротиви на царската българска воля въ Русе и малко бѣ помислилъ за обидата на Русия, която ѝ причинява България, отблъсквайки я чрезъ своя царь и присъединяващъ я къмъ Тройния съюзъ, да се мѣси и решава сега той българскитѣ работи... Обявяването на българската независимость се посрѣщна съ духъ на тържество, камбанитѣ биеха на всѣкѫдѣ, топовни салюти поздравиха българската независимость следъ петстотингодишното робство. Една голѣма часть отъ цѣлокупна България е независима, съ свой царь, следъ изгубването на българското Шишмановско царство и на Търновското царство, но какво ще прави сега Турция съ

България, си зададаха всички въпросътъ, разбира се, безъ страхъ отъ една война. Така българскиятъ князъ, станалъ царь на българитѣ, е вече съ българска душа, но още не напълно истинска българска душа. Той удовлетвори една своя мирна амбиция, но и издигна достойнството на народа. Но съ българската независимость се влоши отново положението на Македония. Въ нея вече сърбитѣ, сигурно, подбуждани отъ Русия, ще развиятъ активна, искуствена, пропаганда и четническа дейность, толкова повече следъ изгубената надежда по Босна и Херцеговина, следъ анексията имъ, една седмица, следъ обявяването на българската незанисимость. Сега и самата Австро-Унгария и самата Турция иматъ интересъ да се „забавляватъ“ сърбитѣ въ Македония,—и като руски контраударъ и срещу България, но и срещу Австро-Унгария, и като австро унгарски контра-ударъ и срещу Турция (за анексията), и срещу Русия, за да ги не тласне тя къмъ Босна и Херцеговина, защото Русия се противопостави на анексията и се обяви първоначално явно въ полза на сръбскитѣ аспирации за Босна и Херцеговина, и—най-после, като контра-ударъ на самитѣ македонци, при мълчаливото съдействие на Турция, като преследватъ изкуственната сръбска пропаганда и акция въ своята родна земя, и които сѫ сѫщо и срещу натрапения Фирмилиянъ въ Скопие, първата руска стѫпка, съ съгласието на българскитѣ русофили отъ 1902—903 г. да се подѣли Македония между България и Сърбия, за да се измъкне преди всичко Сърбия отъ австрийското влияние, и първиятъ руски ударъ срещу Австро-Унгария, намѣсила се Русия, въпрѣки съглашението между нея и последната въ австро-унгарската сфера на влияние въ Македония...

Сърбитѣ проявиха ужасна умраза срещу обявената българска независимость, нарекоха България измѣнница на „славянството“, тъй както туй го пишеха отъ Русия голѣмитѣ панслависти, нарекока я предателка на Сърбия, за гдето въ една акция съ Австро-Унгария, провалиха турскитѣ желания, дветѣ, заедно, като иначе Босна и Херцеговина трѣбваше да се върнатъ пакъ на Турция, както по-рано, и съ Турция да се разправятъ тѣ, сърбитѣ..., но да видятъ и южна България пакъ въ Турция, да видятъ повалено македонското възстание, да видятъ за винаги Македония безъ свобода и реформи, да иматъ за винаги Моравско, посърбено съ терорь, да се нахвърлятъ срещу независимостьта на България, както въ 1885 г. Туй бѣха сърбитѣ въ този моментъ, надигнали врѣва, разбира се, безъ право, за Босна и Херцеговина. България използува едно съглашение съ Австро-Унгария за независимостьта си. Тя не продаде Босна и Херцеговина на Австро-Унгария, защото тѣ бѣха фактически окупирани отъ тридесетъ години отъ Австро-унгарската империя. А презъ тѣзи тридесеть години не станаха никакви сръбски възстания въ тѣхъ, както македонскитѣ възстания въ Македония. Тѣ бѣха доволни отъ режима си. Възстание имаше въ 1876 т,, когато бѣха подъ Турция, възстание трѣбваше да направи въ тѣхъ Сърбия, а не да напада България въ 1885 г. и по-после да праща чети срещу българитѣ въ Македония... Сърбия „трѣбваше да се сърди на Русия", която я изостави на Австро-Унгария, за да завладѣе тя България и Цариградъ, а следъ туй и цѣлиятъ Балкански полуостровъ...

Македонцитѣ останаха изненадани отъ българската независимость и отъ анексията на Босна и Херцеговина. Тѣ сега трѣбваше или да водятъ „война" срещу България и Австро-Унгария отъ името на Турция, съ което можеха до предизвикатъ, преди всичко, изчезването на Турция и то не само отъ Европа, като предизвикатъ съ войната си междуевропейска компликация; или да се примирятъ съ създаденото положение: „независимостьта на България" и „анексията на Босна и Херцеговина", т. е. Турция да води войната съ включената въ нея Македония както и сърбитѣ: или да воюватъ съ Австро-Унгария, въ полза на Турция, и срещу България, или да се примирятъ, сѫщо като турцитѣ. Последнитѣ възприеха примирението. И, хопъ, ето я пакъ Русия, приятелка голѣма сега на Сърбия въ бунта ѝ срещу Австро-Унгария, за да я ожесточава, и приятелка на България, по отношение на Турция, въ плащането на обезщетение парично за независимостьта, за да си прехване Русия контрибуцията отъ руско-турската война... Пакъ Русия ще спасява България. Пакъ е тя неканената приятелка на България! Царьтъ и Малиновото правителство допуснаха това. Царьтъ се поколеба въ българската си душа...

Естествено, руската намѣса въ българо-турскитѣ отношения тогава се веднага използува отъ панславянската пропаганда, че Русия е едничката най-добра „приятелка", „покровителка" на България. Но никой не обърна внимание толкова на това, че само при вѫтрѣшната слабость на Русия се постигна българската независимость и че, ако Русия бѣ силна, то туй нѣмаше да бѫде... Първата грижа сега на Русия бѣше, да дава съвети на България, да се помири съ Турция, т. е. да плати независимостьта си на последната, както Австро-Унгария ще плати обезщетение на сѫщата за анексирането на Босна и Херцеговина. Обезщетението за българската независимость, обаче, не го получи Турция, а Русия. Т. е. България сега трѣбва да го плати на „освободителката" си Русия..., защото Турция е фалирала и неспособна вече да плаща дълговетѣ и контрибуциитѣ си, особено на Русия, а България да плаща: едно отъ „признателность" къмъ Русия и, второ, че последната я „спасява" отъ война съ Турция, поради независимостьта ѝ! И България се задължи да плати, вмѣсто на Турция, на Русия една сума отъ повече отъ 300 милиона зл. франка, която трѣбва да се прибави къмъ рускитѣ грабежи отъ „освободителнитѣ войни", водени отъ Русия срещу Турция!... Така Русия стана бързо приятелка на България и побърза да я отклони отъ австро-унгарското влияние. Така царь Фердинандъ и Малиновъ посѣтиха отъ „признателность, отъ името на българската нация“ въ 1909 г., пролѣтьта, Петерсбургъ, и цѣлуваха ржка на Николая II, така Малиновъ говори тамъ нѣщо предъ единъ вестникъ, но царь Фердинандъ го дементира и дезавуира, като по-голѣмъ русофилъ, като положи и вѣнецъ на гроба на Алекландъръ II, отъ признателность за „освобождението“, и „изплатената на Русия българска независимость отъ 1908 г.“... Така сжщата Русия санкционира и анексията на Босна и Херцеговина за Австро-Унгария.

Ако Русия бѣ силна въ момента, нѣмаше да има ни турска революция, ни турска конституция, ни българска независимость. При все това... макаръ и слаба вжтрешно тя, ако искренно бѣ покровителка и защитница на България, щѣше да внуши на Турция: „Никакво българско плащане, а анексия и на Македония къмъ България...“ На туй нѣмаше да се противи нито Англия, нито Франция, нито Италия. Българската армия можеше да се бие съ Турция. Австрия не можеше да слѣзе въ Македония... Но Русия пазеше Сърбия отъ Австрия, за да не стане жертва тя за смѣтка на България, а при това, както вече знаемъ, е дала и Македония на австрийското влияние. Тя иска сега да си отдъхне отъ авантюрата си срещу Япония за Корейскитѣ гори и предприятия, за бззумието си въ Манджурия (в. „Мемоаритѣ“ на графъ Витте) и вжтрешнитѣ си борби, за да издебне благоприятниятъ моментъ и накаже жестоко и безчовѣчно българитѣ и Вългария, че и „малкиятъ български царь“, за гдето отидоха съ Австро-Унгария за своята независимость отъ 1908 год.

По случай анексията на Босна и Херцеговина, Сърбия прави голѣми тревоги на Австро-Унгария, даже и престолонаследникътъ ѝ князъ Георги се отличи. И едва ли не се стигна до оржжието, което бѣ готово да действува, и отъ двѣтѣ страни. Но князъ Георги, убилъ готвачътъ си, австриецъ, стана жертва на патриотизма си за Босна и Херцеговина. Него го смѣниха, като престолонаследникъ, съ днешния краль на Сърбия, Александъръ, вторъ синъ на краль Петра Карагеоргиевичъ. Естествено, Сърбия не можеше сама да води война срещу Австро-Унгарий, тя трѣбваще да отстжпи, както и отстжпи и се успокои. Тя дигаше шумъ. Но пъкъ и руската политика постигна много съ сръбското громко поведение, по случай анексията на Босна и Херцеговина. Сръбскитѣ аларми и викове, че Австро-Унгария души сърбитѣ, „славянитѣ“, въобще, достигаха въ ушитѣ на живущитѣ въ предѣлитѣ на Австро-Унгария „славяни“ и ги тревожеха, само поради човѣшко състрадание, за да мразятъ австрийскитѣ нѣмци и нѣмцитѣ, въобще... А това водеше къмъ голѣмия руски реваншъ срещу Австро-Унгария, въ името на „славянството“, когато въ славянска Русия сж сжщо подтиснати и „славяни“ и не славяни, както въ Австро-Унгариа има подтиснати „славяни“!... Но туй не бѣ само руско намѣрение. То бѣ намѣрение и на Франция и на Англия, чрезъ Австро-Унгария, заради Русия, да се удари Германия, като съюзница на Австро-Унгария... и времето за разрешението на тази руска задача настѫпи въ 1914 г., следъ като България въ 1913 г. бѣ почти унищожена и изчезнала, ако се не бѣ намѣрила Австро-Унгария. А това е пакъ новъ поводъ за унищожение, както и да е на България, преди всичко отъ Русия... Но за това по-нататъкъ. Ние видѣхме сега, какво става въ Турция и въ българска, но още турска, Македония.

Когато младотурцитѣ прогласиха революцията и конституцията, както видѣхме, умеренитѣ македонци имъ искренно повѣрваха, за да сложатъ орѫжието си, да се разцалуватъ съ тѣхъ, да пѣятъ заедно съ тѣхъ: „Яша...“ (Да живѣе). Тѣ се отпуснаха и зарадваха, че ще могатъ, поне, най-после, да изпратятъ свои представители (депутати) въ турския парламентъ, скоро, като въ Цариградъ най-добре ще кажатъ болкитѣ си открито, отъ трибуната на парламента, не само предъ турцитѣ и султана, но и предъ присѫтствующитѣ на заседанията въ парламента чужди посланници, пълномощни министри, чужди кореспонденти и пр. Въ туй си наивно схващане, защото другъ изходъ нѣмаше въ момента, тѣ побързаха да си образуватъ партия, национална българска македонска партия, подъ името „Български конституционни клубове“ въ Македония, отъ една страна, а отъ друга — „Федеративна партия“ (българска). Генералнитѣ щабове на тѣзи две партии се прибраха въ столицата на Македония — Солунъ. Тамъ се издаватъ сега и съответнитѣ имъ вестници. Тѣзи сѫщитѣ щабове бѣха въ постоянни връзки съ представителитѣ на „младотурцитѣ“. Тѣ нито подозираха, както и никой не подозираше туй, че още следъ самата младотурска революция и конституция, чрезъ които, естествено, трѣбваше да паднатъ сами по себе въвежданитѣ европейски реформи въ Македония, ще се подигне въпросъ отъ Цириградъ, между другото, да изпрати и южна България свои представители въ турския парламентъ, т. е., както вече видѣхме туй, да се върне отново южна България въ турскитѣ владения и стане пакъ турска провинция, отдѣлена отъ северна България. Не ще съмнение, туй турско желание не е било въ основата си политически сериозно, по много причини, но то бѣ вече единъ пѫть изявено, толкова повече, съ третирането на българския дипломатически агентъ (Ив. Гешовъ) въ Цариградъ, като турски чиновникъ!... Всичко туй смути духътъ на македонскитѣ българи, особено на българската партия въ Македония подъ името „Български конституционни клубове“, която обхваща масово Македония. И още отъ този моментъ, тѣ, макаръ още неокончателно формирани, съзнаха грѣшката си, дето бързо предадоха орѫжието си на „младотурския режимъ“ въ Македония. Разбира се, тази грѣшка бѣ една историческа грѣшка за цѣлокупното българско племе, а особено за революционнитѣ борби на Македония, за извоюване на свободитѣ ѝ. Но пъкъ отъ друга страна тази грѣшка имаше и своята много добра страна, предъ общото европейско мнение, защото съ предаването на макодонското революционно орѫжие, македонцитѣ не само отъ свое име, но и отъ туй на цѣлото българско племе, казаха на Европа, че не тѣ сѫ размирниятъ елементъ на Балканския полуостровъ, който може да стане причина за очакваната съ ужасъ Европейска война, че тѣ сѫ готови на миръ и спокойствие, стига Турция да даде човѣшки права и човѣшки животъ не само на българитѣ въ Македония, но и на всички подчинени народности въобще въ Отоманската империя. Само за тѣзи права и за този животъ, надъ всичко, копнѣятъ мѫченицитѣ на Македония и само за тѣхъ сѫ били прибѣгнали къмъ орѫжието и революцията, което сега слагатъ и която сега изоставятъ. Но, разбира се, още всичко туй не ще каже, че тѣзи макетонски българи, съ слагането на орѫжието си, сѫ се отказали отъ националния български идеалъ: „Обединението на всички българи въ едно“... Тѣ, тѣзи македонски българи, сѫ уморени и изтощени чрезъ възстанията отъ нѣколко години и чрезъ революцията, която доведе до реформитѣ, поради намѣсата на Европа, а не до обединението имъ съ България, поради нежеланието на Русия, толкова повече заложила и предала ги отъ десетки години на Австро-Унгария. Уморени и изтощени, тѣ получиха реформитѣ. Но реформитѣ пропаднаха, въ името на конституцията. Чрезъ конституцията на Турция, тѣ, македонцитѣ, ще преследватъ обединението си съ България, защото, известно е, какво конституционно управление ще бѫде то, султанско конституционно управление, безъ правда и човѣщина, построено върху турско-арабския култъ и култура, като се смѣтна отъ „младотурцитѣ“, преди всичко, че най-голѣмата „конституционна“ промѣна е тази: „замѣняването на феса съ калпакъ!“... Фесъ, който при анексията на Босна и Херцеговина игра голѣма роля за младотурцитѣ срещу Австро-Унгария, като бойкотираха доставянето му отъ австро-унгарскитѣ фабрики, за да упражнятъ натискъ надъ Австро-Унгария, да плати обезщетение на Турция за анексиранитѣ провинции...

„Конституционитѣ клубове“ на българитѣ, както и българската „Федеративна партия“, която бѣ съ много малко значение въ Македония, произлѣзла отъ вѫтрешни спорове на общото македонско революционо течение и мразена обикновено отъ българското население, заради дружбата ѝ съ турцитѣ, главно, а даже и обявена за предателска отъ голѣмата революционна органазация на Македония (въ името на която ставаха избивания до тогава, т. е. до 1903 г., че и следъ нея между тѣхъ, като паднаха воеводи и четници отъ „истинско братско“ орѫжие и като вѣрваха „федератиститѣ“, че турцитѣ ще дадатъ на българитѣ права, имотъ и пр.) — тѣзи две партии на българитѣ сега се приготвляваха за изборитѣ въ турския парламентъ, по силата на конституцията, възстановена отъ султана, оная конституция отъ 1876 г., която този сѫщиятъ султанъ, Абдулъ Хамидъ, унищожи. Първитѣ избори, станали за парламента въ момента по разправиитѣ на Турция и България и Австро-Унгария за „независимостьта“ и „анексията“ минаха съ резултатъ — единъ български депутатъ за българитѣ въ Македония, принадлежащъ на „Конституционитѣ клубове“! Туй показа сега ясно, колко конституционенъ е режимътъ на младотурцитѣ, за да получи Македония само единъ българинъ, свой представитель въ казания парламентъ, тази Македония, която съ своето двумилионно българско население прави възстанията и революцията, въ резултатъ на които, надъ погребанитѣ реформи, чрезъ фарсовата революция и конституция на султана отъ Цариградъ, даде турскиятъ парламентъ. Българската независимость отекчи положението, естествено, на македонцитѣ, но пъкъ, ако турцитѣ бѣха честни и идеални, то тѣ нѣмаше да правятъ тази отвратителна реална политика, да убиятъ веднага духътъ на македонцитѣ, като ги сведоха до положението да иматъ само единъ депутатъ. Македония за тѣхъ трѣбваше да бѫде нѣщо идеално съ борбитѣ си, именно въ името на конституцията и да я не предизвикватъ на ново къмъ орѫжие, и тъй фрапантно, тъй нахално и тъй бързо, за да я откѫснатъ поне за дълго време отъ теженнията ѝ къмъ България. Но турцитѣ си вървѣха по своя естественъ, турски пѫть, а и българитѣ въ Македония трѣбваше да си вървятъ по своя чисто български националенъ пѫть. Туй е предупредѣлението на историята, на голѣмата история на развитието и живота на отдѣлнитѣ нации. Този бѣ първиятъ ударъ отъ турцитѣ, следъ прокламираната конституция, а въ сѫщность втори, следъ пропадането на реформитѣ, чрезъ революцията, срещу македонскитѣ българи, за да тържествуватъ гърци, евреи и турци надъ проливаната отъ тѣхъ кръвь за човѣшка свобода и права, особенно турцитѣ, наречени „младотурци“ (партия на обединение и напредъкъ — „Итихадъ-ве-тереки“).

Тѣзи искаха обединение, но за турцитѣ, противъ борцитѣ българи, които искатъ обединението си съ България, та и чрезъ една македонска автономия... И турцитѣ и българитѣ сѫ въ правото си, въ историческо-политическото си право. Но който надвиеше... той ще има по-голѣмо право... Силата е право, въ даденъ моментъ, както туй видѣхме порано...

Нищо сѫществено, никакви реформи, особено реформи въ феодалното стопанисване на земитѣ, не даде „новиятъ режимъ“. Той се погрижи идейно, обаче, преди всичко, да преустрои турската армия, като се разви за пръвъ пѫть въ Отоманската империя идеята, да служатъ въ турската армия подъ турска военна команда и християнитѣ отъ империята, до сега потурчвани, като войници (яничаритѣ), но отъ сега безъ да бждатъ потурчвани, а да си останатъ и въ казармитѣ и вънъ отъ тѣхъ пакъ християни. Значи, за засилването и реформирането на турската армия е билъ цѣлиятъ революционенъ и конституционенъ фарсъ и „дуnанма“ на султана и „младотурцитѣ“, и туй именно сега значеше, за въ бждаще да се вематъ и българитѣ отъ Македония въ турскитѣ казарми и да се свикватъ въ бждеще подъ знамената, когато поиска султанътъ, за да не могатъ да вематъ тѣ активно участие въ възстания и революции срещу турската власть — и то, като отъ Македония ги изпращатъ на военна служба на персийската граница или въ Арабия или другаде, далечъ отъ родната имъ земя Македония, далечъ отъ идеална за тѣхъ България... Всичко туй и стана, но вече една две години по-късно.

Сега иде вече редъ да види свѣтътъ, че султанътъ и младотурцитѣ му наистина сж произвели една фарсова революция и сж дали една фарсова конституция. Въ първитѣ месеци на 1909 година турската армия и полиция изкла 30,000 арменци въ Адана, защото бѣха искали права, като македонцитѣ. Туй клане ожесточи европейското обществено мнение, то можеше да даде поводъ за нова европейска намѣса въ Турция и то е, което, наистина, даде „сжщинската“ сега конституция на Турция, и следъ всичко онова, що стана въ Македония, особено, въ 1903 г. и „Илинденското възстание.“ Туй клане надъ невиннитѣ арменци — стари и млади, влючително и децата, бѣ клане като Баташкото отъ 1876 г., То по размѣра си бѣ малко, десеть пжти по-малко отъ онова, пакъ надъ арменцитѣ, презъ 1894 г. въ Цариградъ, когато бѣха избити 300,000... Но тогава Европа твърде много се не интересуваше отъ работитѣ въ Турция, тогава Френско-рускиятъ съюзъ току що бѣ създаденъ. Главно Англия се не интересуваше, а Германия току-що се бѣ обявила, чрезъ кайзера си, за приятелка на Турция, чрезъ султанътъ. Европейското обществено мнение се задоволи само съ протеститѣ си и възмущенията си. Русия можеше да вземе поводъ и се обяви противъ Турция за целитѣ си, но Англия не принадлежеше на тройното споразумѣние още, а Германия и Австро-Унгария не можеха да насърчатъ Русия. Така арменцитѣ отидоха при Бога, въ името на мохамедовата култура, но, сега, когато Европа е озлобена срещу Турция, когато Русия е по-добре вжтрешно и при лъжата, че въ Турция има новъ режимъ, конституция, човѣшки права и пр. и то прокламирани, за да пропаднатъ реформитѣ въ Македония; когато Англия е недоволна отъ турското приятелство съ Германия, особено следъ пропадналитѣ водени преговори въ Берлинъ, презъ 1908 г., за намалението на военнитѣ флоти между Англия и Германия, а особено следъ неуспѣха на Едуардъ VII въ Ишълъ, да откжсне Австро-Унгария отъ съюза й съ Германия (1908), — сега именно, когато и една Германия не ще се покаже приятелка на Турция, заради туй клане въ Адана, защото получи много укори въ 1894 г., Турция се виде въ задънена улица и въпреки желанието на султана и младотурцитѣ, трѣбваше да остане и по-нататъкъ „конституционна“, за да се избави отъ нова европейска намѣса, но вече чрезъ детронирането на султанъ Абдулъ Хамида, който отиде въ жертва на изкланитѣ отъ негово име жертви — нареченъ още за подобнитѣ кланета „червенъ или кървавъ султанъ“... Русия може да вземе пакъ нѣкаква инициатива... срещу Турция за съкровеннитѣ си намѣрения... Отъ туй трѣбва сега да се избави тази Турция, а за да се избави тя, то младотурцитѣ трѣбва да станатъ именно отъ сега „истински младотурци-реформатори“, съ рискъ да се раздѣлятъ даже отъ любимия си падишахъ-султанътъ. Но и този си го „заслужава“ вече това. Чрезъ своитѣ вѣрни двама велики везири (Кямилъ паша и Кючюкъ-Саидъ паша), които се редуватъ като министри-председатели, споредъ политиката на султана въ даденъ моментъ, посъветванъ, сигурно, непрѣменно и непосредствено въ свръзка съ клането на арменцитѣ да унищожи конституцията и парламента, както тѣ бѣха унищожени въ 1876 г., султанъ Абдулъ Хамидъ пристѫпи къмъ известното вече турско политическо престѫпление и ги унищожи... Така наистина той и „младотурцитѣ му“ показаха и доказаха, че и „революцията и конституцията“ сѫ били фарсъ, което е абсолютното наше убеждение и становище, независимо отъ всѣкакви документи, непотрѣбни за подкрепването имъ, тъй като самата логика на нѣщата и събитията е преди всичко и надъ всичко най-добриятъ и най-важния аргументъ и документъ.

Този султански актъ обаче бързо срещна своята реакция, особено у ония, които, сега, като истински турски патриоти, видѣха тая европейска опасность, както я посочихме по-горе за Турция. И този патриотизъмъ именно се прояви въ лицето на Махмудъ Шефкетъ паша, гарнизоненъ началникъ въ Македония... Този паша именно издигна лозунга: „Долу султанътъ!“ „Да живѣе конституцията!“ Съ този лозунгъ той прикри за Турция турското престѫпление надъ арменцитѣ въ Адана, като каза на Европа: „Злодеятъ султанъ ще си отиде, конституцията ще се възстанови, имай търпение!“ Само нѣколко дни!..,“ И той повлече македонскитѣ турски войски, придружени съ войводитѣ Сандански, Чернопѣевъ и др., съ четницитѣ имъ заедно („федералисти“), безъ другитѣ българи („конституционитѣ клубове“) да взематъ участие, съзнаващи вече сега, че наистина султанътъ ще бѫде детрониранъ и че конституцията ще се възстанови, но всичко туй въ истинска, голѣма, опасна вреда за българщината. Въ бунта срещу султана и въ полза на конституцията българската държава не се намѣси. Тя можеше да използува сега положението за Македония. Сърбия бѣ притискана отъ Австро-Унгари, а Русия, ако бѣ истинска приятелка и покровителка на България, щѣше да я подкрепи, за да се намѣси, но не: русофили управляватъ България — Малиновъ, който заедно съ царь Фердинандъ току-що се е завърналъ отъ Петроградъ, както туй видѣхме по-горе, гдето сж получили съвети, гдето сж водили преговори даже, за единъ руски морски базизъ, военемъ, срещу Турция, на българския черноморски брѣгъ!... Тѣ и сега получаватъ съвети да се не мѣси България въ турскитѣ работи, защото е туй само руска работа, за да покори Русия: и Турция и България за себе си... И туй Русия, убедени сме, го иска, не защото има да спаси Македония, въ случая, за България отъ едно евентуално нашествие, а защото тя се готви за Европайската война вече, като ще се предшествува тази война отъ една Балканска воина на България и Сърбия срещу Турция, при подѣлена Македония между първитѣ, при една изтощена после България, въ истински раздоръ съ Сърбия, чрезъ война, за война, защото вмѣсто на Австрия, тя сжщата Русия сега е дала, въпреки всѣкакъвъ договоръ, не само половината, но цѣлата Македония на Сърбия, за да я удовлетвори за Босна и Херцеговина, за да я държи съ себе си, но срещу България, поне до избухването на Общоевропейската война, когато, ако е възможно, Русия ще получи цѣлиятъ Балкански полуостровъ, до колкото е той „славянски“.. . Ясно, ясно е туй нѣщо вече, по-ясно е отъ хубавитѣ слънчеви зари и лжчи въ ранна, тиха, синьо-млѣчна сутринь... Който търси истината само въ дипломатическитѣ документи и книги, той не знае истината...

Младотурцитѣ на Шефкетъ паша, съ помощьта на българитѣ—федералисти, превзеха Цариградъ, като султанътъ не ги посрѣщна съ въоржжена съпротива. Той ги посрѣщна отъ Босфора, отъ палатитѣ си, съ смѣхъ и презрение. Тѣ влѣзоха въ Цариградъ и, разбира се, този „кървавъ султанъ“ бѣ детрониранъ, на 1 априлъ ст. ст. 1909 г. — и отведенъ на заточение въ Македония, въ Солунъ, въ хубавата вила „Алатини“... Харемътъ му разгоненъ, вѣрнитѣ му хора арестувани или пропждени. Конституцията и парламентътъ се възстановиха. Новъ султанъ се възкачи на трона: Мехмедъ V. Фактически диктаторъ на положението обаче стана генералъ Махмудъ Шефкетъ паша, като военемъ министъръ и пр., и бързо и енергично се спаси положението на Турция отъ европейска намѣса, която можеше да последва сега, въ „остра форма“...

Бързо станаха новитѣ парламентарни избори въ Турция. Този пжть следъ султанската промѣна въ Турция, на българитѣ се дадоха четири мѣста: три на „Конституционнитѣ клубове“ и едно на „федератиститѣ“. Очевидно, неправдата е твърдѣ голѣма и силно крѣскаща въ полза на българитѣ. „Конституционнитѣ клубове“ получаватъ сега три мѣста, а не едно, както по-рано, но тѣ иматъ право на много десетки мѣста... Този резултатъ е пакъ плодъ сега, на младотурското „морално и диктаторско влияние“, както порано бѣ плодъ на фарсътъ и опиянението отъ него пакъ на „младотурцитѣ“, замаскирана диктатура и насилие. Излишно е да даваме подробности. Получиха мандати за парламента Битолскиятъ вилаетъ—единъ българинъ (Панчо Доревъ), Скопскиятъ — единъ (Т. Павловъ), гюмюрджинскиятъ — единъ (Т. Паскалевъ) и комбинацията на федералиститѣ съ други националности — единъ отъ Солунския (Д. Влаховъ). По-раншниятъ депутатъ — единъ за цѣла Македония, българинъ, бѣ Хр. Далчевъ. Първата грижа сега на диктатора Махмудъ Шефкетъ Паша е да уреди реформата съ армията, да вмъкне християнитѣ въ последната, което и постигна. Но не по-малка задача имаше той: да унищожи и „Българскитѣ конституционни клубове“, сигурно подпомагали и „федералиститѣ“ българи, което сжщо постигна. Но туй стана, за да унищожи той всички български политически партии понататъкъ, следъ като и „Конституционнитѣ клубове“ и „федералиститѣ“ държаха своитѣ първи и последни официални конгреси въ Солунъ, презъ лѣтото на 1909 г.

Конгресътъ на македонскитѣ български учители предшествуваше политическитѣ конгреси. Той се държа въ българската дѣзическа гимназия въ Солунъ. На него се говори много за учебното българско дѣло въ Македония, но сжщевременно и за новия политически режимъ въ българската тази земя. На този конгресъ Свѣтославъ Добревъ държа отлични речь за правата на българитѣ, говориха и други учители — велико отражение на великата българска идея въ Македония за свобода. Говори се и за дейностьта на Екзархията въ културно отношение...

Следъ този конгресъ дойде конгресътъ на „Федералиститѣ“. Той се държа въ салонитѣ на хотелъ „Сплендидъ“. Въ него отъ Влахова се говори за поземелната реформа главно. Тя бѣ желание, но трѣбвало съ помощьта на турцитѣ да се постигне. Конгресътъ бѣ много слабъ идейно и по численость на делегати.

Третиятъ конгресъ бѣ този на „Конституционнитѣ клубове“, държанъ въ театъръ „Еденъ“. Тукъ, въ този конгресъ, бѣха представени кръвьта и духа на Македония, въ сжщинскиятъ тѣхенъ развой и пулсъ. Тукъ, въ този конгресъ, който отъ себе си представляваше истинскиятъ български македонски парламентъ, участвуваха най-виднитѣ македонски български културни сили.—Българското македонско духовенство — владици, архимандрити и свещенници — неучаствуваше не защото бѣ противъ този конгресъ, а защото въобще споредъ Екзархийскиятъ уставъ не прави политика. Тукъ бѣ цвѣтътъ на цѣлото истинско будно, живо и енергично македонско население: лѣкари, адвокати, депутати, гимназиални учители, основни учители, търговци, занаятчии, воеводи и пр., съ една дума душата, кръвьта — битието на национално-българска Македония. На този конгресъ, повтаряме, истински български македонски конгресъ—парламентъ, едва ли не нѣкакъвъ учредителенъ, да, учредителенъ парламентъ—конгресъ, присѫтствуватъ много чуждестранни консули и кореспонденти. На „федералистическия не присѫтствува никой. Участвуваше само единъ турчинъ отъ Скопие, но родомъ отъ Свищовъ отъ България — нищо повече. Конгресътъ на българскитѣ „Конституционни клубове", се рѫководеше отъ председателя му г. Тома Карайововъ. Той води заседанията съ тактъ и умѣние. Редъ цари въ заседанията и при речитѣ и дебатитѣ. Разглежда се общото положение на Турция лоялно; разглежда се особеното положение въ Македония — лоялно, спокойно и т. н. Най-голѣмиятъ въпросъ на деня е аграрната реформа, която трѣбва да разреши турското правителство, като най-належаща за македонското население, следъ приетата данъчна реформа, възъ основа на приетата отъ турското правителство реформа, възъ основа предложението на великитѣ сили, отъ реформената акция, отъ 1905 г. Този конгресъ заседава въ Солунъ, най-голѣмиятъ македонски градъ, градътъ на Кирилъ и Методий отъ преди 1000 години, праздникътъ на които Македония и България празднуватъ тържествено и официялно на 11 май ст. ст. всѣка година и който праздникъ не се празднува никога никѫдѣ, даже и въ Сърбия, отъ другитѣ „славянски" страни, получили и служейки си съ тѣхната писменость и книжовность. На портитѣ на голѣмия тукъ театъръ, побралъ едвамъ въ ложитѣ си, партера и паркета делегатитѣ и многобройната публика, стоятъ турски полицаи, за да пазятъ редътъ и спокойствието на конгреснитѣ заседания.

Да, турска полиция пази този македонски конгресъ, избила сигурно наредъ съ турската войска, много отъ виднитѣ дейци и глави на Македония, за да не могатъ да вематъ участие въ този конгресъ, но пъкъ, инъкъ, безъ тѣхното избиване, безъ тѣхното самопожертвуване и безъ ония, които сѫ още изъ турскитѣ затвори, даже въ самия Солунъ, въ „Еди„ и „Беязъ куле", нѣмаше да има революция, нѣмаше да има реформи, нѣмаше да има конституция, нѣмаше да има този конгресъ. На тѣхъ българската нация, както и на всички много по-рано паднали жертви, на всѣкѫде въ границитѣ на българското племе, дължи вѣченъ дълбокъ поклонъ. . . Поклонъ направи и конгресътъ въ Солунъ на жертвитѣ отъ Македония, при турския режимъ, предъ очитѣ на полицията, която е сега „конституционна". Въ този конгресъ се чуха остри нападки противъ турското правителство и султанъ, въ този конгресъ се говори за автономия или самостоятелно управление на Македония, говори се за работитѣ на парламента въ Цариградъ, изказаха се много желания и пожелания, за всичко... Взеха се и нужнитѣ резолюции. Всички протоколи на заседанията се стенографираха... Детрониранъ, Абдулъ Хамидъ бѣ сѫщо въ Солунъ... Сѫдба!...

Но сега тъкмо следъ този конгресъ, цариградското турско правителство, въ което нѣмаше нито единъ български министъръ, други — християнинъ е имало винаги като министръ, реши и. . . забрани сѫществуването на българскитѣ „Конституционни клубове“ въ Македония и Одринско!...

И така: — край на една илюзия, за истинска конституция, и истинско конституционно управление. Македонскитѣ българи предчувствуваха това, тѣ знаеха, че Турция си е Турция, т. е, турцитѣ си оставатъ непоправими турци. Последнитѣ искаха само своята партия да иматъ, а именно тази на „младотурцитѣ“. Диктаторътъ отъ Цариградъ, генералъ Махмудъ Шефкетъ паша, бѣ „приятель“ само на слабозначущитѣ за Македония, макаръ и помагали му въ султанския превратъ, българи—„федералисти“, и безъ които турцитѣ самитѣ щѣха да си свалятъ султанътъ и възстановятъ „конституцията“ при новия султанъ, както туй посочихме по-горе — султанъ Мехмедъ V.

Разтурени „Конституционнитѣ клубове“, за българитѣ не остана, освенъ да понесатъ и този ударъ срещу себе си... Отново нѣщо мрачно се изпречи предъ тѣхъ. То имъ предвещаваше нови събития, по-грозни събития. Тѣ не вѣрваха нито на конституцията, нито на парламента, въ когото има само 4 българи, т. е. само трима истински националисти, когато четвъртиятъ е турски приятель... И така сега вече отново помрачената Македония, съ черни перспективи предъ себе си, трѣбваше да помисли за орѫжието и четитѣ, и войводитѣ пакъ. Туй го наложи диктатурата на Махмудъ Шефкетъ паша и тайната руска политика, сигурно, която иска отново да използува едно българско движение въ Македония срещу Турция, но вече по другъ пѫть и начинъ, не директно съ една нова руско-турска война, както следъ възстанието отъ 1876 г. въ България... Въ турската армия, следъ разтурването на „Конституционнитѣ клубове“ ще служатъ и българитѣ отъ Македония и Одринско, за да се срещнатъ въ първата Балканска война съ българската армия срещу Турция, на самитѣ бойни полета... Какъвъ трагизъмъ на едно племе, на една нация... българската!...

Руската политика е пакъ на сцената за България, активно, решително... Още повече за туй ѝ даде поводъ речьта на графъ Ерентала отъ декемврий 1908 г., следъ анексията на Босна и Херцеговина, който каза въ австрийскитѣ делегации въ Виена, какъ австрийската политика е изиграла руската, по реформитѣ въ Македоия, да се изоставятъ тѣзи реформи отъ европейска страна, защото се съгласила Турция да се свържатъ босненскитѣ желѣзници, чрезъ Митровица—Скопие, съ Солунъ. Тази речь на графъ Ерентала предизвика недоумѣние въ Англия. Тамъ, презъ януарий 1909 г. сѫръ Едуардъ Грей, въ качеството си на английски министъръ на външнитѣ работи, проговори въ отговоръ на Ерентала, въ английския парламентъ: „Черни облаци се виятъ надъ Балканитѣ!...“

Това насърчи Русия и я направи активна още отъ 1909 отново. И тази именно политика, въ съгласие съ Франция и Англия, стигна две години по-късно до Балканския съюзъ между България и Сърбия, насоченъ срешу Турция, за да бѫдатъ използувани облагитѣ, преди всичко отъ Сърбия срещу Австро-Унгария и, чрезъ изтощението ѝ въ една война срещу Турция — България отъ Сърбия и Русия... А отъ войната на този съюзъ срещу Турция се стигна много бързо до общоевропейската война. О нещастна Македония! О нещастна България! Пакъ Русия имъ решава сѫдбата...

Но сега вече иде редъ на Турция, чрезъ игритѣ си заради българската независимость и анексията на Босна и Херцеговина, да изгуби европейскитѣ си владения и да се прости почти съ Европа, следъ петь вѣковно лудуване и свирепствуване въ нея.

На края на тази глава нека кажемъ енергично, че въ Македония, следъ младотурската революция не станаха никакви политически събрания и конгреси, абсолютно никѫде отъ никакви сърби и гърци, защото въ нея нѣмаше и нѣма такива, а преди всичко и надъ всичко—сърби. Подобно нѣщо не е отбелязано никѫде, защото тѣ не сѫ правили никакво възстание и никаква революция за свободата на Македония. Туй е свѣтлата и чиста истина.

Подѣлбата на Македония, българо-сръбскиятъ съюзъ и войната срещу Турция.

Кабинетътъ на Ал. Малиновъ изигра своята роля, около независимостьта на България, обявена презъ есеньта на 1908 г., но и при него турското правителство въ 1909 г. разтури „Конституционнитѣ клубове“ въ Македония. Този кабинетъ, както видѣхме въ миналата глава, пропустна случая презъ пролѣтьта на последната година, да използува за България положението на Турция, при детронирането на султанъ Абдулъ Хамида, само заради Русия, колкото и да се проповѣдваше въ Европа становището за ненарушението на положението на Балканския полуостровъ. Правителството на Малинова нито е подигнало даже такъвъ въпросъ нѣкжде и предъ нѣкого. Така и сега, както и презъ 1897 г., все при управлението на русофилски настроенитѣ и панславянски български правителства сж изпустнати два удобни случая, въ полза на македонската свобода. Но, когато при всичко туй сега, както посочваме, въпросътъ съ българската независимость е вече ликвидиранъ, като Турция ликвидира, отъ своя страна и съ „Конституционнитѣ клубове“ въ Македония, за да пристжпи къмъ реорганизирането на армията си, въ която да служатъ, като никога до сега, по законъ, и българитѣ отъ Македония, както и другитѣ християни — и реформирането й вече възложено на германски генералъ (фонъ деръ Голцъ), тогова вече Малиновиятъ кабинетъ не бѣ повече на власть. Той бѣ замѣстенъ отъ кабинета на още по-привързанитѣ на Русия български русофили — „Народната партия“ — обединена, подъ шефството на г. Ив. Ев. Гешовъ и Д-ръ Даневъ. Тѣхниятъ кабинетъ пое властьта въ началото на 1910 г. Обединената „Народна партия“, съставена сега отъ истинскитѣ български русофили, главно ония „лжжесъединиститѣ“ и консерваторитѣ отъ 1885 г., които бѣха за княжескитѣ пълномощия на князъ Батенберга и които бѣха ужъ за съединението на южна и северна България, но щомъ Русия не удобри туй, то тѣ се отказаха отъ него, а когато стана то, въпрѣки волята имъ, тѣ се разбѣгаха, като подадоха „махзарътъ“ до султана, щото турскитѣ войски да окупиратъ отново южна България, тѣ, които организираха свалянето на князъ Александра, защото той бѣ за България, а противъ Русия; тѣ, които заедно съ цанковиститѣ (голѣми русофили) бѣха противъ избора на князъ Фердинанда (като нѣмецъ, а не русинъ!) и при управлението на които стана убийството на Стамболова — тѣ, „народняцитѣ“, които управляваха България и презъ 1897 г. и изпустнаха случая да използуватъ Гръцко-турската война и пр. — сега именно, тѣ, „народняцитѣ“ сѫ обединени съ цанковиститѣ, партията на либералитѣ подъ шефството на стария деятель за България, Драганъ Цанковъ, който проповѣдваше и казваше за Русия: „ Не ви щемъ ни медътъ, ни жилого“, но по-после станалъ отчаянъ русофилъ, заедно съ останалитѣ много малцина негови привърженици, защото болшинстното на борческата му либерална партия остана подъ шефството на Петко Каравеловъ, но станалъ и този русофилъ, подъ шефэтвото на Ст. Стамболовъ и Д-ръ В. Радославовъ и т. н. Сега, шефътъ на народняцитѣ е починалъ, починалъ е сѫщо, шефътъ на цанковиститѣ — Драганъ Цанковъ. Както знаемъ, „Народната партия“ управлява сама България отъ 1894 до 1899 г., а „Цанковистката“ отъ 1901 до 1903 г. — първата подъ президентството на Д-ръ Стоиловъ, а втората подъ туй на Д-ръ Данева. При първата Русия призна князъ Фердинанда, при втората се преследваше македонския комитетъ, даде се Скопие (Фирмилиянъ) на сърбитѣ, въ църковнорелигиозно отношеиие, а сѫщо и станаха нѣкои възстания въ Македония, мимо волята на българското правителство, отъ името на което преди всичко работѣха, както и по-рано, тъй нареченитѣ „Върховисти“ — въ полза само на князъ Фординандъ, както туй видѣхме по горе... сега тѣзи двѣ партии, обединени въ една, подъ името „Обединената Народна Партия“ иматъ властьта въ България, следъ демократитѣ — по внушение отъ Русия, защото ще почнатъ найголѣмитѣ събития на Балканитѣ, събития, прелюдия на общоевропейската война отъ 1914 г. Тѣзи събития, съ съгласието на царь Фердинанда, ще ги разиграва Русия. Гешовъ и Даненвъ сѫ образували българскиятъ кабинетъ, задачата на който е, преди всичко, руското желание, тѣ съ Русия да „не правятъ политика“, да се сближатъ България и Сърбия. Наймного за туй сближение вече работи рускиятъ панславизъмъ, който още отъ 1903 г., следъ възкачването на краль Петра Карагеоргиевичъ на сръбския престолъ, сполучи въ името на руската политика да отклони Сърбия отъ австро-унгарското влияние и я прибере въ прегръдкитѣ си. Но едно истинско сближение съ България, следъ Фирмилияна въ Скопие, въ Македония, за всички български националисти бѣ невъзможно. То трѣбваше, следователно, да се наложи съ методъ и тактика, много добрѣ замислени и приложени. И туй именно предприе панславизъмътъ още отъ 1903 г., че и до 1912 г.

И той го прокарваше и прилагаше умѣло, като гъделичкаше особено чувствата на тъй нареченитѣ народни маси.

Още отъ 1903 г., че до 1912 г., панславизмътъ—ярькъ представитель на който въ България е г. Ст. С. Бобчечъ, съ писания, речи, събрания и пр., и при единъ хубавъ въ София салонъ, нареченъ „Славянска бесѣда“, съ книжни издания и празденства, — устройва вече юнашки срѣщи, подъ всеруски покривъ, отъ създаденитѣ въ всички „славянски земи“ юнашки дружества, съ особени юнашки униформи. На тѣзи юнашки срещи, особено въ Любляна, Загребъ, Бѣлградъ, София, че и Прага, се явяватъ панславянскитѣ руски агитатори и агенти, за да разширяватъ и задълбаватъ панславянската идея, която е руската политическа идея, да се събере цѣлото „славянство“ подъ скиптъра на руския самодържавенъ царь. Всичко туй минаваше подъ маската на обикновенъ културенъ спортъ и заради това го и търпеше и австро-унгарското правителстно на „своя земя“, т. е. въ „славянскитѣ“ си земи, като въ Любляна, Загребъ и Прага. Но то въ сжщность бѣ проводникъ на чистата руска политика и пропаганда, защото да пжтуватъ съ хиляди хора, като юнаци, съ близки и приятели при това, чакъ въ Любляна отъ София чакъ въ Загребъ, отъ София чакъ въ Прага, отъ София—и обратно и кръстосано — не всички харчеха свои пари, не всички кжсаха свои собствени дрехи, не всички правеха покупки на свои разноски. Многохилядни хора — юнаци получаваха пжтнитѣ си и други разноски, въ пари. Естествено, по голѣмата часть отъ тѣзи пари излизаха отъ каситѣ на панславянската руска пропаганда...

Но не само юнашки срещи и юнашки забави устройваше тази сжщата пропаганда. Не. Тя устройваше и други срещи: на учени, студенти, журналисти, на театрални трупи, на занаятчийско-промишлени, като пчеларски — на пчеларитѣ срещи — и въ Бѣлградъ и въ Москва (1911 г. и 1912 г.) и т. н.; тя устройваше руски книжарници, само съ руски издания (книги); тя устройваше и славянски събори, като този въ София, отъ 1910 г. Че съ всичко туй панславянската политика на Русия целѣше внушението, щото всичко „славянско“ единъ день да възстане и срещу Турция и срещу съседнитѣ на Русия неславянски държави, въ туй не може да се има никакво, абсолютно никакво съмнение. Че всичко туй имаше дълбокъ замисълъ, показва и фактътъ, че никога на тѣзи срещи и събори не се явяваха поляцитѣ, които вземаха главно винаги поводъ отъ тѣхъ, да протестиратъ за робството си подъ Русия, или, ако се явеха (на 10 всеславянски съборъ въ София), то тѣ протестираха открито срещу робството на Полша и напомняха недвусмислено, какво „славянска“ Русия е станала причина за разпокжсването на нешастната полска земя... „славянска“.

На голѣмия „всеславянски съборъ“ въ София, станалъ презъ 1910 г., рускиятъ царь бѣ изпратилъ московскиятъ си князъ Трубецкой. Московскиятъ князъ Трубецкой въ София! Та тоя не се ли срещна тамъ съ бълрския царь Фердидандъ, съ министритѣ на България, съ сръбскиятъ министъръ, или дойде само като спортистъ — „ученъ“, който не е никакъвъ „ученъ“?... Какво е говорилъ той лично, тайно, отъ името на руската политика и отъ името на руския царь, че и отъ името на руската църква, защото, още отъ далече се загатва вече и за едно примирение между Цариградската патриаршия и Българската екзархия, за едно вдигане на българската схизма, което обаче никога не е пожелавано отъ руската царска православна църква... Единъ руски князъ отъ Москва на „всеславянски съборъ“ въ София, туй буди не само любопитство, но и голѣмъ интересъ въ всички политически кржгове на България, то е изненада и радость за всички „славянски делегати“ отъ Австро-Унгария, за сърбитѣ и т. н. Какво е донесълъ той лично за тѣзи разни делегати, между които има и политици, „всеславянски“ политици, какво имъ е говорилъ той и т. н.? Този съборъ бѣ върхътъ на руската явна и тайна пропаганда въ България, въ столицата й, когато до 1867 г. никога на вселаянскитѣ събори не сжществува България и българския народъ (Вижъ съчиненията на Луй Леже),като понятие за себе си, предъ този „всеславянски“ свѣтъ, а просто, като славяно-христински подъ турски режимъ... Така панславизъмътъ, въ името на голѣмата руска политика, именно, да се държатъ напрѣгнати отношенията между „славянитѣ“ националисти въ Австро-Унгария и Германия, срещу режимътъ на последнитѣ: сърбитѣ (Сърбия) срещу Австро-Унгария и Турция, българитѣ (България и не освободена Македония) срещу Турция, или всичко и на всѣкжде въ полза на Русия и на руския царь, а особено да се постигне едно сближение между България и Сърбия, въ даденъ моментъ, за да бждатъ въоржженъ авангардъ на руската царска политика... И по този начинъ на кждето ги насочи тази руска политика, на тамъ да действуватъ, безъ обаче въ случая (пакъ България), да се разбира, на кжде води тази руска панславянска политика. Въ България едно следъ друго сж били и сж сега на власть русофилски правителства, като добавимъ, че и стамболовиститѣ, слаби следъ убийството на Стамболова, откриха при управлението си, тържествено рускиятъ паметникъ на Александра II въ София, по волята на князъ Фердинанда...

При все това, когато, обаче, се яви българската театрална трупа, отъ Народния театъръ въ София, следъ турската „конституция“, въ Македния, сръбскиятъ печатъ протестираше и негодуваше. Той открито заявяваше вече, че България и българитѣ злоупотрѣбяватъ съ търпението на „сръбското национално“ чувство „въ Македония“...

Въ това положение на сближение попаднаха българо-сръбскитѣ отношения на културно-панславянска почва, чрезъ срѣщитѣ и съборитѣ! Особено много набляга Русия на сръбско-българското сближение, следъ двубоятъ между графъ Ерентала — отъ Австро-Унгария и сжръ Едуардъ Грея — отъ Англия, за положението на Балканитѣ, защото Австро-Унгария, чрезъ желѣзницата си до Солунъ, озадачава вече интереситѣ на Англия въ Срѣдиземно море, тъй като знаеше, че задъ нея стои съюзницата ѝ Германия. Въ този двубой руската политика съзрѣ най-благоприятната почва за себе си, отново, открито да развърже политиката си, агресивна, военна, срещу Турция, толкова повече, че, макаръ и по-късно нѣколко време, не саме турската армия се реорганизира отъ германецъ, но и че Герминия продължава да строи тъй наречената Багдатска желѣзница, която ще стигне до Персийския заливъ, като застрашава английскитѣ търговски интереси и пѫтя английски (Суезъ) за Индия, даже и въ военно отношение. Руската политака, следователно, изполаува английскиятъ гнѣвъ и срещу Австро-Унгария за Солунъ, и срещу Германия въ Турция (Мала-Азия). И тя, сѫщата политика ще се нахвърли съ орѫжие срещу Турция, въ името на английското недоволство и гнѣвъ, защото Турция фаворизира и Австро-Унгария и Герминия, но не съ своя армия и орѫжие ще се нахвърли тя срещу Турция, а съ армиитѣ на България и Сърбия, което ще бѫде още по-приятно на Англия, щомъ не е руската армия туй, и щомъ не е за голѣмитѣ руски цели срещу Турция туй!... А щомъ всичко туй го желаятъ и Русия и Англия, то Франция, руската съюзница, нѣма защо да се противи, толкова повече, че тя е врагъ на Германия за Елзасъ и Лотарингия... Едно сближение, а даже и съюзъ за война срещу Турция, следователно, между България и Сърбия, сѫ желателни и на Фррнция. Тя ще финансира „предприятието“, тя ще даде на България, както е дала на Сърбия по-рано, и заеми и топове, бързо...

България, която бѣ забравила сръбското коварно нападение отъ 1885 г. и посърбването на Моравско отъ Сърбия, която бѣ протегнала първа рѫка на Сърбия, да признае новиятъ ѝ краль и да я избави отъ австро-унгарския стопански натискъ, като ѝ отвори пристанищата си за износъ, България, която не обръща голѣмо внимание на сръбскитѣ злодеяния въ Македония; България, която съчувствува сега, следъ независимостьта си, на Сърбия, подъ влиянието на Русия, България която води „панславянска политика“, чрезъ казанитѣ по-горе срѣщи и събори; България, която нѣма нищо противъ руската идея за създаването на трансбалканската желѣзница, въ противовесъ на скопчюването на австро-маджарскитѣ желѣзници съ македонскитѣ, за Солунъ, по съгласие на Турция, за да пропаднатъ реформитѣ въ Македопия; България, която вѣрва отново, наивно — русофилски, че чрезъ руската политика ще постигне идеалътъ си за Македония, макаръ че тамъ, въ Скопие, е сръбскиятъ Фирмилиянъ — митрополитъ и „създава“ сърби; най-после, тази

България, която искренно посрѣща сближението, всячески съ Сърбия, подъ руско рѫководство, дълбоко вѣрваща, че Сърбия има работа другаде, а именно въ Босна и Херцеговина, а не въ Македония, защото въ Босна и Херцеговина има „сърби", а не въ Македония и че руската политика ще „заведе" българитѣ въ земята имъ — Македония, а сърбитѣ ще заведе въ земитѣ имъ „сръбски" — Босна и Херцеговина, — тази наивна, русофилска България приема не само сближението, но и политическо-военния съюзъ съ Сърбия, подъ руско покровителство. . ., че каквото каже Русия. Тази България именно сега се опредѣля, и фактически и формално съ Русия — респективно съ френско-руския съюзъ, съ приближена до него Англия, но срещу тройния съюзъ на Германия, Австро-Унгария, Италия и приближени до него Турция и Ромѫния...

Всичко туи, естествено, оказва голѣмо влияние и на самото чисто националистическо македонско освободително движение, което отъ 1909 г. отново се залавя за орѫжието и отново си служи срещу турцитѣ съ четнишки възстания. Сега сближението и съюзътъ между България и Сърбия, поставени на „братски славянски" начала, преди всичко, като Сърбия ще завземе отъ Турция изоставениятъ при анексията на Босна и Херцеговина отъ Австро-Унгария Новопазарски санджакъ, чрезъ който ще се съедини съ черногорското кралство — „сръбско" по духъ и култура, макаръ и самостоятелно, и лежащо на брѣговетѣ на Адриатическото море, а презъ обединена България и Македония ще има вѣченъ излазъ и на Егейското и на Черното море, вдъхновява още повече българитѣ, че даже и часть отъ националиститѣ-либерали, като отъ тѣхъ почти всички сѫ се борили срещу рускитѣ домогвания въ България. Дейностьта на македонскитѣ чети се засилва отново. Всичко е подъ влиянието на този сладъкъ кошмаръ, че Англия, Русия и Франция, чезъ Българо-сръбскиятъ съюзъ, ще донесатъ обединението на България и Македония и че, въ случая, за националъ-либералитѣ отъ България, Русия не ще може да разпорежда сама съ сѫдбата на България, както други пѫть, щомъ и Англия и Франция сѫ на българска страна, щомъ Англия, главно, има интересъ да не влѣзе руска армия, чисто рускм армия, въ Турция и Цариградъ, а, следователно, не и въ България. Българската храбра армия сама, и тя главно ще се справи свободно съ турската. . .

При тази илюзия, построена по наивность, трета българска наивность, създадена отъ борбитѣ и войнитѣ между Русия и Турция въ продължение на два вѣка, мнозина българи чакаха създаването на сръбско-българския съюзъ отъ 1912 г. — съюзъ насоченъ срещу самата България, защото въ края на краищата, неразискванъ публично, а тайно замисленъ и тайно сключенъ подъ руско рѫководство, никой му не знаеше подробноститѣ, освенъ царь Фердинандъ, рускиятъ царь, краль Петъръ — и по нѣколко души, може би, отъ респективнитѣ имъ правителства, плюсъ пълномощнитѣ министри на Русия въ България и Сърбия—въ София и Бѣлградъ, и тѣзи на България и Сърбия въ Петроградъ, а сжщо и английското и французкото правителства, уведомени, че има вече такъвъ съюзъ, но въ подробноститѣ на договора и тайнитѣ му военни конвенции е посветена само Русия, и тя, въ краенъ случай, ще решава спороветѣ между България и Сърбия, ако изникнатъ такива, но въ което тя „абсолютно не вѣрва!“...

Въ името но този съюзъ, сега, подъ силния натискъ на Русия, безъ да знае нѣщо македонското революционно течение или организация, царь Фердинандъ и правителството му — Гешевъ — Даневъ, — раздѣлятъ нещастна Македония на „спорна“ и „безспорна“ зона... „Фирмилиянъ“ съ Скопие е споренъ... български или сръбски, „Фирмилиянъ“ и „Скопие“ отъ 1902 г., създадени отъ князъ Фердипандъ, графъ Ламсдорфъ и Д-ръ Даневъ въ името на Сърбия, сега при царь Фердинанда, правителството на Д-ръ Даневъ — Гешовъ и рускиятъ посланикъ Неклюдовъ отъ София сж „спорни“!... А всичко друго на югъ отъ Скопие, останалата Македония, е българска!... „безспорна“! И надъ всичко туй една военна конвенция между България и Сърбия! Конвенция, сигурно написана отъ царь Фердинандъ и началникъ щаба на армията генералъ Фичевъ, която е върхътъ на всѣко българско предателство, наредъ съ подѣлбата, — съгласието отъ българска страна, да се подѣли Македония, т. е. да се разпокжса българското население на Македония искуствено на българско и на „спорно българско“, т. е. „спорно“-модусъ, да стане „спорното“ население отъ българи сръбско!... Такава една „реална българска политика“ е едно истинско, реално безумие, „търговия съ живи български души“, души български отъ 1000 години!... Но и едно сръбско признание, че Македония е българска още отъ 1000 години,.. и че е насилствено владѣна отъ сърбитѣ при Душана въ XIV столѣтие.

За този договоръ-съюзъ, царь Фердинандъ свика една специална „дипломатическа конференция“ въ Виена, състояща се отъ нѣколко български пълномощни министри, за да реши въ нея сждбата на България, чрезъ „сръбско-българскиятъ съюзенъ договоръ“. На тази конферения, разбира се, всички тѣзи български дипломати сж си казали просвѣтеното голѣмо „историческо-психологическо мнение“ и голѣмото си „политическо-дипломатическо“ разбиране само въ следната логическа „квинтесенция“: „Каквото мислите и каквото кажете Вий, Ваше Величество, Вий, Царю на българитѣ...“ Тѣзи дипломати не само сж мълчали, разбира се, по принципъ готови на царското мнение да ржкоплескатъ, но и при това сж насърчили туй царско мнение и желание, като сж го подкрепили съ „великитѣ истини“, какво тѣ сж чули отъ „еди-кой си на чай или на обѣдъ или на вечеря“, било въ Сърбия, било въ Цетина, било въ Петроградъ и пр. и нищо повече... Тѣ всички бѣха вѣрни до лакейство на царя — пълномощни министри, защото той ги назначаваше лично и той ги изпъждаше лично, често брутално... При това този договоръ, дѣло на царя, Гешова и Данева, чрезъ Русия, съ Сърбия, не бѣ внесенъ въ Народното събрание и не се знаеше отъ никого до самото обявяване на съюзната война отъ България и Сърбия на Турция — 1 октомврий ст. ст. 1912 г., защото царьтъ на българитѣ имаше правото самъ, съ знанието на министритѣ, да сключва тайно договори и конвенции съ други държави, безъ да знае туй Народното събрание предварително, тъй както туй конституционо право му го дадоха Малиновия и Гешовия кабинети, първиятъ въ проектъ за измѣнение и допълнение на конституцията отъ 1909 г., а вториятъ, направилъ го конституционенъ, свършенъ фактъ, чрезъ Великото Народно събрание, което се свика въ 1911 г. Имало ли е руско внушение за туй нѣщо, туй се очаква бѫдещето да го каже. Ако да: то тогава царьтъ го е приелъ туй внушение само заради Сърбия и съюзътъ съ нея. Сѫщото нѣщо се случи и по-после, въ 1915 г., когато България, по-договоръ, отиде съ Центрдлнитѣ държави въ голѣмата война. Конституцията остана въ туй отношение непокѫтната.

Подписанъ, по-после, следъ „виенската конференция“ съюзниятъ договоръ между България и Сърбия, на 28 февриарий ст. ст. 1912 г. — значи и день на признаването отъ България окончателно правото на Сърбия да владѣе и Моравско. Този договоръ между България и Сърбия очертава вече катастрофалната подѣлба за българското племе на българска Македония, по руско внушение, на „спорна“ или сръбска и „безспорна“ или българска Македония, и съюзници на България сѫ сърбитѣ, които посърбиха българска Морава и които водѣха война срещу българското съединение — на южна и северна България въ 1885 г., сигурно и по внушение дълбоко и на панславизма, а не само на Австро-Унгария, за да се изрази тогава рускиятъ царь Александъръ III: „Съединението нѣма да бѫде, но и разединението нѣма да бѫде“; и когато, сърбитѣ, често, следъ освобождението на България отъ Берлинския конгресъ, отървана отъ руското поробване, изпращаха чети отъ Сърбия въ българска Македония, да се биятъ срещу истинскитѣ македоно-български освободителни чети и въ помощь, негласна или неофициялна, на турското правивелство, за да кажатъ единъ день: „Македония е наша“! (въ 1912 г.)...

Още по-чудноватъ и по-страшенъ е сръско-българскиятъ договоръ за българското племе, съ добавенитѣ къмъ него военни конвенции. Но преди това: въ договорътъ е казано, че върху спорната мекедонска зона, северна Македония, следъ като цѣла Македония се освободи отъ българскитѣ и сръбскитѣ войски отъ Турция, ще се произнесе, като арбитъръ между България и Сърбия за нея, рускиятъ царь Николай II. Значи българскиятъ царь Фердинандъ е билъ въ непосрѣдствена връзка съ царь Николай II.. Но единъ пѫть казано фактически и формално, договорно, че има „спорна“ зона, значи българитѣ сж твърдѣли при сключването на договора, че цѣла Македония е българска. При все това тѣ сж отстжпили предъ сръбското желание, да получи и Сърбия нѣщо отъ Македония, за което не сж били положителни, че е тѣхно. . . Сърбитѣ се съгласяватъ на безспорна българска зона въ Македония, а сжщо и за „спорна“ за тѣхъ зона въ Македония, като този споръ ще се реши отъ царя на Русия и като сжщиятъ споръ е настжпилъ още при подписването на договора между българи и сърби. Защото, какъ ще стане тази „спорна“ зона, която е чисто българска отъ вѣкове, както туй видѣхме, сега българска, ако сърбитѣ не бждатъ компенсирани другадѣ? Тъй че, сръбско-българскиятъ договоръ, вънъ отъ съдържанието си, предвижда нѣщо непредвидено и не вписано въ него, за удовлетворение на сърбитѣ, които не ще се задоволятъ само съ Новопазарския санджакъ, както го туи изтъкнахме, че той ще бжде наградата имъ, за да граничатъ и съ Черна Гора. Надъ този санджакъ и надъ Черна Гора, Австрия нѣма претенции. Изоставила го е при анексията на Босна и Херцеговина. И той бѣше заетъ отъ 1878 г. Но още нѣщо: ако българитѣ бждатъ бити отъ турцитѣ и последнитѣ влѣзатъ въ България и спратъ, напр. при Стара-планина, съ какво и кжде ще се компенсира България? Но туи чака Русия, за да „спасява“ и поробва България. . . Другаде сърбитѣ можеха да бждатъ компенсирани само въ Албания. Но тя не е населена съ сърби, а съ албанци. При това върху тази Албания аспириратъ и я уреждатъ културно, чрезъ съгласието на Турция, Австро-Унгария и Италия. Тъй че повече отъ ясно е: България влиза въ единъ съюзъ подъ руско ржководство, който въ името на Сърбия, дава на последната откритото право да претендира тя за „спорната“ македонска зона, а сжщо и надъ Албания, чужда за Сърбия земя, и е готова за сръбския шовинистически империализъмъ да воюва и срещу Австро-Унгария и срещу Италия за Албания, да бжде тя сръбска. Така България става врагъ на тройния съюзъ, заради сръбския шовинизъмъ и империализъмъ, начертанъ отъ Русия, главно срещу Австро-Унгария. А това става още по-ясно сега отъ воениитѣ конвенции, както казахме по-горе, и то още при обстоятелството, че Сърбия като държава, въ всѣко отношение, е по-малка отъ България — и по население, и по пространство и съ войската си, а ще спори за „спорната“ зона въ Македония, като ще има Новопазарския санджакъ, ще има и най-малкото половината отъ Албания, т. е. толкова, колкото е половината отъ самата Сърбия, по територията си. Това именно и поддържа военната конвенция къмъ съюзниятъ договоръ между България и Сърбия.

Ние казахме, че военната конвенция е чудовищна и страшна, още по чуодвищна и още по-страшна отъ самия съюзенъ договоръ. Но следъ направеното по-горе пояснение, тя се явява и като престжпление на неразумни хора — отъ българска страна... И ето защо: въ тази конвенция се задължава България да даде 200,000 щика, свои, срещу Австро-Унгария, ако тя нападне Сърбия. Прекрасно, ако тя нападне Сърбия, въ случай, че България и Сърбия не воюватъ едновременно срещу Турция. Но, ако тѣ се намиратъ въ война вече и стане австрийското нападение на Сърбия, отгде ще вземе България 200,000 щика, когато бойната ѝ въоръжена сила е максимумъ 300,000, за да ги даде на Сърбия? Не значи ли това, че гениятъ на тази конвенция, ако е български, е лудъ и престѫпенъ къмъ отечеството му — България, а ако е руски гений, то той умишлено тика България въ пропасть и катастрофа: да навлѣзатъ турскитѣ войски въ България свободно, и да се откаже България отъ задължението си!.,. Никакъвъ форсъ мажьоръ! Този се намира въ рѫцетѣ на Русия, и срещу Австро-Унгария и срещу Турция. Туй е тя нещастна България при Русия, съ която не е правена политика при сключването на Сръбско-българския договоръ и при подписването къмъ него на военната конвенция, при знанието на българския царь, на Гешовото правителство, на българския военenъ министръ, на началникъ щаба на българската армия, на руския военenъ аташе и министъръ въ София и руския царь, правителство и военenъ министъръ! Finis... Македонийо!...

Войната за България, въ съюзъ съ Сърбия, българскиятъ царь и българското правителство, безъ знанието на народа, срещу Турция, я предприематъ при тази военна конвенция и договоръ, само защото рускиятъ царь е „протекторъ“ на България и само защото чрезъ неговиятъ арбитражъ за „спорната“ македонска зона, ако се сполучи срещу Турция, той може да я даде на Сърбия и се каже на македонцитѣ и на всички български националисти, „Мълчете! Голѣмиятъ „български“ царь (рускиятъ) иска и нарежда туй“!.. Войната, българскиятъ генераленъ щабъ съ своята конвенция съ Сърбия, я нарежда за България срещу единъ фронтъ на Турция: повече отъ 300 километра черноморски брѣгъ, повече отъ петстотинъ километра граниченъ, при Одринската турска крепость при това — отъ границата Кюстендилъ — Бургазъ, а сѫщо и да се даде военна сила българска, която сѫщо ще навлѣзе въ Македония, наредъ съ сръбската армия. Срещу всичко туй България получава една сръбска дивизия и тежка артилерия, за обсадата на Одринската крепость... Но не е само туй, защото безъ всѣкакъвъ военenъ договоръ и безъ всѣкаква военна конвенция на този български „кървавъ националенъ военнnъ панаиръ“ ще вземе участие и Гърция, — срещу Турция. И тя като съюзница на България ще се бие срещу Отоманската империя, но кѫде, на кой фронтъ? — Заедно съ Сърбия и двѣтѣ български дивизии, — въ Македония, срещу турскитѣ гарнизони, т. е. Сърбия отъ северъ, Гърция отъ югъ, а българскитѣ две дивизии отъ северо-истокъ, и кой знае на какъвъ голѣмъ фронтъ ще се бията срещу нѣколко малочислени турски гарнизони въ българска Македония!... Т. е. една армия — сръбската и гръцката, армиитѣ на Гърция и Сърбия, съ българска помощь, повече отъ петстотинъ хиляди души ще се биятъ евентуално на два малки фронта, отъ северъ и югъ, едва ли на 4—500 километра заедно, срещу казанитѣ турски гарнизони, състоящи се не повече отъ 100,000 души максимумъ, когато българската армия ще има да се бие срещу цѣлата почти армия на тридесетмилионната Отоманска империя, и отъ европейска и отъ азиятска Турция!... Но гръцката флота ще пази, щото Турция да не направи съ военната си флота десанти за Македония! Не. — Тя ще пази само островитѣ гръцки отъ турската флота. Толкова сила има тази гръцка флота... Но нали рускиятъ царь иска и Гърция да вземе участие въ войната? Ясно е тогава защо: българитѣ ще се биятъ срещу главнитѣ турски сили неизвестно колко време или години, а Сърбия и Гърция, едната отъ северъ, другата отъ югъ, ще окупиратъ и завладѣятъ Македония за себе си. Българитѣ ще стигнатъ до Цариградъ, ако имъ върви срещу Турция, ще взематъ източна Тракия, която сигурно заради Цариградъ Англия не ще имъ я остави, а водятъ войната за Македония, въ която сѫ вече сърбитѣ и гърцитѣ, и синоветѣ на която — македонцитѣ — българитѣ — сѫ причислени къмъ българската армия, за да бѫдатъ държани вънъ отъ Македония, когато сърби и гърци разпореждатъ въ нея!.,. О, Македонийо, кой тѣ предава по тоя начинъ отъ рѫцетѣ на Турция въ рѫцетѣ на Сърбия и Гърция!?!...

Безъ да влизаме въ още по-голѣми подробности около този нечуванъ договоръ и конвенция за България, ще кажемъ сега, че следъ извършенитѣ турски золуми въ Щипъ и другаде въ Македония, българската, сръбската и гръцката мобилизация, че и тази на Черна Гора (защото види се и тя е била поканена отъ руския царь да вземе участие въ „плячката“ и то въ името на панславизма срещу Турция и България), се заповѣдаха и бѣ даденъ ултиматумъ на Турция, който тя не прие. Българската мобилизация, съ усетъ вече, че България ще воюва срещу Турция, извика ентусиязъмъ отъ радость и буря отъ националенъ екстазъ и храбрость, срещу вѣковниятъ за българитѣ тиранинъ — султанътъ и държавата му. Дветѣ култури сега: българската, по-силна, и турската ослабнала и слаба щѣха да се сблъскатъ на кървавото полесражение. Но българитѣ сѫ много по-малко отъ турцитѣ. Но съ първитѣ сѫ и сърбитѣ, и гърцитѣ, и черногорцитѣ... Българска наивность — безъ да се знае, где сѫ периметритѣ на последнитѣ три за военни действия, по договоръ, конвенция и безъ договоръ и безъ конвенция... Българитѣ... тѣ знаятъ само храбро да се биятъ и викатъ ура „на ножъ“, но отъ договоръ и конвенции не знаятъ нищо... Агитацията е, че: „Рускиятъ царь е съ България“, а сѫщо и съюзницитѣ...

Отхвърлила ултиматумътъ за „автономията на Македония“, Турция предизвиква сега войната. Така на 1 октомврий ст. ст., насъбранитѣ на цѣлата турска граница въ Европа български, сръбски и гръцки войски съ манифестъ навлизатъ въ Европейска Турция, т. е. въ Българскитѣ земи Македония и Тракия. Черна Гора е обявила войната нѣколко дни по-рано... За главнокомандующъ на българската армия си остава царь Фердинандъ, обаче, за неговъ помощникъ-главнокомандующъ е назначенъ генералъ Михаилъ Савовъ, голѣмъ националистъ, голѣмъ патриотъ, голѣмъ воененъ капацитетъ, решителенъ и смѣлъ човѣкъ и българинъ. Дали той знае подробно договорътъ и конвенцията на България и Сърбия и що е сѫщо между България и Гърция, какви крайни резултати ще се получатъ чрезъ тази война, не се знае. Въ всѣки случай неговъ началникъ-щабъ на армията е генералъ Фичевъ, отговоренъ за военната конвенция съ Сърбия. Уведомилъ ли е той подробно помощникъ-главнокомандующиятъ на царя, който само проформа е главнокомандующъ, безъ той самъ на бойното поле да действува, и туй не се знае. Въ всѣки случай, Савовъ бѣ отявленъ българинъ, като учитель и създатель на българската армия; той не искаше нищо да знае за Русия и руската армия, които сѫ врагове на България. При все това, той бѣ и политикъ, той знаеше сега, че Англия не ще допустне ни най-малката руска физическа намѣса въ България, въ държавата българска. Този голѣмъ националистъ именно, голѣмъ воененъ и стратегъ, бѣ фактическиятъ главнокомандующъ на българската армия срещу Турция — вземенъ за такъвъ отъ царь Фердинандъ и русофилското правителство на Гешова—Данева нарочно, за да го използуватъ преди всичко като воененъ и националистъ, въ името на създадения националенъ духъ отъ него въ армията, тѣ, които го сѫдеха като „престѫпникъ“, чрезъ статиитѣ на в. „Миръ“, както туй изложихме и обяснихме по-рано въ тази книга..., а сѫщо и срещу когото по парламентарно — сѫдебенъ редъ държавниятъ процесъ не е още приключенъ. Само туй е достатъчно, за да се види, защо русофилитѣ го преследваха.

Българската армия стигна, следъ блѣскави сражения и победи, бързо до предвѣрието на Цариградъ. Нейниятъ духъ и храбрость удивиха цѣлъ свѣтъ, особено следъ сраженията при Селиоглу—Гечкенли, Люле-Бургазъ, Лозенградъ—Виза, Бунаръ-Хисаръ и др. Тѣ стигнаха тамъ, где то нѣкога българскиятъ царь Симеонъ, преди 1000 години бѣ стигналъ нѣколко пѫти, срещу Византия... Така се повтаря българската история... Но туй не харесва на руската политика, защото българитѣ могатъ да влѣзатъ и въ Цариградъ... И така се пустна легендата, че царь Фердинандъ се приготовлявалъ съ нова царска мантия и корона да влѣзе въ Цариградъ и тамъ да се короняса за български императоръ. Туй бѣ руско-панславянска легенда, обаче, защото Русия не искаше този български успѣхъ, отъ 1 октомврий до 1 ноемврий 1912 г. Тя очакваше погромътъ за българската армия, за да се намѣси и спасява България, т. е. да тури отново рѫка на нея, за да ѝ плати за миналото и я накаже... И тъкмо отъ сега тя ще постигне цельта си... Предъ Цариградъ, при Чаталджа, отъ Биюкъ-чекмедже и Деркосъ при Черно море — стигнала българската армия, тя е заразена, отъ съприкосновението си съ турската, отъ холера, и започна да изнемогва... И турцитѣ не сѫ по-добре... Даже още живи, много отъ българскитѣ войници се погребватъ, за да се спасятъ останалитѣ. На 1 ноемврий ст. ст. се сключва примирието между Турция и България, съ срокъ до януари 1913 г. Въ туй именно време, когато Турция докарва вече мобилизиранитѣ си азиятски войски срещу българитѣ, въ страха си още предъ България, тя поисква да сключи миръ съ последната. Голѣмиятъ националистъ и патриотъ, съвременникъ и съдеецъ и на Стамболова, и на Д-ръ Радославова, г. Константинъ х. Калчевъ е влѣзалъ въ контактъ съ турскитѣ държавници за миръ, и както той всичко туй е изложилъ, протоколирано въ Народното събрание, въ една своя речь, е съобщилъ на правителството и царя, но тѣ, сигурно по внушение отъ Русия, чрезъ пълномощниятъ ѝ министръ, отхвърлятъ туй нѣщо... Ще се използува българската армия до когато Турция ще даде и Македония и Тракия... Въ Тракия трѣбва да остане България, а не въ Македония... Така иска Русия; въ Тракия ще дойдатъ турскитѣ азиятски войски и могатъ да биятъ българитѣ, за да ги спасява Русия... Първата лондонска мирна конференция пропадна.

Махмутъ Шефкетъ паша е убитъ въ Цариградъ, военъ министъръ е сега Енверъ, македонскиятъ турски революционеръ... Той продължава войната срещу българитѣ, косвено помага на сърбитѣ и гърцитѣ въ Македония, за да предизвика раздоръ, кървавъ, между българитѣ и тѣхъ, за да услужи и на Русия срещу България, а най-после, може би подучванъ и отъ Германия сега, чрезъ Фонъ деръ Голцъ паша, реформаторъ въ турската армия, и да спечели войната тепърва срещу България,.. тази война, въ която, още при първитѣ сражения между турци и българи, се предадоха безъ колебание всички християнски войници отъ Македония и Тракия на последнитѣ, че даже и християни отъ Мала-Азия. Така се продължи войната, следъ отхвърленитѣ условия за миръ, първо, между самитѣ българи и турци, чрезъ г. Константинъ х. Калчевъ, личенъ приятель на турския държавникъ — Кямилъ паша — великъ турски везиръ, и, второ, чрезъ пропадналата въ Лондонъ конференция за миръ, на която бѣ главенъ български делегатъ Д-ръ Даневъ, голѣмъ русофилъ и който съ Русия не прави политика, за да се изтощи България... Военнитѣ действия се подновиха отъ януарий 1913 г. за българитѣ отъ турцитѣ и траятъ до априлъ сѫщата година. Одринъ, като крепость, не бѣ падналъ. Сръбската тежка и обсадна артилерия не можа даже съ помощьта на българската артилерия да надвие турската... Сърбитѣ при Одринъ дадоха само нѣколко десетки човѣшки жертви. Най-после на 13 мартъ ст. ст. одринската крепость падна подъ бурния и храбъръ „щурмъ“ (атака) на българитѣ, и гарнизонътъ ѝ, заедно съ коменданта си, се предаде. Сърбитѣ побързаха да кажатъ, че успѣхътъ е тѣхенъ и то бесрамно... защото самитѣ турци не скриха, кому се дължи голѣмиятъ успѣхъ при Одринъ — а именно на българитѣ. Но тѣ, сърбитѣ, сториха това, за да претендиратъ на Македония, като забравиха, че презъ Македония, до Солунъ, минаха и български войски, заедно съ тѣхнитѣ въ защита и отпоръ на тѣхнитѣ, противъ турцитѣ. Падането на Одринъ, като крепость, и несполучливитѣ, по-рано, турски десанти при Булаиръ и Родосто, и другадѣ, отбивани мѫжествено, главно отъ македоно-одринското доброволно българско опълчение, нарочно измѣстено отъ родната си земя Македония, въ полза на Сърбия главно, — вразуми сега Турция, да иска миръ, който разбира се, пакъ ще се решава въ Лондонъ. Но българскитѣ победи надъ Турция, явно въ Букурещъ каратъ Ромъния, по внушение отъ Русия, макаръ и съюзница на Австро-Унгария и Германия, да иска и настоява не вече за запазването Statusquo-то на Балканския полуостровъ, а за създаване на Балканско равновесие... т. е. да не стане нѣкоя отъ балканскитѣ държави, особено България, по територия и население по-голѣма или въобще по-голѣма, отколкото сѫ другитѣ. Тази ромънска теза се харесваше и на съюзницитѣ ѝ, макаръ и внушена ѝ отъ Русия, а Ромъния въ случая граничи, чрезъ българска Добруджа, само съ България, тъй че увеличена България въ името на националното си обединение, за което води войната, ще трѣбва въ името на казаното равновесие, да даде отъ старата си държавна земя, отъ Добруджа, още нѣщо къмъ ромѫнска, но въ сѫщность, българска Добруджа... Тъй Русия дава „спорната“ българска зона отъ Македония на Сърбия, а отъ българска Добруджа на Ромѫния, къмъ ромѫнска българска Добруджа български земи, съ българско население въ името на равновесието на Балканитѣ, т. е. въ името на разпокѫсването и унищожението на България, когато още тази България е въ война, когато още тази България може да бѫде бита..., когато още тази България е длъжна по договоръ да даде 200,000 щика въ защита на Сърбия, ако, всичко става, я нападне Азстро-Унгария; когато още тази България нѣма въ рѫцѣтѣ си Македония; когато въ Македония ще трѣбва да се удовлетвори съ българска земя и Гърция!...

Малкото число на турската мѣстна въ Македония армия, знае се колко бѣше тя въ цѣла Македония, само 60,000 души и само при едно малко сражение, а не голѣмо, колкото туй твърдятъ, че било голѣмо, сърбитѣ, защото е ясно, че иматъ интересъ да лъжатъ, че е било голѣмо, бѣ набързо бито отъ сръбската голѣма армия, съ помощьта отъ лѣво, източно, и на българската дивизия, която имаше за цѣль да се спуща къмъ Солунъ и пресѣче отстжплението на турцитѣ къмъ Тракия или евентуалното имъ нахлуване въ българска територия. Туй малко сражение се приключи въ нѣколко часа при Куманово, въ Македония, и на сърбитѣ се отвори пжтьтъ за цѣла Македония, да я окупиратъ. Турцитѣ избѣгаха къмъ Албания, Сърбитѣ ги преследваха безъ бой. Гърцитѣ сжщо съ армията си нахлуха отъ югъ въ Македния, безъ всѣко сражение.., и тѣ окупираха безпрепятствено южната часть на Македония, като завзеха Солунъ съ подкупъ преди българитѣ да влѣзатъ въ него и като следъ туй ги считаха, очевидно, за свои пленници, защото окупирали тѣ Солунъ и западната часть на Тракия, когато българитѣ далечъ отъ България бѣха предъ стенитѣ на Цариградъ, при Булаиръ и Родосто, и били се при Сересъ и въ Кърджалий, при туй съ турцитѣ, — а сърби и гърци близо до държавнитѣ си граници, на последнитѣ—като и на еднитѣ и на другитѣ оставаше безпрепятствено да окупиратъ и Албания, отъ югъ и северъ... Само крепостьта Янина се съпротивляваше на гърцитѣ, Янина въ Албания (Епиръ). Тя падна една седмица следъ Одринъ, както и Шкодра (Скутари, крепость, пакъ въ Албания), се опираше на черногпрцитѣ — и тя падна най-после, Шкодра. Така се свърши всичко за сърби, гърци и черногорци... Но сърбитѣ и гърцитѣ имаха вече въ ржцѣтѣ си цѣла българска Македония и цѣла западна Тракия, часть отъ южна България при Егейско море — Родопитѣ и туй море.

Щастливото, но въ сжщность истински вече нещастно българско население на Македония, което сжщо нищо не знаеше нито за „спорната му кожа“, нито за „безспорната му участь“... посрещаше съ велика радость „освободителитѣ си“, съюзници на България — и сърби и гърци, още отъ навлизането имъ въ земята имъ. Да, то не знаеше нищо нито за „договоритѣ“, нито за „конвенциитѣ“, защото и никои въ България не знаеше нищо, освенъ изброенитѣ порано личности и защото при туй имаше „военна цензура“ за вестницитѣ и печатарскитѣ издания, а сърбитѣ и гърцитѣ нѣмаха интересъ да имъ кажатъ сжщо така открито истината по сжщитѣ „договори и конвенции“.., Тѣ, обаче, бързо имъ показаха, фактически, що ги очаква... Сръбскиятъ и гръцкия натискъ надъ българскитѣ училища и църкви, надъ българскитѣ учители и свещенници, надъ българскитѣ първенци и интелигентни хора, надъ градското и селското българско македонско население, срещу българскитѣ владици, архимандрити, калугери и монастири, плюсъ мнозина убити отъ тѣхъ, главно отъ сръбското войнство и пр. и пр., бързо премахна радостьта на македонцитѣ, спрямо „освободителитѣ“ имъ, на които повѣрваха отъ името на съюза имъ съ България, и по желанието на Русия за България, че Македония ще бжде българска, обединена съ България..., дошли тѣ, като „освободители", защото заради тѣхъ, за тѣхния Епиръ (на гърцитѣ) и за тѣхния Новопазарски санджакъ, за сърбитѣ въ името на които сѫ дали по сто човѣшки жертви, но въ името на които българитѣ се биха и биятъ, давайки хиляди и хиляди човѣшки жертви сега предъ Цариградъ, минали Сересъ, Кърджалий, Селиоглу — Гечкенлий, Люле-Бургазъ, Бунаръ-Хисаръ, Виза, Лозенградъ, при Чаталджа, при Булаиръ, при Родосто и пр. и пр. презъ кървавъ огънь, презъ холера, презъ ужаси и въ очакване на десанти при Варна и Бургазъ въ България и при приижданeто на анадолскитѣ турски войски срещу тѣхъ... Тѣзи македонски българи участвуватъ мѫжествено и храбро въ войната съ своитѣ доброволци, наредъ съ българската армия... Тѣ собствено носятъ чистата свобода, както се изразява Василъ Левски, на Македония и тѣ ще обединятъ Македония съ България. Македония е отъ вѣкове българска... Македонцитѣ изгубиха бързо родината си предъ дошлитѣ сърби и гърци, тѣзи сѫ явно вече тѣхни тирани, и грабители и убийци, макаръ че сѫ завзели и Албания, надъ която очевидно ще претендиратъ. Тѣ ще искатъ да иматъ и Македония и Албания. . . „L'appétit vien en mangent", казва французката поговорка, „O mein Gott, wo bist Du!?" казва нѣмската поговорка, па и всѣка християнска, — когато човѣкъ е въ нужда и нещастие. Туй е положението на българскитѣ македонци сега.. Тѣ не вѣрватъ въ името на свободата си вече нито на българския царь, нито на българското правителство, нито на руския царь... Коварство е всичко туй съ тѣхната сѫдба.

Въ туй безвѣрие, обаче, за успѣхитѣ на България и обединението ѝ съ Македония, изпада вече и самиятъ български царь Фердинандъ, който, още не свършила войната съ турцитѣ и при неизвестни за нея резултати, е научилъ не само за сръбското окрѫжно отъ 12 декемврий ст. ст., чрезъ сръбскитѣ представители при великитѣ сили, че Македония трѣбва да остане сръбска, въ случай че Албания не остане сръбска (туй не е казано въ окрѫжното, но се подразбира), но и отъ ромънското вече желано равновесие, а сѫщо и отъ сръбското и гръцкото на Балканския полуостровъ. Ромъни, сърби и гърци, още при несвършената война между България и Турция, сѫ вече противъ България, начело съ Сърбия, подъ рѫководството на Русия, чрезъ, и по инструкции отъ Петерсбургъ, на Хартвигъ, руски пълномощенъ министъръ въ сръбската столица Бѣлградъ. Сръбскитѣ и руски вестници, гръцкитѣ и ромънски вестници, а сѫщо и нотитѣ и окрѫжнитѣ на съответнитѣ имъ държави, на всѣкѫдѣ се застѫпватъ за изкористването на България, а най-вече сръбското, гръцкото и ромънското правителства, чрезъ министритѣ си въ София и на всѣкѫде въ Европа, тайно подпомагани отъ Руското външно министерство. Царь Фердинандъ сега вече ще стане и за винаги, до края на живота си ще си остане, отъ нѣмецъ-русофилъ, истински българинъ, националистъ. Той сега ще съзнае значението на Стамболова и Д-ръ Радославова за България. Той си създаде династията, обичана отъ народа, но лично той ненавижданъ, даже и като русофилъ отъ русофилитѣ въ България и панславянитѣ въ Русия... Той е, сигурно, мислилъ за династията си, а чрезъ нея и за България, съ русофилската си досегашна политика, която изтощи храбрата му и прекрасна армия въ тази война, а сѫщо и осуети вѣковниятъ единенъ българско-македонски блѣнъ за свобода и чистъ български националенъ и духовенъ животъ... И голѣмитѣ русофили Гешовъ, Даневъ и Малиновъ, а сѫщо и по-малкитѣ, радикалско-„земледѣлскитѣ“ въ България, почувствуваха сега, кѫде е и що е станало съ България подъ руското ѝ рѫководство.

Войната съ Турция продължава, България се изтощава, Македония не е въ български рѫце, равновѣсие се иска на Балканитѣ, „спорни“ и „безспорни“ зони — праздна договорна работа, ужасна военна конвенция, — всичко туй трови и души българското племе, но преди всичко душата на царь Фердинанда и на българскитѣ националисти...

Най-после, между Турция и България има примирие, следъ падането на Одринъ. Туй примирие ще се превърне въ миръ, чрезъ новата мирна конференция въ Лондонъ. Но. . . но. . . Македония?! Тя е чужда на България, тя е подъ военната и политическа власть на Сърбия и Гърция, само въ Солунъ има една българска дружина, подъ командата на майоръ Лазаровъ, но подъ гръцка военна власть... Тази Македония е въ тревога и сълзи още отъ първия день на окупирането ѝ отъ сърби и гърци. Събранитѣ материяли — документи и писма отъ професоръ Л. Милетичъ най-ясно свидетелствуватъ за това. Ромъния иска Силистра — за награда на неутралитета си. . . за равновесието на Балканитѣ. . . Конференцията въ Лондонъ, за втори пѫть, презъ май, сега въ 1913 г. е свикана. Тя ще каже всичко. Но въ нея Сърбия и Гърция искатъ Албания, тя да имъ се даде. Тѣ го знаятъ туй, че нѣма да я получатъ, но за да получатъ Македония. . . И, ако българитѣ се не съгласятъ, ако даже почнатъ и война, следъ мирътъ съ Турция, да я взематъ, то тѣхната армия е изтощена и ще бѫде бита отъ сръбската и гръцката, а туй е руското желание, щото тази армия да се разнебити, било отъ Турция, било отъ други, окончателно, и по този начинъ България, отъ своя страна да остане подъ разпореждането, пълното разпореждане на Русия, както презъ 1878, 79, 80 и 81 г. и т. н. . . . А иде и европейската война. Туй е Русия, която го знае.

Лондонскиятъ миръ се приключи между Турция и Балканскитѣ съюзници на 18 май ст. ст. 1913 г. Турция отстѫпи на Европа, собствено подъ натиска на Австро-Унгария и Италия, и Албания, която стана самостоятелна държава, а сърбитѣ и гърцитѣ се нахвърлиха да дѣлатъ Македония. Гърцитѣ даже имаха престрелки при Ангиста съ българитѣ, все за тази Албания, за която държаха Македония и Тракия и ще ги държатъ до тогава, до като не бждатъ удовлетворени въ Албания. . . Италия и Австро-Унгария не дадоха никому Албания. Тѣ я направиха самостоятелно княжество. Така тройниятъ съюзъ надви френско руския съюзъ... Но Русия надви Турция и изтощи България — изтощи и България и Турция. . . Тя постигна цельта си, като сега ще удовлетвори Гърция и Сърбия за смѣтка на България, а сжщо и Ромжния. . .

Царьтъ на Русия, следъ Лондонския миръ, се отказа да произнесе арбитража между Сърбия и България за Македония. Значи, каза на Сърбия, а при туй и на Гърция — Македония е ваша. Отъ нея на България само Петричко, Горно Джумайско и Мелникъ, а може и Струмишко. . . Гешовъ и Никола Пашичъ, сръбски министъръ председатель, ще се срещнатъ лично, да уреждатъ „споровет豓 между България и Сърбия. Той, Гешовъ, се надѣва още, че Сърбия ще се съгласи да отстжпи Македония; той и Д-ръ Даневъ, съ русофило-панславиститѣ въ България, чакатъ руската „братска“, „славянска“, „панславянска“ дума — арбитъръ, оная царска дума, съ която ще бжде формално изиграна България, ако се каже тя, защото тази България е вече фактически изиграна предварително, чрезъ договоръ и конвенция (военно), защото при туй още е приела и Гърция тя за съюзница, безъ договоръ и конвенция и защото, най-после, за да не каже рускиятъ царь, „арбитражната“ си дума, било за или противъ — за туй въ душитѣ си сж се съгласили българскитѣ русофили, понеже смѣтатъ още че правятъ „реална българска национална политика за обединението на българското племе подъ руски патронажъ“, разидиено отъ Русия въ 1877—78 г. — тѣ именно: Гешовъ и Даневъ не знаятъ още и туй, че между Сърбия и Гърция, още преди Лондонския миръ отъ 18 май с. г., сжществува вече съюзенъ договоръ срещу България, да не ѝ отстжпятъ извоюваното отъ нейната армия срещу вѣковниятъ врагъ на българитѣ, че и на гърцитѣ, че и на сърбитѣ — Турция — Македония, въ случай, ужъ сега, че не получатъ чуждата за тѣхъ, както и Македония — Албания. А този сръбско-гръцки договоръ не можеше да го не знае Русия и рускиятъ царь срещу България. Той бѣ тѣхно дѣло, за да се опропасти България, за която и не се каза, нито се произнесе „арбитражната царска — руска — дума“! . . . Ясно и повече отъ ясно е и защо сжщата Русия тикаше и Ромъния сега въ исканото, и за нея, и за Сърбия, и за Гърция, чудно Балканско равновѣсие, за смѣтка на изтощена и разнебитена България и племето й.

Туй като стана, очевидно е вече, че българската войска трѣбваше да бжде изгонена отъ гърцитѣ отъ Солунъ, защото пъкъ и българското правителство, при българската душа сега на царь Фердинанда, даде заповѣдь да се концентриратъ българскитѣ войски отъ турския фронтъ на фронта срещу Сърбия и Гърция, за нова война въ името на „нещастна българска Македония", за да дойде тъй наречениятъ прочутъ „16 юний" 1913 г. — , тъй нареченъ преди всичко отъ българскитѣ русофили, за да прикриятъ невежеството си и престжплениетъ си (въ името на любовьта имъ къмъ Русия) по отношение на България и племето ѝ, за да се самозащитаватъ предъ българската нация и бждещето ѝ, като изкараха националъ-либералитѣ виновни за този „16 юний"...

Чрезъ Лондонския миръ се даде на България граница, откъмъ Турция — Еносъ-Мидия. . .

Тѣ, русофилитѣ, въ последствие, прибѣгнаха къмъ политическата маневра, че България получила много земя, чакъ до Еносъ—Мидия и брѣгъ отъ Егейското море, та могла тя да прежали загубата на Македония. Но туй бѣ маневра на самозащита въ лицето на държавната политика, а противъ националната политика. Между държавната политика, политика на грубитѣ, реалнитѣ интереси и националната политика, макаръ и тя сжщо отъ името на държавата, разликата е огромна. Държава е едно, нация е друго. Нацията покрива държавата, държавата служи на нацията, макаръ последната и не цѣлата въ държавнитѣ граници. Сръбско-българскиятъ договоръ бѣ за българитѣ антинационаленъ, а сжщевременно и антидържавенъ. Туй не разбраха българскитѣ русофили, само защото не правѣха българска политика съ Русия...

ВТОРАТА БАЛКАНСКА-МЕЖДУСЪЮЗНИШКА-ВОЙНА И БУКУРЕШКИЯТЪ МИРЪ.

На новата българо-турска граница сж оставени само две български военни бригади да я пазятъ, следъ Лондонския миръ, отъ 18 май ст. ст. 1913 г., когато останалата българска армия е вече концентрирана срещу сърбитѣ и гърцитѣ, настанени въ Македония. Разрѣденитѣ български войници, вследствие на войната съ Турция, за првъ пжть били се срещу последната, следъ петстотингодишно робство, е едва принадлежащи отъ 30 години на една „свободна“ българска държава, безъ Македония и други свои откжснати части, чрезъ Берлинския договоръ, само заради Русия, и я побѣдили съ стръвь национална, но подъ руско ржководство отъ далечъ, — сега пакъ, заради Русия изгубили Македония, макаръ че тѣ я извоюваха и съ помощьта и на българитѣ отъ Македония, — ще се биятъ за свободата на последната, завзета, въ името на нѣкакъвъ съюзъ между България, Сърбия и Гърция, брутално и коварно отъ последнитѣ, подъ внушението на Русия, тъй както туй изтъкнахме вече. Защо бѣ туй безумно съюзяване, се питатъ преди всичко самитѣ русофили — панслависти въ България, изправени предъ кошмарния кървавъ образъ на българската нация, предъ падналитѣ жертви, предъ измрѣлитѣ отъ холера и предъ оня образъ на Македония, който сега представлява истинското разпятие на Христа, разпнатъ, като евреинъ отъ евреи, а тя — Македония, — отъ християни срещу християнитѣ въ нея, българи, представляющи образътъ на една истинска „Mater de la rose“, потънала въ сълзи и страдания, предъ която се свиха сърдцата и на самитѣ панслависти — русофили — християни — българи въ България, защото, най-после, вече и въ тѣхнитѣ жили трѣбва да тече кръвь или нѣщо отъ кръвьта на Борисовитѣ, Симеоновитѣ, Калояновитѣ, Самуиловитѣ и Асеновитѣ българи, защото, най-после, и тѣ сж родени въ България, сж расли и живѣли съ български хлѣбъ, съ българска вода и съ български въздухъ... Тѣ, тѣзи русофили, може би, въ тжпотата и невежството си предъ българската история и предъ истинската руска политика, сж вѣрвали, наистина, че Русия е освободила България, че тя ще я обедини, че тя ще я пресъздаде, за да бждатъ толкова даже наивни спрямо нея, че и политика да не правятъ съ нея, че малката България никога не може безъ голѣмата Русия, — вѣра, изразена въ руския имъ „талисманъ“ — „кръстче или иконка“, тайно носенъ подъ дрехитѣ имъ, прикаченъ на шията имъ... Сега тѣ се изправиха предъ общото национално нещастие и бедствие и бързо сж заповѣдали на помощникъ главнокомандующия войскитѣ, да ги прехвърли отъ последнитѣ имъ бойни позиции срещу турцитѣ, предъ позициитѣ на сърби и гърци, въ продължение на дълги месеци приготовлявани на македоно-тракийската земя, за отпора срещу българитѣ, ако тѣ се опитатъ да дойдатъ и навлѣзатъ съ сила въ завзетата имъ земя — Македония, която „извоюваха“ и за която се е толкова много българска кръвь лѣла презъ последнитѣ петдесеть години само. Бързо да се концентриратъ освободителнитѣ български войски, макаръ вече и противъ волята на руската политика, и отъ когато вече България ще се отдѣли отъ Русия, съзнала, че последната я е вече изиграла... „Защо ще се бие България за Македония, т. е. и за „безспорната“ и „спорна“, даже само за безспорната македонска зона, когато Албания не е дадена на Сърбия, Гърция и Черна-Гора? Цѣла Македония ще е сръбска и гръцка при условието: България да получи само нѣколко околии отъ нея, че тя е инъкъ цѣлата подѣлена между Сърбия и Гърция, а тъй като вий „дурацитѣ българи“ сте получили вече чакъ до Еносъ—Мидия земя, съ Одринъ, — нали искате „земя“! — оставете „македонската земя“ на сърбитѣ и гърцитѣ, които сж си я вече „братски подѣлили“, вмѣсто Албания. Оставете я защото инъкъ вий, „дураци българи“, ще видите и ромънскитѣ войски въ България, въ защита на Сърбия и Гърция, въ защита на „Балканското равновесие!“ — казва руската политика, въпрѣки „Оранжевата“ си книга... При това се не знае сега, дали и турцитѣ не ще се върнатъ и при туй още, да нахлуятъ и въ предѣлитѣ на България. Но туй е руската политика, за да „спаси“ България отъ ромъни и турци, за да удовлетвори главно Сърбия, която ѝ трѣбва, като сигуренъ лѣвъ флангъ, въ голѣмата европейска война, срещу Австро-Унгария, за да пóмете тя цѣлиятъ Балкански полуостровъ въ панялавянската си държава... като ще вземе и България заедно съ Цариградъ. А за туй трѣбва и Ромъния за сжщия лѣвъ флангъ на сжщата Русия...

Българскитѣ войски, вжтре въ нѣколко дни, сж концентрирани за война срещу Сърбия и Гърция. Тѣ се доближаватъ сега, въпрѣки договорътъ съ Сърбия, въ случай на едно австро-унгарско нападение, да получи тя 200,000 български щика, и да се биятъ съ сърбитѣ заедно срещу Австро-Унгария, не! а отъ името на политиката на България къмъ двойния съюзъ — Франция и Русия, срещу сжщиятъ съюзъ, отъ който се покровителствува главно Сърбия. Но още нѣма нищо, още нѣма кървави действия между България и Сърбия, съ съюзницата ѝ Гърция. Ще се срещнатъ Никола Пашичъ, сръбски министъръ-председатель, и Ив. Ев. Гешовъ, български министъръ-председатель, за да се „споразумѣятъ“, по настояване ужъ пакъ на Русия; ще се чака царско-руската дума по арбитъра за „спорната зона“, като Сърбия не дава и „безспорната зона“—подѣлена вече между нея и Гърция! Срещата стана между двамата „русофили“ — министъръ-президенти, но напразно. Гешовъ трѣбваше да се върне въ София и да си даде оставката... може би вече плакълъ за нещастието съ българското национално дѣло, постигнало го подъ руско рѫководство, при вътлпенитѣ погледи въ очитѣ му (на Гешова) на националиститѣ Стамболовъ и Радославовъ, може би, плакалъ е той, той съзналъ се, че е извършилъ едно голѣмо „престѫпно безумие“... чрезъ „помощьта на Русия“, а за туй „престѫпно безумие“ той най-после обвини други („16 юний“ нарича той лично и писменно, въ в. „Миръ“, „Престѫпно безумие“, безъ да съзнава, че той го извърши за смѣтка на българската нация, по-рано, и че, ако то не е било такъво, то нѣмаше защо да си даде сега оставката и че Русия щѣше да го поддържа до край, въ правотата му, за да се не дойде до никакво „престѫпно безумие“.

Въ сѫщото време Н. Пашичъ е държалъ рѣчи въ тайни заседания на сръбската Скупщина, въ Бѣлградъ, защо Сърбия не ще да даде Македония на България, както ги намираме въ книгата на Душанъ Лончаревичъ, на нѣмски, „Jugoslaviens Entstehung“. Въ тѣзи свои речи, наистина, Никола Пашичъ разкрива оная голѣма сръбска алчность за български земи, съ която Сърбия още отъ времето на Шишмановци се нахвърля върху българска Македония, а презъ 1878 г. срещу българска Морава, — въ 1885 г., срещу съединението на северна и южна България, а сега вече въ съюзъ съ Гърция, тази сѫщата сръбска алчность е раздѣлила българска Македония съ Гърция, за да докаже още единъ пѫть, че Македония не е била никога нейна, подобно на фалшивата маика, която каза предъ Соломона, че може да се раздѣли детето съ ножъ... Тази Сърбия „презрѣ славянска“ България, за да стане съдружникъ, за страшното македонско нещастие, предизвикано още повече сега отъ тази подѣлба, на Гърция... (Но задъ Пашичъ действува Хартвигъ, руски пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ. Той учи Пашича да престѫпничи и злодѣйствува, въ името и инструкциитѣ си отъ Петербургъ... Каква е дейностьта и какви сѫ инструкциитѣ на руския пълномощенъ министъръ въ София? — Туй е тайна... Той е, въ името на инструкциитѣ си отъ Русия лицемѣрно за България и законно-справедливитѣ ѝ искания надъ Македония. Рускитѣ инструкции въ Атина сѫ сѫщитѣ, каквито и тѣзи въ Бѣлградъ...) Пашичъ говори за „голѣми“ сръбски услуги, оказани въ време на войната срещу Турция отъ сръбската армия на България, за „голѣми“ сръбски загуби — и човѣшки и материални въ войната... За сражението при Куманово!... За опасность отъ турски войски да нахлуятъ въ Сърбия! За промѣната, която настѫпила отъ събитията и фактитѣ презъ време на войната, по отношение на съюзния договоръ между България и Сърбия, и че, не ще даде Македония на България, защото тя, последната, получила „земя“ чакъ до Еносъ—Мидия и защото Албания не останала сръбска (безъ тя да е предвидена въ българо-сръбския договоръ да бѫде сръбска!...) Той не говори за българитѣ въ Македония и че тамъ нѣма сърби. Той иска Македония и я взема за Сърбия просто като „земя“, защото и българитѣ взели „земя“ въ Тракия и че българската „земя“ трѣбва да се уравни съ сръбската „земя“ (Македония). Но не вижда и туй, че даже и „земята“ за „земя“ да се уравни, все сръбската „земя“ (Новопазарския санджакъ и Македония, отъ двѣтѣ страни на рѣката Вардаръ, до Битоля и Охридъ, съ Солунъ, Костуръ, Воденъ, Скопие и пр.) е три пѫти по-голѣма отъ „земята“, що се намира отъ българската граница до Еносъ—Мидия... И тази „голѣма земя“ той я дѣли съ гърцитѣ, които сѫ били страшни врагове на българитѣ и сѫ ги погърчвали даже насила презъ вѣковетѣ... Пашичъ говори за Одринъ, че сърбитѣ го превзели, говори за финансови разходи, а не говори за 200,000 български щика... въ защита на Сърбия. Така той говори за да изнуди българската нация, така той говори, за да посочи ясно, категорично и твърдо, че българитѣ сѫ били глупци, за да сключатъ договоръ и военна конвенция съ Сърбия, за изпѫждането на турцитѣ отъ Европа. Но той говори още, че всичко туй е и желанието на Русия, защото тя не ще произнесе арбитърътъ си върху Македония, въ името на договора и честната царска дума. Русия иска катастрофата на България, а възвеличаването на Сърбия срещу Австро-Унгария...

Надъ всичко туй, срещу България е започнато и още нѣщо — и то чудовищно за сѫществуванието й даже, безъ Македония, а не съ нея. Вѣрниятъ съюзникъ на руската политика, французскиятъ министъръ на външнитѣ работи Делкасе, който, заедно съ Поанкаре, подготвя общата европейска война, въ името на руската умраза само срещу България, е загатналъ за подѣлбата на България между Ромѫния, Сърбия и Гърция, т. е., да се осѫществи проекта отъ 1868 г. между България и Ромъния за подѣлбата на България, когато последнята още бѣ подъ Турция и следъ сръбско-българския договоръ отъ 1867 г. за уния. Така тѣзи три държави ще се удовлетворятъ съ тази българска плячка въ бѫдещето, за да бѫдатъ за винаги съ двойния съюзъ. Ромъния ще напустне въ името на тази плячка тройния съюзъ, а и Гърция, която е, чрезъ краля си, роднина на германския кайзеръ, ще се избави отъ влиянието си на Германия, ще стане приятелка и на Франция и на Русия, окончателно. Не това ли, не този ли Делкасе, заедно съ Изволски, руски министъръ на външнитѣ работи, сѫ устроили преди всичко заробването на българска Македония, предварително, преди да се подѣли българската държава? Та най-после, какво е и единъ день Ромъния за голѣмата руска империя, която ще погуби и нея и българитѣ и всичко на Балканитѣ, въ името на вѣковната си цель: Цариградъ и Дарданелитѣ, че даже и мимо волята на Англия?

Туй бѣ сега генералното политическо и дипломатическо положение и на българската династия, и на българската държава и на цѣлото българско племе, когато разочарованъ и отчаянъ, най-влиятелниятъ български русофилъ Ив. Ев. Гешовъ напустна министъръ-председателското си мѣсто, следъ срещата си съ Пашичъ, безъ надежда и безъ изгледъ за царската руска дума, безъ надежда за каквато и да е... македонска „зона“. Той сигурно е плакалъ тайно, защото при все това обичаше България, макаръ и подъ руска призма. Неговъ замѣстникъ, министъръ-председатель, става по-голѣмиятъ отъ него въ искренностьта си къмъ Русия, г. Д-ръ Ст. Даневъ... Въ неговото лице се подига отново русофилската българска надежда, че рускиятъ царь ще каже думата си въ полза на България, като най-после, ще каже на „опърничавитѣ“ сърби за Македония: „Или дайте онова на българитѣ, което е тѣхно, или ви изоставямъ на сѫдбата ви, да се справите въ бѫдещето и съ Австро-Унгария и съ България.“ Но не. Д-ръ Даневъ не получи тази руска повѣля за сърбитѣ, нито „арбитражната царска дума“. Той се готви сега да замине за Петроградъ, но напраздно, още по-напраздно следъ „16 юний“.., тъй като туй именно чакаше Русия, за да се освободи отъ всичкитѣ си задължения къмъ България и изкара нея виновна и прехвърли върху нея виновностьта и самото българско държавно и общо национално българско нещастие... „16 юний е причината“.

„16 юний“ дойде, като се последва отъ „17 юний“ въ Солунъ. Тамъ българската войска, подъ командата на майоръ Лазаровъ, бѣ предизвикана отъ гърцитѣ, въ името на гръцко-сръбското споразумение за Македония, да напустне градътъ на българскитѣ просвѣтители Св. Кирилъ и Методий още отъ преди хилядо години, а и сега градъ, главенъ градъ на българска Македония. Предизвикаха я тази войска, за да я избиятъ и пленятъ... Избиха я и я плениха, макаръ че тя се храбро и честно държа. Избиха я, и я плениха, защото туй искаха не само гърцитѣ, но и съюзницитѣ имъ, отъ май 1913 г., сърбитѣ... Тѣ плениха останалитѣ живи отъ войската, а самъ майоръ Лазаровъ и българскиятъ митрополитъ, отъ Солунъ, бѣха качени на единъ параходъ, гдето сѫ преживѣли най-голѣми душевни терзания, до смърть, — описано всичко туй отъ самия Лазаровъ, по-после сталъ генералъ вече въ българската армия. Така бѣ „очистенъ“ Солунъ отъ българитѣ, но въ който останаха подъ гръцко робство много хиляди мѣстни българи, както и въ гръцка, но българска Македония. Туй е свързано съ „16 юний.“ Безъ него нѣма „16 юний“, независимо отъ пораншнитѣ инциденти между българи и гърци при Ангиста, на „чисто“ локална военна почва... Този „16 юний“ е истината и душата на „17 юний“, за да се види, че Сърбия и Гърция сѫ предвиждали ясно резултатътъ на безумната българска политика, нарушили съюзния договоръ съ България и бездоговорното си положение съ Гърция. Първа Сърбия е нарушила договорътъ, като си подѣля Македония тайно съ Гърция, и още българитѣ и македонскитѣ българи въ боеве съ турцитѣ, тя „сърбизира“ вече съ терорь и насилие българска Македония. Сърбия и Гърция приеха „16 юний“, но не отстжпиха Македония. . . .

Царь Фердинандъ е вече въ опасность, лично и за династията си, въ опасность е за държавата си, въ опасность е за цѣлото българско племе, на което е царь подъ титлата: „Царь на българитѣ.“ Въ опасность е България, въ опасность сж отъ всички страни българитѣ. Ромънитѣ ще навлизатъ въ България за запазване „Балканското равновесие.“ Тѣ искатъ Силистра, български градъ на Дунава, обсолютно безъ вѣковно право, когато, напротивъ, отъ 1878 г. притежаватъ българска Добруджа, до устията на Дунава... Нѣма кой да даде Силистра на Ромъния. Цѣлото българско национално чувство е страшно възмутено и подигнато, то се вълнува, то носи съ себе си стихията на българската кръвь, особено когато е изправено предъ една колосална неправда, която го трови и души, която го убива очевидно, която му напомня всичко преживѣно отъ историята на българската нация, въ такива случаи. Тукъ сега, нѣмаше и не можеше да има никакъвъ въпросъ за „реална политика“, защото тя бѣ нито умѣстна, нито оправдана, нито човѣшка, нито християнска, а животинска сръбска, ромънска, гръцка и руска политика срещу България, за да не прави последната вече „реална политика“, а национална, че нека Европа да унищожи посрѣдъ бѣлъ день България, нека я разпокжса още единъ пжть, щомъ сега предъ очитѣ й я разпокжсватъ тѣзи алчни за български земи и за българско население нейни голѣми и малки врагове, особено малкитѣ, особено Сърбия, Гърция и Ромъния... Но главното зло е въ Сърбия, макаръ че е ясно и явно, какво задъ нея, както и задъ Гърция и Ромъния стоятъ Русия и Франция. Българскиятъ царь е нѣмецъ, но той не е правилъ до сега нѣмско-българска политика, въ името на голѣмитѣ български национални интереси. Въпрѣки Независимостьта на България отъ 1908, той е билъ съ Русия, като даже и при националъ-либералитѣ, следъ 1903 г. откри рускиятъ царски паметникъ въ София, при българското либерално Народно събрание. И той е отчаянъ вече. Той, видѣлъ вече изминатиятъ пжть на царуването си въ България, направилъ лично много за нея, да я издигне културно и стопански, той отъ този моментъ става за втори пжть истински българинъ по душа, за да остане такъвъ за винаги, сигурно, до последната минута на живота си. Той именно, въ съгласие съ министъръ-председателя Д-ръ Даневъ, дава заповѣдьта, тайно, за „16 юний.“ Тази заповѣдь я иска цѣлото българско психологическо настроение. Войната е свършена отдавна съ Турция, а сърбитѣ и гърцитѣ не сж демобилизирали. Защо? Защото сж ограбили освободената отъ България българска Македония и защото българитѣ сж могли и сами да биятъ и турскитѣ гарнизони, бити отъ сърби и гърци, въ Македония, въ началото на войната. Още въ началото на войната, следъ разбиването на тѣзи гарнизони трѣбваше да демобилизиратъ Гърция и Сърбия, а не да чакатъ да видятъ демобилизирана и българската армия, която воюваше съ Турция... Но и туй българскиятъ генераленъ щабъ не е предвидѣлъ въ конвенциитѣ си, защото за него не е станало нито дума отъ руска страна, проникнато въ самата дълбочина на въпроса.

Който сега е проучилъ основно, дълбоко и обективно, „Руската оранжева книга“ по всички тѣзи събития и защо именно царьтъ на Русия се отказа отъ „думата“ за „спорната“, че и за „безспорната“ македонски зони, въ която книга, преди всичко, нищо не се говори за сръбско-гръцкиятъ съюзъ отъ май 1913 г. (а сѫщо така Н. Пашичъ нищо не споменава въ речитѣ си въ Скупщината по този сѫщиятъ съюзъ), — ще знае още повече по-ясно вече отчаянието и на българския царь, и на голѣмия русофилъ Д-ръ Даневъ, у когото затупва българската кръвь, както у Гешовъ, за да си обясни заповѣдьта за атаката на българската армия срещу сърби и гърци отъ „16 юний“... Това бѣ заповѣдь, преди всичко, да се не разложи българската армия въ бездейностьта си и подъ справедливата пропаганда, че рускиятъ царь се бави по въпроса, и, второ, да се сплашатъ и сърби и гърци, а, най-после, и самия руски царь, да побърза и каже думата си... И генералъ Савовъ даде заповѣдьта за настѫпление срещу враговетѣ на България, както той лично е обяснилъ туй на автора на тази книга, презъ 1925 г., въ южна Франция, гдето се лѣкуваше и гдето по-късно почина. Но и сръбскиятъ краль Петъръ е билъ издалъ по-рано манифестъ къмъ сръбската армия, да бѫде готова за война съ българската... Генералъ Савовъ атакува успѣшно сърбитѣ и гърцитѣ и щѣше да сполучи и изтръгне Македония, защото преди всичко съ него бѣ страшно ожесточеното българско национално чувство — и при мобилизиранитѣ и при немобилизиранитѣ българи. Ударътъ на българската армия бѣ страшенъ срещу новитѣ ѝ, до сега ужъ съюзни ней, неприятели. Ударъ, какъвто тѣ си го заслужаваха. Но ето сега новото чудо на „Иоанъ Кронщадски“, т. е. на руския царь... Чрезъ Неклюдова въ София той бързо подействува, че ще изравни спороветѣ между досегашнитѣ съюзници. И туй „чудо“ е сега, което за винаги раздѣля България отъ Русия, защото Русия за последенъ пѫть ще измори малката и нещастна своя жертва — България. „Бързо да се спратъ военнитѣ действия! „повѣлява“ рускиятъ царь, чрезъ Неклюдова въ София, защото рускиятъ царь, миротворецъ отъ Хага, отъ 1908 г., ще каже думата си... И туй стана!... Жертва на туй чудо, като „козелъ отпущеніе“ стана веднага главнокомандующиятъ генералъ Савовъ, когото едва ли не обявиха за лудъ, че е нарушилъ „хармонията“ между балканскитѣ съюзници... Той бѣ веднага уволненъ, но като „виновникъ“ на „16 юний“ не арестуванъ, не сѫденъ и не разстрѣлянъ, защото действително не бѣ виновенъ... На негово мѣсто бѣ назначенъ единъ вѣренъ на Русия приятель, князогонецъ съ Бендерева и Груева на князъ Александра, дълго следъ туй служилъ въ руската армия, върналъ се пакъ въ българската армия, билъ се въ войната сега срещу Турция храбро, като шефъ на армия и комуто едва ли не приписаха побѣдитѣ срещу Турция панславянитѣ отъ Русия, че и въ България. Той бѣ генералъ Радко Димитриевъ, приятель и на Русия и на Сърбия, воювалъ по-после, въ голѣмата европеиска война на чело на руска армия и срещу България и убитъ въ Русия... Този български главнокомандующъ веднага спре военнитѣ действия срещу сърби и гърци, за да се дочака царската дума отъ Русия... Но не би. Пашичъ отъ Бѣлградъ отказа да иде въ Петроградъ, защото бѣ тъи наученъ отъ самата руска дипломация. Следователно и Д-ръ Даневъ не отиде, за да почне отново войната срещу сърби и гърци, подъ командата за българитѣ на Радко Димитриевъ... Естествено, този „русинъ"-българинъ, който напустна по-после дипломатическия си български постъ въ Петроградъ, брутално, за да се бие срещу враговетѣ на Русия, между които застана и България въ голѣмата война, не искаше българската победа въ 1913 г. следъ „16 юний". Тои командуваше ту на напредъ, ту на назадъ за българитѣ. Така той внесе пъленъ смутъ и разложение въ духа на българската армия. Още по-голѣмъ стана този смутъ, когато вече се чу въ редоветѣ на българската армия, че ромънитѣ сѫ навлѣзли въ беззащитна България и сѫ я почти окупирали цѣла, безъ съпротива, изпратени отъ Русия, а сѫщевременно сега и турцитѣ сѫ взели обратно линията Еносъ—Мидия, Одринъ и сѫ навлѣзли вече въ старитѣ предѣли на България, неспирани отъ никого..., че пожарятъ и грабятъ, както и ромънитѣ грабятъ всичко. Така сега се сломи духътъ на българитѣ... Армията почна сама да се демобилизира и си отива по домоветѣ отъ всички мѣста по фронта ѝ — и по старата българо-сръбска граница и отъ гръцкия фронтъ. Ромънитѣ сѫ вече предъ самата София — 7 километра, турцитѣ сѫ сѫщо предъ Стара-Загора и Пловдивъ... При тѣзи условия се „роди" голѣмата сръбска побѣда надъ българската армия при Брѣгалница... Позоръ! преди всичко, за сръбската армия..., за която побѣда говорятъ сръбскитѣ шовинисти и публицисти, сръбскитѣ държавници и военни, и сръбскитѣ защитници „славяни — панслависти", че Сърбия съ две войни — и срещу Турция отъ 1912 г. и срещу България отъ 1913 г. извоювала „съ кръвьта си", съ жертвитѣ си, Македония!... Туй поддържа и г. Душанъ Лончаревичъ въ казаната му вече по-горе книга „Jugoslaviens Entstehung". (Произходътъ на Югославия).

Сега вече кабинетътъ на Д-ръ Даневъ, възъ основа на едно писмо до царя отъ Д-ръ В. Радославовъ, Д. Тончевъ и Д-ръ Н. Генадиевъ си отива, при декларацията на Даневъ: „Моята политика фалира, спасявайте България!"... Този Даневъ, които иначе не бѣ правилъ политика за България съ Русия!... Писмото стресна царьтъ, който е въ явна опасность за всичко свое и който се е обърналъ вече за помощь и спасение, главно срещу ромънитѣ, да му не взематъ столицата, до австрийския императоръ Францъ Иосифъ, и този наистина подействува въ Букурещъ на ромънския краль Карола, да не влѣзатъ войскитѣ му въ София. Така България се състои сега отъ София и Кюстендилския окрѫгъ, само защото ромънитѣ ги изпрати сѫщо Русия срещу България и съ която Русия българитѣ русофили не правѣха политика... Ужасъ е обхваналъ българитѣ... бѣгство, страхъ, всичко възможно... Отчаяниятъ царь на българитѣ, безъ България, дири още русофилитѣ. Той предлага управлението на г. Ал. Малиновъ... русофилъ, но този отказа да го приеме туй управление, отъ страхъ да поеме отговорность, защото видѣ българитѣ изгубили преди всичко вѣра въ русофилството и Русия и защото нѣмаше повече аргументи и доводи, да се убеждаватъ тѣ, нито въ нѣщо добро, нито въ нѣщо полезно. Всичко бѣ изгубено. И самъ Малиновъ, като русофилъ, бѣ изгубенъ. Не остана русофилъ въ България. Така въ тази нещастна България, най-после, двѣтѣ политически системи, отъ деня на освобождението ѝ, следъ Берлинския конгресъ, се очертаха ясно: „Самостоятелна или руска България?“ Тѣзи две системи се дълго бориха, цѣли тридесеть, ако не и повече години: едната, представлявана въ лицето на националиститѣ — либерали — въ борбата, — политическата система на либералитѣ, въ този моментъ, — когато България е въ най-страшно положение въ цѣлия свой битъна историята си, благодарение на Русия, но безъ която тя живѣ вѣкове наредъ самостоятелно и безъ която тя се избави сама отъ гръцкото робство, при Асѣна и Петра, — излѣзе права въ основата си: „Истинска самостоятелна България!“ Царьтъ на България, Фердинандъ най-после се съгласи съ тази система, която изключваше другата система, руската намѣса въ българскитѣ работи, и която намѣса бѣ чужда политическа система, руска завоевателна, отъ своя страна.

Така, въ момента, когато Д-ръ Радославовъ и Тончевъ образуваха новото българско правителство, което Малиновъ отказа да състави — националниятъ духъ се прояви и превърна въ нова българска храбрость, съ останалитѣ вѣрни и храбри български синове срещу Гърция и Сърбия, макаръ че ромънитѣ бѣха предъ София, а турцитѣ въ южна България. Генералъ Савовъ пое доброволно командуването срещу гърцитѣ и има голѣми успѣхи при Бѣласица. Той щеше да плени гръцката армия... Духътъ у българитѣ отново порастна и срещу сърбитѣ. Новото настѫпление срещу тѣхъ, следъ Брегалница (ефтината сръбска победа) озадачи сърбитѣ. И ето сега свѣткавично гръцкиятъ министръ-председатель иска примирие, въ името и на Гърция и на Сърбия... Нѣмаше другъ изходъ за българската армия (разнебитена въ кадритѣ си, заради ромънитѣ и турцитѣ, завзели почти цѣлото българско царство, както сърбитѣ и гърцитѣ сѫ завзели цѣла Македония и западна Тракия. Примирие и миръ!... викнаха злодеитѣ надъ България, а тъкмо за този миръ е изпратена въ тилъ на българската армия цѣлата ромънска армия, отъ руския царь, за да се спасятъ чрезъ нея българскитѣ врагове и разбойници на Македония — Сърбия и Гърция, като се запази „Балканското равновесие". Не приемаше ли България този миръ, то Ромъния, по заповѣдь на Русия ще превземе и София и Кюстендилския окрѫгъ и ще върви по стѫпкитѣ на българската армия въ Македония, гдето тя побеждава сърби и гърци...

Правителството на Д-ръ Радославовъ, този изпитанъ борецъ и държавенъ мѫжъ, наредъ съ убития Стамболовъ, почна работата си. Осѫденъ отъ държавенъ сѫдъ, изкуствено, по желанието на панславиститѣ-русофили, съ мълчаливото съгласие на царь Фердинандъ тогава, този Радославовъ е спаситель сега на отечеството. Той ще извоюва попосле, две години по-късно, и всички откѫснати български земи, чрезъ Берлинския конгресъ. Той преди всичко ще вземе отъ сърбитѣ Македония. Този Радославовъ ще воюва отъ името на българската нация и цѣлокупното ѝ обединение и срещу „освободителката" Русия... Туй е сѫдбата! Така го иска българската история на Симеона, Самуила и Иванъ Асѣна II, когато отъ Русия напротивъ, тогава, въ XII столѣтие, нахлуха руски банди въ България за грабежи, както и презъ рускотурскитѣ войни сѫ правили руситѣ грабежи на българска земя — на българи.

Приела България примирието, ромънитѣ не влѣзоха въ София. Мирътъ трѣбваше бързо да се сключи въ Букурещъ между България, Сърбия, Гърция и Ромъния, т. е. отъ една страна България, а другитѣ отъ друга. А туй принижи и опятни и оная среща въ София, презъ 1912 г., на 18 януарий ст. ст., когато се бѣха събрали ромънскиятъ, сръбския и гръцкия престолонаследници, да чествуватъ пълнолѣтието на българския престолонаследникъ князъ Борисъ Търновски. На тази среща се бѣ явилъ и турскиятъ —, но той „бързо" си замина. Тогава именно царь Фердинандъ правеше подъ тѣхната маска и среща голѣмата руска политика, за българо-сръбския съюзъ и приятелството си съ Гърция и Ромъния, следъ която сега, една и половина година, му сѫ всички врагове... Тѣ сѫ врагове на България сега, изолирана, ограбена и скарана до кръвь и смърть съ тѣхъ, за да се кара и до днесъ и да е изолирана, само заради абсурдътъ ѝ съ руско-панславянската и завоевателната руска политика, преди всичко надъ България.

Правителството на Радославова пристѫпи бързо къмъ работа, при отчаянието на всички..., но и при надеждата за добро бѫдеще. Въ Букурещъ враговетѣ на българското племе, при задкулисната дипломация на Русия въ тѣхна полза, наложиха на България своето: тѣ си присвоиха Македония, която Сърбия охотно раздѣли съ „неславянския" си съюзникъ Гърция, макаръ че бѣ сключила договоръ съ България, за да я „дѣли“ — по русофилско-панславянски („спорна“ и „беспорна“), като на България, оставиха само нѣколко малки околии отъ нея, отсамъ Вардара но далечъ отъ него, източно, за да оправдае Сърбия, по внушение на Русия, „славянската си съвѣсть“, защото и българитѣ сѫ „славяни“. Естествено, този договоръ бѣ първото чудовищно дѣло за българската нация, въ цѣлия ѝ исторически животъ на Балканския полуостровъ. Той не даде само Македония на Сърбия и Гърция, а на последната още и западна Тракия, съ Кавала, по внушение на германския кайзеръ, шурей на гръцкия краль — и кайзерътъ „имаше право“... Защото, ако „освободителката на България, Русия, я разпокѫсва и унищожава въ полза на сърби, гърци и ромѫни, то защо и той да не помогне, когато сѫщата България му е чужда, а толкова повече царьтъ ѝ Фердинандъ, нѣмецъ по произходъ, е правилъ само русофилска политика въ България, безъ огледъ на едно приятелство и къмъ Тройния съюзъ, който му услужи, чрезъ Австро-Унгария, да стане независимъ царь, но пъкъ още на другия день да се хвърли въ обятията на руската политика, за да стигне сега чрезъ нея въ Букурещъ... Освенъ Македония и западна Тракия, отъ България се отне и южната часть на Добруджа, т. е. българска Добружа отъ предѣлитѣ на царство България, за да се даде на Ромъния, въ името на „Балканското равновѣсие“... и въ името на „славния ѝ разбойнически“ походъ въ България, безъ всѣкаква съпротива — коварно и мизерно отъ всѣка гледна точка, въ отношенията на народитѣ. Но така искаше Русия... Така стана въ Букурещъ новото разпокѫсване на цѣлокупното българско племе... подъ ръководството на Русия. Но туй разпокѫсване бѣ и близката, закрѫглена вече въ процеса на развитието си, прелюдия на предстоящата европейска война, която вече е неминуема и готвена отдавна, и за която, както казахме, има вече много причини. Една отъ тѣзи причини е уголѣмяването и засилването на Сърбия, въ съседство съ Австро-Унгария, която избѣгна войната съ първата още въ 1908 г., по случай „анексията“ на Босна и Херцеговина и която е съ нея въ непрестанна митническо-стопанска война, щомъ следъ 1903 г. Сърбия тръгна съ Русия.

Букурещкиятъ договоръ, сключенъ подъ рѫководството на ромънския краль Каролъ, като арбитъръ между България, отъ една страна, и Сърбия и Гърция, отъ друга, но арбитъръ пристрастенъ и рѫководенъ отъ руската политика, макаръ съюзникъ (Ромъния) на Тройния съюзъ отъ Европа, защото смѣташе България за „виновна“ въ „спора“ ѝ съ Сърбия и Гърция и защото въ България нахвърли войскитѣ си и отъ нея откѫсна добруджанската българска земя — 7,000 кв. км. съ 200,000 население, — възбуди негодуванието на Австро-Унгария, която спаси българската столица отъ окупацията на ромънитѣ, и тази двойна монархия подигна въпросътъ за ревизията му. Разбира се, къмъ нейното желание се присъедини веднага и Русия, но само за да залъгва България и да парира австро-унгарското желание, което бѣ, естествено, насочено главно срещу Сърбия. Но Сърбия не взе само българска Македония, а и „австро-унгарска“ Македония, дадена на Австро-Унгария отъ Русия, при тайната имъ подѣлба на Балканския полуостровъ. За Австро-Унгария сега бѣ вече чужда и Сърбия и Македония, и тя презъ тѣхъ не можеше лесно да излѣзе на Солунъ... Тази бѣ причината, дѣто въ него моментъ австро-унгарската дипломация заговори за ревизията на Букурещкия убийственъ за България договоръ. Ако сега Сърбия и най-голѣмата часть отъ Македония станаха „руски“, подъ влиянието на руската дипломация и политика, само съ огледъ, щото Русия да има въ предстоящата европейска война голѣмата вече Сърбия за свой краенъ лѣвъ флангъ, и то срещу Австро-Унгария, то последната чрезъ подигнатиятъ въпросъ: да се ревизира Букурещкия договоръ, т. е. да се направи нѣщо благоприятно и полезно, чрезъ тази ревизия и за България, каза открито на последната: „Твоето мѣсто не е при „славянството“, което е едно смѣсено понятие отъ много понятия и което руситѣ панславяни използуватъ безчестно за нуждитѣ на руската монархия. И у менъ има „славяни“, като никой имъ не закача ни националностьта, ни култътъ, ни културата, — ела при менъ, т. е. почни да правишъ политиката си съ менъ въ бѫдеще“... Така Австро-Унгария, въ замѣна на изгубеното чрезъ руската политика и дипломация, сега въ уголѣмена Сърбия, главно и съ бългагарска Македония, поиска да удари Русия чрезъ този Букурешки договоръ, именно чрезъ подигане въпросътъ за ревизията му, направо въ сърдцето, чрезъ България, като я спечели на своя страна, толкова повече, че самата Русия смѣташе вече, какво следъ изтощението и унищожението на България, чрезъ Букурещкиятъ договоръ, и предшествующитѣ го две войни, — останала безъ армия, безъ снаражения, въ вѫтрешни раздори, подготвени отъ самата руска дипломация и пр. — ще може и ще грабне и удуши българската си жертва за винаги, при първия удобенъ случай, при общата европейска война, защото за какво друго ще се намѣси тази Русия и защо за друго тя ще предизвиква тази война сама?!.. Та тя е подготвила вече и тѣзи кървави събития на Балканитѣ, както измами тукъ България, да я тикне въ съюзъ съ Сърбия, срещу Турция. И за свободитѣ на „славянитѣ“ отъ Австро-Унгария ли ще воюва тя въ голѣмата война, ако не ще ги постави подъ своето самодържавно-тиранско управление?!.., Но, ако е било сега и е въпросъ за такъво едно мачкане на „славянитѣ“ отъ Русия, то Австро-Унгария бѣ поискала отъ Малинова презъ 1908 г. и 1909 г. да се съгласи, да подѣлятъ Австро-Унгария и България Сърбия. Малиновъ обаче не се съгласи. А когато Д-ръ Даневъ видѣ абсурдътъ на политиката си съ Русия, огорченъ отъ себе си, бѣ вече хлопалъ тайно за австро-унгарска помощь, но не я получи... Туй сѫ голѣмитѣ исторически истини около Букурешкия договоръ, за да нѣма нищо чудно по-нататъкъ, защо България при управлението на Д-ръ Радославова отиде, въ края на краищата, следъ обявениятъ български неутралитетъ, въ 1915 г., презъ голѣмата вече европейска война, не съ Русия и Франция, а съ Германия и Австро-Унгария. Но за туй въ следующата глава по подробно.

А нека се знае сега и това, че Русия се боеше вече да не изгуби отново Сърбия, ако и отрече „правото“ надъ българска Македония, т. е. да не тръгне Сърбия пакъ съ Австро-Унгария, заедно съ Македония. . .

Сега, следъ Букурешкия договоръ, изразъ на найстрашната българска катастрофа, изразъ на едно основно разочарование и презрение къмъ руската политика въ България (въ туй бѣ солидаренъ цѣлиятъ български народъ и цѣлото българско племе въ всичкитѣ му предѣли — и вънъ отъ България), ромънитѣ напуснаха България като „победители“, а сърби и гърци, безъ победи, толкова повече, че нѣмаше турци срещу тѣхъ, и защото щѣха да бѫдатъ бити, ако не бѣха ромънитѣ и турцитѣ,—ограбили Македония и западна Тракия, както и ромънитѣ българска Добруджа), българската армия бѣ демобилизарана, но и деморализирана... При все това царьтъ на българитѣ каза при демобилизацията ѝ, че тя не е победена и че свива знамената ѝ за по-добри времена... Туй значеше вече много и за царь и за народъ. Царьтъ е вече истински българинъ, нажаленъ, опечаленъ, съкрушенъ отъ всичко преживѣно... Той сега разбра дълбоко въ душата си, че не е повече русофилъ, нито „нѣмецъ“, а българинъ, който страда съ всички българи за станалото страшно изпитание. Той сега разбра, че, ако наистина Русия бѣ обичала България искренно и честно, то тя безъ да я вкара въ сръбския съюзъ отъ 1912 г. и ако въ 1908 г. не поиска настоятелно автономията на Македония, а не да дѣли Балканитѣ на свои и австро-унгарски, то поне въ 1911 г. можеше да поиска тази автономия, когато Италия почна войната срещу Турция, въ Триполитания, защото Германия и Австро-Унгария, а сѫщо и Англия още по-малко щѣха да се възпротивятъ, или, ако руската обичь къмъ България, т. е. ако не къмъ България, то къмъ страдаща Македония въ случая, бѣ пакъ честна и искренна, то единъ пѫть за винаги рускиятъ царь щѣше да си каже думата, бързо още при приключването на Лондинския договоръ, отъ 18 май ст. ст. 1913 г., възъ основа на договора между България и Сърбия, а именно, че най-малкото „безспорната македонска зона“ е българска, като се остави „спорната“ на Сърбия, но единъ пѫть при условието: българитѣ въ нея да си останатъ българи, а не да бѫдатъ посърбени... (Ние сме противъ туй разрешение. Констатираме само възможноститѣ за обичьта на Русия къмъ България)...

Въпросътъ обаче за ревизията на Букурешкия договоръ не стигна до никакъвъ резултатъ. За него се много говори и писа, но той бѣ покритъ вече съ забвение, тъй като една година по-късно избухна европейската война, до която България имаше да се справи още съ Турция, като съ нея сключи новъ миренъ договоръ, съ нови граници, далечъ къмъ България, безъ Одринъ, далечъ отъ линията Еносъ — Мидия. Туй, разбира се, се дължи пакъ на честното сръбско приятелство, което предизвика война за Македония, за да навлѣзатъ турцитѣ въ България и по този начинъ се измѣнятъ постановленията на Лондонския договоръ отъ 1913 г., въ полза на Турция. Между Турция и България, отъ името на последнята, води директно преговоритѣ генералъ Михаилъ Савовъ, който бѣ въ войната срещу турцитѣ, като български главнокомандующъ. Освенъ това, на България сега бѣ нужденъ единъ заемъ, за да покрие и изплати най-напредъ направенитѣ военни реквизиции на населението си. А единъ такъвъ заемъ тежеше да се сключи само въ Франция, защото само тя е била до сега главната кредиторка на България, главната доставчица, чрезъ заемитѣ и на артилерията ѝ . . . и то безъ огледъ до сега, презъ миналитѣ години, на нѣкакво политическо становище, дали България е съ двойния или съ тройния съюзъ отъ Европа. Но ето сега мизерното руско условие, ето веднага пакъ Русия на сцената, да урежда българскитѣ работи. Отъ държането на българския народъ и българския печатъ, да се ревизира по миренъ начинъ Букурешкия договоръ, Русия побърза да направи капиталъ и съ самото национално чувство на българитѣ. Тя преплита туй чувство и голѣмата българска нужда отъ държавенъ заемъ, съ последния. И нейниятъ новъ пълномощенъ министъръ въ София Савински, е въ ролята си, следъ Некладова, който изигра ролята си, въ услуга на Русия въ София, както Хартвигъ въ Бѣлградъ. . . Савински отъ името на руското си правителство каза на Радославовото правителство, че нуждниятъ заемъ може да се получи само чрезъ Петроградъ, т. е. съ разрешението на Русия предъ Франция, а туй ще каже по силата на нейното желание, да се откаже България единъ пѫть за винаги отъ мисъльта си за ревизията на Букурешкия договоръ, за да престане и Австро-Унгария да иска тази ревизия. . . Пакъ руска обичь е това къмъ България! . . . Нищо по-вече или по-малко! . . . Тази руска съпротива предъ съюзницата на Русия — Франция, не бѣ нищо друго, освенъ да се задуши и последното българско национално чувство къмъ поробенитѣ сега българи отъ Сърбия и Гърция въ българска Македония. И тя е не само синтезъ и есенция на руската умраза къмъ всичко българско, но и реаленъ изразъ на една провокация къмъ казаното чувство, — умраза и провокация, каквито единъ малъкъ народъ не познава, или, ако ги познава, то туй е ни повече, ни п-малко, освенъ казаното за вълка и агнето: „Мѫтишъ ми водата, ще те изямъ“! . . . По този пѫть Русия искаше и падането на правителството на Радославова. Така Франция отказа заемътъ на България, въ името на съюзницата си Русия, готвейки се сигурно и дветѣ за общоевропейската война, планирана вече срещу Германия и Австрия, по указание въ случая и на Англия. И безъ да знае България тѣзи голѣми тайни, на тази голѣма дипломация на тритѣ голѣми държави и по логиката на нѣщата за себе си, тя се обърна за заемъ къмъ Германия, гдѣто го и намѣри, преди да бѣ избухнала още европейската война, защото, най-малкото, преговоритѣ по този заемъ се водѣха много по-рано отъ всѣкаква европейска война, безъ ангажаментъ на България: и Германия ли ще бѫде или не въ тази война. И можеше ли друго-яче да постѫпи тази България, която, безъ всѣкакви съображения даже за нова война сега, голѣма или малка, съ троенъ съюзъ или съ двоенъ, нея я заставя прочутата ѝ „освободителка“ — „покровителка“, да се откаже отъ своето минало, отъ своята история, отъ своето национално битие и отъ своя националенъ идеалъ: Македония на първо мѣсто, Добруджа, Моравско и Тракия. Туй би го приелъ само единъ признатъ, официялно, отъ другитѣ народи народъ за лудъ...

Уговоренъ и съврзванъ безъ всѣкакви политически обвързвания този български заемъ въ Германия, защото, ако бѣ той политически, стигаше за Германия жертвата, че България отива съ нея, политичаски, или съ тройния съюзъ, срещу Франция и Русия, и лихвитѣ, които тя трѣбваше да плаща, толкова повече, че, ако Германия, наистина, сега е искала бързо европейската война, за да послужи България съ армията си на сѫщия съюзъ, най-малкото съ Турция заедно сега, въ тилъ на руската и сръбската армия срещу Австро-Унгария, — за да не даде тя, България, исканата отъ Германия гаранция, а именно най-голѣмата си мина за каменни вѫглища — Перникъ... Туй трѣбва да се разбере и знае отъ всѣки безпристрастенъ поклонникъ на истината и отъ всѣки издирвачъ на тази истина въ толкова много комплециранитѣ събития, особено за България отъ Балканския ѝ съюзъ съ Сърбия до днесъ.

Сега, безъ всѣкаква нужда, руската дипломация и панславяно-руската пропаганда въ България се нахвърлиха срещу правителството на Радославова, най-малкото недоволни и неблагодарни, че туй правителство не събра главнитѣ виновници — русофили, сключили безумниятъ сръбско-български договоръ и конвенция, по силата на които последва страшната българска катастрофа, за да ги хвърли въ затвора, да ги осѫди и накаже съ право, въ името на кръвьта, жертвитѣ и страданията и сълзитѣ на цѣлата нация, защото България спечели нѣколко околии отъ Македония и Гюмюрджинския окрѫгъ, Кърджалийско и Малко-Търновско, като изгуби Добруджа (южна, отъ цѣла Добруджа) и Македония, т. е. толкова, колкото е повече отъ половината на останалата България и всичкитѣ си икономии, а сѫщо и армията си.

Тѣ, тѣзи русофили, сега подигнаха, напротивъ вѫтрешна война, вдъхновени отъ Русия, и срещу заема и срещу правителството на Радославова, още повече, предварително, защото Радославовъ имаше да произведе законодателни избори, което не бѣ по угодата на сѫщата Русия, за да не укрѣпне националния духъ въ България. Руската пропаганда създаде голѣми вестници, даде пари, даде всичко, за да се доказва сега въ България, че катастрофата я причинили не русофилитѣ подъ рѫководството на Русия, а националиститѣ и либералитѣ... Така русофилскитѣ вестници и пропаганда въ България, подъ влиянието и тонътъ на руския пълномощенъ министъръ Савински, подъ диригентствнто на рускитѣ вестници и надошли агенти отъ Русия, откриха кръстосанъ огънь срещу националъ-либералитѣ, за да ги провалятъ, както провалиха Стамболовъ въ 1894 и въ 1895 г. го убиха, а сѫщо както и д-ръ Радославовъ въ 1902 г., чрезъ държавния сѫдъ, осѫдиха, а убиха и Д. Петкова въ 1907 г.

„16 юний“" 1913 г. е „престѫпно безумие“ на либералитѣ, т. е. генералъ Савовъ, главнокомандующъ при русофилския кабинетъ на Гешова и Данева направи нападението срещу Сърбия, по „заповѣдь на „либералския кабинетъ“ въ България, когато истинскиятъ кабинетъ е русофилски!... А въ сѫщность туй тѣхно „престѫпно безумие“ бѣ истинско тѣхно престѫпно безумие, защото бѣ „престѫпна“ българската имъ политика, защото не правѣха политика съ Русия и защото сключиха договоръ и престѫпна военна конвенция съ Сърбия, а съ Гърция и такъва нѣмаха... „16 юний“, пишеха и и говорѣха тѣ, е дѣло на либералитѣ, т. е. на националиститѣ, а тѣ сѫ били до сега противни на всѣки чисто български национализъмъ, защото сѫ смѣтали българитѣ не за отдѣлна нация, съставена исторически, и кръвно и психологически отъ македонци, славяни и българи, а само за „славяни“ отъ „общото славянство“, тъй, както го туй разбира рускиятъ „политическо-завоевателенъ“ самодържавнически панславизъмъ, поставилъ си за цѣль да скопчи всички „чистокръвни славяни“ въ едно, чрезъ хитрина, подлость, измама, пропаганда и подкупи. „Либералитѣ нѣмаха пръстъ въ „16 юний“ казва генералъ Савовъ, предъ смъртьта си, тежко боленъ; — „16 юний“ е дѣло на самото правителство на Гешова и Данева, понеже се бѣха самозбравили и дълбоко опоили отъ руската „освободителна“ политика за Македония, чрезъ Сърбия и Гърция... Тѣ сами заповѣдаха „16 юний“ ... Преди „16 юний“ и следъ „16 юний“ всичко бѣ „16 юний“ около освобождението на Македония — българитѣ да се биятъ срещу Турция, а Македония да я окупиратъ сърби и гърци и... следъ туй да я „подарятъ“ на българитѣ! И безумни биха били отъ свое гледище, да я „подарятъ“ тѣ на България, макаръ тя и бългирска, отъ свое гледище и въ името на своята реална политика“... Така казва този генералъ, който получи заповѣдь да атакува сърбитѣ на 16 юний“... И той въ завещанието си казва да му се издигне бюстъ надъ гроба, съ погледъ къмъ Македония. Този човѣкъ, който е обичалъ тъй Македония, не е можалъ да прави самъ „16 юний", за да я поробятъ тази негова любимка — Македония, само зарадъ „16 юний". Той е предпочиталъ при туй, да се разбѣга армията му, отколкото да нанесе позоръ на племето си... Той бѣ именно сега охуленъ и пожертвуванъ отъ всички страни... „Ако азъ бѣхъ лично виновниятъ, за „16 юний", казва той, то бѣ дългъ и на царь и на правителство веднага да ме уволнятъ и арестуватъ, да ме деградиратъ, бързо осѫдятъ и разстрѣлятъ... Но тѣ не сториха туй, а ме пожертвуваха, като ме смѣниха съ Радко Димитриевъ, за да кажатъ на Русия, че само азъ съмъ виновенъ... ала безпомощно".

Кампанията въ България срещу либералитѣ продължаваше, все около „престѫпното безумие" отъ „16 юний", за да олекне престѫплението на русофилитѣ и отново да смажатъ явилиятъ се на чело на държавната власть национализъмъ. И толкова по безумно и по-дръзко бѣ тѣхното поведение, колкото повече намираха тѣ у либералитѣ търпеливостьта да ги не теглятъ бързо подъ отговорность, защото именно тази толкова глупава и толкова наивна за българскитѣ национални интереси политика бѣ за осѫждане съ право и безъ възражение... И туй е единственото престѫпление на Радославова и кабинета му, и презъ политическия му животъ, за което тѣ, сѫщитѣ русофили по-после, въ 1922 г. го съ „право" осѫдиха на доживотенъ затворъ чрезъ „дружбашитѣ".

Но сега, въ пролѣтьта на 1914 г., май месецъ, рускиятъ самодержецъ, Николай II, се намѣри лично съ царската си яхта въ Кюстенджа, въ българска Добруджа, на гости на ромънския краль Каролъ. Той се яви лично при него, при този малъкъ краль на малката, пигмей спрямо руската голѣма държава Ромъния, да му благодари много за нахлуването на ромънската армия въ България, за способствуването ѝ да се ограби България да се погуби Македония и да се запази „Балканското равновесие", чрезъ кръвьта и жертвитѣ на България, за окончателното изтощение на България и за отнетата часть още отъ Ромъния отъ българска Добруджа. Той го назначи шефъ на руски полкъ, а сѫщо му подари и маршалски жезълъ, за „побѣдата" му надъ нещастна България. Бѣ ли туй предупреждение къмъ България, да не върви съ тройния съюзъ, или бѣ нова провакация!? Туй не бѣ предупреждение, защото България бѣ вече изгорѣла въ името на руската политика. Туй бѣ провокация и доказателство, че Русия има наистина сега намѣрението да погуби България, знаейки, че тя за дълго не може да мисли за Русия, а великата европейска война идеше, Русия я е бѣ вече подготвила чрезъ Бѣлградъ, тайно, щомъ се убие австро-унгарскиятъ престолонаследникъ въ Сараево...

Преди европейската война трѣбваше да се гласува сключениятъ въ Германия заемъ. Сега именно, при самото внасяне на законодателното предложение, за разискване и гласуване на заема отъ Народното събрание, станаха голѣми скандални сцени между правителственото болшинство и опозицията.

Рускиятъ пълномощенъ министъръ въ София, Савински, бѣ направилъ много, по инструкции отъ руското свое правителство, между опозицията, състояща се отъ всички русофилски партии. Тѣзи партии, естествено, не бѣха тъй глупави, да не виждатъ и да не знаятъ, че България имаше неотложната нужда да сключи заема. Тъй че, тѣ въ душитѣ си нѣмаха нищо противъ самата материална или парична часть на заема, а внушено имъ отъ руската дипломация, че заемътъ е сключенъ въ Германия, противница на двойния съюзъ, то България „става“ чрезъ този заемъ „послушна“ на Германия (единъ колосаленъ политически абсурдъ), и тѣ се заловиха върху условията на заема, а именно, защо се дава за него като гаранция и залогъ мината Перникъ, т. е. защо тя се обръща отъ държавно въ дружествено предприятие, въ което участвува България съ 60%, а германския капиталъ съ 40%. Привидно само въ името на туй се бори опозицията до скандали... Но, ако би надвила опозицията срещу заема, то не оставаше за България нищо друго, освенъ окончателно да признае Букурешкиятъ договоръ и да оплюе сама своя националенъ идеалъ и за винаги да се подчини на Русия, като плюе и на лицето на толкова нещастната Македония, та и на другитѣ български родни кѫтове, откѫснати отъ първата и напоени съ кръвьта на нацията не само отъ 1000 години...

ЕВРОПЕЙСКАТА ВОЙНА И МАКЕДОНИЯ. — ОБЕДИНЕНА БЪЛГАРИЯ И ПОГРОМЪТЪ Й.

Още не е утихналъ политическиятъ кипежъ въ България, вследствие на двѣтѣ войни и голѣмата българска загуба въ лицето на Македония, Тракия и Добруджа; още не сѫ затихнали политическитѣ и личнитѣ страсти, вследствие на този небивалъ български погромъ, да воюва и пролива кръвьта си почти цѣлото българско племе, а други на готово, върху неговитѣ прескѫпи въ всѣко отношение жертви, да спечелятъ онова, що е негово, като то го изтръгна отъ турцитѣ и като то застави Турция, следъ петвѣковното си робство, да се прибере тя въ Мала-Азия, почти; още туй българско племе не узнало, колко сѫ емигрантитѣ отъ Македония, Тракия и Добруджа, избѣгали отъ новитѣ си владетели — сърби, гърци и ромъни, вследствие на терора и безобразията имъ надъ българитѣ; още русофилитѣ, за голѣмо съжаление на самото българско племе, не сѫ се опомнили въ опозиционнитѣ си деяния срещу правителството, поради руската пропаганда и умраза срещу България и националъ-либералното й управление, толкова повече, че последното има болшинството на народа съ себе си, — ето че се разнесе внезапно и свѣткавично вестьта за убийството на австро-унгарския престолонаследникъ и престолонаследница — Францъ Фердинандъ и съпругата му София, убийство, извършено въ Сараево, главенъ градъ на Босна, отъ сръбски атентатори. Тази новина, колкото потресна и сензациона, толкова и удивителна, защото всички разбраха въ цѣлъ свѣтъ, че туй убийство е дѣло на сръбски атентантъ, т. е. дѣло, въ което е било посвѣтено и сръбското правителство отъ Бѣлградъ, както по-после бѣлградската скупшина призна убийцитѣ за герои на сърбизма, макаръ че отъ сръбска страна билъ предупреденъ австро-унгарския престолонаследникъ да не отива въ Сараево, т. е. да се извика у него още повече амбицията и отиде, — даде всѣкиму да разбере, че Русия предприема вече офанзивата си срещу Австро-Унгария, въ името на общоевропейската война, и то чрезъ Сърбия, като, сигурно, самата неина дипломация е или била измислила и внушила туй убийство или пъкъ е знаяла отъ Сърбия, че то ще стане, Защото, да се реши Сърбия на сараевското злодеяние сама, само на своя глава, туй би значило, инъкъ, при нормалното положение между европейскитѣ държави, ако тѣ de facto не сѫ въ самото навечерие на европейската война, очаквана отъ день въ день, отъ месецъ на месецъ да избухне, да изоставятъ Австро-Унгария да накаже Сърбия, както разбира, безъ други да се мѣси. А Австро-Унгария има сега защо да я накаже тази Сърбия, за нейния необузданъ шовинизъмъ. Тази Сърбия е естественъ врагъ на Австро-Унгария, която иска да я погълне, както Русия иска да погълне България. Първата — да погълне Сърбия, че презъ Македония да стигне въ Солунъ, а втората — да погълне България и държи чрезъ нея Цариградъ и Дарданелитѣ. Първата си служи само съ огледъ на стопанскитѣ интереси, а втората, при слаби още стопански интереси — въ България — си служи съ „славянството и панславизма“, като възъ основа на тѣзи увлича и Сърбия съ себе си отъ 1903 г., както е увлекла България съ Руско-турската война отъ 1877—78 г. Но Русия и Австро-Унгария, както знаемъ вече, сѫ си раздѣлили Балканския полуостровъ отдавна. Русия е изоставила Сърбия на Австро-Унгария, но пъкъ после се отмѣта отъ този си планъ, когато македонскитѣ реформи и младотурската конституция отъ 1908 г. дадоха друга насока на събитията, когато австро-унгарскитѣ интереси наложиха анексията на Босна и Херцеговина наредъ съ българската независимость.. Отъ тогава именно Русия претендира на цѣлия Балкански полуостровъ — срещу Австро-Унгария. Тя засилва сега Сърбия, чрезъ изтощението на България и ѝ придава Македония, за да отстоява единъ день срещу Австро-Унгария, когато презъ предстоящата европейска война ще бѫде унищожена Австро-Унгария, а, следователно, ще стане господарка и на България и на Сърбия и на всички „славянско-християнски“ земи на Балканитѣ, но дали тази Русия ще сполучи въ този си голѣмъ и крайно „лудешки“ планъ, като се иматъ предъ видъ и другитѣ европейски държави, особено Англия и Германия, туй е друга работа. Въ всѣки случай „лудешкиятъ“ планъ си е планъ. И въ името на тази „лудость“ сега, не че Сърбия „нѣмаше право“ надъ Босна и Херцеговина, или туй по-добре го знаеха самитѣ бошняци и херцеговци, тя се нахвърли въ шовинистическото си опиянение, една година по-късно, следъ придобиването на Македония, да разрушава вече Австро-унгарската монархия, чрезъ убийството въ Сараево. Русия стои сега задъ Сърбия по всички линии... Тя я защити по всички линии предъ австро-унгарския ултиматумъ, заради убийството въ Сараево, отъ 29 юлий 1914 г. ст. ст. Австро Унгария поиска отъ Сърбия сама да накаже въ последната виновнитѣ. На това се противопостави Сърбия, защото злодеянието щѣше да се разкрие въ самитѣ му основи, а въ тѣхъ лежеше и руската дипломация... Сърбия се противопостави, защото се противопостави Русия. Тъй че последната пое отговорностьта на Сърбия за злодѣянието. Тя се противопостави на обявената война отъ страна на Австро-Унгария на Сърбия, следъ като последната отхвърли австро-унгарскиятъ ултиматумъ. А туй значеше,че Русия е не само политическа, но и фактически формална защитница и съюзница на Сърбия. Но тогава,щомъ съюзницата Русия на Сърбия е противъ Австро-Унгария, то защо Германия, като истинска съюзница на Австро-Унгария да не я защити срешу Русия?!... Така начева формално и фактически европейската война, за да се изпълнятъ и постигнатъ мечтитѣ на Русия, която е изтощила вече България за цѣльта си, и която е погребла въ гробницата на Сърбия и Гърция българска Македония, за да се сложи напраздно и нечовѣшки впоследствие виновностьта за европейската война, чрезъ договоритѣ — диктати отъ Парижъ на Германия, Австро-Унгария и България и да бѫдатъ разпокѫсани териториално, а България, значи още повече, отколкото въ 1913 г., чрезъ Ньойскиятъ договоръ, и да плащатъ нечувани въ историята репарации и реституции, като сѫ при туй и обезорѫжени... Начената войната между Русия и Австро-Унгария, тя бѣ вече общоевропейска война заради Сърбия и Русия, защото неможе никой да я локализира, а още по-малко имаше интересъ Англия да я локализира, тъй като Русия или Австро-Унгария победителка, заради Сърбия, и въ единия и въ другия случай, Балканскиятъ полуостровъ ставаше жертва на противенъ ней режимъ, макаръ че по-после тя се видѣ принудена писмено, съ лондонския протоколъ отъ 1915 г., сама да даде Цариградъ въ владение на Русия, само да я насърчи още повече срещу Германия въ войната, тъй като тази Германия бѣ угроза вече страшна за самото английско могѫщество на всѣкждѣ и въ всичко, толкова повече че и Франция сега бѣ вече подъ жестокия германски ударъ, но предизвиканъ вече въ самото надвечерие на войната отъ срещата на руския царь Николай II и Поанкаре, председатель на Французката република. Русия мобилизира първа срещу Австро-Унгария, тя не допустна локализирането на войната или наказанието на Сърбия отъ предпоследната. Раздавена обаче Австро-Унгария отъ руската огромна армия, туй бѣ въ найголѣма врѣда за Германия. Така тя, предизвикана сега, трѣбваше да мобилизира сѫщо, и бързо да удари Франция, която е увѣдомéна отъ Русия за всичко по отношение военниятъ ѝ конфликтъ съ Австро-Унгария, заради Сърбия и че войната сега не може да се локализира само между Русия и Австро-Унгария, тъй като тя е очаквана и отъ Англия и отъ Франция, главно заради Германия — тази съперница вече на Англия въ индустрията, техниката, и флотата си, мореплаването си, и като строителка на Багдатската желѣзница въ Турция, къмъ Персийскиѐ заливъ, — а Франция пламтяща отъ идеята за реваншъ срещу сѫщата Германия за 1870—71 г. — т. е. за Елзасъ и Лоренъ. Задачата сега, въ тази голѣма европейска война на Англия, преди всичко, бѣ: да се унищожи Германия, която отъ своя страна трѣбваше преди всичко да унищожи съюзницата на Русия — Франция, като нахлу въ Белгия най-напредъ и отъ тамъ въ Франция, заради Австро-Унгария. Тъй почна европейската война заради Сърбия. (Вижъ подробности въ книгата ми „Версайлскиятъ договоръ“), Въ тази война, първоначално, станала вече европейска, заради австро-сръбскиятъ конфликтъ, избухнала формално на 1 августъ 1914 г., ст. ст., не взема участие Итилия, като съюзница на Германия и Австро-Унгария. Тя се резервира предъ страха, че флотата ѝ можеше да бѫде унищожена отъ английската и да ѝ разруши последната морско-брѣговитѣ градове, както и да ѝ окупира островитѣ въ Срѣдиземното море и ѝ отнеме Триполитания въ Африка, а сѫщо и всичкитѣ ѝ другаде находящи се колонии... Независимо отъ туй, Италия имаше спорове и съ Австро-Унгария, макаръ нейна съюзница и на Германия, въ Триестъ и Далмация, ако не и въ южния Тиролъ. Ромъния сѫщо се не намѣси първоначално въ войната, та чакъ до втората половина на 1916 г., макаръ че и тя бѣше съюзница на Германия и Австро-Унгария. Тя се боеше преди всичко отъ едно руско нахлуване, ако не бѣ спечелена отъ Русия, въ полза на двойния съюзъ, още въ 1913 г., когато я вкара последната въ нещастна България, за да я изнудятъ въ полза на Сърбия... Тя се опредѣли въ 1916 г. въ полза на Франция, Англия и Русия, както Италия се опредѣли въ пролѣтьта на 1915 г. въ полза на сѫщитѣ — и двѣтѣ значи, и Италия и Ромъния, измѣниха на съюза си. Започнала вече европейската война, първоначално, при участието вече и на Англия съ Русия и Франция, и двѣтѣ противни страни почнаха да дирятъ нови съюзници. Тройниятъ съюзъ остана двоенъ, той прибѣгна къмъ Турция, а по-после къмъ България, а тройното съглашение, взело вече Италия и Ромъния, прибѣгна до Потугалия, до Япония, и т. н., като създаде една колосална „военна оргия“ отъ тридесть държави отъ цѣлото земно кълбо, които всички бѣха сега срещу германо-австрийския съюзъ, къмъ който се присъединиха само Турция и България — първата въ октомврий 1914, а втората въ октмврий 1915 г. Повечето отъ малкитѣ европейски държави, начело съ Испания, останаха неутрални въ тази война, съ изключение на Гърция, насила вкарана въ войната отъ съглашенскитѣ държави, и Черна-Гора, която въ безумито си, сама си подири гроба, като държава, въ полза на „сърбизма“... Така войната отъ европейска се превърна въ свѣтска. Въ Европа бѣха доведени наредъ съ японцитѣ и китайцитѣ, и наредъ съ културнитѣ американци, и много диви племена, още въ живгтинско състояние, въ борба срещу Германия и съюза ѝ, отъ разнитѣ части на свѣтовнитѣ земни материци... А туй именно показа, че тази свѣтска война има да се бори срещу единъ противникъ, който ще спечели войната и е силенъ, за туй трѣбва да се смаже и то, да се смаже безчовѣчно... За туй тази война, превърнала се отъ европейска, въ свѣтска, за която се готвѣха всички и за която предчувствуваха, че ще избухне скоро, но кѫде и кога, неизвестно, за пръвъ пѫть... въ Европа, очерта сама по себе и крайната си диващина, защото въ нея участвуваха и диваци — полукултурни руси, занзибари, африканци, японци и пр. пр., — диващина, която легна и въ диктатитѣ — мирни договори. Тя очерта още две нѣща: руската лудость и английската „индустриална свирепость“, — руската лудость, която изби рускиятъ нещастенъ народъ, заради Франция и Англия, плащана съ милиардитѣ на първата и последната, а даже и съ обещанието за Цариградъ, и английската „индустриална свирепость“, която унищожи почти германската индустрия, но напраздно, защото бързо излѣзе тъкмо противното, но при все туй унищожи германската военна флота... А Франция съ шовинизма си си „отмѫсти“ за 1870—71 г. Но Англия, както въ 1813—14 г., така и въ 1870—71 г. бѣ съ Германия; тази Англия е сега противъ Германия, заради моретата и колониитѣ си, толкова повече, че Белгия лежи на Ламанша, а отсреща е самата Англия (островитѣ ѝ). Притисната тази Германия, както и Австро-Унгария, и отъ всички страни блокирани и задушени, откѫснати отъ свѣта, тѣ, особено първата, се биеха отчаяно и побаждаваха. Въ самозащитата си, когато вече Америка продоволствува другитѣ съ военни материали и храни, Германия си послужи съ подводницитѣ и цепелинитѣ, унищожи много параходи и пр. — и за туй я нарекоха жестока. Жестока я нарекоха още и за туй, че разрушила градове и села. Но тя сама ги не рушеше, а отъ сраженията между двамата противника се рушеха тѣ... Но както и да е. Тука ние нѣма кого да защищаваме. Констатираме и посочваме, за да стане ясно, съ кого е тръгнала Бълпария, преди всичко, за освобождението на Македония отъ Сърбия, въ тази голѣма европейска или свѣтска война...

Германскитѣ и австро-унгарскитѣ войски, както и турскитѣ до 1915 г., т. е. до намѣсата на България въ войната, на страната на Централнитѣ европейски държави, бѣха по всички фронтове побѣдители. Въ туй време именно стана въ Сърбия едно събитие, което трѣбва не само по необходимость, но и въ името на истината: „Чия е Македония“, да се отбележи. Когато австро-унгарскитѣ войски атакуваха Бѣлградъ и сръбската армия, но безъ сериозни намѣрения да навлѣзатъ на дълбоко въ Сърбия, отъ тактически съображения, заради руския фронтъ, въ сръбскитѣ казарми бѣха насила отведени всички българи — македонски младедежи, за да бѫдатъ бързо и насила направени — обучени, като сръбски войници, като сѫщевременно положатъ и клетва за вѣрность на сръбския краль. Но българската македонска душа се погнуси да измѣни на националната си българска душа. Тя се надигна съ възмущението си и изпѣ „Шуми Марица“, българскиятъ националенъ химнъ, и заяви: „Не може! Ние сме българи, ние не можемъ да служимъ на Сърбия и на сръбския краль! Не даваме клетва!...“ Туй тѣ на-

правиха въ деня на парада въ казармитѣ, за полагане на
клетва. Тѣхъ ги наказаха и избиха... разбира се. Особено въ
Крагуевацъ... Тѣ знаеха, че ги чака туй. Тѣ знаеха, че ще
бждатъ пратени въ войната срещу австрийцитѣ, за да ги из-
биятъ, но не приеха да служатъ на Сърбия и да положатъ
клетва на сръбския краль за вѣрность. Тѣ предпочетоха
смъртьта при националния си идеалъ, вмѣсто да измѣнятъ
на последния. За тѣхъ бѣ все едно, где ще бждатъ наказа-
ни и избити: тукъ въ казармитѣ сръбски, въ името на чистия
българизъмъ, или тамъ на бойното поле, насила, за защита на
противната тѣмъ, на Македония, Сърбия. Но въ войната срещу
австрийцитѣ тѣ можеха да останатъ живи, обаче въ казар-
митѣ не. И тѣ предпочетоха смъртьта въ казармитѣ, като
чисти българи, вмѣсто да пазятъ Македония за Сърбия!...

Започнатата и развиваща се европейска война, при го-
лѣми побѣди на всѣкжде за Централнитѣ държави, още ко-
гато никой не знаеше ще се намѣси ли и Америка (Съедине-
нитѣ Щати) съ войска и оржжие въ войната, макаръ че туй
го твърдѣха после българскитѣ русофили, че го знаели, че
го предвиждали, а никжде го не казаха и никжде го не пи-
саха, за да лъжатъ непочтено, че сж го знаяли и предвиж-
дали, — застави особено сега Русия да се заинтересува по-
отблизо за предстоящето поведение на България, която оста-
на неутрална и която не бѣ опредѣлена съ никоя страна.
Агенти французки, журналисти руски, а сжщо и агенти —
отъ първитѣ, отъ рода на Марселъ Дюнанъ, отъ вторитѣ
отъ рода на полковникъ Титериновъ и др. искаха да заблу-
дятъ и предизвикатъ България, съ помощьта на руската ле-
гация и руския пълномощенъ министъръ Савински, да
тръгне часъ по-скоро тя съ „Русия“! Какво руско безсрамие
и каква руска безочливость бѣ всичко туй сега!... И всичко
туй намѣри вече изразъ въ статиитѣ на русофилскитѣ бъл-
гарски вестници: „Съ Русия“! „Тренътъ заминава!“ съ „Осво-
бодителитѣ“! И пр. и пр. Тѣ напираха на обстоятелството,
че българскиятъ народъ билъ „съ и за Русия“. Очевидно
туй бѣха наистина скжпо платени руски агенти, за да вка-
ратъ България отново въ огъня на руска страна, като при
това, ако наистина Русия бѣ българска доброжелателка и,
ако е могла да се извинява, да допуснемъ туй за минутка,
че въ 1913 г. спрямо България не е могла друго яче да по-
стжпи, а да даде Македония на Сърбия, за да я засили сре-
щу Австрия или, че е могло инакъ да избухне общоевропей-
ска война, зарадъ Македония, ако тя се даде на България,
— то сега, когато е очевидно, че Сърбия ще загине и че не-
приятельтъ ще навлѣзе въ нея, за да я окупира по силата на
старо едно австро-руско съглашение, то нека България си по-
лучи отъ Сърбия Македония, за да ѝ се яви въ помощь и я
спасява, както се спасява и самата Русия. Не, не! Това не
каза Русия, а агентитѣ и русофилитѣ ѝ искаха сега непре-
менно България да тръгне съ Русия, т. е. въ защита на

Сърбия, да прати „200 хиляди щика“ въ Сърбия срещу Австро-Унгария, писмено по договора отъ 1912 г. между България и Сърбия, изработенъ подъ руско рѫководство!...

— „Народътъ иска да върви съ Русия!“ викаха и пишеха българскитѣ русофили при конституционното управление на страната, управлявана въ тежкитѣ времена за нея, отъ националъ-либералитѣ... „Съ Русия!“ викаха тѣ истерично, открито... И не защото всичко туй го правѣха отъ предвидливость, че Русия заедно съ съглашенскитѣ държави, ще победи, тъй като туй го не знаяха нито съглашенскитѣ генерали и главнокомандующи, нито го знаеше по-после и главнокомандующиятъ съглашенскитѣ войски, маршалъ Фошъ, който само нѣколко месеци преди смъртьта си въ 1929 г. въ страницитѣ на Neue Freie Presse, направи своята изповѣдь, какво Съглашението е щѣло да бѫде бито отъ Централнитѣ държави, ако то не било „паднало на колѣне“ и се „моли за спасение“ предъ Америка, да се намѣси бързо тя съ войскитѣ си въ негова полза, когато, разбира се, Америка се и намѣси въ 1918 г. Пакъ на страшенъ рискъ го удариха българскитѣ русофили: „Съ Русия!“... не защото тѣ предвиждаха, че ако победи Русия, то България е изгубена, а защото въ последствие се указа явно, ако не друго, то, че нѣкои русофилски вестници сѫ получавали хартия, както казахме, отъ Русия... Безумието ги бѣ обхванало, за да твърдятъ, че победата ще бѫде руско-съглашенска. Радослововото правителство нѣмаше нищо противъ Съглашението, нито противъ централнитѣ държави. То чакаше кой ще даде на България, преди всичко, изгубената за нея българска земя Македония, а не както разправятъ русофилитѣ за „братска“ Русия... То пазеше строгъ неутралитетъ и за двѣтѣ страни. То чакаше, да види и какво ще стане съ предприетата срещу Турция съглашенска акция, защото лесно инакъ можеше да се намѣри България въ една война отъ три страни, ако не и отъ четири, именно: Ромъния, като съюзница още на Германия и Австро-Унгария, Турция, като съюзница на Централнитѣ държави, последнитѣ срещу България презъ Сърбия, и най-после, и самата Гърция... ако ѝ позволѣха обстоятелствата, възъ основа на лукавството ѝ предъ Англия и Италия. По този начинъ България, особено една година само следъ катастрофата ѝ отъ 1913 г., щѣше да бѫде напълно затрита, съ села и градове, и подѣлена..., когато Съглашението нѣма никѫде и никакви значителни победи, колкото повече при това и да твърдѣха после политикани съ важность, че войната я решила първата битка, станала между Франция и Германия, станала при Марна. Туй сѫ и бѣха политици и стратези шарлатани, когато имаме днесъ голѣмото свидетелство на покойния вече французски маршалъ — Фошъ, току що казано по-горе, и не само той.

Дарданелската акция на съглашението пропадна, за да не може съглашенската флота да влѣзе въ Цариградъ, нужденъ му преди всичко за близка, непосрѣдствена, връзка, съ Русия, затворена отъ Северното море и отъ германо-австрийския флотъ, съобщаваща се съ Франция и Англия презъ севернитѣ неутрални държави и презъ Владивостокъ въ Далечния изтокъ. Тази акция, разбира се, струваше много, преди всичко, за престижа на съглашенскитѣ държави, а сѫщо и за подигането на общия български борчески духъ, ако стане нужда България да воюва противъ съглашението, наредъ съ централнитѣ държави. Тази акция пропадна, но Русия не забрави, безъ България още да е въ война, да атакува по-после, съ черноморската си флота пристанището и градътъ Варна, гдето паднаха, между друго, и човѣшки невинни жертви. Това бѣ „руската обичь“, за лишенъ пѫть доказана, къмъ България, защото, ако тя искаше, наистина, България да тръгне съ нея, трѣбваше преди всичко ултимативно да каже на Сърбия, да върне Македония, най-малко на първата, а сѫщо и на Ромъния за Добруджа. Не!... Русия не направи това въ Бѣлградъ, защото ще „победи“ и вземе и България и Балканския полуостровъ, защото Англия за спасението си, за да избѣгне поражението си, е готова вече да даде на Русия всичко: и Цариградъ, и ... както го и направи туй тя съ протоколъ по-после вече, преди Русия, да е вкарала още и Ромъния въ войната... Но да бѫдемъ справедливи, както винаги до тукъ: Русия направи заедно съ съюзницитѣ си постѫпка въ Бѣлградъ, да даде Сърбия предварително на България да окупира Македония, но задкулисно сѫщата Русия, друго яче не може да бѫде, чрезъ новиятъ си пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ (Хартвигъ бѣ вече внезапно починалъ, още при самото започване на войната въ австро-унгарската легация тамъ), каза на Сърбия да не даде „нито педя земя“ на България. Иначе сръбската упоритость, когато Сърбия можеше да загине, или при надеждата, че ще вземе, следъ победата на Съглашението, още и Босна и Херцеговина и др. области отъ Австро-Унгария, — не може да се обясни, колкото туй и да го крие Бѣлградъ. Сръбската скупщина реши упорито и отрицателно: „Нищо на България!“ — Туй въ Нишъ на 2 августъ, ст. ст., 1915 г.

Но Русия не се „отчая“ и отъ този „сръбски отказъ.“ Въпреки всичко туй, обаче, българскитѣ русофили продължаваха да викатъ и пишатъ: „Съ Русия трѣбва да върви България.“ „Да, съ Русия, добавяха и всички български полурусофили. Естествено, въ България правеха пропагандата си и Централнитѣ държави. Но за тѣхъ не пропагандата имъ, а самото положение на България и голѣмото ѝ нещастие отъ 1913 г. помагаше. Иначе, най-малкото, ако решатъ австро-германскитѣ войски, сега, бързо да смажатъ Сърбия, то механически боенъ театъръ ще стане самата България, изтощена и изхабена въ всѣко отношение отъ 1912—1913 г., колкото и националния духъ да е още живъ за борба; тя може преди всичко, въ такъвъ случай, да получи бързо, и пари и оржжие отъ съглашенскитѣ държави, но заедно съ туй, станала вече боенъ театъръ на двет͏ѣ противни страни, както казахме, щѣха да бждатъ смѣтени и селата и градоветѣ отъ сраженията на чужденцитѣ, и въ такъвъ случай, както туй се не знаеше, но бѣ възможно да стане, толкова повече, че централнитѣ държави инъкъ си губѣха връзката съ Турция, което бѣ цель на Съглашението да я скжса тази връзка, като вкаратъ въ война българската армия срещу Турция, — то казваме, възможно бѣ и Ромъния да тръгне съ съюзницитѣ си — и туй е неизвестно... колкото Русия и да бѣ подготвила, чрезъ Балканскитѣ войни, Ромъния въ своя полза. България не можеше и не биваше да стане пепелище на боенъ театъръ. Съглашението, както и Централнитѣ държави, чрезъ нея диреха връзката си — респективно съ Русия, респективно съ Турция, съглашенски войски има въ Срѣдиземно море, заради Дарданелитѣ, австро-германски войски, сега само австрийски, има при Бѣлградъ и Валево... Сърбия може лесно да се мине, следъ като е изтощена отъ 1914 г. до сега... Върху всичко туй сжщо трѣбваше да мисли българското правителство. То слѣпо не можеше да слуша никого, а и тѣзи, които сж въ правителството членове, сж изпитани националисти и патриоти. Царь Фердинандъ бѣ почти безъ значение сега. Националлибералитѣ, вкупомъ, взеха отъ него властьта, следъ като той, заедно съ русофилитѣ, вкара България въ задънената улица на Букурешкия договоръ... следъ единъ миренъ инакъ и благодатенъ животъ за България и културно-стопанското ѝ развитие отъ идването му въ България, 1887 до 1912 г., т. е. въ продължение на 29 години... И той диреше изходъ и спасение отъ тази „задънена улица“ не само за династията си, но и за амбицията си, толкова повече, че въ чужбина минава за „голѣмъ дипломатъ“, ужъ. Той слушаше сега либералитѣ, а тѣ не бѣха и не сж нито русофили, нито никакви фили, а националисти, надъ всичко.

Следъ казаното до тукъ, има още едно нѣщо да се отбележи, като важно сжщо отъ тѣзи събития, които бѣха тъй сюблимни и сждбоносни за България, а именно: научила руската дипломация Сърбия да откаже да върне предварително Македония на България, въ която преди всичко гъмжатъ съ хиляди и хиляди българи-емигранти, бежанци отъ терора въ Македония и, които не искатъ сжщо нищо да чуятъ за Русия, по понятнитѣ вече причини, — Русия била подготвила единъ, по естеството си, най-доленъ капанъ за примамването на България и я вкара на страната на съглашението. Тя заедно съ Франция, отдѣлила милиони златни франкове, които да се раздадатъ на български депутати отъ Народното събрание, чрезъ една софийска банка, за да закупятъ тѣ хранитѣ или храни въ България за Съглашението, т. е. подкупени по този начинъ тѣ, за да могатъ да свалятъ съ вота си въ Събранието правителството на националлибералитѣ... И, за голѣмо съжаление, между тѣзи депутати попадатъ и нѣколцина либерали, но които сж съмнителни, като истински привърженици на правителството... Очевидно е, че хората правятъ търговия, хора, които никога не сж правили търговия, особено съ зърнени храни, които не сж никакви патентовани търговци и между които има, преди всичко единъ шефъ на една партийна група или групичка отъ Народното събрание. Тѣ вече, като „привърженици“ на правителството, ще правятъ опозиция заедно съ другата опозиция, и вече болшинство, могатъ и да свалятъ правителството съ единъ задруженъ вотъ, каквато е и цельта на милионитѣ, дадени отъ Франция, сигурно, въ името на Русия, чрезъ рускиятъ посланикъ сега въ Парижъ — Изволски. Но тази толкова долна история, съ тѣзи храни и съ тѣзи „търговци“, се бързо разбра. Авторитѣ ѝ бѣха бързо изловени и арестувани, сждени и осждени въ името на неутралитета. Тази афера едвамъ преди година отново занимаваше българското Народно събрание, и подъ натиска на Франция надъ „победена“ сега въ голѣмата война България, последната изплати на Франция 150 милиона български лева, или близо 6 милиона швейцарски франка... Хората отъ тази афера ще играятъ сега, въ 1915 г., голѣма роля, тъкмо при мобилизацията на българската армия (Стамболийски въ Чепино—Пещера) и всички чрезъ затвора, презъ време на войната, за да падне пръвъ българскиятъ фронтъ разбитъ, отъ останалитѣ фронтове на централния съюзъ.

Цетралнитѣ държави, като победители отъ 1914 — 1915 — августъ, дадоха най-добри условия на България, за да тръгне тя съ тѣхъ. Туй бѣ за тѣхъ, преди всичко, и въпросъ на престижъ, когато противницитѣ сж насъбрали вече толкова имена на държави отъ цѣлъ свѣтъ, че сж тѣхни съюзници... На 24 августъ ст. ст. България сключи съюзъ съ Централнитѣ държави, като предварително се сключи една спогодба съ Турция за Караагачъ, при Одринъ, който, Караагачъ, като гара на Одринъ и квартала отъ него, се отстжпи на България, заедно съ линията — желѣзопжтна, презъ Димотика (градъ) до пристанището Деде-агачъ на Егейско море. Българскитѣ войски бѣха вече мобилизирани и при все това сега България заяви: „Въоржженъ неутралитетъ“... Русия пакъ не каза нищо на Сърбия... На 24 септемврия ст. ст., представителитѣ на Англия, Русия и Италия дадоха ултиматумъ на българското правителство, да тръгне България съ тѣхнитѣ държави, или ще напустнатъ столицата на последната... Но, сега, както Русия нѣмаше интересъ да отстжпи Сърбия българска Македония на озлочестената България, за да тръгне тя съ съглашението, тъй пъкъ сега и Англия нѣмаше голѣмѣ интересъ, да тръгне България съ съглашението. Чрезъ своя представитель тя пошушна на българското правителство, при общата ултимативна постжпка, че българскитѣ интереси не сж срещу Турция... И наистина туй бѣ удивително. То става въ моментъ, когато Англия сключва споразумѣние съ Русия, на която ще „предаде“ въ владение Царигирадъ!.. А то ще каже, че Цариградъ пакъ ще си остане турски, никога руски, съгласно традицията на английската политика, че Турция, макаръ и съ Германия, въ случай на една съглашенска победа, може да бжде още повече изтощена и намалена, но не и унищожена и че Русия нѣма мѣсто нито въ Цариградъ, нито въ Дарданелитѣ, нито въ Срѣдиземното море. Туй сж специални английски, а не на съглашението, интереси. Турция може да бжде откжсната, чрезъ сжщата победа отъ Централнитѣ държави, но ще остане като държава, безразлично колко голѣма, пакъ такъва. Чърчилъ посочва ясно това въ книгата си за войната.

Следъ този общъ характеръ на ултимативната спрямо България съглашенска постжпка, гореказанитѣ чужди представители напуснаха на другия день София, и то тъкмо въ момента, когато България подписа договорътъ за съюзъ съ Централнитѣ държави, които ѝ гарантираха Македония и Моравско, въоржжиние и снаражение за армията и редовни месечни парични вноски, за нуждитѣ ѝ при воденето на новата отъ нея война за истинското ѝ обединение. България се опредѣли вече съ Централнитѣ държави На 29 септемврий ст. ст. 1915 г. една българска комисия получи отъ турцитѣ гарата Караагачъ, съ квартала ѝ (населението) и гр. Димотика, съ което си уреди окончателно всѣкакъвъ споръ и неприятелство съ Турция. Последната даде на България желѣзнопжтенъ изходъ, съ територия, до Деде-Агачъ. Така се тури край окончателенъ на петстотингоиишното българско робство подъ турцитѣ и така България забрави всичкитѣ си вражди спрямо този многовѣковенъ свой врагъ — Турция, която, поне презъ време на владичеството си надъ българитѣ, не посѣгна да ги унищожи като нация и въ собствената имъ култура, основно, както туй сега сж предприели, отъ 1912 г., сърбитѣ въ Македония, да я посърбятъ, т. е. да я върнатъ въ положение по-тежко отъ онова, въ което се тя намираше, до създаването на Българската екзархия, и до когато пъкъ тя все още бѣше съ чисто българско съзнание, въпреки фанариотскитѣ домогвания, най-малкото, културно да я погърчатъ.

Българската мобилизация, последвала въ началото на септември 1915 г., стана мълкомъ. Всички подлежащи на мобилизацията, свикани подъ българското знаме, постжпиха въ частитѣ си тихо, безшумно, мълчаливо. Тази мобилизация не приличаше на мобилизацията отъ 1912 г., насочена срещу Турция и въ съюзъ съ Сърбия. Не. Първата мобилизация, отъ 1912 г., бѣ такава за разчистване смѣткитѣ съ вѣковния поробитель на българизма, тя бѣ шумна и весела, тя бѣ радостна и съ крайно опредѣлена цѣль — срещу вѣковния врагъ. Сегашната, отъ 1915 г., е сжщо съ крайно опредѣлена цѣль: възвръщане Македония на България, но е нерадостна и мълчалива, защото събитията въ Европа сѫ преголѣми, вследствие на общата война, защото при все това никой не знае и не може съ абсолютна точность да предскаже изходътъ на тази война—ураганъ, която трае вече повече отъ година, макаръ че победители до сега сѫ само Централнитѣ държави. Българитѣ сѫ единъ още селски народъ, просвѣтенъ селски народъ, но при все това безъ голѣмъ обхватъ или умственъ крѫгозоръ на тѣзи голѣми, колосални събития, що се разиграватъ преди всичко между голѣмитѣ и много по-културни отъ българския народи... Тихо и безшумно, подъ тѣзи впечатления, но при надеждата, че ще се освободи най-напредъ Македония отъ Сърбия, постѫпиха синоветѣ български въ казармитѣ, за да бѫдатъ готови за отстояване и окончателно извоюване на родината си. Тѣ бѣха пакъ при своето орѫжие, което имъ е любимо въ случай на отечественитѣ нужди, любимо до толкова, до колкото на земледѣлеца е любимо въ мирно време оралото, а на занаятчията — инструмента. Скрито, обаче, въ душата на този народъ, въорѫженъ, макаръ още при прокламирания отъ правителството въорѫженъ неутралитетъ, имаше радость, че ако той тръгне отново на война, сега ще бѫде на страната на Германия, на Централнитѣ държави, безразлично за него, какво ще стане инакъ, стига да изтръгне отъ Сърбия преди всичко Македония, съ радость, при това, че не ще има работа съ политиката на Русия, която го опропасти най-вече въ 1912 и 1913 г. Мнението на вѫоръжения български народъ е, че има и ще има работа сега съ честни съюзници, преди всичко, германцитѣ... Мнението му е, че Сърбия трѣбва да се накаже, защото, ако тя бѣ тъй коварна и безчестна въ съюза си съ България, то има единъ Богъ, който е свидетель на голѣмото българско нещастие отъ преди година и половина. Войната преди всичко съ Сърбия ще бѫде чисто национална война, безъ огледъ на каквито и да било отклонения и пропаганди, а следъ туй и война на една истинска национална политика, за тържеството на България. Македония е националния идеалъ, Македония е практическиятъ, реалниятъ идеалъ, като цель. Българската армия ще иска само своето, въ името на своето отечество. Тя ще се бие преди всичко съ сърбитѣ. Въ практическата и реалната политика нѣма милость, до колкото честьта и достойнството на противника не се засѣгатъ — честь и достойнство на човѣка, съ когото честно и достойно, и той въорѫженъ, на полето на честьта ще става сражението за права национални. А българскитѣ национални права въ Македония сѫ не само исторически, но и кръвни и психологически — душевни.

Но, сега, наредъ съ тази мобилизация на българския народъ, шумно и радостно се мобилизиратъ и македонцитѣ — македонскитѣ българи, бѣжанци отъ терора въ Македония, прокудени синове отъ роднитѣ си мѣста и тѣ, пропити съ голѣмото чувство, преживѣващи революционното си настроение: „Свобода или Смърть“, — организиратъ отдѣлни кадри, своя отдѣлна дивизия, която до кракъ, до последенъ човѣкъ, е готова да умре на полето на честьта, но да получи Македония свободата и обединението си съ майка България. Пакъ въ своята родина ще вървятъ гордо и храбро тѣзи македонци, между които има и македонски воеводи, македонски офицери отъ българската армия, македонски четници и революционери още отъ турското време на Македония, били се при това и срещу Турция и срещу Сърбия и Гърция въ 1912—1913 г. за своята родна земя. А нали е привѣтлива, примамлива и гиздава македонската земя съ всичко, съ всичко, че и съ Смилевскитѣ си носии и накити, съ Охридското си езеро, съ дивнитѣ си планини и съ още по дивнитѣ си плодовити полета, съ всичко свое, съ великото си минало чакъ отъ Александра Македонски! Тѣ, тѣзи македонци, ще се биятъ сега като лъвове срещу поробителитѣ на родината си. Ще приложатъ максимитѣ и на Моисея и на Христа: — „Око за око“ — „Кесаровото кесарю“ — „Божието — божие!“ Нѣма „Християнство“, нѣма „славянство“, нѣма „братство“ — тамъ гдето има тирания и неправда. Сърбия трѣбва да бѫде сразена и сломена, защото тя извърши неправдитѣ и тя упражнява тиранията надъ българитѣ въ Македония...

Пѣсеньта на поета Л. Бобевски: „Съюзници разбойници“ се носи въ локалитѣ, гдето се събиратъ македонцитѣ, тя се подема вече и на всѣкѫде, въ момента, когато стана на всички ясно, че България ще влѣзе въ войната, наредъ съ победителкитѣ надъ съглашението: Германия и Австро-Унгария. Тази пѣсень поетътъ я написа срещу сърбитѣ въ 1913 г. и тя стана вѫтре въ нѣколко дни само най-популярна въ цѣлата страна. Цѣлиятъ народъ я пѣе. Тя е за Македония... тя е най-доброто доказателство, подемана на всѣкѫде и съ толкова голѣмо чувство пѣта, срещу руската политика сѫщо; защото се пѣе и отъ самитѣ български русофили. Но, сега — но сега въ този сюблименъ моментъ за българското племе нѣма вече нито русофили, нито русофиби, нито германофили — такива е имало малко въ България, въ вулгарната смисълъ на русофилството. България познава Германия и Австро-Унгария само чрезъ търговскитѣ си и културни връзки. До сега България не наруши неутралитетътъ на Дунава, по който руски параходи доставяха на Сърбия орѫжия и храни.

Първитѣ германски войници, отиващи презъ България за Турция (презъ Ромъния минали) извикватъ удивление... На 1 октомврий ст. ст. на българската армия, подъ главнокомандуването на генералъ Жековъ, бѣ заповѣдано да навлѣзе въ Сърбия, и къмъ Македония. Сърбия имаше вече войски и къмъ българската си граница. Всички партийни знамена въ българия се свиха, всичко трепна отново, подъ развѣтото отново национално знаме за обединението на българитѣ. Отъ югъ Гърция заяви, че ще пази неутралитетъ спрямо България... Първитѣ удари срещу сръбскитѣ войски, нанесени имъ отъ българитѣ, бѣха ловки и победоносни. На 7 октомврий стана военното съединение на българи и германо-австрийци. Туй извика най-голѣмъ ентусиазъмъ въ България. Така се съюзи България и по общо пролѣта кръвь на бойното поле съ Централнитѣ държави. Така падна песимизмътъ, като пропадна и за винаги русофилската политика у всички, които мислѣха и шепнѣха, че българската армия, само заради Русия, не ще се бие за Македония срещу Сърбия, а за туй била и мълчалива и мрачно настроена при мобилизацията си... Разбира се, туй бѣ една заблуда, а при това и една искуствена самоизмама и пропаганда. Тѣ не виждаха дълбочината на българската кръвь, чувство и национализъмъ, за да бѫдатъ тъй лековѣрни и искуствено подведени въ своитѣ сѫждения... Българскитѣ победи надъ сърбитѣ, както и по-нататъкъ надъ дошлитѣ съглашенски войски въ южна Македония, стопиха цѣлото русофилство на русофилитѣ, за които тукъ сега трѣбва да кажемъ, че между тѣхъ е имало много и много искренно вѣрващи въ Русия, още отъ „освобождението“ на България, че тя, първата, наистина, искренно желае свободата, доброчестинитѣ и освобождението на българското племе. На тѣзи именно тъй искренно вѣрващи въ Русия български русофили, всички бѫдещи поколѣния, за вѣчни времена, трѣбва да простятъ и извикатъ: тѣ заслужаватъ туй...

Нещастна Сърбия, толкова упорита и съ толкова голѣми грабливи инстинкти спрямо българската нация и спрямо България, като държава, бѣ „немилостиво“ погромена и завладяна отъ всички съюзни войски: български, германски и австро-унгарски и то при условието, че въ душата си българитѣ не й желаеха туй нещастие, защото и тя като държава и като свободенъ народъ, има право да живѣе подъ слънцето, и то, при условието още, да дири обединението си съ останалитѣ сърби, но не и македонцитѣ и моравцитѣ, които сѫ отъ вѣкове българи. Моравцитѣ — за които Владанъ Джорджевичъ въ своята „История на сърбитѣ“, казва, че сѫ българи — единъ голѣмъ сърбинъ, държавникъ — макаръ и съ стѣснението, какво Моравско нѣмало чистъ сръбски езикъ, т. е. езикътъ му се „приближавалъ“ къмъ българския, а не къмъ шумадийския, безъ да каже при това, разбира се, че султанскиятъ ферманъ по създаването на Българската екзархия отъ началото на осемдесетитѣ години на миналото столѣтие предвижда за Нишъ и Пиротъ български владици, защото тѣ сѫ въ Моравско, а Моравско е българско.

Погромена и разбита Сърбия или по-добрѣ казано: разбитата сръбска армия се бързо намери въ отстѫпление, за да стигне въ голѣмо нещастие чакъ въ Албания, заедно съ кральтъ и правителството си. А отъ тамъ на островъ Корфу, гдето презъ цѣлото траене на общоевропейската вайна, а отчасти и въ Солунъ, намери спасението си. Моравско бѣ признато по съюзния договоръ за българско. То е исторически такъво.

Въ преследването на сръбската армия и въ окупирането на Македония, сега, българската армия се натъкна на съглашенски войски отъ Франция, Англия, Италия и др., безъ България да е обявила война на никоя отъ тѣхъ и при небивалия ентусиазъмъ на цѣла Македония, че следъ 1878 година е пакъ обединена съ останалитѣ си племенно-национални части Мизия, Тракия и Моравско, — ентусиазмъ, който само единъ Богъ съ невидимото си перо може да опише; ентусиазъмъ, който е този на сълзитѣ, радостьта и пригръдкитѣ на истинскитѣ еднoплеменни освободители и освободени — българи при българи — една нация. Тукъ вече не бѣ тиранинътъ сърбинъ... Тукъ тѣзи македонци — всички тѣзи българи сѫ съ еднаква участь отъ времето на Бориса, отъ IX столѣтие, съ една участь при Симеона, съ еднаква участь нѣкога подъ гръцкото робство, при Самуила, при Асеня II, и съ една участь подъ дългото турско робство, съ еднаква участь отъ основаването на екзархията до 1878 г., когато ги раздѣля Русия, съ еднаква участь, съ една дума, и въ радости и въ скърби, и въ възстание, и въ война: за свобода и самостоятелность... но поробени отъ сърбитѣ въ 1913 г. чрезъ Букурещкиятъ договоръ, при една небивала за България катастрофа. Въ тази именно Македония бѣха се явили съглашенскитѣ войски, да я пазятъ за сърбитѣ... Обаче, при туй обстоятелство сега е необходимо да се отвори една скова за пояснение, а именно: Гърция, която остана неутрална по отношение на България, бѣ изнасилена отъ съглашението съ кръвопролитие въ Пирей и Атина, за да пустне съглашенскитѣ войски на своя земя. Туй бѣ английската политика. Тѣзи войски дойдоха тукъ не за да спасятъ Македония за Сърбия и не за да спратъ българитѣ да не взематъ Солунъ, а да спратъ Германия, главно, да не влѣзе въ Солунъ презъ време на тази война, както и Русия да не влѣзе въ Цариградъ, споредъ сѫщата политика. Съглашението или Англия, по-добре, още се надѣваше, че ще бѫде победитель. Тя се боеше обаче отъ германскитѣ подводници, настанени въ Солунския заливъ, а отъ друга страна българитѣ не можеха да продължатъ похода си, да заематъ цѣлиятъ този заливъ, цѣлиятъ Халкидонски полуостровъ, да стигнатъ до Олимпъ и Лариса, да завзематъ Гърция, да увеличатъ съглашенската армия по тоза начинъ и съ гръцката... Така на 29 ноемврий ст. ст. се издаде бюлетинъ отъ българската главна квартира, че въ Македония нѣма вече неприятелски войникъ и че е свободна българска земя. Но отъ сега начеватъ и споровета въ Народното събрание и въ печата, отъ страна на опозицията, че заслугитѣ за освобождението на Македония не сѫ само на управляющитѣ националлиберални партии, и така попадна въ екстазъ единъ день въ Събранието шефътъ на социалдемократитѣ, г. Янко Сакѫзовъ, като извика: „Д-ръ Радославовъ, ти си гений и спаситель на България!“ Туй бѣха голѣми дни на голѣми радости и щастие за българитѣ. Тѣ имаха вече и Моравско и Македония освободени. 1916 година, макаръ и военна година за България, бѣ година на спокойствие и радость. Военни действия имаше на югъ, но тѣ бѣха нищо, въ името на общия националенъ идеалъ...

Венизелосъ, обаче, бившъ гръцки министъръ-председатель, направилъ тайния съюзъ съ Н. Пашичъ за ограбване Македония и Тракия (западна) отъ България, е последователенъ на себе си: въ името на практично-реалнитѣ нужди на Гърция. Тоя не може да търпи положението, щото следъ свършването на войната една обединена България да виси надъ Солунъ или влѣзе въ него. Той е готовъ единъ день да даде Солунъ, чрезъ свободна пристанищна зона на Сърбия, но не да го иматъ българитѣ, въ името на Македония. Той е гръкъ, който носи вѣковната гръцка национална умраза въ душата си срещу българитѣ. За туй той обяви солунската революция срещу краль Константина отъ Атина, за туй той съ помощьта на съглашенската флота атакува Пирея и Атина, за да вкара официално Гърция въ войната, преди всичко срещу България, съ надежда при това, да завземе отъ Турция и Малоазиатскитѣ ѝ брѣгове и нѣкои острови, ако не и да влѣзатъ гърцитѣ въ Цариградъ и възстановятъ Византийската империя. И той сполучи. Вкара Гърция официално въ война... Но и гръцката армия не помогна за изгонването на българитѣ отъ Македниния, нито по-послѣ помогнаха и рускитѣ полкове, дошли чрезъ Франция. Кральтъ на Гърция бѣ детрониранъ. Гърция отиде съ съглашението, като късно, следъ свършването на войната въ Европа, турцитѣ я разгромиха при Ески-Шехиръ, вратоломно, за да избѣга и Венизолосъ отъ Гърция... Но, както и да е. Този Венизелосъ, лукавъ и хитъръ, който даваше неофициално на България 2000 кв. м. и градъ Кавала, по-рано, сега е разпоредитель въ Гърция. Безполезно, обаче, за Съглашението, предъ голѣмата национална енергия на българитѣ...

Отъ друга страна Русия е заплашила Ромъния, която отъ своя страна вижда пропаднало измисленото отъ 1913 г. „Балканско равновесие“, че ще навлѣзе въ нея, за да я принуди да напустне неутралитета си и тръгне съ нея, срещу България и Централнитѣ държави. И тя постигна цельта си: слаба срещу Централнитѣ държави, силна срещу Ромъния!... Последната обяви преди всичко война въ августъ 1916 г. срещу България, като бомбардира Русе. Но българитѣ минаха Дунава подъ командата на маршалъ Макензенъ, който води акцията и срещу Сърбия, германецъ; съ друга войскова часть, подъ командата на генералъ Тошевъ се атакува ромѫнската крепость, български градъ отъ Добруджа, Тутраканъ. Бързо падна тази крепость и въ нѣколко дни цѣла Добруджа, българска Добруджа, бѣ освободена; въ Ромѫния Букурещъ бѣ превзетъ, ромѫнската армия бита, разбита, пленена, натикана въ Яшъ при Днестъръ... Въ Добруджа българитѣ се биха храбро и съ руски войски. Легендата, че българитѣ срещу „освободителитѣ“ си не ще стрелятъ, падна, България се освободи политически отъ кошмара си, че Русия я е „освободила“, когато сега фактически е пратила войски да я поробватъ истински, а при това и тя е обявила съ манифестъ война на сѫщата България, за да бѫде наказана и завладѣна... Така и Добруджа е сега обединена съ България. Така Моравско, Македония и Добруджа, български земи, сѫ обединени български земи съ Бългярия, обидннеии български земи съ българско население. И стара и нова ромънска Добруджа отъ българи... Ромънитѣ бѣха бити при Тутраканъ и Аржешъ — Букурещъ жестоко. Руситѣ въ Добруджа сѫщо... отъ българитѣ...

Пораженцитѣ, обаче, подкупени съ руското злато, за провалянето на българския фронтъ, тайно работѣха, особено, чрезъ тъй нареченитѣ пораженски срѣди на фронта, главно на македонския, гдето съглашенската пропаганда, за деморализиране на българската армия, се не спираше предъ нищо. Тя не се бѣ спрѣла да организира едно тайно възстание въ Крушовацъ и другадѣ, въ тилъ, дълбоко въ тилъ на българската армия, което възстание, за нещастие бѣ жестоко потушено, особено отъ ревнивитѣ съ право на страхъ македонски отряди. Тамъ паднаха въ жертва и нѣколцина сръбски свещенници и др., като организатори и крѣпители на туй появило се въ тилъ на Македония сръбско възстание... Жестоко, да! Но то можеше да бѫде катастрофално за българската армия, най-малкото за хранитѣ и мунициитѣ ѝ, чрезъ разрушване на желѣзнопѫтнитѣ и други съобщения. Но, казватъ сръбскитѣ французки съюзници: „A la guerre comme à la guerre“... Пораженцитѣ отъ България за провалата на фронта, бѣха влѣзли въ връзка съ разрушителитѣ на българския фронтъ и съ съглашенскитѣ войски. Тѣ работѣха тайно, систематично. Тѣ използуваха психологията на добритѣ български селени — войници — психологията на ужаса отъ войната, даже и за голѣмитѣ души, а особено при една дълготраеща война. Запаситѣ на хранитѣ се изчерпваха, а 1917 г. бѣ особено неблагоприятна съ реколтата си. Войната искаше своето — храни, реквизиции, а пораженцитѣ, отявлени противници на войната и полуболшевики въ възгледитѣ си, подобно на старитѣ български богомили нѣкога, учеха селенитѣ да криятъ хранитѣ си въ земята — отявлени противници на Радославовото правителство, по закона за десетъка още отъ 1899 г. По този начинъ тѣ решиха и измислиха да свалятъ правителството, чрезъ саботажъ съ хранитѣ, да изгладнятъ армията, за да възстане и престане да се бие тя, безъ разбира се, да държатъ смѣтка, че по този начинъ не пакостятъ на правителството, а на България и обединението ѝ, като ще услужатъ на враговетѣ най-напредъ срещу България. И тѣ постигнаха цельта си въ 1918 г. — презъ септемврий, тѣ, които леко наблюдавани и непреследвани, по този начинъ изпълниха мисията си, въ полза на поражеството и на Русия, и на Съглашението. Тѣ иматъ тайни връзки съ Съглашението чрезъ Женева — Швейцария. . . Така се отвори българскиятъ фронтъ презъ септемврий 1918 г., въпреки „всички увѣщания“ и на Малиновото правителство, което отъ края на юний 1918 г. бѣ наследило Радославовото правителство. Това пораженство се разшири при Малиновото правителство, следъ оттеглянето на Радославовото, защото бѣ заговоръ на долни и продажни предатели българи на България — за пари на Съглашението. . . То постигна цельта си: погромътъ на България, като се отвори фронта, както казва „Le Temps“, отъ 16 септемврий 1918 г., възъ основа на военния бюлетинъ на съглашенската главна квартира въ Солунъ. . . Но пъкъ Русия не постигна своята цель: заробването на България. . .

Русия бѣ не само външно, но и вжтрешно разстроена отъ войната. Тя не е видѣла такъво поражение и погромъ. Презъ ноемврий 1917 г. рускиятъ царизъмъ и феодализъмъ паднаха подъ оржжието на бунтующитѣ се войски. Русия бѣ обявена за болшевишка република. Тя е такава и до днесъ. Централнитѣ държави, България и Турция, следъ упорити преговори, на два пжти, сполучиха да сключатъ миръ съ болшевишка Русия. Наследницитѣ на царска Русия, признаха България за свободна и равноправна държава, въ международно отношение, за първъ пжть отъ четиредесеть и толкова години. Царизъмътъ, който душеше фатално България, свърши катастрофално. Но и болшевикитѣ, въ друго отношение по-късно, не я оставиха на мира, съ болшевишката си „революция“... Малко следъ мира съ Русия, Централнитѣ държави и България сключиха миръ и съ Ромжния. Тази призна цѣла Добруджа за българска, защото е тя истински българска. Но сега, единъ български русофилъ въ една статия извика: „Никакъвъ кондоминиумъ въ Добруджа между България и Германия!“ Туй смути духоветѣ въ България. Българитѣ не знаеха подробно нищо за този кондоминиумъ, който се отнасяше до желѣзнопжтната линия Черна-вода — Кюстетенджа, съ 12 километра отъ двѣтѣ ѝ страни. Така се вся недовѣрие между българи и германци, а при това и турцитѣ за двѣтѣ си дивизии, въ помощь на боеветѣ въ Добруджа, искаха възнаграждение „нѣкакво“ въ Тракия... Туй накара германцитѣ да кажатъ „кондоминиумъ“, до като се изглади българо-турския споръ. Тѣ дадоха въ последствие цѣла Добруджа на Малиновото правителство. Отъ друга страна единъ русофилъ писа, че „българската армия била безъ хининъ срещу маларията“, когато правителствени депутати изнасяли хинина отъ България“!... Туй бѣ една клевета — и доказана въ последствие клевета предъ сѫда. Радославовъ и либералната концентрация се оттеглиха отъ властьта презъ юний 1918. Малиновъ, русофилъ, съ демократитѣ и радикалитѣ, наследи властьта. Тѣ заявиха открито, високо, че сѫ получили добро наследство отъ Радослалова, т. е. обединена и цѣлуокупна България... Тази награда стигаше за националиститѣ и либералитѣ, защото тѣ получиха България само съ София и Кюстендилския окрѫгъ въ 1913 г., когато Малиновъ се побоя отъ отговорность да получи черното наследство отъ Гешовъ-Данева. Сега този Малиновъ е гордъ, той ще продължи войната, ще опрѣсни духътъ на македонския фронтъ — или ще сключва миръ?... Но, той продължи войната... За голѣмо негово нещастие обаче и за още по-голѣмо нещастие на цѣлокупното българско племе, фронтътъ бѣ пробитъ между 14—17 септемврий отъ ония, които нѣколко дни по-рано казаха: или миръ или ще сложимъ орѫжието... Добро поле бѣ напуснато. Фронтътъ се отвори подъ пораженска команда, но се не затвори отъ българската главна квартира. Напусналитѣ го тръгнаха за София, да се биятъ срещу царь и правителство, да дирятъ либералитѣ. И стигнаха София, като следъ тѣхъ вървѣха спокойно съглашенскитѣ войски. При София, обаче, следъ тъй наречената Радомирска република на „пораженцитѣ“,водени отъ затворницитѣ Стамболийски и Райко Даскаловъ, пуснати отъ затвора за „доброто“ на страната, паднаха много жертви. Съ помощьта на германцитѣ София се спаси, но фронта не се спаси, защото българското правителство поиска примирие и миръ, като се дадоха на съглашенцитѣ 120,000 български войници и офицери съ орѫжието. Така България падна и изгуби обедннението си... И страшно, и мѫчно, и гибелно... Цѣла България бѣ окупирана. Обединението ѝ пропадна...

Сега русофилитѣ се надигнаха и викнаха: „Либералитѣ сѫ виновни за катастрофата, защото България не отиде съ Русия“!... Всичко друго по нататъкъ лежи въ Ньойския договоръ за България и племето ѝ... за новото ѝ разпокъсване, следъ геройското ѝ обединение... Участь!...

Произходътъ на Югославия и Македония.

Македония е отново подъ сръбско, и гръцко владичество, следъ войната. А отъ България, съглашенцитѣ, които бѣха взели бѣломорска Тракия, при окупацията и примирието, обещали да я върнатъ пакъ на България — сега я дадоха на Гърция. Моравско е пакъ сръбско, заедно съ Струмишкия окржгъ взетъ отъ България, а още и съ 2000 кв. клм. отъ старитѣ предѣли на България, а Добруджа пакъ ромънска, по Букурещкия договоръ отъ 1913 г. Царь Фердинандъ доброволно напустна България на 3 октомврий 1918 г. Въ България управляватъ всички и никой, но главно се очертава да я управлява „Българскиятъ земледѣлски съюзъ“. Съ него сж маситѣ на народа, а русофилитѣ, които наистина съ руската си политика отъ 40 години доведоха България до катастрофата — истинската българска катастрофа отъ 1912—1913 г. — сега викатъ: Царь Фердинанъ, Радославовъ, Д. Тончевъ и Д. Петковъ сж виновни за катастрофата... Тѣ искаха войната, „народътъ“ не! Но нали този сжщиятъ народъ и тогава, въ 1912—13 г. и сега въ 1915—1918 г. бѣ сжщия, нали той искаше обединението си, — той ли сега не е искалъ войната или защото тази война не бѣ за България заедно съ Русия? — Туй е едно страшно безумие и долна лъжа и демагогия, за да избѣгнатъ тѣзи хора отговорноститѣ си, да презратъ и Македония и другитѣ поробени части отново, а колко много бѣжанци има отъ всички български краища сега, особено отъ Македония, въ България!... Но не е ли туй и викъ, за спасяване на България предъ победителитѣ? Не. Туй е викъ да се изложатъ националиститѣ отъ русофилитѣ, защото България не отиде да превземе Цариградъ за Русия, да пустне рускитѣ войски въ България, като съюзни, и да не излѣзатъ отъ нея повече и защото тя не стана боенъ театъръ, като Белгия между Централнитѣ държави и съглашението — заради борбата имъ около Турция. Но и кждѣ щѣше да бжде компенсирана България, ако отидеше съ Русия, като Сърбия държи Македония? Съ Цариградъ ли?... Туй бѣ русофилското невежество и тжпоумие, пропито съ злоба, умраза, ненависть и отрова срещу националиститѣ въ България. И то даде възможность една година по-късно въ ноемврий 1919 г., да нахвърли Стамболийски македонскитѣ водители и всички видни либерали въ затвора и осжди на доживотенъ затооръ водителитѣ на либералитѣ, като при това се конфискуваха и имотитѣ на мнозина, разориха ги, разплакаха ги, терзаха ги и пр. — и то защото сега Стамболийски шефъ на „Земледѣлския съюзъ“ правеше югославянска политика, особено следъ диктатътъ—договоръ отъ Ньой — Парижъ. Така се спасиха всички русофили въ България отъ отговорность за 40 годишната имъ дейность. Но по-после, следъ „унищожението“, съ тѣхна помощь на националиститѣ—либерали, Стамболийски за свои партийни цели пристѫпи къмъ конфискацията и на русофилски имоти, а и самитѣ русофилски кабинети — министритѣ имъ отъ Гешова — включително и Малинова осѫди съ народенъ сѫдъ и ги вкара въ затворитѣ, за да продължи политиката си на „българска република“ и сливане на България съ Сърбия (нова Югославия), защото туй се желаеше и отъ Франция, съюзницата на Сърбия следъ погромътъ на Русия... Но българскиятъ национализъмъ на 9 юний 1923 г. унищожи тази политика, като свали отъ власть всичкитѣ ѝ спекуланти, начело съ Стамболийски.

Туй трѣбваше да кажемъ за уяснение на произходътъ на „Югославия“ и поробена въ нея Македония. Произходътъ на „Югославия“, ако може така въобще да се каже и приеме туй понятие, безъ резерва, но не само безъ резерва, а абсолютно да се отхвърли, като неприемливо, — е понятието за образуването на Сръбското, хърватското и словенското кралство: чрезъ Берлинския договоръ — Сърбия и Моравско, чрезъ Букурещкия договоръ: Сърбия и българскитѣ земи Моравско и Македония и чрезъ общиятъ тъй нареченъ „Версайлски договоръ“, а главно чрезъ Сенжерменскиятъ и Трианонския — всички парижки договори следъ европеиската война отъ 1914—1918 — Сърбия, Харватско, Словенско, Далмация, Черна-Гора, Босна, Херцеговина, Воеводина, Банатъ, Марбургъ и българскитѣ земи Моравско, Македония и „западнитѣ български покрайнини“. Туй е териториялниятъ съставъ, съответно на който и различнитѣ националности: сърби, хървати, словенци, далматинци, черногорци‘ босненци, херцеговци, Маджари, (Воеводина и Банатъ), ромъни, нѣмци и българи отъ Моравско и Македония и отъ старитѣ, предѣли на България. По числото си тази държава или тъй нареченото по парижкитѣ договори кралство на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, безъ да се споменаватъ другитѣ, националности, възлиза на дванадесетъ милиона. Тѣзи милиони отъ хора се поставиха подъ режима и егидата на старото сръбско кралство, което имаше и има само три милиона жители. Тъй че, деветъ милиона други жители, между които и турци, и албанци, и евреи и др. още се подчиниха и поставиха подъ режима на сръбското кралство и и на сръбския краль, подъ разпоредбата на сърбитѣ, като „обединително ядро“.

Очевидно, тъй създаденото кралство, таено въ аналитѣ на руската царска политика, като идеалъ на противопоставянето му на нѣмския „натискъ на югъ“, но сѫщевременно и като идеалъ, щото единъ день самата Русия да го постави въ своитѣ царски предѣли, както и България, — се създаде не отъ самата Русия, сега, ако не директно, то косвено, защото тя даде милионната си армия въ европейската война за спасението на съглашенскитѣ държави отъ победитѣ на Централнитѣ държави, но сама проподна, бита и победена отъ германцитѣ и австрийцитѣ, вжтрешно разгромена отъ болшевизъма, — се създаде главно отъ Франция на мирната парижка, но диктаторска конференция, отъ благодарность и въ помощь на починалата царска Русия. . . Франция преди всичко искаше разпокжсването на Австро-Унгарската дуалистична монархия, за да се унищожи по този начинъ не само съюзътъ, но и, въобще, мощьта на нѣмцитѣ въ Централна Европа. Така кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, безъ да се изброятъ и другитѣ националности въ името на титлата на сжщото кралство, поникна преди всичко на базата на Австро-Унгарската монархия, въ по-голѣмата си часть, защото, хърватитѣ, словенцитѣ, далматинцитѣ (съ италиянци размѣсени), маджаритѣ, нѣмцитѣ, ромънитѣ, босненцитѣ и херцеговцитѣ влизаха въ предѣлитѣ на казаната монархия. При това трѣбва да се отбележи, че въ сжщото туй кралство се включи и старото кралство, самостоятелно до войната, на черногорцитѣ. Така че, кралството на сърби, хървати и словенци, само по себе, подъ хегемонията на старото сръбско кралство, стана общо хомогенно, колкото въ сжщность и хетерогенно, надъ всички останали, неспоменати въ герба му народности или националности, които всички заедно пъкъ, отъ своя страна, чрезъ тъй наречената Видовданска конституция, подчини майсторски само известната Сърбия на себе си... Сега, какво може повече да се каже въ туй отношение, ако не още и следното, че Франция (Клемансо), нито мислеше сериозно, нито демократично, нито човѣшки, когато създаде туй кралство. Тя провокира още въ първия моментъ и Италия, и Австрия, и Унгария, и България и т. н., за да почнатъ веднага протеститѣ и недоразумѣнията срещу туй кралство, което въ името на старото сръбско кралство се яви като едно историчаско-политическо небивало чудовище. Франция, защото въ конференцията на мира господствуваше тя вече, следъ като американскиятъ президентъ Уйлсонъ се бѣ провалилъ предъ краката на Клемансо съ своитѣ фалшиви „14 точки" за правото и самоопредѣлението на народитѣ, — точки не малко допринесли, чрезъ шумътъ и пропагандата около тѣхъ, за намаление духовната сила и физическата енергия на армиитѣ отъ съюза на Централнитѣ държави. — Франция прескочи всѣки човѣшки разумъ и правда, съ което именно остави отворени вратитѣ за една нова война въ Европа, по всички линии и по силата на мирнитѣ—декрети — договори (обезоржжаване на победенитѣ, премахване на армиитѣ имъ, репарации, възстановление на разрушеното презъ време на войната и пр. и пр.), — тази Франция, при слабата енергичность и равнодушность на Англия (Лойдъ Джоржъ), безъ огледъ, какво се създаве на Балканския полуостровъ, стига нейнитѣ интереси къмъ Цариградъ и Срѣдиземно море, да се не накърнятъ, — тази Франция създаде и подкрѣпи злото на Балканитѣ — въ лицето не само на Сърбия, разбира се, и при крайно глупавото държане и желание на хървати и др., при създаването на Сърбо-хървато-словенското кралство. Тя подкрѣпи Сърбия, да се впие като единъ паразитъ въ тѣлото или стеблото и клонетѣ му на балканскитѣ националности, както се подкрѣпи тя въ 1913 г., пакъ отъ името на Русия, да се впие още повече въ тѣлото на българското племе, чрезъ обсебването на Македония. . . Франция нито помисли, какво можеше да произлѣзе по-нататъкъ, защото ѝ трѣбваше, „една велика Сърбия“, едно голѣмо кралство, като съюзникъ, вмѣсто Русия, сега, преди всичко, противъ нѣмскиятъ свѣтъ отъ Централна Европа, а евентуално и срещу Италия. Тя си създаде по сѫщия начинъ и на сѫщитѣ начала една държава-съюзникъ и въ лицето на Чехословашко, за да не посочваме и другитѣ съюзници, като Полша, отъ този родъ.

Създадено кралството на сърби, хървати и словенци въ този мащабъ, по този начинъ и за тази цѣль отъ Франция, то само по себе си свидетелствува, както и Чехословашко, че въ сѫщностьта си не е едно кралство, а само въ георафическо и политичеcко отношение, защото преди всичко трѣбваше да се уврѣди и на Германия, и на Австрия, и на Унгария, а сѫщо и на България. Сега, безъ да споменаваме и другитѣ националности въ туй кралство, нека се спремъ на главнитѣ му три съставни части: сърби, хървати и словенци, които сами по себе си свидетелствуватъ, че тукъ имаме работа съ три различни съставни части по кръвь или националности: сръбска, хърватска и словенска. За тѣзи три националности, се поиска отъ политическитѣ цели на Франция, да живѣятъ въ една държава, подъ едно държавно знаме, подъ една хегемония, — чисто сръбската.

Ако тѣ бѣха преди всичко отъ една и сѫща национална кръвь, макаръ и подъ етикета, всички, на „славянството“, то туй „славянство“, както видѣхме вече до тукъ, не е и една кръвь. Славянска кръвь нѣма сама за себе си, следъ всичко онова, което е станало въ историята, въ вѣковѣтѣ, и туй „славянство“, разширило се и на Балканския полуостровъ, гдето е получило смѣшението си не само съ македонцитѣ и българитѣ, но и съ сърбитѣ, после съ харватитѣ, после съ други и т. н. Тѣзи смѣшения именно създазатъ новитѣ националности въ Европа, за да се отличаватъ тѣ едни други, както се отличаватъ френцитѣ отъ германцитѣ, както се отличаватъ англичанитѣ отъ германцитѣ, макаръ всички отъ единъ родъ, и т. н. Съ други думи казано, сега, настроението, политическото настроение въ даденъ политико-исторически моментъ, по едни или други причини, не създава нацията и не определя сѫдбата й, ако кръвьта й не е претърпѣла измѣнение, наредъ съ туй настроение. А настроението на Франция, на Сърбия, на хърватитѣ и словенцитѣ, възъ основа на войната, за да се създаде сръбско-хърватско-словенско кралство не бѣ и кръвно настроение, а само политическо-войнствено. И туй настроение именно излѣзе фатално, много фатално, и то въ най-кратко време за сѫщото кралство, за да видимъ днесъ сѫщото подъ една чудовищна диктатура на паразита въ него, за да видимъ бързо и хървати и словенци, като центробежни елементи отъ Бѣлградъ на „чиститѣ“ сърби, или старитѣ слуги на господаритѣ си римляни и българи. Хърватската и словенската кръвь бѣга отъ кръвьта на сърбитѣ, както бѣга и кръвьта на българитѣ и др. отъ нея, и толкова повече, следъ ония животински убийства въ сръбската Скупщина отъ 1929 г. надъ хърватскитѣ водители, Радичевци.

Сърбитѣ покориха българска Морава и българска Македония по своята воля. Тѣ искатъ сѫщо така да покорятъ и хървати, словенци и др. на своята сръбска кръвь и духъ. Българска Морава и Македония, съ българска кръвь, култъ и култура, близки по форма, но не и въ дълбоката сѫщность и по националенъ манталитетъ и чувство съ сръбскитѣ, не могатъ да станатъ никога сръбски, освенъ, ако Сърбия ги владѣе нѣколко вѣка и създаде отъ тѣхъ нѣщо не абсолютно свое, обикновено свое, а нѣщо ново, на базата на едно кръвно смѣшение... Култътъ и културата се строятъ върху националната кръвь, култътъ и културата на човѣчеството, до колкото нѣматъ тѣ кръвенъ, отдѣленъ националенъ характеръ, се възприематъ отъ всички отъ чисто практически съображения, но всички повърхностно, всички временно, а не основно, кръвно. Никой не може да каже, напримѣръ, въ Европа, както и въ Азия, че култътъ и културата сѫ кръвно и по чувство еднакви. Японската религия и японската вѣра ще си останатъ японски, както и европейската култура и култъ ще си останатъ европейски; каквито общи знаци на писменность, на книжевность, на религиозни белези и пр. да иматъ взаимно Европа и Азия. Съ туй искаме да кажемъ, че, преди всичко, националната кръвь е господствующа. А тя е господствующа и то различно въ Европа и въ Азия, и Африка, даже и тогава, когато техниката на машинитѣ, на корабостроителството и пр. се възприематъ за практическия животъ еднакво, отъ всички нации, и отъ раситѣ на материцитѣ на земното кълбо. Имайки сега тази свещенна истина и туй основно разбиране на националната кръвь, култъ и култура предъ видъ, не остава нищо друго, щото, когато една нация има да обсеби друга и да я има съ себе си, то тя може да я има само съ насилието и чрезъ насилието, ако не й остави пѫтьтъ свободенъ въ национално-култуво и културно отношение, щомъ тя изхожда отъ тѣхъ въ живота си и щомъ тя само по други съображения, като симпатии, стопански причини, политически причини за обща симозащита и пр., иска да бѫде въ съгласие и съ право въ обща държава съ първата.

Тѣзи сѫ били сега общитѣ причини, а не кръвнитѣ, култовитѣ и културнитѣ на хърватитѣ и словенцитѣ въ онова имъ настроение, за които споменахме по-горе, да образуватъ едно кралство съ сърбитѣ, а и за това се то нарече Кралство на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Значи, всчкки тѣзи не сѫ се чувствували заедно като „сърби", и понятно вече защо. До сега хърватитѣ и словенцитѣ бѣха живѣли при австрийскитѣ нѣмци и маджаритѣ, при които никой не посѣгна да ги изнасили нито въ кръвьта имъ национална, нито въ култътъ и културата имъ, около последния. Нѣщо повече: тѣхнийятъ култъ, при тѣхната национална кръвь и чувство, бѣха като австрийскиятъ и маджарския култъ — католишки, когато сръбскиятъ е ортодоксаленъ—ориенталски. Хърватитѣ и словенцитѣ иматъ католишки или западенъ—Римски, папски, култъ и култура, къмъ своята национална кръвь, която е вложила въ тѣхъ и своето оригинално. Така сръбскиятъ националенъ култъ и култура се отличаватъ не само въ формата си, а и въ сѫщностьта си отъ националния култъ и кълтура на хърватитѣ и словенцитѣ, вземени и по отдѣлно последнитѣ. Тъй че, и въ туй отношение произлиза единъ разривъ или необщность и несъгласие между сърби, хървати и словенци, макаръ съ собственитѣ си имена подъ едно държано знаме, а що се касае до самата цивилизация на тѣзи три различни съставни части на кралството, то тя е още по-различна. Цивилизацията на хърватитѣ и словенцитѣ, възъ основа на култа и културата имъ, освенъ дето е чисто тѣхна, но се и преплита и съ тази на нѣмци и маджари, т. е. отношенията, правитѣ, обичаитѣ и пр., а сѫщо и религиозния езикъ, обикновенно латинскиятъ, макаръ по тѣхния националенъ, култивиренъ отъ интелигентното съсловие и пр. не е нито сръбски, нито нѣмски, нито маджарски. А туй различие е тъй голѣмо между сръбската, отъ една страна, и хърватската и словенската отъ друга страна цивилизации, че и въ самитѣ имъ театри, танцове, събрания и пр. се коренно различава. Сръбскитѣ чиновници на държавна служба и тѣзи на хървати и словенци, както и духовенството на тѣзи страни — сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ — се сѫщо отличаватъ; праздници, обичаи, кръстове и пр. сѫщо. А следъ това вече и самата книжовность и писменность: сърбитѣ иматъ кирилицата, а хърватитѣ и словенцитѣ латиницата и пр. Тъй че, сега, всичко туй не говори за едно циментиране родно — кръвно преди всичко между Кралството на сърби, хървати и словенци. То не е търговска сдѣлка или фанансова цифра отъ самия тѣхенъ животъ или въобще на обикновения практически животъ въ свѣта, нито е една практическа военна, казармена сдѣлка, обучение, стратегия и тактика за обща защита и нападение, които, кзато се изършатъ, всѣки „по отдѣлно“ да отиде у дома си самъ.

Следъ дадения животъ, чрезъ кръвьта и душата на човѣка, у последния, отъ името на живота му, неволно и волно, се пробужда чувството, изразено въ понятието: „Боже мой!...“ Туй е всѣко начало на култа или религията, около който култъ начева вече културата му и културата въобще, която по-нататъкъ се отдѣля отъ характера на чистата култура на чистия култъ. Понятието „Боже мой!“ търси вече винаги изразъ за самия човѣкъ. Последниятъ пристѫпва къмъ молитвата, която се извършва на опредѣлено мѣсто обикновенно, въ живота му, съпроводено сега съ белези и удобство, съ предмети и украшения, съ пѣсень, музика, танцъ, цвѣтя, картини — икони, скулптура, книги и пр. И най-после всичко туй събрано въ една величава постройка — храмъ, църква, монастиръ... Всичко е красиво и художествено въ този храмъ. Но този храмъ е построенъ, хубаво, величаво, архитектурно — съ олтаръ, огнище пренесено отъ дома му, на човѣка, въ него, за молитвата, че може и той самъ да не чете молитвата, а свещеникъ. Туй е важната форма на култа „Боже мой!“ изразенъ въ тази култура — духовна и материялна — за самия човѣкъ, за нацията му или родътъ на който той принадлежи по кръвь. Разликата сега между култътъ и културата, напримѣръ, между източнитѣ християни и западнитѣ, между ортодоксалнитѣ и католическитѣ не е много голѣма, тѣ сѫ всички християни, но при все това е разлика... Тя е православно-католишка разлика: църквата на православнитѣ е обърната съ олтара-огнище на изтокъ за молитва, а тази на католицитѣ на западъ: въ първата нѣма скулптурни светци, въ втората има; въ първата нѣма инструментална музика при литургията култъ, въ втората — има и т. н. и т. н., като се стигне до Божието триединств, въ което сѫщо има различие въ нареждането му: Богъ, Духъ свети, Исусъ Христосъ — Богъ, Христосъ, Духъ свети. Въ церемониитѣ сѫщо, въ обрядитѣ сѫщо, въ процесиитѣ сѫщо, въ празницитѣ сѫщо и т. н. При тази култово-културна разлика сѫ призвани сега православнитѣ сърби да живѣятъ заедно съ католицитѣ хървати и словенци... Но туй е невъзможно, ако нѣма между тѣхъ абсолютна свобода. А такава не може да има тамъ, гдето едни се считатъ господари само на военно-държавна почва и като основатели на държавата, а отъ тукъ и сръбскиятъ тероръ и надъ хървати и надъ словенци, и надъ македонци, и надъ всички...

Сръбско-хърватско-словенското кралство се създаде въ Парижъ на военна — сръбска база, съ шефъ сръбскиятъ краль. Този краль и тази база сѫ сръбски. Кральтъ не е избранъ отъ всички, а е само сръбски. Армията е сѫщо сръбска, защото е подъ чисто сръбска-офицерска команда. Прочее, команда отъ висши офицерски кадъръ, начело съ сърбинъ краль на цѣлото кралство, която — командата — изхожда само отъ волята, кръвьта, култътъ и културата на сърбитѣ отъ кралство Сърбия. А тази кръвь и тѣзи въобще култъ и култура се много отличаватъ отъ тѣзи на всички други подчинени на сърбитѣ и хегемонията имъ въ кралството националности, т. е. въ кралството на сърби, хървати и словенци, като при туй всички останали националности не се нито споменаватъ, сигурно, нарочно, за да има сръбскиятъ шовинизъмъ отъ сръбското само кралство, какво да тероризира и денационализира. А туй не може никога да бѫде нито идеално, нито истинско реално, и теоретически и практически въ живота... Самитѣ сърби отъ казаното кралство сѫ най-некултурни и съ най-малко религиозно чувство: Тѣ сѫ най-неграмотнитѣ, най-необразованитѣ, статистически, и фактически само тѣ отъ всички балкански народи псуватъ: „... Богу, отцу и свецу", т. е. „... Господа, бащата и светеца" на противника или събеседника...

Основано сега туй „триединно" кралство на сръбска военна-база и команда, съ сръбска полиция и джандармерия и съ сръбско-чиновничество, особено както туй се видѣ още въ началото му, макаръ то да е поело ангажиментъ предъ свѣтътъ, ужъ, да даде всички права на малцинствата въ себе си, включително и ония придобити отъ 1 януарий 1913 г., а тукъ сѫ и македонцитѣ, следователно, а сѫщо и отнетитѣ отъ предѣлитѣ на България българи по парижскитѣ договори, — а по-после и при диктатурата, официално сръбска, централистична, отъ 6 януарий 1929 г., а по-после и отъ създаването на „банствата" и отмѣстянето името на кралството, само съ кралски декретъ, вмѣсто да бѫде на сърби, харвати и словенци, да се нарича само „Югославия", — ясно е, какво преследва сега сръбскиятъ шовинизъмъ, централизъмъ и терорь. То е сръбската хегемония не само въ кралството съ ново име, но и на цѣлия Балкански полуостровъ. А туй ще каже: сръбската кръвь, култъ и култура, чрезъ насилие и терорь, да унищожи, т. е. да посърби не само всичко въ своето кралство, но и на цѣлия Балкански полуостровъ да получи хегемонията, чисто сръбската хегемония, отъ която произлиза сега истински и фактически понятието „Югославия", въ която и въ формата на която се намира всичко туй, което до тукъ посочихме. Въ тази „Югославия" сега сърбизъмътъ ще души всичко: българско, хърватско, словенско, черногорско, нѣмско, маджарско, турско, албанско, ромѫнско, босненско, херцеговинско и т. н. А туй е нечуванъ скандалъ въ XX вѣкъ, особено, следъ изгонването на турцитѣ отъ Европа, при тази голѣма човѣшка култура, цивилизация, наука, демокрация и „самоопредѣляне на народитѣ" — дошло отъ задокеанска Америка... чрезъ Удро Уилсонъ, като президентъ на Съединенитѣ щати още преди създаването на тази ... „Югославия", за произхода на която Душанъ Лончаревичъ въ книгата си „Jugoslaviens Entstehung" пише фалшиво и несмислено фактически, исторически и теоретически. Тази

„Югославия“ иде само по този начинъ, и то по-късно отъ неговото писане, само отъ властническитѣ и централистично-денационализаторски пансръбски намерения. Но за нея ще поговоримъ и по-нататъкъ, защото сърбитѣ казватъ, че и самитѣ хървати, чрезъ убитиятъ имъ водитель въ сръбската скупщина или парламентъ въ Бѣлградъ, Степанъ Радичъ, я искатъ. Но ние, казваме, че Радичъ не туй е искалъ, което сръбскиятъ шовинизъмъ разбира... Той искаше „Югославия“ съ всичкитѣ равни права и пр. за всички народи въ нея, а не сърбитѣ само да сж господари. За „Югославия“ на Балканския полуостровъ пишатъ и говорятъ много по-рано рускитѣ панслависти, за известнитѣ руски цели, а въ сжщность Русия дѣлеше Балканитѣ съ Австро-Унгария за своитѣ съкровенни цели. Тази „Югославия“ я поддържа и единъ дълбоко „заблуденъ“ по всички линии германски депутатъ отъ Райхстага, въ името на жестокия и кървавъ сръбски шовинизъмъ. Но и за туй по-нататъкъ, т. е. и за книгата му „Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit“ и за вестникарскитѣ му статии. За тази „Югославия мечтаятъ и всички глупци — пораженци за племето си българско, въ България...

Сега, този фанатически шовинизъмъ, опрянъ на армията и джандармерията, чрезъ всичкитѣ му голѣми и малки функционери въ „сръбска“ Югославия, най-напредъ погубва езикътъ, училището, църквата и писменностьта на Моравско, Македония и „Западнитѣ български покрайнини“. За българитѣ отъ тѣзи области нѣма политически и културно-човѣшки права. Тѣ сж „сърби“ — и нищо повече!... Въ името на сжщия шовинизъмъ се централизира и превърна „Югославия“ въ чисто сръбска държава и по отношение на Черна Гора, въ името на сжщия шовинизъмъ и за Босна и Херцеговина, за Банатъ и Бачка, за Хърватско и Словения и т. н. Пристжпътъ си този шовинизъмъ го продължи, следъ като прогони отъ Македония всичко цивилизовано, българско, отъ Моравско сжщо, отъ „Западнитѣ покрайнини“ сжщо. Сега той е обърнатъ, следъ пролѣтата хърватска кръвь въ сръбския парламентъ, сжщо както и при всички убийства на сръбски князе и крале, сжщо и съ убийството отъ сърбитѣ и на австро-унгарския престолонаследникъ и съпругата му въ 1914 г. — и срещу Хърватско и Словения, чрезъ диктатура, която унищожи парламента и конституцията, за да се стѣсняватъ и тероризиратъ, арестуватъ и избиватъ виднитѣ хървати, да имъ се контролиратъ църквитѣ и училищата, да имъ се спиратъ вѣстницитѣ, да имъ се контролиратъ печатницитѣ, да имъ се разтурятъ католишкитѣ организации, да имъ се уволняватъ чиновницитѣ, да се размѣрватъ географски и стопански въ нови банства, да имъ се разтурятъ соколскитѣ организации и пр. пр. А тъкмо туй е античовѣшко, антицивилизаторско, антикултово и антикултурно и то извиква страститѣ, резистенцията и революцията, даже

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

и при живота на диктатурата и събирането на младитѣ хора подъ сръбско или „югославянско“ знаме въ казармитѣ, но подъ чисто сръбска военна команда.

Но и още нѣщо: сръбското управление и сръбската команда изсмуква стопански, чрезъ страшно високи данъци, които сърбитѣ не плащатъ, всички поробени на диктатурата имъ земи и населения... Очевидно, сега, въ този вѣкъ на демокрация, че и на чистъ фашизъмъ, ако щете, сърбитѣ не ще постигнатъ нищо, нито въ Македония, нито въ Хърватско и другадѣ. Днесъ държавитѣ не сж затворени черупки, не сж безъ желѣзници, телефони, телеграфи, радио, автомобили и пр., за да не се научва бързо, кждѣ какво става вжтре въ тѣхъ и въ всѣка друга, и то при една жестока диктатура и цензура, най-много за нѣколко дни. А туй значи много и за общата човѣшка култура и цивилизация, и за демокрацията, че и за общосвѣтската съвѣсть. Ето туй забравятъ сърбитѣ отъ „Югославия“. Тѣ сега, напримѣръ, ще посѣгнатъ на католишката съвѣсть на хърватитѣ и другитѣ католишки-националности, но ще си изгорятъ ржцетѣ и тукъ. Католицизъмътъ, до колкото сме го наблюдавали и изучвали, е много по-силенъ и по-мощенъ отъ всѣки другъ култъ, поне въ сравнение съ източно-православния, мохамеданския, еврейския, будисткия. Отъ него се роди, въ повече отъ тридесетгодишни борба и война протестанизъмътъ, но протестантитѣ изживѣха католицизъмътъ, като той не е и голиятъ мохамеданизъмъ... Сърбитѣ не държатъ смѣтка въ шовинзъма си, тѣхната вѣра и култура, по-слаби и отъ тѣзи на българитѣ, сж още по-слаби и отъ тѣзи на католицизъма, който е мощно морално и либерално организиранъ, като прониква дълбоко въ всички прояви на живота, че и съ науката си, съ религиозната си философия, че и съ добродѣтелитѣ си и съ всевъзможнитѣ организации и пр. Туй сърбитѣ не ще постигнатъ. Тѣмъ предстои, следователно, или да станатъ католици, срещу което ще се разбунтуватъ самитѣ и заради правата на църквата и култа си, или ще заставятъ католицитѣ да станатъ източно-православни. — А и въ туй лежи невъзможность. Инъкъ тази „Югославия“ е обречена на единъ религиозенъ дуализъмъ и раздоръ, въ която католицизъмътъ е по-силенъ. А той се не изкоренява съ шовнинзъмъ, той си иска правата. При това, известно е, обаче, че всѣка религия, националнна религия, има своето голѣмо държавно значение. Австро-Унгарската монархия бѣ хомогенна, чрезъ католишката религся. Въ нея бѣха и Хърватско и Словения. А за това Радичъ и другитѣ хърватски водители викаха въ лицето на сръбскитѣ шовинисти: „Въ кралството сега е по-лошо, отколкото въ монархията!“... Въ монархията тѣ страдаха национално, въ Югославия страдатъ и национално и култово, т. е. религиозно. А туй ще направи страшна борбата между сърби и несърби... Въ Германия има католицизъмъ и протестанизъмъ, но има еднокръвенъ национализъмъ. Протестантизъмътъ произлѣзе отъ църквата на католицизъма. Той е едно вѫтрешно развитие и вѫтрешна национална вѣротърпимость. Следователно, между неграмотнитѣ и некултурни сърби съ тѣхната слаба Източна-православна религия и културнитѣ и образовани хървати и пр. съ тѣхната силна католишка религия не може да има миръ и спокойствие до тогава, до когато не се пречупятъ политическитѣ и шовинистически намерения на диктаторитѣ по отношение на подчиненитѣ... Ясно, повече отъ ясно...

Сега за панславянска „Югославия“.

Идеята за „Югославия“-та на Балканския полуостровъ е преди всичко идея на руския панславизъмъ. (Вижъ главно съчиненията на Луй Леже, французки професоръ). Тя датира отъ тогава, откогато руския̀тъ завоевателенъ империализъмъ е насочилъ вниманието си къмъ Цариградъ, който е ключъ на Балканския полуостровъ, въ свръзка съ Мала-Азия, ключъ, презъ който се минава за Азия, Африка и Европа, особено по море. Когато вече този империализъмъ, наченавайки следъ рускитѣ успѣхи, при Петра Великий, на северъ, реши да действува и на югъ, съ обектъ старата византийска столица, той и измисля, култивира и развива тъй наречената панславянска идея и панславянското движение, което се противопоставя на паннѣмското движение, идея, — особено на политическо-завоевателната активность на австрийската нѣмска монархия, която сѫщо така има насочени погледитѣ си на югъ, къмъ Балканския полуостровъ, гдѣто живѣятъ „славянски“ народи. Съ противоположни намерения, но къмъ единъ и сѫщи обектъ, панславизъмътъ и паннѣмското движение по отношение на този обектъ, Балканскиятъ полуостровъ, сѫ въ борба. Паннѣмското движение, обаче, е много близко до обекта си, граничи съ него, развило се на почвата му почти (надъ „славянски“ области), а панславянското е далечъ отъ този обектъ, презъ море и по сухо, чрезъ две малки, но чужди за „идеала“ му държави: Унгария и Ромъния. Но то трѣбва да спечели духовно този обектъ, оспорванъ между него и паннѣмското движение, чрезъ една голѣма пропаганда, чрезъ материални срѣдства и пр. То започва именно съ тъй нареченитѣ всеславянски или панславянски събори, книги, вестници, срещи и т. н., каквото виждаме въ продължение почти на цѣлъ вѣкъ, отъ началото на XIX вѣкъ, че и до 1910 г. Отъ този панславизъмъ се породи идеята за една единна „Югославия“, която като нова фирма на въжделенията на панславизма, покрива всичко минало, даже и повикътъ на българския Отецъ Паисий за миналото, историята, царетѣ и бѫдещето на българитѣ... Тя закрива миналото и на хърватитѣ, съ Томислава, синъ на днешния краль Александра, сръбски, „олицетворяющъ“ бележитиятъ хърватски краль Томиславъ!...

Тази фирма, следователно, посочена отъ панславизма на „славянитѣ“ отъ Балканския полуостровъ, преди всичко, на ония подъ австро-унгарското управление, отъ една страна, а на сърбитѣ, току-що освободили се отъ турцитѣ, както и на българитѣ, които сѫ още подъ турско робство, (за да стигнатъ по-после панславянитѣ българи и панславянитѣ сърби до неудачния протоколъ за уния или „Югославия“ отъ 1867 и 68 г.), се подема сега, въ 1929 г. истински и се окачва отъ диктаторитѣ въ Бѣлградъ на стената на сръбското, хърватското и словенското кралство, въ което между другото се намиратъ и българскитѣ земи: Македония, Моравско и „Западнитѣ покрайнини“, за да се каже на свѣта: ето я истинската нова „югославянска“ държава!... За своята цель, следователно, да унищожатъ другитѣ, въ името на чистия си сърбизъмъ, сърбитѣ възприеха името „Югославия“, която сѫ лансирали пропадналитѣ руски царски панславяни, за да осѫществятъ дѣлото имъ, а сѫщо и да имъ се отблагодарятъ за създаването отъ 1878 г., отъ 1912—13 и отъ 1914—1917 г. „Велика Сърбия“... Тѣ, сега, сѫщитѣ сърби казватъ, че и хърватитѣ и българитѣ и всички други „славяни“ отъ Балканския полуостровъ сѫ били за „Югославия“... Туй е вѣрно, но съ огледъ на току-що казаното за панславизма и за пангерманизма. Преди всичко „славянитѣ“ отъ австро-унгарскитѣ предѣли диреха освобождението си, националното си освобождение отъ Австро-Унгария, за туй възприемаха панславянската идея за една Югославия и за туй, сигурно, още въ XVIII столѣтие заговориха, преди всичко за Natio illyrica и за което се намиратъ документи въ австрийскитѣ архиви отъ XIX столѣтие, отъ 1803 г., за Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна-Гора, Далмация и Албания, които вкупомъ трѣбва да се измъкнатъ отъ турското владичество... (и Черна-Гора!). Но туй е становището на Австро-Унгария за една „Югославия“, въ което нѣма нито дума за българитѣ отъ Мизия, Тракия и Македония. Постигнато сръбското освобождение отъ 1812 г., съ помощьта на Русия, срещу Австро Унгария, следъ него Русия създава панславянската пропаганда въ австро-унгарскитѣ „славянски земи“ — идеята за руската „Югославия“. Следъ туй вече се навъждатъ всевъзможнитѣ поети, агитатори, дейци, писатели, владици и пр. отъ името на руския панславизъмъ, който за тази „Югославия“ — вземена отъ Турция и Австро-Унгария — създава печатници, списания („Матица“), както и за българитѣ сѫщо въ Цариградъ (сп. „Матица“), като най-голѣмъ представитель на „югославянското“ движение въ Австро-Унгария се явява владиката Щросмайеръ, следъ Людовигъ Гай и Доситей Обрадовичъ, а следъ освобождението на България въ България — г. С. С. Бобчевъ съ своя „Славянски гласъ“... Така се създава идеята за една „Югославия“ отъ руско и австро-унгарско становище, идея, преди всичко, цѣляща освобождението на „югославянскитѣ нации“ отъ Турция и Австро-Унгария — отъ руско становище, и освобождението на сѫщитѣ отъ Турция — отъ австро-унгарско становище.

Тъкмо туй не е разбралъ г. Херманъ Венделъ, по принципъ, за да напише една голѣма книга, а именно: „Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit“. Да се пише отъ единъ германецъ — социалдемократъ за „Борбата на „южнитѣ славяни“ за свобода“ е понятно, но да се пише отъ сѫщия и за „единство (Einheit) на тѣзи „славяни“, туй е непонятно, защото той не вижда нито рускитѣ цели на Балканския полуостровъ въ лицето на една „Югославия“, както и тѣзи на Австро-Уогария. Той схваща туй единство сега, (книгата му е отъ 1925 г.), само подъ сръбската хегемония; той въ туй единство не схваща обаче равноправието на южнитѣ „славяни“ въ една държава — равноправно изразена въ името на тѣхната различна кръвь, култъ и култура. Туй единство той го вижда въ постигнатото „обединение“ на сърби, хървати и словенци, въ хегемонията на сръбския краль Петъръ I и на сръбската команда и власть надъ хървати, словенци, българи, босненци, черногорци, херцеговинци и др. А туй е невъзможно, защото е антинационално, антикултурно и античовѣшко!... Пруската хегемония въ Германия, отъ която изхожда г. Херманъ Венделъ, не е сръбската... Сръбската г. Херманъ Венделъ въ „Югославия“ я видѣ въ лицето на избититѣ черногорци, на опожаренитѣ черногорски села, въ лицето на избититѣ и прогонени македонци и опустошенитѣ села, църкви, училища, и пр... Но не, той туй не вижда, защото се повече грижи за нероденитѣ въ бѫдещето още „югославянски“ поколѣния, а не за настоящето на живитѣ „югославянски“ поколения!... Херманъ Венделъ мрази всичко национално, българско, а самъ забравя, че произхожда отъ една нация, която му е дала всичко, която го е отгледала, която даже го направи свой депутатъ въ Райхстага и която се би рамо до рамо съ българитѣ въ голѣмото нещастие, презъ голѣмата европейска война и която искаше не една „Югославия“ на сръбскитѣ шовинисти. Но, може би, той е невиненъ, ако нѣкой сърбинъ въ Бѣлградъ не го е „почерпилъ приятелски едно кафе“, за да го заблуди въ „югославията“ на краля; може би той е невиненъ, ако дири една „Югославия“ подъ скиптъра на сърбитѣ само, за да може да прокарва германскитѣ индустриални произведения въ тази „Югославия“, вмѣсто тя да взема французкитѣ и английскитѣ; може да е „невиненъ“, ако е отъ „юдейскитѣ“ франкмасони и пр.

Отъ парижкитѣ мирни конференции, когато се създаваше кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, отсѫтствуваха рускитѣ царски делегати, а въобще и всѣкакви руски делегати. Ако първитѣ биха били тамъ, т. е., ако и Русия, царска, бѣ победителка, то по нейно желание щѣше още тогава да се създаде не кралството, подъ тритѣ имена, казано по-горе, а направо: „Царска руска Югославия на Балканския полуостровъ“, съ огледъ, че руската флота въ Черно море е слаба срещу английската и че Англия, макаръ и дала вече Цариградъ на Русия, заедно съ тази „Царска руска Югославия“ ще обвърже тази Русия, побѣдителка заедно съ нея, за да я направи безвредна по нататъкъ и въ Срѣдиземното море и въ Мала-Азия. . . Ето туй още не е разбралъ г. Херманъ Венделъ, „приятельтъ“ на сръбската хегемония на Балканитѣ, сега, за да даде възможность или морална помощь на тѣзи сърби, чрезъ книгата си за „Южнитѣ славяни“ и „Югославия“-та, за да вършатъ тѣ своитѣ безчовѣшки и врѣдни за другитѣ „славянски“ нации отъ полуострова злодеяния: убийства, насилия, тероръ и грабежи, чрезъ данъци и пр., а сѫщо и да подкрѣпя самитѣ тѣзи сърби, които въ Парижъ, като „победители“, не пледираха и не искаха „Югославия“, а само кралство на сърби, хървати и словенци, и да изхвърлятъ, въ името на диктатурата си и шовинистичната си хегемония въ кралството и на Балканитѣ, макаръ и късно вече, името на кралството сърби, хървати и словенци и го замѣнятъ съ „Югославия“, т. е. да вкаратъ единъ день въ нея, подъ своето държавно знаме и свободна България! . . . А че туй имъ е планътъ, не ще никакво съмнение. Тѣ иматъ въ България „свои привърженици“, а въ действителность хранятъ въ Бѣлградъ и другаде предателитѣ на българското племе по настоящемъ — привърженици на убития отъ националиститѣ въ България — диктаторъ — „югославистъ“ — Стамболийски. Но да оставимъ вече г. Херманъ Венделъ на спокойствие, който вижда умиротворението на Балканския полуостровъ не въ равноправието на нациитѣ и всѣка една отъ тѣхъ въ своитѣ естествени граници, а въ сръбската хегемония на династията Петъръ Карагеоргевичъ и въ една обща стопанска, задружна работа, отъ която само въ името на стомашнитѣ или животинскитѣ човѣшки нужди може да се роди мирътъ, т. е. като поставя всичко съ главата надолу, като подчинява всичко на стомаха. А тъкмо туй показва, че той е глупавъ и невежа... не познава нито историята на балканскитѣ народи, нито общата история на народитѣ, въобще. При все туй цѣльта е постигната: „Югославия“ сѫществува вече отъ 1929 и тя не е нито руска, нито австроунгарска. А въ нея що става сега, говорятъ ясно събитията й. Говори ясно и единъ шовинистъ — сърбинъ — Иованъ Дучичъ... Говорятъ и други сърби, както вече говорятъ и бомбитѣ и атентатитѣ въ тази „Югославия“, напукъ на мазната фраза на чешкия президентъ Масарикъ, че „славянинъ“ „славянинъ“ не бива да притиска! (Но...? той може други да притиска! — Браво Масарикъ! И чехитѣ не притискатъ ли, освенъ нѣмцитѣ и маджаритѣ, и словацитѣ, — които сѫ славяни“?!); напукъ и на голѣмото франкмасонство за права и човѣщина на Н. Пашичъ..., защото все „славяни“ „славяни“ притискатъ и защото голѣмиятъ франкмасонъ Пашичъ пороби Македония...

Парламентъ, печатно слово, политически събрания, политическо-партийни организации и т. н. нѣма въ Кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Не, нѣма нищо подобно, по-добрѣ казано вече въ „Югославия“ отъ 1929 г. Въ нея вилнѣе само шовинизмътъ и военната диктатура. Въ нея е свободенъ и безнаказанъ произволътъ на шовинизма. Малцинства нѣма, права за малцинства и културни облага за тѣхъ нѣма. Всичко е сюспендирано, всичко е подъ тероръ и насилие. Малцинства, безъ всѣкакви права въ тази „Югославия“, като Македония и Моравско, сѫ вече и Хърватско и Словенско, за да не изреждаме и другитѣ. Но право на свобода има само сръбскиятъ шовинистиченъ печатъ, въ който се пише за „единство“, за „една речь“, за една „единна нация“ — всичко сръбско и всичко за сърбитѣ. Въ Бѣлградъ, столицата на „Югославия“, на сръбската (вмѣсто руската) „Югослакия“, излизатъ много сръбски вестници, а въ Загребъ и Любляна, въ Цетина и Нишъ, въ Скопие и Битоля — не. Но подобрѣ, да, обаче, само, ако тѣ сѫ сръбски шовинистични вестници, въ които, както въ „Политика“ отъ Бѣлградъ, може да пише единъ Иованъ Дучичъ и подобнитѣ му на тема „Реч Југославја“ („Политика“ отъ 30 октомврий 1929 г.). Въ тази статия на „Политика“, а сѫщо и въ всички подобни отъ този вестникъ, както и другитѣ шовинистични и свободно излизащи сръбски всстници, се вижда най-ясно сръбската шовинистично-национална-поробителна и терористична душа и политика. Дучичъ „реве“ съ всичкото си душевно падение и безумие, за „една кръвь и една земя!“ А тя е сръбската кръвь и сръбската земя — или цѣла „Югославия“. Отъ где той вземе тази една кръвь и тази една земя — туй е негова работа, но тѣ сѫ сръбската кръвь и сръбската земя, а не тѣзи на хърватитѣ, словенцитѣ, македонцитѣ, босненцитѣ и пр. Тѣ сѫ не тѣзи на прусситѣ, баварцитѣ, саксонцитѣ, хановерцитѣ и пр. въ Германия, защото тамъ не е Сърбия, съ една история само отъ XII до XV столѣтие и отъ 1812 до днесъ, а отъ хиляди години една Германия. За да създаде обаче Дучичъ бързо „една кръвь и една земя“, особено сега въ XX вѣкъ, туй ще рече да се избие, изколи, унищожи и затрие всичко, което въ „Югославия“ на сърбитѣ вижда не само „една кръвь“, и не само „една земя“ и не само „една югославянска речь“... А тъкмо туй е предприела тази „сръбска Югославия“ надъ и срещу всички живущи въ нея други националности, „по кръвь и по своя земя.“

Изходниятъ пунктъ на този толкова голѣмъ робъ на сръбския шовинизъмъ е Паневропа, лансирана и прокламирана отъ Аристидъ Бриянъ, французки министръ на външнитѣ работи, създалъ течение въ Европа, чрезъ австриецътъ, съ майка японка, г. Куденове Калерги. Тази Паневропа, стопанска, преди всичко, а после или никога политическа, естествено, е една, преди всичко, голѣма политическа задача, на стопанска почва, за диктатитѣ — политически договори отъ

Парижъ отъ 1919 г. Чрезъ „Паневропа“ искатъ да задържатъ на „вѣчни времена“ въ сила тѣзи договори, като се прескачатъ националнитѣ, кръвни и култово-културни нужди, исторически и практически на другитѣ нации, останали „победени“ отъ 1918 г. въ името на страшното безумие на парижката „мирна“ конференция, толкова ясно очертано и описано въ статиитѣ и книгитѣ и на Лойдъ Джоржъ, и на Лансинга (за поведението на Уилсона), и на Нити, и на Кейнеса, и на Чърчила и на Моргана, и на Новакъ, и на д-ръ Радославовъ, и на графъ Чернинъ, и пр., и пр., и пр., че ако щете и на Клемансо, и на Поанкаре и на Масарикъ, и на д-ръ Бенешъ и на Изволски и на Палеологъ и пр. и пр., които, последнитѣ, защищаватъ безумието, но съвършено повърхностно, защото туй парижко безумие създаде 40,000,000 обезправени, поробени европейци. Сръбскиятъ шовинистъ Дучичъ го знае туй, непремѣнно, но не иска да го знае и види нарочно, защото е безъ човѣшка съвѣсть, за да каже въ XX вѣкъ: „една кръвь, една земя! една речь!“ на македонци, моравци, хървати, словенци, босненци, турци, албанци, черногорци, маджари, нѣмци, ромъни и пр. отъ „сръбска Югославия“, — една, една, една — сръбска кръвь, сръбска земя, сръбска речь, — а за туй бѣ нуждно името „Югославия“ на Кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ отъ 1929 г., за да маскира сръбскиятъ шовинизъмъ, сръбската кръвь, сръбската земя и сръбската речь всичкитѣ злодеяния подъ божието слънце въ тази „сръбска Югославия!...“ Бриянъ създава Паневропа безъ шовинизъмъ, безъ една кръвь, безъ една речь, безъ една земя (национална), та защо пъкъ сега сръбскиятъ шовинизъмъ, напротивъ, да не създава една кръвь, една земя, една речь — сръбски — тъкмо противно на Паневропа, въ пансръбска Югославия на Балканския полуостровъ!... О tempora, o mores!... Едно единство трѣбва да има въ „Югославия“ — и споредъ Херманъ Венделъ и споредъ сръбскитѣ поети шовинисти à la Дучичъ: то е сърбитѣ да бѫдатъ надъ всички други въ „Югославия“, като чудовището Минотавъръ надъ жертвитѣ си... Но цѣла „Югославия“ съ разнитѣ си националности и тѣхнитѣ разни култури не ще позволи туй на сърбитѣ, защото тѣзи последнитѣ не искатъ мирното подигане, а бруталното принижение на първитѣ, на националноститѣ, както и Европа не ще стане Паневропа заради Франция, за да се запазятъ за винаги диктатитѣ мирни договори въ полза на Франция и сателититѣ ѝ.

Ако, сега, днешното ново понятие за „Югославия“, противно на договоритѣ, по които се създаде Кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, е такова само на сърбитѣ, тъй като то е прието, безъ да сѫ питани хърватитѣ и словенцитѣ, само отъ краля и военнитѣ му шефове на армията, ако то е „Югославия“ сръбска, за да се не споменаватъ повече хървати и словенци, а да се мисли, че тѣ живѣятъ въ пълна хармония въ „чисто сръбска“ „Югославия“, и че въ тази

последнята има само „югославяни“, посърбени „югославани“, то цельта на сръбския шовинизъмъ е постигната. И то толкова по-добре, както се „постигна“ цельта „само отъ сърбитѣ“, при кралството още на сърби, хървати и словенци въ Ма-
кедония!... Просто и чисто сърбитѣ отъ туй кралство, или по-добре сърбитѣ само отъ Шумадийско, отъ старото сръбско кралство, казаха безъ стеснение и срамъ на свѣта, съ помощьта на Франция, Чехословашко и Ромъния: „Нѣма Македония, нѣма Александъръ Македонски, нѣма апостолъ Павелъ въ Македония, нѣма българи въ Македония, нѣма св. Кирилъ и Методий, св. Климентъ, Охридска патриаршия, нѣма българска история въ Македония, нѣма никакъвъ обединенъ животъ на българитѣ отъ Македония съ българитѣ отъ Мизия, Тракия, Моравско и Добруджа презъ петстотингодишното имъ турско робство, нѣма Рилски монастиръ, нѣма Паисий, нѣма братя Миладинови отъ Струга, нѣма Екзархия — училище и църква въ Македония, нѣма чужди учени да сж я изследвали и казали, че тя е българска, нѣма български възстания, нѣма „Илинденска революция“ отъ 1903 г., нѣма първа и втора Балкански войни отъ 1912—1913 г., презъ които българитѣ отъ Македония бѣха съ другитѣ българи, нѣма Европейска война, въ която македонцитѣ се биха съ българитѣ срещу сърбитѣ и я освободиха заедно отъ тѣхъ — уви, за да я подари тази Македония Клемансо и Франция на съюзницитѣ си сърби!... следъ войната...

Тази Македония отрекоха сърбитѣ, когато въ България единъ министръ на външнитѣ работи въ продължение на много години мълча за правата на македонскитѣ българи и за името, заличеното отъ сърбитѣ име на Македония, за да се нарича тя „южна Сърбия“, т. е. южната часть на Шумадия... И всичко туй може да го предприема и прокарва единъ наистина умопобърканъ шовинизъмъ, който не вижда какви бури и какви катастрофи може да предизвика „утре“, пакъ на Балканския полуостровъ, и сжщо, може би, и въ цѣла Европа, каквито той предизвика лудешки — да се пролѣе толкова човѣшка кръвь, която дадоха жертвитѣ на войната отъ 1885 г. между българи и сърби, която дадоха жертвитѣ презъ двѣтѣ балкански войни отъ 1912—13, която дадоха жертвитѣ отъ Сараево презъ 1914 и жертвитѣ на Европа, на цѣлъ свѣтъ, отъ 1914 до 1918 г., че и до днесъ вече, заради този безуменъ сръбски шовинизъмъ — кръвь на милиони жертви, човѣшки сжщества, кръвь, която напои не само земята, но и опръска и слънцето и небето...

Ако и сега този сжщиятъ шовинизъмъ не признава никакви други нации и никакви други култури въ предѣлитѣ на сръбска „Югославия“, и никакви други народности или групи, а ги кръщава по своему „югославяни“, то туй не ще каже, че старата римска империя бѣ пълна само съ римляни... Тази империя бѣ направила много чудосии, даже и въ Египетъ и въ Йерусалимъ, много бюстове на императори бѣха поставени по площади и пѫтища въ нея, за да имъ се кланятъ „римлянитѣ“ и въ Палестина и въ Македония, и въ Франция (днешна) и др., но при все това надъ тѣзи мряморни бюстове—„богове“ имаше единъ истински богъ... Той събори римската империя съ „боговетѣ“ ѝ, защото тя му бѣ неугодна и отвратителна, съ злодеянията си надъ „римлянитѣ“, които не бѣха истински римляни. И римскитѣ императори дѣлѣха империята си на провинции, както днесъ „Югославянскиятъ императоръ“—диктаторъ подѣли „Югославия“ сръбска на „чисти сръбски“ („югославянски“) провинции или банатства... И въ римскитѣ провинции влизаха други народности или нации, както въ „сръбскитѣ“ югославянски банатства, но всичко бѣ тъй нагласено, че да се покрива и управлява само отъ върховни управители — истински римляни, както „сръбскитѣ банатства“ отъ истински сърби — генерали, чисти сърби...

Създаденитѣ провинции въ „Югославия“, съ единъ диктаторски кралски указъ, безъ да се пита парламентътъ, защото нѣма такъвъ, безъ да се питатъ търговскитѣ камари, безъ да се питатъ финансово-банкерскитѣ крѫгове, безъ да се питатъ търговцитѣ, безъ да се питатъ земледѣлцитѣ и занаятчиитѣ, безъ да се питатъ върховнитѣ църковни тѣла и върховнитѣ учебни съвети, — съ една дума, безъ да се вематъ предъ видъ маса интереси: и материялни, и сѫдебни и административни, и църковни, и училищни, и пр.; безъ още, съ други думи, да се питатъ самитѣ националности отъ диктатурата въ „сръбска Югославия“ — сѫ най-голѣмото доказателство за чистиятъ сръбски шовинизъмъ... Една шовинистична орда и оргия нареди тѣзи банатства, чрезъ които се цели само затвърдяването на сърбитѣ въ „Югославия“ и поробването на всичко останало. И само за туй, чрезъ тѣзи банатства, се изкара македонското население „неграмотно“... за да го направятъ „грамотно“, види се, чрезъ сръбското му образование и когато въ сѫщность е известно, че самитѣ сърби, както руситѣ въ царска Русия, бѣха и сѫ най-неграмотнитѣ въ цѣла Европа...

Въ Македонското или Вардарското банатство сѫ изпратени сърби отъ Шумадия, които сега трѣбва да дадатъ образътъ предъ свѣта на истинска „сръбска“ Македония. Но не, както Вардаръ има своето величаво минало съ пѣсеньта и борбата за свободния животъ на Македония, тъй и Охридското езеро, въ което се отражаватъ българскитѣ македонски очи — сега въ сълзи и трауръ, но готови за жертви нови, и съ молба къмъ Всевишния, гдѣто и да е той, който и да е той, за отмѫщение и свобода... сѫ български.

На тази поробена Македония, било подъ турцитѣ, било сега подъ сърби и гърци нашепва освободителната си вѣковна пѣсень и молитва върхътъ на Рила съ своя монастиръ, а Вардаръ пѣе пѣсеньта на загиналитѣ българи, безразлично отъ кой български кѫтъ сѫ тѣ, че тази „Югославия“ — сръбска и некултурна, ще падне, както падна нѣкога Троя, предъ по-културна Атина. Ще падне, защото е противна на всѣки здравъ човѣшки разумъ и защото е противна на съвременната европейска душа, а още повече на душата на всички потиснати отъ сърбитѣ въ нея народности. И само когато падне „сръбска Югославия“ е възможно да се мисли за една истинска Югославия — но не сръбска, но не руска, не австрийска и то съ позволението на великитѣ европейски сили, че тя не ще има никакви империалистични намерения съ своята многочисленость. И само тогава може и България, днешна, да влѣзе въ нея, съ огледъ на бѫдещето на всички народи подъ новия законъ на живота на европейскитѣ народности, какъвто ще бѫде той, въ момента, който е настѫпилъ за Европа.

Този е той „произходътъ“, истинскиятъ произходъ на „сръбска Югославия“. Но и този е животътъ, борчески и страдалчески на македонскитѣ българи — на „южна Сърбия“ — на истинска Македония!.. на българска Македония!

Нека туй го знаятъ и българскитѣ „югославяни“ отъ България, които глупаво смѣсватъ държава, държавни интереси и пр. съ нация и национални интереси: — държавата е съ временни, преходни интереси, а нацията е съ вѣчни, неизменни интереси, въ които спада и самата държава. България не е крива, че „Югославия“ е затворена въ Адриатическото море, респективно Валона—Бриндизи отъ Италия, за да дири Бѣлградъ изходъ на Вардара чрезъ Солунъ. И България е затворена въ Черното море — чрезъ Босфора и Дарданелитѣ. Всичко туй обаче не дава право на българската държава да прави търговия съ македонската земя за своитѣ днешни държавни интереси, а Сърбия нека прави каквото ще, — тя, която шепне вече, че българитѣ сѫ малцинство отъ Югославия и че трѣбва да се образува отъ Триглавъ до Черно море една „сръбска „Югославия“... Върховнитѣ национални български интереси налагатъ разумъ въ моментнитѣ държавни български интереси. Тѣзи трѣбва да изхождатъ преди всичко отъ името на националнитѣ. Никога България не е била въ „цѣлолупна“ Сърбия, напротивъ последнята е била въ вѣковетѣ въ „цѣлокупна“ България. Кръвьта на милионнитѣ и милионни жертви на българитѣ въ вѣковетѣ, че и до днесъ, за образуването на българското племе, е противна на всички желания за едно затриване на България въ рамкитѣ на Югославия. Нациитѣ покриватъ върховнитѣ интереси, даже били тѣ и стопански, на държавата си, а не държавата тѣхнитѣ. Държавата е инструментъ на нацията за интереситѣ ѝ. Търговски договори, митнически съюзи, политически съюзи и пр., туй сѫ временни държавни интереси, а не вѣчни, наспроти вѣчно националното.

Всѣки трѣбва да познава основно историята на нацията си и възъ основа на нея да прави преди всичко национална, а после държавна политика. Иначе всичко е глупость.

ТЕРОРЪ И ПОСЪРБВАНЕ НА МАКЕДОНИЯ.

Сръбскиятъ тероръ, както и посърбването на македонското българско население въ самата Македония начеватъ малко преди македонскитѣ реформи отъ 1904 г. и малко следъ младотурската революция отъ 1908 г. Тѣ се изразяватъ реално въ появяването на сръбски разбойнически чети, организирани отъ самото сръбско правителство, както сѫщото направи и гръцкото правителство, съ гръцки разбойнически чети. И еднитѣ и другитѣ бѣха абсолютно незначителни въ деянията и злодеянията си надъ българското население въ Македония, но при все това очертаватъ ясно манталитетътъ и на Бѣлградъ и на Атина. Тѣзи сръбски и гръцки разбойнически чети действуваха срещу освободителнитѣ чети на самото българско-македонско население, бореха се срещу тѣхъ, разбира се, за да бѫдатъ унищожавани и отъ българскитѣ чети и отъ самото българско население на Македония, защото тѣ нѣмаха за идеалъ свободата на последната отъ турското робство, както македонскитѣ-български чети, а разбойничествуваха, тероризираха и плашеха македонскитѣ българи. Тѣ бѣха тайни съюзници, срещу българскитѣ освободителни чети на Вѫтрешната Македонска Революционна Организация, на турската власть, на турската войска и на турската джандармерия, когато българскитѣ се борѣха съ орѫжие тъкмо срещу произволитѣ на последнитѣ. За туй сега може още и съ пълно право и съ най-голѣма положителность да се допустне, че сръбскитѣ чети, както и гръцкитѣ сѫ бивали инспирирани и пращани не само отъ правителствата на Сърбия и Гърция, но и при туй организирани и богато плащани отъ самата турска власть, ако не отъ Цариградъ, то отъ македонскитѣ турски власти (губернатори). Разбира се, сръбскитѣ и гръцкитѣ чети, които бѣха съвършено чужди на българското население въ Македония и които никога и никѫде не влѣзоха въ борба съ турката джандармерия и войска, биваха немилостиво избивани отъ четитѣ на Революционната Македонска Организация. Но, тѣ, въ услуга на турската власть, срещу българскитѣ чети, плащани за тази имъ услуга отъ турското управление, бѣха въ услуга, въ „национално“ отношение, и за туй пъкъ плащани отдѣлно за тази услуга отъ сръбското и гръцко правителства, и на Сърбия и на Гърция. Последнитѣ смѣтаха, че България поддържа въ голѣми размѣри и основно, а не самòто македонскобългарско население четитѣ на Революционната Македонска Организация, за да „пипне“ тя единъ день „плячката“ Македония отъ Турция само за себе си. За туй именно казанитѣ, незначителни сръбски и гръцки чети въ Македония, издържани и отъ Гърция, и отъ Сърбия, и отъ Турция, съ двойната мисия за тѣхъ, както я посочихме, имаха значението и за Сърбия и за Гърция, да кажатъ тѣзи на свѣта, при изгонването единъ день на турцитѣ отъ Европа, че Македония не е само българска, а и „сръбска“ и „гръцка“...

Наредъ съ четнишката сръбска и гръцка дейность въ българска Македония вървеше и сръбската и гръцка пропаганда. Тя се изразяваше, особено следъ създаването на сръбската митрополия въ Скопие (Фирмилиянъ) въ разпространението на сръбски и гръцки книги, брошури, позиви, вестници и „награди“, а особенно пари, безплатни учители, безплатни училища, безплатни учебници, но богато платени учители и свещенници... Съ паритѣ си само дирѣха сърбитѣ и гърцитѣ да купуватъ „мъртви български души“, въ Македония, както Гоголевия Чичиковъ купува такива, наредъ съ живитѣ. Но въ Македония „живитѣ“ български души сѫ много, твърде много, за да има между тѣхъ само 1% „мъртви македонски български души“. И тѣ купуваха само такива, какторуситѣ съ пропагандата имъ въ България купиха ония „мъртви български души“, които бѣха останали подъ впечатлението на факта, че сѫ дошли при тѣхъ рускитѣ войски, че ги видѣли, че видѣха и боеветѣ имъ съ турцитѣ, и повѣрваха, че рускиятъ царь е пратилъ тѣзи войски за „свободата на българитѣ“,—„мъртви български души“, които сѫ невежи, които нѣматъ понятия исторически, които сѫ непросвѣтени и не научиха и не видѣха, какъ именно Берлинскиятъ конгресъ изгони завоевателитѣ на България — руситѣ, и даде свобода на последната... Съ тѣзи „мъртви български души“ само можа дълги години да експлоатира руската политика и руската пропаганда, чрезъ русофилството, въ България. Подобно нѣщо диреха да създадатъ за себе си въ Македония, чрезъ нейнитѣ „мъртви български души“ и Сърбия и Гърция за своитѣ политически цели и намерения.

Тъй че и терорътъ на четитѣ имъ и богатата имъ парична пропаганда въ Македония бѣха само за „плячката“ Македония, както туй посочихме. Но тази Македония имаше опитътъ на своята сестра България съ руситѣ. Тя не допустна плановетѣ на Сърбия и Гърция да се осѫществятъ. Тя не допустна между нейнитѣ села и градове да поникнатъ сърби и гърци искуствено или временно създадени, особенно сърби, когато тукъ-таме имаше „гърци“, обаче гръкомани (по патриаршията) — българи.

Но, но, но! Нещастна българска Македония!... Тя чрезъ тъй нареченията Балкански съюзъ, между България и Сърбия, отъ 1912 г., срещу Турция, още когато българскитѣ войски заедно съ македонскитѣ си отряди се биятъ срещу турската армия, и когато сръбскитѣ и гръцкитѣ войски нѣматъ почти никаква работа, но окупирали и раздѣлили си Македония, — е отворила широко, приятелски, селата и градоветѣ си, и за Сърбия и за Гърция, не само военно да я иматъ, но и да нахлуятъ сръбски и гръцки джандарми, чиновници—финансови, учители, свещенници, търговци, владици, адвокати и т. н., за да обхванатъ цѣлата страна и да положатъ първиятъ основенъ камъкъ на единъ организиранъ систематически тероръ, чрезъ който да посърбятъ и погърчатъ Македония, особено да я посърбятъ... И то тъкмо тъй, както мисионеритѣ нѣкѫде „покръстватъ“ диваци, знаейки, че предъ тѣхъ е не само мисионерътъ, а и респективната негова военна сила.

Още отъ навлизането на сръбскитѣ власти и на сръбската официална държава въ „плячката“ — нещастна Македония—1912 г. — сръбската държава и сръбската власть счете тази „плячка“ за своя. И не само за своя, но и за часть отъ Сърбия, както днесъ я нарича „южна Сърбия“. Първата задача на сърбитѣ въ Македония, при траенето на войната съ Турция, бѣ да узнаятъ, гдѣ именно сѫ най-корави българитѣ въ тази земя и тамъ, на тѣхнитѣ врати и кѫщи да похлопатъ и настанятъ войскови части, да настанятъ при това отъ тѣзи и въ училищата, за да не могатъ последнитѣ да функциониратъ, да настанятъ висшитѣ офицери въ митрополиитѣ български, да направятъ военнитѣ си складове, а сѫщо и да настанятъ обозитѣ си въ богатитѣ кѫщи на българитѣ и т. н. и да пристѫпятъ къмъ реквизициитѣ на съестни продукти и фуражи, безъ да ги плащатъ, пакъ при българитѣ, коравитѣ въ патриотизма си българи, за да ги изтощатъ; да отстранятъ учители и свещенници, а сѫщо и владици отъ службитѣ имъ, или да ги тероризиратъ и заплашватъ, че тукъ вече нѣма нищо българско и пр., ако ли не, ако тѣ държатъ на българщината си, да ги арестуватъ, сѫдятъ и осѫдятъ, или да имъ дадатъ пѫтьтъ за България..., ако мнозина отъ тѣхъ не сѫ убити вече тайно, по единъ или другъ предлогъ. Така училищита и църквитѣ, така монастиритѣ и митрополиитѣ, така кѫщитѣ на богатитѣ хора, така селата и градоветѣ, въ по-голѣмата часть на Македония, която е сега въ сръбски рѫцѣ, сѫ поставени подъ терористичния режимъ на Сърбия. „Българитѣ не ще дойдатъ тукъ!“ — казватъ сърбитѣ на македонскитѣ българи, отъ които още се биятъ, съ хиляди, заедно съ българската армия срещу Турция. Значи и тѣзи македонски българи не ще се върнатъ въ роднитѣ си мѣста въ Македония, ако се не върнатъ тѣ, предварително признали се за „прави и истински“ сърби... Ето разковничето на цѣлия сръбски тероръ въ Македония, подъ формата и закрилата на „Българо-сръбския“ съюзъ срещу Турция, за „освобождението на българска Македония!“ Тамъ, сега, гдѣто има възможность да се отворятъ българскитѣ училища, поради липса на учителитѣ, които сѫ на бойнитѣ полета срещу турцитѣ въ източна Тракия, заедно съ българската армия, а сѫщо и църквитѣ, свещенницитѣ на които сѫ войскови свещенници, бързо сърбитѣ поставятъ свои учители и свещенници, докарани отъ Сърбия, съ съмнителни способности и качества — и като учители и като свещенници, безъ да знаятъ български езикъ, но като добри сръбски патриоти и сръбски шовинисти... Тѣ влизатъ сега въ ролята на мисионеритѣ, опряни на помощьта на щиковетѣ на сръбската армия, за да посърбватъ бързо българското македонско население, което се заставя сега насила да даде то и децата си на сръбскитѣ учители, а още и да посѣщава църкви, съ сръбски свещенници насила, подъ заплашване... На туй население, както и навсѣкѫде и отъ всички сърби, въ Македония, се разправя, че то е сръбско, че то трѣбва да остане сръбско!... И всичко туй, още преди всѣкакъвъ изходъ на войната, като българитѣ продължаватъ да я водятъ срещу турцитѣ, и туй още, преди всичко, преди всѣка конференция и опитъ за миръ между „съюзнитѣ“ балкански държави и Турция; туй, преди всичко, още когато е неизвестно, дали Македония ще остане сръбска, защото тя е „безспорна“ въ по-голѣмата си часть за България и защото е „спорна въ по-малката си часть между българи и сърби, но въ тежесть и полза тази „спорна“ Македония за България, както и туй още, когато се не знае, дали великитѣ сили не ще оставятъ Сърбия и Гърция до брѣговетѣ на Адриатическото море, т. е. въ Албания...

Така се постави основното начало или основниятъ камъкъ на сръбския терорътъ и на „погубването“ на Македония още въ 1912 г., за да стане той — терорътъ, а сѫщо и погубването съ по-голѣма сила презъ 1913 г., когато България бѣ съкрушена отъ ромъни, турци, сърби и гърци, възъ основа на руската царска политика срещу нея и когато въ втората балканска война отъ сѫщата година българо-македонскитѣ (македонскитѣ) войски се нахвърлиха въ боеве срещу сръбската и гръцката армия съ яростьта на звера за своята земя — за своята родна земя Македония, въ която нито можеха да отидатъ въ отпускъ, нито пъкъ отъ нея можеха да получатъ писма и др., — отъ близкитѣ си. Още въ 1912 г. сърбитѣ изпълниха Македония съ една фалшива книжнина въ всѣко отношение—безплатно и насила раздавана на македонцитѣ чрезъ която се „доказваше“ на последнитѣ, че Македония е била отъ вѣкове сръбска. Всички български книги: учебници, вестници, библиотеки и пр. се поставиха подъ сръбски контролъ направо, ако не се унищожаваха. Тѣ се наричаха отъ сърбитѣ „безумни и глупави книги“, книги на „татари“, на „хуни“, на „варвари“, на „глупци“... И, наистина на „глупци“, защото българскитѣ русофили съ наивностьта си и съ глупостьта си, и чрезъ сѫщия договоръ съ Сърбия и чрезъ съюзната военна конвенция продадоха за „паница леща“ Македония на сърбитѣ, т. е. за две сръбски дивизии при Одринъ и за нѣколко сръбски топа при него! Сръбската книжнина, заета въ вѣковетѣ отъ българската, но на сръбски езикъ сега, чисто национална сръбска книжнина, измѣсти българската книжнина на вѣковетѣ. Български вестници и български книги въ 1912 и 1913 г. не стигаха открито въ Македония. Сръбската военна, шовинистическа цензура, не допущаше туй, за да подготви нарочно и насилствено пѫтя на сръбското погубване на Македония бързо, чрезъ сръбскитѣ вестници и книги — съ органитѣ, разбира се, на прочутото сръбско величие, всестранно „прочуто“ сръбско „величие“, за сръбската „велика история“, за сръбската „сяйна (храбра) армия“, за сръбското юначество?! Естествено, българитѣ отъ Македония, по неволя, търпѣха и търпятъ и сега още всичко туй. Но националната душа не се мѣни и създава лесно, за година, за десеть, за сто, за двестѣ и т. н. Македонската българска душа е създадена заедно съ българската отъ IX столѣтие, още преди хилядо години. Сърбитѣ туй го забравиха и забравятъ. Тѣ виждатъ въ македонцитѣ нѣщо мизерно, нѣщо, като че ли сѫ тѣ отъ каль или отъ тѣсто направени, за да си играе всѣки съ родната имъ или националната имъ душа. Тамъ, въ българска Македония, на първо мѣсто се появи тогава теорията на единъ сръбски-бѣлградски-професоръ — Цвиичъ, какво македонскиятъ езикъ е сръбски! Е, добре, отъ туй нѣщо по-голѣмо доказателство нѣма за „великия и безсмъртенъ“ сърбски шовинизъмъ: македонскиятъ езикъ, споредъ Цвиича, да е сръбски! Но Цвиичъ го нарича тозъ езикъ преди всичко „македонски“! Какъ тогава „македонскиятъ“ езикъ може да бѫде „сръбски“, както и сръбскиятъ езикъ „македонски“, а где е вѣковниятъ български езикъ? Защо македонскиятъ езикъ да не е този вѣковенъ български езикъ, щомъ, напримѣръ, „французкиятъ“ езикъ може да бѫде „нѣмски“ и обратното? Где е „българскиятъ езикъ“, който е отъ вѣкове и исторически и култово-културно въ Македония и македонскиятъ — отъ вѣкове и култуво-културно въ България, а никога, никога, никога, не и сръбскиятъ, нито въ вѣковетѣ, нито въ историята между Македония и Сърбия, нито въ култа и културата имъ!? Но тука, наистина, трѣбва да има едно голѣмо недоразумѣние, когато голѣмиятъ сръбски шовинистъ, заслѣпенъ отъ голѣмата сръбска държавническа шовинистична политика, вижда само едно, а именно: „македонскиятъ“ равенъ на „сръбския“ — „сръбскиятъ“ равенъ на „македонския“ езикъ, чрезъ медиумътъ на „славянитѣ“. А тѣзи славяни, или тѣхниятъ медиумъ, сѫ и въ България, и въ Македония и въ Сърбия, отъ вѣкове... Но тѣ сѫ формирани национално вече, чрезъ македонци—славяни, а по-после и българи въ „българи“, както сърби и славяни (безъ македонци), по-после въ „сърби“. Сега само на базата на този славянски медиумъ Цвиичъ иска да изкара македонскитѣ българи сръбски македонци. Какво научно нещастие е наистина всичко туй за учената, но въ сѫщность недоучена и безумна глава на единъ университетски професоръ отъ Бѣлградъ! И срамъ и позоръ за нацията, за филологията, особенно за „славянската филология“, часть отъ общата философия на науката за цѣлото человѣчество, но не и съ значение за отдѣлнитѣ „славянски“ нации, между които има и една сама за себе си и по кръвь и по езикъ, а тя е: македоно-славяно-българската, както и за себе: славяно или сърбо-славянската. Ясно е какъ се отнесоха „чиститѣ и кръвни слависти“ къмъ „теорията“ на Цвиича за „македоно-сръбския“ езикъ на македонцитѣ и за „сръбско-македонския“ езикъ на сърбитѣ. Въ всѣки случай, ако, наистина, македонскиятъ езикъ бѣ сръбски, или наймалко, въ строгата смисъль на науката, близъкъ на сръбския, то защо той да не е, ако не тъй наречения български езикъ, то близъкъ на българския, толкова повече, че Кирилъ и Методи и Климентъ Охридски, които създадоха културниятъ български езикъ сѫ: първитѣ „славяни“—македонци отъ Солунъ, а вториятъ е българинъ—славянинъ—македонецъ отъ предѣлитѣ на Македония. Защо братята Миладинови отъ Струга събраха само „български пѣсни“, а не и сръбски? Защо рускиятъ професоръ—филологъ — Григоровичъ откри въ Македония само български, но не и сръбски езикъ? Защо нѣмскиятъ професоръ Вайгандъ откри само македонскиятъ и т. н.

Ето така започнаха сръбскиятъ тероръ и посърбването на Македония отъ 1912 г., по основно: тероръ и насилия, пропаганда и сръбска мизерия надъ кръвьта на българскитѣ жертви за свободитѣ на Македония. И за този тероръ и за туй посърбване, отъ него време, ни дава най-удивителна история и свидетелство, г. професоръ Милетичъ отъ Софийския университетъ, чрезъ събранитѣ и печатани отъ него материали: писма, окрѫжни, наредби, оплаквания и пр. и пр., презъ време на сръбската окупация на Македония въ 1912—913 г., които, изобилни, като материали за мартирологията на Македония, подъ сръбски режимъ, той издаде и напечати и които за вѣчни времена ще останатъ като голѣма свѣтла звезда надъ тъмнината на сръбското дѣло въ Македония.

Следъ Букурещкия договоръ отъ 1913 г., който преди всичко е голѣмо нещастие за Македония и който я предаде официално вече на Сърбия и Гърция, терорътъ и посърбването се изграждатъ бързо въ нечувани размѣри, въ кули на нещастия за македонското българско население. Тѣ сѫ вече брутални, безчовѣчни и смъртоносни. Тѣ предизвикватъ голѣмото нещастие на много македонски българи, съ стотици хиляди да напустнатъ роднитѣ си огнища и бѣгатъ въ България, за да разпорежда шовинизмътъ сръбски, сега, още по-жестоко въ тази българска земя, наричана не по името ѝ Македония, а „сръбска“ Македония, а по-късно „южна Сърбия“. . .

Въ тази Македония („южна Сърбия“) имаше въ 1912г., когато влѣзоха сърбитѣ въ нея съ войскитѣ и властитѣ си:

761 български църкви съ 6 епископи (владици), 833 свещенници и 1600 български училища, съ 1013 български учители и 78,000 ученици. Туй намериха сърбитѣ въ тази българска Македония, а не сръбска, за да я наричатъ днесъ „южна Сърбия“, защото въ сръбска земя не може да има по силата на сръбския шовинизъмъ и империализъмъ никакви български училища, църкви, владици, учители, свещенници и ученици. Всичко трѣбва да бѫде сръбско, както е „всичко“ сръбско по отношение и на другитѣ народности въ туй отношение въ сегашна сръбска—диктаторска „Югославия“... Тази сръбска диктатура не признава дори никакви права на никакви малцинства, дори на малцинството на съюзната си Ромѫния, съ „Югославия“. Но тя сѫщата направи сѫщото и съ българскитѣ църкви и училища въ земята, наречена отъ българитѣ: „Западни български покрайнини“ — земя завзета отъ предѣлитѣ на България по стратегически съображения (и то когато България е вече безъ право на армия и орѫжие по силата на Ньойския диктатъ — договоръ!) — земя, която тя взе отъ България въ 1920 г., въ която нѣма нито единъ сърбинъ или отъ друга народность и която земя притежаваше 45 църкви и 116 училища, на едно население отъ 67,000 българи. . .

Но понеже сега е думата тукъ, какво е намерила Сърбия въ българска Македония въ 1912 г. и какво тя направи съ него въ 1913 г., следъ Букурешкия договоръ, като изгори всички български книги и разгони владици, свещенници и учители, — то въ паралелъ съ туй, въ името на македонскатя българска цѣлокупность нека кажемъ, какво намери Гърция въ сѫщата 1912 г. въ частьта отъ Македония, която по Букурещкия договоръ се падна на нея. Въ „гръцка“, но българска Македония и Тракия, Гърция намери 300 български църкви, 78 параклиси, 11 монастири, 408 основни училища, съ 17,210 ученици, 23 прогимназии съ повече отъ хилядо ученици и 3 срѣдни училища съ 825 ученици... Тя се опитва, разбира се, по пѫтя на Сърбия, да ги унищожи... При това нека кажемъ, че и въ „сръбска“ Македония имаше много монастири, параклиси, прогимназии и срѣдни училища и то много повече, отколкото въ „гръцка“ Македония.

Тѣзи културни блага не ги създаде България насила и искуствено въ Македония, презъ времето на турския ѝ режимъ до 1912 г. Самитѣ македонци ги създадоха, въ името на вѣковетѣ, като българи, и тѣ ги искаха да сѫ български. Защото, ако македонското население бѣ сръбско и гръцко подъ турски режимъ, то султанитѣ не можаха да му налагатъ нищо българско, толкова повече като се има предъ видъ, че и Сърбия и Гърция, като самостоятелни държави заживѣха, едната седемдесеть години по-рано, а другата петдесеть години, — отколкото България...

И, ако сега, т. е. въ 1915 г. българитѣ навлѣзоха въ своята Македония и се помѫчиха да възстановятъ изгубеното въ 1912—1915 г. въ нея, чрезъ сръбскиятъ терoръ и то при голѣма несгодность и липса на срѣдства, както въ време и презъ време на война, то въ 1918 г., когато се върнаха сърбитѣ отново въ тази българска Македония, и по-нататъкъ, до днесъ, тѣ унищожиха не само всичко българско тамъ, но и вдъхновено-сатанински забраниха на българитѣ да говорятъ и българския си, родния си езикъ — въ улици, въ църкви, въ домъ, на всѣкжде!... Нека сега каже цивилизованиятъ свѣтъ, где и кога е било туй въ историята?!... Дали то е било при фараонитѣ въ Египетъ надъ евреитѣ, дали то е било въ старата гръцка държава при робитѣ, дали то е било въ римската държава, при испанската инквизиция или при турцитѣ въ Европа?!...

А при туй ето що казва в. „Акрополисъ" отъ Атина, отъ ноемврий 1929 г. — между друго: въ Гърция се говорятъ много езици... между които отъ Солунъ до Леринъ „славянски" (български). Разбира се, тази статия на „Акрополисъ" не е, за да похвали Гърция предъ свѣтътъ, че въ нея има свобода и търпимость на езици, а да застави гръцкото правителство, да направи сжщото, както сръбското туй направи, щото въ Гърция да се говори само гръцкия езикъ!... Така действуватъ всички шовинисти на земята, които въ самитѣ си души се чувствуватъ роби на миналото си...

При наличностьта сега на всички тѣзи данни и аргументи, които толкова неопровержимо издигатъ справедливиятъ и сърдеченъ, честенъ и безкористенъ гласъ на Македония, че тя живѣе подъ чужди терoръ и че се опитватъ главно да я посърбятъ, ето какво прави дивиятъ султанъ, господарь на Македония, преди „благородниятъ" сръбски краль, господарь на Македония сега — отъ 5 декемврий 1847 г.: „Василаки ефенди (погърчено име б. авт.), членъ на земледѣлския съветъ, може да му се позволи да издава „единъ вестникъ на български езикъ" и пр. и пр..., но преди време „сръбскиятъ капукехая" въ Цариградъ, е изпросилъ издаването на „български" на единъ търговски вестникъ. Министерскиятъ съветъ намира, че ще бжде полезно да се позволи. Султанътъ позволява. Султанското позволително за този вестникъ на Василаки е отъ 11 декемврий сжщата година. По-нататъкъ „дивиятъ" султанъ се грижи за подигането на „българската" просвѣта въ Скопско и Солунско — отъ 21 февруарий 1868 г., когато още нито въ Австро-Унгария, нито даже въ Англия нѣма задължение за просвѣта и посещение на училище...

При възраждането на българитѣ въ Македония пакъ се грижи самиятъ султанъ, „дивиятъ" султанъ... И то не възъ основа на туй, че го принуждава нѣкой или Парижкиятъ договоръ отъ 1856 г. Този договоръ е безъ значение и забравенъ. Само Русия бѣ го споменавала предъ Турция, но тя бѣ бита отъ последнята, въ съюзъ съ Англия и Франция... И ето за какво се грижи султанътъ: 1) На 16 февруарий 1858 г.

гърцитѣ отъ Битоля искатъ да изпѫдятъ като лѣкарь Константинъ Мишайковъ и го замѣстятъ съ единъ гръкъ Атанасъ Каначо. Но указва се, че този Атанасъ Каначо не е никакъвъ лѣкарь (докторъ). Султанътъ отхвърля искането на тѣзи „гърци". Константинъ Мишайковъ е български лѣкарь, градски лѣкарь въ Битоля, въ туй време... 2) Султанътъ запрещава отъ 5 юлий 1872 год. да се изнасилватъ българитѣ въ Битоля, чрезъ турската власть, да се отнасятъ до грѫцката митрополия, защото си иматъ своя самостоятелна църкви и Екзархия. Чрезъ солунския валия, той дава инструкция, да се задоволятъ българитѣ и бащински да ги пазятъ. Туй нареждане на султана е тайно. Чрезъ него, отправено презъ Солунъ за битолския мутесарифъ (окрѫженъ управитель), той иска, щото последниятъ да бѫде „баща на българитѣ". 3) Турското население въ Битолско иска съ прошение отъ Султана да се изгонятъ нѣкои българи, защото развивали българска агитация. Султанътъ се противи на туй искане въ септемврий 1876 г.

Тѣзи факти, изнесени възъ основа на официални турски документи, още отъ времето на турското управление въ Македония, свидетелствуватъ твърде прекрасно, че въ тази сѫщата Македония е имало и има не само българско население, но и българи видни, български лѣкари, църкви, български вестници, и пр. и пр., а е нѣмало сърби, нито въ Скопие, нито въ Битолско, нито въ Солунско — нѣма ни единъ документъ въ тѣхно име, като жители на Македония и че тѣ напраздно днесъ, сърбитѣ, твърдятъ, че Македония е срѫбска, защото турцитѣ въ XV столѣтие я взели отъ тѣхъ. Охо!.. А сърбитѣ пъкъ я взели отъ турцитѣ въ 1912 г.! Официалнитѣ турски документи за българщината въ Македония сѫ много и премного. Но нашата задача не е тукъ да ги изнасяме всички, а само чрезъ нѣкои отъ тѣхъ да посочимъ мимоходомъ, че турцитѣ сѫ знаели, какво въ Македония има само българи, турци и „гърци" (българи гъркомани, признаващи грѫцката патриаршия), но никакви сърби.

И само благодарение на туй обстоятелство, макаръ вече и при единъ срѫбски владика въ Скопие отъ 1902 г., подаренъ на Сърбия или на „несѫществуващитѣ" сърби тамъ отъ България, подъ руско влияние, както туй вече разгледахме подробно по рано, сърбитѣ днесъ, знаейки, че Македония е българска, знаейки при това че съ десетки учени хора, които сѫ я посетили въ разни времена и отъ разнитѣ краища на свѣта и сѫ описали българскиятъ ѝ характеръ — решиха, отъ злоба, като „победители", въ подарената имъ Македония отъ Франция да изтрѣбятъ чрезъ терорь българитѣ, толкова повече, като знаятъ, че покровителката на Македония — България е обезорѫжена и безъ армия ... Но, въ своя терорь сърбитѣ прескачатъ и съвѣстьта на тъй наречената „Карнегиева анкета" върху Македония. Тѣ прескачатъ и съвѣстьта на много учени, на много чистосърдечни и добросъвестни хора отъ цѣлъ свѣтъ, които по едни или други причини може да мразятъ България и българитѣ, но които обичатъ истината, и само чрезъ нея, да бѫдатъ полезни и на България и на Македония. Напримѣръ, най-голѣмитѣ защитници на сърбитѣ: Скотусъ Вияторосъ (англичанинътъ Сейтонъ Уатсонъ) и Херманъ Венделъ (германецъ) никога не сѫ казали, че Македония се населява отъ сърби. А никой ученъ, журналистъ, публицистъ или пѫтешественникъ до днесъ не е казалъ, че Македония е населена съ сърби. И всички ония отъ тѣхъ, които си плюятъ на съвѣстьта сами, най малко казватъ, че Македония е населена съ „славяни"... но тѣзи славяни не могатъ да бѫдатъ безъ националенъ характеръ, толкова повече Македония, която отъ хилядо години живѣе съ българитѣ заедно, а не съ сърбитѣ, и не и съ гърцитѣ.

Ето сега, напримѣръ, какво пише за Македония и македонцитѣ единъ американски професоръ въ 1922 година. Той е печатилъ статията си въ вестникъ „Daily News—Sun" отъ 13 октомврий с. г. — излизащъ въ Спрингфилдъ, Охайо. Този професоръ се казва Ф. К. Крюгеръ — професоръ по политически науки въ Витембергъ Колиджъ; той пише за теглото на македонцитѣ и за борбитѣ за тѣхното освобождение, като къмъ статията си придава една карта на Балканския полуостровъ. Отъ голѣмъ интересъ е да се знаятъ следнитѣ пасажи отъ неговата статия за Македония и за македонцитѣ.

„Една отъ най-интереснитѣ групи между чужденцитѣ въ Спрингфилдъ, казва професоръ Крюгеръ, сѫ българитѣ отъ Македония. Хиляди отъ тѣхъ емигриратъ презъ последнитѣ години въ Америка, установявайки се или въ Канада, или въ С. А. Щати. Нашата страна е станала второ отечество на 40,000 души отъ тѣхъ. Най-голѣмитѣ групи отъ тѣхъ сѫ въ Торонто, Канада, Инчстаунъ, О. Детронтъ, Мичиторъ. Почти всички отъ македонцитѣ въ Спрингфилдъ принадлежатъ къмъ българската православна църква. Тѣ сѫ всичко 120 души въ града ни. Отъ тѣхъ 20 семейства. Тѣ сѫ съдържатели на дукяни и работящи по фабрики и желѣзнопѫтни линии. Тѣ работятъ непрекъснато и тежко, иматъ си състояние, обичатъ домътъ си, приятни и любезни сѫ и благодарни на случая, който имъ се удаде за напредване въ тази страна. Повечето отъ тѣхъ най-добре използуватъ този случай. Тѣ силно желаятъ да научатъ английски, тѣ скоро успѣватъ да научатъ разговоримия английски. Малцина отъ тѣхъ се връщатъ въ родината си. Мнозинството отъ тѣхъ добива американско гражданство веднага, щомъ законътъ имъ даде право.

„Както всички балкански народи, тѣ силно се интересуватъ отъ политика. Макаръ американски граждани, тѣ сѫ само зорки наблюдатели на политическитѣ условия въ тѣхната родна страна, и не могатъ, освенъ да подкрѣпятъ аспирацитѣ на народа въ татковината имъ, за добиване на по-голѣма свобода и накрай за самоуправление. Въ тази си борба за свобода тѣ значително се въодушевяватъ и насърчаватъ отъ историята и идеалитѣ на новото си, второ отечество" (Америка, б. авт. на т. кн.).

Тукъ авторътъ — професоръ дава нѣколко исторически бележки за най-старата история на Македония; за завладяването на тази область по-късно, въ срѣднитѣ вѣкове, отъ турцитѣ, за руско-турската война; за образуването на Вѫтрешната Македонска Революционна Организация презъ 1893 г., за Балканскитѣ войни и за подѣлбата на Македония следъ тѣзи войни, особено следъ свѣтовната война. По-нататъкъ професоръ Крюгаръ дава сведения за числото на населението въ Македония, а именно, че то е 2,800,000 и предава следнитѣ цитати отъ „Британската енциклопедия":

„По-голѣмата часть на Македония е населена съ славянско население, главно българско въ своитѣ отличителни черти; крайбрѣжната линия и южнитѣ части на западъ отъ Солунския заливъ сѫ гърцки, а турски, влашки и албански заселища сѫществуватъ пръснати тукъ-тамъ или на групи въ много части на тази страна". — „Почти всички независими авторитети приематъ, че мнозинството отъ славянското население е българско". (Значи нѣма сърби — и въ „Бритянската енциклопедия" въ Македония. Туй казватъ всички „независими авторитети". Б. на авт.).

„Езикътъ, продължава професоръ Крюгеръ, е твърде близътъ съ българския". „Турцитѣ управляваха въ Македония, пише сѫщиятъ, твърде строго. Управлениито на сърбитѣ, обаче, е безкрайно тираническо. Езикътъ на македонцитѣ, училища, църкви, вестници, читалища и пр. — всичко е било забранено. Не се позволява изразяване на национално самосъзнание. Страната се управлява съ желѣзна рѫка отъ чужда за населението, сръбска, бюрокрация, на която се даватъ нареждания отъ Бѣлградъ. Желанието е просто да се унищожи всѣка македонска култура и да се замѣсти тя отъ сръбски идеи и инструкции. Но македонцитѣ сѫ съ твърде високо национално съзнание и сѫ решили да осигурятъ признаването на елементарнитѣ имъ човѣшки и народностни права, които имъ сѫ гарантирани съ клаузитѣ за малцинствата на договоритѣ за миръ". По-нататъкъ сѫщиятъ професоръ, между друго, все въ защита на българитѣ-македонци, споменава въ сѫщата си статия за голѣмия и заслужилъ на българския народъ и приятель на Македония, американецътъ Макгаханъ.

„Македонцитѣ отъ Спрингфилдъ силно се надѣватъ, че духътъ на този обичащъ свободата синъ на Охайо (Макгаханъ), ще се намѣри и между американскитѣ граждани въ днешно време и че тѣ ще следватъ заедно съ тѣхъ интересътъ къмъ родината имъ и аспирациитѣ имъ за една Автономна Македония, като демократическа република, основана на сѫщитѣ високи идеали и принципи, на които се изградиха С. А. Щати — тѣхното любимо вторично отечество"...

Така, сега, констатацията и присѫдата надъ сръбския терорь и режимъ въ Македония, идящи не само отъ Европа, но и отъ задокеанска Америка, могатъ да служатъ за утѣха на поробенитѣ българи въ Македония подъ сръбския шовинизъмъ, който се е запрѣтналъ „мѫжествено“ да посърбва Македония отъ 1918 г. до сега. Но туй „мѫжествено“ посърбване, чрезъ терорь, на Македония, нищо чудно, среща и истинско мѫжествениятъ отпоръ на македонцитѣ. Тъй че, всички ония, които чуватъ и четатъ за деянията на Вѫтрешната Македонска Революционна Организация срещу сръбскиятъ терорь и срещу посърбването на Македония, нека не се нито възмущаватъ, нито мръщятъ отъ тѣзи деяния. Всѣка сила, която насилва, има и намира своята контра сила. Това е единъ елементаренъ физически законъ. Че сърбитѣ съ своя нечуванъ и позоренъ терористиченъ режимъ въ Македония искатъ да разрушатъ всичко национално, култово и културно въ Македония, за да разширятъ и затвърдятъ сърбизма си тамъ, че тѣ чрезъ разрушение искатъ да създадатъ своето разширение и затвърдяване въ Македония, — съ и чрезъ разрушението на всичко българско, съградено въ течение на десеть вѣка съ борби, кръвь и страдания, че тѣ по единъ тиранско-насилнически начинъ, съ какъвто си служи „болшевизмътъ“ срещу „буржуазията“, искатъ да господствуватъ, искатъ да наложатъ своята диктатура, за да консолидиратъ една сръбска държава, наречена „Югославия“, но сръбска, — то нека се не види никому чудно, че срещатъ отпорътъ на македонцитѣ, които не рушатъ нищо друго съ деянията си, а пазятъ правата си национални и културни отъ безсъвѣстни и безчестни похитители, похитители—рушители. За туй македонскитѣ акции не сѫ нито разрушителни, нито античовѣшки, щомъ се противопоставятъ тѣ на македонското разрушение и човѣкоядство, налагани отъ сърбитѣ...

Но ние споменахме вече за една анкета въ Македония— тази на Карнеги. Фондацията Карнеги, основана, отъ дарителя си американецъ, да служи на истината и мира, предприе анкетата въ Македония, непосрѣдствено следъ втората балканска война отъ 1913 г., следъ Букурещкия договоръ, когато се говореше около него за ревизията му. Тази анкета, произведена въ Македония, за да установи, какво е населението и културата на Македония, толкова оспорвани отъ гърци и сърби, изкуствено и чрезъ платената имъ пропаганда, особено въ чужбина, не установи нищо друго, възъ основа изследването на разнитѣ статистики, турски, български и др., освенъ, че въ болшинството си населението, като най-голѣма компактна маса, е българско, чувствува се българско, говори български, има църкви и училища български, съ нуждния имъ български персоналъ: владици, свещенници, учители, ученици и пр. Тя даде въ подробности имената на македонскитѣ градове и села и кои отъ тѣхъ сѫ чисто български и кои смѣсени съ българи и др., както и тѣзи, въ които нѣма българи. Тя, сжщата тази анкета, установи сжщо, документално доказано и събрано всичко туй въ едно голѣмо печатно издание, на французки езикъ, подъ името „Enquéte dans les Balkans“, — че надмощието въ Македония е българско, като сжщевременно посочи и на сръбскитѣ и на гръцкитѣ изстжпления надъ българското население въ Македония и надъ културнитѣ му блага тамъ презъ време на самата война срещу Турция отъ „държавитѣ“ на Балканския съюзъ, при отсжтствието на българскитѣ войски, които се биеха срещу турскитѣ и т. н. Тази анкета на Карнеги въ Македония бѣ произведена отъ трима голѣми, съ свѣтска известность — благородни хора: единъ англичанинъ, единъ французинъ и единъ русинъ, отъ царска Русия, който не е сподѣлялъ никога царската руска — панславянска политика, която наистина една година по-късно въвлече зарадъ Сърбия цѣла Европа въ голѣмата катастрофа на войната, за да пропадне и самата Русия — и военно, и вжтрешно — въ най-голѣмата катастрофа за себе си. И, сигурно, ако не бѣ започнала голѣмата европейска война, голѣмата тази Карнегиева анкета щѣше да има нѣкакъвъ резултатъ за ревизията на Булурещкия договоръ, въ полза на Македония. Англичанинътъ отъ тази анкетна комисия бѣ Кентенбери, французинътъ бѣ Констанъ д'Естуриелъ, а руснакътъ — Николай П. Милюковъ. Тъй че, единствениятъ най-голѣмъ паметникъ на сръбското и гръцко престжпление надъ бъкгарското население въ Македония, съ което се чувствуватъ по сждба заедно и турци, и албанци, и куцовласи, е тази анкета. Но тя, колкото и справедлива, колкото и добросъвѣстно и колкото обективно изпълнила дългътъ си, бледнѣе предъ стореното въ Македония отъ сърби и гърци, особено отъ сърбитѣ, следъ голѣмата европейска война. При все това, отъ нея сжщата анкета, преди всичко, трѣбва всѣки да се убѣди, че тогавашното българско правителство, което води войната срещу Турция за „свободата“ на Македония, съ своята наивность, е било създало, предварително, не само една „спорна“, но „двѣ спорни“, при една „безспорна“ македонска българска земя, а именно отъ северъ една съ сърбитѣ, а отъ югъ една съ гърцитѣ. . .

Разбира се, цѣлото българско население и отъ България и отъ Македония остана извънредно благодарно на Карнегиевата анкета въ Македония, тъй като цѣлъ свѣтъ може да види чрезъ нея чия е Македония, ако този сжщиятъ свѣтъ се урежда отъ едно право не обосновано на силата и насилието, а на разума и истината, въ името на които поне се кълне, ужъ, съеременната култура и цивилизация. А щомъ туй е така, то за вѣчни времена туй право ще бжде българско, щомъ то не ще бжде никога принудено да бжде защитено и отъ българска военна сила и насилие. Но и чрезъ тѣзи то защитено, то никога, нито на съвѣстьта на човѣчеството, нито на българитѣ ще падне въ укоръ и тяжесть, че наистина за правата и свободата на Македония, че и за всички други български кжтове съ българско население, кждѣто и подъ чийто робство и насилие да се тѣ намиратъ, сж употрѣбили българитѣ сила за освобождението имъ...

Насилието надъ населението въ Македония следъ голѣмата война се изрази въ писъкъ и сълзи до небеса отъ сжщото население спрямо „славянитѣ“ сърби, за жестокостьта и насилието имъ надъ „славянитѣ“—македоно-българи. Тамъ се втурнаха всички тъмни сръбски сили, всичкиятъ шовинистиченъ бѣсъ, цѣлото онова чувство на алчность за забогатяване и цѣлото онова чувство болно до неизцѣримость за властвуване — и съ една животинска свирепость отъ тѣхъ бѣ избито, преди всичко, всичко по-живо българско,—свирепо отъ върналитѣ се нѣколко хиляди сръбски войски, окупирали отново Македония, когато французки и др. войски държаха вече окупирана българската държава. Тамъ се прогони всичко, което представлява българската култура и култъ, възстановено презъ войната, до колкото се можа, като продължение отъ 1912 г., за българитѣ, но прекжснато и унищожено отъ сърбитѣ отъ 1912 до 15 г. Владици, свещеници, учители, лѣкари, адвокати, сждии и редица още други — всичко туй бѣ избито или прогонено — и тайно и явно. Училищата се заключиха, църквитѣ се отнеха, всичко българско, въ културна смисъль, се унищожи —; премахна се, тъй да се изразимъ, ядката на благородничеството, представляваща българското население тамъ, за да нѣма водитель въ неговото лице македонското българско население. Кжщитѣ на туй благородничество се унищожиха, села се изгориха и опустошиха, градове запустѣха и т. н. И надъ всичко туй синове се отнемаха отъ обятията на майкитѣ си, за да бждатъ разстрѣлвани или немилостиво, до смърть и до изпочупване на коститѣ, бити публично и въ полицейскитѣ участъци и въ затворитѣ. Военнитѣ сждилища бързо двйствуваха. „Ставайте бързо сърби!“ бѣ адското сръбско искане въ нещастна Македония, а и е и до днесъ!... Пари и богатства, земи, добитъкъ, дрехи, жилища — всичко туй се бързо обсебваше отъ сърбитѣ, толкова повече, че синоветѣ на тази нещастна Македония бѣха още или въ демобилизирующата се българска армия или въ онази ѝ часть, която бѣ предадена съ оржжието ѝ заедно на Съглашението. Така сега при окупирана България, особено отъ французитѣ, се помага на сърбитѣ — на военни и цивилни — да окупиратъ, избиятъ, прогонятъ и оберать въ всѣко отношение Македония, като създадоха въ нея единъ адъ неописуемъ, ужасенъ, небивалъ, даже въ фантазията на единъ Гьоте, даже и въ фантазията на единъ Данте, даже и въ фантазията на единъ Милтонъ и даже на Сократа и на Иоанъ Златоуста—„Откровението“. Българскиятъ поетъ Яворовъ писа стиховетѣ си „Бѣжанци“, както единъ Гьоте писа за нѣмски бѣжанци, предъ французитѣ отъ отъ XVIII столѣтие, но Яворовъ писа за бѣжанци отъ Македония при турския режимъ. Той, нещастниятъ, билъ се лично за свободитѣ на Македония, при и срещу турския режимъ, не доживѣ да види сега „бѣжанцитѣ“ отъ сѫщата, при сръбския терорь и не само отъ нея, а сѫщо, по-после, и отъ гръцкия въ гръцка — българска Македония. И честитъ е, че не доживѣ всичко туй да го види... Той не би могълъ да го опише, колкото и духовитъ и голѣмъ български поетъ да бѣ...

Създадениятъ адъ, по-страшенъ и отъ този на Данте, въ Македония, следъ новото връщане на сърбитѣ, е отразенъ и до днесъ не само въ Македония, но и въ свободна България. Въ Македония всичко българско е опустошено. Нейнитѣ владици, свещенници, учители, търговци и т. н. сѫ вънъ отъ нея и се намиратъ, ето вече повече отъ 10 години отъ свършването на голѣмата война въ свободна България. Отъ сръбска и гръцка Македония сѫ избѣгали въ България 600,000 души... Тѣзи нещастни българи отъ Македония се намиратъ въ България на своя братска, родна земя. Тѣ сѫ тежъкъ товаръ на България, на българската свободна държава, но сѫ скѫпъ и милъ братски товаръ. Тѣ могатъ само съ туй да се утѣшаватъ, че братята имъ българи отъ България имъ дадоха просълзени, следъ проливанитѣ за тѣхъ кърви за свобода, своята братска рѫка и подслонъ... Тѣзи емигранти на Македония не предпочетоха да останатъ въ Македония, подъ сръбски и гръцки режимъ, не ги съблазниха нито хубавитѣ изгледи за чиновничество и търговия, нито отъ държавата скѫпо плащани служби, защото не искатъ да станатъ, преди всичко, „сърби“... защото не сѫ сърби и не могатъ да бѫдатъ сърби... Туй е още единъ пѫть великата истина, която трѣбва да се знае отъ цѣлъ свѣтъ, че Македония е била и ще остане пакъ българска, а не „южна Сърбия“ или „северна Гърция“... Принципътъ за дѣлежа на Македония на българска, сръбска и гръцка, е принципъ на разбойника... Когато македонцитѣ казватъ, че искатъ възстановяването на единна Македония, то отъ сръбска и гръцка страна никой не казва, че частьта отъ Македония, която е въ държавнитѣ днешни предѣли на България, е сръбска или гръцка... Турцитѣ клаха българи въ македонскитѣ градове, напр. въ Щипъ, Кочани и Дойранъ и др. Тѣ не клаха тамъ сърби и гърци, за да бѫдатъ тѣзи градове днесъ сръбски или гръцки...

Въ осмиятъ редовенъ конгресъ на Македонскитѣ братства въ България, въ които влизатъ всички емигранти, отпратени и прогонени отъ сръбския и гръцкия режимъ на Македония, председательтъ на тѣзи братства г. д-ръ Станишевъ държа една велика речь за сѫдбата на Македония и за нейната емиграция въ България. Той казва, че шестотинхилядната емиграция въ България отъ Македония е разпредѣлена въ 200 братства и отъ които, значи отъ емиграцията, изхождатъ 20 хиляди организирани младежи — и всички: и братства и младежи, не сѫ за нищо друго, освенъ за свободата на Македония. Младежьта е надеждата, преди всичко, и упованието за бѫдещето на Македония. „Всички македонци, по разни пжтища, въ разни групи, живѣятъ съ едно сърдце, мислятъ и работятъ само за Македония“ — казва г. д-ръ Станишевъ. Последниятъ очертава следъ туй на какво се надѣва Македония — и намира, че за нея е необходима истинска човѣшка помощь, както на запрѣгнатия конь, претоваренъ да влачи не по силитѣ си товаръ и жестоко при това битъ отъ господаря си. Чужденцитѣ, следователно, Европа трѣбва да даде помощьта си на нещастна Македония, при жестокия и грубъ господарь... Но при все това той казва: „Защо ние, македонцитѣ, да не направимъ (за Македония) всичко възможно, за да можемъ да създадемъ за нея единъ човѣшки животъ, да улеснимъ нейната тежка участь“? Д-ръ Станишевъ говори фигуративно въ този смисълъ, за претоварения и нещастенъ конь, който не е никой другъ, освенъ поробена и нещастна Македония. Сжщиятъ казва, по-нататъкъ, че македонскиятъ въпросъ сжществува, макаръ че на гледъ Македония е подѣлена и то при условие, че България е бедна, изтощена и обезоржжена, а Ромъния, Гърция и „Югославия“ сж въоржжени до зжби, т. е. за да не мисли първата за Македония. Но! — „Не, това не е било въ вѣковетѣ, нѣма да бжде и днесъ“... По-нататъкъ той излага предъ конгресътъ, какво правятъ сърбитѣ въ Македония, тѣ даже сждятъ и българскиятъ езикъ въ Скопие, въ лицето на младежи, които свършиха и първоначално, и срѣдно и висше образование само въ сръбски учебни заведения, младежи, които никога не бѣха живѣли съ насъ, живущитѣ въ България, които не бѣха посетили никога България. Какъ да обяснимъ този фактъ?“ и по-нататъкъ отговаря: „Ние македонскитѣ българи претендираме да сме по-българи отъ българитѣ въ царството“. Българитѣ въ Скопие бѣха сждени преди 2 години, защото искаха да говорятъ своя езикъ. И какъ да го не говорятъ, като Македония е гробница на бащитѣ имъ, на братята имъ, на дѣдитѣ имъ, на всички ония починали въ миръ, въ войни, въ възстания, отъ терорь и насилие въ името на българска Македония?! И тѣзи именно българи, както казва г. д-ръ Станишевъ: „Ще мислятъ по български и нѣма да станатъ сърби“... Преди всичко, той добавя, че македонцитѣ се надеватъ само на себе си за свободата на родината си, защото 3 милиона сърби не могатъ да владѣятъ 9 милиона несърби. А при това македонци и хървати сж си дали вече ржка и работятъ заедно срещу насилническа сръбска „Югославия“, въ която сж и тѣ нещастно попаднали следъ голѣмата европейска война. Така, освенъ това, се печелятъ и симпатиитѣ на свѣта. А надъ всичко туй той добавя: „Нашата сила е въ нашето, македонското, единодушие. Нашата сила е въ нашата воля, македонската, да бждемъ свободни. И всѣки, който ни спжва въ това отношение и въ това направление, билъ той чужденецъ или неразбранъ българинъ, ще си опари ржцетѣ отъ този огънь“.

Тази стихия се противопоставя сега вече ясно и открито на сръбския терорѫ и погубването на Македония отъ сръбската власть и шовинизъмъ. Но нека видимъ сега, е ли възможно всичко туй, щото този терорѫ и този шовинизъмъ да минатъ безнаказано и да се постигне казаното посръбване? — Всѣки терорѫ и всѣки безуменъ шовинизъмъ, които иматъ за цѣль и задача преди всичко злодеянието, а не доброчестинитѣ и мирътъ надъ управляванитѣ, свършватъ катастрофално и сами по себе си. Историята на народитѣ е пълна съ примѣри и доказателство въ туй отношение. Преди всичко, самитѣ сърби, още подъ турското си робство, се противопоставиха на турския терорѫ за извоюването на своята свобода и на своя вѫтрешенъ националенъ миръ, за да си не служатъ сега надъ македонскитѣ българи съ терорѫ..., а при това и съ посърбването имъ... Но пъкъ за туй да отричатъ правото на сѫщитѣ тѣзи македонски българи да се борятъ не еднократно, а двойно срещу тѣхния терорѫ и срещу посърбването имъ! Каузата на сръбския терорѫ, на посърбването, и на сръбската диктатура не само въ Македония, но въ цѣла сръбска „Югославия“ е изгубена още при самото ѝ рождение. Тя носи въ себе си, още съ рождението си и собственото си отрицание. Самитѣ сърби, поради тѣхното освобождение, преди повече отъ единъ вѣкъ отъ турцитѣ, сѫ учители за свобода днесъ не само на македонскитѣ българи, но и на всички потиснати въ тѣхната „Югославия“. Могатъ ли, следователно, да отрекатъ битието си, историческото си битие, тѣ въ туй отношение? Но не само туй. Ние споменахме вече, че Кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ, при образуването си, пое тържествено задължение предъ всички велики сили, които го създадоха, благодарение помощьта, която указа за създаването му г. Клемансо, че ще даде права на всички намиращи се въ предѣлитѣ му меншенства още отъ 1 януарий 1913 г., т. е. преди подписването на Букурешкия договорѫ срещу българитѣ отъ сѫщата година. Но то не даде тѣзи права на българитѣ, поне отъ Македония, понеже само сърбитѣ отъ сѫщото туй кралство заявиха, че въ Македония нѣма българи, а днесъ, когато туй кралство е преименувано въ „Югославия“, дали то не смѣта, че не сѫществува за него поетото по-горе задължение? Нѣма Македония, казватъ сърбитѣ, нѣма българи казватъ тѣ въ Македония. Македоия е „южна Сърбия“, въ тази последнята има само сърби. Е добре, отъ кога стана Македония „южна Сърбия“ съ сърби, безъ българи, когато е известно, че самото сръбско кралство отъ 1912 г., въ подписания договорѫ съ Българня, за войната срещу Турция, признава и Македония и българитѣ въ нея, поне въ безспорната македонска зона и въ „спорната“, — че е тя населена съ българи, т. е., че Македония е съ българи и е българска! Или днесъ Сърбия представляве отъ себе си една фабрика, въ която се лесно фабрикуватъ сърби, преди всичко такива, каквито сѫ потрѣбни и нуждни на сръбския шовинизъмъ? И не сѫ ли този шовинизъмъ и този пансръбски жестъ, които искатъ да кажатъ на Европа и на цѣлъ свѣтъ: „Само въ Сърбия се обръщатъ другитѣ националности въ сърби лесно, забравете, че въ Македония има българи, а въ „Югославия“ и други националности!“ . . .

Сръбскиятъ терорь и посърбването на Македония, както и терорътъ и посърбването и на другитѣ националности въ „Югославията“ на сърбитѣ, извиква и своята контра-акция, извиква и реакцията срещу себе си. Тогава нищо чудно, че сѫществува и една Вѫтрешна Македонска Революционна Организация, като реакция и контра-акция. За тази организация ще бѫде дума въ следната глава. Но не само тази реакция предизвика срещу себе си сръбския шовинизъмъ. Той съ своето безумие губи вече почвата си въ цѣла Европа и въ цѣлъ свѣтъ. Най-напредъ го напущатъ и малкитѣ симпатии, които му се отправиха отъ хора като англичанинътъ Сейтонъ Уатсонъ (Скотосъ Вияторосъ) и германецътъ Херманъ Венделъ. Тѣзи доскорошни защитници на сърбитѣ и държавата имъ, сѫ днесъ дълбоко възмутени отъ шовинизма на сърбитѣ въ „държавата на Югославия“. Първиятъ изказва възмущението си въ „The Times“, а вториятъ въ „Vorwärtz“.

Да се погуби Македония, да се каже, че въ нея нѣма българи, че последнитѣ сѫ въ България, туй ще каже, да се не виждатъ милионнитѣ очи отъ България и Македония, очитѣ на всички българи, които се срещатъ съ погледъ вперенъ въ Рилския вѣковенъ български монастиръ, гдето мълчаливо си шепнатъ и надъ който българската душа, цѣлокупната тази българска душа, се издига и понася къмъ Бога и му казва: „Ние сме очи на българитѣ, туй е душата на българитѣ“ — „Милость искаме, куражъ искаме! Помогни ни да бѫдемъ свободни и обединени!...“ Туй ще каже, че живущитѣ, прокудени въ България българи-македонци, дирятъ гробищата и изтеклата въ вѣковетѣ кръвь, а и до днесъ течаща отъ близкитѣ имъ, въ родната имъ земя Македония, за да се кланятъ съ горесть предъ тѣхъ и че въ последната има още тѣхни сестри, братя, родители, деца и т. н. за да милѣятъ по тѣхъ... А само единъ шовинизъмъ, черенъ шовинизъмъ, може да твърди и отрича това.

Тогава, какво заслужава единъ такъвъ черенъ шовинизъмъ, какъвто е сръбскиятъ!? — Преди всичко: бързото ревизиране на мирнитѣ договори, относно Македония и даване права на последната по всички направления. Иначе — Революция!..

ВѪТРЕШНАТА МАКЕДОНСКА РЕВОЛЮЦИОННА ОРГАНИЗАЦИЯ.

Нѣма нищо чудно и нищо ново подъ слънцето. Сѫщото е и въ човѣшката история, особено въ тази, която отразява и изразява отношенията и живота на нациитѣ една къмъ друга. Тѣзи отношения сѫ или мирни и човѣшки, или бурни, враждебни и кръвопролитни. Туй е било въ тази история на нациитѣ и то ще си остане. Така повелява върховниятъ природенъ законъ и тъй ще повелява, до когато самиятъ човѣшки разумъ и воля не излѣзатъ по силни отъ него и го подчинятъ на себе си.

Революциитѣ въ политико-историческия животъ на народитѣ сѫ бивали винаги едно законно и съвършенно оправдано явление, когато тиранията се е самозабравяла, за да се самоунищожи сама въ собственото си безумие, но подъ ударитѣ на недоволното и многотърпѣливо, до момента на революцията срещу нея, недоволство. Човѣшката история познава много революции: едни отправени срещу тиранитѣ, които изхождатъ отъ самия народъ, а други срещу тиранията на единъ народъ срещу другъ. Ние не ще навлезаме въ дълбочината на историята, за да споменеме въ подробности революциитѣ въ старогръцкитѣ държави, нито тѣзи въ римската империя и латинскитѣ държави или републики. Ще почнемъ отъ английската революция, при времето на Кромвеля, 1648 г. Ще се спремъ на Голѣмата французка революция отъ 1793 г. Естествено, туй бѣха домашни, вѫтрешни, революции на Англия и Франция, революции на притиснатото болшинство отъ сатрапи и тирани. Но въ 1775 г. стана една революция въ Америка, подъ рѫководството на Георгъ Вашингтонъ, срещу английското владичество тамъ, както нѣкога Асенъ и Петъръ направиха революцията срещу гръцката тирания въ България, която и освободиха. Американскитѣ съединени държави се бориха мѫжки, макаръ и при помощьта на французитѣ, срещу английския режимъ, и го отхвърлиха. Следъ Великата Френска революция станаха въ Франция още две революции, но тѣ бѣха безъ значение, за да се спремъ на Унгарската революция въ 1848 г. срещу Австрия, която революция бѣ потъпкана отъ пратенитѣ отъ Николай I, руски, казаци въ полза и защита на последната. Нека се спремъ и на италиянската революция на Гарибалдийцитѣ срещу чуждото иго. Но нека се спремъ и на руската революция отъ 1825 г., потжпкана, разбира се, отъ рускитѣ царски войски, за да избухне въ 1917 г. и вратоломно премахне царизмътъ и насилието му. Нека се спремъ на турската революция не отъ 1908 г., която бѣ единъ фарсъ, когато истинската стана на следната година 1909 — съ детронирането на султана. Нека се спремъ и на опититѣ за революции въ България отъ 1918 и 1923 г., които не бѣха революции на потиснати, а просто на безумци..., за да не изброяваме и др. при разнитѣ народи и да се повърнемъ сега на революциитѣ срещу Турция, подигнати срещу нея отъ потиснатитѣ отъ нея чужди националности:

Въ 1806 възстанаха сърбитѣ, подъ водителството на Карагеоргиевичъ, срещу турския режимъ въ Сърбия, за да извоюватъ свободата си. И тѣ сполучиха, бавно, за да я продължатъ тази революция и въ 1860 г. пакъ срещу турскиятъ режимъ надъ Бѣлградъ — надъ крепостьта му, въ борбата на която революция помагаха между другото и бележититѣ българи Раковски, Левски и др. Тѣзи сжщитѣ сърби възстанаха и срещу кральтъ си Александъръ Обреновичъ и го убиха, защото чувствуваха, че той ги тиранизира „морално". Тѣ извършиха съ комплотъ убийството на арстрийския престолонаследникъ Францъ Фердинандъ, въ Сараево, 1914 г., което убийство бѣ равносилно на сръбска революция срещу Австро-Унгария, заради Босна и Херцеговина, за да избухне въ свръзка съ нея и свѣтовната война отъ сжщата година. Освенъ въ Сърбия, въ 1827 г. избухна гръцката революция, пакъ въ която, както въ Бѣлградъ, участвуватъ и българи. Чрезъ тази революция, насочена срещу турската империя въ Гърция, последната постигна своята свобода. Българитѣ съ своето участие въ Кримската война отъ 1854 г., както и съ участието си въ 1877—78 г. въ Руско-турската война, все на страната на рускитѣ войски, правеха изключително за себе си революция срещу Турция, за своята свобода, независимо отъ тайнитѣ намерения на Русия спрямо България. Но, както видѣхме вече, преди Руско-турската война отъ 1877—78 г. въ България станаха възстания, все въ една мжжествена форма и масщабъ на роволюция срещу Турция, за освобождението на българитѣ. Българитѣ отъ Нишко и Моравско сжщо правѣха такива революции отъ 1848 и др., а вкупомъ вземени, българитѣ правиха голѣмата революция за свободата си срещу Турция сами въ 1876 г., за да бжде тя последвана отъ едно голѣмо възстание на македонскитѣ българи отъ 1878 г. Но не правиха ли и критянитѣ, отъ островъ Критъ възстание во 1906 г. срещу Турция? А македонската — българска революция отъ 1902 и 1903 г. въ Македония, независимо отъ въстанията по-рано въ сжщата, не бѣха ли насочени срещу Турция? Тѣ не бѣха насочени нито срещу Сърбия, нито срещу Гърция, защото нѣмаше тѣхенъ режимъ, както днесъ въ Македония. Прочее, сега, безъ да влизаме въ подробности и анализъ на всичко туй, ясна е вече мисъльта ни. Срещу непоносимия сръбски режимъ въ Македония има и една реакция, една контра-акция, напълно естествена и законна. Тя е реакцията и контра-акцията на самитѣ българи срещу шовинистичния, военно-полицейски и непоносимъ тирански режимъ, въ всѣко отношение, на сърбитѣ, безъ да има тамъ сърби, въ Македония. Тази контра-акция я води Вѫтрешната Македонска Революционна Организация, независимо отъ мирната и легална акция за самозащита на македонската емиграция въ България и Америка.

Борбата на една революционна организация за права и свобода, на респективно защищаваното отъ нея потиснато и терзано население, е и свята и велика. Тя представлява инстинктътъ—организацията — на туй население за животъ и свобода, онзи инстинктъ, който науката вижда въ борбата, или усилията и на най-малкото тревно стебълце даже, да се стреми по-нагоре и се избави отъ задушващитѣ го и засѣнчващитѣ го по-голѣми около него стебълца, и види слънцето и свѣтлината му, а сѫщо и да почувствува и благодатната му топлина. А само туй малко тревно стебълце ли се стреми и бори съ възможната си вѫтрешна сила и съ възможнитѣ срещу него опасни срѣдства да постигне цѣльта си? Та туй го правятъ всички индивиди не само на растителното, но и на животинското царство. Туй го правятъ семействата и фамилиитѣ въ живота, въ текущия животъ; туй го правятъ родоветѣ и нациитѣ, съставени отъ сѫщитѣ родове — респективно слънцето, лѫчитѣ и топлината му — респективно свободата и правата си. И тѣ го правятъ вече не само индивидуално, т. е. всѣки членъ отъ тѣхъ за себе си, но и масово, организирано, при дисциплина, както го прави туй организирано и дисциплинирано и тѣхния притеснитель или убиецъ срещу тѣхъ, за да запази своитѣ интереси. А туй е голѣмиятъ, вѣчниятъ исторически процесъ на човѣческата история — история равна на борбитѣ и революциитѣ, на мирътъ и войнитѣ между нациитѣ, а сѫщо и вѫтре въ тѣхъ. Тази история, обаче, отъ своя страна е равна на „инстинктитѣ“ въ самата природа, на борящитѣ се инстинкти въ нея, които сѫ земя, въздухъ, вода и огънь и които въ вѣчното природно движение или процесъ се оформяватъ въ пролѣть, лѣто, есень, зима или животъ и смърть, а сѫщо и други явления.

На животъ или смърть се бори Вѫтрешната Македонска Революционна Организация срещу потисницитѣ и убийцитѣ на българското население въ Македония. И ако тѣзи потисници и тѣзи убийци, безразлично кои сѫ тѣ — по-рано турци, а сега други (сърби)—вършатъ унищожението си надъ македонското население до степень даже да му забранятъ да си служи и съ майчиния си езикъ, следъ като отъ името, напримѣръ, на пансръбскитѣ интереси сѫ затворени всички църкви и училища на българитѣ, следъ като последнитѣ се грабватъ и убиватъ безъ всѣкаква вина, то Революционната организация сѫщо така върши своето панреволюционно дѣло, като си служи съ убийства, контра-убийства надъ насилницитѣ убийци на македонцитѣ и съ атентати, отъ които могатъ да страдатъ и жертви, може би, и „съвършено“ невинни. Но не! Ако тѣзи жертви сѫ подъ знака на пансърбизма, т. е. ако тѣ никога не осѫждатъ и никога не протестиратъ срещу вършената тирания и убийства надъ невиннитѣ македонски българи, то тѣ сѫ крепители, заедно съ децата си на този пансърбизъмъ и на този варварско—животински—изтребителенъ режимъ надъ нещастнитѣ българи. Тъй че, нищо чудно, ако единъ атентатъ на революционната организация засѣгне и такива „съвършено“ невинни жертви.

Естествено, никой разуменъ човѣкъ, никой съвѣстенъ, съ култура и човѣшко сърдце човѣкъ, не може да удобри и похвали жестокостьта на атентатитѣ и тѣхнитѣ античовѣшки резултати, за да се помисли сега, че ние, които пишемъ тѣзи редове тукъ, ги удобряваме. Не, ние не правимъ това, ние не сме въ състояние да ги удобряваме и насърчаваме, но при все това питаме всички ония, особено отъ цивилизованата и културна Европа, които се отвращаватъ и гнусятъ, чрезъ печатъ и вестници — еднакво като насъ — отъ атентатитѣ и убийствата на революционната борба, особено на Македонската Организация, отвратиха ли се и погнусиха ли се тѣ поне единъ пѫть отъ злодеянието и изтреблението надъ българското население въ Македония? Дигнаха ли тѣ протестъ въ негова защита и ако да, то колцина сѫ тѣ и кои сѫ тѣ, и дали нѣкои отъ тѣхъ не правятъ туй съ половинъ сърдце, душа и съвѣсть, само при условието, да гледатъ на туй изтрѣбление, толкова античовѣшко, толкова животинско, толкова безбожно, толкова антихристианско, като на нѣкакъвъ личенъ свои гешефтъ?.. А туй е печалното и страшното за Европа, изправена предъ мѫченическата борба на македонцитѣ за самостоятелность, права и свобода. За туй срещу тази варварщина се чува трѣсъкътъ отъ експлозията на бомбитѣ и . . . числото на жертвитѣ . . . А и самитѣ бомби, пищови и пушки, съ патронитѣ имъ, не сѫ измислени отъ самитѣ българи-македонци. Тѣхнитѣ изобретатели сѫ не последнитѣ, а „достойнитѣ“ и съ „разумъ“ европейци, макаръ, че и самитѣ македонци сѫ европейци. Значи, европейската цивилизация сама е дала орѫжието за самозащита на потиснатитѣ.

Вѫтрешната Македонска Революционна Организация се създаде въ 1893 г. срещу турската тирания. Тя бѣ едно историческо продължение на Вѫтрешната Българска Революционна Организация на Василъ Левски отъ 1869 г. срещу Турция, революцията въ която избухна въ лицето на „Априлското възстание“ отъ 1876 г. Срещу Турция македонскитѣ българи направиха главната си революция въ 1903 г., или въ лицето на тъй нареченото „Илинденско възстание“. Следъ реформитѣ въ Македония, между годинитѣ 1904—1908 г. Вѫтрешната Македонска Революционна Организация се разформирува. Но тя отново се пробуди, следъ измамата за населението отъ турската революция и конституция, за да се разформирува още единъ пѫть въ 1912 г., при Българо-сръбския съюзъ срещу Турция и да „изчезне“ отъ 1913 г. до 1919 г., когато отново се предаде, по мирнитѣ договори, Македония на Сърбия, т. е., когато отново се настаниха, както въ 1913 г. сърбитѣ въ нещастната страна и да почнатъ сега „спокойно“, да изкореняватъ всичко българско въ нея. Възобновена отъ 1920 г., тази Революционна организация, преживѣ още въ началото си голѣми удари, но ги наддѣлѣ. Строго преследвана отъ сръбската и гръцката власть въ Маквдония, а сѫщо и отъ българското правителство на Стамболийски, тя можа въпрѣки всичко да се пресъздаде, т. е. да надвие всички преследвания и насилия, защото туй бѣха преследвания и насилия надъ самитѣ македонци, които искаха свобода, които казватъ: „Свобода или смърть“. А такъвъ девизъ, такъва начало и такъвъ инстинктъ за свобода или смъртъ не се надвива, не се убива, не се унищожава...

До днесъ В. М. Р. Организация се показа добъръ защитникъ на родната си земя. Тя се оказа съвременница и на Ирландската организация, чрезъ революцията да изтръгнатъ правата си ирландцитѣ отъ англичанитѣ. Следъ голѣмата европейска война станаха нѣколко вѫтрешни национални революции въ разни европейски държави, било срещу терорътъ и насилието на болшевизма и комунизма (Унгария, Италия, Испания и др.), било обратното, на болшевизма и комунизма срещу противната му страна (Австрия, Русия и др.). Но една такъва революция, като Ирландската, какъ да се обясни, когато тя не бѣ нито болшевишко-комунистическа, нито обратното. Тя бѣ революция насочена чисто и просто срещу английскиятъ, чуждъ режимъ. Английскиятъ режимъ въ Европа, надъ европейци, надъ ирландци, които сѫщо така говорятъ английски, но се чувствуватъ по кръвь и душа вѣчно ирландци, — този режимъ, казваме, да излѣзе за ирландцитѣ неблагороденъ, тежъкъ, мѫчителенъ и да предизвика революция отъ страна на Ирландия!? Но туй е фактъ свършенъ и стана. Туй е известно и на децата. Тогава въ името на Бога и на човѣшката култура, съвѣсть и цивилизация, какъвъ може да бѫде и е режимътъ на сърбитѣ въ Македония, когато, както видѣхме вече, има 600,000 пропѫдени нейни родни рожби въ чужбина: въ България, въ Америка и др. и когато останалитѣ тамъ, въ Македония, сѫ близки на тѣзи пропѫдени хора и тѣ сѫ жертви на наковалнята на сръбския тирански чукъ, да се избиватъ, да се осакатяватъ, да нѣматъ роденъ, майчинъ езикъ, да сѫ безъ училища, безъ църкви, да се хвърлятъ въ затворитѣ, да се ограбватъ, да трепeратъ отъ страхъ и ужасъ предъ военната диктатура на сърбитѣ!? — Всичко туй не е нито английско въ Ирландия, нито дяволско отъ пакъла, а нѣщо по-зловѣщо и по-страшно... И то е, което създаде отново Вѫтрешната Македонска Революционна Организация.

Сега, ако ирландцитѣ проглушиха свѣтътъ за непоносимия отъ тѣхъ тежъкъ английски режимъ, то и македонскитѣ българи направиха сѫщото. Ако ирландцитѣ се биха въ Дублинъ, столицата си, и другаде, то и македонцитѣ правятъ сѫщото. Но тогава защо за тѣхъ нѣма промѣна на сръбския режимъ, както за ирландцитѣ на английския?... Та македонскиятъ народъ нѣма ли право на сѫществуване, толкова повече, като се има предъ видъ, че той състалява часть отъ истинскитѣ стари и цивилизовани народи, още преди нашата Християнска ера? Не неговъ ли е Александъръ Великий? И, ако, следъ този македонски великанъ, който и до днесъ занимава цѣлиятъ културенъ свѣтъ, чрезъ музеитѣ и библиотекитѣ, чрезъ изкуството и литературата, македонцитѣ се слѣха съ славяни и българи, съ които образуваха последната си група отъ кръвь, за каквато групова кръвь на нациитѣ говори и я открива вече днешната естествено-медицинска наука, чрезъ микроскопа и рентгенизацията (най-силната електрическа свѣтлина), то сѫщо така не ли и други стари народи сѫ се слѣли и образували нови нации, като българската? Е, добре, но туй още не значи, че българитѣ въ Македония ще трѣбва да получатъ и още единъ съставенъ елементъ на кръвьта си — сръбскиятъ, за да станатъ сърби... Туй е и позорно и престѫпно! То е противъ новитѣ схващания и новия животъ на културата и цивилизацията, когато даже техниката постепенно събаря границитѣ, географическитѣ граници, между нациитѣ и държавитѣ имъ, но не и кръвнитѣ граници на нациитѣ, което трѣбва да стане, но само чрезъ миръ, разумъ и любовь — и то, ако го възприематъ туй самитѣ нации, по силата на кръвьта си. Никой не трѣбва да забравя, че общото човѣческо развитие върви наредъ съ самото развитие на природата, въ която живѣе човѣчеството. Днесъ туй човѣчество е наследникъ и на старитѣ и на срѣднитѣ вѣкове. То има опитностьта, поуката и заключенията си отъ тѣхъ, възъ основа на историята, възъ основа на историята за миналата култура и възъ основа на културната история. Днешното човѣчество е човѣчество на старитѣ, срѣднитѣ и новитѣ вѣкове — последнитѣ въ смисълъ, че то е надвило бруталностьта на първитѣ, колкото тази последната и да надига главата си, като хидрата. Въ старитѣ вѣкове човѣчеството бѣ подвижно, скитническо, — че, когато отъ него тръгваха нѣкои за други земи, то тѣ влачеха въ географическото си движение съ себе си всички, подъ терорь; въ старитѣ вѣкове има пакъ робство, но то не е вече както сѫществуващето робство въ срѣднитѣ вѣкове. Човѣчеството е оседнало вече още отъ старитѣ вѣкове, за да му сѫ потрѣбни робитѣ, но въ срѣднитѣ вѣкове съвършенно по другояче. Въ срѣднитѣ вѣкове робството на подчиненитѣ не бѣ туй, както въ стария Египетъ и въ стара Гърция, че и въ стария Римъ. То стига най-после до английската, а и най-после до французката, че и до болшевишката революция въ най-ново време, за да махне веригитѣ на всѣко формално и органическо робство на човѣка при човѣка и на нация при нация. А ето туй иска да възстанови сръбската диктатура и сръбскиятъ шовинизъмъ въ Македония презъ XX вѣкъ..., именно: да създаде не само вериги, но да унищожи и затрупа цѣла националность...

Тогава, тогава, кой ще осѫжда днешната Вѫтрешна Македонска Революционна Организация, когато тя се е наела отъ името на самата природа, отъ името на самото битие, история и култура на македонското население, да защищава последното до смърть и свобода?! — Само едни, а именно; ония, които иматъ интересъ, животински, обаче, а не човѣшки, да унишожатъ туй население. И, колкото тѣзи обнаружватъ стръвностьта си къмъ туй унищожение, толкова по-бодра, по-крѣпка и по-решителна става казаната организация, толкова повече още, когато цѣлото българско племе се намира въ историческия си фазисъ на възраждане и пресъздаване, независимо отъ сполѣтелитѣ го нещастия. Защото фазисътъ исторически на национално възраждане и пресъздаване е едно, а свърхлѣтѣлитѣ една нация, въ този ѝ устремъ, нещастия — чужди политически въздействия, е друго. Нещастията за българската нация отъ 1912 — до 1918 г. не дойдоха по нейно желание, а по-силата на чуждо насилие и натрапничество. Нацията не бѣ и не е въ упадъкъ, а въ възходъ. Следователно, чрезъ нещастието ѝ, тя е само затруднена въ възхода си, макаръ даже и по вина на свои водители. Но тѣзи нещастия сѫ временни. Тѣ сѫ поправими и могатъ лесно да се изживѣятъ, стига самата национална кръвь и разумъ да сѫ на мѣстото си, а сѫщо и въ пѫтя на възхода си, въ своете историческо битие. Всички нации, въ историята си, изживѣватъ и преживѣватъ възходъ и упадъкъ, вѫтрешно, въ себе си, независимо отъ нещастията, които ги сполетяватъ, по непредвидени отъ тѣхъ причини, но които по силата на вѫтрешното си битие, особено, когато тѣ сѫ въ възходъ, ги надвиватъ. Туй е свободата и робството, робството и свободата за всички нации въ различнитѣ фазиси или вѣковни периоди: на историята имъ. Тъй че, който може ясно и лесно да схване тъй историята на една нация, който може тъй философски да погледне надъ сѫщата история, — той ще има ясна представа за днешното битие, особено националното и историческото, на възходъ, въ борбата на македонското население.

А едно население, което въпреки строгиятъ и убийственъ режимъ за него, какъвто е сръбскиятъ въ Македония, — едно население, което е въ възходъ на битието въ историята си и едно население, като македонското, което си поставя, чрезъ своята революционна организация, девизътъ:

„Свобода или Смърть" и самото то, което убива даже всички свои родни синове, които намира, че тѣ сѫ предатели на каузата му, не може никога да бѫде денационализирано, парализирано и унищожено, като национална за себе си величина. Толкова повече е немислимо да бѫде македонското българско население затрито, като се има предъ видъ, колкото то и да е херметически затворено отъ съседитѣ си, особено за живущитѣ му истински братя — съседи въ България, че то все пакъ, чрезъ негови, чрезъ чужди и чрезъ тѣзи на тиранитѣ му вестници, косвено или прѣко, ще знае, що става преди всичко у съседитѣ му, у братята отъ България, а сѫщо—презъ границитѣ и на други държави. Преди всичко то има свои роднини, близки, бѣжанци въ България. Медиумътъ на душитѣ на българитѣ отъ България и българитѣ-македонце отъ Македония е единствениятъ ключъ за тѣхното разбиране. . . А при това този сѫщиятъ медиумъ е, който става неволно убиецъ на ония, които държатъ херметически границата между Македония и България затворена. За туй падатъ убити войници, може би абсолютно невинни, макаръ и изпълняващи дълга си, за туй експлодиратъ често адска машини и отнематъ живота и на хора, неочаквали по този начинъ смъртьта си. Този медиумъ е страшенъ; него иска Сърбия да премахне всячески: чрезъ грубото херметическо затваряне на границата, чрезъ създаване на мъртви зони край границата, чрезъ изкупване на двувластнитѣ погранични имоти на пограничното население и пр. и пр. Но напразно. Гьоте казва, че Лордъ Байронъ е падналъ мъртавъ за гръцката свовода, само защото държалъ на красотата, по собствено внушение, на Гърция — или по-добре да се изяснимъ: Великиятъ Гьоте прати Фауста (Байрона), въ втората часть отъ трагедията — съчинение — „Фаустъ", да дири той хубавата Елена тамъ, за да намѣри смъртьта си следъ нея въ морскитѣ води, — а тя му бѣ идеалъ или медиумъ на душата. . . Фаустъ, чрезъ смъртьта си, постигна своя идеалъ, като последва Елена. Туй бѣ, най-възвишеното въ неговия животъ. . . Така Македонската Революционна Организация ще постигне идеалитѣ си за свобода, която е голѣма политическа и национална красота, чрезъ своята акция: „Свобода или смърть" — въ името на хубавицата Македония, та макаръ цѣлата да загине. Но тя не ще загине, както загина Фаустъ, защото този нѣмаше наследници. . . О, колко бодри и храбри сѫ младитѣ македонски синове, младата македонска генерация, която непрекъснато запълня празднинитѣ на революционната организация. . . Тя е не само величава въ душата си за борба, но и разкрива святата си красива акция за тази борба. . .

И не защото М. В. Р. Организация е сама по себе кръволочна прибѣгва къмъ убийствата и атентатитѣ. Не. Тя не е абсолютно никакъ кръволочна. Тя изхожда отъ едно мирно и трудолюбиво население, но окървевено чрезъ насилие и тероръ, да се нарича сръбско, да говори насила сръбски. На този кървавъ тероръ, тя отговаря съ кървавъ тероръ, и не тя е виновната. Виновенъ е, който е безъ разумъ въ деянията си въ Македония, да разбере, че туй не може, че една нация не може да се умъртви насила — и предизвиква контра-терорътъ: убийствата и атентатитѣ, до като единъ день, ако Европа не тури край на туй нечувано и кърваво положение надъ македонцитѣ, не избухнатъ последнитѣ и обяватъ революция, че ако ще, каквото ще да стане!... Людовикъ XIV казваше: „Après nous le deluge"..., че ако ще и цѣла Европа отново да пламне пакъ въ огънь и кръвь...

Посочениятъ по-горе медиумъ се проявява въ разни начини и направления. Не сѫ само чуждитѣ вестници, които рисуватъ страшнитѣ животински инстинкти на сръбския шовинизъмъ въ „южна Сърбия" (и ако туй е наистина истинска южна Сърбия, то защо този тероръ се упражнява въ нея?), но той има пѫтища още и въ чужбина: има и търговски срещи, има и всевъзможни други прояви, чрезъ които великолѣпно държи дружно душитѣ на бѣжанцитѣ македонци (мѫченици сѫщо) и на мѫченицитѣ отъ Македония. Този сѫщиятъ медиумъ, невзраченъ, прозраченъ, невидимъ и видимъ, равенъ на човѣшката свобода, равенъ на дисциплината отъ нейно име, равенъ на надеждата и вѣрата въ нея, равенъ на увлеченито за и въ нея, равенъ на покорностьта си къмъ нея, равенъ на умразата и презрението, заради нея на всѣка тирания, равенъ на себеотричането и самопожертвуванието за нея, защото иначе самиятъ индивидъ и самата нация се чувствува въ срамъ, позоръ и недостойнство безъ нея, — е равенъ още на фанатизма да се умре сладко за свободата на отечеството, за близкитѣ, за еднороднитѣ, за еднокръвнитѣ — и за тѣхното благо и бѫдеще. Този медиумъ именно считатъ търгашитѣ и шовиниститѣ, които вкупомъ не признаватъ свободата на другитѣ, когато се не спиратъ предъ никакъвъ човѣшки идеализъмъ, за доленъ, фанатиченъ и низкопробенъ. Тѣ смѣтатъ, че въ негово име се служи само за пари. Тѣ не виждатъ въ него ни една възвишена страна, и не чувствуватъ самопожертвуванието и себеотрицанието на човѣка отъ собствената му животинска структура. А човѣкътъ въ идеалната революционна борба за свобода и човѣшки права не служи за пари..., защото никой въ живота и въ живота си не казва: „Дайте ми пари или блага и веднага ми вземете живота"... Такъвъ колосаленъ абсурдъ, а даже и като абсурдъ, е невъзможенъ и може да го прояви само единъ действително лудъ човѣкъ, но който, щомъ е лудъ, нѣма нищо човѣшко въ себе си. Медиумътъ на македонцитѣ или желанието на последнитѣ да иматъ свободата и правата си, е медиумъ на всички революционни организации въ свѣта, въ историята на общия човѣшки животъ, за свобода и права. Разбрано туй ясно и категорично, никой не ще отрече, че самопожертвуванието на всичко, че и на личния животъ въ борба за свобода е велико човѣшко проявление, голѣмо божествено дарение. Самопожертвуването на Исуса Христа за избавлението на човѣчеството отъ грѣха и преминаването му въ божията свобода и блага — е култъ или религия, около която е развита отъ двѣ хиляди години до сега най-възвишената човѣшка култура отъ страна на милионнитѣ християни. Да се отрече животътъ отъ отдѣлната личность, отъ самата нея доброволно, а сѫщо и отъ цѣла една — голѣма или малка революционна организация, въ името на свободата и въ името на човѣшкитѣ права, е не само идеално и свято, но и свръхреално. Наградата въ пари, материалната земна награда за туй себеотричане, е нѣщо презрѣно, е нѣщо отвратително, е нѣщо античовѣшко. Не е тази наградата, и никой я не дири тази награда, която е толкова долна, за да хвърли той живота си въ обятията на смъртьта, въ гроба на червеитѣ... Не!... наградата е по-друга. Тя е свръхреална. Тя е облечена въ бѣлата, идеално-елегантната и фина дѣвственна премѣна на свободата, на отвѫдреалното, на неуловимото, невидимото, свръхчувственното, безсмъртното, всеславното. Чрезъ самопожертвуването, въ огъня на революцията, чрезъ смъртьта, настѫпва именно великото безсмъртно — продължение на сладкия мѫченически животъ, пожертвуванъ за благото на свободата, за освобождение на мѫченическия животъ, истинско мѫченичеческия за близкитѣ, за своитѣ, а най-после и за несвоитѣ, стига тѣ да сѫ хора, заслужаващи туй самопожертвуване. Туй е революцията и революционерътъ отъ нея. Туй е великиятъ божественъ идеализъмъ, стоящъ далечъ отъ земнитѣ награди и блага, проникнатъ отъ безсмъртието или вѣчната благодарность на ония, които отъ тѣхъ сѫ освободени, чрезъ смъртьта имъ, отъ тирания и нещастие. Всичко туй не е нито революция, нито духъ за лични земни блага и партийни или класови интереси...

Кое е тогава идеалното на сръбския шовинизъмъ въ Македония? — Той нѣма нищо идеално. Той не може въ името на своя инстинктъ да развие една теория на самозащита или една философия на самоотбрана, че увеличава благата на сърбизма, като терзае, тероризира и сърбизира българското население на Македония. Такава защитителна, оправдателна и отбранителна теория и философия не е могълъ да построи въ общата човѣшка история никой, нито единъ националенъ шовинизъмъ. За такъвъ единъ шовинизъмъ не сѫществува нито едно свѣтло съчинение, нито една свѣтла речь за похвала. За него могатъ да плетатъ „чисто шовинистични вѣнци“ само хора отъ рода на сръбския поетъ Иоанъ Дучичъ, който и които съ нищо на свѣта не могатъ да подкрѣпятъ и защитятъ безумната и низкопробна шовинистична теза... Тираническиятъ шовинизъмъ, обикновения шовинизъмъ, долнопробния шовинизъмъ, насилствено-убийствения шовинизъмъ не е нищо друго, освенъ едно варварско човѣшко съзнание, че онова, което трѣбва да се денационализирва, ограби, избие и унищожи е по качество и достойнство, въ всѣко отношение, по-горе стоящо отъ престѫпния този шовинизъмъ, който иска да се наложи и тържествува животински надъ него. Този шовинизъмъ, само отъ името на своята животинщина, върши злодеянието си, лишенъ отъ разсѫдъкъ, лишенъ отъ всички човѣшки добродетели на културата и цивилизацията. И, наистина, ако сърбитѣ бѣха културни и цивилизовани хора, ако се носѣха на крилетѣ на върховнитѣ човѣшки стимули: да живѣятъ всички народности въ „Югославия“ въ миръ и свобода, подъ знамето на националнитѣ имъ култъ и култура, но при условието да зачитатъ единството на държавата, то нѣмаше да се създаде една „Видовданска конституция“, нѣмаше да се унищожи сѫщата тази конституция и нѣмаше да настѫпи военната диктатура на кралъ Александъра и на първия му генералъ Пера Живковичъ, а нѣмаше да настѫпи и бунтътъ на народноститѣ, чрезъ революционнитѣ имъ организации срещу диктатурата. А всичко туй за лишенъ пѫть свидетелствува, че сръбскиятъ шовинизъмъ чувствува и знае, че сърбизмътъ е безъ добродетелитѣ, културата и цивилизацията на човѣщината. Иначе, ако той ги притежаваше, ако при това и ги имаше въ по-голѣма степень и въ по-голѣми размѣри, отколкото останалитѣ народности въ „Югославия“, то той, чрезъ тѣхъ, щѣше да привлече и обае тѣзи народности и, при пълната за тѣхъ свобода и права, щѣше да ги има на страната си. Тогава щѣха да преподаватъ и българскитѣ учители въ македонскитѣ български училища на български езикъ, щѣха и българскитѣ владици и свещеници да служатъ въ българскитѣ църкви и монастири на български езикъ литургията си, а сѫщо и въ Хърватско и другадѣ. Но сръбскиятъ шовинизъмъ нѣма тѣзи достойнства. За туй съ „достойнствата си само“ на разрушението и насилието пристѫпи той да консолидира, чрезъ диктатурата, своята „сръбска Югославия“, своята „сръбска“ държава. Обаче, туй консолидиране, и туй посърбване на „Югославия“, преди всичко на Македония въ „Югославия“, прилича на разрушението и консолидирането, чрезъ него, на динамита, съ който се разрушава канарата. Но едно такъво сравнение, далечъ не отговоря на истинското положение на нѣщата. Чрезъ разрушението съ динамитъ на канарата, за да се използуватъ камънитѣ за ново създаване и консолидиране на сѫщата канара, може да се направи, наистина, нѣщо. Ала тази канара е мъртва и бездушна. Тя не прилича на живата канара отъ хора, отъ една нация, която на разрушението може да противопостави инстинското разрушение на разрушителя си и за винаги да се освободи отъ него. Тъкмо именно туй разрушение надъ живата човѣшка канара въ Македония се натъква жестоко на контра разрушението, чрезъ Вѫтрешната Македонска Революционна Организация.

На поздравителната резолюция, вземена отъ осмия редовенъ конгресъ на Македонскитѣ братства — т. е. отъ конгреса на македонскитѣ емигранти, които съставляватъ една лоялна македонска външна организация, — резолюция вземена на този конгресъ, станалъ въ София, и отправена до членоветѣ и борцитѣ на Вжтрешната Македонска Организация, последната отговаря съ една статия въ списанието си „Свобода или смърть“ (бр. 106—1929) и завършва тази статия така:

„Вжтрешната Македонска Революционна Организация е съвършенно отдѣлна отъ братствената организация. Между Националния комитетъ (на македонскитѣ братства въ България) и централния комитетъ на В. М. Р. О. има единство въ крайния идеалъ (за постигане свободата на Макеоония, б. авт.), но пжтищата, срѣдствата, методитѣ сж съвършенно различни и отдѣлни“.

„Но всѣки отдѣленъ македонецъ, безразлично, дали е въ „Югославия“ или въ Царството (България, б. ав.), дали е нѣкжде изъ Европа или оттатъкъ океана, — може да има въ сърдцето си привързаность къмъ В. М. Р. О., може евентуално и да целуне евангелието и кръста, съставени отъ мечъ и револверъ, и да стане нелегаленъ“.

„Това е по-висшата форма на подвизаване въ освободителната борба“.

„Но масата на емиграцията е и трѣбва да си остане легална, подчинена на законитѣ и реда въ държавата, гдето се намира“.

“В. М. Р. О. едно само има право да иска отъ емиграцията:

— „Сърдечната ѝ и идейна симпатия“.

„Нищо друго“.

„В. М. Р. О. не може, разбира се, да допустне щото въ пазвитѣ на емиграцията да се топлятъ змии и предатели“.

„Конгресътъ единодушно акламира заявлението, направено отъ председателя на Националния комитетъ, че за него има само една В. М. Р. О., ржководена отъ Иванъ Михайловъ и другаритѣ му“.

„Централниятъ комитетъ благодри“.

„Централниятъ комитетъ добива нови криле. Той чувствува, че е спечелилъ една нова армия борци, които, невидими като херуфими, ще излѣзатъ изъ недрата на робската земя, ще я кръстосватъ на длъжъ и на ширъ и ще изградятъ свободата ѝ.

„Централниятъ комитетъ праща братски приветъ на емиграцията и се кълне въ кръста на разпятието и въ измжчения ликъ на Македония, че ще се самопожертвува за великитѣ идеали на емиграцията, които сж и неговитѣ идеали“.

„Следъ тъй величественната манифестация на довѣрие къмъ Централния комитетъ на В. М. Р. О. отъ страна на емиграцията въ Царството, а съ нея и македонската емиграция отъ цѣлия свѣтъ, Цетралниятъ комитетъ се смѣта задълженъ да вдигне дѣсницата къмъ небето и да каже думитѣ на апостолитѣ: — „Боже, дай ни сили да умремъ за свещенната свобода на нашия народъ!“

Отъ цитираното до тукъ е едно повече отъ очевидно, а именно: Вжтрешната Македонска Революционна Организация, безъ много да се отличава отъ емиграцията на Македония, находяща се въ цѣлъ свѣтъ, а най-вече въ свободна България, гори само отъ единъ свещенъ огънь: „Боже, дай ни сили да умремъ за свещенната свобода на нашия народъ!“ — сили нематериални, а свърхреални, велико морални, свърхнравствени, свърхчовѣшки. Тѣзи сили противопоставя Македония на узурпаторитѣ си и асимилаторитѣ си. Тѣзи сили сж силитѣ на ония, които презиратъ смъртьта, но не продаватъ живота си, за „свободата“ на земята си. А срещу такивато сили е неспособенъ и самъ Сатаната да се бори, тѣ сж надземни божествени сили. И сега още единъ пжть: тѣзи сили не сж „кръволочни“. Тѣ не искатъ живота на невинни хора въ великата освободителна борба. Тѣ не сж вулгарни, платени, престжпни по душа убийци, както мнозина искатъ да си ги представятъ. Тѣ сж продължение или континюитетъ на онѣзи идеални сили на българското племе, които видѣхме вече при турското робство на сжщото туй племе, въ лицето на хайдуцитѣ, въ лицето на воеводитѣ, въ лицето на възстанницитѣ, въ лицето на българската революция отъ 1876 г., въ лицето на Македонската революция отъ 1903 г.; тѣ сж сили, които очертаха за българитѣ и свободитѣ имъ Василъ Левски, Даме Груевъ, Гоце Дѣлчевъ и др., сж сили на всички ония беззаветно — и въ сжщность паднали свѣтло за свобдитѣ и самостоятелностьта на българитѣ, падналитѣ съ радость въ борбитѣ за тѣзи, завѣтно — заветно, — да продължатъ дѣлото или подвизитѣ следъ тѣхъ. . .

На тѣзи величави идеални сили сръбскиятъ шовинизъмъ не може да противопостави нищо идеално. О, да той противопоставя военната сила, организирината шовинистическа сила, която върви съ страхъ и трепетъ срещу казанитѣ идеални сили. И, ако този шовинизъмъ е днесъ „победитель“, то утре той ще бжде за винаги непремѣнно победенъ отъ идеалнитѣ македонски-български сили, отъ общитѣ сили на В. М. Р. Организация, защото истинската родна власть за българитѣ въ Македония е тази организация. Всѣка друга власть е безбожна, разбойническа, платена, подкупена, брутална, престжпна. На тѣзи сили, въ тѣхния дълбокъ идеализъмъ, не може да се противопостави и онази Европа, въ която между другото има хора, които друго не виждатъ, а само онова, което четатъ чрезъ вестницитѣ, че „македонцитѣ направили атентатъ или ново убийство“, но при туй още не четатъ, а може би, и не знаятъ, колко сж убититѣ, ограбенитѣ, просълзенитѣ и затворенитѣ, само защото сж българи отъ Македония, отъ сръбската шовинистична и асимилаторска власть. А само за туй убиватъ и правятъ атентати македонцитѣ. . . Само въ името на тази истина сѫ тѣ „жестоки“ срещу истински жестокитѣ надъ тѣхъ и срещу тѣхъ. .. И срещу предателитѣ.

Англичанитѣ никога не сѫ посѣгали нито на култа, нито на културата, нито на езика, въ продължение вече на сто и петдесетъ години, на индийцитѣ, — и туй не защото Индия е много по-голѣма отъ самата Англия, та не могатъ, и не защото английската култура е по-малка отъ индийската, а просто поради човѣщина, до колкото тя може да се проявява спрямо поробени. Безспорно, и англичанитѣ иматъ вина къмъ индийцитѣ, за да се вълнуватъ и бунтуватъ често тѣ, както ирландцитѣ, за права. Но англичанитѣ никога не казаха на индийцитѣ, че не могатъ да иматъ джамии и капища (темпли), училища и роденъ езикъ, както сърбитѣ го направихз туй въ Македония, мислейки, че иматъ предъ себе си не хора, чужди тѣмъ, а нѣкакви „славяни“, равни тѣмъ, които непременно трѣбва да станатъ сърби. И, нека сега тукъ признаемъ, за голѣмо сръбско съжаление, че туй което направиха сърбитѣ въ Македония, никога не го направиха, въ вѣковетѣ на тѣхното робство така жестоко и толкова анти-човѣшки турцитѣ, нито надъ самитѣ сърби, нито надъ самитѣ българи — и въ Македония, съ изключение на жестокоститѣ около събирането на еничеритѣ и помохамеданчването на сърби, българи и др., наричани и днесъ „помаци“. Турцитѣ позволяваха по нѣкога на гърцитѣ да елинизиратъ българи и др., но туй си остана тѣхенъ политически грѣхъ, — защото поне не бѣха „християни“, като сърбитѣ и гърцитѣ. . . Туй, което сърбитѣ правятъ днесъ въ Македония, че и въ други части на „сръбска Югославия“, не е нищо друго, освенъ единъ съ нищо неоправданъ шовинистиченъ устремъ за чисто сръбска хегемония на Балканитѣ. Но тѣ бѣха противъ хегемонията на българитѣ на Балканитѣ въ 1912—1913 г., защото така ги учеше блудната руска царска, панславянска политика, въ името на прикрититѣ си намѣрения и цели. Българската хегемония, обаче, нѣмаше въ себе си нищо антинационално. Тя не съдържаше въ себе нищо антисръбско. Напротивъ, ако тя се би осѫществила, то и Сърбия, до колкото зависеше това отъ Австро-Унгария, безъ предположението за голѣмата европейска война, щѣше да има полза. Защото е понятно и прѣсно още въ паметьта на всички, онова политическо положение: „Балканитѣ за балканскитѣ народи“, което предполага: никаква чужда сила на Балканитѣ, но и никой народъ на последнитѣ, никога вънъ отъ своитѣ естествени, географически, национално-етнически граници. Така българитѣ отъ Македония щѣха да бѫдатъ обединени съ останалитѣ българи. Но сѫдба!... Русия не даде туй, тя отрече тази естествена, историческо — законна и вѣковна българска хегемония, за да създаде сатрапническата сръбска хегемония и да се стигне днесъ до истинското печално положение: „Балканитѣ за сръбския шовинизъмъ“!... „Сърби! вие се обединихте, бждете разумни, почитайте съдържавнитѣ си народи, върнете безусловно Македония на България!“ — шепне и вика съвѣстьта на истинското цивилизовано човѣчество. — „Не! Не! Не!“ отговарятъ сърбитѣ и добавятъ: „Туй е абсолютно невъзможно. Нашиятъ пжть е: нѣма Македония, нѣма българи въ нея, а и самата България въ Югославия, безъ българи, съ сърби!“... — „Тъй ли?“ казва сега Вжтрешната Македонска Революционна Организация:— „Сърби, вие правите насила, съ ножъ, пушка, топъ, картечница, затворъ и пр. българитѣ отъ Македония въ сърби, но тя ще ви отговори стократно. Вие ще понесете отговорностьта предъ Бога и предъ чистата съвѣсть на Европа и человѣчеството, ако произлѣзе нова свѣтска катастрофа, толкова повече, че и всички други народности отъ вашата „Югославия“ сж абсолютна недоволни!“...

Туй е, следователно, истинското политическо положение въ Македония и на Балканитѣ. За туй положенне, ясно е като бѣлъ день, като свѣтло дневно слънце и като свѣтлиятъ, млѣченъ, нощенъ пжть, презъ нощьта, кой е създалъ туй положение, кой трови народитѣ на Балканитѣ съ шовинистичната си отрова. За туй положение съвършенно не сж виновни днесъ нито обезоржжена и материялно изтощена България, нито още повече покритата въ трауръ, полѣтата съ човѣшка кръвь и съ човѣшки сълзи Македония, съ нейната Вжтрешна Македонска Революционна Организация. Покритата съ трауръ Македония е изкупила вече хилядократно грѣховетѣ си, ако е имала такива, за да могатъ македонскитѣ овчари свободно да свирятъ съ кавали и гайди въ планинитѣ; за да могатъ търговци и занаятчии свободно да ходятъ не само въ България, но и изъ цѣлъ свѣтъ; за да могатъ македонскитѣ орачи свободно да сѣятъ полетата, свободно да гледятъ лозята си, горитѣ си, ливадитѣ си, добитъка си и свободно да прибиратъ плодоветѣ на труда си; за да могатъ българскитѣ учители, свещеници, владици, оратори, вестници, книги и пр. свободно да се движатъ и общятъ съ децата ѝ, съ всичко, както и въ църквитѣ ѝ да си служатъ съ родния си, отъ вѣкове създаденъ, матеренъ езикъ; за да могатъ младитѣ и красиви моми и невѣсти свободно да поливатъ цвѣтята въ градинитѣ си и свободно да виятъ китки за любимитѣ си... „Ахъ, Боже, викатъ и се молятъ тѣ сега, где ни е щастието!“ Българитѣ дадоха 40,000 жертви въ война срещу турцитѣ въ 1912—1913 г., тѣ дадоха 120,000 жертви въ голѣмата война за нея, и то човѣшки, здрави, красиви човѣшки жертви... Македония е пълна съ тѣхнитѣ гробища, съ тѣхнитѣ кости и кърви; Македония, въ която никоя майка и никой близъкъ не може да отиде на гроба на милия си... Тази Македония, децата на която сж пръснати отъ жестокъ тиранинъ по чужбина; тази Македония, децата на която принадлежатъ на Вжтрешната Македонска Революцинна Организация, безъ сънъ, безъ почивка, необлечени чисто и често недохранени, но будни, бодри и дебнящи съ живота си свободата и правата ѝ. . . Туй е жестоко, туй е страшно! . . . Та всичко туй е повече отъ най-страшната трагедия, да не кажемъ и отъ оная, разиграла се на Голгота, за да е въ такъво положение една европейска земя!

Въ момента, когато пишемъ тази глава отъ тази книга и когато завършваме и едната и другата, пристигатъ новини отъ Индия, че тамъ се надига голѣмо вълнение срещу английската власть. Тамъ въ тази Индия, голѣмиятъ ѝ писатель Рабиндранатъ Тагоре —, като националистъ индийски, писа много, а сѫщо и въ стихове, че индийцитѣ нѣма защо да правятъ кървава революция срещу английската власть. Той допуща, че самитѣ англичани, най-после, въ името на възвишената човѣшка съвѣсть и моралъ, сами ще съзнаятъ единъ день, да признаятъ правото на индийцитѣ за самостоятеленъ политически животъ. Другъ единъ водитель на индийцитѣ — Ганди — проповѣдва сѫщо, да се не прави революция, но постоянно е будилъ националното съзнание на своитѣ сънародници, че ще трѣбва да се пробудятъ отъ съня на чуждото си робство. И за туй е бивалъ често въ затворитѣ. Ганди, обаче, препорѫчва, като „революционно" срѣдство, да бойкотиратъ индийцитѣ английскитѣ платове и сами да си́ тъчатъ платоветѣ. Естествено, туй е силно чувствително за меркантилния манталитетъ на англичанитѣ, за да отстѫпятъ права на Индия. Рабиндранатъ Тагоре пише въ книгата си „Национализъмъ" за несъпротивлението на индийцитѣ, а въ романа си „Гора", представя единъ англичанинъ, незнаещъ самъ че е англичанинъ, какъ работи, като индиецъ, отгледанъ отъ дете отъ индийци, за правото на Индия. . . Всичко туй е, обаче, единъ „християнски", ако не единъ истински индийски революционенъ идеализъмъ. Но да, тъй да е. Сѫ ли сърбитѣ англичани въ Македония ?! — Новинитѣ отъ Индия, сега, въ този моментъ гласятъ, че Англия дава постепенно права на Индия, защото и тамъ почнаха да експлодиратъ бомби — политически атентати, или да се чуватъ революционни изстрѣли. . . Въ Македония отдавна експлодиратъ бомби, но сръбската диктатура и шовинизъмъ нехаятъ, и презиратъ всѣка македонска свобода и права. . .

Сега още нѣщо преди да свършимъ.

Днешниятъ подсекретаръ на външнитѣ работи въ Англия направи едно крайно интересно, но въ сѫщностьта си потрѣсно и страшно, изчисление за падналитѣ англичани на бойнитѣ полета презъ време на голѣмата европейска война. Туй негово изчисление има следната форма на нѣкаква особена статистика, но положителна. Той, казва, че изчислението на загиналитѣ англичани може да стане по следния начинъ: ако нѣкой англичанинъ застане като маршалъ предъ дверитѣ на смъртьта, то трѣбва да чака цѣли осемнадесеть дни и цѣли осемнадесетъ нощи да вървятъ падналитѣ англичани по четирма въ колони, единъ следъ другъ. А тѣзи паднали жертви сж отъ 1914 година до 1918 година, само за Англия, намѣсила се въ войната за своитѣ интереси и права. Колко сж обаче всички жертви на тази война, туй не е изчислено по този начинъ. Въ всѣки случай, ако само английскитѣ жертви сж толкова много, като се вземе голѣмината на Англия, като кралство и като свѣтска империя, която наброява надъ 400 милиона население, то колко повече сж вкупомъ вземени всички български жертви, отъ малката България, отъ малкото българско племе, въобще, отъ 1912 до 1918 г.!.. И тѣзи български жертви отъ Мизия, Тракия и Македония паднаха за свои интереси и права — интереси и права, които не сж нито империалистични, нито шовиниистични, а чисто национално-култови и културни права. Чрезъ тѣзи жертви българокото племе искаше да постигне своето обединение, разпокжсано заради Русия въ 1878 г. на Берлинския конгресъ. То, за негово голѣмо нещастие обаче, не постигна обединението си, тъй като и въ последния моментъ на трагедията си русофилството се прояви и даваше изгледи на Англия, че пакъ и въпрѣки всичко Българи и българитѣ могатъ да бждатъ руски.. О, сѣнкитѣ на великитѣ български мъртавци, паднали за обединението на България, сж поваче и по количество и по качество отъ всички други паднали на бойнитѣ полета, по простата причина, че тѣ не искаха нѣщо невъзможно, и не искаха чуждо. Тѣзи сѣнки, както и английскитѣ, французкитѣ, германскитѣ, рускитѣ и т. н. сж днесъ предъ истинскитѣ божии двери, гдѣто Върховниятъ Маршалъ на живота, подобно на Сократа, който рисува, какво сж душитѣ, чрезъ сѣнкитѣ спрямо свѣтлината, ги гледа и мисли, и само за българитѣ казва, че не сж виновни!... Но не! казаха всесилнитѣ въ Европа: „Българитѣ сж виновни!"... Така тѣ имъ наложиха диктатътъ Ньойски договоръ, подпомогнати и отъ истински долни българи... Този диктатъ, обаче, не е наложенъ на България, а преди всичко на българска Македония. Чрезъ него се откжсна тази Македония отъ живото българско тѣло, за да чувствува то, или България заедно съ Македония, голѣмата неправда и голѣмото си, неописуемо нещастие, толкова повече, чрезъ кървавата шовинистична и брутална диктатура на сърбитѣ — на сжщитѣ сърби, които въ 1878 г. заграбиха Моравско, въ 1885 г. пролѣха българска кръвь срещу съединението на южна и северна България, въ 1912—1913 г. плюха на съюзния си договоръ съ България, и съ Гърция заедно разграбиха Македония, въ 1918 г. и 1920 г. покриха отново сжщата Македония съ трауръ, подъ който текатъ българска кръвь и български сълзи, а сжщо и тъй нареченитѣ „Западни български покрайнини".

Асимилацията или погубването на македонското българско население е днешното върховно намѣрение на сръбския шовинизъмъ и милитаризъмъ.. . Е добре, и срещу асимилацията и срещу погубването независимостьта и свободата на Македония сѫ не само македонцитѣ, но и македонкитѣ, храбритѣ героини македонки, подали дружно рѫка на македонскитѣ революционери—мѫже. Новитѣ български жертви, които дава Македония и срещу сръбското и срещу гръцкото варварство въ Македония, сѫ свѣтли и велики жертви за единъ още по-свѣтълъ и по-великъ идеалъ: „Свобода и права на Македония!“ „Свобода или смърть!“ казва Вѫтрешната Македонска Революционна Организация. „Свобода или смърть“! казватъ синоветѣ и дъщеритѣ на Македония, като презиратъ смърьта си, въ името на живота и свѣтлото бѫдеще на Македония. А тѣзи синове и дъщери никой не може укори и заклейми. Тѣ сѫ вдъхновени отъ Бога, отъ Спасителя на човѣчеството. Тѣ сѫ страшенъ бичъ и за безумнитѣ... „югославяни“ отъ България...

Така надъ сръбския кървавъ шовинизъмъ надъ Македония е застанала Вѫтрешната Македонска Революционна Организация, вдъхновена отъ свободата на родината си, за да му пречупи окървавенитѣ рѫце, за да му отреже вампирското смукало и го унищожи, тъй като туй се налага отъ цивилизацията и прогреса на човѣчеството въ XX вѣкъ, когато всички, отчаяни отъ станалата голѣма война, викатъ: „Долу войната, да живѣе мирътъ!“ Но миръ въ Македония ще има, когато се прекрати войната на сръбския шивинизъмъ въ нея. А туй ще стори единствено казаната организация въ свръзка и съ петициитѣ на македонската емиграция до Обществото на Народитѣ, което единъ день само ще се стрѣсне отъ положението на робиията Македоння, за която се яви и още една бележита книга — тази на професоръ Шрупъ, че тя е българска.

Окървавенитѣ рѣки, полета, планини, села и градове на Македония искатъ миръ, за да получатъ покой и многостотинхилядннитѣ и многомилионнитѣ души, витаещи надъ тази Македония и шепнящи: „Ние сме тукъ и бродимъ надъ нашата българска земя, като ѝ предвещаваме щастие и миръ. Ние се молимъ на Бога за Македония. Въ нашитѣ гробове не ще има никога покои, до като не настѫпи този миръ, — а той ще дойде единствено, чрезъ дѣлото на Вѫтрешната Македонска Революционна Органиаация, която живѣе за нея и следъ като се отпитаха всички други срѣдства за този миръ. Писъци и ридания, тревоги и страдания, туй не ще бѫде вѣчната сѫдба на Македония“, казватъ тѣзи сѣнки и тѣзи души, за да отправятъ погледъ къмъ величавия Рилски монастиръ — символъ на българското единство, центъръ на българитѣ отъ Албанскитѣ алпи до Черно море, отъ Дунава до Егейско море. Въ този центъръ е вградена вѣчната българска душа, която никога, никога не ще умре... А тази душа е отъ кръвьта на македонци, славяни и българи — станали българи, като не сѫ вече ни македонци, ни славяни, ни българи, а **българи**, което ще каже: туй е българското племе, израсло надъ Македния.

Това племе, изникнало върху базата на Македония, и създало се и формирало се въ течение на свѣтлитѣ си и черни исторически вѣкове, не е и не може да се третира отъ никого, особено въ България и националнитѣ ѝ предѣли, за славянско, югославянско и панславянско. То е само българско и българско трѣбва вѣчно да остане. Всѣко третиране на българското племе, като славянско или югославянско е предателство и безумие спрямо българската нация. А какъ всичко това се прокарва и въ учебници, и въ печатъ, и въ събрания, и въ парламентъ, за да плаща даже българската държава и пенсии и възнаграждения на враговетѣ ѝ „славяни“, като по този начинъ отнема възможностьта за правилното развитие на собствената си култура!... Туй трѣбва часъ по-скоро да престане, туй го иска българското племе, иска го и свободата на Македония. Българското племе е вѣчно и вѣчно трѣбва да живѣе самостоятелно и цѣлокупно за себе си. Въ този духъ трѣбва да се възпитаватъ поколѣнията му, до пълното му обединение. Туй иска Македония, туй иска цѣлокупна България.

Виена.
Mariahilferstrasse, 58. I.
2. I. 1930.

ПО-ВАЖНИ ПЕЧАТНИ ГРѢШКИ:

Редоветѣ, въ които има грѣшки, да се четатъ отъ долу нагоре въ посоченитѣ страници:

9 страница въ 16 и 17 редове: вмѣсто склуптурно и склуптури, да се чете: скулптурно и скулптурни

40 страница въ 6 редъ, вмѣсто чарвеностьта — да се чете чаровностьта

60 „ „ 3 „ „ културтрагеръ „ „ „ културтрегеръ

68 „ „ 34 „ „ могатъ да водятъ, — да се чете: може да води

75 „ „ 7 „ „ заняти, — да се чете: занаяти

79 „ „ 20 „ „ санктекристкия, — да се чете: санскритския

95 „ „ 32 „ следъ думата царь да се затвори скобата

112 „ „ 5 „ да се чете: „Този обектъ се напада“ и пр.

112 „ „ 3 „ вмѣсто негоитѣ, — неговитѣ

123 „ „ 36 „ „ пулементни, — пулеметни

131 „ „ 17 „ „ скалилиститѣ, — скалиститѣ

132 „ „ 49 „ „ преписи, — пѫтища

145 „ „ 48 „ „ такива, — такъва

147 „ „ 7 „ „ творвество, — творчество

162 „ „ 49 „ „ шушна, — шушне

169 „ „ 18 „ „ енергрия, — енергия

179 „ „ 21 „ „ Тридесетьггдишната война, — Тридесетгодишната война

180 „ „ 43 „ „ живятъ, — живѣятъ

181 „ „ 46 „ „ начачала, — начала

210 „ „ 42 „ „ аДрданелитѣ, — Дарданелитѣ

218 „ „ 9 „ „ и не промъква, — и се промъква

248 „ „ 35 „ „ настанени, — настаняватъ

251 „ „ 8 „ „ мартъ, — априлъ

289 „ „ 43 „ „ По тѣзи е други, — По тѣзи и други

310 „ „ 5 „ „ турккиятъ, — турскиятъ

310 „ „ 25 „ „ „Защото политиката на княза, е“, да се чете: Защото туй е политиката на княза; който и пр.

310 „ „ 22 „ „ парализираръ, — парализиратъ

352 „ „ 19 „ „ разидиено, — разединено

354 „ „ 32 „ „ е едва, — сж едва

„ „ „ 20 „ „ кошмарниния, — кошмарния

367 „ „ 6 „ „ ни п-малко, — ни по-малко

375 „ „ 20 „ „ Потугалия, — Португалия

415 „ „ 31 „ „ Григоровичъ, — Григориевичъ

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. — Посвещение
2. — Вмѣсто предговоръ
Стр.
3. — Македония 1.
4. — Християнството и Македония 18.
5. — Славянитѣ и Македония 35.
6. — Българитѣ и Македония 52.
7. — Борисъ, Симеонъ, Кирилъ и Методий и Македония 69.
8. — България следъ Симеона 86.
9. — Византийското владичество и Македония 103.
10. — Второто Българско царство и Македония 120.
11. — Сърбия и Македония 137.
12. — Турцитѣ и българитѣ 155.
13. — Турското величие и упадъкъ 172.
14. — Българското освободително движение 199.
15. — Българската революция и Руско-турската война 234.
16. — Съединението и сръбското поражение 261.
17. — Князъ Фердинандъ и Македония 279.
18. — „Илинденското възстание“ и Македонскитѣ реформи 297.
19. — Българската независимость и анексията на Босна и Херцеговина 316.
20. — Подѣлбата на Македония, Българо-сръбскиятъ съюзъ и войната срещу Турция 335.
21. — Втората балканска—междусъюзническа—война и Букурешкия миръ 354.
22. — Европейската война и Македония. — Обединена България и погръмътъ ѝ 372.
23. — Произходътъ на Югославия и Македония 391.
24. — Терoръ и посърбване на Македония 410.
25. — Вѫтрешната Революционна Македонска Организация 428.
26. — По-важни печатни грешки 447.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ